

†L
IBRI
HISTORIAE
SLOVACIAE
Scriptores
[XI]

Matúš Kučera

State a články k slovenskému stredoveku

Slovenský ústav v Ríme
Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave

h. Kučera

Matúš Kučera

State a články k slovenskému stredoveku

Zostavil Martin Homza

Libri Historiæ · Post Scriptum

Obsah

Kniha vychádza pri príležitosti
80. narodením profesora Matúša Kučeru

© Matúš Kučera, 2012
© Martin Homza, 2012
© Libri historiae, o. z., 2012
© Post Scriptum, s.r.o., 2012

Recenzovali:

Jozef Baďurík
Ján Lukačka

Vydanie knihy podporili:

Mário Červenka
Ladislav Dobrodenka
Dušan Semančík
Katedra slovenských dejín FiF UK Bratislava
Slovenské národné múzeum – Bratislava
Ivan Gašparovič
Dušan Čaplovič
Marián Šuran

Vydalo vydavateľstvo Post Scriptum Bratislava v spolupráci
s občianskym združením Libri Historiae v roku 2012

ISBN 978-80-89567-10-2

MARTIN HOMZA: Slovo na úvod 9

[I] O KONCEPCII SLOVENSKÝCH DEJÍN

O historickom vedomí Slovákov v stredoveku 19
Veľká Morava a začiatky našich národných dejín 45
Veľká Morava a slovenské dejiny 90
Úloha historickej tradície pri vzniku slovenského
a chorvátskeho národa 123

[II] SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

Profil historického diela Františka Vítazoslava Sasinka 135
Prínos Jana Eisnera pre historické bádanie na Slovensku 152
Pavol Jozef Šafárik a jeho *Slovanské starožitosti* 167

[III] HOSPODÁRSKE A SOCIÁLNE DEJINY SLOVENSKÉHO STREDOVEKU

Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva
na našom území 181
Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10. – 12. storočí 200
Genéza miest na Slovensku 263
Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie 286
Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku
do 14. storočia 310

[IV] SLOVENSKO-POLSKÉ VZŤAHY V STREDOVEKU

Slováci a Poliaci v minulosti 325
Ján Długosz a Slovensko 374

Slovo na úvod

Martin Homza

Predkladaný súbor statí a vedeckých článkov profesora Matúša Kučeru nie je súborným dielom tohto autora. Je výberom jeho najdôležitejších textov, možno povedať profilových textov, na základe prečítania ktorých si čitateľ môže urobiť názor na vedeckú, nie popularizátorskú časť práce jedného z najvýznamnejších slovenských medievalistov.

Rozdelili sme ich do niekoľkých celkov – state týkajúce sa koncepcií slovenských dejín, reflexie slovenskej historiografie, články o hospodárskych a sociálnych dejinách slovenského stredoveku, nuž a v neposlednom rade, sú to kapitoly k dejinám slovensko-poľských vzťahov v stredoveku. Súbor uzatvára výberová bibliografia prof. Matúša Kučeru a obrazová príloha zachytávajúca najdôležitejšie okamihy zo života jubilanta. Jednotlivé texty k vybraným témam sme zoradili podľa chronologického hľadiska, teda tak, ako postupne vychádzali. Veríme, že takto koncipovaný súbor textov, bude najlepšie poukazovať na evolúciu myslenia tohto popredného slovenského historika.

Ak totiž zohľadníme kategórie pozitivistického determinizmu, je jasné, že ideový svet človeka sa nevytvára akosi *a priori*, ale na základe sumy vonkajších okolností. K tým najvýznamnejším okolnostiam, ktoré mohli ovplyvniť a ovplyvnili dielo profesora Kučeru, patrili ponajprv detstvo strávené v období prvej Slovenskej republiky a gymnaziálne časy v kláštore piaristov v Trenčíne, kde ako chudobný študent a polosirota dostal svoju prvú šancu. Tu ho formoval najmä provinciál rádu Jozef Branecký. Neskôr to bolo štúdium slovenčiny a histórie (potom len histórie) na Filozofickej fakulte v Bratislave. V turbulentných rokoch 1951 – 1956 sa tu na jednej strane stretol s generáciou čoraz viac odstrkovaných, či len trpených pedagógov akými boli Daniel Rapant, ktorého práve v čase, keď Matúš Kučera nastupoval, vyhodili z fakulty, či Branislav Varsík, alebo Eugen Paulíny – profesorov najvyššieho rangu. Na druhej strane však aj s nastupujúcou stalinsko-marxistickou generáciou, ktorú reprezentovali profesor Július Šefránek, či akademik Ladislav Szánto, no najmä dravé, mladé stranícke kádre, často bez potrebného vzdelania, ale s o to väčším zápalom pre vec budovania komunizmu.

Takto sa stalo, že mladý adept historickej múzy sa chtiac-nechtiac dostal do kontaktu s učením marxizmu-leninizmu. Viac ako ideologické prednosti tohto učenia však začínajúceho profesionálneho historika oslovili jeho metodologické výhody pri bádaní dejín. V historickej vede o stredoveku ich v povojnovom Česko-Slovensku po prvý raz uplatnil František Graus vo svojich *Dějínách venkovského lidu v době předhusitské*.¹ Takto sa stalo, že hoci aj nepriamo sa budúci profesor slovenských dejín zaradil k žiakom pražského profesora histórie na Karlovej univerzite. Nie je tajomstvom, že František Graus vyrástol na kritike klasickej pozitivistickej českej Gollovej školy. Nie inak aj profesor Kučera sa vyformoval na kritike klasického historického pozitivizmu. Neskôr sa tiež ukázalo, že ich spojili spoločné teoretické východiská, no najmä vôľa dívať sa na dejiny trochu inak. Dejiny totiž odmietli chápať ako dejiny národné, či politické, ale chápali ich ako dejiny sociálnych pohybov, dejiny evolúcie sociálnych štruktúr, dejiny (materiálnej) kultúry. S rodiacom sa novou pražskou medievalistickou historickou školou tohto profesora nakoniec spojilo i dlhoročné priateľstvo s Dušanom Třeštíkom, najvýznamnejším žiakom Františka Grausa. Nebola to však jeho jediná vedecká väzba, ktorá vyrástla na spoločných vedeckých záujmoch.

Podobnou cestou, ako sa v ľudovodemokratickom a socialistickom Československu vydala generácia Matúša Kučeru, v ľudovom Poľsku sa vybral aj významný poľský historik, profesor Karol Modzelewski. Zaiste to teda nebola náhoda, ktorá spojila tieto tri veľké mená, ku ktorým by sme mohli pridať ešte aj ďalšie (Barbora Krzemieńska, Aleksander Gieysztor a iní). Bolo to predovšetkým spoločné úsilie rozšíriť naše vedenie o počiatkoch štátnosti v stredo-východnej Európe. Tie sa totiž, ako na to upozorňuje Matúš Kučera v jednej zo svojich štúdií k tejto téme, nerodili na základoch Rímskej ríše a práva, ale akosi inak. Práve dlhodobé skúmanie tejto *aliterity* – „inakosti“, ktorú bolo veľmi ťažké prispôbiť Marxovmu a Engelsovmu oficiálnemu chápaniu dejín, ako aj učeniu o striedaní a nadväznosti jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií viedlo nutne túto generáciu k využívaniu metód bádania francúzskej historickej *Školy Análov* (*École des Annales*), ktorú založil Marc Bloch a ktorej najvýznamnejším žijúcim historikom je Jaques Le Goff. Ako často priznáva v osobných rozhovoroch profesor Kučera, bol to jediný časopis, ktorý jeho generáciu spájal s aktuálnym dychom historickej vedy vo svete. Socialistická cenzúra ho totiž povoľovala vďaka pôvodne

marxistickým a ľavicovým východiskám školy *Školy Análov*. Termíny ako *moderná história*, *kultúrna história* a všetky ďalšie výdobytky tohto novoformovaného pohľadu na dejiny a stredovek zvlášť tak profesorovi Kučerovi nezostali cudzie.

Je dodnes na škodu veci, najmä slovenskej medievalistiky, že okrem českých krajín, Poľska a Maďarska, sa profesor Kučera vďaka nepriazni predchádzajúceho režimu, nemohol zapojiť do širšieho výskumu včasného stredoveku v celoeurópskych reláciách. K nikomu z uvedených štátov nebol totalitný režim krutejší ako práve k slovenským a česko-moravským historikom, ktorí za západnú hranicu socialistickej republiky po roku 1968 prakticky nesmeli vycestovať. Ich prirodzené pozície na svetových univerzitách, kde sa najmä vďaka významnému vplyvu Františka Dvorníka etablovali slavistické katedry alebo katedry výskumu dejín stredo-východnej Európy, tak zväčša obsadzovali „slobodnejší“ Poliaci či Maďari a iní predstavitelia národov bývalého sovietskeho bloku. O tom, že profesor Kučera mal na takúto širokú vedeckú spoluprácu všetky predispozície, nemožno pochybovať. O jeho vedeckom renomé nakoniec svedčí i tradovaný výrok Györgya Györffyho, svojho času jedného z najvýznamnejších historikov našich južných susedov, o tom, že Matúšovi Kučerovi k vedeckému lesku chýba už len jediné, totiž, že nie je Maďar. Toto svojské ocenenie je o to dôležitejšie, že pokiaľ ide o výskum dejín stredovekého Slovenska, v mnohom len veľmi ťažko ho možno odčleňovať od výskumu ostatných území bývalého uhorského štátu. Má preto celouhorskú platnosť. Takto sa stal Matúš Kučera, celkom prirodzene, nielen historikom najstarších slovenských dejín, ale aj prvých storočí Uhorského kráľovstva.

Bádanie hospodárskych dejín a dejín materiálnej kultúry bolo v spoločnosti preplnenej vyhľadávaním ideových a ideologických nepriateľov, revisionistov, oportunistov, či nacionálnych buržoazistov, relatívne bezpečnou výskumnou pôdou. Aj preto, že k novým a spoľahlivým, aj keď len ťažko z pohľadu oficiálnych straníckych štruktúr kritizovateľným, metodologickým postupom profesora Kučeru sa stala štrukturálna analýza. Vďaka využitiu tejto metódy sa v našom dejepisectve vôbec po prvý raz začali objavovať historické štúdie, ktorých cieľom bol výskum vývoja sociálnych štruktúr na stredovekom Slovensku (opäť s celouhorskou platnosťou). Prelomovými sa tu stali články o otrokoch vo včasnostredovekom Uhorsku; o dušníkoch, ako špeciálnej kategórii pôvodne závislého obyvateľstva; či článok o vzniku desatinnej a stotinnej organizácie ako prechodného stupňa ranostredovekej slovenskej spoločnosti, ktorá sa vyvíjala od pôvodnej slobodnej rodovej – egalistickej spoločnosti, k spoločnosti štruktúrovanej, závislej a hlboko hierarchizovanej. Budúci vysokoškolský profesor pritom ďalej širokým

¹ František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*. Vol. 1. *Dějiny venkovského lidu od 10. století do první poloviny 13. století*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953, 375 s. + 4 mapy.

výskumom mapoval a definoval aj ďalšie charakteristické znaky, podstatné pre budovanie ranostredovekej štátnosti stredo-východnej Európy. Pracovne ju nazýval *štát dunajského typu*. Nezaobišlo hľadania a následného použitia ďalšej „bezpečnej“ pracovnej historickej metódy, i dnes veľmi populárnej – interdisciplinarita. Dost mu v tom boli nápomocné najmä nové archeologické výskumy, ktoré pozitívne dokázali kontinuitu medzi centrálnymi hradiskami ako centrami politickej správy, ktoré po sebe zachovala Veľká Morava v oblasti Nitrianska (Slovenska) i Zadunajska a novými uhorskými komitátnymi centrami. To isté potom platí o dvorcoch ako základných výrobných jednotkách ústrednej vlády skoncentrovanej do rúk vládnucej dynastie, slúžiacej aktuálnemu panovníkovi (kráľovi, veľkokniežatu) pri zefektívňovaní funkčnosti štátu, to jest riadenia a exploatácie krajiny. Okrem výsledkov archeológie sa však profesor Kučera nevyhýbal ani jazykovede ako významnému zdroju poznania fungovania najstaršej organizácie slovenskej krajiny. Takýto prístup mu umožnilo jeho štvorročné štúdium slovenčiny na UK v Bratislave. Približne v rovnakom čase ako jeho kolegovia v Čechách, na Morave i v Poľsku prišiel s tézou o služobnom obyvateľstve, združenom okolo centier správy (hrady a dvorce), ktorého funkciou, okrem obrábania zeme, pochopiteľne, bola profesionálna služba voči týmto centrá, či už šlo o službu výrobnú, alebo o službu pri rôznych aktivitách panovníka a jeho družiny, najmä pokiaľ išlo o panovnícky lovecký rituál.

Ku všetkým uvedeným moderným metódam a postupom práce historika, ktoré Matúš Kučera ako prvý vôbec použil v slovenskej historiografii, potom treba priradiť ešte tradičné školenie v pomocných vedách historických. No a v neposlednom rade tiež výbornú znalosť latinčiny a iných jazykov, čo mu zas napomáhalo pristupovať k pramennému materiálu s patričným kritickým odstupom.

Je len logické, že všetky tieto inovatívne i viac tradičné postupy, ktoré s nevšedným entuziazmom a dynamikou profesor Kučera začal zavádzať do slovenskej medievalistiky prostredníctvom svojich článkov, ale i čoraz početnejších žiakov, ktorí vychádzali z jeho dielne, nezostali bez kritiky. Keď v roku 1974 konečne vyšlo jeho sumarizujúce dielo, monumentálne a v mnohom neprekonané *Slovensko po páde Veľkej Moravy*,² objavili sa hlasy, ktoré z takých či onakých pozícií začali kritizovať vedeckú úroveň predložených výsledkov. Nepochybne medzi nimi vynikol najmä hlas docenta Petra Ratkoša. Vedecká diskusia, ktorá sa následne rozprúdila a ktorej nechýbal

² Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy: Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava: Veda, 1974, 450 s.

ani odtieň označenia profesora Matúša Kučera za politického revizionistu, sa točila najmä okolo chápania feudalizmu. Nie je už dnes žiadnym tajomstvom, že práve tento pojem nezostal celkom dostatočne vysvetlený klasikmi marxizmu-leninizmu, a tak sa pri jeho „ortodoxnom“ chápaní celkom prirodzene vajatalo nielen v krajinách, ktoré pod svoj vplyv v roku 1945 získal Sovietsky zväz. Spôsob, akým sa s týmto termínom vyrovnával profesor Kučera, bol totiž viac ako podozrivý. Zostane navždy pamätihodné, ako sa so svojou kritikou nakoniec Kučera vysporiadal. Nielenže obhájal svoje názory, ktoré sa koniec koncov ukázali ako progresívnejšie a dodnes platné, ale ukázal sa aj ako zdatný filozof histórie. V článku *Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie*³ podal svoje chápanie feudalizmu. Tým, že ho oprel o nie celkom známy spis samotného Karola Marxa, vyhol sa ďalším nezmyselným obvineniam. Marxistický prístup v chápaní najstarších slovenských dejín v podaní profesora Matúša Kučera sa tak stal nielen konštruktívnou, ale aj progresívnou a dynamickou metódou, ktorá významne rozšírila poznanie o našej najstaršej minulosti. Na druhej strane sa potvrdilo, čo už bolo známe i skôr, že totiž budúci profesor slovenských dejín je zdatný ekvilibrista a jeho ďalším údelom sa stane udržiavanie stavu *equilibrium* – „rovnováhy“.

Príznačným pre akúkoľvek novú metódu použitú v historickom bádaní je, že po istom čase sama seba vyčerpá a musí ju nahradiť iná, novšia metóda. Pocítil to už spomínaný profesor František Graus, keď v polovici šesťdesiatych rokov 20. storočia od striktného marxistu prechádzal na pozície prostého empirického bádania minulosti s dôrazom na vyhľadávanie a následnú analýzu dovtedy obchádzaných prameňov, najmä hagiografického charakteru, a ich širšiu komparáciu s následným definovaním úlohy jednotlivých symbolov v historickej tradícii jednotlivých stredovekých národov. Všetko to vyústilo do práce *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*.⁴ Podobnou cestou postmoderného redefinovania počiatkov českých národných dejín sa vydal od druhej polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia aj Dušan Třeštík. Jeho úsilie tu nakoniec vyvrcholilo v druhom prepracovanom vydaní svojej knihy *Počátky Přemyslovců*.⁵ Približne v tom istom období ďalšieho „prebudenia národov“ bývalého socialistického bloku prebiehala

³ Matúš KUČERA: *Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie*. In: *Historický časopis* (ďalej HC), roč. 31, 1983, s. 325 – 343.

⁴ František GRAUS: *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*. Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1980, 260 s.

⁵ Dušan TREŠTÍK: *Počátky Přemyslovců: Vstup Čechů do dějin, 530 – 935*. Praha : Lidové noviny, 1997, 658 s.

tiež diskusia medzi Jenő Szűcsom⁶ a Benediktom Zientarom.⁷ Je teda prirodzené, že aj Matúš Kučera sa v neskoršom období svojej tvorby obráti k počiatkom národných dejín Slovákov. Robí tak trojakým spôsobom. Po prvé – prostredníctvom reflexie staršej slovenskej historiografie (najmä Francka Vítazoslava Sasinka a Pavla Jozefa Šafárika). Po druhé – v sérii odborných článkov sa pokúša zdefinovať počiatky etnogenézy a základné tradície stredovekého slovenského národa. Teda to, na čo naschvál neodpovedal F. Graus a J. Szűcs, čo sa pokúsil odsunúť do 17. storočia D. Třeštík a čomu chcel porozumieť, ale neporozumel, B. Zientara. Azda najkomplexnejšie tak profesor Matúš Kučera urobil v článku *O historickom vedomí Slovákov v stredoveku*,⁸ ktorý vzápätí vyšiel v niekoľkých jazykoch. Zjednodušene povedané, v tomto a v ďalších článkoch upozornil na dve podstatné zložky národno-formatívnych a národno-konstitutívnych ideí stredovekých Slovákov – na cyrilo-metodskú a svätoplukovskú tradíciu. Objavný bol pritom najmä pri tej druhej. Treťou cestou, ktorou upozorňuje na počiatky Slovákov, je vlastná popularizácia dosiahnutých vedeckých výsledkov v sérii populárno-vedných knižných publikácií, akými sú *Slovensko v dobách stredovekých*, či *Postavy veľkomoravskej histórie*, ktoré sa dočkali niekoľkých edícií a urobili z profesora Matúša Kučeru „ikonku“ slovenského stredoveku.

Posledným, nie však zanedbateľným krokom profesora Matúša Kučeru bolo vypracovanie vysokoškolskej učebnice *Slovenské dejiny* 1.⁹ Ide totiž o sumarizáciu jeho doterajšieho poznania, ktoré týmto spôsobom po rokoch prednášok a seminárov vedených na Univerzite Komenského v Bratislave i na Univerzite svätých Cyrila a Metoda v Trnave sprostredkúva ďalším generáciám slovenských študentov histórie. Nepochybne ide o dôležitý počin, keďže komplexný, nie čisto vedecko-akademický pohľad na slovenskú minulosť v stredoveku doteraz veľmi chýbal.

Matúš Kučera vo svojom vývoji prešiel neľahkými obdobiami, ktoré, ako sme sa snažili ukázať, nezostali bez vplyvu na vývin jeho osobnosti i historickej tvorby. Treba však povedať, že základné piliere jeho presvedčenia ako historika v nich po celý ten dlhý čas zostali prakticky konštantné. Je

⁶ Sumárne Jenő SZÜCS: *Nation und Geschichte : Studien*. Budapest : Corvina Kiadó, 1985, 243 s.

⁷ Benedikt ZIENTARA: Struktury narodowe średniowiecza: Próba analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 84, 1977, s. 287 – 309.

⁸ Matúš KUČERA: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *HC*, roč. 25, 1977, s. 217 – 238.

⁹ Matúš KUČERA: *Slovenské dejiny*. Vol. 1: *Od príchodu Slovanov do roku 1526*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, 368 s.

to najmä kombinácia metód práce klasicky vzdelaného historika a inovatívnych progresívnych metód, ktoré prinášala doba. No a potom je to najmä jeho láska k hlavnému predmetu svojho bádania, k slovenskému národu, ktorému celé svoje dielo obetoval.

REDAKČNÁ POZNÁMKA

Pôvodné texty profesora Matúša Kučeru z rokov 1958 – 2011 prešli niekoľkými menšími úpravami. Prvá z nich sa týkala jazykovej stránky zverejnených vedeckých článkov a statí. Skoro za polstoročie, od doby, keď sa v tlačenej podobe ukázali prvé z nich, sa totiž jazykový úzus odbornej historickej spisby o niečo zmenil. Tieto zmeny sa týkajú najmä historického prézentu, ktorý Matúš Kučera využíva nadovšetko rád aj v hovorenom slove, či v populárnej spisbe. Menili sme ho na prostý minulý čas. Na miestach, kde však má v texte tento čas dynamizujúcu funkciu, sme ho zachovali. Naším cieľom totiž nebolo čitateľa pripraviť o jedinečný zážitok vychutnať si štýl autora. Z podobných dôvodov sme menili tiež miestami už archaický slovosled v jeho vetnej skladbe. V niektorých prípadoch sme tiež pristúpili k aktualizácii terminológie a jej zjednoteniu.

Významnejším spôsobom sme však vstúpili do poznámkového aparátu profesora Matúša Kučeru, ktorý sme prispôbili moderným normám, no najmä úzu, ktorý pre kritický aparát používa redakčný rad *Libri historiae Slovaciae*. Na niektorých miestach sme do poznámkového aparátu vstupovali aj dopĺňujúcimi komentármi. Niekde sme ho dokonca aktualizovali pridaním novej literatúry k danej problematike. Všetky tieto zmeny sme však poctivo zaznačili ako poznámky redakcie. Na začiatku vstupu grafickým znakom hviezdčky * a na konci označením (pozn. editora).

Najťažším orieškom sa pôvodne zdalo odstránenie v dobách predošlého režimu nevyhnutných marxisticko-leninských ideologických prímiesí. Kedysi totiž viac ako často slúžili len ako nevyhnutná podmienka k tomu, aby vôbec mohol nejaký odborný, obzvlášť spoločensko-vedný text vyjsť v tlačenej forme. Na naše počudovanie sme to nakoniec nemuseli robiť často, keďže sa ukázalo, že týchto „prímiesí“ vôbec nebolo veľa. Dôležité bolo tiež naše zistenie, že tento ideologický diktát profesor Kučera, naopak, využil v prospech samotného skúmaného predmetu, t. j. slovenských dejín ako takých. Ich výskum, nakoniec presne tak, ako aj v iných okolitých krajinách, najmä v sociálnej a hospodárskej oblasti, za posledné desaťročia aj vďaka pôvodne marxisticko-leninským východiskám, nesmierne pokročil. Každú takúto

zmenu sme označili redakčným znakom (...). Nie inak sme postupovali aj pri korigovaní druhej ideologickej záťaže, ktorou bolo dobovo oktrojované chápanie slovenských dejín ako súčasti jednotných, hoci do roku 1918 prakticky neexistujúcich „československých“ dejín.

[I]

O KONCEPCII SLOVENSKÝCH DEJÍN

O historickom vedomí Slovákov v stredoveku

Skúmať problém historického vedomia Slovákov smerom do minulosti, nech už ide o dobu akokoľvek vzdialenú, prináša so sebou celý komplex problémov a otázok najrozličnejšej povahy. Na prvý pohľad sa zdá, že témou číslo jeden je skutočnosť, že máme do činenia s etnickou skupinou, ktorá sa len veľmi neskoro sformovala v plnoprávny národ. Dokonca v období, keď už *historizmus*, ako politicko-právny koncept, so všetkými svojimi atribútmi a konsekvenciami prekonával svoj zenit v európskom spoločenstve. V skutočnosti však aj Slováci proces premeny *feudálnej národnosti*¹ v plnoprávny buržoázny národ môžu sledovať hlboko do minulosti,² odkrývať zložitú a veľmi pomalú i bolestnú cestu tejto premeny, ako aj tvorby vlastného historického povedomia. Pravda, ak v historickom povedomí akéhokoľvek národa oprávnené vidíme nielen kategóriu historického poznania svojej minulosti, ale najmä postoje k týmto historickým realitám so svojou dobovou, triednou, národnou a inou podmienenosťou, najzávažnejším problémom v súvislosti so skúmanou témou sa ukazuje fakt – nijako nie nový a neznámy, že Slováci sa v procese uvedomovania si svojej národnej osobitosti ocitli v zložitom mechanizme mnohonárodnostného Uhorského kráľovstva. Tento spoločenský organizmus, presnejšie, jeho vládnuca trieda, programovo už od 12. storočia (pramene so zložitou filiáciou nám nedovoľujú ísť hlbšie)³ hľadá historické odôvodnenie svojej existencie,

¹ * Termín *stredoveká národnosť*, ako špeciálneho stavu uvedomenia toho-ktorého európskeho spoločenstva pred konštituovaním sa v osobitý národ je len ťažko postihnuteľný a splnil svoju úlohu v časoch minulého režimu. Preto ho nahradzame obyčajne za presnejšie *národ*. V citovanom prípade sme však pre pochopenie ďalšieho textu ponechali pôvodný termín (pozn. editora).

² Najúplnejšie zhrnutie problematiky k tejto otázke v zborníku – *Slováci a ich národný vývin : Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov*. Ed.: Július MĚSÁROŠ. Bratislava: SAV, 1966, 306 s. K veľkomoravskému obdobiu JÁN DEKAN: Veľká Morava a problematika staromoravskej národnosti. In: *Historický časopis*, roč. 20, 1972, s. 173 – 185.

³ Pokus o rekonštrukciu JÓZSEF GERICS: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseinek keletkezésrendjének problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961, 113 s. Porovnaj Elemér MÁLYUSZ:

podporuje, či priam poveruje intelektuálov svojej doby, aby napísali legendu o jeho tvorcoch, ovplyvňovali kolektívne vedomie všetkých jeho príslušníkov o spoločnom pôvode, ktorý im dával geografický rámec novej krajiny – Uhorského kráľovstva. Aby sa toto želanie mohlo stať realitou, museli by sa na teritóriu Uhorska existujúce národy asimilovať. Súčasne by sa museli jazykovo prispôbiť nemaďarské, najmä turkické zložky starouhorskeho kmeňového zväzu. Toto sa však dôsledne neuskutočnilo, aj keď sa početní Slovania v strede Karpatského bazéna podľa všetkého relatívne skoro asimilovali. Ale Slovania žijúci oveľa kompaktnejšie na okrajoch krajiny si zachovali svoj jazyk, výraznejšie znaky svojej kultúry, a tak sa, celkom samozrejme, nestali *Hungarmi*. Medzi takýchto Slovanov patrili aj Slováci, ktorí do budúcnosti „skomplikovali“ historický i etnický vývoj Uhorska a zaznamenali zložitý vývoj, od skupiny akoby amorfnej až k spoločenstvu historicky uvedomenému. Snaha tejto etnickej skupiny po výraznej výlučnosti, jej zrejme nechť stotožniť sa s tvoriacim sa novým „uhorským spoločenstvom“, vyplývala najmä z toho, že v sústave novej spoločnosti netvorili vládnú zložku, ale skôr podriadenú, bezprávnú.

V tejto skutočnosti je najväčší problém sledovať, nachádzať či nenachádzať v historickom vedomí uhorskej feudálnej spoločnosti aj zložku slovenskú či inoslovanskú. K tomuto pristupuje i ďalší, nemenej známy fakt, že slovenská historiografia si otázky tohto typu, aké sledujeme v našom príspevku, zatiaľ ešte ani nepoložila a z tohto zorného uhla ani nepreskúmala pramennú základňu. Uvedomujeme si i taký jav, že treba nielen priniesť nové pramene, najmä masovej povahy, ale položiť nové otázky i prameňom známym, prameňom už dávnejšie poznaným i pertraktovaným nielen starou feudálnou, ale aj buržoáznou odbornou historickou spisbou. A tak poznatky, pramene, na ktorých by sme mohli poznávať a rekonštruovať historické vedomie Slovákov v období feudalizmu, za daného stupňa predstavujú len nevelké zlomky, a sú to pramene, ktoré vystúpili do popredia najmä v súvislosti so sledovaním otázok vzniku a vývoja slovenskej národnosti, teda často len pramene okrajové.

1. Stará uhorská historiografia, ktorá v ničom výrazne neprekračovala hranice uhorského krajinského patriotizmu a historizmu, sa začala meniť najmä od 17. storočia. Prejavuje sa to nielen tým, že vznikajú už od polovice 16. storočia programové práce o svetových,⁴ ale aj o uhorských

Krónikaproblémák. In: *Századok*, roč. 100, 1966, s. 713 – 762; TENŽE: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967, s. 26 – 42.

⁴ Prvým veľmi skromným pokusom je dielko István SZÉKELY: *Chronica ez világnak jeles dolgairól*. Cracco : Lázár, 1559. Reedícia. István SZÉKELY: *Chronica ez világnak jeles*

dejinách v maďarskom jazyku,⁵ v mnohých ďalších historických prácach sa začína o uhorských dejinách písať v duchu prebúdajúceho sa maďarského šľachtického vlastenectva⁶ a začína sa výrazne spájať dovedy pestované staré uhorské historické vedomie s rodiacim sa vedomím maďarským. Podobnú polohu začína nadobúdať i vlastenectvo nemeckých autorov, ku ktorému ako výraznejší prvok pristupuje „starobylosť“ Nemcov v Uhorsku. Tento prvok možno napríklad veľmi dobre vidieť v diele Daniela Frölicha vydanom v Levoči roku 1641,⁷ kde sa neprimerane vyzdvihuje starobylosť nemeckých kolonistov na Spiši, a to na úkor tu žijúceho slovenského obyvateľstva. Bolo to vlastne presadzovanie tzv. *Restgermanenteorie*, hlásajúcej kontinuitu uhorských Nemcov so starými Gepidmi, ktorú v 16. storočí rozpracoval rakúsky humanista Wolfgang Lazius.⁸ V ohni týchto začínajúcich národnostných zápasov, ku ktorým nepochybne prispeli turecké vojny s rozsiahlymi sídliskovými, a tým aj etnickými presunmi a premenami, sa rozbilo aj staré uhorské historické vedomie. Privlastnila si ho etnicky maďarská šľachta a dala mu svoj nový ideový program. Tak sa stalo, že stará *podmaniteľská teória* o príchode Maďarov, rozpracovaná uhorskými kronikármi od 12. storočia, sa posunula do polohy nového rodiaceho sa nacionalizmu. Pritom Slováci

dolgairól. In: *Bibliotheca Hungarica Antiqua*. 3. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1960, 237 s.

⁵ Gáspár HELTAL: *Chronica az magyaroknak dolgairól*. Cluj : Vl. n., 1575, 208 s. Reedícia Gáspár HELTAL: *Chronica az magyaroknak dolgairól*. Eds.: Péter KULCSÁR a Margit KULCSÁR. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, 473 s.

⁶ Laszló BENCZÉDI: Maďarské stavovské národné povedomie v 16. – 17. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 19. 1971, s. 549 – 557.

⁷ David FRÖLICH: *Der Uralte Deutsch-Ungerische, Zipserische und Siebenbürgische Landtzmänn*. Leutschaw : Lorentz Brewer, 1641, 45 s. (A – F.).

⁸ Narodil sa 31. 10. 1514 vo Viedni, kde aj 51-ročný zomrel. Už v študentských rokoch precestoval západnú Európu. Po skončení štúdia medicíny na Viedenskej univerzite sa stal vojenským lekárom v Uhorskom kráľovstve, neskôr profesorom medicíny na Viedenskej univerzite a dvorným lekárom Ferdinanda I. Celé jeho dielo je však zasvätené histórii, a to od súčasnej (boje s Turkami v Uhorsku) až po antické dejiny. V historiografii sledoval veľmi širokú škálu: dejiny, numizmatiku, geografiu, epigrafiku, mytológiu a kartografiu. A hoci len časť z jeho diela vyšla tlačou, vo svojej dobe mala veľký vplyv i na jeho pokračovateľov. K zmieneným teóriám porovnaj – *De aliquot gentium migrationibus, sedibus, reliquis linguarumque initiis et immutationibus ac dialectis libri XII*. Basileae : Oporiniana, 1557. Z hľadiska slovenských dejín nie je nezaujímavé, že v jeho rukopisnej pozostalosti sa spomína i dielo *Fragmentum Vaticanum cuiusdem (ut conjicitur) Methodii : Episcopi ecclesiae Paterenis & Martyris Christi*. Viennae : Typis Haredum Syngonii, 1547. Pozoruhodné je aj jeho kartografické zobrazenie Uhorska v rokoch 1545 – 1563, ktoré zostalo v rukopise a až v roku 1906 bolo vydané v Innsbrucku. (Eugen OBERHUMMER a Franz R. von WIESER: *Wolfgang Lazius : Karten der österreichischen Länder und des Königreichs Ungarn 1545 – 1563*. Innsbruck : Wagner, 1906, 53 s.

sa ocitli nie medzi „vyvolenými“, ale medzi podmanenými národmi, ktoré nemali mať v krajine žiadne práva. Spoločensko-politická klíma poznačená narastajúcimi konfesijnými rozpormi a bojom proti pohanskému nepriateľovi – Turkovi zrodila „novú históriu Slovákov“. Stalo sa tak v diele českého exulanta Jakuba Jakobeu, ktorý našiel na Slovensku novú vlasť. V tom období ide o hlas v slovenskej spoločnosti ojedinelý. Svojím rozsahom ide o nevelké dielo, no súčasne ho treba považovať za hlas, ktorý znamená počiatok slovenského barokového historizmu, lebo vyzdvihol históriu ako nový a veľmi vážny prvok v tvoriacej sa ideológii slovenskej národnosti. Jakobeus sa stal predchodcom osvietených a romantických ospevovateľov našej národnej minulosti, položil základy myšlienok o „slávnej minulosti národa“ a národnej hrdosti. Urobil tak najmä v diele *Viva gentis Slavonicae delineatio*,⁹ v prozaickom historickom diele napísanom v „materinskej reči“, t. j. v poslovenčenej češtine, zrejme, aby jeho dosah presiahol úzku skupinu vzdelancov a našiel si cestu i k slovenskému meštianstvu a zemianstvu. Dielo zatiaľ nepoznáme, nezachovalo sa. O jeho obsahu však dali dobrú výpoveď jeho súčasníci,¹⁰ pokračovatelia, ako aj básnická adaptácia tohto diela od Jakobeu nazvaná *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*.¹¹ Predovšetkým táto báseň sa dlho považovala nielen za najlepšie básnické dielo Jakobeovo, ale aj za vynikajúce dielo našej občiansko-politickej tvorby tej doby. Po hlbšom kritickom skúmaní sa ukázalo, že možno hovoriť len o relatívnom Jakobeovom autorstve. Básnická skladba nie je jeho vlastným výtvorom, ale pozoruhodnou zaktualizovanou adaptáciou básne českého skladateľa Václava Clementa Žebráckého, ktorá vyšla v Prahe roku 1614, hovoriacej

⁹ Jakub JAKOBEUS: *Viva gentis Slavonicae delineatio*. Leutschoviae : Typis Brewerianis, 1642, 24 s.

¹⁰ Jozef MINÁRIK: Život a dielo Jakuba Jakobeu. In: *Jakub Jakobeus (1591 – 1645) : Výber z diela*. Ed.: Jozef MINÁRIK a Mária VYVÍJALOVÁ. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 7 – 189 (najmä s. 124 – 127). * Novšie aj *Jakub Jakobeus : Život, dielo a doba : Zborník príspevkov zo seminára venovaného 400. výročiu narodenia Jakuba Jakobeu, ktorý sa konal v Prešove 5. decembra 1991*. Ed.: Míchal OTČENÁŠ a Peter KÓNYA. Prešov : Katedra dejín a archívniectva Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1993, 129 s. (pozn. editora).

¹¹ Považovaná za najlepšie Jakobeovo dielo, vyšla vo viacerých vydaniach i prekladoch. *Pred Najnepremoženého a Najslávnejšieho Panovníka Zeme, Mora i Podsvetí Pána Jesu Krista... Národa slovenského Slzy, vzdychy a prosby, slovom a rukou poníženou predložené skrz M. Jakuba Jakobeu..* Ed. a trans.: Daniel Záboj LAUČEK a Ivan Branislav ZOCH. Turčiansky Svätý Martin : Tlačou kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1885, 40 s. * Napriek viacerým nesprávnym tvrdeniam Zochove poznámky predstavovali prvý vážny pokus o zhodnotenie Jakobeovho diela (pozn. editora). V novšom preklade Jozefa Minárika a Márie Vyvíjalovej pozri *Gentis Slavonicae Lacrumae, suspiria et vota*. In: *Jakub Jakobeus (1591 – 1645)*, s. 287 – 313.

o utrpení českej cirkvi.¹² Jakobeus text básne prispôbil novému ideovému zameraniu, myšlienke o utrpení „slovenského národa“. Urobil to veľmi jednoduchým spôsobom, všade tam, kde sa spomínala či personifikovala česká cirkev uviedol „slovenský národ“ a ubiedenú i chudobnú „Matku Slovákov“,¹³ ktorá je symbolom a zosobnením slovenského národného kolektívu.

V úvode autor spomína, že by rád opísal žalostný osud „slovenského národa“. Vlastné rozprávanie začína obrazom o blaženom veku, keď Slováci zamenili pohanstvo za kresťanskú vieru, ďalej už vyčíta prorokom, že hoci sľubovali kresťanom božiu ochranu a šťastie, odvtedy pokrstený „slovenský národ“ prežíva len samé strasti. Prenasledujú ho vojny, lúpeže, vraždenia a plienenia v dobe tureckých i stavovských vojen. Slovenské pokolenie vymiera, do večnosti odchádzajú hrdinskí obrancovia „Matky Slovákov“. Preto sa táto „Matka“ obracia na Krista a žiada ho o pomoc a útechu. Týmto, len v krátkosti charakterizovanými črtami, sa Jakobeova báseň zaraďuje k jeho historickej próze, s ktorou tvorí logický celok. Po prvýkrát v pravom zmysle slova vzniklo historické dielo, ktoré chcelo opísať žalostné osudy „veľmi starobylého národa“, ako hovorí Jakobeus, ukázať jeho slávnú minulosť počínajúcu niekde na Veľkej Morave, ale aj ťažkosti a trápenia, ktoré tento národ sprevádzajú po celú dobu až do 17. storočia. Význam tohto diela pre Slovákov najlepšie vyzdvihol Jakobeov syn Mikuláš v jednej svojej básni, v ktorej sa okrem iného hovorí:

*Slovensko predtým len lkalo nad svojou žalostnou sudbou.
Lkalo i vtedy, keď zlo jazyk mu zahubiť šlo.
Slovák sa nenašiel žiaden, čo Slovákov prastaré činy
takisto verne tlačou sprístupniť bol by snáď chcel!
Premúdra múza môjho otca mu veru už zasa
vrátila všetku slávu namiesto žiaľu a slz.
V materinskej reči tu Slovákom dejiny totiž
podľa drevnejších dejín horlivo napísal sám.*

¹² Ide o báseň „Tempus erat, quo parva quidem sed debita caelo gens“ z tlače *Libellus supplex*. Praha 1614. Bližšie porov. Jozef MINÁRIK: *Život a dielo Jakuba Jakobeu*, s. 127 n.

¹³ Je pozoruhodné, že takto ponímaná „Matka Slovákov“, ktorá sa stala personifikovaním a vlastne symbolom celého slovenského národného kolektívu, dostala sa ako obraz i do neskoršieho obdobia. * V takomto ponímaní „Matku Slávu“ nachádzame i v diele Jána Hollého a Jána Kollára. Pozri k tomu Martin HOMZA: „Večnejšie“ ako súčasť konceptu slovenského mesianizmu. In: *Literárny archív*, roč. 36 – 37. Ed.: Terézia KAŠAYOVÁ. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 128 – 139 (pozn. editora).

*Slováci berte si príklad a o svoje dejiny dbajte,
statočný slovenský národ ku hviezdám povzneste hor!
Príklady svojho veku, kto totiž správne tu chápe,
ten sa drevnejších dejín horlivo radieva vždy.
Keď už Slováci dejepisca i básnika majú,
Jakobeusa, či naveky slávní nie sú už snád?
Predtým sa sotva kto našiel, čo vyrozprával by lepšie,
v ktorých časoch a čo Slovákom stalo sa tu.¹⁴*

2. Tieto, svojho druhu prvé dejiny Slovákov v súvislosti s problémom historického vedomia nás zaujímajú z dvoch hľadísk – ako riešia základnú otázku, takú príznačnú pre každé historické spoločenstvo, a to otázku pôvodu, ktorá je závažnou otázkou pre budovanie kolektívneho vedomia medzi ľuďmi hovoriacimi tým istým jazykom? Teda, kto sme, aký je náš pôvod, odkiaľ pochádzame, či odkiaľ sme prišli? To je základná a prvá otázka.

Druhá otázka, na ktorú hľadáme odpoveď, znie: V čom sú veľké a slávne činy národa v jeho minulosti? Aké sú významné a hrdinské postavy našej minulosti?

Na prvú otázku odpovedá Jakobeus tak, ako slovenská historiografia odpovedala ešte dlho aj po ňom, a to od Martina Szentiványiho až niekde po Franka Víťazoslava Sasinka, ktorá prepracúvala a prehľbovala teóriu o autochtonnosti našich predkov v Uhorsku. Odpoveď na túto otázku vychádza z dobovej stredovekej učenosti, ktorá len veľmi ťažko prekonávala hranice biblického historizmu. Aj Jakobeus hľadá pôvod Slovákov kdesi pri Babylonskej veži a má nás za predkov biblického syna Noemovho, Jafeta, keďže sme bielej pleti. Iným znakom spoločného pôvodu je predstava o genetickej príslušnosti Slovákov k *natio slavica* k širokému „slovanskému národu“. Aj v tomto nazeraní ide o modifikáciu dobovej učenosti, ktorá sa v našich podmienkach objavuje síce ešte len nejasne (aj keď u Jakobeusa už niet nijakej nejasnosti medzi pojmom Slovan a Slovák), no zakrátko, v jezuitskom dejepisectve 18. storočia a najmä v dobe národného obrodovania sa rozrastá vo veľkú a ucelenú teóriu, ktorá priberá politické zafarbenie potláčanej národnosti formujúcej svoj program a slúži na národnú obranu a uvedomenie.¹⁵

V duchu tejto idey a spomínaného autochtonizmu sa „slovanský národ“ považoval za viac-menej organický jednotný celok, ktorý sa delí len politicky

¹⁴ Jozef MINÁRIK: *Život a dielo Jakuba Jakobeusa*, s. 310 – 312. Text Básne je skrátený.

¹⁵ * Súhrne pozri Martin HOMZA a Naďa RÁCOVÁ: *K vývinu slovenskej myšlienky do polovice 18. storočia : Kapitoly k základom slovenskej historiografie*. Bratislava : Stimul, 2010, 275 s. (pozn. editora).

a teritoriálne. Etnicky sú si Poliaci, Česi, Rusi i Slováci bratia v plnom význame tohto slova,¹⁶ a teda aj ich staré dejiny sú tiež dejinami Slovákov.

Odpoveď na našu prvú otázku v súvislosti s problémom historického vedomia Slovákov v stredoveku iste netreba hlbšie rozoberať a ani sa bližšie venovať známym sarmatským teóriám o pôvode Slovanov, tzv. *Privilegiu Alexandra Veľkého Slovanom* slúžiacemu na dokázanie starobylosti Slovanov a pod. Takéto názory sú nepochybne produktom dobovej učenosti aj v iných krajinách vtedajšieho slovanského sveta, zrejme sú majetkom pomerne úzkej skupiny vtedajších intelektuálov a v slovenskom priestore zatiaľ nepoznáme doklady, ktoré by nám dovolili usudzovať, že ide o široké spoločenské historické povedomie oddávna tradované a upevňované generáciami. Otázka pôvodu Slovákov mala v 17. storočí, v dobe písania prvých programových dejín Slovákov svoju históriu ešte len pred sebou.

Ináč sa majú veci s odpoveďou na druhú, nami formulovanú otázku – kde sa začína veľká história národa, aké sú jeho slávne činy, akí su jeho hrdinovia?

Na túto otázku Jakobeus, ale po ňom zhodne celé slovenské dejepisectvo celkom jednoznačne odpovedá – Veľká Morava. Len pri precizovaní tejto odpovede sa v jednotlivých obdobiach vývoja slovenskej historiografie uprednostňuje tá či oná zložka z minulosti Veľkej Moravy. Raz je to prijatie kresťanstva a odkaz Konštantína a Metoda, kde sa vyzdvihuje najmä otázka slovanského jazyka, inokedy je to doba vlády Svätopluka I. s heroizovaním a legendou o veľkom a slávnom panovníkovi,¹⁷ v súvislosti s našou témou treba skúmať, z čoho pramení tento jednotný názor historiografie; či je tiež produktom barokového historizmu, alebo či má staršiu metriku a oporu nielen v prameňoch, ale aj v historickom povedomí slovenského etnika? Na rozriešenie tejto otázky sa nám treba vrátiť k najstarším dielam uhorskej historiografie a z tohto zorného uhla urobiť ich najnevyhnutnejšiu analýzu. Mám tu na mysli najmä dielo neznámeho notára kráľa Bela III., ktoré podľa všetkého vzniklo okolo roku 1200 obvykle nazývané Anonymova kronika,¹⁸

¹⁶ Ján TIBENSKÝ : Predstavy o Slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, s. 198 – 237. K predstavám o etnogenéze Slovanov. Porovnaj Gerhard LABUDA: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. 3. Poznań : PTPN, 1975, s. 24 – 55, tam i bibliografia staršej literatúry.

¹⁷ K veľkomoravskej tradícii a jej úlohe v slovenskom živote najprehľadnejšie v zborníku *Veľká Morava a naša doba : K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda*. Eds.: Ján SLOBODA, Kozef PITOŇÁK a Jozef BUTVIN. Bratislava : Osveta, 1963, 252 s. Tam najmä štúdie J. Tibenského.

¹⁸ * Pozri napríklad edície ANONIMI *Gesta Hungarorum* : *Anonymus Deeds of the Hungarians*. Ed., trans. a pozn.: Martyn RADY a László VESZPRÉMY. Budapest

ako aj dielo Šimona Kézu, ktoré sa údajne zrodilo v rokoch 1282 – 1285,¹⁹ ale v našom prípade najmä predlohy, či lepšie povedané pramene, ktoré im na napísanie diel slúžili. Pritom tu nejde ani tak o pramene písané, zachované a známe, ako je napríklad *Reginova kronika* a pod., ktorých vplyv na prvé uhorské kroniky je celkom zrejmý,²⁰ a nemyslím ani na predpokladané a nezachované *Gesta Hungarorum vetera* z 11. storočia, alebo inú nezachovanú

a New York: CEU Press, 2010, s. 2 – 129. *Anonimowego notariusza króla Beli Gesta Hungarorum*. Ed. a trans.: Aleksandra KULBICKA, Krzysztof PAWŁOWSKI a Grażyna WODZINOWSKA-TAKLIŃSKA, predhovor a poznámky Ryszard GRZEŚK. Kraków : Societas Vistulana, 2006, 197 s. ANONYMUS: *Kronika anonimného notára kráľa Bela*. Ed. Vincent MÜCSKA. Budmerice : Rak, 2001, 159 s. Děje Uhrů mistra P., řečeného Anonymus. Ed. a trans.: Richard PRAŽÁK. In: *Legends a kroniky koruny uherské*. Praha : Vyšehrad, 1988, 390 s. (tu s. 169 – 260). *Die „Gesta Hungarorum“ des Anonymen Notars : Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*. Ed. a trans.: Gabriel SILÁGI a László VESZPRÉMY. Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1991, 190 s. P. Magistri, qui Anonymus dicitur : *Gesta Hungarorum*. Ed.: Aemilius JAKUBOVICH. In: *Scriptores rerum Hungaricarum* (ďalej *SSrerHung*). 1 – 2. Ed.: Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini : Academia Litterarum Hungarica atque Societate Historicarum Hungarica; Typographiae Regis Universitatis Litterarum Hungaricae sumptibus, 1937 – 1938, tu vol. 1, s. 13 – 118 (pozn. editora). K osobe Anonymovej, ako aj k dobe, v ktorej kronika vznikala, porovnaj Lorandus SZILÁGYI: De aetate ac persona P. magistri, Anonymi Belae regis notarii. In: *SSrerHung*, 2, s. 630 – 634; TENZE: Az Anonymus – kérdés revíziója. In: *Századok*, roč. 71, 1937, s. 1 – 54, 136 – 202. Szilágyiho názor opretý o rozbor Anonymovej terminológie z oblasti hospodárskych i sociálnych vzťahov pomerne presvedčivo ukazuje, že neznámy notár kráľa Bela nebol notárom Bela IV. (ako sa napríklad domnieval H. Marczali) a nie je ani starou kronikou 12. storočia, ako sa domnievali mnohí, ale že neznámy notárom je Peter, prepošť Ostrihomskej kapituly, ktorý bol notárom kráľa Bela III., a že kronika bola napísaná medzi rokmi 1196 – 1203. Z nových úvah nad Anonymovou kronikou porovnaj najmä kritickú stať György GYÖRFFY: Formation d'états au IXe siècle suivant les „Gesta Hungarorum“ du notar Anonyme. In: *Nouvelles études historiques*. Budapest : MTA, 1965, s. 27 – 55. Najnovšie Gy. Györfy uvažuje, že autorom kroniky je budínsky prepošť Peter, ktorý tu pôsobil v rokoch 1186 – 1211. Pozri ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Ed.: Dezső PAIS a György GYÖRFFY. Budapest : Magyar Helikon, 1975, s. 19 – 21.

¹⁹ Citujem ju podľa edície v *SSrerHung*, 1, s. 128 – 194; editorom textu je A. Domanovszki. Dôkladnú štúdiu kronike a jej prameňom najnovšie venoval Jenő SZÜCS: Társadalomélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-ában (ďalej Jenő SZÜCS: *Társadalomélet*). In: *Századok*, roč. 107, 1973, s. 569 – 644, 823 – 878. * Anglicky TENZE: Theoretical Elements in Master Simon of Kéza's *Gesta Hungarorum* (1282 – 1285). Trans.: Frank SCHAEER, ed.: László VESZPRÉMY. In: SIMON OF KÉZA: *The Deeds of the Hungarians*. Ed. a trans.: László VESZPRÉMY a Frank SCHAEER. Budapest : CEU Press, 1999, 235 s. tu s. XXIX – CII (pozn. editora).

²⁰ Porovnaj napríklad László ERDÉLYI: *Kronikáink atyja Kézai*. Szeged : Prometheus, 1933, 48 s.

kroniku z 13. storočia, ktoré boli podkladom pre Anonyma i Kézu.²¹ Rád by som poukázal najmä na živú historickú tradíciu, ktorá sa zračí v spomenutých kronikách a viaže sa k dejinám či osobám Veľkej Moravy a ktorá nepochybne tvorila to, čo nazývame historickým vedomím určitého teritoriálneho či etnického spoločenstva.

3. Anonymus nepristupoval k napísaniu svojej rozsiahlej historickej prózy nepripravený. Popudom mu bolo povzbudenie priateľa, ktorý si prečítal jeho prácu o dejinách trójskych vojen, ktorú Anonymus skompiloval za svojho pobytu najskôr v parížskej alebo orleánskej škole, a to na základe kníh Frigia Daretského a toho, čo počul od svojich učiteľov.²² K týmto skúsenostiam nepochybne pribudla znalosť dobovej francúzskej publicistiky, ako aj duch francúzskeho rytierskeho myslenia 12. storočia. S takouto vedeckou a teoretickou prípravou pristupoval k tomu, aby aj pre krajinu, v ktorej žil, pre Uhorské kráľovstvo, napísal „genealógiu svojich kráľov a šľachty“. Práca na tomto diele sa však ukázala oveľa zložitejšia, nároky oveľa vyššie, než akým sa vystavil v školskej kompilácii. Anonymus, ako sám priznáva, preštudoval mnoho historických správ k danej téme a prezrel i „kódexy historiografov“.²³ Popri nich ale našiel vo svojej krajine ešte veľmi živú historickú tradíciu, ktorá sa tu udržiavala v dvoch formách: jedna, ktorú predstavovali povesti žijúce medzi dedinským ľudom, ktorú Anonymus nazýva *fabulae rusticorum*, a druhá, ktorú udržiavali speváci-igrici vo svojich historických piesňach, vystupujúci na rôznych púťach, trhoch a iných zhromaždeniach, ale najmä predvádzajúci za sprievodu hudobných nástrojov svoje piesne na veľmožských, šľachtických a kniežacích dvoroch. Anonymus chcel, aby jeho dielo bolo dobré, aby neupadlo do zabudnutia u nasledujúcich generácií, a zrejme sa pôvodne usiloval pribrať do svojho historického románu aj túto širokú a živú historickú tradíciu. No ukázalo sa, že historická tradícia je

²¹ K zložitej filiacii uhorských kroník porovnaj Iosephus DEÉR: .Quis fuerit fons primigenius Gestorum Chronicorumque Hungaricorum medii aevi ex saeculo XI. oriundus at post deperditus. In: *SSrerHung*, 1, s. 2 – 11; autor tu rezumoval vlastne výsledky B. Hómana. Novšie doplnenie Elemér MÁLYUSZ: *A Thuróczy-kronika és forrásai*, s. 13 – 51.

²² Hovorí o tom sám Anonymus. *SSrerHung*, 1, s. 33. O vplyve francúzskeho prostredia na uhorských intelektuálov porovnaj Jenő SZÜCS: „Národnosť“ a „národné“ povedomie v stredoveku. Vytváranie jednotnej terminológie. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, s. 544 – 546; porovnaj aj poznámku č. 17. K starším vplyvom György SZÉKELY: Poměr středoevropských zemí k církevním reformám a byzantskému světu v 11. století. In: *Šborník prací Filosofické fakulty brněnské university. Řada historická*, roč. 10, 1961, s. 32 – 34.

²³ *SSrerHung*, 1, s. 33, 87: „Sed ego, quia nullo codice historiographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non proposui.“

v príkrom rozpore s tým, čo našiel Anonymus v dielach historiografov, že nie je v jeho silách zladiť obidva zdroje historických informácií. Presvedčil sa totiž, že legendy dedinčanov a piesne igricov „rod Maďarov“ tupia, znevažujú.²⁴ A preto sa rozhodol ako typický intelektuál svojej doby a dobrý patriot, že chce, aby sa najvznešenejší *gens Hungariae* o počiatkoch svojich dejín dozvedel nie „ex falsis fabulis rusticorum“, ale ani nie „a garrulo cantu ioculatorum“. Nad „táravé piesne“ a „falošné legendy“ povyšuje ako človek gramotný a vzdelaný písané slovo, historické správy. Sám toto presvedčenie vyjadruje nasledovne: „Lepšie možno spoznať pravdivosť udalostí na základe výkladu spisov a voľnej interpretácie dejín“.²⁵ Z tohto všetkého vyplývajú celkom jasne aspoň dve veci: 1. Anonymus za dejiny považuje len to, čo našiel zapísané v dielach predchádzajúcich dejepiscov, ale aj to použité len vo „voľnej interpretácii“, ktorá mu dovoľuje sledovať vlastné stanovené ciele. O tejto stránke jeho diela sa dlho nechcela presvedčiť historiografia. 2. Márne by sme od Anonyma očakávali, že nám zapíše historickú tradíciu či už ľudovú, alebo tradíciu palácov, a to aspoň tú, ktorá sa vzťahuje na cieľ jeho práce – teda na genealógiu kráľov a šľachty Uhorského kráľovstva, na históriu príchodu predkov Maďarov, prichádzajúcich zo Skýtskej zeme a obsadzujúcich krajiny a kráľovstvá v Karpatskom bazéne, či aspoň históriu ich siedmich „vladárskych osôb, ktoré nesú meno Hetumoger“. Vonkoncom už teda nemožno očakávať a chcieť od Anonyma, aby nám zaznamenal niečo aj z inej historickej tradície živej v piesňach igricov či v legendách dedinčanov, a to z tradície, ktorú si zachoval nie ten ľud, ktorý do Karpatského bazénu prišiel, ale ktorý tu pred príchodom Maďarov bol a prežil veľkú a slávnú etapu svojich dejín s vlastnými kráľmi. Z takého stanoviska nám treba pristupovať k historickej tradícii o Veľkej Morave, ktorej sa, ako si ukážeme, ani programovo vyhýbajúci Anonymus neubránil,²⁶ a ktorá sa

²⁴ *SSrerHung*, 1, s. 33 – 34: „Et si tam nobilissima gens Hungarie primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum vei a garrulo cantu ioculatorum quasi sompnando audiret, valde indecorum et satis indecens esset.“ A na inom mieste s. 87: „credite garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, quia fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt.“

²⁵ *SSrerHung*, 1, s. 34: „Ergo potius ammodo de certa scripturam explanatione et aperta hystoriarum interpretatione rerum veritatem nobiliter percipiat.“

²⁶ Anonymus nepozná Veľkú Moravu a jej štát. Pre obdobie, ktoré opisuje, nepozná však celý rad etník, ktoré v podunajskom priestore pred nimi či s nimi žili, ako napríklad Avari, Gepidi, Bavori; nepozná *Mosapurc* (Blatnohrad, Zalavár), *Brezalauspurc* (Bratislava) a pod. Uvádza však pred 9. storočím celý rad etník, ktoré do Podunajskej kotliny prišli až neskoršie – ako sú napríklad Kumáni, Sikulovia a pod. Slovanov pozná len ako široký, nediferencovaný ľud a spomedzi nich len Rusov

nám v jeho diele, ale aj v dielach neskorších kronikárov v podobe kusých, často kontaminovaných správ a povestí predsa len zachovala.

K takto motivovanému nežáujmu Anonyma o živú historickú tradíciu pristupuje aj ďalšia stránka prvých uhorských historických diel: sú to európske „teórie o spoločnosti“, s ktorými sa Anonymus i Šimon z Kézy stretávali vo francúzskych, ako aj v talianskych intelektuálskych centrách svojej doby pestujúcich rímske právo. Najmä rodiaca sa francúzska „teória o spoločnosti“ zohrala svoj významný vplyv. Jej podstata je vsadená do epického rámca doby Karola Veľkého, keď bojoval proti Maurom. Do vojenského ťaženia Karol pozval svojich slobodných. Mnohí výzvu poslúchli, mnohí sa však zo zbabelosti boju vyhli a preto ich panovník uvrhol do otroctva. Ich potomkovia sú *poddaní – les serfs*, a potomkovia „chrabrych“ udatných bojovníkov sú *slobodní – francs, franchises*, teda podľa etymologického výkladu Francúzi.²⁷ Zárodok tejto teórie sa objavujú už v Anonymovom diele a v opravej i vykryštalizovanej podobe u Kézu a jeho nasledovníkov.²⁸ Tak 108 rodov (*generationes*), ktoré v udatnom boji zaujali svoju definitívnu vlasť v Karpatskom bazéne, a teda aj ich potomkovia tvoria vládnu národ – maďarskú šľachtu, ktorá má svoj spoločný hunsko-maďarský pôvod.²⁹ Otročné a poddanské obyvateľstvo tvoria potomkovia tých ľudí, ktorých Maďari našli pri svojom príchode do svojej novej vlasti a v boji ich porazili, alebo sú to zajatci, Maďarmi dovlečení do Uhorska. Medzi poddanými je veľmi málo Maďarov. Sú tam len tí, ktorých za hriechy uvrhli do nevoľníctva.³⁰

(*Ruteni*), Čechov (*Bohemi*) a Slovákov (*Sclavi Nitrienses*). To všetko len utvrdzuje poznanie, že všetko, čo z tradície Veľkej Moravy zapísal, vykonal bez potrebného historického poučenia a zapísal teda živú a jestvujúcu tradíciu či už svojej doby, alebo obsiahnutú v starších prameňoch.

²⁷ Marc BLOCH: *Liberté et servitude personnelles au moyen âge*, particulièrement en France : contribution à une étude des classes. In: *Mélanges Historiques*. 1. Ed.: TENZE. Paris : Service d'Édition et de Vente des Publications de l'Éducation, 1963, s. 287 – 288. TENZE: *Rois et serfs : un chapitre d'histoire capétienne*. Paris : Honoré Champion, 1920, s. 142 – 158.

²⁸ Jenő SZÜCS: *Társadalomélet*, s. 581 – 597.

²⁹ Takúto, presne vyhranenú sociálnu i triednu štruktúru je schopný konštruovať až Šimon Kéza. U Anonyma ešte nenachádzame dostatočne objasnený pôvod sociálnej nerovnosti uhorskej spoločnosti, ale nevie vyriešiť ani otázku spoločného pôvodu Maďarov. Až zahrnutie hunských dejín do dejín Maďarov (k čomu dávali podnet najmä západné kroniky) vyriešilo mnohé sporné problémy, takže Kéza už mohol spokojne konštatovať *SSrerHung*, 1, s. 148: „unus pater et una mater omnes Hungaros procreavit.“

³⁰ *SSrerHung*, 1, s. 193. Samotná stať o vzniku šľachty a poddanstva v Uhorsku (*De nobilibus advenis, De udvornicis*), ktorá uzatvára kroniku Šimona Kézu, budí pre mnohé dôvody podozrenie, ktoré nie je vyvolané len stavom známeho rukopisného

V tejto nacionálno-triednej *teórii o uhorskej spoločnosti*, ktorá sa s malými zmenami udržala v historickom myslení uhorskej spoločnosti takmer až do 19. storočia, Slováci a s nimi aj iní všetci uhorskí Slovania sa ocitli v úlohe legendárnych francúzskych „aspremontských zbabelcov“ (*couards d'Aspremont*), nepatria do sústavy „slobodného národa“, nemajú jeho znaky (akými sú: chrabrosť, odvážnosť, udatnosť). Už v Anonymovom rozprávaní sa to prejavuje tak, že títo „zbabeli“ Slovania bez boja vydávajú maďarským „udatným“ náčelníkom svoje hrady, panstvá a územia.³¹ Je preto len pochopiteľné, že Anonymus a po ňom i ďalší, ktorí sa rozhodli napísať dejiny v duchu tvoriacej sa feudálnej ideológie, (uvedená teória o vzniku uhorskej spoločnosti jej vyhovovala), nemajú a nenachádzajú miesto pre porobený a podmanený ľud, aj keď on ešte stále živí a udržuje legendy i piesne o svojej minulosti. V tomto spočíva ďalšie stanovisko v prístupe k historickým reminiscenciám o Veľkej Morave, ktoré sa v skorých uhorských kronikách objavujú.

4. Pri sledovaní reziduí vlastného historického povedomia podunajských Slovanov a medzi nimi Slovákov v ranostredovekom Uhorskom kráľovstve, rád by som obrátil pozornosť na tri charakteristické problémy, ktoré sa nám ponúkajú z diel najstarších uhorských historiografov; 1) krajina a jej ľud, ktorý ju obýval pred príchodom nomádskych maďarských pastierov; 2) jeho vládcovia; 3) spomienky na zánik vlastného kráľovstva. Pochopiteľne, že pri sledovaní týchto otázok mi nejde ani tak o dopátranie sa historického jadra a jeho verifikácie (o čo sa nedávno pokúsili už aj iní autori),³² ale po-

zachovania kroniky. Autor totiž vôbec neglosuje svoju dobu, ale celý spoločensky závažný problém sa snaží preniesť do minulosti. Celá stať vytvára dojem, že je iba propozíciou, a to veľmi učenou, a nie realitou. Aj po úvahách J. Szűcsa by si táto časť ešte nesporne zaslúžila hlbšiu pozornosť, ktorú na tomto mieste nemožno hlbšie rozvinúť.

³¹ Za mnohé doklady porovnaj aspoň – *SSrerHung*, 1, s. 51: „Sclavi vero, habitatores terre, audientes adventum eorum, timuerunt valde et sua sponte se Almo duci subiugaverunt eo, quod audiverant Almum ducem de genere Athile regis descendisse.“ Pri obsadzovaní územia Slovanov pri hrade Bihor – *SSrerHung*, 1, s. 62: „Omnes habitatores terre se sua sponte eis subiugaverunt et pedibus eorum provoluti filios suos in obsides dederunt, ut ne aliquid mali paterentur.“ Alebo: Obyvateľstvo od Uhu a Mukačeva sa dokonca zaliečalo Maďarom (kniežatu a jeho šľachte) „ako sluhovia svojim vlastným pánom“ (*SSrerHung*, 1, s. 51). Všetci Slovania z územia od Novohradu po Dunaj a Ipel, ktorí pôvodne patrili kniežatu Salanovi, poddali sa dobrovoľne Maďarom a slúžili im, ako by im boli aj kedysi bývali páni. *SSrerHung*, 1, s. 74 – 75: „cum magno timore et tremore serviebant eis, ac si olim domini eorum fuissent,“ atď.

³² Dagmar BARTONKOVÁ: Uherské písomné prameny o Veľkej Morave. In: *Sborník prací Filozofické fakulty J. E. Purkyně*. Rad E, roč. 14, 1965, s. 268 n.; György GYÖRFFY: Die Erinnerung an das grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung

znať skôr archetyp tradovaných povestí a s ním i predstavy vlastného etnika na dané udalosti.

Anonymus je necitlivý topograf. Údajne dosť dobre pozná topografiu okolo starých uhorských benediktínskych kláštorov, z čoho sa usudzuje na jeho benediktínsky stav; ale celkový geografický obraz Uhorska je len jeho predstavou, ktorú iste nadobudol z prameňov, najmä z *Gesta Hungarorum vetera*, ktoré vznikli už niekedy v druhej polovici 11. storočia, ale si ju veľmi svojsky vyložil. Pri popisovaní víťaznej anabázy maďarských náčelníkov a ich bojovníkov do Karpatského bazéna, na mnohých miestach ich necháva stretávať sa so Slovanmi a ich náčelníkmi či kniežatami,³³ nachádza ich v oblastiach východného Slovenska a v priľahlých územiach medzi Tisou, Bodrogom až po Ugoču, na Bodve, za Tisou, medzi Tisou a Matrou, v Panónii i v okolí Nitry³⁴ a nezamlčuje, že je to národ, ktorý tu Maďari našli. Dokonca ukazuje – a to v rozpore so svojou koncepciou – že nejde len o ľud podrobený.³⁵ Bližšie ich však etnicky nedokáže rozpoznať, odlíšiť. Názov *Moravania*, pod ktorým veľká časť týchto Slovanov až do 10. storočia vystupovala, Anonymus nepozná. Vidíme to veľmi dobre v 50. kapitole jeho diela, keď opisuje spustošenie a dobytie Panónie. Pri opise tejto udalosti si poslušil Reginovou správou k roku 889, ktorá hovorí o tom, ako Maďari napádajú územia Korutáncov, Moravanov (*Marahensium*) a Bulharov.³⁶ Názvu *Moravania* Anonymus nerozumie a píše o Korutáncoch, ktorí žijú pri rieke Mure (*Carinthinorum Moroanensium fines*).³⁷ Aj tam, kde Anonymus popisuje

Ungarns. In: *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*, roč. 17, 1965, s. 41 – 45; Lubomír HAVLÍK: Moravské a české tradice v uherských kronikách. In: *Slovanský přehled*, roč. 55, 1969, č. 5, s. 337 – 343.

³³ *Loborcy* (Laborec), *Zubur* (Zobor), Salan, Menumorout a pod. Ich politickú príslušnosť slovanskú, bulharskú, grécku, českú a pod. zväčša konštruuje Anonymus sám na udalostiach neskorších – z konca 11., respektíve až z 12. storočia.

³⁴ Z výskumov historickej toponymie vidno, že Zadunajsko i Potisie bolo vtedy osídlené Slovanmi. Pozri Ján STANISLAV: *Slovanský juh v stredoveku*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1948; Branislav VARSÍK: *Osídlenie Košickej kotliny*. 1 – 2. Bratislava: Veda, 1964, 1973. Anonymus hovorí o početnosti Slovanov, najmä tam, kde ešte aj v jeho dobe skutočne jestvovali. Porov. tiež Ondrej R. HALAGA: K otázke vzniku slovenskej národnosti. In: *Historický časopis*, roč. 10, 1962, s. 245.

³⁵ Tak napríklad v súvislosti s dobýjaním hradu Novohrad Anonymus píše, že Maďari, keď videli toľký národ podmanený bez boja, urobili veľkú hostinu a lepším obyvateľom kraja (*melioribus habitatoribus terrae*), ktorí im odovzdali synov za rukojemníkov, venovali rozličné dary (*diversa dona presentaverunt*). *SSrerHung*, 1, s. 75.

³⁶ Ferenc A. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. 3. Budapestini : NAP Kiadó, 1938, s. 2038 – 2039.

³⁷ *SSrerHung*, 1, s. 100. O tom, že nejde o náhodnú chybu či prepis, svedčí i ďalšie miesto z Anonyma *SSrerHung*, 1, s. 103 (*Carinthinorum Moroanensium*).

rôzne politicko-teritoriálne celky, spravidla kniežatstvá, nielenže často ide o inštitúcie vznikajúce až po 10. storočí, ale najmä dôveryhodne sa tváriace názvy jednotlivých kniežat, vojvodov sú odvodené od žijúcich a pretrvávajúcich miestnych názvov, pričom si často poslužil aj ľudovú etymológiu.³⁸ Takmer spravidla náčelníkov a kniežat týchto politicko-administratívnych útvarov aj necháva zomrieť na tých miestach, ktoré vybral pre nich za základ pomenovania. V jednom jedinom prípade však Anonymus robí výnimku: pri popisovaní panstva kniežaťa Morouta a jeho syna Menumorouta.³⁹ Anonymus nám tu zapísal legendu, ktorá bola v Uhorsku bežná v polovici 11. storočia a ktorú pravdepodobne zapísali staré *Gesta*, lebo celkom zjavne z nej čerpal aj Kéza.⁴⁰ *Morout* totiž nie je nič iné, len staré maďarské označenie Moravanov, Veľkomoravanov. Presvedčuje nás o tom viacero starých osadných názvov tohto typu v Uhorsku siahajúcich aspoň do 10. storočia.⁴¹ Od 12. storočia totiž pre Moravu sa už všade a dôsledne v maďarčine používa označenie *Morva*, a to aj u Anonyma.⁴² Meno legendárneho kniežaťa *Morouta* vzniklo ľudovou personifikáciou, prenesením mena národa na meno jeho vodcu, čo je bežný a známy jav pri vzniku hrdinských eposov. Historická legenda o kniežati Moravanovi a jeho synovi, zapísaná v polovici 11. storočia, musela byť zrejme živá aj v čase Anonymovom, teda ku koncu 12. storočia. Žila totiž už nie v okolí starej Nitry či Panónie, kde by sme oprávnené v tejto dobe ešte očakávali legendu obsažnejšiu, nie takú vyblednutú, ale medzi potiskými Slovanmi, ktorí boli vo zväzku ríše „veľkého moravského panovníka“, ale len krátko a pritom na jej okraji. Preto Anonymus necháva panstvo Moroutovo a jeho syna Menumorouta,

³⁸ Zoltán I. TÓTH: Tuhutum és Gelou. In: *Századok*, roč. 79 – 80, 1945 – 1946, s. 77 – 81 tak urobil pri kniežatách – Laborcovi, Gladovi, Gelouovi, Zuburovi. Okrem nich však narátal ešte ďalších 21 prípadov fabulóznych anonymovských etymológií.

³⁹ *SSrerHung*, 1, s. 59 – 62, 103 – 105.

⁴⁰ *SSrerHung*, 1, s. 163 – 164, 165.

⁴¹ György GYÖRFFY: *Formation d'états*, s. 40 – 41. Aj názov osady na Slovensku Kostolné Moravce, v najstarších zápisoch v maďarskom znení vystupuje ako „Morout“ (prédium k roku 1135). Richard MARSINA (Ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej *CDS*). 1. Bratislava: Veda, 1971, s. 74. Podobné neskoršie zápisy sú i pre Zlaté Moravce, pre dve osady Marótlaka v Bihorsku, pre Moravce v Pilišskej stolici a pod. Dezső CSÁNKI: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1913, I, s. 616; V, s. 380; II, s. 627; 773; III, s. 81; 440; 621 a i. Staršie názory maďarskej vedy, ktoré pod názvom Marót považovali obyvateľa, ktorý žije pri rieke Morava (*iuxta Morva habitant*), a mysleli len na riekou Moravu v dnešnom Srbsku, správne opravuje György GYÖRFFY: *Formation d'états*, s. 33, 40 – 41, ktorý ním rozumie obyvateľstvo Veľkej Moravy, teda Moravanov.

⁴² *SSrerHung*, 1, s. 77, 79, 114 (*ad fluvium Moroua*).

meno ktorého akosi nevie vysvetliť,⁴³ v oblasti Potisia, teda tam, kde aj starší Konštantín Porphyrogenetos lokalizuje druhú, tzv. nepokrstenú Moravu.⁴⁴ V okolí Nitry v tom čase žije naozaj iná, obsažnejšia legenda o Svätoplukovi, ktorú nám vo svojskom spracovaní, no s viacerými styčnými črtami zaznamenali až dvaja doboví autori. Náš Anonymus pri opisovaní bojov v okolí Nitry a o samotnú Nitru,⁴⁵ ale aj český kronikár Kosmas, ktorý sa s legendou zoznámil pri svojej ceste do Ostrihomu.⁴⁶ Svätoplukove osudy sú tu jasne späté s Nitrou a najmä s vrchom Zoborom, ktorý sa týči nad mestom. Staroslovanský názov tohto kopca *šbor* vo význame *conventus*, kam legenda v Kosmovom rozprávaní správne kladie pustovníkov, ku ktorým sa Svätopluk na konci svojho života uchýľuje, Anonymovi je neznámy, a preto podľa svojej obvyklej schémy, za knieža Nitranov miesto Svätopluka považuje Zobora. So Zoborom v topografickom slova zmysle, ako s miestom je totiž spojený koniec moravského vládcu v jednej i druhej verzii legendy. Z Kosmovho rozprávania vidíme, že v starom Nitrianskom kniežatstve – o ktorom navyše ani jeden z kronikárov nepochybuje ako o samostatnom a ohraničenom

⁴³ Anonymovo vysvetlenie mén = *equus admissarius* = žrebec; s významom, že Menumorout „plures habebat amicas“ je zrejme jedna z jeho ľudových etymológií. Prijateľnejší je výklad, že ide o kvalitatívne odlišenie moci: veľké knieža (*dux*) Morout a jeho syn – „menší“ Morout.

⁴⁴ Konštantínova informácia hovorí o tom, že Maďari sa usadili na Veľkej Morave, ktorej predtým vládol Svätopluk, a že táto sa rozkladá na území za Dunajom, teda v oblasti Potisia. Ide tu jasne o informáciu z maďarského prostredia z doby okolo počiatkov 10. storočia. Vydanie textu s príslušným komentárom porovnaj v *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej *MMFH*). 1 – 5. Ed. a trans.: Lubomír HAVLÍK. Praha a Brno: Státní pedagogické nakladatelství, 1966 – 1977 (tu vol. 3, Brno 1969, s. 396, 399 – 400). Tento obraz sa nám odzrkadľuje i v Gardiziho správe z tej istej doby. Územie, ktoré Maďari obývali, je medzi kresťanským národom, ktorý nazývajú „M.r.dát“ = *Moravat* = *Moravania* a medzi „N.n.d.r.“ = Nándor = Bulhari. Priestor medzi týmito dvoma národmi, ktorý Gardizi vyznačil pre Maďarov, je „cesta desiatich dní“, čo dosť dobre zodpovedá teritóriu Potisia. K prameňu: *MMFH*, 3, s. 426. O príslušnosti severného Potisia do zväzku Veľkomoravskej ríše v dobe vlády Svätopluka porovnaj Peter RATKOS: Východné oblasti Veľkej Moravy a starí Maďari. Konferencia o Veľkej Morave a byzantskej misii: Referáty: Brno – Nitra 1. – 4. októbra 1963. Ed.: Frantisek GRAUS, Jan FILIP a Antonín DOSTÁL. Nitra: AÚ SAV, 1963, s. 103 – 108. Matúš KUČERA: Vývoj soľného monopolu na Slovensku v staršom stredoveku. In: *Šborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, roč. 15, 1964, s. 72 – 76; Lubomír HAVLÍK: Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka. In: *Slovanské štúdie*, roč. 3, 1960, s. 60 – 67.

⁴⁵ *SSrerHung*, 1, s. 76 – 80.

⁴⁶ Dušan TRÉŠTÍK: *Kosmova kronika: Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 42 – 43; Václav CHALOUPECKÝ: Kosmas a Slovensko. In: *Český časopis historický*, roč. 30, 1924, s. 374 – 376. O Svätoplukovej legende u Kosmu porov. I, XIV.

teritoriálnom celku⁴⁷ – vystupujú vlastne dve verzie Svätoplukovej legendy: jedna, typická pre veľmožské bojovnícke kruhy, pre svetské prostredie, ktorá nenecháva „dobrého kráľa“ zomrieť. Legenda tu necháva Svätopluka zmiznúť medzi vlastným vojskom, aby sa už nikdy viac neobjavil; druhú, cirkevnú verziu, keď Svätopluk končí svoj život v kláštore, ktorý sám založil. Jedno je celkom isté – v 12. storočí ešte stále žije medzi obyvateľstvom západného Slovenska a severného Zadunajska nepísaná, živá historická tradícia o Veľkej Morave a jej panovníkovi, ktorá sa v inom, voľnejšom archetype udržuje aj medzi potiskými Slovanmi. Anonymus, ktorý zásadne neuznával legendy dedičanov a piesne igricov, neubránil sa im, a tak poznačili jeho rozprávanie. Neskorší kronikár 13. storočia, z ktorého vyšiel i Šimon Kéza, zrejme už z ľudovej historickej tradície poznal len veľmi málo, a tak je v rozpakoch, keď má vysvetliť príchod Maďarov a ich víťazstvo nad Moravanmi a nad ich panovníkmi. Vie, že Svätopluk vládol Moravanom, Poliakom, Bulharom a že jeho panstvo siahlo i do Panónie, kde Kéza aj situuje jeho porážku Maďarmi.⁴⁸ No zároveň pozná aj druhý archetyp historickej legendy a komentuje to takto: „*Niektorí rozprávajú, že vraj Maďari (...) v Panónii našli vládcu Morota, a nie Svätopluka*“.⁴⁹ Kéza sa preto pokúša o spojenie oboch legiend, o kontamináciu v takom význame, že Morota, „*ktorého meno bolo slávnejšie*“, ponechal ako otca Svätoplukovho v bitke o Panóniu odpočívať v hrade Vespřem a tu aj zomrieť od žiaľu nad synovou porážkou. A ešte raz sa vracia k otázke Morota, keď rozpráva o tom, ako Maďari po smrti Svätopluka obkľúčili jeho vojsko v akomsi hrade niekde neďaleko Ostrihomu, pri ohybe Dunaja. Medzi týmito vojakmi vraj Maďari zabili „*veľmi staručkého príbuzného Morotovho a až dodnes*“, ako hovorí Kéza, ľudia vraj bájne vykladajú, že to bol sám Morot.⁵⁰ Takto kronikári 13. storočia spojili niekoľko archetypov historických legiend a povestí o Veľkej Morave a jej panovníkoch v učení sústavu, ktorá sa už potom takmer bezo zmien objavuje vo všetkých ďalších kronikách 14. storočia a nasledujúcich storočí.⁵¹

⁴⁷ Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1974, s. 26, 53 n.

⁴⁸ *SSrerHung*, 1, s. 163 – 165.

⁴⁹ *SSrerHung*, 1, s. 164: „Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non Zvataplug in secundo eorum reditu in Panonia reperissent principantem.“

⁵⁰ *SSrerHung*, 1, s. 165: „... usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseverant.“

⁵¹ Výnimkou z uniformnej uhorskej veľkomoravskej tradície vyrobenej zo starších predlôh i zo živej historickej tradície je Dalimilovo podanie z počiatku 14. storočia, ktoré má i nové poznatky o boji Moravanov s Maďarmi. Tradícia tu nesie jasné stopy moravské. Zbor ako miesto kláštora, kde bol Svätopluk medzi pustovníkmi, vystupuje aj u Dalimila. Porovnaj *MMFH*, 1, s. 274 – 276.

Po takomto výklade skôr pochopíme i ďalšiu historickú legendu, ktorá vošla do všeobecného historického i národného povedomia ako legenda o „bielom koni“. Legenda svojím obsahom – jadrom zodpovedá nomádskym pastierskym etnikám a jej prvá verzia sa zrejme objavuje už niekde v starých *Gestách* v polovici 11. storočia, odkiaľ ju zrejme prevzal i Anonymus. Umiestňuje ju do oblasti horného Potisia a do doby, keď Maďari po smrti Almoša si za náčelníka zvolili Arpáda. Geografický priestor, do ktorého je legenda zasadená, ale aj jej chronologické zaradenie majú svoju pevnú a zdôvodniteľnú logiku. Udalosť patrí do obdobia, keď Maďari po veľkých útrapách, ktoré zažívali od mocnejších susedov Pečenehov, a najmä po krutej porážke spojeneckých vojsk Pečenehov a Bulharov, boli takmer vyvraždení a zo svojej krajiny vyhnaní, v dôsledku čoho si museli hľadať nové sídla pre seba a pre svoj dobytok až za Karpatmi. V takejto tiesnivej existenčnej situácii „dohovor“ o osídlení sa Maďarov medzi Slovanmi v Potisi, ako aj akt vzájomných darov ako prejav priateľstva má svoje logické miesto i zdôvodnenie. V Anonymovom románovom rozprávaní, v kapitole o vojvodovi Arpádovi, opisujú sa tieto udalosti nasledovne.⁵² V roku 903 poslal vojvoda Arpád svoje vojská a obsadil nimi rozsiahlu krajinu medzi riekami Bodrog, Tisa a až po Ugoču. Pánom, ktorý na tomto území vládol, bol knieža Salan, teda jedno z kniežat, ktorého si Anonymus vytvoril podľa niektorého topografického názvu.⁵³ A keď sa vraj Arpádovi bojovníci spolu so samotným kniežaťom na dlhší čas zdržali v tejto krajine, zamilovali si ju „*viac ako je možné vysloviť, lebo videli úrodnosť zeme, hojnosť všetkých zvierat a množstvo rýb v riekach Tisa a Bodrog*.“ Salan na to poslal svojich poslov, aby sa šli pozrieť, aký ľud to došiel. Súčasne prikázal Maďarom napraviť svoje zlé činy a zakázal im prekročiť rieku Bodrog. Niekde vraj pri hrade Zemplín našli Salanovi poslovia Arpáda a oznámili mu posolstvo svojho pána. Arpád však nie „pyšne, ale ponížene“, ako hovorí Anonymus, ale najmä pre „priateľstvo“ ku kniežaťu Salanovi, požiadal o časť územia pre svoj dobytok a svojich ľudí. Súčasne na znak priazne požiadal Salana, aby mu zaslal dve

⁵² *SSrerHung*, 1, s. 14 a 16, 53 – 54, 56 – 57.

⁵³ Gy. Györfy veľmi prácne a s veľkými komplikáciami vykladá pôvod názvu z turkickej oblasti prevzatej Maďarmi a základ vidí v starokmeňovom názve Kalan. (György GYÖRFY: *Formation d'états*, s. 38 – 39.) Už staršie výklady však upozornili, že slovanská etymológia názvu je oveľa prijateľnejšia, odvodzujúca základ mena od slova „sol“. Od tohto jazykového základu vznikol v uvedenej oblasti rad toponymických názvov, z ktorých zrejme vychádzal i Anonymus (napríklad Slankamen). V komentári k najnovšiemu faksimilovému vydaniu Anonyma však aj G. Györfy opúšťa vysvetlenie zo starej maďarskej či turkickej etymológie. Porovnaj ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*, s. 162.

fľaštičky dunajskej vody (aby zistil, či je lepšia než voda v rieke Don) a mech trávy z planiny Olpár, aby sa presvedčil, či je lepšia než skýtske traviny. Vzápätí Arpád poslal kniežaťu Salanovi mnohé dary, medzi nimi aj „12 bielych koní“. ⁵⁴ A Anonymus vo svojom fabulóznom rozprávaní ďalej opisuje, ako sa udiali všetky tieto výmeny a posolstvá a ako Maďari dostali pre seba územie až po rieku Slanú a ako sa medzi Arpádom a kniežaťom Salanom upevnil trvalý mier.

V tomto rozprávaní sú nepochybné len dva pevné fakty: Maďari, ako kočovný pastiersky ľud, v novej krajine za Karpatmi, kde sa chceli uchýliť pred Pečenehmi, skúmali množstvo a najmä kvalitu pasienkov, ale aj dostatok pitnej vody. O týchto ich životných záujmoch napísal už al-Bakri: „*Sú to ľudia, ktorí majú stany a jurty a sledujú dažďové zrážky a miesta vegetácie.*“ ⁵⁵ Druhou správou je skutočnosť, že usadenie sa Maďarov v oblastiach severného Potisia sa deje ako akt dohovoru medzi tunajším slovanským kniežaťom a Maďarmi. Historicky to dobre korešponduje s poznaním, ktoré uvádzajú aj iné pramene vzťahujúce sa k deväťdesiatym rokom 9. storočia. Tak napríklad v liste bavorského episkopátu pápežovi Jánovi IX. z júla roku 900 sa píše, že Moravia „*sami prijali medzi seba nemalý počet Maďarov*“ a prispôsobujú sa ich zvykom (ako je napríklad holenie hláv), ale aj spoločne s nimi podnikajú vojenské lúpežné výpravy do Panónie. ⁵⁶ O spoločných vojenských výpravách Slovanov a Maďarov píše nielen Anonymus, ⁵⁷ ale aj iní. ⁵⁶ O tom, že celé toto obdobie slovensko-maďarskej „spolupráce“ patrí do obdobia, keď sa Maďari usadili v Potisi, dobre presvedčuje už výklad Konštantína Porphyrogeneta. ⁵⁸

Myslím, že z toho všetkého pochopíme archetypy a okruh veľkomoravských tradícií medzi Slovanmi v Potisi, ktoré sa nám v maďarskom sprostredkovaní či forme zachovali do 11. storočia, a to nielen už spomenutú tradíciu o Moroutovi a jeho synovi Menumoroutovi, ale aj legendu o „dohovore“ tunajších slovanských náčelníkov s Maďarmi, ktorá je podľa dobových zvyklostí spečatená i potvrdená vzájomnými darmi, medzi ktorými vystupuje i zviaza v nomádskych spoločenstvách popri človeku najdôležitejšie – kôň

⁵⁴ *SSrerHung* 1, s. 54. Počet koní je tu zrejme „biblický“ – je ich 12, tak ako je v spomenutom dare aj 12 tiav a 12 kumánskych chlapcov; pre kňažnú „XII puellas Ruthenicas“, 12 hermelínových kožušin, 12 sobolích, 12 plášťov vyšívaných zlatom.

⁵⁵ *MMFH*, 3, s. 430.

⁵⁶ *CDSI*, 1, s. 34.

⁵⁷ *SSrerHung*, 1, s. 75. Anonymus o Slovanoch, ktorí obývajú krajinu v kniežatstve Salanovom, hovorí: „et ipsos secum in expeditionem duxerunt.“

⁵⁸ *MMFH*, 3, s. 396, 399, pozn. 7; s. 401. Aj v Anonymovom rozprávaní na výpravu so sebou berú Slovanov z povodia rieky Slanej.

a jeho najvzácnejší i magický druh – „biely kôň“. ⁵⁹ Len čo však táto legenda o „dohovore“, ktorá v tomto priestore mala svoje historické i logické opodstatnenie, opustila oblasti potiských Slovanov, Anonymove knieža Salana či Menumorouta a posunula sa do nitrianskeho kniežatstva a do severnej Panónie, došlo aj k spojeniu historickej legendy o „bielom koni“ so Svätoplukom, a to presne v takom istom duchu, ako došlo k spojeniu dvoch archetypov už vyššie spomenutých legend a tradícií o veľkomoravskom panovníkovi, teda k spojeniu Morouta so Svätoplukom. Kým Šimon Kéza spojenie dvoch tradícií o veľkomoravskom panovníkovi robí ešte s rozpakmi a berie do úvahy ešte aj živú nepísanú historickú tradíciu – to, čo si ešte ľudia „bájne vykladajú“, ⁵⁹ neskorší kronikári z polovice 14. storočia a po nich i Ján z Turca (Johannes Thuróczy) ⁶⁰ už naplno spojili legendu o „bielom koni“ s menom Svätopluka. ⁶⁰ Využili pritom už výdobytky ponúkané učenými kronikármi, počínajúc Anonymom, ktorí spomínanú legendu transformovali do podoby chytrého orientálneho úskoku a lsti, aby tak mohli vysvetliť a zdôvodňovať práva rodiacej sa triedy feudálov na územie, ktoré držia, na ich feudálnu, zvrchovanosť nad ľudom olúpeným o slobodu a podriadeným. Pre Jána z Turca, ktorý sa programovo podujal obhájiť spoločenské práva šľachty ako triedy v Uhorsku, sú tieto podnety pochopiteľne dvakrát vítané. V čase, keď písal uhorský Anonymus a Šimon z Kézy však ešte nebolo možné vykonať toto spojenie legendy „o bielom koni“ s menom Svätopluka. Dôvod je veľmi prostý a pokúsime sa ho v skratke objasniť.

⁵⁹ O tom, že ide o typický dar nomádskeho spoločenstva, sa dozvedáme aj pri iných príležitostiach, napríklad z kroniky, ktorú napísali Kosmovi pokračovatelia, sa k roku 1134 dozvedáme, že Belo II. medzi darmi, ktoré posla cisárovi Lotharovi II., dáva aj „duos equos albos“. *SSrerHung*, 1, s. 25; ale aj z rozprávania Anonymovho sa dozvedáme, že podobným spôsobom, darom „koní“ obdaroval Almoš kyjevské, suzdalské a iné kniežatá. *Tamže*, s. 46 – 47.

⁶⁰ Po prvýkrát k tomuto spojeniu dochádza v rukopise jedného z variantov kroník 14. storočia, odkiaľ to prevzal i Ján z Turca. Jeho výklad sa stal však najpopulárnejším, pretože jeho kronika vo veľmi krátkom čase vyšla v knižných vydaniach a stala sa široko používanou i známou, takže mnohí za autora legendy považovali samotného Jána z Turca. Rukopisy kroník 14. storočia vydané pod názvom *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: *SSrerHung* 1, s. 239 – 505; text dotýkajúci sa legendy je na s. 287 – 290, editor kroník je Alexander DOMANOVSKI. K životopisu a literárnej činnosti Jána z Turca porovnaj Elemér MÁLYUSZ: *A Thuróczy-kronika és forrásai*, s. 80 – 199. * Novšie edície a preklady – Kronika Jána z Turca. Ed. a trans.: Július SOPKO. In: *Kroniky stredovekého Slovenska*. Ed. a trans.: Julius SOPKO. Budmerice: Rak, 1995, s. 114 – 223. Johannes de THURCZ: *Chronica Hungarorum*. 1. Eds.: Elisabeth GALÁNTAI a Julius KRISTÓ. Budapestini: Akadémiai Kiadó, 1985, 331 s. János THURÓCZY: *Chronica Hungarorum*. Ed. a trans.: Frank MANTELLO. Bloomington: Indiana University Press, 1991, 225 s. (pozn. editora).

V najstarších uhorských kronikách v súvislosti s veľkomoravskou a presnejšie Svätoplukovou tradíciou sa stretneme s ďalším nepovšimnutým prvkom, ktorý sa iste nenachádzal v žiadnych rukopisných predlohách a je nepochybne prvkom nepísanej historickej tradície uhorských Slovanov na strednom Dunaji, ba presnejšie Slovákov, ktorá bol živá ešte v 10. – 11. storočí. Anonymus, keď konštatuje postup, ako zaujímali maďarskí náčelníci s bojovníkmi novú vlasť, vo svojom románovom rozprávaní túto cestu popisuje ako nepretržitú reťaz víťazstiev, ktoré neboli ani tak získané v boji, ale pramenili z veľkého strachu domorodého ľudu pred Maďarmi. Postup a zaujatie novej vlasti potom vyznieva ako akt dobrovoľného poddania sa, bázne a pokory nielen prostého ľudu, ale aj ich (slovanských) kniežat a veľmožov. V jednom prípade však Anonymus urobil výnimku, čo iste nie je náhodné. Nitrianski Slovania (*Sclavi Nitrienses*) – Slováci, podľa jeho rozprávania, na čele so svojím kniežaťom urputne bojovali o svoj hrad a o svoje mesto. Knieža neutiekol zbabelo z bojiska, ale padol do zajatia až vtedy, keď bol v boji ranený.⁶¹ Tieto udalosti sú celkom jasne spojené s archetypom historickej povesti o Svätoplukovi, ktorého v Anonymovom rozprávaní zastupuje už spomínaný Zubor. Z hľadiska historického vedomia sa tu vyskytuje nový faktor, dobre známy z mnohých historických povestí a najmä piesní – vodca so svojimi bojovníkmi i s ľudom húževnato bráni svoj kraj, svoju otčinu⁶² proti nepriateľovi. Do zajatia sa dostáva až vtedy, keď je ranený a nevládny, pravda, pokiaľ sám na bojisku neumiera.⁶³ U Anonyma takto nachádzame skrytý nový prvok historického tradovaného vedomia o boji veľkomoravského obyvateľstva, ktoré bráni svoj štát, svoju krajinu, svoju zem, čo je celkom jasne nezlučiteľné s jej predajom za „bieleho koňa“, vybiťané sedlo či pozlátenú uzdu.

5. Myslím, že analýza niektorých črt najstarších uhorských kroník dost presvedčivo ukázala, že v polovici 11. storočia ešte jestvovali podmienky,

⁶¹ Anonymus boj o Nitrianske kniežatstvo a samotnú Nitru – hrad a mesto – opisuje podrobne až v troch kapitolách. (*SSrerHung*, 1, s. 76 – 80.) Tak už napríklad pri rieke Nitre, keď maďarské vojská chceli riekou prekročiť, „nitriansky vojvoda Zubor a jeho bojovníci veľmi dlho proti nim bojujú, nechceli dovoliť, aby prešli“. Aj po víťaznom boji medzi nitrianskou šľachtou je veľmi veľa „neverných“, ktorých sputnaných do želez viedli až do Arpádovej kniežacej kúrie; a ďalší citát: „Na radu a žiadosť svojich veľmožov prijal prísahu od neverných a daroval týmto neverným privedeným z nitrianskych krajín na rôznych miestach pozemky, aby raz, stanúc sa ešte nevernejšími a vrátiac sa do vlasti, neškodili jeho verným bývajúcim v nitrianskom území.“

⁶² Aj v Anonymovej terminológii Nitrana označujú svoju krajinu ako „vlasť, otčinu“ (*patria*). *SSrerHung*, 1, s. 79.

⁶³ Povest' nám zapísal Konštantín Porphyrogenetos. *MMFH*, 3, s. 398 – 400.

v ktorých si slovanské obyvateľstvo Uhorska udržiavalo vedomie svojej veľkomoravskej minulosti, svojich panovníkov, krajiny i tradície obrany proti prichádzajúcim kočovným pastierskym etnikám do karpatsko-dunajského priestoru, medzi ktorými najvýraznejšou etnickou zložkou boli Maďari. Tento postoj slovanského obyvateľstva v Uhorsku k svojej vlastnej minulosti má, pochopiteľne, veľmi ďaleko od toho, čo v modernom slova zmysle chápeme ako historické vedomie, ako obraz o vlastnej minulosti, s ktorým sa daná spoločnosť či jej niektorá trieda stotožnila. Až v takomto ponímaní sa táto minulosť stáva aktívnou súčasťou spoločenského vedomia ako celku, o čom zrejme v dobe včasného stredoveku ešte sotva možno čo len uvažovať. Celá veľkomoravská tradícia tu predstavuje najskôr súbor povestí, mýtov a legend, ktoré sú však už, hoci nenapísané, historickou materiálou, z ktorej sa rodí sama história. Jej zrod však *nemožno* vysvetľovať len ako náhodné historické rezíduum, ktoré zostalo v spoločnosti po rozpade Veľkej Moravy. Aj keď nám pramene v tejto oblasti pred 10. storočím nedávajú takmer žiadnu možnosť vypátrať zrod moravského historizmu, treba s ním nevyhnutne počítať. V každom historickom spoločenstve, na určitom vývojovom stupni, jestvovala totiž aspoň predstava o spoločnom predkovi, o putovaní kmeňa, o obsadení a obsadzovaní územia, na ktorom zoskupenie žije. Tieto primitívne predstavy, s ktorými, ako sme videli, ešte silne zápasia prví uhorskí kronikári, keď chcú vysvetliť pôvod Maďarov a zaujatie novej krajiny, na Veľkej Morave už spoločnosť mala dávno za sebou. Základný zvrát vo vývoji tu znamenalo vytvorenie nadkmeňových kniežatstiev typu Pribinovho a najmä spojenie moravského a nitrianskeho kniežatstva v jednotný štát, ktorý potreboval históriu svojho vzniku zideologizovať. Premeny novej spoločnosti tu prebiehali v mnohých rovinách a zároveň s nimi bolo treba zmeniť i myslenie ľudí, vytvoriť akúsi štátnu ideológiu najmä o vládnucej dynastii. Jestvovanie Veľkej Moravy bolo dosť krátke. No už k dobe panovníka Svätopluka sa zrejme toto dielo darí. Vzniká i legenda nielen o mocnom vládcovi, ktorého pozná celý vtedajší svet – od rímskeho pápežského stolca až po povolžských arabských kupcov – ale nepochybne vzniká i legenda o múdrom a prezieravom štátnikovi, ktorý podľa návodu starej orientálnej povesti dáva na smrteľnej posteli lámať zväzky prútov svojim synom, aby ich nabádal k svornosti a jednote.⁶⁵ Je to najmä prostredie na centrálnych veľkomoravských kniežacích hradiskách a dvorcoch, prostredie veľkých kniežacích družín, ktoré živí a udržuje tieto legendy o udatnosti a múdrosti svojich pánov a vládcov. Celá táto svetská legenda sa tvorila popri inej – kresťanskej, ktorá objasňovala byzantský pôvod moravského kresťanstva a vyzdvihovala mužov, ktorí mali najväčšiu zásluhu na jeho

presadzovaní a šírení. Rozdiel medzi oboma legendami je len v tom, že kým legenda o moravskom kresťanstve zostala zapísaná a uchovávala sa dlho doma i za hranicami štátu, svetská legenda o moravskej krajine a jej panovníkoch zostávala len v ústnom podaní historických bohatierskych piesní, v rozprávaní starcov a v ľudových povestiach. Všetky tieto okolnosti, ktoré by bolo treba azda i náležitejšie objasniť, si treba nevyhnutne uvedomiť, ak si chceme položiť otázku – kto je nositeľom veľkomoravskej tradície o veľkom Moroutovi, Svätoplukovi, či iných vládcov Veľkej Moravy v ranostredovekom Uhorskom kráľovstve, kto šíri legendy o hrdinskej obrane krajiny proti Maďarom? Zistenie, že ide o niekoľko archetypov týchto povestí, majúci i svoj jasne vymedzený teritoriálny pôvod, veľmi jasne presvedčilo, že nešlo o historickú tradíciu zapísanú, ale živé historické rozprávanie, ktoré sa v rôznych podobách vracalo najmä k postave veľkého moravského panovníka, ktorý vládol v mnohých krajinách a okrem iných i v tej, ktorú teraz obývajú spolu so Slovanmi i Maďari. Kto uchoval a kto šíril túto tradíciu? Odpoveď na túto otázku skrýva nedostatočne poznaná bezprostredne nastupujúca doba po rozpade Veľkej Moravy. V staršej spisbe sa dlho udržala predstava, ktorá bola vytvorená aj pre oblasť Karpatského bazéna (kde sa Maďari usadili) len zo záznamov, ktoré zapísali európski, spravidla nemeckí, talianski, či francúzski kronikári o lúpežných prepadoch Maďarov. Zabúdalo sa pri konštruovaní tohto obrazu na to, že ináč sa správali nomádske spoločenstvá na lúpežných prepadoch a celkom ináč k obyvateľstvu, ktoré si podmanili a medzi ktorým museli žiť. Je pravda, že sa dôsledne usilovali zničiť veľkomoravský štát a jeho vládnu vrstvu. Pravda, len tú, ktorá sa im postavila na odpor, alebo ktorá sa po páde veľkomoravského štátu nevedela vyrovnáť s novými pomermi a prispôbiť sa novej situácii. Maďari, ktorí v tejto dobe už nepredstavovali rodovú spoločnosť rovných, ale už pomerne výraznú majetkovo i sociálne diferencovanú spoločnosť, nemali záujem na totálnej deštruktívnej činnosti kraja a ľudu, medzi ktorým sa usadili. Kmeňoví náčelníci sa práve naopak usilovali podriadiť si domáce poľnohospodárske obyvateľstvo, urobiť si ho poplatným, lebo na rozdiel od nepravidelných lúpežných výprav im mohlo zabezpečiť pravidelné dávky a poplatky, potrebné pre riešenie existenčnej krízy, ktorá sa v nových geografických podmienkach začala v maďarskom spoločenstve prejavovať. Často ponechali aj organizačnú štruktúru, ktorá sa už vytvorila na odvádzanie týchto dávok a poplatkov. Prítom do nej dosadzovali len svojich ľudí a ozbrojenú moc, ktorá plnila úlohu donucovacieho aparátu. Celý tento obraz, o načrtnutí ktorého som

sa pokúsil už i na inom mieste,⁶⁴ veľmi dobre korešponduje s doterajšími výsledkami moderného historického poznania reprezentovaného najmä novšími archeologickými poznatkami z územia Slovenska. Pretrvávajú niektoré veľkomoravské veľmožské dvorce (napríklad Ducové),⁶⁵ nie sú zničené niektoré veľkomoravské hradiská a nenachádzame na nich ani nijaké známky po boji, či po staromaďarskom zásahu (napríklad Bratislava).⁶⁶ Pomerne dlhú dobu – takmer v priebehu dvoch generácií – žije vedľa seba slovanské a maďarské obyvateľstvo vo vyhranených osadách bez toho, aby bola výraznejšie porušená kontinuita starého osídlenia (ide o viaceré skúmané lokality v okolí Nitry i v severnom Zadunajsku).⁶⁷ To všetko nasvedčuje tomu, že deštruktívna a devastačná činnosť z prelomu 9. a 10. storočia nenadobudla také rozmery, aby sme museli uvažovať o úplne novom období, o novom prahu života na Slovensku. Naopak, prejavuje sa veľmi silná kontinuita veľkomoravského a po veľkomoravského života, a to nielen v oblasti hospodárskej, ale aj sociálnej. Už na predchádzajúcich stránkach sme poukázali, ako si niektorí sťažujú na to, že Moravia medzi seba prijímali Maďarov, prispôbovali sa ich mravom, chodili spolu s nimi na lúpežné prepady do západnej Európy a slúžili v ich družinách. Podľa Anonymovho rozprávania dokonca knieža Arpád pre svojho syna Zoltána (Zult od Sultán) vybral za manželku dcéru bihorského vojvodu Menumorouta.⁶⁸ Nie je to nič iné ako doklad o tom, že tu jestvovala stará tradícia, ktorá obhajovala nástupnícke práva arpádovského rodu na veľkomoravský trón.⁶⁹

⁶⁴ Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 47 – 59.

⁶⁵ Alexander RUTTKAY: Výskum včasnostredovekého opevneného sídla v Ducovom, okr. Trnava. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 24, 1972, s. 130 – 139, I – IV.

⁶⁶ Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava : Obzor, 1975, s. 19 – 20.

⁶⁷ Géza FEHÉR: Beiträge zum Problem des ungarischslawischen Zusammenlebens. In: *Acta archaeologica Hungarica*, roč. 12, 1959, s. 269 – 318; porovnaj tiež jeho stať Die landnehmenden Ungarn und ihr Verhältnis zu den Slawen des mittleren Donaubeckens. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 3, 1957 [1958], s. 7 – 58; Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 56 – 58.

⁶⁸ *SSrerHung*, 1, s. 104 – 105.

⁶⁹ Podobná tradícia o prenesení koruny veľkomoravských kráľov na panovníkuu přemyslovskú dynastiu vznikla i v českom, respektíve moravskom prostredí. K problematike jestvuje bohatá literatúra. K novým názorom na túto otázku porovnaj recenziu – Zdeněk FIALA a Dušan TREŠTÍK (In: *Československý časopis historický*, roč. 7, 1959, s. 483 – 488) na prácu Pavel RADOMĚRSKÝ: Koruna králů moravských. In: *Sborník Národního musea a historie*, roč. 12, 1958, s. 183 – 231; Genealogické konštrukcie medzi Mojmírovcami a Arpádovcami najnovšie v práci Szsabolcs de VAJAY: Der Eintritt des ungarischen Stammebundes in die

Berúc do úvahy všetky tieto okolnosti, možno pokojne vyhlásiť, že nositeľom celej staromoravskej či veľkomoravskej tradície v ranostredovekom Uhorsku je veľkomoravská šľachta a slobodný ľud krajiny. Svedčí o tom nielen výrazný laický charakter tejto tradície, ktorému chýba akékoľvek cirkevné zafarbenie, ale aj teritórium, na ktoré sa táto tradícia viaže. Významnú úlohu tu hrá totiž Nitrianske kniežatstvo a jeho obyvateľstvo, s ktorým sú späté najobsažnejšie archetypy legiend o Svätoplukovi i obrane krajiny proti Maďarom. Pravda, proces vzniku uhorského štátu, vytváranie sa novej triedy feudálov, postupné vstupovanie starej slovanskej veľmožskej vrstvy do družín a služieb uhorských kniežat i kráľov, pomaly atomizuje a pretvára tú sociálnu skupinu, ktorá by mohla byť ešte aj naďalej nositeľom veľkomoravskej historickej tradície, historického vedomia o veľkej minulosti národa, dnes už porobeného. Zánik tejto sociálnej skupiny v novom štáte, vznik novej histórie, novej štátnej ideológie uhorského štátu, nevyhnutne odsúvali do ústrania a do zabudnutia celú veľkomoravskú tradíciu. Je vlastne veľkým prekvapením, že ešte v 11. i v 12. storočí je taká silná, že poznačila rozprávanie Anonyma, tvorcu novej uhorskej histórie, ktorý sa jej musel programovo brániť, lebo nezapadla do jeho koncepcie vzniku nového štátu. Za to, že kus z tejto tradície prežil ešte v ústnom podaní aj v časoch, keď písal Anonymus, vďačíme nepochybne skupine obyvateľstva, ktorá bola vo včasnostredovekom Uhorsku veľmi rozšírená a ktorá v pramennom materiáli vystupuje pod názvom *igrici* (*ioculatores*). Ide o skupinu, dalo by sa povedať, profesionálnych spevákov, ktorí boli nielen pri kniežacom či kráľovskom dvore, ale mali svoje sídla i miesto pri mnohých významných kráľovských hradoch, vo veľmožských palácoch a nakoniec i pri mnohých príležitostných zhromaždeniach pospolitého ľudu, akými boli trhy, púte, *tabernae* a mnohé iné spoločenské oslavy. Nepochybne svojich pištčov a spevákov mali i horné vrstvy Maďarov už pri príchode do Karpatského bazéna, lebo tu máme do činenia s inštitúciou veľmi starou (už antickou), potrebnou pre chvíle osláv a radosti.⁷⁰ O tom však, že takúto inštitúciu našli Maďari i na Veľkej Morave, svedčí jej názov, ktorý Maďari spolu s inštitúciou prevzali – *igríc*. Ide totiž o jazykovú výpožičku západoslovanského typu,⁷¹ čím je teda veľkomoravský

europäische Geschichte (862 – 933). Mainz : Hase & Koehler, 1968. Porovnaj najmä genealogické tabuľky zaradené na koniec diela.

⁷⁰ Zoltán FALVY: Énekmondok a középkori Magyarországon. In: *Filológiai Közlöny*, roč. 7, 1961, s. 99 n.

⁷¹ Výklad názvu: Eugen PAULINY: Západoslovenské výpožičky v staromaďarskej lexike. In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Ed.: Peter RATKOŠ. Bratislava : SAV, 1965, s. 196; k dochovaniu: Rudolf KRAJČOVIČ: Z historickej typológie služobníckych osadných

pôvod tejto skupiny obyvateľstva nesporný. Domnievam sa, že práve vďaka *igricom* sa veľkomoravská tradícia šírila v podobe historických bohatierskych piesní a uchovávala sa takmer v priebehu troch storočí, aby sa v odrobinkách dostala i do písaných diel kronikárov 11. – 13. storočia, kde sa potom v novom historickom vydaní, prispôbenom novej štátnej i triednej štruktúre, ale aj novým víťazstvom nad veľkomoravským štátom a jeho panovníkmi uchovávala. Popri tejto *učenej*, pre porazenú veľkomoravskú spoločnosť nie lichotivej tradícii, zrejme sa i naďalej udržiavala jej *ľudová verzia*, tá, o ktorej je ešte Anonymus presvedčený, že tupí slávne činy Maďarov. O jej podobe, spoločenských reflexiách, pretrvávajú, zatiaľ nevieme nič pevnejšieho a konkrétnejšieho. Vieme len to, že intelektuáli od konca 14. storočia, najmä prostredníctvom stredoeurópskych univerzít prinášali vo svojich príručkách *zapísanú novú*, neuhorskú, *veľkomoravskú tradíciu*. Jej stopy zachytávame nielen na moravsko-slovenskom pohraničí,⁷² ale aj v prostredí stredoslovenských miest, v Kremnici.⁷³ Na otázku, prečo táto obsahom i duchom nová veľkomoravská tradícia šírená z Čiech a z Moravy nachádzala živnú pôdu a priaznivé podmienky aj na Slovensku, budeme musieť hľadať zodpovednejšie vysvetlenie. Zo všetkého, čo sme tu povedali, možno však pochopiť, prečo v prvých programových dejinách Slovákov od Jakuba Jakobeza za najslávnejšie obdobie slovenských dejín sa považuje veľkomoravské, po ktorom v slovenskej stredovekej minulosti už nastáva len, žiaľ, núdza a utrpenie – ako píše Jakobeus.

Domnievam sa, že naše vývody dovoľujú vyhlásiť aspoň krátke záverečné poznanie o tom, že historické vedomie Slovákov je produktom dlhého dejinného vývinu a že na jeho vytváraní sa nepatrne, ale predsa zúčastňuje i vývojová etapa uhorského stredoveku so svojimi nepriaznivými podmienkami. Pravda, prvky tohto historického vedomia netvorí žiadnu ucelenú sústavu, v mnohom sú amorfné triedne i národne, veľmi nevyhranené, ba niekedy i nevýrazné. Tvoria však stavebný substrát, ktorý dovolil neskorším slovenským generáciám využiť tieto prvky historizmu i historického

názvov v Podunajsku. In: *O počiatkoch slovenských dejín*, s. 239. Názov sa dochoval i v češtine.

⁷² Ján TIBENSKÝ: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti. In: *Veľká Morava a naša doba*, s. 59 – 84.

⁷³ Ide o zápis dvoch veľkomoravských legiend (*L. Quemadmodum a L. Beatus Cyrillus*), ktoré sú zapísané v kremnickom kódexe V., ktorý je z prvej polovice 15. storočia. O kódexe Matúš KUČERA: Ikonografia slovenského kalendára z roku 1432. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, roč. 26, 1975, s. 125 – 127. Udaje, ktoré vnesol prostredníctvom prác F. V. Sasínka do literatúry cyrilometodských legiend V. Chaloupecký, nie sú presné.

myslenia v procese tvorenia sa slovenského moderného národa. Je len pochopiteľné, že pred slovenskou vedou a nielen historiografiou stojí rad úloh pri poznávaní a objasňovaní tohto procesu. Pravda, treba nám poznávať i to, čo prebrala i preberala slovenská spoločnosť z uhorského historického vedomia a prečo sa v jednom svojom vývojovom štádiu prudko od neho dištancovala. Je tu iste i veľa ďalších otázok, ktoré sme si v takomto zameraní ešte zatiaľ ani nekládli a ktoré zostávajú úlohou do budúcnosti.

PŮVODNE UVEREJNENÉ:

O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *HC*, roč. 25, 1977, s. 217 – 238.

Velká Morava a začiatky našich národných dejín

Slovensko ako krajina, ako teritoriálno-politický celok, sa formovalo len veľmi pomaly a postupne. Základnou príčinou pomalého vývoja, tak ako u mnohých iných súčasných európskych národov, bola dlhá absencia vlastného štátu či akejkolvek inej politickej jednotky, ktorá by vytvárala pevnejšie hranice a tým aj pevnejšie diferenciačné znaky k susedom. Unifikujúcim činiteľom pre vytváranie jednotnej krajiny sa stalo najmä vlastné obyvateľstvo, ktoré vtlačené do priestoru medzi Podunajskú nížinu a horný oblúk Karpát bolo dostatočne oddelené od ostatných etnických zložiek západného i východného Slovanstva. Na tejto skutočnosti už nič nezmenili ani historické osudy tohto obyvateľstva, ktoré vyše tisíc rokov strávilo v politickej sústave uhorského štátu. Zvláštne sídliskové postavenie Slovákov v tomto priestore, ale najmä nemožnosť zámény s ktoroukoľvek inou slovanskou etnickou skupinou spôsobili, že aj ich názov ako určujúci etnický znak zostal prakticky v identite so všeobecným označením pre slovanské etnické spoločenstvo: *Slovienin* – *Slovenka* – *Slovensko*. Len v maskulínovej forme došlo k tvarovému odklonu a v od 15. storočia sa ujalo označenie *Slovák*, plurálová forma *Slováci*.¹

Ani prírodné podmienky neboli najpriaznivejšie naklonené vytváraniu sa jednoty teritória Slovenska a Slovákov. Niet tu rozsiahleho priestoru centrálného typu, ku ktorému by inklinovali vodstvá a spoje a vytvárali tak priestor pre prírodné stredisko v krajine, tak ako to bolo napríklad v susedných

¹ Ján STANISLAV: *Dejiny slovenského jazyka*. Vol. 1, vyd. 2. Bratislava : SAV, 1958, s. 106 – 110. Najstarší doklad na formu *Slovák* je z roku 1444 (Václav CHALOUPECKÝ: *Středověké listy ze Slovenska. Sbíрка listů a listín, psaných jazykem národním*. Praha a Bratislava : Melantrich, 1937, s. 32). Údaje o tom, akoby názvy Slováč, Slovenka, Slovensko boli známe až od polovice 19. storočia (tak napríklad ešte aj *Słownik starożytności słowiańskich*. 5. Ed.: Skarbimir GAŚSIOROWSKI: Wrocław; Warszawa; Kraków a Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, s. 245 n.), na pravú mieru uvádza a množstvo dokladov prináša: Josef MACÚREK a Miloš REJNUS: *České země a Slovensko ve století před Bílou horou*. Praha : SPN, 1958, s. 158 – 162. Porovnaj *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Ed.: Vladislav ŠTASTNÝ. Praha : Melantrich, 1968, s. 30 – 37.

Čechách.² Obyvateľstvo v kotlinách a uzatvorených dolinách bolo síce po stáročia chránené od vojenských nájazdov prebiehajúcich v Podunajskej nížine, ale súčasne pre zlé komunikačné prepojenia kotlin zostávalo v nich žiť do istej miery izolované, v nevelkých sídliskových zoskupeniach. Ak v tejto súvislosti predsa len možno zaznamenať pozitívny vývojový jav, tak treba upozorniť, že práve toto obyvateľstvo kotlin bolo demografickou zásobárňou pre postup dosídlenia nížinnej krajiny na Slovensku v mnohých etapách jeho historického vývoja. Nezriedka i za hranicami vlastného Slovenska.

V rámci slovenskej krajiny sú tri veľké geograficko-sídliskové priestory, ktoré sa stali základom pre postup Slovanov v tomto priestore: západné Slovensko smerujúce do povodia Dunaja, východné oblasti Slovenska inklinujúce do povodia rieky Tisy a stredné Slovensko, z ktorého jedna – severná časť – je komunikačne prepojená buď na západné Slovensko, alebo povodím rieky Poprad smeruje do spádového územia rieky Visly. Južné časti stredného Slovenska inklinujú do Podunajskej nížiny.

Pre začiatky slovanského osídlenia rozhodujúcimi sa stali prvé dve časti, oblasti.³ Tie majú až dodnes dva rôznorodé dialekty, krojové zoskupenia, piesne a pod. Odlišnosť týchto dvoch sídliskových zoskupení však nikdy nešla tak ďaleko, aby stratili vedomie spoločného pôvodu, spolupatričnosti a historických spoločných osudov.⁴ Geografické danosti teda ukazujú, že spojenie medzi týmito dvoma časťami Slovenska bolo komplikované. Komunikačne prebiehalo na niektorých miestach až vo výške 900 – 1 000 metrov. Preto aj styk západného a východného Slovenska prebiehal zväčša tak, že obchádzal stredoslovenský lesný masív a cesty viedli po južnej hranici

dnešného Slovenska, hlboko prekračujúc do Maďarska. Tu všade v priestore južného Novohradu, Hontu, abovsko-zemplínskej oblasti bolo husté slovanské osídlenie, ktoré sa uchovalo nielen hlboko do stredoveku, ale početné etnické ostrovy, ktoré nepodľahli asimilácii, sa uchovali v dnešnom Maďarsku podnes.

O pôvode Slovenska a Slovákov sa veda zaujímala od konca 18. storočia. Záujem sa zintenzívnili najmä odvtedy, keď slovenský rodák Pavol Jozef Šafárik vniesol do svetovej slavistiky problém etnogenézy Slovákov.⁵ V jeho diele kulminuje teória, vo vede nazvaná ako *centristická*, o pôvode Slovákov a ich jazyka. Východiskom tohto názoru bolo presvedčenie, že *slovenčina je zvyškom slovanského prajazyka*, ktorého nositelia bývali na strednom Dunaji odpradáva, t. j. boli tu *autochtónni*. Z toho centra sa potom Slovania rozišli do svojich historických sídiel tam, kde bývajú prakticky dodnes. Oprávnenie na túto teóriu nachádzala dobová veda nielen v jazyku Slovákov, ale už aj v niektorých historických prameňoch, medziiným najmä u ruského letopisca Nestora. Je iste prekvapením, že k tejto vedeckej hypotéze sa znova filológia priklonila, a to neskôr, keď zozbierala celý onomastický materiál k všeslovanskému atlasu. Takto sa *centristickej* teórii o pôvode Slovanov, ale i Slovákov dostalo najnovšieho uznania v prácach sovietskej jazykovedy.⁶ V slovenskej vede i spoločnosti od 18. storočia *centristická teória* zohrávala vážnu politicko-spoločenskú úlohu, lebo dokazovala ich *historicitu*. Takto podporovala zápas Slovákov o ich národné sebaurčenie a konštituovanie, zdôvodňovala ich svojbytnosť. Je iba logické, že sa k nej prihlásili aj prví kodifikátori slovenského spisovného jazyka – Anton Bernolák a Ľudovít Štúr.

Teritoriálna nehomogénnosť Slovenska evokovala vznik mnohých ďalších hypotéz o pôvode Slovákov, ich jazyka, ich etnickej prakultúry. Vždy tu vystupoval ako sporný problém stred Slovenska a *stredná slovenčina*, ktorá sa od Štúrových čias stala spisovným jazykom Slovákov. Najmä jazykovedci, ktorí si nedokázali vysvetliť niektoré archaické jazykové prvky v stredoslovenčine, usudzovali na južnoslovenský pôvod Slovákov⁷ a integračný proces

² Istá podoba ranostredovekého Slovenska sa dá dedukovať z relácie *Uhorsko-poľskej kroniky*. Pozri Martin HOMZA a Jana BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika : Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava : Post Scriptum, 2009, 224 s. (tu s. 151: „Poľské hranice totiž boli stanovené k brehu Dunaja k mestu Ostrihom, odtiaľ pokračovali k mestu Jáger, ďalej k rieke, ktorá sa volá Tisa, klesajúc sa otáčali popri rieke, ktorá sa nazýva Cepla (Topľa), až k hradu Galis (Šariš) a tu tvorili hranicu medzi Uhrami, Ruténmi a Poliakmi.“ Podobne v najstarších poľských kronikách (pozn. editora).

³ * Súčasná archeologická nálezy zo Spišského Štvrtka poukazujú na slovanské osídlenie Hornádskej kotliny už v 6. storočí. Pozri Marta KUČEROVÁ, Marián SOJÁK, Andrea KUŠNIEROVÁ a Peter FECKO: Prvé včasnოსlovenské nálezy zo Spiša (lokalita Spišský Štvrtok, okr. Levoča). In: *Pocia Ivanovi Chalupckému : Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupckého*. Eds.: Filip FECKO a Miroslav ŠTEVÍK. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 19 – 31 (pozn. editora).

⁴ Branislav VARSÍK: *Osídlenie Košickej kotliny*. 3. Bratislava : Veda, 1977, s. 455 – 468; podobne: TENŽE: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In: *Historický časopis*, roč. 32, 1984, s. 529 – 550.

⁵ Pavol Jozef ŠAFÁRIK: *Literatúra, jazyk, spoločnosť*. Bratislava : SVKL, 1961, 396 s.

Ide o výňatky z diela i korešpondencie zamerané na slovenskú otázku. Výber je preložený do slovenčiny s komentárom. P. J. Šafárik problém Slovákov a slovenčiny najvýznamnejšie vyložil v: *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur*. 2. oddiel. Ofen : Kön. ung. Universitäts Schriften, 1826, s. 370 – 398.

⁶ Oleg Nikolajevič TRUBAČEV: Jazykoznanie i etnogeneza slavian. Drevnije slavjane po dannym etimologii i onomastike. In: *Voprosy jazykoznanija*, roč. 31, 1982, č. 4, s. 10 – 26; č. 5, s. 3 – 18.

⁷ Dnes už klasickou prácou je dielo: Samuel CZAMBEL: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Sv. Martin : NL. v., 1906, 624 s.; TENŽE: *Slováci a ich reč*.

vytvárania sa Slovenska a Slovákov vykladali rôzne, zväčša však ako proces neskoršieho historického vývinu v 13. – 16. storočí.⁸

Túto teóriu z rôznych, zväčša nacionalistických pozícií podporovali i historici, ktorí vykladali slovenskú etnogenézu ako neskorý jav, siahajúci len do obdobia veľkých migračných posunov od 14. – 15. storočia.⁹ Najčastejším cieľom týchto hypotéz operujúcich nesmierne skúpych pramenným materiálom bola snaha ukázať, že Slováci nie sú potomkami Slovanov, ktorí sa vďaka archeológii na teritóriu Slovenska dajú doložiť od 5. storočia, ale že *sú len zlúčeninou, akýmsi amalgamom neskorších etnických prísťahovalcov od 14. storočia*. Skutočným cieľom týchto hypotéz bola snaha spochybniť historické korene slovenského národa, a tak destabilizovať jeho reálnu existenciu medzi národmi Európy.

Skúmanie jazyka Slovákov – *slovenčiny* sa v tomto štádiu vývoja vedy ukazovalo ako najprogresívnejší trend poznania, hoci mnoho hypotéz vznikalo len preto, že veda sa nemohla oprieť o dostatočnú základňu vedecky zistených a overených faktov ani z oblasti samotného jazyka. Preto sa pôvod Slovákov a slovenčiny vysvetľoval zväčša ako vývoj etnického zoskupenia, ktoré sa vyvíjalo na pokraji, na styčných bodoch západoslovanského, južnoslovanského (zdôrazňoval sa najmä starý styk so Slovincami¹⁰) a východoslovanského etnického substrátu. S postupným poznávaním historickej podoby slovenčiny sa stále do popredia posúvali teórie o homogénnom vývoji slovenčiny, presvedčivo ukazujúce, že slovenčina má svoj jasný a vyhranený praslovanský základ a aj tzv. *juhoslavizmy* v slovenčine majú svoj prastarý základ, sú starobylé, sú odrazom procesu usídľovania sa Slovanov na území

dnešného Slovenska.¹¹ Mnohé jazykové prvky, ktoré charakterizujú dnešnú slovenčinu sú potom dôsledkom neuniformnej, nejednotnej migračnej vlny slovanských obyvateľov prichádzajúcich z rôznych smerov na Slovensko, pričom nemožno celkom vylúčiť ani vplyv predchádzajúceho sídliskového substrátu. Teórie o praslovanskom základe slovenčiny sú zväčša dielom domácej slovakistiky,¹² no stále sú viac a viac prijímané svetovou slavistikou. Vedecký základ pre ne položil vlastný výskum jazyka, ktorý ukázal, že slovenské nárečia sú hotovým faktom už v 14. – 15. storočí, ba že už v tomto čase sa vyskytuje aj určitá forma nadnárečového, kultúrneho jazyka, čo je u etnika, ktoré nemá svoj štát, zjav nie každodenný.

Súčasná jazykoveda sa už aj pokúsila stanoviť základnú periodizáciu procesu formovania slovenčiny. V prvej etape vývoja (5. – 6. storočie) praslovanský základ slovenčiny odrážal osobitosti veľkej migrácie Slovanov, pričom už v tejto dobe sa tu odzrkadlili obe zložky praslovanského jazykového areálu – severovýchodný i juhovýchodný, ktoré sa sformovali už v zakarpatskej oblasti. Druhým obdobím vo vývine slovenčiny je 7. – 9. storočie so silnými integračnými tendenciami, ktoré sú odrazom hospodárskeho, ale aj politicko-spoločenského života na území Slovenska. Jazykoveda poukázala už na taký veľký počet jazykových integračných zmien v jazyku tejto doby, že ich počet nemôže byť náhodný. Nastupujúce obdobie od 10. storočia sa ukazuje už ako vlastné konštitutívne obdobie formovania slovenčiny, v ktorom nielen pokračujú integračné javy v jazyku, ale nastupuje aj celý rad diferenciačných prvkov odlišujúcich slovenčinu od okolitých slovanských jazykov. Slovenčina sa tak sformovala v úplne samostatný slovanský jazyk s vlastnou praslovanskou genézou.¹³

Problém vývoja jazyka pre poznanie etnogenézy Slovákov a formovania Slovenska bol nesmierne vážny. Nastúpil totiž vo vede v tom čase, keď

1. vyd. Budapest : NL. v., 1902, 269 s. Z historických prác: Michal MATUNÁK: *Pôvod a juhoslavanskosť národa slovenského*. Kremnica : „Bratstvo“ na Vrútkach, 1928, 82 s.

⁸ Napríklad István KNIEZSA: Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen. In: *Études slaves et roumaines*, roč. 1, 1948, s. 139 – 147.

⁹ Václav CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1923, najvýraznejšie formulované v resumé práce, porovnaj s. 1 – 20; TENŽE: *Valasi na Slovensku*. Praha : Slovanský ústav, 1947, 116 s.; porovnaj k tomu recenziu v: *Historický sborník*, roč. 5, 1947, s. 526 – 530). Z maďarskej historiografie János KARÁCSONYI: *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Budapest : Szent István társulat, 1921, 160 s. Návrat k týmto starým teóriám v súčasnej maďarskej historiografii prezentuje György GYÖRFFY svojimi článkami v časopise *Kortárs*, roč. 25, 1981, č. 5, s. 826 – 828; 1982, č. 2, s. 296 – 302. O neudržateľnosti takýchto názorov na súčasnom stupni vedeckého poznania porovnaj Matúš KUČERA: O etnogenéze Slovákov. In: *Nové slovo*, roč. 23, 1981, č. 32, s. 23 n.

¹⁰ Porovnaj: Samuil Borisovič BERNSTEJN: *Očerik sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*. Moskva : Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1961, 350 s.

¹¹ Ján STANISLAV: *Dejiny slovenského jazyka*. 1, najmä s. 142 – 146; Eugen PAULINY: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : SAV, 1963, 358 s.; Ľudovít NOVÁK: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava : SAV, 1980, 346 s.

¹² Prehľadne o nich: Rudolf KRAJČOVIČ: *Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny*. Bratislava : SPN, 1974, 324 s., TENŽE: *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava : SPN, 1981, 235 s.; Ján DORULA: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (ďalej Ján DORULA: *Slováci v dejinách jazyk. vzťahov*). Bratislava : Veda, 1977, s. 11 – 24.

¹³ Šimon ONDRUŠ: Praslovanské dedičstvo v slovnej zásobe starej slovenčiny. In: *Jazykovedné štúdie*, roč. 14, 1977, s. 132 – 148; Arnošt LAMPRECHT: K praslovanskej genezi slovenštiny. In: *Sborník prací FF Brněnské univerzity – A (jazykovedná rada)*, roč. 25 – 26, 1977 – 1978, s. 141 – 148; Rudolf KRAJČOVIČ: Základné aspekty problému praslovanského pôvodu slovenčiny. In: *Jazykovedné štúdie*, roč. 14, 1977, s. 13 – 22. Svoje staršie názory na tento problém koriguje aj Karel HORÁLEK: Poměr češtiny a slovenštiny. In: *Slovenská reč*, roč. 39, 1974, s. 286 – 290.

história nedisponovala ešte dostatočnou pramennou základňou, aby mohla dať patričnú odpoveď na základné otázky slovenských dejín, na ich začiatky. Novšie závery jazykovedy sa však už môžu opierať i o mimojazykovú pramennú základňu, a to o nový výklad písomných prameňov, čo je v mnohom výsledkom aj neočakávaných a prekvapivých archeologických pozorovaní na našom území.

1.

Je známe, že písomné pramene bezprostredne zachycujúce príchod Slovanov do podunajskej oblasti vlastne nejestvujú. Sú tu len nepočtení, ale dôležití byzantskí spravodajcovia alebo iní náhodní informátori, ktorí od 6. storočia už len evidujú Slovanov v tomto priestore a majú akú-takú geografickú predstavu aj o ich mimodunajských sídlach. Z tohto mlčania prameňov sa často konštruovali názory o tom, akoby príchod Slovanov do nášho sídliskového priestoru bol vyvolaný sťahovaním Avarov z juhovýchodných stepí do Podunajskej kotliny. O rozpracovanie takejto teórie sa zaslúžila najmä staršia nemecká veda skúmajúca pohyb germánskych kmeňov v Podunajsku,¹⁴ ktorá si výmenu etník v období veľkého sťahovania národov predstavovala ako proces etnicky úplný, výlučný a jednotný. Rozsiahly archeologický výskum v našej krajine od základu skorigoval takéto ponímanie procesu sťahovania a sídliskových premien v karpatskom oblúku, ktorý sa z tohto hľadiska ukázal ako veľmi exponovaný stredoeurópsky priestor. Aj keď materiálna kultúra nie je vždy jednoznačným určovateľom etnicity, predsa len komplexnejším pozorovaním sa zistilo, že Germáni na Slovensku si síce v západnej časti krajiny dokázali vybudovať aj významný politický útvar – *Vanniovo kráľovstvo*, nedokázali však úplne vytlačiť časť keltského obyvateľstva, ktorá zostala naďalej v kotlinách a dolinách stredného i severného Slovenska. Toto naturalizované obyvateľstvo s mierne pozmenenou materiálnou kultúrou prečkalo na Slovensku i zánik svetovládneho rímskeho panstva, zložitú obdobie sťahovania národov a z pohľadu archeológov sa uplatňuje v tomto priestore až do vystúpenia Slovanov na historickú scénu. Predstavuje takto kontinuitnú zložku osídlenia, ktorá je schopná odovzdávať svoje výrobné a civilizačné zložky nastupujúcemu slovanskému obyvateľstvu. Sú to pozorovania nesmierne dôležité,¹⁵ lebo objasňujú cesty a spô-

¹⁴ Henryk ŁOWMIŃSKI: *Początki Polski*. Vol. 2. Warszawa : PWN, 1963, s. 299 n.

¹⁵ Súhrne: *Přehled dějin Československa*. Vol. 1/I. Ed.: Jaroslav PURŠ. Praha : Academia, 1980, s. 28 n.; tam aj základná literatúra.

sob, akým sa materiálne, technické a kultúrne výdobytky neskororímskej civilizácie dostávali k Slovanom. Ukazuje sa, že Slovensko sa takouto cestou zaraďuje medzi tie krajiny, ktoré predstavovali *nepriamu*, no predsa len *kontaktnú zónu s antickým svetom* aj v čase slovanskej migrácie a práve tento jav treba považovať za zdroj akceleračných momentov počiatkov slovanského vývojového obdobia.

Aj kontakt slovanského obyvateľstva s germánskymi kmeňmi Gótov, Gepidov, Herulov a Longobardov sa vo svetle nových výskumov javí netradične. Ukazuje sa, že germánske roľnícko-pastierske obyvateľstvo žije spolu či vedľa seba so Slovanmi počas niekoľkých generácií vo vzájomnej pracovnej a sídliskovej symbióze. A tak tam, kde napríklad na základe písomných prameňov veda lokalizovala prítomnosť Herulov – do oblastí južného a juhovýchodného Slovenska, v tom istom čase tu medzi nimi nachádzame už i osady novoprišlého slovanského obyvateľstva, ktoré sa líši mnohými svojiskými znakmi nielen v oblasti materiálnej kultúry, ale aj sústavou ideových predstáv a kultúrneho habitu. Nové pozorovania archeológie prispievajú i k novým interpretáciám kusých písomných prameňov a objektivizujú ich vypovedaciu schopnosť pre vedecké závery. Na tomto mieste by som rád upozornil aspoň na dve miesta z diela byzantského historika Prokopia, ktoré nám môžu objasniť a precizovať otázku prítomnosti Slovanov na území dnešného Slovenska.

Prvá udalosť sa vzťahuje na rok 512 a rozpráva o tom, ako sa germánski Herulovia po zložitom vývoji rozdelili, pričom časť sa dala pod ochranu Byzantskej ríše, no časť sa vydala na sever a skončila až kdesi v Dánsku, na ostrove.¹⁶ Prokopiovo rozprávania o tejto udalosti, hoci dosť všeobecné, predsa je presvedčivé a nechýba mu charakter informovanosti. Vojna, do ktorej sa Herulovia dostali s Longobardmi, skončila sa pre nich tvrdou porážkou. Po nej sa Herulovia krátko potulovali v priestore stredného Dunaja, aby sa napokon po dohode s iným germánskym kmeňom, Gepidmi, usadili v ich blízkosti. Všeobecne sa prijíma, že priestor, ktorý sa ušiel Herulom, bol v oblasti severného Potisia až Poiplia, zrejme najmä južne od dnešnej slovensko-maďarskej hranice. Prokopios Herulov nijako neidealizuje a skôr

¹⁶ Všetky Prokopiove správy o Slovanoch v Podunajsku sú závažné a dôležité. Podáva ich totiž čelný historik Byzantskej ríše, ktorý sa vynikajúco orientuje nielen v udalostiach vnútri svojho štátu, ale je dobre poučený i o problémoch susedov Byzancie. K literatúre o Prokopiovi: Gyula MORAVCSIK: *Byzantinoturcica*. Vol. 2. vyd. Berlin : Akademie Verlag, 1958, s. 489 – 500. K samotnej udalosti: PROCOPIOS: *De bello Gothico*. 2. cap. 15; slovenský preklad v: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Ed.: Peter RATKOŠ. Bratislava : SAV, 1964, s. 32.

upozorňuje na ich nízku kultúrnu úroveň. Musel však priznať, že ani dohoda s Gepidmi im neprinesla pokoj. Gepidi ich vraj utláčali a okrádali a pod tlakom dlhšie trvajúcich nepríjemností Herulovia sa rozhodli k vážnemu kroku – odísť z oblasti doterajších sídlisk. Pritom sa však nedohodli. Keďže dovtedy žili prevažne v severných oblastiach Karpatskej kotliny, nevidelo sa im miesto, ktoré im vyhradila Byzantská ríša na nové usídlenie – niekde v dnešnom Srieme, na hraniciach cisárstva. Len jedna časť Herulov sa rozhodla pre takéto riešenie. Prekročila Dunaj a dala sa na juh. Druhá časť sa rozhodla odísť na sever a putovala až na spomenuté brehy Dánska. Pritom túto cestu pod vodcovstvom svojich kmeňových náčelníkov absolvovali bez problémov, napriek tomu, že išli „naprieč cez všetky kmene Slovanov“.¹⁷

K tomuto miestu z Prokopiovho textu sa nazhromaždilo už obrovské množstvo najrozličnejších výkladov.¹⁸ Staršia historiografia, ktorá nemala nijakú pramennú oporu, aby priznala osídlenie Slovanov v naddunajskej oblasti karpatského oblúka už na začiatku 6. storočia, hľadala „kmene Slovienov“ zväčša za Karpatmi a konštruovala neprirodzené cesty postupu Herulov. Dnes, keď už archeologické bádanie vie preukázať na Morave 30 a na Slovensku vyše 40 lokalít so slovanským osídlením z konca 5. a prvej polovice 6. storočia,¹⁹ je možný aj presnejší výklad Prokopiovej správy o ceste

¹⁷ Archeologické konfrontácie s touto Prokopiovou správou porovnávajú: Jiří ZEMAN: Zu den chronologischen Fragen der ältesten slawischen Besiedlung im Bereich der Tschechoslowakei. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 18, 1966, s. 157 – 189.

¹⁸ Ludwig SCHMIDT: *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*. 2. vyd. München: Beck, 1941, s. 550 n.; Joachim WERNER: *Die Langobarden in Pannonien: Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. A. Textteil*. München: Beck, 1962, s. 108; Dezső CSALLÁNYI a János PUSZTAI: *Archeologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454 – 568 u. Z.)*. Budapest: Verlag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1961, s. 249 – 251; Bogo GRAFEMAUER: Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov (ďalej Bogo GRAFEMAUER: *Nekaj vprašanj*). In: *Zgodovinski časopis*, roč. 4, 1950, s. 39; Nada KLAIC: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1972, s. 126 – 141; Paola KOROŠEC: Pokus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije. In: *Zgodovinski časopis*, roč. 15, 1961, s. 157 – 194; Jan EISNER: Kdy a jak bylo Slovensko zabráno předky slovenského národa. In: *Zborník FF UK. Historica*, roč. 15, 1964, s. 3 – 9; Ján DEKAN: *Začiatky slovenských dejín a ríša veľkomoravská* (ďalej Ján DEKAN: *Začiatky slovenských dejín*). Bratislava: SAV, 1951, s. 10 – 13; Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: SPN, 1970, s. 9 n.; Matúš KUČERA: Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji (ďalej Matúš KUČERA: *Typológia včasnostredovekého štátu*). In: *Československý časopis historický*, roč. 27, 1979, s. 856 – 884 a i.

¹⁹ Porovnávajú: *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Ed.: Bohuslav CHROPOVSKÝ. Bratislava: Veda, 1978, 272 s.; uvedený súbor opisuje 142 nálezísk len zo Slovenska, ale sú tu zahrnuté i náleziská z čias Veľkomoravskej ríše

Herulov na sever. Ponúkajú sa tu vlastne tri možnosti, ako sa obyvateľstvo horného Potisia a Poiplia mohlo dostať na sever – povodím východoslovenských riek ku karpatským priechodom na Spiš a do Poľska,²⁰ pohorím Matry a Bukových hôr k Ostrihomu, odtiaľ na západné Slovensko a Považím alebo Záhorím na Moravu a Moravskou bránou na sever,²¹ alebo z vlastnej Moravy ešte ďalej na západ a cez Čechy Polabím na sever.²² Nech už prijmem ktorúkoľvek trasu odchodu Herulov, chtiac-nechtiac vždy museli prechádzať územím dnešného Slovenska, na ktorom im voľný priechod nechávali Prokopiom spomínaní Slovania. Takto historická Prokopiova písomná správa, konfrontovaná s novým archeologickým poznaním, dáva prvú pevnú historickú správu o prítomnosti Slovanov na území dnešného Slovenska. Udalosť pri všetkom kritickom posudzovaní možno položiť do roku 512 alebo ešte skôr.²³ Teda pol storočia pred príchodom Avarov do Podunajskej nížiny už agrárne kultivovateľné oblasti Slovenska obsadzujú Slovania a kladú tak základy svojmu novému domovu, svojmu historickému usídleniu. Optimálne bioekologické priestory západného i východného Slovenska patria medzi tie miesta, ktoré obzvlášť dobre vyhovujú novým osadníkom.

Samozrejme, ak by uvedená Prokopiova relácia, navyše len nepriama, neupriamená na vlastných Slovanov, stála tu len sama a osihotene, jej vypovedacia schopnosť by bola isto nepresvedčivá a sporná. Tento poradca vojvodu Belizara a vzdelaný súčasník, ktorý sa v rokoch 527 – 536 zúčastnil všetkých výprav so svojím veliteľom a mal vycibrený zmysel pre topografiu i vojenské otázky, zaznamenal aj iné poznatky a poznámky o Slovanoch, ktorí sídlili na území Moravy a Slovenska. Ide tu o udalosti spojené s dejinami Longobardov, ktorí si vytvorili mocenské centrum v Panónii. Nám ide o udalosti, ktoré sa odohrali medzi legitímnym uchádzačom o longobardský trón Hildigisom a nelegitímnym uzurpátorom, kráľom Wachom, respektíve jeho synom Waldarom. Samotný konflikt je v historickej spisbe dosť

a povel'komoravského obdobia. Statistické vyjadrenie v: *Préhled dejín Československa*. Vol. 1/1. Ed.: Jaroslav PURŠ. Praha: Academia, s. 53; kvôli úplnosti v Čechách je to okolo 90 osád.

²⁰ Za túto tézu sa postavili najmä tí autori, ktorí nechceli už v tom čase vidieť Slovanov v karpatskom priestore. Bližšie Henrich ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski*. 2, s. 306 – 307.

²¹ Lubor NIEDERLE a Theodor SATURNIK: *Slovanské starožitosti*. Vol. 3. Praha: Bursík & Kohout, 1919, s. 66, najmä pozn. 3 s odvolaním sa na svoju staršiu (Niderleho) prácu; Emanuel ŠIMEK: *Čechy a Morava za doby římské*. Praha: V komisi Fr. Řivnáče, 1923, s. 233. Ako najpravdepodobnejšiu túto cestu prijíma i Václav NOVOTNÝ: *České dějiny*. 1/1. Praha: J. Laichter, 1912, s. 198 – 200.

²² Pavol Jozef ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitosti*. Praha: Tiskem I. Spurného, 1837, s. 764 n.

²³ Porovnávajú: Henrich ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski*. 2, s. 310 n.

dobré známe.²⁴ No závery, ktoré spolu s novými archeologickými poznatkami z opisu tejto udalosti plynú, majú nový dosah pre najstaršie dejiny Slovana a formovania politickoorganizačnej štruktúry u Slovanov v priestore stredného Dunaja.

Keď Hildigisovi, ako jednému zo synov longobardského kráľa Riusulfa, hrozilo nebezpečenstvo od uzurpátora trónu, ušiel k Slovanom. Keď vypukla vojna medzi Longobardmi a Gepidmi, Hildigis spolu s družinou verných bojovníkov svojho kmeňa, ale aj spolu s početným oddielom Slovanov odišiel ku Gepidom, ktorí mu sľúbili vrátiť trón. Oddiel Hildigisových bojovníkov musel byť pomerne veľký, ako píše Prokopios, lebo ináč by nemohol výraznejšie zasiahnuť do aktuálne rodiacej sa vojny. Zakrátko však došlo k uzavretiu mieru medzi Longobardmi a Gepidmi (pravdepodobne roku 549). Hildigisovi hrozilo, že ho vydajú do rúk Longobardov. A tak mu nezostalo nič iné, len sa uchýliť k tretej sile. Musel sa vrátiť späť k Slovanom, ku ktorým pôvodne utiekol. A keďže mal v tom čase k dispozícii veľmi početnú a cennú vojenskú hotovosť, nechcel tu nečinne zaháľať, nechal sa zverbovať do politického víru vtedajšej najvyššej politiky a odišiel do Itálie. Tam sa totiž rozhodol vojensky pomôcť ostrogótskemu kráľovi Totilovi. Bola to pomoc účinná. Prokopios hovorí, že išlo o 6 000 bojovníkov, z ktorých, ako sme už spomenuli, bola väčšina Slovanov. Niekde pri Benátkach sa Hildigisovo vojsko stretlo s Byzantíncami a v boji zvíťazilo. Hildigis sa však nespojil s Ostrogótmami, ale vrátil sa cez Istriu naspäť do krajiny Slovanov.

Z Prokopiovho rozprávania jasne vidieť, že spojenectvo Hildigisa bolo uzatvorené s pevnou, zdá sa, že už i organizovanou skupinou Slovanov, schopnou postaviť do poľa pomerne rozsiahlu družinu – armádu. Dodajme úspešnú. Vystáva otázka, kde takýchto Slovanov v prvej polovici 6. storočia možno hľadať? Pavol J. Šafárik sa domnieval, že tu môže ísť o Slovanov „bulharských“.²⁵ Aj Lubor Niederle sa domnieval, že išlo o južných Slovanov.²⁶ Novšie bádanie, opreté o komplexnejšie poznanie,²⁷ však ukazuje, že tu skutočne môže ísť len o Slovanov z oblasti stredného Dunaja, najpravdepodobnejšie o Slovanov moravských a slovenských. Vonkoncom však nie o *imaginárnych Slovanov* niekde za Karpatmi v Haliči.²⁸ Slovania teda stavajú armádu schopnú poraziť Byzantíncov. Zjavne tu totiž nejde o starý typ slo-

vanskej domobrany, ale skupinu vybraných bojovníkov. Ktorí Slovania však boli v stave takúto armádu postaviť? Najbližšie veľké víťazstvá patria už do čias Samovej ríše. Hildigisa od tejto politickej udalosti delí len 75 rokov, teda necelé dve generácie. Longobardský Hildigis je akýmsi predchodcom úspešného veliteľa a neskôr slovenského kráľa Sama.²⁹

Krátky pohľad na písomné pramene,³⁰ pokus o ich konfrontáciu s novými výsledkami slovenskej archeológie, stavia do nového svetla proces etablovania sa Slovanov v priestore slovenských nížin a priľahlého Pomoravia, kde sa v pomerne krátkom období v procese zrýchleného vývoja formujú podmienky nielen na trvalé usídlenie, ale súčasne s ním i nové podmienky na vznik kvalitatívne vyššieho politicko-organizačného zoskupenia. Ako zrýchľujúce faktory tohto vývoja pôsobia sprostredkované výdobytky neskororímskej civilizácie, a to vo dvoch základných odvetviach života – v poľnohospodárstve a v remesle. Práve tieto sa totiž stali akceleračnými zložkami hospodársko-spoločenského vývoja a vytvorili priestor historickému uplatneniu sa Slovanov aj na Slovensku. Tu sa v konečnom dôsledku kládli aj základy slovenských dejín a slovenského národa. Vlastný proces usídľovania Slovanov na Slovensku, smery ich príchodu, ešte nie sú dostatočne rozšifrované. Ukazuje sa však, že doteraz forsírovaný osídľovací postup zo severu,

²⁹ Matúš KUČERA: *Typológia včasnostredovekého štátu*, s. 860 n.

³⁰ Prokopiove správy o Slovanoch významne dopĺňa i svedectvo Martina z Panónie (zomrel okolo roku 580), známejšieho pod menom Martin, arcibiskup z Bracara (dnes Braga v severovýchodnom Portugalsku). Ide o verš, ktorý zložil Martin z Panónie na počesť Martina z Tours (zomrel roku 397), a to v čase pred rokom 570. Autor tu chváli svojho patróna za misijnú činnosť mnohými germánskymi, iránskymi a inými národmi, medzi ktorými v nasledovnom poradí menuje: Alamana, Sasa, Duringa, Pannónca, Rugia, Slovana (*Pannonius, Rugus, Sclavus* atď.). Martinov verš prináša nové pozoruhodné svetlo na etnické zloženie karpatskej kotliny v 5. – 6. storočí, v ktorom už nachádza aj Slovanov (samozrejme, nie Avarov), lebo dielo písal pred ich inváziou do Podunajska, teda pred rokom 567. Na tento pozoruhodný prameň nedávno upozornila sovietska bádatelka Jelena Česlavovna SKRŽINSKAJA. IORDAN: *O proischoždenii i dejanijach getov. „Getica“*. Ed. a trans.: TAZE. Moskva : Izdatel'stvo vostočnoj literatury, 1960, s. 211, odvolávajúc sa na staršie poznanie Vasilija Vasiljeviča Latyševa. Martin z Panónie v sústave vymenovaných etník umiestňuje k Panóncom a Rugiom Slovanov, čo dosť dobre korešponduje s predstavou, že má na mysli Slovanov v slovensko-moravskej oblasti. K výkladu prameňa: Henrich Łowmiański: *Początki Polski*. 2, s. 312 – 314; porovnaj tiež Gerard LABUDA: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. Vol. 1. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1961, s. 121; K starším správam byzantských spravodajcov: TENZE: Słowianie, Goci, Hunowie. In: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. Vol. 2. Ed.: Gerard LABUDA. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1964, s. 22 – 106. Vedecky sa pociťuje potreba novej kritickej analýzy najstarších písomných prameňov o Slovanoch v Podunajskej oblasti o nové poznatky archeológie.

²⁴ PROCOPIOS: *De bello Gothico*. 3, cap. 35. Porovnaj: Ernst SCHWARZ: Das Vordringen der Slawen nach westen. In: *Südostforschungen*, roč. 15, 1956, s. 98 n.

²⁵ Pavol JOZEF ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 564.

²⁶ Lubor NIEDERLE: *Slovanské starožitnosti*. Vol. 1/1. Praha : Bursík & Kohout, 1911, s. 197.

²⁷ Henrich ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski*. 2, s. 312.

²⁸ Bogo GRAFEMAUER: *Nekaj vprašanj*, s. 39.

či už cez Moravskú bránu alebo iné karpatské priesmyky, nie je jediným prúdom, ktorým Slovania prišli na Slovensko. Stále jasnejšie sa ukazuje, že tu zasiahol i mocný prúd slovanských osadníkov prichádzajúcich povodím Dunaja od juhovýchodu. Boli to tí Slovania, ktorí zasídlňovali Balkán. Časť tohto obyvateľstva, ktorá osídlila veľkú Podunajskú nížinu a Komárňanskú panvu, zostala v neskoršom období zatlačená na sever a zrejme predstavuje sídliskový substrát Stredoslovákov s jeho výraznými znakmi *juhoslavizmov*, ako ich nie celkom presne nazvala jazykoveda. Archeológia sa usiluje identifikovať tento kolonizačný prúd, obsadzujúci široké priestory južného Slovenska na čiare Devínska Nová Ves – Trnava – Nitra, ako samostatnú kolonizačnú vlnu, odlišujúcu sa najmä tým, že svojich zomrelých nespalovala, ale pochovávala do hrobu. Nezriedka pritom do bojovníckych hrobov kladla i koňa. Príchod Slovanov do tejto oblasti datuje na koniec 6., najneskoršie však na začiatok 7. storočia. Usiluje sa pritom rozpoznať nielen ich materiálnu, ale i duchovnú kultúru.³¹ Zdá sa, že práve s touto skupinou slovanského obyvateľstva sú späté aj udalosti a vývojové politické premeny vyúsťujúce do pokusu o politickú organizáciu tradične nazvanú Samova ríša.

2.

Vznik a účinkovanie prvého známeho politického útvaru u Slovanov – *Samovej ríše* – zaujali celé generácie bádateľov svojou jedinečnosťou. Dlho, najmä v nemeckej vede, sa jej existencia vysvetľovala ako bezprostredný odraz avarského vplyvu. V germánskom činiteľi sa pritom hľadal zdroj vyspelejších foriem spoločenského a kultúrneho života v slovanskom prostredí vôbec.³² Práve k týmto problémom vnútorného zriadenia Avarov a no-

riem ich vzťahov k okolitým etnikám podunajskej oblasti priniesla slovanská i ostatná európska veda od tridsiatych rokov rozsiahly materiál, ktorý nielen eliminoval podstatnú časť dovtedajšej historickej produkcie, ale pomohol nájsť odpoveď na mnohé, dovtedy zväčša len na písomných prameňoch konštruované otázky.³³

Dnes niet pochybnosti, že avarský kmeňový zväz, ktorý sa skoro na celých 250 rokov nasťahoval na územie starej rímskej Panónie a Potisia, predstavoval významného politického a mocenského činiteľa v strednej a juhovýchodnej Európe. Za svoje sídla, tak ako všetky predchádzajúce i nasledujúce pastierske spoločenstvá prichádzajúce k nám z euroázijských stepí, si Avari vybrali také územia Karpatského bazéna, vďaka ktorým sa stali bezprostrednými susedmi obyvateľstva dnešného Slovenska. Hranica, ktorá oddeľovala dnešné Slovensko od Avarského kaganátu v jeho severozápadnej

najdawniejszych. 5, Wrocław; Warszawa, Kraków a Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, s. 39 – 40; Matúš KUČERA: *Typológia včasnostredovekého štátu*, s. 856 – 884.

³³ Materiál je veľmi rozsiahly a stále narastá. Preto možno upozorniť aspoň na niektoré práce zhrňujúceho charakteru dotýkajúceho sa bezprostredne našej krajiny: Ján DEKAN: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. In: *Slovenská archeológia*, roč. 19, 1971, s. 559 – 580; Bohuslav CHROPOVSKÝ: Vývoj a stav archeologického výskumu doby veľkomoravskej. In: *Slovenská archeológia*, roč. 19, 1971, s. 581 – 601; TENŽE: *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava : SPN, 1970, 194 s.; Anton TOČÍK: Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 15, 1963, s. 591 – 624; Josef POULÍK: *Starí Moravané budují svůj stát* (ďalej Josef POULÍK: *Starí Moravané*). Gottwaldov : Krajské nakladatelstvo, 1960, 300 s.; Peter RATKOS (ed.): *O počiatkoch slovenských dejín*. Bratislava : SAV, 1965, 293 s.; Jan EISNER: *Devínska Nová Ves. Slovenské pohrebíšte* (ďalej Jan EISNER: *Devínska Nová Ves*). Bratislava : SAV, 1952, 410 s.; Matúš KUČERA: Genèse de l'état et la société féodale en Slovaquie a la lumière de l'historiographie slovaque 1960 – 1970. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 11, 1981, s. 39 – 68; Lubomír Emil HAVLÍK: *Morava v 9. – 10. století. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace* (Lubomír Emil HAVLÍK: *Morava v 9. – 10. století*). Praha : Academia, 1978, 158 s.; Deszö CSALLÁNY: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit im Mitteleuropa. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1956, 244 s. – početné recenzie však ukázali, že autor chápe proces príliš staticky a preceňuje otázku etnicity vyčítanú z archeologických nálezov. Napriek tomu časť maďarských bádateľov udržuje takýto trend v snahe dokázať sídliskovú kontinuitu avarského a staromaďarského osídlenia. Príkladom je napríklad i práca: Éva GARAM: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979, 106 s., kde obyčajné dedinské pohrebisko bez jediného jazdeckého hrobu s výrazným slovanským zachovaným materiálom charakterizuje v celej jeho dobe od 7. až do začiatku 9. storočia ako dôsledne avarské. K problému spomenutej kontinuity porovnaj romantickú úvahu: Gyula LÁSZLÓ: *A „kettős honfoglalás”*. Budapest : Magvető, 1978, 213 s. TENŽE: Inter Sabarian et Camuntum. In: *Studia Slavica*, roč. 21, 1975, s. 139 – 158.

³¹ Zlata ČILINSKÁ: The development of Slavs north of the Danube during the Avar Empire and their social-kultural contribution to Great Moravia. In: *Slovenská archeológia*, roč. 31, 1983, č. 2, s. 237 – 276. Problém datovania zostáva, pravda, otvorený.

³² Staršiu literatúru zhrňuje a jej analýzu podáva Gerard LABUDA: *Pierwsze państwo słowiańskie : państwo Samona* (Gerard LABUDA: *Pierwsze państwo*). Poznań : Księgarnia Akademicka, 1949, s. 2 – 29. Novší rozbor literatúry a predmetu podala Bohumila ZÁSTĚROVÁ: Avari a Slované. In: *Vznik a počátky Slovanů*. 2. Ed.: Jan EISNER. Praha : ČSAV, 1958, s. 19 – 54; Bogo GRAFENAUER: Novejša literatura o Samu i njeni problemi (ďalej Bogo GRAFENAUER: *Novejša literatura o Samu*). In: *Zgodovinski časopis*, roč. 4, 1950, s. 151 – 169; Henrich ŁOWMIANSKI: *Początki Polski*. 2, s. 340 – 419; TENŽE: *Początki Polski*. 4, Warszawa : PWN, 1970, 237 n; Ernst SCHWARTZ: Die Mainwenden und Wogastisburg. In: *Zeitschrift für Ostforschung*, roč. 16, 1967, s. 1 – 17; Władysław KOWALENKO, Gerard LABUDA a Tadeusz LEHR-SŁAWIŃSKI (ed.): *Słownik starożytności słowiańskich : encyklopedyczny zarys kultury słowian od czasów*

časti, bola rieka Dunaj, stará prirodzená hranica už z čias rímskeho panstva v Podunajsku. Na východe, či presnejšie severovýchode, takejto pevnej hranice nebolo. Košická kotlina však bola nepochybne najsevernejšou oblasťou avarského panstva. Za touto hraničnou oblasťou už všade žilo usadené slovanské obyvateľstvo alebo rezíduá starých sídliskových substrátov, medzi ktoré sa tu Slovania usadzovali. Z hľadiska ďalšieho historického vývinu vzniká preto oprávnená otázka, ako sa vyvíjali vzťahy týchto dvoch tak veľmi rozdielnych civilizácií? Jednoznačná a všetko obsahujúca odpoveď, samozrejme, nejestvuje. Avarsko-slovanské vzťahy si treba rozdeliť aspoň do oblasti mocensko-politickej a hospodársko-sociálnej. Obe tieto oblasti majú aj svoje chronologické dimenzie a ináč sa javia na začiatku panstva Avarov, ináč pri jeho zániku.

Pochod avarských kmeňov z oblasti dolného Dunaja do Panónie a Potisia mal charakter vojenskej výpravy, výboja.³⁴ Už z tohto faktu vyplýva, že Slovania, ktorí sa nachádzali na území obsadzovanom Avarmi, dostali sa do ich bezprostredného područia, boli porobení, ovládnutí. Najjednoduchšia predstava, ako si takýto stav historici vysvetľovali, bola forma otrockého podriadenia. Nepochybne v štádiu rozkladu rodového zriadenia a vzniku vojenskej demokracie, v akom sa avarské kmeňové zväzy nachádzali, vznikali i vzťahy otrockých väzieb. Do takéhoto vzťahu sa však dostávali v tomto období len jednotliví vojenski zajatci, ktorí sa však po určitom čase mohli stať slobodnými obyvateľmi.³⁵ *Vnútný systém moci v pastierskom spoločenstve, ktorý navyše nemal v krajine rozložené pevné strediská správy a donucovacieho aparátu, nemohol udržať vo svojom výrobnom procese početné masy otrockého obyvateľstva.* To nedokázal ani taký vyspelý pastiersky nomádsky štát, akým bola Džingischánova ríša o sedemsto rokov neskôr. V takýchto spoločenstvách

si otroctvo zachovávalo patriarchálny ráz a nikdy nesmerovalo k vzniku otrokárskeho spoločenského poriadku. Tu treba hneď pripomenúť, že ani u vtedajších Slovanov v otázke otrockej pracovnej sily nebolo iných vyhliadok na jej organizáciu, hoci poľnohospodárska výroba a trvalejšie osídľovanie vytvorilo priaznivejšie podmienky na zaradenie otrockej sily do výroby. Vzťahy porobeného slovanského obyvateľstva k Avarom sa museli formovať teda nie na báze individuálnej sociálnej závislosti, ale na báze dvoch subjektov. Prakticky si daný stav treba predstaviť tak, že títo pastierski kočovníci na dobytom území ponechávali u Slovanov ich dovtedajších náčelníkov, ktorí si podržali svoje dovtedajšie postavenie i moc a len ich prostredníctvom si udržiavali nadradenú moc nad ovládanými Slovanmi. Samozrejme, že slovanskí náčelníci sa prispôbovali životnému štýlu svojich nadriadených, čo sa v materiálnej kultúre prejavilo tak, že slovanskí náčelníci preberali od Avarov ich typ výzbroje, výstroja, oblečenia a pod. Presvedčivé príklady takéhoto vývoja už poskytla maďarská i česko-slovenská archeológia.³⁶ Pri takýchto vzťahoch Avarov a Slovanov na dobytom území, kde obe etnika žili v každodennej symbióze, vzťahy k podriadenému etniku mohli mať často charakter tvrdého útlatku, vynútenej vojenskej služby, povinností zimného vyživovania a ubytovania avarských bojovníkov v slovanských dedinách a pod. Myslím, že tie časti *Fredegarovej kroniky*, ktoré podávajú obraz o napätí a vykorisťovaní Slovanov Avarmi,³⁷ sú napriek svojej literárnej hyperbolizácii v jadre presné a výstižné. Inak sa však vyvíjali vzťahy Avarov k Slovanom, ktorí žili na okraji či za hranicami ich vlastného panstva. Tu mali avarsko-slovanské vzťahy charakter *spojenectva*, často síce nedobrovoľného, no upevňovaného práve v tom čase, keď sa pripravovali vojenské vystúpenia, akcie,

³⁴ História tohto postupu je dobre známa, lebo v podstate ide o vojnu proti Gepidom usídleným v tomto priestore. Keďže do hry vstúpili nielen Longobardi, ktorí od roku 565 vedú vojny s Gepidmi, ale aj byzantská diplomacia so svojou dvojakou politikou, o udalostiach sme dobre informovaní nielen od byzantských historikov – najmä Menandra, ale aj z longobardskej strany, najmä od Pavla Diakona. Pramene o udalostiach boli dosť dobre známe už P. J. Šafárikovi (*Slovanské starožitosti. Prílohy*), s. 949 – 997). Dobrý prehľad z roztrúsených edícií s vynikajúcim prekladom urobil Marian Plezia: *Greckie i lacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian* (ďalej Marian Plezia: *Greckie i lacińskie źródła*). 1. Poznań a Kraków : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1952, 201 s. Dobrý výber porovnaj tiež: Franc Kos: *Gradiwo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 1 – 5, Ljubljana : Leonova družba, 1902 – 1928; porovnaj najmä zv. 1. Gerard Labuda: *Ślowiańszczyzna pierwotna : wybór tekstów* (ďalej Gerard Labuda: *Ślowiańszczyzna pierwotna*). Warszawa : PWN, 1954, 359 s.

³⁵ Gerard Labuda: *Pierwsze Państwo*, s. 183 n.; Bogo Grafenauer: *Nekaj vprašanj*, s. 116, s odvolaním sa najmä na Míracula St. Demetrii.

³⁶ Tak už Lubor NIEDERLE: Avari a Slované. In: *Obzor praehistorický*, roč. 9, 1930 – 1935, s. 8 n.; Jan EISNER: *Devínska Nová Ves*, s. 345 n.; Ludmila KRASKOVSKÁ: Pohrebisko v Bernolákovce. In: *Slovenská archeológia*, roč. 10, 1962, s. 425 – 476; Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Slovensko na úsvite dejín*, s. 46 n.

³⁷ Bruno KRUSCH (ed.): *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum continuationibus* 2 (ďalej FREDEGARII: *Chron.*). In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingorum*. 2. Hannover : Hahnianus, 1888, porovnaj najmä Lib. IV., cap. 48. Výňatky dotýkajúce sa Samovej ríše podľa staršieho vydania Monodovho pretlačil a český preklad vypracoval: Rudolf GRÜN WALD: Wogastisburg. In: *Vznik a počátky Slovanů*. Vol. 2. Ed.: Jan EISNER. Praha : ČSAV, 1958, s. 109 – 120. Porovnaj tiež *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej MMFH). Vol. 1. Ed.: Dagmar BARTOŇKOVÁ et al. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1966, s. 19 – 27; MMFH. 4. Ed.: Lubomír Emil HAVLÍK. Praha a Brno : SPN a Universita J. E. Purkyně, 1977, s. 367 – 368.

na ktorých sa zúčastňovali aj početné vojská spojených Slovanov.³⁸ V týchto oblastiach Slovania žili pomerne samostatným politickým životom, platili *tribút* a v prípade svojvoľných vojenských vystúpení a vzbúr bývali avarskými vojskami pacifikovaní.

Z takéhoto už dobre rozpoznaného dvojakeho avarsko-slovanského vzťahu sa oveľa ľahšie dostávame k precíznejšej analýze či presnejšiemu porozumeniu údajov, ktoré zapísal Fredegar o Samovej ríši. Dnes už zásluhou rozsiahlych archeologických výskumov na strednom Dunaji vieme precizovať centrum západného Avarského kaganátu k maďarskému mestu Debrecín.³⁹ Vieme tiež, že územie, ktoré Avari so svojimi stádami a rodinami obsadili, neprekračuje Malú a Veľkú dunajskú nížinu. Vďaka tomu vieme dedukovať i tých Slovanov, ktorý boli v bezprostrednom susedstve avarskej moci, a teda aj znášali najviac útrap, príkory i vykorisťovania. Bola to tá časť slovanského obyvateľstva v Podunajsku, ktorú archeológovia nemôžu stotožniť so Slovanmi, pre ktorých je typická keramika *pražského typu* a s ňou i žiarový spôsob pochovávaní, ale sú to Slovania, ktorých už dobre rozpoznať a opísať i slovenská archeológia a prejavujú sa nielen inou materiálnou kultúrou, ale aj odlišným – *kostrovým spôsobom pochovávaní*. Táto veľká skupina Slovanov sa usadila po oboch stranách stredného Dunaja a na Slovensku, a ako sme už spomenuli, jej severnú hranicu možno horizontálne viesť stredom západného Slovenska.⁴⁰ Z hospodársko-sociálneho hľadiska ide o tú skupinu Slovanov, ktorá si na priestoroch starých rímskych

kolónií a od zvyškov sarmatského, germánskeho i romanizovaného obyvateľstva rýchlo osvojila mnohé návyky a technologické výtvarky vojenstva i remesla a tento progres, najmä v spracúvaní železa, dokázala využiť na tvorbu nového pracovného náradia a s ním späté nové formy obrábania pôdy. Staré tradičné slovanské žiarové hospodárenie veľmi rýchlo opustila a prešla k ornému hospodáreniu a intenzívnemu dobytkárstvu.⁴¹ Táto priam revolučná premena v spôsobe života a výroby bola tou hospodárskou bázou, ktorá zabezpečila rade existenciu a prevahu slovanského obyvateľstva na tomto území a zaslúžila sa o to, že ho nestihol taký historický osud ako pastierske etniká, ktoré sa kočovným pastierstvom chceli udržať v bioekologickom životnom priestore Karpatského bazéna. Je známe, že po týchto nomádoch nám dnes už zostali len historické mená. Prechod Slovanov k ornému hospodáreniu petrifikoval agrárne sídla, demografickú rozšírenú reprodukciu. Slovania tak v priebehu niekoľkých generácií predstavovali najpočetnejšiu obyvateľskú zložku tohto geopolitického priestoru. Celou svojou hospodárskou štruktúrou s dominujúcim poľnohospodárstvom udržiavali pri živote aj Avarský kaganát, postavený na vojenskej sile a násilí. Tento kaganát pozostávajúci z rôznorodých kmeňov⁴² a nemajúci pevnú

³⁸ Príznačná je napríklad udalosť, ktorú nám porozprával Teofylakt Simokattes, byzantský autor opisujúci obdobie panovania cisára Maturikia (582 – 602). Vo vojne, ktorú Avari viedli s Byzantskou ríšou, hľadali a verbovali vojenských spojencov až u Slovanov obývajúcich pobrežie Baltického mora. Výňatok z rozprávania s prekladom: Marian PLEZIA: *Greckie i łacińskie źródła*. Vol. 1, s. 101 – 103; porovnaj tiež komentár: Gerard LABUDA: *Słowiańszczyzna pierwotna*, s. 41 – 41; 79 – 80.

³⁹ Deszö CSALLÁNY: Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn. In: *Studijné zvesti* AÚ SAV, roč. 18, 1968, s. 69 – 70, mapa na s. 68; Arnulf KOLLAUTZ: Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge gegen die Byzantiner. In: *Tamže*, s. 145. Na nomadizujúci charakter avarského spoločenstva oprávnené v tejto súvislosti poukazuje Ján DEKAN: Zur archäologischen Problematik der awarisch-slavisches Beziehungen. In: *Tamže*, s. 71 n.

⁴⁰ Darina BIALEKOVÁ: Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus in der Südwestslowakei. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 20, 1968, s. 619 – 625; Zlata ČILINSKÁ: The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-cultural Contribution to Great Moravia. In: *Slovenská archeológia*, roč. 31, 1983, s. 238 n.; Anton TOČÍK: Slovania na strednom Dunaji v 5. – 8. storočí. In: *O počiatkoch slovenských dejín : Sborník materiálov. Materiály z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku konanej 12. – 14. novembra 1963 v Smoleniciach*. Ed.: Peter RATKOŠ. Bratislava : SAV, 1965, s. 20 – 34, najmä s. 26 n.

⁴¹ Magdalena BERANOVÁ: K problematike latenských tradícií, provincionalnorimských vplyvov i germánskych vplyvov na drjevnoslovjanskoje zemledelije. In: *Vznik a počátky Slovanů*. Vol. 3. Ed.: Jan EISNER. Praha : ČSAV, 1960, s. 169 – 187; TÁŽE: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha : Academia, 1980, s. 167 n.; Iván BALASSA: *Az éke és a szántás története Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1973, s. 75 – 166; prechod k usadlému ornému poľnohospodárstvu do obdobia 6. – 8. storočia datuje už Ľubor NIEDERLE: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : ČSAV, 1953 s. 330 a okolo 7. storočia datuje tento prechod aj novšia agraristická spisba. Zofia PODWIŃSKA: *Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962, passim. Henrich ŁOWMIŃSKI: *Początki Polski*. 3, s. 224 n.; Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1974, s. 209; ide pritom o proces, ktorý nie je etnicky izolovaný, ale, naopak, časové korešponduje s vývojom u mnohých ďalších európskych národov. K tomu: Wilhelm ÁBEL: *Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*. Stuttgart : E. Ulmer, 1962, s. 24. K prelomu prispievali i rozsiahle premeny v hutníctve a spracovaní železa. Podunajsko je pritom ten priestor, kde sa Slovania zoznamujú s výtvarkami vyspelého keltského a rímskeho hutníctva a kovárstva. K tomu: Radomír PLEINER: *Staré evropské kovárství. Stav metalografického výskumu*. Praha : ČSAV, 1962, s. 133 n.

⁴² Okrem vlastných Avarov, ktorých bolo 2 tümeny (t. j. asi 20 000), do Karpatskej kotliny prišli 2 tümeny Kutrigurov a Utigurov a jeden tümen ďalších kmeňov, ktoré sa k nim cestou pridali – Ujgurovia, Sabirovia a Zalovia. Koncom 6. storočia pribudol ďalší tümen kmeňov, ktoré ušli pred Turkami – Tarniachovia, Kotragerovia a Zabenderovia. Z týchto počtov sa odhaduje, že na prelome 6. storočia mal avarský kmeňový zväz okolo 50 000 mužov v jazdeckých oddieloch,

územnú a sídliskovú štruktúru (predstava o písomne doložených *brinkoch* je hmlistá, archeologicky neobjavená a nerozpoznaná), nemohol vytvoriť ani pevnejšiu spoločensko-ekonomickú bázu a pevným zostával len potiaľ, pokiaľ bol viazaný na slovanské poľnohospodárstvo a, pochopiteľne, na tribút platený najmä Byzanciou. Slovania žijúci v bezprostrednom každodennom styku s Avarmi si svojej ekonomickej prevahy boli zaiste vedomí, a preto aj ťažko niesli osud porobeného spoločenstva, ktoré musí cez zimu vyživovať avarských bojovníkov a ich kone. Fredegar celkom jasne ukazuje na túto príčinu avarsko-slovanského napätia, z čoho si niektorí historici všimli len rozprávanie o tom, ako Avari cez zimné mesiace spávali so slovanskými ženami.⁴³ Podstatnejšie však je, že dlhé mesiace zimy so snehovou prikrývkou dostávali kočovné pastierstvo Avarov v Karpatskom bazéne do každoročnej hlbokéj hospodárskej krízy.

K spomenutej forme avarského útlatu Fredegar pridáva aj inú, a to nespravodlivé vedenie boja a s tým späté delenie koristi. Slovania, veľmi často bojujúci v avarskom vojenskom zoskupení, rýchlo získavali skúsenosti vo vedení a taktike boja. Pritom ich Avari neustále odsúvali do postavenia oných *befulkov*, čomu treba rozumieť tak, že v súlade s nomádskou taktikou boja boli zaraďovaní do prvých dvoch úderných sledov peších vojsk. Slovania-befulkovia stáli v prvej línii avarských vojenských manévrov a ako takí znášali i prvé a najtvrdšie údery nepriateľa.⁴⁴ Samozrejme, preto mali aj najväčšie straty. Nespravodlivé delenie koristi, ale aj celkový zrejmy vzostup vojenskej pripravenosti, viedli utláčaných Slovanov k tomu, že od prelomu 7. storočia využívali každú vhodnú situáciu na zlepšenie svojho postavenia a hoc i so zbraňou v ruke si vydobyli zmiernenie útlatu. Pravdu

pričom celkový počet obyvateľstva sa odhaduje na štvrté milióna. Pravda, dobyvačné vojny, hlad a choroby postupne značne zdecimovali i toto obyvateľstvo.

K problému: Bogo GRAFEMAUER: *Nekaj vprašanj*, pozn. 68; kriticky k maďarskej vede (Lajos Bartucz, Nádor Fettich), ktorá má tendenciu neprimerane zvyšovať počet avarského ľudu: Jan EISNER: *Devínska Nová Ves*, s. 335 n.; Bohumila Zástěrová správne upozorňuje, že často ani pri vojenských výpravách nebolo jednotného velenia pod avarskou centrálnou mocou a jednotlivé tümeny či kmene so svojimi spojencami viedli vojny na vlastnú päsť (*Avaři a Slovane*, s. 26).

⁴³ FREDEGARII: *Chron.*, lib. 4. cap. XLVIII.

⁴⁴ O symbióze avarských jazdeckých a peších slovanských vojsk pre úspešné vedenie boja niet žiadnych pochyb, pričom táto pechota tvorila veľkú časť vojska. Gerard LABUDA: *Pierwsze państwo*, s. 330 aj správne vysvetlil, že pri termíne *befulci*, ktorý používa Fredegar, ide o pojem *bi-folk*, *dvojitý* či *dvojaký* ľud, teda vojsko zoradené do dvojitých šíkov. Strategická a taktická predstava vedenia týchto *befulkov* do boja je však u Labudu hmlistá, nepresvedčivá. Správny výklad podáva Pavel CHOC: Samova ríše a její zápasy (ďalej Pavel CHOC: *Samova ríše*). In: *História a vojenství*, 1975, č. 1, s. 14 n.

majú tí autori, ktorí upozorňovali, že v samom strede Avarského kaganátu, takmer pod každodennou bezprostrednou kontrolou Avarov, nebolo možné zorganizovať žiadne väčšie či účinnejšie povstanie. Mohli tak urobiť len tí Slovania, ktorí síce bezprostredný a každodenný útlak Avarov v najrozmanitejších oblastiach svojho života pociťovali, no súčasne boli na okraji či za bezprostrednou hranicou vlastného avarského panstva. A tu sa už dostávame k problému Fredegarom opísaného slovanského povstania proti Avarom, ktoré tak úspešne do konca doviedol Samo, presnejšie – dostávame sa k otázke, ktorú nám Fredegar ani len slovíčkom nenaznačil. Totiž, z ktorého územia toto povstanie vzišlo a odkiaľ Samo svoje slávne *regnum* spravoval. Je známe, že napriek obrovskej erupcii literatúry o Samovej ríši ide o problém vedecky stále otvorený a pritom pre poznanie organizácie a úrovne politického života podunajských Slovanov nesmierne dôležitý.

Doterajšia historiografia o lokalizácii Samovej ríše vyznávala vlastne dve základné teórie – *korutánsku* a *českú*. *Českej teórii*, vďaka silnej a vážnej skupine vedcov, sa dostával ohromný priestor. Okrem historikov ju prepracúvali najmä filológovia, historickí geografi a onomastici. V južných Čechách (Úhošť pri Kadani) hľadala táto teória Fredegarom spomínaný hrad Vogastisburg, v ktorom sa úspešne bránili Samove vojská. Centrum ríše pritom pochopiteľne kládla do Pražskej kotliny.⁴⁵ Všetky tieto názory sa mohli udržiavať dovtedy, kým archeologický prieskum daného priestoru nedokázal absolútnu absenciu avarského mocenského zásahu v Čechách. *Ak tu teda v žiadnej forme a podobe nezasiadol avarský mocenský systém, nemohli tu žiť ani Slovania, ktorí by sa proti nemu búrili a viedli ozbrojené povstanie*. Po tomto vedeckom „vytriezvení“ nastupuje v šesťdesiatych rokoch pokus umiestniť Samovu ríšu až do dnešného západného Nemecka, na ohyb rieky Mohan.⁴⁶ I to sa však ukázalo pochopiteľne rovnako nepravdepodobné.⁴⁷ Podobné teórie dnes

⁴⁵ Staršie názory zhrnul Václav NOVOTNÝ: *České dějiny*. Vol. 1/1. Praha : Jan Laichter, 1912, s. 216 – 222; najnovšie sa za stredisko Samovej ríše v Čechách vyslovil Lubomír Emil HAVLÍK: *Velká Morava a středoevropská Slované*. Praha : SPN, 1964, s. 178; robí tak najmä pod vplyvom práce: Pavel CHOC: *Samova ríše*, najmä s. 25 n.

⁴⁶ Rudolf GRÜNWARD: *Wogastisburg*, s. 103, odvolávajúc sa neoprávnene na Šafárikovo upozornenie. In: *Slovanské starožitnosti*, s. 770; pritom Grünwald netrval na tom, že stredisko Samovej ríše musí byť v Čechách. Naopak, až na západ od Čiech kladie stredisko Samovej ríše Václav VANEČEK: Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Sámovým? Ke vzniku státu na Moravě. In: *Právněhistorické studie*, roč. 9, 1963, s. 211 – 227, čím Samovu ríšu úplne územne odtrhuje od susedstva s avarským panstvom. Východiskom takýchto úvah je už práca: Rudolf HOLINKA: Moinwinidi et Radanzwinidi. In: *Zprávy Antropologické společnosti*, roč. 4, 1951, s. 22 n.

⁴⁷ Ernst SCHWARTZ: Die Mainwenden und Wogastisburg. In: *Zeitschrift für Ostforschung*, roč. 16, 1967, s. 1 – 17; Alois GREGOR: Wogastisburg. In: *Československý časopis*

už živia len onomastici, ktorí sa pohrávajú s menom hradu Vogastisburg, akoby on bol jedinou cestou k hľadaniu centra Samovej ríše.⁴⁸ *Česká teória* o lokalizovaní Samovej ríše dostala vážne vedecké trhliny. Tie sa už nedajú nijako ani zaplátať, ani zreparovať.⁴⁹ Pritom treba hneď a jedným dychom povedať, že prestížna otázka, ktorá sa k danej problematike kumulovala, je vedecky neopodstatnená a opustenie *českej teórie* o Samovej ríši v ničom ani najmenej neuberá veľkosti českých národných dejín a neznižuje ich miesto v európskej historiografii.

Dlho si udržiavala vedecké oprávnenie *korutánska teória*, ktorá nachádzala oporu nielen v písomných prameňoch, ale z hľadiska umiestňovania Avarskeho kaganátu mala i logické oprávnenie.⁵⁰ Písomné doklady, ktorými operovala, boli však príliš neskoré,⁵¹ nepevné. Jej zástancovia ju navyše nedokázali podporiť žiadnym iným novým či presvedčivým materiálom. Dnes je už klasickou prácou Gerharda Labuda⁵² natrvalo odmietnutá teória

historický, roč. 12, 1964, s. 514 – 515; Henrich ŁOWMIANSKI: *Początki Polski*. 3, s. 198; TENZE: *Początki Polski*. 4, s. 303 – 304.

⁴⁸ Tak napríklad v novej diskusii u západonemeckých slavistov sa Vogastisburg hľadá pri Forchheime (Burk bei Forchheim) na rieke Regnitz a stredisko Samovej ríše sa lokalizuje do priestoru Knetzgau am Main (južne od Hassfurtu) a Hassgau. Výsledky sú založené na onomastickom výklade: Knetz < zo slovan. k ned'z6 = vojvoda a Hass z avarskeho (?) či slovanského *chasa*, čím autor mieni oných Fredegarových *be-fulcov*. Argumenty, na základe ktorých je takto Samova ríša lokalizovaná do západného Nemecka, do Babenberska, do povodia rieky Mohan a Regnitz, pričom sám útvar je charakterizovaný ako „ein kleiner slawischer Stamm“, nepotrebuje, myslím, žiadne komentáre. K výkladom porovnaj: Heinrich KUNSTMANN: Was besagt der Name Samo, und wo liegt Wogastisburg? In: *Die Welt der Slawen*, roč. 24, 1979, s. 1 – 21; TENZE: Über die Herkunft Samos. In: *Tamže*, roč. 25, 1980, s. 293 – 313; TENZE: Wo lag das Zentrum von Samos Reich? In: *Tamže*, roč. 26, 1981, s. 67 – 101. Upresnenie ku Kunstmannovým výkladom urobil Hans JAKOB: War Burk das historische Wogastisburg, und wo lag das oppidum Berleich. In: *Die Welt der Slawen*, roč. 25, 1980, s. 39 – 67. Tu osadný názov Berleich vykladá zo slovanského *b6rlog6* vo význame *tábor* a pomocou tohto názvu lokalizuje Wogastisburg na riekú Regnitz.

⁴⁹ Česká historiografia sa trochu nostalgicky pohráva do dnešných dní. Pozri napríklad Michal LUTOVSKÝ a Naďa PROFANTOVÁ: *Sámoval ríše*. Praha: Academia, 1995, 89 s. (pozn. editora).

⁵⁰ Ljudmil HAUPTMANN: Politische Umwälzungen unter der Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zum Mitte des neunten. In: *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, roč. 36, 1915, s. 229 – 287; Milko KOS (ed.): *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (ďalej Milko KOS (ed.): *Conversio*). Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936, s. 22 – 24.

⁵¹ Gerard LABUDA: Patřili Slované korutánští k říši Samove? In: *Český časopis historický*, roč. 48 – 49, 1949, s. 1 – 13.

⁵² Gerard LABUDA: *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*. Poznań: Księg. Akademicka, 1949, 354 s. Z pozoruhodnejších recenzií a štúdií, ktoré Labudova

o korutánskom pôvode Samovej ríše.⁵³ Spomenutý poľský autor z hľadiska poznatkov svojej doby presvedčivo rozviedol tézu Bohuslava Horáka o tom, že nie v Čechách, ale na Morave treba hľadať kryštalizačné jadro Samovej ríše.⁵⁴

V čase, keď vznikala vynikajúca Labudova práca, ešte nejstvovali výsledky slovenskej archeológie, ktorá v pomerne krátkom čase v predmostí Bratislavskej brány, na priechodoch – brodoch – cez Dunaj, na dolnom toku Váhu, Nitry, Hrona a Ipľa odkryla veľké, dovtedy neznáme a nepoznané pohrebiská. Takto Ján Eisner a jeho nasledovníci objavili a zdokumentovali zatiaľ najkoncentrovanejší sídliskový komplex obyvateľstva žijúceho na nevelkom priestore. Sídliskový komplex, ktorý bolo možné položiť do obdobia Samovej ríše a ktorý na tom istom území pretrvával i po jej historicky datovateľnom zániku. Jednotiace prvky na tomto teritóriu ukazovala i štruktúra obyvateľstva pochovaného na týchto veľkých pohrebiskách. Nachádzame tu slovanských *veľmožov-náčelníkov*, nepočtené hroby bojovníkov pochovaných i so svojimi koňmi, no hlavnú masu predstavuje jednoduché roľnícke dedinské obyvateľstvo, základná produktívna zložka tejto spoločnosti.⁵⁵ Dnes sa situácia javí tak, že tu išlo o sformované *nadkmeňové zo-*

práca vyvolala provnaji: Vladimir Dorofejevič KOROLJUK In: *Voprosy istoriji*, 1950, 8, s. 148 – 152; Václav CHALOUPECKÝ: Considération sur Samon, le premier roi des Slaves. In: *Byzantinoslavica*, roč. 11, 1950, s. 223 – 239; Bogo GRAFENAUER: *Novejša literatura o Samu*, passim; Ján DEKAN: *Začiatky slovenských dejín*, s. 25 – 32; Bohumila ZÁSTEROVÁ: *Avari a Slované*, s. 43 n.

⁵³ Bogo GRAFENAUER: Rozvoj in struktura džžave karantanskich Slovanov od 7. do 9. stoletja. In: *Jugoslovenski istorijski časopis*, roč. 2, 1963, č. 3, s. 19 – 30, ukazuje, že alpskí Slovania zorganizovaní v Marke Vinidorum na čele s vlastným kniežaťom sa najneskoršie roku 626 pridali do zväzku Samovej ríše. Po jeho smrti (658) sa odpojili z tohto zväzku a vytvorili novú kmeňovú jednotu, ktorá postupne dostala meno Korutánsko.

⁵⁴ Bohuslav HORÁK: Samova říše. In: *Časopis pro dějiny venkova*, roč. 10, 1923, s. 129 – 132. Do sůtoku Moravy a Dyje dáva centrum Samovej ríše po analýze archeologických nálezov Josef POULIK: *Starší Moravané*, s. 179 n. Alexander AVENÁRIUS: K otázke polohy a vzniku Samovej ríše. In: *Historické štúdie*, roč. 13, 1968, s. 177 – 200. Do oblasti Viedne kladie centrum Erich ZÖLLNER: Die politische Stellung der Völker im Frankenreich. Wien: Universum, 1960, s. 194, kontinuuje tak tézu Karla Oettingera (*Das Werden Wiens*. Wien: Bauer, 1951, 238 s.).

⁵⁵ Jan EISNER: *Devínska Nová Ves*, s. 334 – 348; Erwin KELLER a Volker BIERBAUER: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. In: *Slovenská archeológia*, roč. 13, 1965, s. 377 – 397. K problému slovanského osídlenia Bratislavskej brány porovnaj zhmutia: Ľudmila KRASKOVSKÁ: Staroslovanské pamiatky z Bratislavy. In: *Slovenská Bratislava: Sborník příspěvků k dějinám hl. města Bratislavy*. Vol. 1. Bratislava: Národný výbor hlavného mesta SSR, 1948, s. 14 – 17; TÁŽE: Bratislava v dobe slovanskej. In: *Bratislava. Ročenka Mestského múzea*, roč.

skupenie, ktorého centrum možno očakávať v priestore Bratislavskej brány. Samozrejme, s presahom na susednú Moravu a severovýchodné Rakúsko. Pozoruhodná koncentrácia obyvateľstva v priestore Devínskej brány i vlastnej Bratislavy ukazuje, že hlavný strategický bod na strednom Dunaji bol pevne obsadený práve týmto vyspelým spoločenstvom. Ďalšou pozoruhodnou skutočnosťou v materiálnom vybavení pohrebísk je rozsiahla *industria západného merovejského typu*. Najmä pokiaľ ide o výzbroj a výstroj.⁵⁶ Všetky tieto skutočnosti si vyžadovali primeranú historickú interpretáciu, a preto už roku 1974 som tento sídliskový komplex označil za kryštalizačné jadro Samovej ríše⁵⁷ a takýto výklad sa usiloval podporiť i ďalšími argumentmi.⁵⁸

Uvedomujem si, že takmer dvesto rokov trvajúca polemika o umiestnení Samovej ríše dostáva k množstvu doteraz vyslovených hypotéz, záverov i predpokladov ďalší názor. V nijakom prípade nechce komplikovať už

4, 1969, s. 9 – 32; Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ: *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí* (ďalej Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ: *Bratislavský hrad*). Bratislava : Obzor, 1975, s. 14 – 21; porovnaj tiež pripojenú mapu; Vladimír MINÁČ: O osídlení Bratislavskej brány v 7. a 8. storočí (ďalej Vladimír MINÁČ: *O osídlení*). In: *Zborník Slovenského národného múzea : História*, roč. 18, 1978, s. 61 – 82.

⁵⁶ Frauke STEIN: Awarisch-merowingische Beziehungen, ein Beitrag zur absoluten Chronologie der awarenzeitlichen Funde. In: *Študijné zvesti AÚ SAV*, roč. 16, 1968, s. 233 – 244; Inštruktívnejšie: Jozef ZÁBOJNÍK: K výskytu predmetov západného pôvodu na pohrebiskách z obdobia avarskej ríše v dunajskej kotline. In: *Slovenská archeológia*, roč. 26, 1978, s. 193 – 214; Vladimír MINÁČ: *O osídlení*, s. 75 n.

⁵⁷ Matúš KUČERA: Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku (ďalej Matúš KUČERA: *Problémy vzniku a vývoja feudalizmu*). In: *Historický časopis*, roč. 22, 1974, s. 541 – 564; Išiel som tu najmä po stopách presvedčivého výkladu Jána EISNERA: *Devínska Nová Ves*, s. 347 – 348, ako aj nových objavov v Záhorskej Bystrici a v Bernolákove. Ľudmila KRASKOVSKÁ: *Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici*. Bratislava : Osveta, 1972, 166 s.; TÁŽE: Pohrebisko v Bernolákove. In: *Slovenská archeológia*, roč. 10, 1962, s. 425 – 476. Nálezy v Želovciach zasa ukázali, že juhozápadné Slovensko v tom období predstavuje z hľadiska sídliskového, etnického a zrejme i politickoorganizačného jeden celok, zhruba staré Nitriansko. K Želoviciam menovite: Zlata ČILINSKÁ: *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce*. Bratislava : SAV, 1973, 257 s. Veľké pohrebiská na sútokoch slovenských riek s Dunajom, akými sú Holiare, Žitavská Tôň, Komárno, Sered' a i. predstavujú mocenské centrá chrániace dunajskú hranicu Samovej ríše, respektíve hranicu politického strediska, ktoré po nej nasleduje. O náleziskách: Bohuslav CHROPOVSKÝ (ed.): *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1978, 272 s. Tam i základná literatúra. Po opatrných formuláciách z roku 1951 centrum Samovej ríše v oblasti Bratislavskej brány predpokladá i Ján DEKAN: Vývoj, a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. In: *Slovenská archeológia*, roč. 19, 1971, s. 567 – 568; podobne : Bohuslav CHROPOVSKÝ: K etnogenéze Slováků. In: *Historický časopis*, roč. 30, 1982, s. 22, ukazuje, že teritórium Slovenska tvorilo podstatnú časť kryštalizačného jadra Samovej ríše.

⁵⁸ Matúš KUČERA: *Typológia včasnostredovekého štátu*, passim.

beztak dosť zložité historické bádanie, chce len poukázať na nové, doteraz nie celkom zhodnotené a nesumované historické fakty. Pritom vlastné vyslovenie tézy o bratislavskom sídliskovom predmestí ako centre Samovej ríše nie je ani príliš nové. Pokiaľ mi je známe, po prvý raz ako predpoklad bolo vyslovené už v 18. storočí vo vedeckom kruhu slovenského učenca európskeho formátu – Mateja Bela. Kritický Bel však pri apretovaní rukopisu o Bratislavskej stolici nakoniec názor vypustil, nevytlačil, lebo sa mu ešte nepozdával vedecky preverený, zrelý. Zrejme však táto téza neupadla do zabudnutia, lebo iný slovenský rodák, Juraj Pray, bol prvým historikom, ktorý vydal na svoj čas úplný pramenný materiál k dejinám avarskeho panstva v Podunajsku.⁵⁹ Uhorská jezuitská škola však názor ďalej nerozvíjala. Nastupujúcej etaticky založenej národnej maďarskej historiografii bol problém Samovej ríše z pochopiteľných dôvodov cudzí, vzdialený. Až nástup národného dejepisectva u slovanských národov znova evokoval problém Samovej ríše. Šlo nielen o prvý známy pokus budovania vyššej územno-správnej slovanskej organizácie, ale tiež, okrem iného o prvú známu vojenskú konfrontáciu slovanského a germánskeho sveta. Pritom o konfrontáciu pre Slovanov úspešnú. To všetko posilňovalo historizmus ako nevyhnutný prvok formovania sa novodobých slovanských národov. Z tohto dôvodu sa stal aj problém identifikácie Samovej ríše *problémom prestížnym*, presahujúcim hranice vlastnej vedy.

Pre lokalizáciu Samovej ríše do Podunajska sa ukázalo produktívne aj sledovanie termínu *burgus*, *burgum*.⁶⁰ Je zjavné, že ide o jazykovú výpožičku z germánskych jazykov do latinčiny a že pôvodne sa týmto pojmom označovali *pevnostné stavby – veže*, ktoré Rimania stavali na hranici medzi svojou ríšou a germánskym svetom. Známy *Limes Romanus*, tiahnuci sa v našom priestore po Dunaji, mal veľa takýchto *burgusov*. Nie všetky boli rovnaké a mali i svoju stálu funkciu. Pri strategicky a komunikačne významných rímskych centrách sa časom formovali kupecké *empória*, v ktorých sa vymieňali tovary medzi barbarmi a rímskymi obchodníkmi. Odrážalo sa to pochopiteľne aj v stavebnej štruktúre takýchto miest. S touto spoločensko-funkčnou zmenou *burgusov* sa mení i sémantika vlastného slova: už neoznačuje len pevnosť, už je to *commercium*, obchodné kupecké stredisko.⁶¹ Tieto centrá antického sveta v povodí Dunaja zostávajú využívané aj po páde rímskej

⁵⁹ Georgius PRAY (ed.): *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum : ab anno 210 usque 997*. Vindobonae : b. m., 1760, s. 183 – 292.

⁶⁰ Matúš KUČERA: *Typológia včasnostredovekého štátu*, passim; tam i literatúra.

⁶¹ „... nunc burgum, cui nomen Commercium, qua causa et factus est, a fundamentis constructis.“ Walter SCHLESINGER: *Burg und Stadt*. Lindau : Thorbecke, 1954.

moci, lebo kupcom zostala i naďalej jedinečná vymoženosť rímskej civilizácie – dobre budované, storočia prežívajúce cesty. Rímske stavby v takýchto *burgusoch* – *commerciách* prečkali i príchod Slovanov, ktorí ich nielen obsadili, ale pochopiteľne i funkčne využívali.⁶² A keď už stavby v nich nepotrebovali, vieme, že v období budovania veľkomoravskej kamennej architektúry, spravidla kostolov, ich rozoberali a používali z nich tehlu.⁶³ Významné *burgusy* na Dunaji slúžili takto Slovanom v prvých storočiach ich histórie ako hospodárske, spoločenské a v procese organizovania teritoriálnej politickej moci aj ako vojensko-politické centrá. *Ich funkcia sa približovala tomu, čo neskôr už dobre rozpoznávame ako hradišká*. Sem po starej dunajskej rímskej ceste prichádzali kupci zo západu a tu sa obchodovalo. Tu sa vymieňali tovary. Väčšinou zbrane a luxusný úžitkový tovar. Do takéhoto, od rímskych čias známeho centra, mal namierené i Samo a prišiel tam v čase, keď práve Slovania a slovansko-avarskí miešanci začali ozbrojené povstanie proti Avarom.

Množstvo významných miest na starom rímskom *limese* dostalo svoje pomenovanie od slovíčka *burgus*, *burg*, a to už v dobe rímskej. Neskôr tak, že staré rímske názvy novému obyvateľstvu málo zrozumiteľné, dostávali meno pomocou označenia *burg*, *burgus*, *burgium*. Produktivita takýchto názvov je vysoká. Porovnaj napríklad na Rýne: Asciburgium – Asberg, Tasgaetium – Burg b. Eschenz, castellum pri Vindonisse – Altenburg, Argentorate – Strassburg, Argentovaria – Horburg, tábor južne od Kolína (Colonia) – Alterburg, Vicus Beda – Bitburg) a pod. Na Dunaji: Castra Regina – Regensburg, Birciana – Weisenburg, Guncia – Gunzburg, castellum severovýchodne od Parrodonum – Neuburg. Aj sústava *burgusov* na strednom Dunaji vykazuje podobné stopy: Wieselburg – Mosonmagyaróvár a pri ňom Altenburg, Odenburg a pod. Aj bezprostredne na hranici slovansko-avarského sveta sú na Dunaji tiež dva zachované názvy významných *burgusov*: Deutsche Altenburg, ktoré označuje rímske mesto Carnuntum pod Viedňou a Bratislava, ktorej názov je od začiatku 10. storočia tiež zapisovaný ako *burgus* kniežaťa

Bratislava – Brezalauspurc (907), Braslavespurch, Brezzisburg, Bresburg atď.⁶⁴ Od 10. storočia tiež v latinizovanej podobe (B)RESLAVA CIV(ITAS) na minci uhorského kráľa Štefana I. razenej v Bratislave.⁶⁵ Ktorý z týchto *burgusov* má na mysli Fredegár, keď hovorí, že Samo sa svojimi vojskami úspešne bránil vojskám franského panovníka Dagoberta v *burguse* „hostí – kupcov“ (*-gastisburg*, Vogastisburg), nevedno. Dobré si však možno predstaviť, že Slovania na strednom Dunaji obsadili priestor na sútoku Moravy a Dunaja, ktorý bol strategický priestor Bratislavskej brány. Tak, ako všetky predchádzajúce civilizácie, ktoré sa tu historicky objavili. Urobili tak Kelti, ktorí si tu vybudovali rozsiahle centrum výroby, obchodu a mincovníctva, po nich Rimania, ktorí opevnili suchozemský cestný priechod na pravej strane Dunaja v Rusovciach, na ľavom brehu zasa brod cez Dunaj v priestore dnešného starého mesta pri tzv. Vodnej veži, hradné návršie, ale paláce vybudovali v ďalších priestoroch starej Bratislavy.⁶⁶ Obsadili tiež strategicky významnú vyvýšeninu nad sútokom Moravy a Dunaja, dnešný hrad Devín (8 km západne od Bratislavy). I tu archeologické výskumy neustále prinášajú nové a nové poznatky o ich aktivitách.⁶⁷ Bratislavské obchodno-mocenské centrum malo dobré komunikačné prepojenie nielen po suchozemských cestách prechádzajúcich cez túto križovatku, ale aj výhodnú lodnú dopravu po Dunaji. Nedávne výskumy ukázali, že aj v dobe Veľkej Moravy tu Slovania na dnešnej hradnej vyvýšenine postavili rozsiahle opevnené hradiško a pri ňom i sakrálné centrum.⁶⁸ Nič teda nebráni tomu predpokladať, že tento exponovaný, kontinuitne obývaný a využívaný sídliskový areál využili Slovania aj v dobe Samovej ríše. Toto sú dôvody, ktoré umožňujú uvažovať o tom, prečo práve v tomto, a nie niekde inde, na relatívne nevelkom priestore, archeológovia odkryli taký koncentrovaný sídliskový komplex (Devínska Nová Ves, Stupava, Záhorská Bystrica, Bernolákovo a i.) práve zo 7. storočia, t. j. z doby vzniku, trvania a zániku Samovej ríše.

Citujem podľa reedície: *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. Vol. 2. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1963, s. 124.

⁶² Ľudmila KRASKOVSKÁ: Slované osídlenie v Bratislave-Rusovciach v polohe Bergl, In: *Zborník Slovenského národného múzea. História*, roč. 75, 1981, s. 104 – 125; podobná prax je známa i z územia Bulharska a Juhoslávie. Irma ČREMOSNÍK: Rímska vila v Višićima. In: *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu. Arheologija*, roč. 20, 1965, s. 201 – 201; Mirjana Čorović-Liubinković: Prehľad prác zo slovanskej archeológie v Srbskej národnej republike. In: *Slovenská archeológia*, roč. 5, 1957, s. 465.

⁶³ Titus KOLNÍK: Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanovce in den Jahren 1956 – 1957. In: *Limes Romanus Konferenz Nitra*. Ed.: Anton TOČÍK. Bratislava : SAV, 1959, s. 47 – 48; Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ: *Bratislavský hrad*, s. 13.

⁶⁴ Matúš KUČERA: *Typológia včasnostredovekého štátu*, s. 870 n. Tam obsiahnejší výklad a literatúra. Harry BRASLAU: *Die ältere salzburger Annalistik*. Berlin : Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1923, s. 53, V roku 1923 upozorňuje, že základ mena je slovanský.

⁶⁵ Jozef HLINKA: Die bisherigen Erkenntnisse über die Münze BRESLAVVA CIVITAS. In: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave*. 1. Bratislava : Veda, 1979, s. 375 – 384.

⁶⁶ Magda PICHLEROVÁ: Bratislava v dobe rímskej. In: *Bratislava*, roč. 5, 1969, s. 7 – 23; Titus KOLNÍK: Rimania a Slovensko vo svetle novších archeologických nálezov. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 27, 1979, č. 1, s. 2 – 11.

⁶⁷ Veronika PLACHÁ a Jana HLAVICOVÁ: Nález sakrálnych stavieb na Devíne. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 30, 1981, s. 63 – 66.

⁶⁸ Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ: *Bratislavský hrad*, passim.

Lokalizácia kryštalizačného jadra Samovej ríše na sútok Dunaja a Moravy, do priestorov dnešného juhozápadného Slovenska, Moravy a priľahlých oblastí severovýchodného Rakúska nám dáva dobré možnosti pochopiť proces politickej koncentrácie Slovanov na tomto území i v budúcnosti, pretože ide o tie isté miesta, na ktorých neskôr vzniká už prvý pokus o vytvorenie štátu u západných Slovanov – Veľká Morava. Z hľadiska kontinuity slovenských dejín zas takéto umiestnenie Samovej ríše dobre vysvetľuje proces genézy Pribinovho kniežatstva s centrom v Nitre. Nitra totiž leží v tých priestoroch, kde sa stretávali podunajskí Slovania s druhou veľkou skupinou Slovanov prišlých na Slovensko cez karpatské priesmyky. Archeológovia ju charakterizujú *keramikou pražského typu*. Ako sa stretávali záujmy týchto dvoch, už v slovanskej pravlasti sformovaných slovanských zoskupení, ako postupoval proces vzájomného ovplyvňovania v materiálnej i duchovnej kultúre od zániku Samovej ríše do vystúpenia Pribinu, teda od konca 7. do začiatku 9. storočia, to nám iste svojimi výsledkami priblíži v našom geografickom priestore najmä slovenská archeológia.⁶⁹

Z teritoriálnej identity Samovej ríše a nastupujúcej Veľkej Moravy sa dajú vyvodit' závažné závery. Praktické i teoretické, pokiaľ ide o uvažovanie o počiatkoch procesu budovania štátu u západných Slovanov. *Vnútné hospodárske a sociálne predpoklady vzniku štátu sa tu budovali vyše dvoch storočí*. Potvrďuje sa pritom dávna téza o tom, že v takýchto geografických podmienkach trvalý štát možno vybudovať len na progresívnej agrárnej základni. Táto súčasne umožňuje definovať základné, najvladnejšie vnútorné prvky formujúceho sa štátu. *Vonkajšie vplyvy, či už boli franské, byzantské alebo iné, sa zákonite dostávajú na druhoradé miesto. Zohrávajú nanajvýš úlohu „mosta“, ktorý je schopný pomôcť pri prenesení štátnych vývojových foriem zanechaných antickou spoločnosťou a transformovaných barbarskými spoločnosťami západnej Európy*. Aj *stepné monarchie*, ktoré budovalo pastierske obyvateľstvo, stáli tu len dočasne a najmä na tribútoch, ktoré platilo podriadené obyvateľstvo. Pritom bez pevného organizačného mechanizmu, poskytujúceho pravidelné dávky a poplatky, trvalejšia funkcia takýchto „východných“ či nomádskych štátov nemohla byť zabezpečená a tým ani nevykazovala prvok stability. Len tam, kde došlo k trvalejšej symbióze nomádov s usadeným roľníckym obyvateľstvom, nastalo i trvalejšie upevnenie štátu. Príkladom tu môže byť v dunajskom priestore Bulharské chánstvo. Neskôr i uhorský štát... V prípade avarsko-slovanskej symbiózy, ktorá dostala zrejme nové podoby po zániku Samovej ríše, sa takáto situácia nevytvorila. Mocnejší sused – Franská ríša – totiž vyvrátil

⁶⁹ Bohuslav CHROPOVSKÝ: *K etnogenéze Slováků*, s. 22 n.

avarské panstvo na strednom Dunaji. Od konca 8. storočia to výrazne podporilo náš vlastný slovanský politicko-emancipačný vývoj aj v Karpatskom bazéne. Ním sa začala písať aj nová etapa starých slovenských dejín.

3.

Je paradoxné, ale do istej miery príznačné, že o rozhodujúcej udalosti našich starších dejín, o vzniku Veľkej Moravy, sa dozvedáme len z anonymného tendenčného spisu *O obrátení Bavorov a Korutáncov (Conversio)* spísaného niekedy v sedemdesiatych rokoch 9. storočia, a to skutočne len náhodou. Každého triezveho historika pri opise tejto udalosti musí znova a znova iritovať myšlienka o povahe a vypovedacích schopnostiach historického prameňa. Ešte šťastie, že náš anonym rozpráva o udalostiach, ktoré mohol poznať i z autopsie, lebo boli ostro sledované na dvore salzburského arcibiskupa.⁷⁰ Rovnako priaznivá je skutočnosť, že náš neznámy autor mal v sebe predsa len kus profesionálnej hrdosti historika a hoci historické fakty vysvetľoval tendenčne, nevymýšľal si ich. A tak aj údaj o tom, že moravské knieža Mojmír vyhнал knieža Pribinu a jeho územie pripojil k svojej krajine,⁷¹ ako aj správu o tom, že Pribina už predtým nechal na svojom majetku vystavať kostol, ktorý vysvätil salzburský biskup Adalram,⁷² patria medzi údaje pravdivé, preverené alebo aspoň neodporujúce dobe. Staršiu slovenskú historiografiu zaujímala najmä udalosť o prvej „kresťanskej svätyni“, a preto najviac pozornosti venovala tejto správe z *Conversia*,⁷³ ako aj otázke, načo Pribina staval vo svojom sídle kostol, keď sám mal zostať pohanom.

⁷⁰ Autor *Conversia* bol Bavor, žil na dvore salzburského arcibiskupa Adalvina (859 – 873), ktorý sa považuje za iniciátora tohto spisu. Vlastné dielo vznikalo roku 871, no autor použil na jeho tvorbu veľa známych, ale dnes už aj nezachovaných prameňov zo starších čias. Porovnaj: Milko KOS (ed.): *Conversio*, s. 14 – 16.

⁷¹ Milko KOS (ed.): *Conversio*, s. 135: „In cuius spacio temporis quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum.“ Presnú dobu, kedy sa tak stalo, nám autor nepovedal, ba ani v náznačku nenaznačil. Obvykle sa súdi, že sa tak mohlo stať okolo roku 830, alebo až roku 832. Henrich ŁOWIAŃSKI: *Początki Polski*. 4, s. 335.

⁷² Milko KOS (ed.): *Conversio*, cap. 11, s. 136: „Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate (t. j. Pribinu) loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.“ Udalosť do roku 828 položil a dobre vysvetlil Josef CIBULKA: Velkomoravský kostel v Modre u Velehradu a začátky křesťanství na Morave. In: *Monumenta archaeologica*, roč. 7, 1958, s. 266. Cibulkov výklad prijal František DVORNÍK: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha : Vyšehrad, 1970, s. 94

⁷³ Vedecky stále zaujímavý je zborník: Ján STANISLAV (ed.): *Ríša veľkomoravská*. Praha : Mazáč, 1933, 531 s.

Takto sa problémy začiatkov kristianizácie a hľadania Pribinovho kostola najmä v tridsiatych rokoch stali ústrednou témou výkladu veľkomoravských dejín na Slovensku.⁷⁴

Z hľadiska vzniku štátu a organizovanej spoločnosti je však závažnejšia druhá správa z *Conversia*. Tento prameň pomerne podrobne informuje o ďalších historických osudoch Pribinu, jeho syna Kocela, družiny, ktorá ho sprevádzala do Východnej marky, do Bulharska, k chorvátskemu Ratimírovi a záverom presne opisuje aj obdobie Pribinovej vlády v Zadunajsku a jeho politickú, organizačnú, ale najmä kristianizačnú činnosť na tomto území. K vlastnému problému príčin i následkov jeho vyhnania sa autor *Conversia* už ani len v náznakoch nevyjadruje. A tak rozpoznanie spojenia moravského a nitrianskeho kniežatstva v jeden politický útvar zostalo najmä na bedrách vypovedacích schopností archeológie.

Pribinovo kniežatstvo, ak Nitra bola jeho skutočným centrom, sa nám v prvom rade javí ako pomerne pevný a už dobre organizovaný celok. Vidno to z toho, že z územia západného Slovenska, ale napokon ani z jeho ostatných častí, nepoznajú historické pramene ani jeden kmeňový názov. Z toho možno jasne súdiť, že v čase, keď okolo roku 833 vznikla vlastná Veľká Morava, bolo Pribinovo kniežatstvo pevným a dobre organizovaným politickým celkom. Tomuto tvrdeniu neodporuje ani fakt, že v boji podľahlo moravskému kniežaťu Mojmirovi a zostalo pripojené k Morave. O teritoriálnej organizačnej sústave a o diferenciálnych znakoch obyvateľstva tohto kniežatstva voči okolitým slovanským kmeňom svedčí skutočnosť, že Mojmirovej Morave sa vlastne nikdy nepodarilo úplne zotrieť teritoriálnu samostatnosť Nitrianska, že počas celého trvania moravského štátu sa udržal onen pôvodný „dualizmus“, ktorý išiel tak ďaleko, že v Nitre od začiatku sídlil a vládol jeden z členov mojmirovej vládnej dynastie.⁷⁵ Ten si nezriedka vytváral i svet vlastnej vnútornej a zahraničnej politiky, ktorému sa napokon nevyhlo ani veľkomoravské kresťanstvo a jeho organizácia. Tieto skutočnosti treba spo-

⁷⁴ Bohuslav CHROPOVSKÝ: Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku (ďalej Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Príspevok k problematike cirkevnej architektúry*). In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*, roč. 8, 1972, s. 173 – 208, najmä s. 108 n.

⁷⁵ Prvou známou postavou bol vlastne Svätopluk, o čom nás pramene presvedčujú nepriamo. Vyskytli sa aj názory, že Pribina je členom mojmirovej dynastie, pravda, boli oprávnené odmietnuté. Napríklad Zdeněk Radoslav DITTRICH: *Christianity in Great Moravia*. Groningen : J. B. Wolters, 1962, s. 67 n; Jan SIEKLIK: Quidam Priwina. In: *Slavia occidentalis*, roč. 22, 1962, s. 116 – 145. Dobrý výklad vzťahov podal už Miloš WEINGART: Pribina, Kocel a Nitra v zrkadle prameňov doby veľkomoravskej. In: *Ríša veľkomoravská*. Ed.: Ján STANISLAV, s. 31 n.

meniť nie preto, aby sme oslabili politický význam Veľkej Moravy ako prvého spoločného politického zväzku predkov západných Slovanov, ale aby sme ukázali, že *bez tohto diferenciálneho základu, položeného už v Pribinovom kniežatstve, by sme v žiadnom prípade nedokázali vysvetliť a objasniť vznik a vývoj slovenskej etnickej osobitosti ako základu pre vznik slovenského národa*. Pritom akt pripojenia Pribinovho kniežatstva k Morave bol dôsledkom zdravého a prirodzeného vývoja, lebo len veľké a silné politické zoskupenia mali nádej na prežitie a ďalší historický vývoj.

Spôsob, ako došlo k spojeniu Nitrianskeho a Moravského kniežatstva bol akt prostého násillia, takého typického pre onú dobu. Len po nedávnych výsledkoch výskumov našich archeológov vidno, že Mojmir tu postupoval v duchu doby a Pribinove hrady ako centrá vojenskej a politickej moci zrovnal so zemou, aby nikdy nemohli byť obnovené. Dnes už dobre rozpoznaným a preskúmaným dokladom takéhoto postupu je hradisko v Pobeďime,⁷⁶ ktoré mohlo byť v predchádzajúcom vývine centrom kmeňov stredného Považia – Vážanov. Do vládneho centra Pribinovho kniežatstva dosadil Mojmir svoju ozbrojenú vojenskú moc – družinu, vládcu zo svojej rodiny, ale zrejme i do exponovaných oblastí Slovenska vyslal vojenské strážne skupiny s eminentnými pacifikačnými príkazmi. Nie je vylúčené, že zachované osady typu *Moravce, Moravany, Maros* a pod.⁷⁷ sú rezíduami po tejto akcii. Tento politický dualizmus, ktorý nikdy nebol prejavom nejakého vládneho subjektivismu, ale výslednicou dlhého historického vývoja, v mnohých a rozhodných situáciách komplikoval vývoj na Veľkej Morave. Umožnil vážny politický rozpor medzi Rastislavom a nitrianskym kniežaťom Svätoplukom a v inej podobe nastúpil i medzi Svätoplukovými synmi po otcovej smrti. Aj v kristianizačnej sfére komplikoval zavádzanie staroslovienskej liturgie a rozdeľoval veľkomoravské kresťanstvo na dva proti sebe stojace tábory.⁷⁸

⁷⁶ Darina BIALEKOVÁ: Výskum slovanského hradiska v Pobeďime. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 24, 1972, s. 121 – 129; Bohuslav Chropovský (ed.): *Významné slovanské náleziská*, s. 159 – 167. Podobné osudy mali hradiská Majcichov a Čingov.

⁷⁷ Ani jedna z osád typu Moravany, Moravce na Slovensku či v Zadunajsku sa doteraz nestala predmetom zvláštného archeologického pozorovania. Výskum by mohol potvrdiť vyššie uvedenú tézu alebo ukázať, že ide len o obyčajné dedinské sídla vznikajúce usadzovaním vojenských zajatcov v 10. – 12. storočí. V osadách tohto typu v Poľsku sa však našli pohrebiská s veľkomoravskými artefaktmi. Halina MODRZEWSKA: Osadnictwo jenieckie we wcześniejszym średniowieczu polskim. Uwagi w sprawie obcego elementu etnicznego w toponomastyce polskiej. In: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, roč. 27, 1969, s. 369 – 371.

⁷⁸ Tézu o tom, že Slovensko bolo strediskom Veľkej Moravy a Nitra pôsobiskom činnosti Konštantína a Metoda dlho hájil Ján STANISLAV: *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši*. Bratislava : SAV, 1945, 91 s.; (tam

Ak by Pribinovo kniežatstvo bolo nepevným, len ad hoc pozbieraným kmeňovým zoskupením, iste by mnohé tieto javy nenadobudli takú pevnú podobu na Veľkej Morave a organizovaný štát by sa bol ľahko zbavil týchto rezíduí. Skutočnosť však mala hlboké historické korene od čias Samovej ríše a ich eliminovanie bolo nad sily moravskej politicko-správnej organizácie. Krajina západného Slovenska s príslušnými, k nej patriacimi územiami, mala svoje rečové diferenciacné javy a osobitosti v materiálnej i duchovnej kultúre a všetky tieto zvláštnosti v čase krátkeho trvania vlastnej Veľkomoravskej ríše nebolo možné eliminovať a preklenúť.

Čo bolo zdrojom pevnosti a homogenity Pribinovho kniežatstva? Niektorí autori vychádzajúc z *Conversia*, zdôrazňujú najmä Pribinov súkromný majetok (*proprium*), z čoho vyvodzujú existenciu až feudálnych vzťahov.⁷⁹ Takýchto *proprii*, *alódií* či *veľkostatkov* bolo na západnom Slovensku nielen v Pribinovej dobe, ale už dávno predtým i v Samovej ríši, veľa. Boli to agrárne podniky vlastného veľmoža, obrábané otrockou pracovnou silou, ktorá bola rozhojňovaná dovtedy, kým jestvovali vojny ako zdroj zajatcov – otrokov. Produkcia včasnostredovekej ekonomiky na týchto majetkoch bola taká malá, že sotva stačila udržať pri živote vlastného pána, jeho rodinu, čelad', priamych výrobcov. Ako materiálna báza pre organizáciu „štátu“ či akejkoľvek širšej politickej moci rozhodne nestačila. Veľmoži sa museli stať pánmi nad širokým okolím a veľkým množstvom produktívneho slobodného obyvateľstva, inak neboli schopní vytvoriť, ale najmä udržiavať a vydržiavať početnú vojenskú družinu ako nástroj moci a vlády. Proces vývoja aj v Pribinovom kniežatstve je teda evidentný – veľmoži museli na seba prevziať, strhnúť celú sústavu *kmeňovej moci*, zcentralizovať ju do jedných rúk a cez ňu začať budovať politickú organizáciu nového typu. A keďže toto sa v Pribinovom kniežatstve už podarilo, z toho pramenila jeho mocenská a historicky pevná báza, ktorá pretrvala i vlastnú Veľkú Moravu a po jej

i staršie práce), hoci už v jeho dobe sa tieto názory stretávali s kritikou z maďarskej i československej strany. O tom prehľadne Daniel RAPANT: K otázke pôsobenia sv. Cyrila a Metoda na Slovensku. In: *Historický sborník*, roč. 3, 1945, s. 270 – 276. Je nepochybné, že od roku 880 je nitrianskym biskupom Viching a jeho ustanovenie do tohto miesta nie je náhodné. Pravda, to všetko nevylučuje, aby sa aj v Nitriansku konali bohoslužby v slovienskom jazyku. O tom Richard MARSINA: Povolenie slovanskej liturgie na Veľkej Morave. In: *Historický časopis*, roč. 18, 1970, s. 4 – 16.

⁷⁹ Peter RATKOŠ: O hospodárskom a sociálnom vývoji Slovenska v 9. – 13. storočí. (Na okraj práce M. Kučeru: Slovensko po páde Veľkej Moravy.). In: *Historický časopis*, roč. 24, 1976, s. 573; Odpoveď: Matúš KUČERA: Nad otázkami našich včasnostredovekých dejín. (Poznámky k úvahe Petra Ratkoša). In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, s. 73 – 101, najmä s. 78 n.

rozpade v nepriaznivých podmienkach uhorského štátu, kde sa v 10. storočí ocitla, zabezpečila bázu formovania etnickej výlučnosti Slovákov, ako základu nového stredovekého slovanského národa v strednej Európe.

4.

V spoločenskom zriadení, v sociálnej štruktúre je akosi zhutnený celý vývoj spoločnosti, zmysel jej historického snaženia. Spoločnosť je však živý organizmus s natoľko pohyblivou štruktúrou, že takmer každodenne zaznamenáva zmeny a posuny. Výslednicou je členitý, priam atomizovaný obraz, ktorý sa bez hlbokkej teoretickej a metodologickej prípravy dá veľmi ťažko rozšifrovať, prehľadne zachytiť a zosystemizovať. Pritom historik si musí uvedomiť, že môže podávať spravidla len statický obraz v jeho jednorazovom časovom priereze a vývojové trendy môže len postihnúť, naznačiť. Základné zákony tohto mnohostranného spoločenského pohybu už boli objavené v diele Karola Marxa pre kapitalistickú spoločnosť aj dešifrované v jeho veľkom diele *Kapitál*. Feudálnemu spoločenskému systému sa však zatiaľ takej hlbokkej analýzy nedostalo. Veľmi zložitým sa ukázalo najmä spoznávanie vzniku feudálneho spoločenského poriadku, lebo spoločnosť sa k nemu prepracúvala z rôznych sociálnych odrazových plôch, v rôznych obdobiach, s rôznymi skúsenosťami výstavby triednej spoločnosti. Historická veda dlho predpokladala, že „klasickou“ cestou formovania feudalizmu bol jeho vznik z otrokárskych spoločenských formácií antického či iného typu. Hlbším štúdiom sa však ukázalo, že práve táto cesta je skôr „výnimkou“ vyvolanou optimálnymi podmienkami mediteránnej oblasti a väčšina sveta sa prepracúvala k feudalizmu od rôznych foriem beztriednej spoločnosti.

Tieto cesty vedeckej poznávacej transformácie si vyskúšala aj česko-slovenská historická veda, keď sa od päťdesiatych rokov usilovala vo svojich prvých syntézach podať spoločenský obraz Veľkej Moravy. Boli vyslovené a prakticky i zdôvodňované všetky základné možné varianty štruktúry veľkomoravskej spoločnosti. Charakterizovala sa ako otrokársky systém, ako kmeňový vojenský zväz, ako protofeudálne spoločenstvo, ale i ako feudálny štát.⁸⁰ Diskusiu s odstupom času možno charakterizovať tak, že len málo prispela ku skutočnému poznaniu spoločenského zriadenia na Veľkej Morave. Vychádzala z príúzkkej metodologickej základne, pri sledovaní genézy feudalizmu zostávala len pri zjavnom ekonomizme, narábala s celou

⁸⁰ Starší prehľad: Matúš KUČERA: *Problémy vzniku a vývoja feudalizmu*, s. 547 – 550; novšia literatúra: Lubomír Emil HAVLÍK: *Morava v 9. – 10. storočí*, s. 5 – 11.

sústavou neujasnených pojmov a keďže sa vyhranili dva protichodné tábory, miesto pozitívneho výkladu sa často iba spochybňovali názory protivníkov. Aj základná otázka – akými cestami a kedy vznikol feudalizmus v našej krajine – bola často redukovaná len na problém či Veľká Morava už bola feudálnym štátom, alebo či vôbec štátom bola? Takýto stav či polemický výklad zotrval až do polovice šesťdesiatych rokov, keď sa veľkomoravským dejinám venovala zvýšená pozornosť v súvislosti s 1100. výročím príchodu byzantskej misie na Veľkú Moravu.⁸¹ Novým metodologickým impulzom k riešeniu problémov vzniku triednej spoločnosti bolo nové „objavenie“ state K. Marxa, ktoré vošlo do odbornej literatúry ako *Formy predchádzajúce kapitalistickej výrobe*. Ako je známe, ide o súčasť Marxovho prípravného materiálu, pracovne Marxom nazvaného ako *Kritika politickej ekonómie*, dnes v literatúre známejšom *Grundrisse*.

Po prvý raz bolo toto dielo vydané v rokoch 1939 – 1941, ale zaslúženej pozornosti sa mu dostávalo až od šesťdesiatych rokov.⁸² Úvod k anglickému prekladu Marxovej state o formách predchádzajúcich kapitalistickú formáciu, ktorú napísal E. Hobsbawm,⁸³ dal podnet k rozsiahlej diskusii, ktorá sa z francúzskych a anglických marxistických kruhov rýchlo preniesla do sovietskej historiografie, ale aj do záujmov ostatných socialistických historiografii.⁸⁴ Pôvodne úzko zameraná diskusia o tzv. ázijskom výrobnom spôsobe sa celkom zákonite posunula na uvažovanie o ďalších pestrých formách a podobách prechodu od beztriednej k triedne rozdelenej a usporiadanej spoločnosti. V rámci tejto rozpravy sa museli riešiť i problémy vzniku a vývoja feudalizmu.⁸⁵ Základným teoretickým poznatkom, ktorý vzišiel z novej

fázy diskusie, bolo zistenie, že vznik feudalizmu rozhodne nemožno posudzovať ako homogénny a uniformný európsky proces, ale že už v samotnej Európe (nevynímajúc pritom ostatné časti sveta) možno vytipovať aspoň tri modely jeho vzniku – tie krajiny, kde došlo k rovnocennej a vyváženej syntéze prvkov neskororímskeho a barbarského spoločenského vývoja; krajiny, kde prvky otrokárskej formácie popri vzniku feudalizmu zohrali rozhodujúcu úlohu; a nakoniec tu treba vidieť najrozsiahlejší priestor, kde sa feudalizmus formoval priamo z lona prvotnopospolnej spoločnosti a vzniká ako prvá triedna formácia v danom regióne.⁸⁶ Pravda, môžu byť ešte i také krajiny, ktoré neboli pod trvalou či dočasnou nadvládou Rímskeho impéria,

⁸¹ Stupeň vedeckého poznania a názorov tej doby reprezentuje zborník *Das Grossmährische Reich. Tagung der wissenschaftlichen Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften* : Brno – Nitra 1. – 4. X. 1963. Eds.: František GRAUS; Jan FILIP a Antonín DOSTÁL. Praha : ČSAV, 1966, 456 s.

⁸² Matúš KUČERA: Marxove „Grundrisse“ a problém spoločensko-ekonomickej formácie (ďalej Matúš KUČERA: *Marxove „Grundrisse“*). In: *Historický časopis*, roč. 31, 1983, s. 325 – 345; Ferenc TÖKEI: *K teórii spoločenských foriem*. Bratislava : Pravda, 1982, 196 s.; Jaroslav KUDRNA: K historickým aspektom Marxova Kapitálu. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 2. *Studia Historica*, roč. 21, 1981, s. 9 – 44.

⁸³ ERIC HOBSBAWM: „Introduction.“ In: KARL MARX a ERIC HOBSBAWM: *Pre-capitalist Economic Formation*. Trans. JACK COHEN. London. : Lawrence & Wishart, 1964, s. 9 – 65.

⁸⁴ Literatúra predmetu je dnes veľmi rozsiahla. Dobrý, hoci neúplný súpis porovnajte: Vladimír Nikolajevič NIKIFOROV a Zdeněk KUBEŠ: *Východ a světové dějiny*. Praha : Svoboda, 1980, s. 398 – 458.

⁸⁵ Základný smer ukázali kolektívne diela či programové zborníky akými boli: Itogy i zadachi izučeniya genezisa feodalizma v zapadnoj Jevrope. In: *Srednije veka*, roč. 31, 1968, s. 5 – 154; *Problemy voznikovenija feodalizma u narodov SSSR*. Ed.: Zanaida

Vladimirovna UDALCOVA. Moskva : Nauka, 1969, 320 s.; tam porovnaj prehľad: Zanaida Vladimirovna UDALCOVA: *O rabote Sekcii Nauchnogo sovjeta „Genezis i razvitije feodalizma“*, s. 14 – 24; *Problemy istoriji dokapitalističeskich obščestv*. Moskva : Nauka, 1968, 690 s.; Aron Jakovlevič GUREVIČ: *Problemy genezisa feodalizma v zapadnoj Jevrope*. Moskva : Vyšaja škola, 1970, 224 s.; Anatolij Petrovič NOVOSELCHEV, Lev Vladimirovič ČEREPNIN a Vladimir Terentevič PAŠUTO (ed.): *Puti razvitija feodalizma. Zakavkazje, Srednjaja Azija, Rus, Pribaltika*. Moskva : Nauka, 1972, 337 s.; *Problemy socialno-ekonomičeskich formacij*. Moskva : Nauka, 1975, 295 s.; Alexandr Rafajilovič KURSUNSKIJ: *Obrazovanie ranne feodalnogo gosudarstva v Zapadnoj Jevrope*. Moskva : Nauka, 1963, 186 s.; Stanislav RUSSOCKI: Spory o istote i geneze feudalizmu evropejskogo. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 17, 1972, s. 401 – 412; TENŽE: Kształty feodalizmu. In: *Przegląd Historyczny*, roč. 64, 1973, s. 152 – 179; Henryk ŁOWMIŃSKI: *Początki Polski*. 3, s. 344 – 514; TENŽE: Powstanie i formy feudalizmu. In: *Przegląd Historyczny*, roč. 64, 1973, s. 143 – 150.; *L'Europe aux IXe-XIe siècles. Aux origines des états nationaux*. Eds.: Thomas CREECH a Tadeusz MANTEUFFEL. Varsovie : b. m., 1968, 527 s.; *Stanovlenie rannefeodalnych slavjanskich gosudarstv*. Ed.: Boris Alexandrovič RYBAKOV. Kijev : Naukova dumka, 1972, 259 s.; Eckhard MÜLLER-MERTENS: Die Genesis der Feudalgeseellschaft im Lichte schriftlichen Quellen. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 12, 1964, s. 1384 – 1402. K diskusii, ktorú práca vyvolala, porovnajte: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 18, 1970, s. 311 n.; K č.-s. produkcii: Dušan TREŠTIK: K sociální strukture přemyslovských Čech. In: *Československý časopis historický*, roč. 19, 1971, s. 537 – 564; Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TREŠTIK: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě. Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století (ďalej Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TREŠTIK: *Hospodářské základy*). In: *Československý časopis historický*, roč. 27, 1979, s. 113 – 130; Rostislav NOVÝ: *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha : Universita Karlova, 1972, 184 s.; Lubomír Emil HAVLÍK: Rannaja stadija razvitija feodalizma v Moraviji. In: *Sovietskoje slavjanovedenie*, 1975, č. 1, s. 37 – 55; Matúš KUČERA: *Problémy vzniku a vývoja feudalizmu*, s. 546 n.

⁸⁶ Aleksandra Dmitrievna LJUBLINSKAJA: Tipologia rannogo feodalizma. In: *Srednije veka*, roč. 31, 1968, s. 9 – 44; Zinaida Vladimirovna OUDALTOVA a Jevgenija Vladimirovna GOUTNOVA: *La genese du féodalisme dans les pays d'Europe. XIIIe Congrès international des sciences historiques, Moscou, 16. – 23. Aofit 1970*. Moscou : Nauka, 1970, 24 s.

ale kde sa pociťoval iba „kontakt“ s touto civilizáciou.⁸⁷ Takýchto prechodných a prechodových modelov jestvuje však množstvo medzi všetkými spomenutými tromi typmi, lebo ony sú skutočne len historicky a teoreticky vyabstrahovanou sústavou, ktorá môže mať celý rad druhových variantov. Problém kontaktnej zóny s antickým svetom som však spomenul preto, lebo by sa zdanlivo mohol vzťahovať i na Slovensko.

Styk našej krajiny s neskororímskou civilizáciou je len druhotne sprostredkovaný. Pritom jeho akceleračné vyššie vývojové formy možno postrehnúť viac v oblasti rozvoja výrobných nástrojov a technológie výroby než v oblasti vzťahov sociálnych – formy vlastníctva, štátu, triednej štruktúry, práva, či akejkolvek formy ideológie a pod. Tu je formujúca sa slovanská spoločnosť v našej krajine útvarom autonómnym a jej násilná konfrontácia s neskororímskym, ale aj s tzv. germánskym vývojovým modelom, tak dobre opísaným a charakterizovaným v klasickom diele F. Engelsa,⁸⁸ je zjednodušovaním sociálneho vývoja veľkomoravských Slovanov. Boli to práve vynikajúce Marxove pozorovania, ktoré historikov upozornili na to, že v tých krajinách, ktoré nepoznali dobre rozvinutý model vlastníctva (napríklad antického typu), vzniká štát aj bez zjavnej existencie súkromného vlastníctva, pri zachovaní mnohých kolektivistických vlastníckych foriem. Marx v historickom materiáli objavil a našiel vlastne „zastavený“ proces premeny beztriednej spoločnosti na triednu – našiel *štátne despocie*, v ktorých už dochádzalo k vykorisťovaniu, a to stále ešte bez utvoreného +súkromného vlastníctva pôdy. Upresnil tak fázu včasnotriednych spoločností rôzneho typu, kde už len od vývoja foriem vlastníctva a výrobných vzťahov záležalo, akým smerom sa budú ďalšie osudy spoločnosti uberať: k *feudalizmu* či k *otrokárstvu*. Označenie tohto spoznaného a opísaného modelu ako *ázijský* nemá v Marxovom ponímaní atribút svojho teritoriálneho pôvodu, ale historického zachovania. Skutočné nazvanie tohto modelu je teda irelevantné. Marx teda neurčoval a neprepracúval žiaden zvláštny *formačný typ*. Mnoho nedorozumení vzniká však aj preto, lebo niektorí bádatelia dostatočne nevidia rozdiel medzi sociologicky vyabstrahovaným modelom formácie a jej konkrétnym historickým obrazom.⁸⁹ Už z Marxovho teoretického pozorovania, ale naj-

mä z pragmaticky poznávaného historického materiálu vyplynulo, že urýchľujúcim momentom v takomto vývojovom procese k triednej spoločnosti je samotný štát. Preto aj jeho forme, pôsobeniu a úlohe pri budovaní triednej spoločnosti treba venovať zvýšenú pozornosť. Aj v tejto súvislosti je potrebné pripomenúť (lebo diskusia o spoločenskom zriadení Veľkej Moravy to obchádzala), že pojmom *feudálnej výroby* sa ešte nevyčerpal pojem *feudálneho zriadenia*. Inak povedané, zrod feudalizmu si nemožno predstaviť len ako zavedenie feudálneho spôsobu výroby a s ním spätý vznik hlavných tried. Treba tu vidieť i zložité vzťahy medzi oblasťou výroby a ostatnými sociálnymi, politickými i kultúrno-ideovými zložkami života. Potom je nevyhnutné pre poznanie spoločenského charakteru Veľkej Moravy sledovať i problémy feudálnej hierarchie, práva, ideológie, kultúry. Len takto komplexne poňaté výdobytky marxistickej metodológie môžu precizovať sociálnu štruktúru veľkomoravskej spoločnosti. Veľkomoravský štát nebol počas svojho celého vývoja inštitúciou uniformnou. Pôsobili v ňom dve základné a pritom protichodné tendencie: spočiatku to boli evidentné centralistické snahy, dostávajúce vonkajšiu podobu v centrálnych hradskejších aglomeráciách (akými sú Mikulčice, Staré Mesto, Nitra). V neskoršom období tu bola snaha decentralizovať moc a rozložiť ju do provinciálnych správnych a mocenských centier. Veľkomoravský štát to však už nestihol dôsledne vykonať. Preto sa dostal do zákonnej krízy, postihujúcej všetky včasnostredoveké monarchie. V tom spočíva aj jedna z príčin jeho skorého zániku.

O štáte mojmirowskej doby ešte nemáme dostatočné predstavy. Bol zrejme formovaný ako vojensko-koristnícka inštitúcia, v ktorej už rozhodujúce postavenie mal sám kráľ. Ten rozhodoval o vedení vojen, najmä o ich usmerňovaní za hranice vlastného štátu, aby sa koristnícka podstata štátu – lúpež – pre uspokojenie družiny preniesla na cudzie územie. Mojmirowskému štátu sa to však ešte veľmi nedarilo. Spočiatku síce získal Nitriansko, ale neskôr charakter jeho vojen bol už viac obranný, odrážajúci expanzie mocnejšieho franského suseda. Vojenská podstata štátu zrejme ešte stála na široko organizovanej domobrane. Formovala sa už však aj pevná *kráľovská veľkodružina* – opora panovníckej moci. Do družiny a medzi veľmožov, ktorí sa organizovali pri *kráľovskom dvore*, vchádzalo aj množstvo domácich urodzených ľudí. Veľká časť popredných mužov krajiny – *rodovej šľachty, kniežat* však už bola zrejme vyvraždená v prvej, centralizačnej fáze budovania veľkomoravskej štátnosti. Tak by bol napríklad skončil i Pribina, keby sa mu nebolo podarilo utiecť. Nevieme nič o forme voľby či ustanovení kráľa. Kráľovský rod, z ktorého bol vyberaný panovník, však už jestvoval, lebo ho museli rešpektovať i franskí vládcovia. Totiž v čase, keď museli nahradiť

⁸⁷ Túto tézu rozvíjal najmä Vladimir Dorofeevič KOROLJUK: Osnovnye problemy formirovaniia zony v Jugo-Vostočnoj Jevrope i bezsinteznogo regiona v Vostočnoj i Centralnoj Jevrope. In: *Problemy socialno-ekonomičeskich formacij*. Moskva : Nauka, 1975, s. 158 n.

⁸⁸ Fridrich ENGELS: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. Trans. Karol BÖHM a Karol TRUHLÍK. Bratislava : VPL, 1951, 180 s.

⁸⁹ Matúš KUČERA: *Marxove „Grundrisse“*, s. 331 n.

odbojného Mojmíra novým panovníkom, vybrali Rastislava, hoci by iste najradšej dosadili už svojho, dôveru požívajúceho správcu – *markgrófa*. Mocenský aparát organizovaný v rukách kráľa spôsobil, že panovník postupne popri vojenskom rozhodovaní preberal na seba i rozhodovanie v zahraničných vzťahoch, pri menovaní veliteľov vojska; upevňoval svoje súdne právomoci, právo na vyberanie pokút a trestanie, disponovanie štátnym majetkom, respektíve i pokladnicou a pod. V dobe Mojmíra i Rastislava bola zrejme kráľovská moc ešte stále obmedzovaná určitým kolektivismom pri výkone štátnej politiky. Tak napríklad Rastislav roku 864 zložil vazalskú prísahu *cum universis optimatibus suis* („s najlepšimi so svojich“).⁹⁰ Aj posolstvo do Byzancie poslal po porade so *svojimi kniežatami*. Veľmoži a družina sa však zrejme nebránili zosilňovaniu kráľovskej moci, lebo tým rástla aj ich vlastná dôležitosť, prestíž a majetok.⁹¹

Vyhranenejšie formy nadobúdala veľkomoravský štát v dobe Svätopluka. Sám panovník sa označuje ako jediný pán a vládca v krajine. Veľkú Moravu označuje ako „svoje kráľovstvo“ – *regnum suum*⁹² a nepochybuje o tom ani diplomatické centrum vtedajšej Európy – pápežská kúria, keď označuje Svätoplukov štát ako „tvoja krajina“ – *terra tua*.⁹³ Jasnejšie je feudálnou terminológiou precizovaná i skupina ľudí, pomocou ktorej Svätopluk vládol, ktorá je pri jeho dvore: sú to *principes, nobiles viri, fideles, duces, iudices*.⁹⁴ Nech by

sme akokoľvek spochybňovali sémantiku týchto pojmov či termínov, z celkového obsahu dokumentov, v ktorých vystupujú, jasne vidno, že to boli ľudia závislí od Svätopluka, jeho *verní* alebo vazali, ktorí mu podliehali. Pozoruhodné sú najmä nové termíny pre správcov jednotlivých provincií (*duces, comites*), s ktorých existenciou bol spojený proces upevnenia štátnosti v celej veľkomoravskej spoločnosti. Boli to vlastne vojaci – úradníci v službách kráľa, ktorí vo zverenej územno-správnej jednotke – provincii riešili všetky vojenské otázky, administratívne problémy vrátane vyberania štátnej dane, vykonávania prác, organizovania domobrany a pod. Aj inštitúcia sudcov (*iudices*)⁹⁵ vyraduje zo spoločenského života súdnu prax starých kmeňových zhromaždení a posilňuje centrálnu autoritu štátu. V tejto súvislosti hodno pripomenúť, že to bol práve veľkomoravský štát v Svätoplukovej dobe, ktorý pociťoval potrebu spísaného práva, a tak tu vznikol známy dokument *Zákon sudnyj ljudem*.⁹⁶ V tomto období sa dostávalo veľkomoravskému štátu aj „priamej patronácie“ od pápežskej kúrie. Nepochybne to mimoriadne zvýšilo jeho medzinárodnú prestíž.⁹⁷ Všetky uvedené dôvody nás oprávňujú

⁹⁰ Annales Fuldenses (ďalej Ann. Fuld.). In: *MMFH*, 1, s. 98.

⁹¹ Žitie Konštantína, kap. XIV. In: *MMFH*, 2, s. 98 – 99.

⁹² Napríklad Ann. Fuld. k roku 884, In: *MMFH*, 1, s. 114: „Regnum Zuentibaldi nepotis Rastizi“ (Ann. Fuld. k roku 869. In: *MMFH*, 1, s. 101; k roku 870 *tamže*, s. 102: „Zuentibald nepos Rastizi (...) se Carlmanno una cum regno, quod tenebat, tradidit“. Aj keď pojem *regnum* v prameňoch má často nie príliš vyhranený obsah a používa sa napríklad vo *Fuldských letopisoch* aj zjavne tendenčne, ako na to upozorňuje František GRAUS: *Rex-dux Moraviae*. In: *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university. Řada historická*, roč. 9, 1960, s. 181 – 190) je len málo dokladov na to, aby bol Svätopluk označovaný starým termínom kmeňových náčelníkov, kráľov typu: *rex Langobardorum, rex Francorum* a pod. V domáciach i zahraničných prameňoch vystupuje ako panovník presne vymedzeného územia, nad ktorým suverénne vládne. K problému jeho titulatury porovnaj nižšie. K otázke terminológie veľkomoravských prameňov: Libuše BÍLKOVÁ, Zdeněk FIALA a Marie KARBULOVA: *Altmährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen in ihre Bedeutung*. In: *Byzantinoslavica*, roč. 28, 1967, s. 289 – 335. Tiež György SZÉKELY: *Törzsek alkonya – népek születése. Közép és Kelet-Európa a magyar honfoglalás után*. In: *Századok*, roč. 110, 1976, s. 415 – 433.

⁹³ Richard MARSINA: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej *CDSI*). 1. Bratislava: Veda, 1971, s. 23, č. 30.

⁹⁴ Tak už napríklad spomínaný list pápeža Jána VIII. je adresovaný Svätoplukovi („Dilecto filio Sfantopolcho glorioso comiti (...) cum nobilibus viris fidelibus tuis et cum populo terre tue.“; alebo: „cum Semisisno, fideli tuo“ a pod. *CDSI*, 1,

s. 23 – 24, č. 30. K interpretácii pojmu *fidelis, fidelitas* v ranofeudálnych vzťahoch porovnaj: Václav VANĚČEK: *Stát Moravanů, velkomoravská říše*. In: *Velká Morava. Tisíciletá tradice státu a kultury*. Ed.: Jaroslav BÖHM. Praha 1963, s. 21 – 22; Stanisław RUSSOCKI: *Rola „fidelitas“ i „beneficium“ w ustroju państw słowiańskich*. In: *Z polskich studiów slawistycznych. Historia*, roč. 4, 1972, s. 67 – 82. Roku 885 píše pápež Štefan V. „Zuentopolco, regi Slavorum (...) cum primatibus.“ (*CDSI*, 1, s. 27, č. 35); „Zwentibaldus dux cum principibus suis“ (Annales Fuldenses k roku 884, *MMFH*, 1, s. 112, 113). K sociálnej terminológii pozberal doklady Lubomír Emil HAVLÍK: *Morava v 9. – 10. století*, s. 51 – 85.

⁹⁵ „... et si tibi et iudicibus tuis placet missas latina lingua magis audire...“ – píše pápež Svätoplukovi. (*CDSI*, 1, s. 25, č. 30). Václav Vaněček sa domnieva, že pápežská listina týmto nezvyklým termínom (*iudices*) chce označiť či lepšie – preložiť slovanský termín pre označenie kráľovských úradníkov a dvorských veľmožov, teda obvyklý slovanský termín *župan*. (*Stát Moravanů*, s. 22). K veľkomoravskému základu niektorých správnych termínov: Leon SOKOLOVSKÝ: *Grad – španstvo – stolica – župa. Príspevok k terminológii dejín správy*. In: *Slovenská archivistika*, roč. 16, 1981, s. 94 – 117; s. 117 n. – (diskusia).

⁹⁶ *MMFH*, 4, s. 147 – 199; vlastný text *Zákona*, s. 178 n.

⁹⁷ Václav VAVŘÍNEK: *Die Christianisierung und Kirchenorganisation Grossmährens*. In: *Historica*, roč. 7, 1963, s. 52 n.; Lubomír Emil HAVLÍK: *Morava v 9. – 10. století*, s. 40 – 41 – správne upozorňuje, že tento diplomatický výdobytok Svätoplukovej vlády unikol a uniká pozornosti mnohým bádateľom a spôsobuje čierno-biely neživotný obraz Svätoplukovej, osobnosti. Na tomto mieste treba ešte pripomenúť, že práve pri panovníckej osobnosti Svätopluka sa nerozpakujú všetky objektívnejšie písomné pramene, nevynímajúc tie, ktoré vyšli z pápežskej kancelárie, označovať tohto panovníka titulom *rex*, označujúc tak panovníka významnejšieho, väčšieho, známejšieho, silného. Upozornil na to už František GRAUS: *Rex-dux Moraviae*, s. 185 n. A zdá sa, že u západných Slovanov aj došlo k vzniku termínu *král* – z osobného

vyhlásiť, že v časoch vlády Svätopluka I. bola Veľká Morava vykryštalizovaná a jasný štát s centrálnou vládou, vojenskou, daňovou, administratívnou a súdnou právomocou, ale i s medzinárodnou uznávanou funkciou. Sformovala sa tak inštitúcia, ktorá bola nevyhnutnou súčasťou upevňujúcej sa feudálnej spoločnosti.

Veľké feudálne vlastníctvo je ďalší nevyhnutný atribút vzniku feudalizmu. Patrí medzi tie zložky historikového poznávania, ktoré sú v dobových prameňoch najmenej objasnené. Aj nesmierne zaujímavé archeologické pozorovania o majetkových celkoch typu panských či veľmožských dvorcov majú ten vypovedací nedostatok, že nie sú schopné charakterizovať vzťahy, a to či už vlastnícke alebo vzťahy podriadenosti. Preto naše závery pri skúmaní tohto problému môžu byť len historickou rekonštrukciou opretou zväčša o *retrogressívnu metódu*.

Možné korene veľkého pozemkového vlastníctva treba hľadať už hlboko v prvotnopospolnej spoločnosti, v čase jej rozkladu. Dobré to možno pozorovať napríklad u Germánov, ktorých vývoj spoľahlivo opisuje Tacitus. Analogicky treba predpokladať, že aj v našej spoločnosti veľmoži, držitelia dvorov, spravidla kmeňoví náčelníci, obrábali pôdu pomocou nevoľníckej či otrockej pracovnej sily, získavanej spravidla na vojenských ťaženiach. Zrejme ide ešte len o extenzívne využívanie otrockej pracovnej sily neusadenej na pôde, ktorá sa reprodukovala najmä získavaním otrokov v ďalších vojnách. Tu niekde sú zdroje majetkovej nerovnosti aj v slovanskej spoločnosti, ktoré archeológovia postihujú už od 7. – 8. storočia a ktoré sa prehlbujú v dôsledku politickej koncentrácie a s ňou spojeného teritoriálneho výboja. Z takýchto kruhov sa grupovala neveľká skupina veľmožov, nám už dobre známych aj v dejinách Veľkej Moravy – v prameňoch spomínaní *optimates*, *primates*, *principes* a pod., ktorí tvorili vládnu skupinu v tvoriacom sa štáte, na čele ktorej stál, samozrejme, panovník, knieža, spočiatku len ako „prvý medzi rovnými“ – *primus inter pares*. Títo veľmoži ako feudalizujúci činitel nevystupovali každý sám osebe. Spolu ako celok a za pomoci menej majetných bojovníkov organizovali štátny aparát a len pomocou neho participovali na akejsi kolektívnej forme vyberania daní od obyvateľstva.

Umožňovala to už dobre známa skutočnosť, že vládnuca dynastia spolu so svojimi služobníkmi strhla na seba nielen všetky prastaré kmeňové

funkcie, ale s nimi aj pozemkové vlastníctvo v celej krajine. Z neho plynúce úžitky takto splynuli so štátnou mocou. Postupom času veľký štátny pozemkový majetok dostával charakter *patrimoniálneho pozemkového vlastníctva*, keď panujúca dynastia či sám panovník považoval pozemkové vlastníctvo ako dedičný majetok pre svoju rodinu, pre svojich synov. Nástroje, ktorými sa to dosahovalo, boli prosté – násilie predstavované panovníckou veľkodružinou, do ktorej okrem urodzených veľmožov vstupovalo aj mnoho slobodných chudobnejších ľudí s nádejou, že v službách panovníka získajú moc, slávu i majetok. Pomocou tejto brachiálnej sily získaval najprv knieža zvrchovanú moc nad pozemkovým majetkom svojho kniežatstva. Práve táto moc sa neskôr rozšírila i nad ostatné krajiny, ktoré sa mu podarilo podrobiť a ovládať. Vládnucej vrstve umožňovala participovanie na príjmoch z pozemkového fondu krajiny aj zvláštna svojská organizácia kniežacieho patrimoniálneho majetku. Boli to práce a služby v prospech kniežacieho, vlastne štátneho dvora, ktoré sa zrejme už na Veľkej Morave začínali organizovať v tzv. *systéme služobníckeho obyvateľstva*, možno i *služobníckych osád*. Participovanie na daniach, prácach i službách, ktoré obyvateľstvo vykonávalo v prospech kniežacieho dvora, malo formálne vyjadrenie aj v tom, že veľmoži prenášali svoje sídla do podhradí centrálného kniežacieho hradu. Tam budovali osady spolu s vlastníkmi kostolmi, tak, ako sa to dnes javí v Mikulčickom hradskom areáli,⁹⁸ alebo v Starom Meste, či Nitre.⁹⁹ Intenzívny proces budovania takejto formy centrálnej politickej a ekonomickej „kolektivistickej“ moci bol spätý už s vládou Pribinu, Mojmirá i Rastislava. Pritom v nových podmienkach dochádzalo k jeho prestavbe za vlády Svätopluka. Priama zviazanosť kráľovskej veľkodružiny s panovníkom, systém organizácie majetku, výroby, služieb a pod. – to všetko retardovalo vývoj smerujúci k sieti provinčných feudálnych dvorov a dlho udržiavalo v krajine črty či prežitky starej, rodovo-patriarchálnej spoločnosti. Súčasne to však bola už organizácia, v ktorej kolektivistickú formu poberania dane, služieb a práce, na ktorej popri kniežati a jeho rodine už pravidelne participovala početná skupina veľmožov a bojovníkov, možno charakterizovať ako prvotnú, nevyvinutú, nezindividualizovanú formu feudálnej renty. Je to už štát a spoločenská organizácia, ktoré sa dostali na začiatok feudálneho spoločenského poriadku a položili jeho pevné organizačné základy.

mena Karol. Prvý raz na to upozornil už Alexandr Vasiljevič ISAČENKO: *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 58; porovnaj tiež: Gerard LABUDA: Rozprzestrzenienie się tytułu „króla“ wśród Słowian. In: *Wiekii średnie. Medium aevum*. Ed.: Alexander GIEYSZTOR. Warszawa : PWN, 1962, s. 57 n.

⁹⁸ Josef POULÍK: *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha : Academia, 1975, 207 s.

⁹⁹ Vilém HRUBÝ: *Staré Město – Velkomoravský Velhrad*. Praha : ČSAV, 1965, 467 s. ; Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Príspevok k problematike cirkevnej architektúry*, passim.

Mimoriadne rozsiahle teritoriálne rozšírenie veľkomoravského štátu v čase Svätoplukovej vlády, nákladné vydržiavanie početnej armády určenej nielen na výboj, ale i na udržanie podriadených území, hlboko zasiahli do sociálneho organizmu vlastnej veľkomoravskej spoločnosti. Centrálne hradiská boli už nedostačujúcou formou na spravovanie takej rozsiahlej ríše. Štát musel dislokovať svoju moc po celej krajine, vyslať tam svojich správcov (*comes*, *župan*, *pasadnik*), aby tu ako predĺžené rameno štátnej moci organizovali hospodárstvo, správu – v tom rámci najmä vyberanie daní, dávok, poplatkov a služieb – a organizovali vojenstvo i obranu štátu. Všetky tieto nové organizačné premeny priniesli do života veľkomoravskej spoločnosti mnoho nových prvkov; medzi inými aj *dvorcový systém*.

Stavebná podoba dvorca vo veľkomoravskej spoločnosti bola už dobre rozpoznaná a opísaná česko-slovenskou archeológiou.¹⁰⁰ Správne sa pritom ukázalo, že ide o nový prvok vo vývoji sídliskovej formy na našom území a uvedené boli i jeho európske paralely. Programový budovateľský zámer ukazuje už pravidelný geometrický pôdorys opevneného dvorca, v ktorom sa nachádzalo sídlo veľmoža, príbytky členov vojenskej družiny, pomocné hospodárske objekty a dominanta ideologickej stavby štátu – kresťanská svätyňa. Na rozdiel od starších centrálnych hradísk výroba bola už z dvorca vyľúčená.¹⁰¹ Určité nejasnosti stále vzbudzuje otázka funkcie týchto dvorcov.

Pri zodpovedaní tejto otázky si treba uvedomiť, že *dvorcový systém* bol typickou formou života a organizácie včasnostredovekej spoločnosti až po prah 13. storočia. Bol optimálnou formou organizácie naturálneho hospodárstva, formou správnej a politickej organizácie štátu. Veľmož, ktorý v ňom sídlil, bol však už súčasne emisárom a zástupcom štátnej moci mimo panovníckeho centrálného hradiska. Súdiac podľa neskoršej praxe, ponechával si pre seba a vojenskú družinu na dvorci tretinu všetkých dodávok, daní, poplatkov i služieb, ktoré poddanské obyvateľstvo z okolitých dedín odovzdávalo

panovníkovi a štátu.¹⁰² To bol nesmierne výnosný zdroj, ktorým správca dvorca a jeho zázemia bohatol. Prejavom bohatstva však už neboli len stáda koní a dobytká, počet otrokov na vlastnom alodiálnom majetku, ale najmä rýchlo sa rozširujúce pozemkové vlastníctvo, ktoré si veľmož najrozmanitejšími formami vykrajoval a získaval od panovníka, najčastejšie však prasto uzurpoval. Na ňom už programovo mohol osadiť nevoľníkov, a tak budovať svoje, už bezprostredné pozemkové vlastníctvo feudálneho typu. Samozrejme, že rýchlosť tohto procesu bola závislá od mnohých faktorov, najmä však od efektivity agrárnej výroby. Je pravda, že panovník sa na toto nové vlastníctvo spočiatku díval viac ako na *držbu*, v dobovej terminológii *léno*. V oddaných službách dvoru sa však toto dovtedy fiktívne vlastníctvo mohlo stať trvalým, dedičným, beneficiálnym. Bola to cesta, ktorou prešla väčšina stredoeurópskych feudálnych spoločenstiev, najschodnejšia cesta na vytváranie vernej úradníckej šľachty, na ktorej stál politický, vojenský a mocenský systém *včasnostredovekého štátu*.

Dvorcový systém, ktorý sa na Veľkej Morave začínal v druhej polovici 9. storočia dislokovať z centrálnych hradísk do širokého priestoru, ukazoval sa ako perspektívna zložka pevnej feudálnej sústavy, progresívny prvok; na rozdiel od centrálnych hradísk, ktoré Veľkú Moravu neprežili, udržal sa aj po jej rozpade.¹⁰³ Na tento proces tvorenia vlastného veľkého pozemkového vlastníctva formujúcej sa šľachty nepriamo poukazuje aj zvláštna inštitúcia poddaných, vzniknutá na Veľkej Morave a priliehavo nazvaná *dušníci*. Zamožní ľudia totiž dávali cirkvi ako „zádušie“ nevoľníkov a s nimi dobytok, ale aj vykrojenú pôdu, na ktorej mali pracovať a odvádzať cirkvi rentu. Bola to jedna z veľmi efektívnych ciest tvorby cirkevného pozemkového feudálneho vlastníctva, pričom ukazuje aj spôsob, ako sa z otrokov stávajú poddaní hospodáriaci na individuálnom sedliackom majetku, ako sa formuje jeden druh feudálnej renty.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Bořivoj DOSTÁL: *Břeclav-Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec*. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1975, 520 s.; TENŽE: K otázce velmožských dvorců u Slovanů. In: *Památky archeologické*, roč. 61, 1970, s. 270 – 278; porovnaj k tomu moje poznámky v *Historickom časopise*, roč. 20, 1972, s. 634 – 635; Alexander RUTTKAY: Ducové. In: *Významné slovanské náleziště na Slovensku*. Ed.: Bohuslav CHROPOVSKÝ, s. 63 – 72, tam i ďalšia literatúra.

¹⁰¹ Prehľadne Bořivoj DOSTÁL: Dvacet let archeologického výskumu Břeclavi-Pohanska 1958 – 1978. Zvláštni otisk z *Vlastivědného věstníku moravského*, roč. 30, 1978, č. 2, s. 129 – 157; Josef VÁLKA: Několik poznámek a jedna hypotéza o Pohansku z hlediska vývoje společnosti raného feudalismu. In: *Slované v 6. – 10. století. Sborník referátů ze sympózia Břeclav-Pohansko 1978*. Eds.: Bořivoj DOSTÁL a Jana VIGNATIOVÁ. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, Fakulta filozofická, 1980, s. 269 – 276.

¹⁰² Pravda niet pevného dokladu, ktorý by potvrdil takúto prax už na Veľkej Morave. Súdim však na ňu spätne z ranouhorských pomerov, ktoré v mnohom nadväzovali na veľkomoravský vývoj a organizačno-správnú prax v hradskej organizácii. K problému: Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 358 n.

¹⁰³ Na to, že *kolektivistický* charakter veľkomoravských hľadísk s početnou populáciou odráža triednu nedobudovanosť tamojšej spoločnosti upozorňoval už Miroslav ŠTEPÁNEK: *Opevnená sídliště 8. – 12. století ve střední Evropě*. Praha : ČSAV, 1965, s. 144 n. Jasným dokladom o prežívaní veľmožského veľkomoravského dvora i do nasledujúcich storočí je napríklad situácia v Ducovom, okr. Trnava, o tom: Alexander RUTTKAY: *Ducové*, s. 64 n.

¹⁰⁴ Matúš KUČERA: Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: *Sborník Filozofické fakulty UK. Historica*, roč. 9, 1958, s. 165 – 179.

Samostatnú a nezastupiteľnú úlohu pri vzniku feudálnej spoločenskej štruktúry zohrávala *ideológia a kultúra*. V súvislosti s prenikaním kresťanstva a organizáciou cirkevnej správy na Veľkej Morave treba pripomenúť, že dnes tu už ide o oblasť dobre spoznanú i zdokumentovanú, lebo dávnejšie filologické a historické výskumy boli doplnené rozsiahlymi archeologickými výskumami a celkový obraz prestal byť medzerovitý. Aj v základnej otázke spôsobu a foriem šírenia tejto ideológie je viac-menej jasno: na Veľkej Morave sa kresťanstvo síce šírilo prostredníctvom misií,¹⁰⁵ ale tie získavali na novú vieru v prvom rade veľmožov a vládnu dynastiu, ktorí potom pomocou štátneho mechanizmu presadzovali novú vieru medzi širokými vrstvami podriadeného obyvateľstva. Tým sa kresťanstvo na Veľkej Morave mohlo stať trvalým pomocníkom pri sankcionovaní triednej spoločnosti a vhodným nástrojom i pomocníkom v procese feudalizácie spoločnosti. Cirkev a štátny aparát sa zrejme preplietali vo všetkých včasnostredovekých monarchiách. Účasť duchovenstva v štátnej správe i politike sa nie náhodou stala ominóznym problémom, ktorý sa rozhodol radikálne riešiť knieža Rastislav. Organizovanie fár a odvádzanie desiatku tak pomáhalo upevňovať nové feudálne poriadky.

V súvislosti s kultúrou treba azda upozorniť na to, že mnoho výrobkov vyprodukovaných najmä vo veľkomoravských centrálnych hradských dielňach nemá zjavný masový charakter, ale ide skôr o výrobu luxusných predmetov pre úzku majetnú vrstvu spoločnosti. Aj z hľadiska výtvarného prejavu nejde už len o amorfnú symboliku kolektívneho prejavu, ale o zámerne zdôrazňovanie vlastnej individuality. Mám tu na mysli zobrazovanie veľmožov s rohmi hojnosti, na poľovačke a pod. Výrazne to všetko kontrastuje so staršou ornamentikou zväčša rastlinného či zvieracieho typu. Takýto jav je dôsledkom meniacej sa sociálnej psychiky určitých vrstiev spoločnosti, odrazom jej sociálnej stratifikácie. Viditeľnou formou zdôraznenia prestíže.

Z predložených – samozrejme, len základných metodologických či najspornejších – téz k problému sociálneho usporiadania veľkomoravskej spoločnosti, presnejšie genézy feudalizmu na Veľkej Morave azda dostatočne vyplynulo, že je dostatok dôvodov pochybovať o tom, že tu išlo o spoločnosť s jasne vyhranenými triednymi záujmami, jasnou a vykryštalizovanou štruktúrou. Mnohé javy ale ukazujú, že ide o spoločnosť nachádzajúcu sa iba v štádiu zrodu feudalizmu. Stále je tu totiž dostatok rezíduí prvotno-
pospolnej spoločenskej štruktúry a neabsentujú ani prvky otrokárskych

¹⁰⁵ František DVORNIK: *Byzantské misie u Slovanů*. Praha : Vyšehrad, 1970, s. 90 – 203; hypertrofovaná úloha írskoškótskej misie bola pritom odmietnutá.

výrobných vzťahov. Celý vývoj veľkomoravskej spoločnosti však ukazuje, že je tu dostatok takých faktorov, ktoré napomáhajú proces feudalizácie a upevňujú novú feudálnu sústavu. Spomeňme aspoň niektoré, dobre známe a zdokumentované – trvalosť a pomerná stabilita osídlenia, organizácia hospodárskeho života so zameraním na progresívnu agrárnu výrobu, politická moc s primeraným výkonným aparátom vlády, cirkevná organizácia zdôvodňujúca oprávnenosť triedne rozdelenej spoločnosti ako javu prirodzeného, večného.

To všetko sú faktory poukazujúce na to, že Veľká Morava nebola obyčajným *barbarským kráľovstvom koristníckeho typu*, ale že v nej jestvovali všetky sociálne kategórie obvyklé v rodaciach sa včasnostredovekých európskych feudálnych spoločnostiach. Ak by sme chceli analyzovať dynamiku tohto vývoja, ukazuje sa, že vážny zlomový medzník badať od čias Svätoplukovej vlády, keď nastupuje rad typických prvkov a javov vyhranenej feudálnej spoločenskej štruktúry. Súčasne naše pozorovania ukázali, že napriek tomu, že v začiatkoch formovania veľkomoravskej spoločnosti ešte nebolo typickej inštitucionalizovanej feudálnej šľachty, bol tu od Pribinových a Mojmírových čias centrálnie organizovaný zárodok štátnosti pripravený na dostatočnú ekonomickú i sociálnu exploatáciu celej krajiny a jej obyvateľstva. V tomto štáte postupne rástla autorita panovníckej moci. Vladár sa stával (nielen symbolicky) vlastníkom veľkého pozemkového majetku v celej krajine. Najmä od Svätoplukových čias bol už typom *patrimoniálneho panovníka* a veľmoži, ktorí tvorili jeho dvor a radu, neboli *ad hoc* zvolaným zhromaždením náčelníkov či *starších* krajiny, ale boli s panovníkom zviazaní formou osobnej podriadenosti a typickej feudálnej vernosti – *fidelitas*. Ide o potenciálnu skupinu vznikajúcich vazalov, županov a úradníkov v službách panovníka. Takto štruktúru veľkomoravskej spoločnosti vidia nielen vlastní Moravia „zvnútra“,¹⁰⁶ ale aj okolitý svet pokladá veľkomoravského panovníka za skutočného vladára feudálneho typu,¹⁰⁷ vlastníka zeme, krajiny i všetkého ľudu.

Z našej rekonštrukcie veľkomoravskej spoločnosti zároveň vyplynulo, že *zemepanský dvorec* nebol rozhodujúcou súčasťou tvorby feudálneho poriadku. Rozhodujúcim javom pri jeho tvorbe bolo nastolenie všeobecného

¹⁰⁶ Prejavuje sa najmä v staroslovienskych prameňoch vzniknutých na Veľkej, Morave, najmä v *Živote Konštantínovom* a *Živote Metodovom* (MMFH, 2, s. 57 – 116, 134 – 116), ale aj v *Zákone súdnom*, kde zvlášť vystupuje funkcia otrokov a otroctva v spoločenských vzťahoch. MMFH, 4, s. 178 – 199.

¹⁰⁷ S možnosťou dobrej konfrontácie s ostatným európskym svetom najmä pápežská kúria; porovnaj k tomu: CDSI, 1, s. 13 – 31; porovnaj tiež pozn. 91 a 94.

poddanstva voči panovnícko-kráľovskej moci, ústrednej vláde. Panovník skoncentroval vo svojich rukách takú moc, že mohol nielen trestať a prikazovať všetkým – veľmožov nevynímajúc, ale pomocou mechanizmu a štátnej moci ovládal všetko pôvodne slobodné obyvateľstvo krajiny. Disponoval ním ako výrobcami a producentmi. Donútil ho platiť dane, dávky, poplatky, konať služby pre štát. Tým ho fakticky postupne zbavil osobnej slobody a uviedol do stavu závislosti – poddanského stavu. Pritom premena, ktorá sa udiala v živote slobodného obyvateľstva krajiny, nevzišla z vnútorných ekonomických a sociálnych zdrojov vlastnej spoločnosti, ale bola tomuto obyvateľstvu nanútená zvonku – panovníkom a jeho ľuďmi, štátom.

To je skutočne nový konštrukčný prvok v organizácii veľkomoravskej spoločnosti, ktorý prežil existenciu veľkomoravského štátu a ukázal sa ako progresívny jav pri budovaní a formovaní včasnofeudálnej spoločnosti vo všetkých štátoch, ktoré vznikali na rozvalinách Veľkej Moravy, vrátane Uhorského kráľovstva. Napriek tomu sa nám veľkomoravský štát javí ako nehotový prototyp feudálneho štátu. Pritom treba hneď pripomenúť i všeobecne známy fakt, že vlastný feudalizmus ako kategória nie je pevným, uzavretým a „hotovým“ javom s pevnými a jasne sledovateľnými a definovateľnými znakmi vôbec. Je vysoko diferencovanou formáciou, ktorá má rad spoločných znakov s predchádzajúcimi, ale aj nasledujúcimi spoločensko-ekonomickými formáciami. Vystupuje obzvlášť markantne pri začiatkoch jeho formovania. Takýto vývoj neobišiel zrejme ani Veľkú Moravu a nám, žiaľ, chýba dostatok pramenného materiálu, aby sme mohli presnejšie sledovať celú dynamiku pretvárania sociálnej štruktúry tohto politického zoskupenia. Isté je, že *sociálna stratigrafia je členitejšia než materiálna kultúra*. Okrem základných vrstiev obyvateľstva – slobodní a neslobodní¹⁰⁸ – jestvuje aj mnoho prechodných spoločenských skupín, ktoré v zložitom pohybe života smerujú nielen k sociálnej degradácii, ale i k pozdvihnutiu. Práve táto triedna a sociálna nevyhranenosť, rýchla prestavba a presuny nielen v triede poddaných, ale najmä v nepevnej vládnucej triede, je zrejme zdrojom vnútornej krízy vo veľkomoravskej spoločnosti druhej polovice 9. storočia.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Matúš KUČERA: Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia. In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. – 16. století*. Eds.: Ján ČIERNY, František HEJL a Antonín VERBÍK. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1984, s. 191 – 212, najmä 200 n).

¹⁰⁹ Na tomto mieste nemožno skúmať celý komplex problémov, ktoré viedli ku kríze a rozpadu Veľkomoravskej ríše. Na odstredivé tendencie veľkomoravských veľmožov, čo priam zákonitý jav budovania každej feudálnej spoločnosti, upozorňuje aj udalosť z Vianoc roku 897. Posolstvo Mojmíra II., ktoré prišlo na dvor franského cisára Arnulfa, žiadalo nielen o uzavretie mieru, ale aj o to, aby

Historicky osudovou sa ukázala skutočnosť, že veľkomoravskému štátu pri tejto sociálnej prestavbe chýbal potrebný pokoj. Naopak, musel riešiť otázky silnej vojenskej agresie Franskej ríše aj nového kočovného, vojensky zdatného zoskupenia starých Maďarov, ktorí sa v Karpatskej kotline objavili ako nový mocenský komponent nastupujúceho obdobia. Najmä s týmto novým etnikom sú tesne späté ďalšie osudy Slovenska a Slovákov po rozpade veľkomoravského štátu, čo sa nepochybne udialo na začiatku 10. storočia, a tak zavŕšilo takmer storočné jestvovanie prvého štátu na našom území.¹¹⁰

Naša analýza i zhrňujúce pohľady v konfrontácii s celkovou koncepciou dejín Slovenska a Slovákov dovoľujú vyhlásiť – domnievam sa, veľmi dôležitý záver – *historický vývoj od čias Samovej ríše až po rozpad Veľkej Moravy nie je nijakým epizodickým či zanedbateľným vývojovým obdobím v dejinách slovenského národa*. Bola to práve táto doba, ktorá položila také pevné základy pre národný historický vývoj Slovákov, že ani dlhé, takmer tisíc rokov trvajúce súžitie Slovákov s Maďarmi v rámci mnohonárodnostného Uhorského kráľovstva nerozleptalo tieto základy. *Naopak, práve na nich sa konštituoval slovenský feudálny a neskôr i novodobý buržoázny národ*. Za daného poznania historickej vedy niet iného seriózneho vedeckého vysvetlenia či odpovede na otázku: prečo sa Slováci bez vlastnej teritoriálno-politickej, cirkevnej či inej kultúrnoorganizačnej základne a v takých nepriaznivých geomorfologických, sídliskových, ale najmä politických podmienkach udržali aj po páde Veľkej Moravy a dokázali sa sformovať v novodobý politický národ so svojím trvalým miestom na mape strednej Európy.

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Velká Morava a začiatky našich národných dejín. In: *HČ*, roč. 33, 1985, s. 163 – 200.

Frankovia neprijímali utečencov z Veľkej Moravy, zjavnú oponentúru štátnej a vnútro politickej moci. („... qui pro pace constituenda, ne exules eorum profugum reciperentur, ab imperatore flagitant; quos rex, ut audivit, absolvit et sine mora abire permisit.“) Ann. Fuld. In: *MMFH*, 1, s. 123.

¹¹⁰ Obsahové pokračovanie tejto štúdie vyšlo v zborníku: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha : 1985, Eds.: Josef POULÍK a Bohuslav CHROPOVSKÝ. Praha a Bratislava : Academia a Obzor, 1985, s. 245 – 271.

Veľká Morava a slovenské dejiny

Slovensko ako teritoriálno-politický celok, ako krajina, sa formovalo len veľmi pomaly a postupne. Základnou príčinou pomalého vývoja, tak ako u mnohých iných súčasných európskych národov, bola dlhá absencia vlastného štátu či akejkoľvek (ak nerátame dejiny Nitrianskeho vojvodstva) inej politickej jednotky, ktorá by vytvárala pevnejšie hranice, a tým aj pevnejšie diferenciačné znaky voči susedom. Unifikujúcim činiteľom pri vytváraní jednotnej krajiny sa stalo najmä vlastné obyvateľstvo, ktoré vtlačené do priestoru medzi Podunajskou nížinou a karpatský horský oblúk, bolo dostatočne oddelené od ostatných etnických zložiek západného i východného Slovanstva. Na tejto skutočnosti už nič nezmenili ani historické osudy tohto obyvateľstva, ktoré vyše tisíc rokov strávilo v politickej sústave uhorského štátu, a to bez toho, aby mu boli poskytnuté akékoľvek autonómne teritoriálne, národné či kultúrne výsady. Osobitné sídliskové postavenie Slovákov v tomto priestore, ale najmä nemožnosť zámieny s ktoroukoľvek inou slovanskou etnickou skupinou spôsobili, že aj ich názov ako diferenciačný etnický znak zostal prakticky v identite so všeobecným označením pre slovanské etnické spoločenstvo: *Slovien* – *Slovenka* – *Slovensko*. Len v maskulinálnej forme, pod vplyvom českého jazyka od 15. storočia, došlo k tvarovému odklonu a ujalo sa označenie *Slovák*, plurálová forma *Slováci*.¹

Ani prírodné podmienky neboli najpriaznivejšie pre vytváranie jednoty Slovenska a Slovákov. Niet tu výraznejšieho rozsiahleho priestoru

¹ Ján STANISLAV: *Dejiny slovenského jazyka*. 1, vyd. 2. Bratislava : SAV, 1958, s. 106 – 110. Najstarší doklad na formu *Slovák* je z roku 1444 (Václav CHALOUPECKÝ: *Středověké listy ze Slovenska. Sbíрка listů a listin, psaných jazykem národním*. Praha a Bratislava : Melantrich, 1937, s. 32). Údaje o tom, akoby názvy Slováci, Slovenka, Slovensko boli známe až od polovice 19. storočia (tak napríklad ešte aj *Slovenik starożytności słowiańskich*. 5. Ed.: Skarbimir GAŚIOROWSKI: Wrocław; Warszawa; Kraków a Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, s. 245 n.), na pravú mieru uvádza a množstvo dokladov prináša: Josef MACÚREK a Miloš REJNUŠ: *České země a Slovensko ve století před Bílou horou*. Praha : SPN, 1958, s. 158 – 162. Porovnaj *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Ed.: Vladislav ŠTASTNÝ. Praha : Melantrich, 1968, s. 30 – 37.

centrálneho typu, ku ktorému by prirodzene inklinovali vodstvá a spoje a vytvárali tak priestor pre prirodzené stredisko v krajine, tak ako bolo napríklad v susedných Čechách. Na druhej strane istá geopolitická logika Slovensku predsa len nechýba, čo sa odrazilo v politických žiadostiach vymedzujúcich slovenské Okolie v 19. storočí, rovnako ako v úvahách Milana Rastislava Štefánika, či talianskeho vojenského štábu, ktoré v roku 1919 hľadalo ideálne geopolitické riešenie vymedzenia nových hraníc prvej Česko-slovenskej republiky. Obyvateľstvo v kotlinách a uzatvorených dolinách bolo síce po stáročia chránené pred vojenskými nájazdmi prebiehajúcimi v Podunajskej nížine, ale súčasne pre zlé komunikačné prepojenia kotlín zostávalo v nich žiť izolovane, v nevelkých sídliskových zoskupeniach. Ak v tejto súvislosti predsa len možno zaznamenať nejaký pozitívny vývojový jav, treba upozorniť na to, že práve obyvateľstvo kotlín a dolín bolo demografickou zásobárňou pre presun obyvateľstva smerom k viac nížinnému Slovensku v mnohých etapách jeho historického vývoja. V rámci slovenskej krajiny sú tri veľké geograficko-sídliskové oblasti, ktoré sa stali základom pre osídľovací postup Slovanov v tomto priestore: západné Slovensko smerujúce do povodia Dunaja, východné oblasti Slovenska inklinujúce do povodia rieky Tisy, a nakoniec stredné Slovensko, z ktorého jedna severná časť je komunikačne prepojená buď na západné Slovensko, alebo povodím rieky Poprad smeruje do spádového územia Visly. Južné časti stredného Slovenska inklinujú znova do Podunajskej nížiny. Pre počiatky slovanského osídlenia sa stali rozhodujúcimi prvé dve oblasti. Tie majú až dodnes dva rôznorodé dialekty (hoci formálne a logicky bližšie ako stredoslovenské nárečia), krojové zoskupenia, piesne a pod. Odlišnosť týchto dvoch sídliskových zoskupení však nikdy nešla tak ďaleko, aby stratili vedomie spoločného pôvodu, spolupatričnosti a historických spoločných osudov.² Geografické danosti však jasne ukazujú, že spojenie medzi týmito dvoma časťami Slovenska bolo nesmierne ťažké a neprístupné. Komunikačne prebiehalo až vo výške 900 – 1000 metrov a dlho bolo pre stredovekého človeka veľkou prekážkou. Preto aj styk západného a východného Slovenska prebiehal zväčša tak, že obchádzal stredoslovenský lesný masív a cesty viedli po južnej hranici dnešného Slovenska, prekračujúc hlboko do dnešnej Maďarskej ľudovej republiky. Tu všade v priestore južného Novohradu, Hontu, Abovsko-zemplínskej oblasti bolo husté slovanské osídlenie, ktoré sa uchovalo nielen hlboko do stredo-

² Branislav VARSÍK: *Osídlenie Košickej kotliny*. 3. Bratislava : Veda, 1977, s. 455 – 468; podobne: TENŽE: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In: Historický časopis, roč. 32, 1984, s. 529 – 550.

veku, ale početné etnické ostrovy, ktoré nepodľahli asimilácii, pretrvávajú v dnešnom Maďarsku dodnes.

O pôvod Slovenska a Slovákov sa historická veda intenzívnejšie zaujíma od konca 18. storočia. Záujem sa zadefinoval najmä odvtedy, keď Pavol Jozef Šafárik vniesol do svetovej slavistiky problém etnogenézy Slovákov.³ V jeho diele kulminuje teória, vo vede nazvaná ako *centristická*, o pôvode Slovákov a ich jazyka. Východiskom tohto názoru bolo presvedčenie, že slovenčina je východiskom a najlepšie zachovanou časťou pôvodného slovenského prajazyka, ktorého nositelia bývali na strednom Dunaji odpradáva, t. j. boli tu *autochtónni*. Z tohto centra sa potom Slovania rozišli do svojich historických sídiel tam, kde bývajú prakticky dodnes. Oprávnenie tejto teórie veda nachádzala nielen v jazyku Slovákov, ale aj v historických prameňoch, medzi iným najmä u kyjevsko-ruského letopisca Nestora. Je iste prekvapením, že k tejto vedeckej hypotéze sa filológia znova priklonila, a to po tom, keď zozbierala celý onomastický materiál k všeslovanskému atlasu. Takto sa *centristickej* teórii o pôvode Slovanov, ale i Slovákov, dostalo najnovšieho uznania v prácach sovietskej a ruskej jazykovedy.⁴ V slovenskej vede i spoločnosti od 18. storočia *centristická teória* zohrávala vážnu politicko-spoločenskú úlohu, lebo podporovala zápas Slovákov o ich národné sebaurčenie a konštituovanie ako moderného národa v spoločenstve národov Európy. Zdôvodňovala totiž ich osobitosť a svojbytnosť. Hlásili sa k nej aj prví kodifikátori slovenského spisovného jazyka – Anton Bernolák a Ľudovít Štúr.

Na prvý pohľad teritoriálna nehomogénnosť Slovenska evokovala vznik mnohých ďalších hypotéz o pôvode Slovákov, ich jazyka a etnickej prakultúry. Vždy tu vystupoval ako sporný problém stred Slovenska a stredná slovenčina, ktorá sa od čias Ľudovíta Štúra stala spisovným jazykom Slovákov. Najmä jazykovedci, ktorí si nedokázali vysvetliť niektoré archaické jazykové prvky v stredoslovenčine, usudzovali na južnoslovanský pôvod Slovákov⁵

³ Pavol Jozef ŠAFÁRIK: *Literatúra, jazyk, spoločnosť*. Bratislava : SVKL, 1961, 396 s. Ide o výňatky z diela i korešpondencie upriamené na slovenskú otázku. Výber je preložený do slovenčiny s komentárom. Problém Slovákov a slovenčiny najsústavnejšie vyložil P. J. Šafárik v diele: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*. 2. oddiel. Ofen : Kön. ung. Universitäts Schriften, 1826, s. 370 – 398.

⁴ Oleg Nikolajevič TRUBAČEV: Jazykoznanie i etnogeneza slavjan. Drevnije slavjane po dannym etimologii i onomastiki. In: *Voprosy jazykoznanija*, roč. 31, 1982, č. 4., s. 10 – 26; č. 5, s. 3 – 18.

⁵ Dnes už klasickou prácou je dielo: Samuel CZAMBEL: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Sv. Martin : NL v., 1906, 624 s.; TENŽE : *Slováci a ich reč*. Budapešť : NL v., 1903, 269 s. Z historických prác: Michal MATUNÁK: *Pôvod a juhoslovanskosť národa slovenského*. Kremnica : „Bratstvo“ na Vrútkach, 1928, 82 s.

a integračný proces vytvárania Slovenska a Slovákov vykladali rôzne, zväčša však ako proces neskoršieho historického vývinu v 13. – 16. storočí.⁶ Túto teóriu z rôznorodých, zväčša nacionalisticko-etastických pozícií podporovali i historici, ktorí vykladali slovenskú etnogenézu ako jav neskorý, siahajúci len do obdobia veľkých migračných posunov od 14. – 15. storočia.⁷ Najčastejším cieľom týchto hypotéz, operujúcich veľmi skúpych pramenným materiálom, bola snaha ukázať, že Slováci nie sú potomkami Slovanov, ktorí sa na teritóriu Slovenska usadzovali od 5. storočia, ale že sú len zlúčeninou, akýmsi *amalgámom* neskorších etnických prisťahovalcov od 14. storočia. Skutočným cieľom týchto hypotéz bola snaha spochybniť historicitu slovenského národa, ktorý si nachádzal miesto na politickej mape Európy a ktorý sa v 19. a 20. storočí rozhodol riešiť svoje štátoprávne postavenie najprv v rámci uhorského štátu a neskôr v 1. Česko-slovenskej republike.

Skúmanie jazyka Slovákov – slovenčiny, sa v tomto štádiu vývoja vedy ukazovalo ako najprogresívnejší trend poznania, aj keď mnoho hypotéz vznikalo len preto, že veda sa nemohla oprieť o dostatočnú základňu vedecky zistených a overených faktov ani z oblasti samotného jazyka. Preto sa pôvod Slovákov a slovenčiny vysvetľoval zväčša ako vývoj etnického zoskupenia, ktoré sa vyvíjalo na pokraji, na styčných bodoch západoslovanského, južnoslovanského (zdôrazňoval sa najmä prastarý zväzok so Slovincami⁸) a východoslovanským etnickým substrátom. S postupným poznávaním historickej podoby slovenčiny sa posúvali stále do popredia teórie o homogénnom vývoji slovenčiny, presvedčivo ukazujúce, že slovenčina má jasný a vyhranený praslovanský základ a aj tzv. *juhoslavizmy* v slovenčine sú starobylé, sú odrazom procesu predkov dnešných Slovákov na území dnešného

⁶ Napríklad István KNEZSA: Zur Geschichte der Jugoslawismen im Mittelslowakischen. In: *Études slaves et roumaines*, roč. 1, 1948, s. 139 – 147.

⁷ Václav CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1923, najvýraznejšie formulované v resumé práce, porovnaj s. 1 – 20; TENŽE: *Valasi na Slovensku*. Praha : Slovanský ústav, 1947, 116 s.; porovnaj k tomu recenziu v: *Historický sborník*, roč. 5, 1947, s. 526 – 530). Z maďarskej historiografie János KARÁCSONYI: *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Budapest : Szent István társulat, 1921, 160 s.; návrat k týmto starým teóriám v súčasnej maďarskej historiografii porovnaj György Györffy a jeho články v časopise *Kortárs*, roč. 25, 1981, č. 5, s. 826 – 828; 1982, č. 2, s. 296 – 302. O neudržateľnosti takýchto názorov na súčasnom stupni vedeckého poznania porovnaj Matúš KUČERA: O etnogeneze Slovákov. In: *Nové slovo*, roč. 23, 1981, č. 32, s. 23 n.

⁸ Tak naposledy: Samuil Borisovič BERNŠTEJN: *Očerki sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*. Moskva : Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1961, 350 s.

Slovenska.⁹ Mnohé jazykové prvky, ktoré charakterizujú dnešnú slovenčinu, sú potom dôsledkom neuniformnej, nejednotnej migračnej vlny slovanských obyvateľov prichádzajúcich z rôznych smerov na Slovensko, pričom nemožno úplne vylúčiť ani vplyv predchádzajúceho sídliskového substrátu. Novšie teórie o praslovanskom základe slovenčiny sú zväčša už dielom domácej slovakistiky,¹⁰ no čoraz viac a viac ich prijíma svetová slavistika. Vedecký základ pre ne bol položený vlastným výskumom jazyka, kde sa ukázalo, že slovenské nárečia boli hotovým jazykovým faktom už v 14. – 15. storočí, ba že už v tejto dobe sa vyskytuje aj určitá forma nadnárečového kultúrneho jazyka, čo je u etnika, ktoré nemá svoj štát, jav nie každodenný. Súčasná jazykoveda sa už aj pokúsila stanoviť základnú periodizáciu procesu formovania slovenčiny. V prvej etape vývoja (5. – 6. storočie) praslovanský základ slovenčiny odrážal osobitosti veľkej migrácie Slovanov, pričom už v tejto dobe sa tu odzrkadlili obe zložky praslovanského jazykového areálu – severovýchodná i juhovýchodná. Druhým obdobím vo vývine slovenčiny je 7. – 9. storočie so silnými integračnými tendenciami, ktoré sú odrazom hospodárskeho, ale aj politicko-spoločenského života na území Slovenska (avarsko-franské vojny). Jazykoveda poukázala už na taký veľký počet jazykových integračných zmien v jazyku tejto doby, že ich množstvo nemôže byť náhodné. Nastupujúce obdobie od 10. storočia sa ukazuje už ako vlastné konštruktívne obdobie formovania slovenčiny, v ktorom nielen pokračujú integračné javy v jazyku, ale nastupuje aj viacero diferenciacných prvkov odlišujúcich slovenčinu od okolitých slovanských jazykov. Slovenčina sa tak sformovala na celkom samostatný slovanský jazyk s vlastnou praslovanskou genézou.¹¹

⁹ Ján STANISLAV: *Dejiny slovenského jazyka*. 1, najmä s. 142 – 146; Eugen PAULÍNÝ:

Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava : SAV, 1963, 358 s.; Ľudovít NOVÁK:

K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava : SAV, 1980, 346 s.

¹⁰ Prehľadne o nich: Rudolf KRAJČOVIČ: *Slovenčina a slovanské jazyky*. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava : SPN, 1974, 324 s.; TENŽE: *Pôvod a vývin slovenského jazyka*. Bratislava : SPN, 1981, 235 s.; Ján DORUĽA: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (ďalej Ján DORUĽA: *Slováci v dejinách jazyk. vzťahov*). Bratislava : Veda, 1977, s. 11 – 24.

¹¹ Šimon ONDRUŠ: Praslovanské dedičstvo v slovnej zásobe starej slovenčiny. In: *Jazykovedné štúdie*, roč. 14, 1977, s. 132 – 148; Arnošt LAMPRECHT: K praslovanskej genezi slovenštiny. In: *Sborník prací FF Brněnské univerzity – A* (jazykovedná rada), roč. 25 – 26, 1977 – 1978, s. 141 – 148; Rudolf KRAJČOVIČ: Základné aspekty problému praslovanského pôvodu slovenčiny. In: *Jazykovedné štúdie*, roč. 14, 1977, s. 13 – 22. Svoje staršie názory na tento problém koriguje aj Karel HORÁLEK: Poměr češtiny a slovenštiny. In: *Slovenská řeč*, roč. 39, 1974, s. 286 – 290.

Problém vývoja jazyka pre poznanie etnogenézy Slovákov a formovania sa Slovenska bol veľmi vážny. Nastúpil totiž vo vede v tom čase, keď história nedisponovala ešte dostatočnou pramennou základňou, aby mohla dať odpoveď na základné otázky slovenských dejín, na ich počiatky. Novšie závery jazykovedy sa však už môžu opierať i o mimojazykovú pramennú základňu, a to o nový výklad písomných prameňov, ale najmä o mnoho neočakávaných a prekvapivých archeologických pozorovaní na našom území.

SLOVENSKO PO PÁDE VEĽKEJ MORAVY

Historické pramene z konca 9. a prelomu 9. – 10. storočia ešte pomerne dobre a spoľahlivo sledujú osudy veľkomoravského obdobia v posledných rokoch vlády Mojmíra II. a Svätopluka II., najmä však ich zápas s Franskou ríšou,¹² ale aj diplomatickú aktivitu na cirkevnom¹³ i na obchodnom poli.¹⁴ Všímajú si i maďarské bojové zoskupenia, najmä odkedy sa angažovali v bojoch proti Bulharom, čím sa im otváral priestor na vojenské koristnícke výpravy aj v Karpatskej kotline a smerom na západ.¹⁵

¹² Stále spoľahlivým spravodajom sú Fuldské letopisy, Herimann, Liutprand, Regino a i.; porovnaj: *Magnae Moraviae Fontes Historici* (ďalej *MMFH*). 5. Ed. Lubomír Emil Havlík. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1977, s. 175 – 178.

¹³ Richard MARSINA: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej *CDS*). 1. Bratislava : Veda, 1971, s. 31 – 35.

¹⁴ Mám tu na mysli najmä vznik colného poriadku na Dunaji, spísaného a vydaného v Raffelstettene v roku 903 – 905. Text publikovaný v *CDS*, 1, s. 37 – 39, č. 41. K výkladu colného poriadku naposledy: Dušan TREŠTIK: „Trh Moravanů“ – ústřední trh staré Moravy. In: *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, s. 869 – 894.

¹⁵ Maďarov v dunajskom priestore prvý raz zaznamenali pramene okolo roku 839, keď napadli macedónskych Slovanov usídlených pri ústí Dunaja. K dátumu i udalosti: Rudolf LÜTTICH: *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert* (ďalej Rudolf LÜTTICH: *Ungarnzüge in Europa*). Berlin : Ebering, 1910, s. 18. Až po 25 rokoch potom sa objavujú v strednej Európe. Udalosť, pravda, prehliadli *Fuldské letopisy*, ktoré sú pre šesťdesiate roky 9. storočia aj pri iných udalostiach veľmi kusé a medzervité. Zaznamenali nám to však *Bertinianske letopisy* k roku 862: „Sed et hostes antea illis populis in experti, qui Ungari vocantur, regnum eiusdem (t. j. Ľudovíta – M. K.) populantur.“ In: *MMFH*, 1. Ed.: Dagmar Bartoňková et al. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1966, s. 74. Niektorí autori súdili, že Maďari ničili Ľudovítovu ríšu v spolupráci s Moravanmi (Ernst DÜMMER: *Geschichte des ostfränkischen Reiches*. 2 (ďalej Ernst DÜMMER: *Geschichte*. 2). Berlin : Duncker und Humblot, 1862, s. 439), čo je v tomto čase veľmi nepravdepodobné. O bitke roku 881, v ktorej bojovali Maďari pri Viedni a Kozari pri Melku (*ad Culmite*), sa všeobecne pochybuje, aj keď ju objaviteľ starého rukopisu *Salzburských análov* Ernst Klebel obhajuje (Eine neu aufgefundenen Salzburger Geschichtsquelle. In: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, roč. 61, 1921, s. 37, pozn. 112 na s. 49 – 50. Jeho názor vyvrátil Henrich BRESSLAU: Die ältere salzburger Annalistik. In: *Abhandlungen der*

Samotné zrušenie sa vojenského a politického systému veľkomoravského štátu však muselo prísť náhle, prekvapivo, lebo niet jediného spoľahlivého informátora, ktorý by o tom podal súvekú správu. Všetky naše informácie sú už len historickou rekonštrukciou urobenou a opísanou neskoršie.¹⁶ Je preto celkom zákonité, že v literatúre vzniká o tejto udalosti a rovnako o nasledujúcom príchode a usadení sa Maďarov mnoho rozporuplných vysvetlení, často neprimeraných kombinácií, dohadov.¹⁷ Do tejto problematiky nevnesli svetlo ani prví uhorskí kronikári, ktorí síce zaznamenali niečo z tradície o Veľkej Morave, no ideologický zámer ich diela bol vlastne iný: zamlčať udalosti z obdobia Veľkej Moravy a vytvoriť novú, logickú a pre uhorský štát prijateľnú *legendu* o jeho pôvode.

Mnoho nových poznatkov k problematike priniesla najmä slovenská archeológia už i preto, lebo pri počiatkoch príchodu Maďarov do Karpatského

Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische. Klasse. 1923, č. 2, s. 51 – 53. Bitku s Maďarmi pri Viedni pripúšťa Peter Ratkoš (Die grossmährischen Slawen und die Almagyaren. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, roč. 16, 1968, s. 196), čo oprávnenie odmieta Henryk Łowmiański (*Początki Polski*. 4. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 388), upozorňujúc na fakt, že celých 10 ďalších rokov nič nepočujeme o Maďaroch v tomto priestore. Až od roku 892 v spolupráci s Arnulfom sa začína programový vojenský tlak Maďarov na Veľkú Moravu (Matúš KUČERA: Nad otázkami našich včasnostredovekých dejín. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, s. 84), a o dva roky neskôr Maďari v spolupráci so Svätoplukom pustošia Arnulfovu Panóniu (*Annales Fuldenses* k roku 894). Tu sú zrejme aj korene tradície, podľa ktorej Svätopluk povolil usadzovanie Maďarov v Potisi. Až do prelomu 9. – 10. storočia niet programovej vojny, ktorou by chceli Maďari rozvrátiť Veľkú Moravu. Niektoré pramene svedčia skôr o opaku.

¹⁶ Ernst DÜMLER: *Geschichte*. 2, s. 451.

¹⁷ Problém naposledy pertraktuje Toru SENG: Morávia bukása és a honfoglaló Magyarok (ďalej Toru SENG: *Morávia bukása*). In: *Századok*, roč. 117, 1983, s. 307 – 345. Autor odpovedá na otázku, kedy Maďari zaujali svoju novú vlasť v Karpatskej kotline a ako dobyli Veľkú Moravu. Pritom dochádza k problematickým chronologickým i teritoriálno-politickým záverom. Deje sa tak najmä preto, lebo preceňuje vypovedaciu schopnosť písomného prameňa a jeho informátorov (v danom prípade Konštantína Porfýrogeneta, ktorý nebol súčasníkom tých udalostí) a aj jeho maďarskí informátori sú nepresní. Autor nedostatočne využíva aj iné druhy prameňov a vied, akými sú archeológia, lingvistika, onomastika, numizmatika a i. Správne odmietol tézu Imre Bobu a Petera Püspöki Nagy o polohe Veľkej Moravy v dnešnom Srbsku. Sám však *položil* Svätoplukovo panstvo na také územia stredného a dolného Potisia, kde od čias Hunov až do 18. storočia boli bioekologické podmienky len pre pastierske spoločenstvá (čo je pochopiteľne v úplnom rozpore so štátnou štruktúrou a charakterom Svätoplukovho panstva). Ide o územie, kde niet starej slovanskej toponymie a starého slovanského osídlenia. Sú to priestory, kde ešte aj hlboko do stredoveku žili len pastierski Kumáni. Dobrá snaha o koreláciu maďarskej historiografie s výsledkami novej slovanskej historiografie a autorova usilovnosť vyšli tak nazmar.

bazéna šlo o také etnické spoločenstvo, ktoré malo naskrze odlišný životný štýl a s ním spätú materiálnu kultúru než dovtedy tu sídliači Slovania. To nesmerno zvyšuje vypovedaciu schopnosť archeologicky získaných prameňov a spolu s moderným sídliskovým a jazykovedným bádáním dovoľuje konštruovať i presnejší historický obraz tohto zlomového obdobia našich dejín. Historická tradícia zaznamenaná uhorskými kronikármi, ale aj niektoré písomné pramene hovoria o tom, že pôvodne došlo k dohode medzi veľkomoravskými panovníkmi (zrejme Svätoplukom I.¹⁸ alebo Svätoplukom II.) a maďarskými kmeňovými náčelníkmi o tom, aby sa mohli usadiť v riedko osídlených priestoroch stredného a dolného Potisia, ktoré boli navyše vhodným krajom pre pastierske spoločenstvá. Išlo tu o nevelké bojové zoskupenia tých starých Maďarov, ktorí od roku 894 prenikali do Karpatskej kotliny od Sedmohradska alebo až od Sirmia.¹⁹ Vlastné oblasti veľkomoravského štátu tým zatiaľ neboli nijak výraznejšie dotknuté či poškodzované, lebo lúpežné prepady maďarských vojenských družín dovtedy boli namierené do Bavorska a do Itálie.²⁰ Niekedy po rokoch 902 – 903 však muselo prísť k novému

¹⁸ Tu je namieste upozorniť najmä na list bavorského episkopátu z roku 900, ktorý si osobitne všíma slovansko-maďarské vzťahy, pričom nič nevie o inváziách Maďarov na Veľkú Moravu, ale viac hovorí o slovansko-maďarskej spolupráci, spoločných vojenských výpravách, napodobovaní a pod. (*CDSI*, 1, s. 32 – 35, č. 39). Ani z listu, ale ani z neskoršej tradície, ktorú nám zachovali uhorskí kronikári, nemožno stanoviť počiatky tejto slovansko-maďarskej spolupráce. Domnievam sa, že sa tak začalo už za Svätopluka I. (Matúš KUČERA: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku (ďalej Matúš KUČERA: *O historickom vedomí*). In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, s. 228 n.); Lubomír Emil HAVLÍK myslí na Svätopluka II. (*Velká Morava a středověký Slované*. Praha : SPN, 1964, s. 271) a Henryk ŁOWMIAŃSKI (*Początki Polski*. 4, s. 390 – 391) vyslovuje otázku, či práve dohody Svätopluka II. alebo jeho veľmožov s Maďarmi neboli príčinou napätých vzťahov medzi oboma Svätoplukovými synmi. Tradícia hovorí o panstve dvoch moravských panovníkov, a to o Moravcovi (*Morot*) a menšom Moravcovi (*Menumorot*), čo by skutočne ukazovalo už na Svätopluka I.

¹⁹ Rudolf LÜTTICH: *Ungarnzüge in Europa*, s. 30; na príchod od juhu, aj keď isto tu nešlo o hlavný prúd, ale len ten, ktorý tlačili Bulhari, upozorňuje Konstantín Jakovlevič GROT: *Moravija i Maďary s poloviny IX. do začiatku X. storočia*. Sanktpeterburg : b. n., 1881, s. 267 n.).

²⁰ Roku 899 vpadli do Itálie (*tota devastata Italia*) a vrátili sa naspäť do Panónie. Nasledujúci rok odtiaľ útočili na Bavorsko, kde vraj spustožili všetko v okruhu päťdesiatich míľ a vrátili sa domov (ad sua) do Panónie; roku 901 pustožili v Korutánsku. Vo všetkých týchto prípadoch šlo zjavne o vojenské prepady, ktoré viedli nomádskí bojovníci aj do veľmi vzdialených krajín, pričom juhovýchodná hranica Veľkomoravskej ríše nebola stále vážnejšie ohrozovaná a maďarské pastierske obyvateľstvo sa stále ešte zdržiavalo v Potisi. Až v roku 902 sa spomína prvá veľká bitka medzi Maďarmi a Veľkomoravanmi, pričom pramene hovoria rozporuplne o jej konci. Podľa jedných Moravania zvíťazili, podľa iných boli porazení. K problému Václav NOVOTNÝ: *České dějiny*. 1/1. Praha : Jan Laichter, 1912, s. 432 – 433; Ján DEKAN:

masovému vpádu maďarských kočovných kmeňov do Karpatského bazéna, tentoraz už zrejme najmä cez severovýchodné karpatské priesmyky, najmä cez Verecký priesmyk, do povodia rieky Uh.²¹ Príchod početného obyvateľstva s rodinami i celými stádami vyvolal potrebu posunu na západ. Uhorský kmeňový zväz, už zrejme po Álmošovej smrti spojený pod vedením Arpáda,²² sa teda vydal pre seba dobýjať nový priestor do Panónie – Zadunajska a rovín západného Slovenska.²³ Tento náhly prepád vojensky zdatného protivníka rozvrátil politický i vojenský systém Veľkomoravskej ríše, čo bolo tým ľahšie, že v ňom v poslednom období došlo k vnútornej politickej i hos-

Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská. In: *Slovenské dejiny*. 2. Bratislava : SAV, 1951, s. 186 – 187; Lubomír Emil Havlík: *Velká Morava a středoevropská Slované*, s. 274 n.; Henryk ŁOWIAŃSKI: *Początki Polski*. 4, s. 390 – 391.

- ²¹ Na základe tradície zapísanej v nezachovaných *Gesta Hungarorum vetera* zhodne túto skutočnosť zapísali kronikári Anonymus i Šimon z Kézy (*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (ďalej *SSrerHung*). 1. Ed.: Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini : Academia Litterarum Hungarica atque Societate Historicarum Hungarica; Typographiae Regis Universitatis Litterarum Hungaricae sumptibus, 1937, s. 50 – 165. Taktiež pozri novšie edície uhorských stredovekých kroník: *Kronika anonymného notára kráľa Bela : Gesta Hungarorum*. Ed. a trans.: Vincent MÚCSKA. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2000, 159 s.; ANONYMUS and MASTER ROGER : The Deeds of the Hungarians and Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars. In: *Central European Medieval Texts Series*. 5. Ed. a trans.: Martyn RADY, László VESZPRÉMY a János Mihály BAK. New York NY: CEU, 2010, 322 s.; *Gesta Hungarorum*. The Deeds of the Hungarians by Simon of Kéza. In: *Central European Medieval Texts Series*. 1. Ed. a trans.: László VESZPRÉMY a Frank SCHAEER. Budapest a New York NY : CEU, 1999, 236 s. (pozn. editora). Túto cestu presvedčivo lemujú nálezy hrobov staromaďarských bojovníkov. Upozorňuje na to Branislav VARSÍK: K otázke staromaďarských zásahov na východnom Slovensku (ďalej Branislav VARSÍK: *K otázke staromaďarských zásahov*). In: *O počiatkoch slovenských dejín*. Ed.: Peter RATKOŠ. Bratislava : SAV, 1965, s. 179 – 190.

- ²² Bohatý hrob staromaďarského náčelníka, nájdený na východnom Slovensku v Zemplíne, niektorí považujú práve za Álmošov hrob. Vojtech BUDINSKÝ-KRIČKA a Náder FETICH: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. Bratislava : SAV, 1973, passim.

- ²³ Podľa nálezov hrobov staromaďarských bojovníkov až do konca 10. storočia mali maďarské kmene na západnom Slovensku obsadené len územia na hranici Veselé – Červeník – Hlohovec – Máčad – Košúty – Vozokany – Zemianska Olča; pri Veľkých Kosihách sa táto hraničná čiara pripojila na Dunaj a pokračovala do Malej maďarskej nížiny. Ostatné územie Slovenska na sever od tejto hraničnej čiary žilo naďalej svojím životom (Anton TOČÍK: Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, s. 410 – 422). Na východnom Slovensku bola hranicou rieka Latorica (Branislav VARSÍK: *K otázke staromaďarských zásahov*, s. 182 – 183). K problematike porovnaj: Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava : SPN, 1970, s. 173 n.

podársko-spoločenskej kríze vyvolávajúcej celý rad odstredivých síl, najmä vo vládnucej vrstve Veľkomoravanov. Vojenské skupiny nomádov obsadili dôležité komunikačné spoje – brody, priechody, krajinské brány, pričom sa súčasne prostí pastieri so svojimi stádami sťahovali do povodia stredného Dunaja, na dolné toky západoslovenských riek, do nížinných oblastí Zadunajska, jednoducho do priestorov inundačných pasienkov a lúk, ktoré dovtedy neboli naplno na agrárnu výrobu ani ako pevné sídla Slovanmi využívané. Nastúpilo politicky nevyhranené, amorfné obdobie, keď ani nomádski kmeňoví náčelníci a pochopiteľne ani podunajskí Slovania daný stav nepovažovali za pevný, definitívny. Takáto situácia trvala prakticky celého pol storočia a až rozhodujúcou bitkou na rieke Lech pri Augsburgu v roku 955 sa vykryštalizovalo pevné rozhodnutie o tom, že predkovia dnešných Maďarov sa stanú novou a navyše trvalou etnickou súčasťou Karpatského bazéna. Bolo to vlastne jediné reálne východisko z daného stavu. To, že sa neopakoval záver, ktorého sa dožili Avari po podobnej sérii krutých porážok od Karola Veľkého a jeho syna, tomu maďarská pastierska pospolitosť vďačí len úplne novej historickej situácii, najmä hospodársko-spoločenským podmienkam, ktoré už v tom čase v danom priestore vybudovali podunajskí a veľkomoravskí Slovania.

Zánik veľkomoravskej štátnosti a obsadenie západného a juhozápadného Slovenska starými Maďarmi znamenal vážny zvrat v živote našej krajiny. Staršia historiografia tento historický zlom emocionálne charakterizovala ako *národnú katastrofu*. Zdôrazňovalo sa pritom, že Slovensko muselo začínať znova a po novom. K takejto predstave historikov evokovali rôzni európski spravodajcovia, ktorí poznali maďarské bojové družiny pri ich lúpežných nájazdoch v rôznych častiach dobovej Európy, pričom často vyrábali priam neopodstatnené horory. Opisovali, ako maďarskí bojovníci pijú ľudskú krv, ako vyrezávajú zabitým protivníkom srdcia a jedia ich, ako zabíjajú všetko, čo im príde do cesty a pod. Prosto, mnohí európski literáti v duchu dobových *gest* vyrábali požadovanú spoločenskú literatúru. Historici pri konštruovaní obrazu podunajskej spoločnosti tej doby zabúdali na to, že dobyvačné pastierske nomádske etnika sa ináč správajú na lúpežných prepadoch a ináč v krajine, v ktorej sa čo len dočasne *osadili* a v ktorej museli žiť svojím každodenným životom. Je pochopiteľné, že sa snažili zničiť veľkomoravský štát, najmä jeho vládnuću vrstvu, tú, ktorá sa stavala na odpor alebo sa nevedela podriaďovať novým poriadkom, novým pomerom. Optimálne podmienky na *prežitie* pre seba a svoj kmeň však vytvárali tí náčelníci, ktorí sa so svojimi ľuďmi usadili medzi domáce poľnohospodárske obyvateľstvo a podriadili si ho tak, že ho od seba urobili nejakým spôsobom závislým. Na rozdiel

od nepravidelnej, nie vždy istej koristi získanej na vojenských výpravách, domáce poľnohospodárske obyvateľstvo bolo totiž schopné odvádzať dávky a poplatky pravidelne. Z hľadiska budúcej perspektívy sa ukázalo, že k životu nevyhnutné artefakty výroby sú nesmierne dôležité, lebo pomáhajú riešiť existenčnú krízu, ktorá sa začína v pastierskom spoločenstve prejavovať len čo sa široké masy pastierskeho obyvateľstva usádzajú na malom (z hľadiska pastierstva) a bioekologicky nevyhovujúcom priestore.²⁴ S touto skupinou nomádskych náčelníckych špičiek, ktorá obsadila najľudnatejšie i najorganizovanejšie oblasti starého slovanského – či už veľkomoravsko-slovenského a či zadunajského priestoru, sú späté ďalšie historicky progresívne osudy vývoja podunajskej spoločnosti. V súvislosti s takýmto záverom je nesmierne dôležitá aj dlho diskutovaná otázka kontinuity a diskontinuity veľkomoravského spoločenského vývoja. Je absolútne jasné, že nie všetky výdobytky, ku ktorým sa prepracovala veľkomoravská spoločnosť, sa javili ako progresívne aj pre ďalší vývoj. Tak napríklad centrálné hradiská s kolektivistickými formami života sa ukázali ako celkom nevyhovujúce pre ďalší vývoj.²⁵ Mnohé iné organizačné hospodárske a sociálne výdobytky, ktoré vybudovala veľkomoravská spoločnosť, však pretrvali všetky politické i vojenské kataklizmy a stali sa nosnými i progresívnymi nielen pre vývoj maďarsko-slovanskej symbiózy v druhej polovici 10. storočia, ale aj pre organizáciu včasnouhorskeho štátu, ktorá na tejto symbióze vyrástla.

Hlbokú verifikáciu všetkých týchto záverov vykonal sám akt neskoršej politickej koncentrácie a utvárania nastupujúceho uhorského štátu. Spomedzi troch tvoriacich sa politických centier (Sedmohradsko, dolné Potisie a Zadunajsko spolu s príslušnými oblasťami západného a juhozápadného Slovenska) budúcnosť patrila práve poslednej oblasti, kde sa napokon sformovalo Gejzovo veľkokniežatstvo. Ono obsiahlo nielen staré Nitriansko – jednu z centrálnych oblastí Veľkomoravskej ríše, ale aj Zadunajsko – kniežatstvo, ktoré tu budoval po svojom vyhnaní Pribina a jeho syn Kocel a ktoré sa neskôr, koniec-koncov, tiež chtiac-nechtiac stalo súčasťou veľkomoravského štátu. Z včasnouhorskeho zápasu o politickú hegemoniu práve tento Gejzov celok vyšiel víťazne a okolo neho sa začali formovať základy novej uhorskej

štátnosti so strediskom viac ako príznačným – v Ostrihome.²⁶ Gejzovo kniežatstvo nepochybne profitovalo zo všetkých výdobytkov, ktoré na tomto území zorganizovali predchádzajúce politické útvary. Bez tejto materiálno-organizačnej zložky boli by akékoľvek vyhliadky včasnouhorskej štátnosti nereálne. Veľkomoravské kontinuitné výdobytky dovolili v konečnom dôsledku prejsť formujúcej sa stepnej monarchii v trvalý včasnofeudálny štát stredoeurópskeho typu.

Staršia, najmä maďarská historiografia, pokiaľ sa zamýšľala nad počiatkami a charakterom prvej fázy Uhorského kráľovstva, snažila sa ukázať, že jeho *tvorca* – kráľ Štefan – prevzal v tom čase ideálny model zriadenia a organizácie v západnej Európe a preniesol ho do Uhorska. Pri hlbšej analýze sa však ukázalo, že uhorský kráľ by vo svojej dobe musel zavádzať model, ktorý v západoeurópskych feudálnych štátoch už takmer 200 rokov nejstvoval. Navyše vo včasnouhorskom zriadení sa nachádzalo viacero osobitých organizačných zariadení a inštitúcií, ktoré západoeurópske štáty vôbec nepoznali. Je nepochybou zásluhou marxistickej historiografie, že poukázala na genetický princíp vlastnej vnútornej výstavby štruktúry uhorského štátu, čím posunula do novej a vecnejšej polohy aj problém recepcie organizačných vzorov. A tu už nebolo možné obísť skutočnosť, že bezprostredne pred vznikom Uhorského kráľovstva na jeho území jestvovali pomerne vyspelé politické útvary podunajských Slovanov, medzi nimi najmä Veľkomoravská ríša a jej pokračovatelia – Nitrianske a Zadunajské kniežatstvo.

Dnes sa ako základný poznatok o organizačnej štruktúre včasnouhorskeho štátu prijíma záver, že ide o typ štátu, v ktorom spočiatku niet výrazného rozdelenia na vlastníctvo *súkromné* a *verejné* či *štátne*, *kráľovské*. Nábehy na rozdelenie vlastníctva v niektorých zložkách hospodárstva síce boli, ale už v období vlády Štefana I. nepochybne jediným vlastníkom zeme a prírodného bohatstva spolu s ľuďmi, ktorí na tejto pôde žili a obrábali ju, bol

²⁴ Prvý raz na túto skutočnosť upozorňuje Erik MOLNÁR: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig*. Budapest : Szikra Kiadas, 1949, s. 114 – 117; k problematike: Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1974, s. 102 n.

²⁵ Miroslav ŠTĚPÁNEK: *Opevněná sídliště 8. – 12. století ve střední Evropě*. Praha : ČSAV, 1965, s. 206 – 214.

²⁶ Už nemecký bádateľ Korad SCHÜNEMANN: *Esztergom, der ungarische Name der Stadt Gran*. In: *Ungarische Jahrbücher*, roč. 7, 1927, s. 178 – 181 ukázal, že ide o názov pôvodom slovanský (so základom slova *striebnut*) a že názvy v okolí Ostrihomy (potok Toplica, osada Kokot, Drug [dnes Dorog], Vyšehrad, Pláš [Piliš], Komárno a iné) dokazujú, že Slovania tu maďarským zásahom neboli vyhubení a žili naďalej. Ján STANISLAV zase ukázal, že ide o slovenský, špecificky stredoslovenský typ miestneho mena (*Slovenský juh v stredoveku*. 2. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 380 – 382, tam i filologická literatúra). S poľutovaním možno konštatovať, že maďarská archeológia doteraz nič podstatnejšie nepriniesla k slovanským začiatkom Ostrihomu, hoci oprávnené možno predpokladať, že práve on bol aj jedným zo sídiel veľkomoravského biskupa. Ináč by totiž bolo ťažko vysvetliť metropolitné postavenie Ostrihomu vo včasnouhorskej cirkevnej organizácii.

len a len panovník. Ako najvyšší vlastník predstavoval teda nielen zemepanskú, ale aj štátnu vrchnosť. Pokiaľ sa stretávame s majetkami veľmožov alodiálneho typu, šlo o majetok nevelký, zameraný prevažne na extenzívne pastierstvo a obhospodarovanie nevoľníckou, respektíve otrockou čeladou.²⁷ Panovník celým veľkým pozemkovým majetkom v štáte disponoval neobmedzene. Už táto skutočnosť veľmi prekvapila napríklad bystrého pozorovateľa Ota Frizinského, ktorý ako občan západoeurópskeho feudálneho sveta 12. storočia vyslovil počudovanie nad pomermi v uhorskom štátnom zriadení, najmä nad autokratickou mocou panovníka. Otov postreh je natoľko zaujímavý a historicky inštruktívny, že si ho treba pripomenúť aspoň v krátkom výňatku:

„Jednotliví veľmoži sa schádzajú na kráľovskom dvore, prinášajúc so sebou stolice, a radia sa i diskutujú o stave svojho štátu; pritom v zime bývajú v malých domoch, len na to určených. Všetci sú však natoľko poslušní svojmu panovníkovi, že žiaden z nich sa neodvažuje ho rozhnevať otvoreným odvrávaním, ale ani tajným šepkaním. Preto aj, a to napriek tomu, že kráľovstvo je rozdelené na 70 alebo i viac žúp (comitatus), pripadajú od každého súdu dve tretiny výnosu kráľovskej pokladnice a len tretina zostáva županovi (comes). A napriek veľkosti tejto krajiny sa nikto okrem kráľa neodvažuje mať mincovňu alebo vyberať clo. Ak niekto zo županov (comites) sa len v najmenšom dotkne kráľa, alebo je z toho neprávom obvinený, toho zatkne akýkoľvek posledný sluha od vojska najnižšieho stavu vyslaný dvorom; a hoci je obklopený svojou družinou, vrhne ho do pút a vlečie ho na rôzne mučenia. Nikdy tiež panovník, tak ako je u nás zvykom, nevyžaduje rozsudok od jemu (t. j. obžalovanému) rovných; obžalovanému nie je dovolené sa brániť a kráľova vôľa je pre všetkých rozkazom. Kedykoľvek chce kráľ podniknúť vojenskú výpravu, všetci a bez odporu sa zhromaždia ako jedno telo. Zo sedliakov, ktorí žijú na dedine, vždy deväť vypraví desiateho, alebo sedem ôsmeho, a ak je treba aj menej ich vypravuje jedného muža so všetkým potrebným k vojne; ostatní sú ponechaní doma, aby obrábali pôdu. Tí však, ktorí patria do stavu bojovníkov (milites), sa nijak neodvažujú zostať doma, iba ak by mali vážnu príčinu.“²⁸

Z Otovho rozprávania, ale pochopiteľne aj iných prameňov vieme, že kráľ spravoval celý štátny majetok a ľud na ňom pracujúci v tzv. *hradskej organizácii*, ktorá sa v Uhorsku nazývala tiež *komitátnou*.²⁹ Jej najcharakteris-

tickejšou črtou bolo dôsledné pripútanie všetkého obyvateľstva v danom komitáte k hradu, ktorý predstavoval základné a pevné organizačné stredisko celého verejného života vznikajúceho štátu. Forma, ktorou bolo obyvateľstvo k hradu pripútané, predstavovala tzv. *desatinnú* a *stotinnú organizáciu*,³⁰ ktorá z pôvodnej vojenskej prerástla na *územnú zložku* a v tom rámci spĺňala silovú funkciu, súdnu i fiškálnu. Vo svojej podstate predstavovala formu *mimoekonomického násillia*, typický prvok formujúceho sa feudalizmu. Aby *hradská organizácia* mala dosah na všetky zložky života, do jej štruktúry bola pojatá i organizácia cirkevná, a to až do takej miery, že vznikajúce *farské obvody* sa kryli s *obvodmi hradskými*. Správou hradskej organizácie poveroval panovník svojich verných ľudí. Spôsob, akým sa to dialo, nebol odrazom majetkového stavu či urodzenosti, ale najväčším kritériom bola vernosť a oddanosť panovníkovi. Preto aj správcovia *hradských obvodov* – *komitátov* (*comites*, *župani*) – sa stávajú rozhodujúcim ohniskom v riadení štátu. Boli to *úradníci kráľa*, panovníkovi poprední ľudia, zväčša profesionálni vojaci. Spôsob, akým ich panovník v počiatkoch formovania uhorského štátu odmeňoval, takisto nemá analógie v bežnom feudalizme západoeurópskeho typu. Ako výsluhy pôvodne totiž nedostávali pôdu, prípadne na nej usadených poddaných, ale priamo participovali na príjmoch panovníka. Aj Oto Frizinský naznačil, že ide o obvyklú tretinu z príjmov.

Všetko, čo o hradskej organizácii v počiatkoch formovania uhorského štátu vieme, ukazuje, že táto organizácia obrovskou mierou profitovala už z toho, čo tu zaviedli a vyskúšali veľkomoravský a zadunajský Slovania. Aj väčšina veľkomoravských hradských centier sa stala centrami hradských

Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TRŠTÍK: Hospodárske základy raně středověkého státu ve střední Evropě. Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století (ďalej Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TRŠTÍK: *Hospodárske základy*). In: *Hospodárske dejiny*. 1. Ed. Jaroslav PURŠ. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1978, s. 149 – 231, tam i základná literatúra k vytipovanému priestoru. Porovnaj tiež inštruktívne zhnutie v: *Słownik starożytności słowiańskich*. 2/1. Ed.: Władysław KOWALENKO a kol. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964, s. 163 – 168; Tadeusz LALIK: Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku. In: *Studia z dziejów osadnictwa*, roč. 5, 1967, s. 6 – 9; Karol MODZELEWSKI: *Organizacja gospodarcza państwa Piastowskiego, X – XIII wiek* (ďalej Karol MODZELEWSKI: *Organizacja gospodarcza*). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, passim; Stanisław RUSSOCKI: Vznik vládního systému a způsob panování v patrimoniálních monarchiích střední Evropy. In: *Československý časopis historický*, roč. 28, 1980, s. 399 – 415, najmä s. 408 n.

³⁰ Matúš KUČERA: Desatinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Slovensku. In: *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, s. 57 – 77; k tomu, s úsilím ukázať iný pôvod tejto organizácie: György GYÖRFFY: *István király és műve*. Budapest: Gondolat, 1977, s. 449 – 456.

²⁷ Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 319 – 322, 333 n.

²⁸ Ferencz Albin GOMBOS: *Catalogus fontium historiae hungaricae*. 3. Budapestini: Szent István Akadémia, 1938, s. 1767 – 1768.

²⁹ György GYÖRFFY: Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation. In: *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 28, 1976, s. 323 – 358, s pochybnými závermi o pôvode a funkcii tejto organizácie v Uhorsku; k tomu

obvodov vo včasnouhorskom štáte (na Slovensku napríklad Nitra, Bratislava, Trenčín, Zemplín, Tekov a i.).³¹ To dovoľuje predpokladať, ak nie neprerušenú kontinuitu, tak nepochybne jej tradíciu. Svedčí o tom nielen slovanské označenie hradského obvodu názvom *mega* – medza (maď. *megye*) vo význame *limes, terminus*,³² ale aj pomenovanie väčšiny hodnostárov, ktorí v správe hradskej organizácie či panovníkovho dvora vystupovali.³³ Slovník týchto termínov svedčí nielen o tom, že predkovia dnešných Maďarov pre takéto štátnopolitické a organizačné javy nemali vo svojom slovníku nijaké pomenovanie (ak by mali, mohli by totiž dané slovanské termíny prekladať), ale jazyková podoba a zachovanie týchto pôvodom slovanských termínov často ukazuje, od ktorých Slovanov daný termín do správnej terminológie uhorského štátu prešiel. Keďže v mnohých prípadoch ide jasne o západo-slovanskú formu a cestu prevzatia,³⁴ veľkomoravský pôvod terminológie a s ňou i organizácie je zjavný. Tu je namieste ešte pripomenúť, že v takejto podobe hradská organizácia v západoeurópskych štátoch nie je známa. Aj to je jedno veľmi dôležité poznanie na posúdenie genézy a typologického zaradenia včasnouhorského štátu, v ktorom hradská organizácia plnila jednu z najpodstatnejších úloh etablovania sa štátnych foriem až do polovice 12. storočia, keď postupne došlo k jej prestavbe.

³¹ Frigyes PESTY: *A magyarországi várispánságok története különösen a 13. században*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos akadémia történelmi bizottsága, 1882, 591 s.

³² Už v zákonníku kráľa Kolomana (1095 – 1114): „Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui in mega sunt ducis, ante comitem et iudicem, minores vero ante iudicem delitigunt.“ (Koloman 1, XII, In: Levente ZÁVODSZKY (ed.): *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai* (ďalej Levente ZÁVODSZKY (ed.): *A szent István, szent László és Kálmán*). Budapest : Jókai Mór Városi Könyvtár, 1904, s. 185). Pozri tiež najnovšiu pramennú edíciu: The laws of the medieval Kingdom of Hungary. 1. 1000 – 1301. In: *Decreta regni mediaevalis Hungariae*. 1. Ed. a trans.: János Mihály BAK, György BÓNIS a James Ross SWEENEY. Idyllwild CA : Charles Schlacks, Jr., publisher, 1999, 514 s. (pozn. editora); *civitatibus mega* – vo význame hradského obvodu, *tamže*, kap. 37, s. 188; najstarší doklad je k roku 1055. K výkladu: István KNIEZSA: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. 1/1. Budapest : Akadémiai kiadó, 1955, s. 333 – 334; autor predpokladá, že do maďarčiny táto slovanská výpožička prešla od južných Slovanov, nevylučuje však prebranie aj zo slovenčiny, čo je oveľa pravdepodobnejšie.

³³ Eugen PAULÍNÝ: Západoslovanské výpožičky v staromaďarskej lexike (ďalej Eugen PAULÍNÝ: *Západoslovanské výpožičky*). In: *O počiatkoch slovenských dejín* (ďalej *O počiatkoch slovenských dejín*). Ed.: Peter RATKOŠ. Bratislava : SAV, 1965, s. 190 – 204; Ján DORULA: *Slováci v dejinách jazyk. vzťahov*, s. 20 n.

³⁴ György SZÉKELY: Le rôle de l'élément magyar et slave dans la formation de l'État hongrois. In: *L'Europe aux IXe – XIe siècles. Aux origines des états nationaux*. Eds.: Tadeusz MANTEUFFEL a Aleksander GIEYSZTOR. Varsovie : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968, s. 225 – 239.

Popri *hradskej organizácii*, presnejšie v zviazanosti s ňou, vystupuje aj iná, nemenej dôležitá organizácia, ktorú slovenská historiografia rozpoznala len nedávno. Do historiografie vošla ako organizácia *služobná* či *služobnícka*. Spočiatku sa jej u nás venovala iba slovenská toponomastika,³⁵ ktorá v služobníckych osadných názvoch oprávnenne hľadala starý slovanský sídliskový substrát. Svojimi metódami nebola však schopná rozpoznať hospodársko-spoločenskú funkciu tejto organizácie. Až historické bádanie³⁶ (ktoré navyše súbežne prebiehalo s výskumami v Čechách³⁷ i v Poľsku³⁸), ukázalo, že ide o široko rozvetvenú a pevnú organizáciu vo včasnouhorskom štáte, rozloženú najmä v najhustejšie osídlených častiach krajiny, v Nitriansku, Zadunajsku a v severnom Potisí, teda v oblastiach starého slovanského sídliskového podložia. Jej názov pramení z toho, že obyvateľstvo, ktoré do nej patrilo, sa nazývalo služobníkmi (*ministeriales*), ale i z toho, že jej najpodstatnejšou funkciou bolo nielen zabezpečovať výrobu materiálnych statkov, ale posky-

³⁵ Rudolf KRAJČOVIČ: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku (ďalej Rudolf KRAJČOVIČ: *Z historickej typológie*). In: *O počiatkoch slovenských dejín*, s. 205 – 252, tam i staršia literatúra.

³⁶ Matúš KUČERA: K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 12, 1964, s. 552 – 571; TENŽE: Anmerkungen zur Dienstorganisation frühmittelalterlichen Ungarn (ďalej Matúš KUČERA: *Anmerkungen zur Dienstorganisation*). In: *Zborník FFUK. Historica*, roč. 21, 1970, s. 113 – 127. Porovnaj tiež neskoršie práce Gusztáv HECKENAST: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpádkorban*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1970, 135 s.; k tomu recenziu Petra Ratkoša v *Historickom časopise*, roč. 19, 1971, s. 385 – 396; György GYÖRFFY: Az Árpád kori szolgálonépek kérdésehez. In: *Történeti Szemle*, roč. 15, 1972, s. 261 – 320; práca vyšla i po nemecky v *Studia Slavica*, roč. 22, 1976, s. 39 – 83 a je vlastne polemikou s názormi slovanskej historiografie o pôvode služobníckej organizácie. Snaha dokázať za každú cenu východný, nomádsky pôvod služobníckej organizácie a zbytočne polemický tón znehodnocujú výsledky autora. K problému sa znova vrátila Ilona BOLLA: Das Dienstvolk der königlichen und kirchlichen güter zur Zeit des frühen Feudalismus. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*. roč. 17, 1976, s. 15 – 43, žiaľ, bez znalosti potrebnej literatúry a problematiky.

³⁷ Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TRŠTÍK: Služebná organizace v raně středověkých Čechách. In: *Československý časopis historický*, roč. 12, 1964, s. 637 – 668; TI ISTI: Zur Problematik der Dienstleute im frühmittelalterlichen Böhmen. In: *Siedlung und Verfassung in der Frühzeit*. Eds.: František GRAUS a Herbert LUDAT. Wiesbaden : Harrassowitz, 1967, s. 70 – 98; TI ISTI: *Hospodářské základy*, s. 159; porovnaj tiež skrátenú a prepracovanú verziu tejto štúdie v: *Československý časopis historický*, roč. 27, 1979, s. 113 n.

³⁸ Poľský materiál s dôkladnou znalosťou literatúry a problematiky zhrnul A. GĄSIOROWSKI v: *Słownik starożytności słowiańskich*. 5, s. 309 – 312 (Služebné osady); tiež v novej práci Karol MODZELEWSKI: *Organizacja gospodarcza*, s. 7 – 13 (prehľad bádania).

tovať najmä celú sústavu *služieb* pre panovníka, jeho kráľovskú veľkodružinu, úradníkov v jeho službách, prosto pre celý panovnícky *dvor*. Preto sa aj služobnícke obyvateľstvo v Uhorsku nazýva iným zovšeobecňujúcim termínom – *dvorníci*.³⁹ Celá *služobnícka organizácia* mala pritom svojský a vyhranený charakter, odlišujúci ju od *hradskej organizácie* najmä tým, že vystupovala priamo akoby *súkromný* majetok kráľa, ktorý si panovník aj veľmi dlho ponechával vo svojom priamom vlastníctve. Zostávalo mu ešte aj vtedy, keď už nastupujúcej šľachte dával celé kusy zeme vyčlenené z *hradskej organizácie*, samozrejme spolu s ľuďmi, ktorí na nej pracovali. Takto *služobnícka organizácia* vystupovala ako dobre fungujúci a živý organizmus ešte počas celého 12. storočia, ba v niektorých svojich zložkách a službách ďaleko prekračovala aj túto chronologickú hranicu.⁴⁰

Pri širokom európskom skúmaní sa ukázalo, že *služobnícka organizácia* vznikala len tam, kde sa utvoril *včasnofeudálny štát*. Súčasne sa tiež ukázalo, že šlo o typ organizácie, ktorá sa nerozvinula v západoeurópskych štátoch, ba nepoznáme ju ani v európskych štátoch východných.⁴¹ Zdá sa teda, že tu máme do činenia s ďalším javom charakteristickým najmä pre včasnofeudálny štát v Čechách, Poľsku a Uhorsku, presnejšie pre historické podložie, na ktorom sa tieto štáty formovali. Všade v týchto krajinách šlo o veľmi efektívnu organizáciu *autarknej ekonomiky* upevňujúceho sa štátu, ktorá panovníkovi dovoľovala viesť nezávislú štátnu politiku v oblasti výkonu správnej, vojenskej i súdnej moci. Panovník mohol slobodne zosadzovať neposlušných úradníkov, dosadzovať svojich *verných* do ktorejkoľvek štátnej funkcie, slobodne súdiť i trestať. To všetko preto, lebo prostredníctvom *služobníckej organizácie* jeho dvor a brachiálna moc – *veľkodružina*, boli hospodársky plne saturované, a tým aj nezávislé od veľmožov, úradníkov hradскеj správy, cirkevných feudálov a pod. Jej funkciu umožňovala aj jej organizačná podoba, ktorá tkvela v tom, že panovník svojich služobníkov, ktorí pôvodne sídlili

na jeho hradiskách a dvorcoch, keď sa ich počet rozrástol a narástla i potreba panovníckeho dvora, rozsídlil do jednotlivých osád, prideliť im pôdu, a tak vytváral hospodársku bázu, ktorá im umožnila konať služby, plniť dávky a platiť poplatky panovníckemu dvoru. To, že tu v skutočnosti šlo o druh *feudálnej renty*, netreba ani osobitne pripomínať. Panovník úmerne s rastom potrieb dvora vyčleňoval aj obyvateľstvo či celé osady z hradскеj organizácie, využíval ich výrobné skúsenosti, často opreté o domácu surovinovú základňu, a preraďoval ich medzi služobnícky ľud s novými, presne vyhranenými povinnosťami. Tak vznikla celá séria osád, najmä výrobného charakteru, pričom nezriedka sa ich *služobné (závislé) postavenie* odrážalo i v názve osady.⁴²

V súvislosti s diskutovanou otázkou o pôvode tejto organizácie treba znova podčiarknuť jednoznačný jav, že bola rozšírená najmä v tých oblastiach, v ktorých v 9. – 12. storočí bolo pevne usadené a najhustejšie osídlené slovanské obyvateľstvo uhorského štátu. S takýmto poznatkom bezprostredne korešponduje aj celá rozvetvená pomenovacia sústava služobníkov, tak ako sa zachovala nielen v pomenovaní osád, ale aj v názvoch jednotlivých profesií dvorníkov; takmer celá terminológia výrobného, ale aj veľká časť služobníckeho dvorského charakteru je svojím pôvodom slovanská,⁴³ najmä západoslovanská (!).⁴⁴ To spolu jednoznačne potvrdzuje záver, že počiatky tejto pozoruhodnej stredoeurópskej slovanskej organizácie treba hľadať vo veľkomoravskom štáte, ako aj v štátnych útvaroch, ktoré si tu budovali panónski Slovania.

Venovali sme sa dvom prvkom organizácie včasnostredovekého uhorského štátu – *hradskej a služobníckej organizácie*. Nie náhodne. Boli to také zložky života spoločnosti, ktoré zahŕňali rozhodujúcu skupinu obyvateľstva krajiny, ich životné úsilie a konanie. Siahajú prosto k tomu, čo nazývame podstatou spoločenského života. Ukázalo sa, že obidva systémy mali za cieľ pevne usadiť široké masy obyvateľstva do svojich sídiel, pripútať ich k tvorivej a programovo perspektívnej práci. Vieme, že toto sa uhorskému štátu od jeho počiatkov aj darilo. *A preto jeho vznik nebol spätý s kočovným pastierstvom starej maďarskej pospolitosti, ale s poľnohospodárskou výrobou, ktorú tu konali a na vyspelú dobovú úroveň dvíhali Slovania.*⁴⁵ Obidva organizačné systémy vlastne predstavujú most, pomocou ktorého sa podarilo presunúť

³⁹ Po prvý raz výklad o tejto sociálnej kategórii podal už v 13. storočí Šimon z Kézy a presne rozumie, že názov vznikol od slova *curia* – dvor („...sed curiae suae famulantes ordinarunt ex eisdem, quos patrio nomine udvonicos vocaverunt“), Simonis de Keza: *Gesta Hungarorum*, In: *SSrerHung*, 1, s. 193. Po prvý raz dvorníkov spomína už zákonník kráľa Štefana I. na prelome 10. – 11. storočia: „Si quis illorum, qui vulgo udvornich vocantur, furtum commiserit, lege liberorum diiudicentur, testimonium autem eorum inter liberos non recipiatur.“ (Stephanus, 2, XXI, In: Levente ZÁVODSZKY (ed.): *A sz. István, sz. László és Kálmán*, s. 156). Slovo svojím jazykovým charakterom patrí do skupiny štátnej a právnej terminológie veľkomoravského typu. Eugen PAULÍNÝ: *Západoslovanské výpožičky*, s. 195 – 196.

⁴⁰ Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 379 n.

⁴¹ Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TŘEŠTÍK: *Hospodářské základy*, s. 161.

⁴² Matúš KUČERA: *Anmerkungen zur Dienstorganisation*, s. 117 n.

⁴³ *Tamže*, s. 126.

⁴⁴ Rudolf KRAJČOVIČ: *Z historickej typológie*, s. 221 n.

⁴⁵ Matúš KUČERA: *Genèse de l'état et la société féodale en Slovaquie à la lumière de l'historiographie slovaque 1960 – 1970*. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 11, 1979, s. 39 – 68.

staromaďarské pastierske obyvateľstvo do *hradskej* a *služobníckej agrárnej výroby*. Bola to *revolúcia*, ktorá umožnila etablovať sa predkom dnešných Maďarov v Karpatskom bazéne. Súčasne to bolo svedectvo dobrej adaptability a životaschopnosti tohto obyvateľstva.⁴⁶ V geografických podmienkach Karpatského bazéna, kde nikdy predtým a ani nikdy potom nemohlo vzniknúť štátne spoločenstvo ázijského pastierskeho typu, vlastne ani inej východiskovej cesty nebolo. Iným, v mnohom podobným príkladom je aj vývoj bulharského štátu, len s tým rozdielom, že starí Bulhari ešte nemohli nadviazať na žiadne pevné štátne slovanské spoločenstvo. Obrábanie zeme s dlhotrvajúcimi výrobnými i organizačnými návykmi, ako aj osobitným sociálnym usporiadaním výrobcu (mám tu na mysli najmä *individuálne vyčlenení sedliacku rodinu* ako *základnú a progresívnu výrobnú jednotku*), teda tie výdobytky, ku ktorým sa už dopracovala veľkomoravská a podunajská slovanská spoločnosť, prisúdili vznikajúcemu uhorskému štátu charakter feudálneho štátu. To v konečnom dôsledku rozhodlo aj o jeho ďalších osudoch.

Pod priamu kontrolu jednotlivých náčelníkov nomádskych družín a od polovice 10. storočia už formujúceho sa uhorského štátu sa dostala len časť dnešného Slovenska – západné oblasti, ako aj juh a juhozápad. Východné Slovensko a s ním aj hornatejšie oblasti stredného a severovýchodného Slovenska žili po rozpade Veľkej Moravy svojím vlastným životom takmer celé tri storočia. Keď dochádzalo k začleňovaniu aj týchto oblastí do uhorského štátu, vidíme, že tu nebolo ani najmenších vývinových zvláštností, ktoré by musela uhorská štátna moc prekonávať. Stačilo dosadiť svojich verných úradníkov a posilniť donucovaciu štátnu moc. Obyvateľstvo žilo v organizačnej hradskej sústave, ktorej základy sú aj v tomto priestore doložené už vo veľkomoravskom období,⁴⁷ pričom nebolo tu pochopiteľne vyspelejšej služobníckej organizácie. Len pre dobré poľovnícke revíry a pstružné vody si panovník dodatočne zriaďoval poľovnícke služby a hájenie vôd pre svoju

⁴⁶ Najbližšie k tomuto poznaniu dospel z maďarskej historiografie Gyula Kristó, keď formuloval tézu o nomadizme predkov dnešných Maďarov, ako vnútenej, prechodnej a krátkodobej forme ich spoločenskej organizácie medzi pôvodným lovecko-zberačským systémom, ktorý im bol vlastný v ich priuralskej vlasti a relatívne rýchlym akceptovaním poľnohospodárskeho spôsobu života v Karpatskom bazéne v prvej polovici 10. storočia. Pozri Gyula KRISTÓ: *Hungarian History in the Ninth Century*. Trans. György NOVÁK. Szeged : Középkorász Műhely, 1996, 229 s. (pozn. editora).

⁴⁷ V tomto priestore zatiaľ zostali preskúmané hradiská Spišské Tomášovce, Divina a Vyšehradné. Súhrne o problematike Alexander RUTTKAY: Najnovšie príspevky archeologického bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9. – 11. storočí (ďalej Alexander RUTTKAY: *Najnovšie príspevky*). In: *Historické štúdie*, roč. 27, 1984, č. 2, s. 85 – 86.

rybačku.⁴⁸ Obyvateľstvo neprijímalo feudálny systém ako niečo preň nové, nebúrilo sa proti nemu, neorganizovalo povstania, úteky z pôdy, prípadne *pohanské vzbury*, ako to vidíme v mnohých okolitých včasnefeudálnych štátoch. Len jeden masovejší prípad zbehnutia z pôdy je známy u Liptákov. Po vyšetrovaní sa však ukázalo, že to bol len nesúhlas s formou vyberania poddanskej renty a s jej štruktúrou.⁴⁹ To všetko takisto nepriamo ukazuje, že základné vývinové spoločenské cesty celého Slovenska boli prakticky identické. Pokračovali bez výraznejšieho pretrhnutia kontinuity nielen v hospodársko-spoločenskej organizácii, ale nedochádzalo k výraznému prelomu ani v sídliskovej oblasti,⁵⁰ nižšej cirkevnej organizácie a pod.⁵¹

Takéto závery z hľadiska celkovej koncepcie dejín Slovenska a Slovákov dovoľujú vyhlásiť veľmi závažný záver: *historický vývoj od dôb Samovej ríše až po rozpad Veľkej Moravy nebol žiadnym epizodickým či zanedbateľným vývojovým obdobím v dejinách slovenského národa. Bola to práve táto doba, ktorá položila také pevné základy pre národný historický vývoj Slovákov, že ani dlhé, takmer tisíc rokov trvajúce ich nesvojprávne postavenie v rámci mnohonárodnostného uhorského štátu nerozleptalo tieto základy, lebo na nich sa konštituoval slovenský feudálny a neskôr i novodobý buržoázny národ.* Za daného poznania historickej vedy niet iného vážneho vedeckého vysvetlenia otázky prečo sa Slováci – národ bez osobitej teritoriálnej, politickej, cirkevnej či inej kultúrno-organizačnej základne, v takých nepriaznivých geomorfologických, sídliskových, ale aj politických podmienkach udržali po páde Veľkej Moravy a dokázali sa sformovať v novodobý národ so svojím trvalým miestom na mape strednej Európy.

VEĽKOMORAVSKÁ TRADÍCIA A JEJ MIESTO V NÁRODOTVORNOM PROCESE SLOVÁKOV

O tradícii v pravom slova zmysle môžeme hovoriť najmä vtedy, ak sa spoločnosť (alebo aspoň jej podstatná časť) programovo hlási k určitým zložkám svojej minulosti a hľadá v nej vzory a normy pre svoje počínanie, konanie, postoje, obhajobu svojich záujmov a pod. Pochopiteľne, že tradícia nikdy nemôže byť ideovo homogénna, ale je plne podriadená akejkolvek diferencovanosti spoločnosti a vyvíja sa spolu s ňou. Ak však chce plniť

⁴⁸ Matúš KUČERA: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 70 – 71, 82.

⁴⁹ Alžbeta GÁCSOVÁ: *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu*. Bratislava : SAV, 1955, s. 49 – 50.

⁵⁰ Richard MARSINA: O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 27, 1984, č. 2, s. 39 – 61.

⁵¹ Alexander RUTTKAY: *Najnovšie príspevky*, s. 89.

svoju úlohu, ak chce byť dostatočnou ideologickou zbraňou, spoločenskou či národnou silou, musí mať hlboký základ vo vlastnom historickom vedomí spoločnosti, musí v sebe obsahovať dejiny „prežité v hlavách ľudí“, pevné postoje k nim. Tradícia teda nemôže vzniknúť bez akejkoľvek historickej opory, pričom už nezáleží na tom, či ide o dejiny kriticky preverené, alebo len zfabulizované, legendárne udalosti. V danom prípade kvalita tradície nie je daná len obsahom dejín, ale najmä tým, aká je početná sociálna skupina, ktorá sa k historickej tradícii hlási, aké sociálne či politické ciele sleduje.

Všetky tieto skutočnosti si treba dobre uvedomiť, ak sa zamýšľame nad veľkomoravskou tradíciou v dejinách slovenského národa, u jednotlivých sociálnych zložiek, z ktorých sa on formoval. Veľkomoravská tradícia je totiž jedinou kontinuálnou historickou štátnou tradíciou, takou tradíciou, ktorá stála pri zrode a formovaní slovenského národa. Slovenské povstanie z rokov meruňských v 19. storočí a Slovenské národné povstanie v roku 1944, najväčšie historické udalosti v novodobých dejinách Slovákov, vytvorili nový typ tradície štátnosti a obsah veľkomoravskej tradície sa posunul viac do oblasti kultúry a vzdelanosti. Pritom sa pochopiteľne nevytrácala zo zreteľa tá vážna skutočnosť, že vo Veľkomoravskej ríši sa spojili a v tej, či onej forme na nej participovali i niektoré kmene západných Slovanov (Moravia, Česi, Lužickí Srbi, Slezania, Vslania, Lendzania, Potiskí i Zadnujaskí Slovania, no a v neposlednom rade Slovania Nitrianski – predkovia dnešných Slovákov). Z dvoch základných zložiek veľkomoravskej tradície: *cyrilo-metodskej* a štátnej, povedali by sme *svätoplukovskej*, domovské právo na Slovensku má len posledná. *Cyrilo-metodská tradícia* prenikla na Slovensko len neskoro, od 14. – 15. storočia, zo susednej Moravy a potom programovo od 17. storočia, no najmä až v 19. storočí. Napodiv stratila pritom svoj možný konfesionálny charakter, lebo ho prekryli celonárodné zložky – otázka jazyka a vlastnej slovanskej (slovenskej) kultúry, vzdelanosti, písomníctva. Takýto stav vývoja veľkomoravskej tradície má logické historické zázemie, ktoré slovenská veda len pomaly rozpoznáva a dešifruje.

Literárna produkcia včasnostredovekého Uhorska je pomerne slabá, nezvetvená. Takmer nejestvuje analistika,⁵² nevelká je legendistická tvorba⁵³

⁵² *SSrerHung*, 1, s. 121 – 128.

⁵³ *SSrerHung*, 2. Ed.: Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini : Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in parten impensarum venietibus. 1938. s. 363 – 440; Richard PRAŽAK: K dataci a typologickému zařazení legend o nejstarších uherských světcích 11. století. In: *Historické štúdie*, roč. 27, 1984, č. 2, s. 93 – 109, tam i novšia literatúra.

a početnejšie nie sú na začiatku ani len kroniky.⁵⁴ Pritom najstaršia z týchto kroník sa nezachovala a len z toho, že slúžila neskorším kronikárom do 14. storočia, predpokladáme jej existenciu.⁵⁵ Jej podobu, presný ideový zámer a pod. však nedokážeme rekonštruovať. A tak najstaršou úplnou kronikou je až dielo neznámeho notára P. kráľa Bela (III. ?), ktoré vznikalo na prelome 12. – 13. storočia,⁵⁶ teda už veľmi vzdialene od doby rozpadu Veľkej Moravy. Ešte neskoršia je *Kronika Šimona z Kézy*,⁵⁷ v ktorej kronikár sleduje v podstate tie isté ideové ciele ako Anonymný notár P. Pritom autor je pochopiteľne odborne poučenejší a pripravenejší. Ideový zámer neznámeho notára Bela III., magistra P., je jasný: chce napísať genealógiu *svojich kráľov a šľachtu*, ale súčasne chce ukázať, ako sa títo *kráľi a šľachta*, či ich predkovia dostali z juhorských stepí do Karpatského bazéna, od koho a ako dostali krajinu na svoje usídlenie, aké práva, právne nároky majú na „zem“, ktorú obývajú. Kombinácia dokazovacích sústav oprávňujúcich právno-historické, ale aj etnické supremácie na oblasti *novej vlasti Maďarov* sa ukázala ako príliš náročná pre autora, ktorý mal aké-také literárne nadanie, ale slabú prípravu i poznanie historické. Pritom si trúfal v duchu módných západoeurópskych *gest* napísať knihu *Gesta Hungarorum*. Malo ísť pochopiteľne o zábavné čítanie románového typu, samozrejme, opreté o dobové historické poznanie, ktoré by navyše splnilo všetky spomenuté a vytipované ideové ciele, najmä ideové ciele vládnucej dynastie z arpádovského domu. Keď Anonymus ešte niekde na vysokej škole v Paríži alebo Orleanse sníval o svojej veľkej práci, vedel, že sa musí oprieť o *kódexy historiografův*. Sám priznáva, že sa o to usi-

⁵⁴ *SSrerHung*, 1, s. 1 – 117, 128 – 506; *SSrerHung*, 2, s. 13 – 345. K sporným problémom: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Eds.: János HORVÁTH a György SZÉKELY. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, 384 s. (vyšlo ako prvý zväzok novej edície *Memoria Saeculorum Hungariae*).

⁵⁵ József DEÉR (ed.): Quis fuerit fons primigenius gestorum chronicorumque Hungaricorum medii aevi ex saeculo XI. oriundus at post deperditus. In: *SSrerHung*, 1, s. 1 – 11.

⁵⁶ * Faksimilové vydanie s maďarským prekladom: Anonymus: *Gesta Hungarorum* Eds.: György GYÖRFFY a Dezső PAIS. 1. vyd. Budapest : Magyar Helikon, 1975, 133 s. K interpretácii kroniky pozri: Matúš KUČERA: *O historickom vedomí*, s. 217 – 239; paralelne vydané v: *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*. Ed.: Roman HECK. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978, s. 23 – 45; Peter RATKOŠ: Anonymove *Gesta Hungarorum* a ich pramenná hodnota. In: *Historický časopis*, roč. 31, 1983, s. 825 – 870. Martin Homza datuje vznik tohto spisu do prvej tretiny 13. storočia, na sedmohradský dvor mladšieho uhorského kráľa Bela (neskorší uhorský kráľ Belo IV.) Pozri (s. 18 – 19) Martin HOMZA a Jana BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika: Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava : Post Scriptum, 2009, 224 s. (pozn. editora).

⁵⁷ *SSrerHung*, 1, s. 129 – 194.

loval, ale nenašiel presne to, čo by pomohlo naplniť jeho ideovú koncepciu, a tak sa nakoniec uchýlil k svojmu výkladu vlastnej predstavy, t. j. k *voľnej interpretácii dejín*. Ústup k takémuto vlastne už celkom románovému výkladu spôsobila aj skutočnosť, že Anonymus popri historických písomných správach našiel v Uhorsku aj ešte veľmi silnú historickú tradíciu prejavujúcu sa v celej sérii povestí, legend a piesní. Najprv sa domnieval, že mu pomôžu dejovo naplniť jeho prácu. No čoskoro sa presvedčil, že tieto *fabulae rusticorum* („rozprávania dedičanov“), ale aj *garrulus cantus ioculatorum* („táravý spev igrícov“) vlastne najvznešenejší „rod Maďarov tupia“,⁵⁸ a tak vlastne celá ľudová epika a povesti stoja proti cieľom, ktoré si autor zvolil. Veľká ľudová tradícia, ktorú ešte Anonymus poznal alebo vyčítal, má teda nepochybne dve zložky: 1. tradície maďarského ľudu, ktorý prišiel spoza Karpát a usadil sa v Podunajsku, a 2. tradície ľudu, ktorý tu žil a mal svoju vlasť a vysokú formu spoločenskej organizácie pred nimi. Prvá sa priecila triednemu svetu kronikára, ktorý dôsledne stál na strane novej, v pravom slova zmysle feudálnej, uhorskej šľachty. Veľkomoravská tradícia zase nevyhovovala jeho nacionálnym zámerom, lebo neukazovala, že Maďari obsadili svoju novú vlasť na základe nejakého „práva“. A tak sa Anonymný notár P., ale po ňom i Šimon z Kézy rozhodli ignorovať ľudovú tradíciu – povesti, piesne, legendy. Z nich sa nám preto v ich dielach zachovali len celkom nepatrné rezidua, ktorým sa autori „nedostatočne ubránili“.

Najnovšia textologická a obsahová analýza týchto diel⁵⁹ však ukázala, že hoci sa včasnostredovekí uhorskí literáti bránili ľudovej tradícii, nechtiac nám z nej zachovali aspoň základné archetypy povestí, piesní či legend o Veľkomoravskej ríši, o posledných panovníkoch Veľkej Moravy, o bojoch, v ktorých Veľkomoravania, špecificky však Slováci – Nitrania, bránia svoju *slobodu a vlasť*, o formách i podobách, ako sa dostali Maďari do svojej novej podunajskej vlasti a ako sa tu títo pastieri usídlili i so svojimi stádami. Pravda, mnohé z týchto povestí sú u spomínaných kronikárov priam zakódované v dobovej *učenosti*, v názoroch na usporiadanie spoločnosti a na právo *vítazov i porazených*, ale svedomitou analýzou, ktorá ešte nebola slovenskou historiografiou dôsledne vykonaná,⁶⁰ sa nám už podarilo rekonštru-

ovať niekoľko základných typov týchto veľkomoravských povestí, legend či piesní. Najfrekvencovanejšia bola povesť o veľkom a slávnom kráľovi Svätoplukovi. Už Konštantín Porfirogenetos v 10. storočí zaznamenal jednu jej verziu s orientálnym jadrom, v ktorej Svätopluk ako *múdry kráľ* nabáda svojich synov k svornosti, lebo ináč príde nepriateľ, ktorý pokorí a dobyje ich vlasť.⁶¹ Je to známa povesť o prezieravom štátnikovi, ktorý na smrteľnej posteli dáva lámať svojim synom zväzok prútov, aby im názorne ukázal silu súdržnosti a svornosti. Legenda o veľkom a *udatnom panovníkovi* Svätoplukovi sa udržuje v Nitriansku ešte aj v 11. – 12. storočí a v Zadunajsku (bývalej Panónii) ešte aj v 13. storočí, pričom kronikár Šimon z Kézy ešte i vie, že tento slávny panovník sa volal *Zvataplug*.⁶² Svätopluk ako vodca veľkomoravských Slovanov (respektíve nitrianskych Slovákov) udatne bráni svoju krajinu a jej ľud (u Anonyma nitriansku „otčinu, vlasť“ – *patria*), a keď je presilou Maďarov porazený, nevzdáva sa, ale hľadá dôstojný odchod z bojiska. Tu máme zachované vlastne až tri archetypy tejto povesti, navyše zaznamenané od troch autorov. Prvá povesť je typická pre vojenské veľmožské kruhy: porazený Svätopluk mizne medzi svojím vojskom, aby sa už nikdy neobjavil.⁶³ Druhá verzia – *cirkevná*: Svätopluk po prehratej bitke

úvah oproti starším maďarským prácam je len v tom, že problémy stavia z pozície slovenského historika, čo je pochopiteľne nie zanedbateľné, ale nedostačujúce. K modernej metodike analýzy stredovekého dejepisectva porovnaj aspoň Dušan TREŠTIK: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepísství a politického myslení* (ďalej Dušan TREŠTIK: *Kosmova kronika*). Praha : Academia, 1968, s. 17 n.

⁶¹ *MMFH*, 3. Ed.: Dagmar BARTOŇKOVÁ. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1969, s. 398 – 400.

⁶² *SSrHung*, 1, s. 163 – 165. O slovanskej tradícii u zadunajských Slovanov svedčí nielen forma prevzatia Svätoplukovho mena, ale aj skutočnosť, že tradícia rozhodujúci boj medzi Svätoplukom a starými Maďarmi kladie na územie južne od dnešnej maďarsko-slovenskej hranice, do priestoru nejakého hradu pri Dunaji (azda Vyšehradu). Aj Svätoplukovho otca necháva zomierať od žiaľu v slovanskom hradisku *Vespréme (Bezprim)*. Podľa tradície je dobre známe, že Svätopluk vládol nielen v Panónii, kde sa spomienka naň doteraz udržuje, ale aj v Potísi (vládol Bulharom), v Poľsku, vládol Moravanom (u Šimona z Kézy je koruptela Messiani), a zdá sa, že i Čechom (tu je skomolenina *Bracta*). V 13. storočí v Zadunajsku boli ešte živé dve verzie povesti o Svätoplukovi, pričom v jednej vystupuje pod svojim vlastným menom, v inej personifikovane pod menom svojho národa – Moravanov, teda ako Moravec (*Marót*). Šimon z Kézy nielenže sa usiluje nejakým spôsobom spojiť obe tieto povesti, ale súčasne pripomína, že v ľude žijú a rozprávajú sa („... usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseverant“, *SSrHung*, 1, s. 165).

⁶³ Túto verziu nám zachoval a zapísal český kronikár Kosmas, ktorý vypočul tie povesti o Svätoplukovi, ktoré sa rozprávali v starom Nitriansku. Kosmas mal príležitosť sa s nimi zoznámiť pri svojej ceste do Ostrihomu (Dušan TREŠTIK: *Kosmova kronika*, s. 42 – 43; Václav CHALOUPECKÝ: Kosmas a Slovensko. In: *Český*

⁵⁸ *Tamže*, s. 33 – 34.

⁵⁹ Matúš KUČERA: *O historickom vedomí*, passim.

⁶⁰ P. Ratkoš, ktorý nadviazal na nedávne práce a venoval Anonymovej kronike rozsiahlu štúdiu (pozri pozn. 56), sleduje problém zo stanoviska zastaraných metodických východísk. Skúma kroniku ako dielo, ktoré by mal Anonymus písať pre historikov 19. a 20. storočia, a teda mu vytyka remeselnú neskusenosť, zlú prácu s prameňmi, nepresnosti v chronológii i zemepise a pod. Rozdiel Ratkošových

odchádza do kláštora na vrchu Zobor pri Nitre, keď predtým zabije koňa, odloží vojenský šat a ako nepoznaný mních žije v ústraní kláštora.⁶⁴ Tretia, *panónska* verzia, hovorí o tom, že Svätopluk, keď sa dozvedel o prehratej bitke, v ktorej padol aj jeho syn, „od žiaľu zomiera“.⁶⁵ Mnoho z týchto archetypov svätoplukovských povestí nám včasnouhorskí kronikári skreslili, kontaminovali, inde zase súčasnú tradíciu a rozprávanie svojvoľne „opravovali“. Tak napríklad už meno veľkomoravského panovníka nie je vždy pevné a presné. U potiských Slovanov už nie je známe meno panovníka Svätopluka, ale ho prosto nazývajú *Moravec* – v staromaďarskom jazykovom tvare *Marót*, čo predstavuje ľudovú personifikáciu, keď sa meno národa prenáša na jeho vodcu. Je to veľmi častý jav pri vzniku hrdinských eposov.

Svätoplukovská veľkomoravská tradícia predstavuje teda v našej krajine súbor povestí, mýtov a legiend, ktoré síce nie sú programovo zapísané, ale zostali ako rezíduá vo včasnouhorskom písomníctve. Vo vlastnej spoločnosti tvorili však pevnú historickú materiu, upomínajúcu na vlastný slovanský štát, veľkého panovníka, udatného vojvodu. Vznik týchto slovesných útvarov nemožno vysvetľovať ako náhodný historický jav, akt. Aj keď písomné pramene nedávajú prakticky žiadnu možnosť vypátrať korene tohto veľkomoravského historizmu, treba s ním ako s pevnou spoločenskou kategóriou rátať. V každom historickom spoločenstve totiž na určitom vývojovom stupni jestvovala predstava aspoň o spoločnom predkovi, o putovaní kmeňa, o obsadzovaní územia, na ktorom zoskupenie žije a pod. Tieto primitívne predstavy, s ktorými, ako sme videli, ešte veľmi úporne zápasia prví uhorskí kronikári, aby im dali prijateľnú ideovú podobu, keď chcú vysvetliť pôvod Maďarov a zaujatie „novej vlasti“ v Karpatskom bazéne, na veľkej Morave má už spoločnosť dávno za sebou. Zásadný zvrät vo formovaní štátnej ideológie malo už vytvorenie Pribinovho kniežatstva, jeho spojenie s Moravou do jedného veľkého štátu. Zostávalo už len vytvorenie ideológie

o vládnucej dynastii a základné prvky štátneho veľkomoravského historizmu už boli hotové. Trvanie Veľkej Moravy bolo z časového hľadiska dosť krátke. No k dobe veľkomoravského panovníka Svätopluka sa zrejme

časopis historický, roč. 30, 1924, s. 374 – 376). Výňatok: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum 1, cap. 14. In: *MMFH*, 1, s. 201).

⁶⁴ Kosmas zaznamenáva aj tradíciu o tom, že zoborský kostol vybudovali traja pustovníci za Svätoplukovej pomoci (*eius ope et auxilio*). Inú verziu, no tiež mníšsku, pustovnícku, viažucu sa k Zoboru, rozpráva český kronikár Dalimil, kap. 24. In: *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. Eds.: Bohuslav HAVRÁNEK a Jiří DAŇHELKA. Praha : ČSAV, 1958, passim.

⁶⁵ Porovnaj s pozn. 61.

už dielo štátnej veľkomoravskej a dynastickej ideológie a historizmu darí. Najmä po Svätoplukovej smrti vzniká legenda o *mocnom vládcovi*, ktorého *pozná* celý vtedajší svet – od rímskeho pápeža a franského cisára cez všetky európske národy až po povolžských kupcov.⁶⁶ Je to najmä prostredie na centrálnych veľkomoravských hradiskách, prostredie kniežacích a kráľovských družín, ktoré drží a živí túto legendu a je jej nositeľom. Celá *svätoplukovská panovnícka* i *štátna legenda* a tradícia vzniká popri inej, *cirkevnej, kresťanskej*. Je to iná, samostatná legenda, objasňujúca byzantskú históriu veľkomoravského kresťanstva a vyzdvihujúca mužov, ktorí mali zásluhy na jeho presadzovaní a šírení. Rozdiel medzi oboma legendami je najmä v tom, že kým legenda o moravskom kresťanstve zostala zapísaná a uchovávala i šírila sa dlho doma aj za hranicami štátu, svetská legenda o moravskej krajine a jej slávnom panovníkovi zostala len v ústnom podaní historických bohatierskych piesní, v rozprávaní starcov a v ľudových povestiach. Pritom ide o tradíciu historicky pomerne presnú, lebo ešte aj koncom 13. storočia Šimon z Kézy presne vie, že Svätopluk vládol Moravanom, Poliakom, Bulharom, ba že jeho panstvo siahalo i do Panónie, kam aj situuje jeho porážku Maďarmi.⁶⁷ O sláve a obľube mena Svätopluk svedčí aj jeho veľká a dlhodobá frekvencia v panovníckych rodoch u mnohých slovanských národov.⁶⁸

Ak chceme dôkladnejšie ukázať na historické podložie, v ktorom sa veľkomoravská štátna ideológia v Uhorsku uchovala, treba spomenúť ešte jeden variant tejto tradície, ktorá sa zachovala zrejme u potiských Slovanov, lebo tam ju kladie kronikár Anonymus. Je to tradícia o tom, ako *veľký* veľkomoravský panovník, zrejme Svätopluk (u Anonyma Morot-Moravec a jeho syn Menumorot – *menší* Moravec), ale aj knieža Salan (odvodené od názvu „sol“) uzatvorili dohodu s maďarskými kmeňmi o tom, aby sa títo mohli usídlieť i so svojimi stádami v oblasti severného Potisia, zrejme vrátane východoslovenskej inundačnej nížiny. Zmätené rozprávanie o tejto udalosti nám zachoval nielen Anonymus,⁶⁹ ale o takomto „veľkomoravsko-maďarskom

⁶⁶ *MMFH*, 3, s. 343 – 348; I. Hrbek tu ukazuje, že zmienka o Svätoplukovi pochádza z čias po roku 870.

⁶⁷ *SSrerHung*, 1, s. 165; na inom mieste hovorí, že vojenské stretnutie medzi Svätoplukom a Maďarmi sa udialo pri Bánhide, neďaleko rieky Raku, v akomsi meste, ktorého ruiny čnejú tam doteraz, t. j. do čias písania kroniky Šimona z Kézy, teda do roku 1282 – 1285. Ide o územie juhovýchodne od Komárna, na druhej strane Dunaja, ktoré nezostalo ani historicky, ani archeologicky bližšie lokalizované či pozorované.

⁶⁸ *Slovník starožitností slovanských*. 5, s. 570 – 573, 583 – 587.

⁶⁹ *SSrerHung*, 1, s. 59 – 62, 103 – 105.

spojenectve“ rozprávajú aj iné dobové pramene.⁷⁰ Tradícia u potiských Slovanov, ktorí neboli dlho vo zväzku Veľkomoravskej ríše a zrejme sa sem dostali až v dobe vlády Svätopluka,⁷¹ uchovávala vo svojom rozprávaní okolnosti, za ktorých sa tu usadili prví maďarskí pastieri so svojimi stádami. Táto legenda svojím obsahom – jadrom – zodpovedá nomádskeým pastierskym etnikám a jej prvá verzia sa objavuje zrejme už v stratených prvých *Gestách* z 11. storočia, lebo o nej zhodne vie nielen Anonymus, ale aj neskorší kronikári. Legenda – tradícia obsahuje nielen *dohovor* medzi Maďarmi a veľkomoravským panovníkom o usadení v spomínanom Potisi, ale spomína aj dary, ktoré si vládovia Svätopluk a Arpád vymenili, a to ako akt vzájomného priateľstva a dôvery. Veľkomoravský panovník (či správca jeho potiskej provincie) posielal doklady o tom, že pastierske obyvateľstvo tu môže pokojne so svojimi stádami žiť (čutoru vody a mech trávy ako doklady kvality pasienkov a dostatku pitnej vody) a náčelník maďarských pastierskych kmeňov „nie pyšne, ale ponížene“ a najmä ako dôkaz „priateľstva“ posielal mnohé vzácne dary⁷² a medzi nimi i zviera, ktoré je v nomádskeých spoločenstvách popri človeku najdôležitejšie – koňa, a to jeho najvzácnejší a magický druh – „bieleho koňa“.⁷³ Len čo táto legenda o *dohovore* a o daroch medzi veľkomoravským správcom a náčelníkmi staromaďarských kmeňov opustila Potisie a dostala sa do nitrianskeho kniežatstva a Panónie, zákonite bola spojená priamo s menom veľkého Svätopluka. Odtiaľ však už bol len krok k tomu, aby neskorší kronikári 14. storočia posunuli legendu do polohy *orientálnej lsti* a z toho vykonštruovali legendu o tom, ako veľkomoravský Svätopluk predal svoju krajinu za „bieleho koňa“, čím sa pochopiteľne usilovali ako-tak vysvetliť okolnosti, za ktorých nadobudla uhorská šľachta zem, ktorú drží, a ako získala feudálnu zvrchovanosť nad ľuďom, ktorému vládne. Humanistickí a po nich všetci triezvi historici pochopiteľne odmietali túto priezračnú bájkú ako novodobý výmysel kronikárov.⁷⁴ Je to aj celkom logické. V dobe Anonymovej a Štefana z Kézy ešte nemohlo dôjsť k stvoreniu takejto fabuly. Bola totiž v prudkom rozpore s tým, čo ešte títo kronikári vedeli a písali

⁷⁰ Matúš KUČERA: *O historickom vedomí*, s. 231.

⁷¹ Názory zhrňuje Toru SENG: *Morávia bukása*, s. 316 n.

⁷² *SSrerHung*, 1, s. 54.

⁷³ Tamže. Symbolika bieleho koňa (zastupujúca slnko, vychádzajúce slnko, svetlo) nie je špecifickou symbolikou maďarských nomádov, ale bola dávno predtým vlastná mnohým východným stepným národom. Prvý raz ju zrejme do strednej a západnej Európy priniesli Góti, ktorí si ju dlho podržali, ešte aj vo svojich sídlach na Pyrenejskom polostrove.

⁷⁴ Mária VYVJALOVÁ: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: *Historický časopis*, roč. 27, 1979, s. 371 n.

o posledných chvíľach Veľkej Moravy a ich panovníkoch. Priznávali totiž, že veľkomoravskí Slovania na čele so svojim *Zvataplugom* či transferovaným *Zuburum* v Nitre, ale vždy tvrdo a v neľútostnom boji bránia svoju vlasť a z bojiska odchádzajú len vtedy, keď sú ranení alebo zomierajú. Takíto panovníci teda nemohli ľahkomyselne *predať* svoju krajinu a jej ľud za *bieleho koňa*, *vybíjané sedlo* či *uzdu*.⁷⁵

Takéto je teda v krátkom náčrte ukázané historické podložie, z ktorého sa rodila a uchovávala veľkomoravská tradícia v uhorskom štáte, a teda aj u Slovákov. Jej zložité cesty do budúcnosti treba vysvetliť tým, že Slováci, ktorí sa ocitli v uhorskom štáte, zostali tu ako národ dobytý, porobený, národ bez územných i etnických výsad, národ plebejský, bez vlastnej vládnucej triedy, a tým zákonite i bez vlastných intelektuálov, ktorí by tieto staré tradície *štátnosti a slobody* zapísali a šírili. Zostalo a zostávalo len ústne podanie či akási *l'histoire orale*, ktorá uchovávala aspoň jadro veľkomoravských povestí, hrdinských piesní a legiend. Šíriteľmi mohli byť početní speváci – skupina vo feudálnom štáte priam inštitucionalizovaná, ktorá však nepredvádzala svoje *umenie* len v kniežacích palácoch a šľachtických sálach, ale aj na trhoch, púťach, v krčmách i na všakovakých ľudových zhromaždeniach. Inštitúcia týchto profesionálnych *slobodných umelcov* vznikala nepochybne už na Veľkej Morave, ako o tom svedčí jej názov *igríci*.⁷⁶ Takto sa veľkomoravská tradícia o dávnej slobode a sláve Slovákov, o veľkom štáte i jeho kráľoch dostávala a dostala na historickú púť v sedliackych krpcoch, bez písárskej černe. O jej sile, ale aj sile či životaschopnosti jej nositeľa svedčí skutočnosť, že sa uchovávala až do prelomu 14. – 15. storočia,⁷⁷ keď ju začali podporovať i podpierať študenti zo Slovenska, ktorí sa s inými, neuhorskými typmi veľkomoravskej tradície stretávali na pražskej či viedenskej univerzite. Kremnický scholár, keď si napríklad na viedenskej univerzite odpisoval znenie veľkomoravskej legendy *Beatus Cyrillus* a legendy *Quemadmodum*, nie náhodou svoj zápis ukončil tam, kde sa hovorí o sláve slovienskeho jazyka.⁷⁸ Táto veľkomoravská tradícia však už má viac črty *cyrilo-metodské*, hoci neobchádza ani postavu

⁷⁵ Matúš KUČERA: *O historickom vedomí*, s. 233 n.

⁷⁶ Eugen PAULÍNÝ: *Západoslovenské výpožičky*, s. 196; Ján MIŠIANIK: *Pohľady do staršej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974, s. 37 – 48.

⁷⁷ Ján TIBENSKÝ: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti (ďalej Ján TIBENSKÝ: *Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia*). In: *Veľká Morava a naša doba. K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda*. Bratislava : Osveta, 1963, s. 69.

⁷⁸ Matúš KUČERA: Iconography of a Slovak Calendar from the year 1432. In: *Studia historica slovacica*, roč. 9, 1977, s. 33 – 36.

Svätopluka.⁷⁹ Je len celkom zákonité, že nová, neuhorská veľkomoravská tradícia, ktorá sa sem šírila zo stredoeurópskych univerzitných centier, nachádzala na Slovensku živnú pôdu, rezonuje. O tom sa počiatkom 17. storočia presvedčil napríklad aj český exulant Jakub Jakobeus, keď sa podujal napísať prvé *Dejiny Slovákov*.⁸⁰ Na základnú otázku – kde sa začína veľkosť slovenského národa, aké sú jeho slávne činy a doby – dáva jednoznačnú odpoveď: je to doba Veľkej Moravy. Pretože sa Jakobeovo dielo nezachovalo a jeho všeobecný obsah nám približujú len súčasníci, nevieme, ako zdôvodňuje a precizuje svoju odpoveď. Isté je však, že dáva len slovné vyjadrenie myšlienke, ktorá v tom čase už bola jasným a všeobecným majetkom slovenskej inteligencie oboch hlavných konfesií. Do vývoja veľkomoravskej tradície totiž vstúpila historická veda, ktorá jej dala mocný impulz. Počiatky snažení sú spojené aj so založením univerzity v Trnave (1635). Úsilie o rovnoprávne postavenie Slovákov v uhorskom štáte oproti Maďarom i Nemcom potrebovalo ideologické a politické zdôvodnenie.⁸¹ Argumenty k tomu mohla priniesť len veda, a tak nastupuje nová éra štúdia jazyka, dejín, kultúrnych tradícií. Slovenskej vzdelaneckej inteligencii už nepostačujú staré uhorské kroniky so svojou *podmaniteľskou* teóriou a nenávisťou voči uhorským Slovanom. Obracajú sa preto na diela historikov susedných slovanských národov, kde bol obraz slovanskej minulosti oveľa priaznivejší. Rodia sa poznatky, v ktorých sa argumentuje príslušnosťou Slovákov k veľkému slovanskému národu, upozorňuje sa na ich starobylosť, početnosť, rozsiahlosť ich územia. V tomto vedeckom zápelení sa rodia počiatky autochtónneho pôvodu Slovákov, pričom sa za ich pravlasť vyhlasuje Panónia.⁸² Spojením teórie o pôvode Slovákov so štátotvornými prvkami veľkomoravskej tradície dostal ťažko sa rodiaci moderný slovenský národný program vlastne jediný pevný argument na obranu svojej rovnoprávnosti v uhorskom štáte; ukoval si zbraň do boja so svojimi silnejšími susedmi. Ďalšie storočia už len pre-

pracovali a rozširovali národnoobranú funkciu tejto tradície, a to postupne v zhode s tým, ako narastali historicky preverené vedomosti o dejinách prvého „slovenského“ štátu – Veľkej Moravy. Slovacita *svätoplukovskej*, ale aj *cyrilo-metodskej tradície* sa rozvíjala nielen v učených knižkách, ale napríklad plne sa ňou vytiahlo do boja, keď maďarský profesor na Trnavskej univerzite označil trenčianskych Slovákov za *potomkov Svätopluka*, ktorý predal svoju krajinu za *bieleho koňa*, čím sa vraj Slováci stali naveky v Uhorsku porobeným národom. Všetky stavy Trenčianskej stolice – slovenská šľachta, meštianstvo i vzdelanci – požiadali Jána Baltazára Magina, aby dal za nich pádnu odpoveď na takúto urážku Slovákov. Tak vznikla prvá politická obrana slovenského národa,⁸³ ktorá natoľko využila prvky veľkomoravského historizmu, že sa stala živým prameňom nadchádzajúceho slovenského obrodenia. Osvietenské, tzv. kritické dejepisectvo, zviedlo veľký boj o nové pohľady na veľkomoravské dejiny i na počiatky kresťanstva. Pritom sa do veľkých sporov s oficiálnou etatistickou uhorskou historiografiou dostala i česká historická obec.⁸⁴ Výsledkom týchto zápasov sú prvé, tentoraz už zachované *Dejiny Slovákov*, ktoré napísal Juraj Papánek.⁸⁵ *Veľkomoravskú i cyrilo-metodskú tradíciu* tu dôsledne privlastnil Slovákom. Moravanov a Čechov však tiež nevylúčil z tohto dedičstva. Takto sa formovalo nové zameranie veľkomoravskej tradície, ktoré dostávalo výrazné *národnoobrodenecké a buditeľské* črty. Takáto tradícia neskôr poslúžila aj A. Bernolákovi a jeho družine a stála pri prvej kodifikácii slovenského spisovného jazyka. V politickej oblasti zas práve ona naberala charakter protiváhy oživujúcej sa tradíciu *Svätošťefanskej koruny*, čím sa jasnejšie a zreteľnejšie odbúral jej uhorský historizmus a tradícia dostávala výraznejšie národotvorné slovenské zafarbenie. Vysoké umelecké stvárnenie dosiahla v básnickom diele Jána Hollého, v troch veľkých epoch – *Svätopluk, Cyrilometodiáda a Sláv*. Myšlienky oddanosti vlastnému

⁷⁹ Matúš KUČERA: *Pater patriae. Zo starých českých a slovenských dejín*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 251 n.

⁸⁰ Jozef MINÁRIK: *Jakub Jakobeus (okolo roku 1591 – 1645). Výber z diela*. Bratislava : SAV, 1963, s. 124 – 127, 286 – 313.

⁸¹ O etnickom obraze Slovenska v tej dobe zhrňujúco Kvetoslava KUČEROVÁ: Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 31, 1983, s. 523 – 543; Pavel HORVÁTH: Slovenská národnosť v 16. a 17. storočí (ďalej Pavel HORVÁTH: *Slovenská národnosť*). In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, s. 364 – 380.

⁸² Teória sa odvíja od toho, že v Panónii vládol Svätopluk, že tam pôsobili Konštantín a Metod a hlásali kresťanstvo slovanským jazykom; zdôrazňuje starobylosť Slovanov v Európe a príslušnosť Slovákov k nim (Pavel HORVÁTH: *Slovenská národnosť*, s. 377).

⁸³ Anton Augustín BANÍK: *Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná a kultúrna obrana Slovákov roku 1728*. Trnava : Spolok Sv. Vojtecha, 1936, passim. O autorstvo Apológie v poslednom čase slovenská historiografia zvedla polemiku, ktorú vyvolal názor Márie Vytýjalovej, že autorom je Matej Bel (TÁŽE: Matej Bel autorom apológie? In: *Historický časopis*, roč. 24, 1976, s. 517 – 570). Množstvo polemických statí v Historickom časopise presvedčivo uzatvára príspevok: Pavel HORVÁTH: Nepresvedčivý pokus o revíziu autorstva prvej slovenskej národnej obrany. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, s. 557 – 597. Po slovensky vyšiel v nedávnom čase preklad: Ján Baltazár MAGIN: *Obrana slávnej župy Trenčianskej a mesta tobože mena*. Ed.: Vincent SEDLÁK. Trans.: Gašpar SEDLÁK. Martin : Matica slovenská, 2002, 193 s. (pozn. editora).

⁸⁴ Ján TIBENSKÝ: *Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia*, s. 87 – 93.

⁸⁵ Juraj PAPÁNEK: *Historia gentis Slaviae. De regno regibusque Slavorum*. Quinque-Ecclesiis : Engel, 1780, 355 s.

národu, obrany vlastnej kultúry a jazyka v Hollého básnickom podaní už rezonovali v širokej slovenskej pospolitosti. Vynikajúca umelecká forma im napomáhala, aby sa dostávali dokonca do spoločnosti vedeckých výsledkov Pavla Jozefa Šafárika, Jána Kollára, Josefa Dobrovského a iných. V období narastania protirečení v končiacej epoche feudálnej spoločnosti Hollého básnické dielo podčiarkuje demokratické črty staroslovanskej spoločnosti, a tým vnáša do veľkomoravskej tradície nový, protifeudálny prvok. Práve táto zložka sa ukázala veľmi potrebnou pre nastupujúcu generáciu Ľudovíta Štúra. Tejto už totiž nestačilo stavať len na obranárskych, buditeľských a podobných prvkoch *veľkomoravskej tradície*, ale hľadala v minulosti všetky tradície, ktoré by podporovali koncepcie slovenskej národnej svojbytnosti, samostatnosti, koncepcie buržoáznodemokratických premien, ktoré sa vznášali nad Európou. Veľkomoravská tradícia slúžila štúrovcovi aj ako zdroj aktivizácie slovenského národného pohybu, ako súčasť slovenskej kultúry. Na tomto mieste treba obzvlášť pripomenúť, že práve v štúrovskej dobe poukazovaním na politiku veľkomoravských panovníkov sa vyzdvihovala napríklad myšlienka čo najužšej spolupráce českého a slovenského národa, ako i slovanských národov vôbec. Zabezpečenie *blaha národa* – to bol cieľ, ktorý si postavila táto generácia, a *veľkomoravská tradícia* jej na to slúžila viac ako dobre.⁸⁶

Druhá polovica 19. storočia, keď sa slovenský národný život pod tlakom tuhej maďarizácie ocitol vo veľmi zložitom vývojovom období, niesla sa v znamení niekoľkých veľkomoravských jubileí. Bolo to tisície výročie príchodu solúnskych bratov na Veľkú Moravu, výročie Konštantínovej, ale tiež Metodovej smrti. Všetky tieto jubileá znova a znova nastoľovali otázku jazyka, kultúry, samostatnosti. Najmä tisície výročie Metodovej smrti, na ktorého oslavu neboli na Slovensku podmienky, zaujalo slovenskú spoločnosť. Najrozsiahlejšie oslavy sa vtedy konali v Rusku, v Kyjeve, kde sa na nich zúčastnila aj reprezentatívna slovenská delegácia: Svetozár Hurban Vajanský tu vtedy povedal:

„*My stratili sme všetko: stratili sme vieru Metodovu, stratili bukvu (písmo, poznámka autor), no nestratili sme vernosť slovanskú. My, slabí, nemohli sme dôstojne zasvätiť pamiatku Metodovu, no práve preto ďakujeme Vám, že Vy, silní, svätíte ju takým veľkolepým spôsobom*“.⁸⁷ V podobnom tóne sa niesli i správy o osla-

⁸⁶ Jozef BUTVIN: Veľkomoravská tradícia u štúrovcov. In: *Veľká Morava a naša doba*. Bratislava : Osveta, 1963, s. 136 – 161; Karol ROSENBAUM: Hollého epos o Cyrilovi a Metodovi. In: *Tamže*, s. 116 – 135.

⁸⁷ Andrej MRÁZ: K zmyslu cyrilometodejskej idey na Slovensku v druhej polovici 19. storočia. In: *Veľká Morava a naša doba*, s. 176 n.

vách vo Varšave, v Petrohrade, kde sa takisto zúčastnili slovenskí dejatelia. Vo vlastnej krajine, na Slovensku, veľkomoravská tradícia zotrvala len latentne a z generácie, ktorá vyvádzala Slovákov z obručí rakúsko-uhorskej monarchie do nového štátu, len náš najväčší poet tých čias P. O. Hviezdoslav pripomínal národu jeho dobu veľkého národného vzopätia. Prekrásna je jeho báseň *Žalm*, napísaná pri metodovskom výročí v roku 1885. Vychádza ideovo z Hollého, no verše smerujú k prudkému odsúdeniu krívd a nepravostí, ktoré sa na jeho ľude páchajú v súčasnosti.⁸⁸ Historiografia, čo ako usilovne kriesila veľkomoravskú tradíciu v oboch jej zložkách, a to najmä v diele F. V. Sasínka,⁸⁹ zostávala v ústraní národného života a jej návraty k romantizmu neboli aktuálne.

Spoločnosť po roku 1918, v novej Česko-slovenskej republike, nabrala všetky črty spoločensky a národne vyhroteného spoločenstva, čo pochopiteľne nemohlo zostať bez vplyvu ani na vlastný veľkomoravský historizmus. Naša historiografia zatiaľ dostatočne neskúmala vývojové cesty a podoby historickej tradície v tomto období nášho národného vývinu;⁹⁰ známe je len to, že autonomisticky mysliača časť slovenskej spoločnosti sa od tridsiatych rokov pokúšala zneužívať veľkomoravskú tradíciu na svoje politické separatistické ciele. V čase druhej svetovej vojny a najmä po nej všetky zdravé sily národa chápali túto tradíciu predovšetkým ako súčasť širokej slovanskej tradície. Práve jej demokratické zložky tvorili jadro odbojovej ideológie a cyrilo-metodská tradícia zas poukazovala, že sa tu kladli základy slovanskej kultúry a vzdelanosti. Preto si slovenský ľud veľkomoravskú tradíciu preniesol aj do obnovennej Česko-slovenskej republiky, ako spoločnú tradíciu dvoch našich najbližších národov – Čechov a Slovákov, súčasne však ako zložku všeslovanskej tradície. V takomto duchu boli obnovené aj dni slovanskej družby na Devíne. Nadviazalo sa tým i na štúrovske tradície, lebo to bol práve Ľ. Štúr so svojou družinou, ktorí na Devíne „*v sídle kráľov slovenských*“ (24. apríla 1836) prisahali zasvätiť všetky svoje sily a um, aby vyslobodili svoj národ z poroby. Nad Devínom sa vtedy niesli verše Jána Hollého:

*Večne-li odsúden k tomu náš je tu na svete národ,
pod cudzím aby len sme zaprablí dýchali jarmom,
a vlastnú slobodu, vlastnú neužívali voľnosť?*

⁸⁸ *Tamže*, s. 179 – 180.

⁸⁹ Matúš KUČERA: Profil historického diela Františka Vítězoslava Sasínka. In: *Historický časopis*, roč. 29, 1981, s. 195 – 208.

⁹⁰ Dôkladnejší je len príspevok: Miroslav KROPILÁK: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia po vzniku ČSR. In: *Veľká Morava a naša doba*, s. 184 – 199.

Všeslovanské dni na Devíne, organizované pravidelne až do začiatku päťdesiatych rokov 20. storočia,⁹¹ pripomínali, že dávne túžby po národnej i sociálnej slobode sa v slovenskom národe uskutočnili a uskutočňujú. Súčasne pripomínali, že v novej republike v zhode s historizmom veľkomoravskej tradície našli svoju spoločnú vlasť oba naše národy. Tento duch bol zakotvený aj v najzávažnejšom dokumente tej doby, v *Ústave 9. mája*, kde sa píše „Česi a Slováci, dva bratské národy, členovia veľkej rodiny Slovanstva, žili už pred tisíc rokmi spoločne v jednom štáte a spoločne prijali z východu najvyšší výtvar vtedajšej vzdelanosti – kresťanstvo“.

Veľkomoravská tradícia v slovenskej spoločnosti pretrvala stáročia, tisícročie. V tomto dlhom čase prekonala zložitý a protirečivý vývin. Takmer nepretžite však predstavovala tradíciu všeludovú, celonárodnú, s mnohými prvkami demokratizmu a humanizmu. Takto chápaný význam pre dejiny nášho národa je osobitý, preto predstavuje trvalú a históriou preverenú hodnotu. Je teda celkom zákonité, že sa k nej prihlásila slovenská spoločnosť aj v čase socializmu. Svedectvo o tom podáva slovenská socialistická kultúra, ktorá sa týmto dedičstvom svojej minulosti zodpovedne a s vysokým umeleckým majstrovstvom vyrovnáva. Nemožno tu spomenúť všetko. No také dielo, akým je opera *Svätopluk* od Eugena Suchoňa, je už dnes klasickou súčasťou slovenskej hudobnej kultúry. Desiatky diel slovenských výtvarníkov, najmä sochárov a grafikov, ukazujú, že toto umenie má silu nielen pochopiť zložitú dejín vlastného národa, ale aj potešiť, vzrušiť, uvedomiť si príslušnosť k ľudu, ktorý celé stáročia zápasil o svoju holú existenciu, a predsa sa nestratil, ale navyše skonsolidoval v plnoprávny národ európskeho a svetového spoločenstva.

Historická veda, ale najmä slovenská archeológia zas dennodenne prináša mnoho nových poznatkov o tejto včasnej etape našich národných dejín a svojimi kritickými a preverenými vedeckými poznatkami rovnako prispieva k tomu, aby veľkomoravská tradícia bola tradíciou bez prílišného romanizmu a prikrášľovania, navyše tradíciou živou, zaväzujúcou.

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Velká Morava a slovenské dejiny. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Ed.: Josef POULÍK a Bohuslav CHROPOVSKÝ. Praha a Bratislava : Academia, 1985, s. 245 – 272.

⁹¹ Lubomír HOLOTIK: Veľkomoravská tradícia a dnešok. In: *Tamže*, s. 200 – 212.

Úloha historickej tradície pri vzniku slovenského a chorvátskeho národa

Vážené auditórium, vážení páni, milé dámy.

Dovoľte mi, aby som na tejto pôde pripomenul kúsok histórie. Pokiaľ ma pamäť neklame, je to prvá väčšia vedecká konferencia chorvátsko-slovenských historikov od roku 1951. Aj keď je pravda, že v tom roku to bola aj konferencia národov vtedajšej Juhaslávie a Česko-Slovenska. Je to trochu hanba; 60 rokov sme sa nestretli. Dôvodom je aj zlý politický osud, ktorý si s malými národmi v Európe zahral a často aj zahráva. Nielen v posledných rokoch. Na tú konferenciu si dobre pamätám. Bol som poslucháčom prvého ročníka filozofickej fakulty a konferencia sa týkala Ľudovíta Štúra a základných otázok našich národných dejín. Delegáciu viedol z chorvátskej strany už nebohy profesor Jaroslav Šidak. Po jeho vystúpení ho tvrdo skritizovali slovenskí komunisti na čele s akademikom Ondrejom Pavlíkom. Lebo profesor Šidak sa nedal zmiasť a nevyhlásil našich štúrovcov za kontrarevolucionárov tak, ako to robil Marx a Engels. Bola to dobrá pôda ovšemže potom nastalo obdobie Informbyra, a zhoršenia vzťahov štátov podliehajúcich Moskve s Juhosláviou. Každého kto mal blízko k dejinám národov Juhoslávie zavreli. Možno naši chorvátski priatelia nevedia, že to bola veľmi početná skupina Slovákov, ktorá zohrievala naše väzenia. Iní museli do núteného exilu...

O to viac sa teším, že sme našli organizačnú platformu, chuť a vôľu sa trochu porozprávať o vzájomných vzťahoch dvoch našich národov, pretože pravda je taká, že s chorvátskym národom Slováci žili skoro 800 rokov v rámci zväzku národov Uhorského kráľovstva. Čiže bolo to viac rokov ako s národom českým. Je to nezanedbateľný, a pritom málo reflektovaný historický fakt. Cieľom tejto konferencie je prispieť k prekonaniu tohto mlčania.

Osobne by som sa rád na margo tohto podujatia vyjadril k samotným počiatkom slovensko-chorvátskych vzťahov. Sú nesmierne dôležité a budem veľmi rád, keď sa mi podarí aj neprofesionálom trochu priblížiť dobu, základné udalosti a priebeh udalostí, ktoré k tomu viedli. Všetci, ktorí robíme v oblasti najstarších národných dejín totiž vieme, že ani Chorvátsko, ani Uhorsko pre počiatky svojich národných dejín nemá svojho zodpovedného dobového historika, tvorca príslušného „národného konceptu“.

Nemá kronikárov typu českého Kosmasa, poľského Gala Anonyma, alebo východoslovanského Nestora. Všetky dejiny o počiatkoch Uhorského kráľovstva, rovnako ako Chorvátskeho, píše ľudia z polovice 13. storočia, teda pamätníci po piatich-šiestich generáciách. Tieto pramene sú pochopiteľne nesmierne nespoľahlivé. Často sa navyše hľadá ich filiácia... Po hĺbkovej kritike sa zvažuje, čo chcel autor vlastne svojim textom povedať? Aké bolo jeho auditórium? Kto bol odberateľ? Kto ho objednal? Aké bolo sociálne zázemie autora? Aké svetonázorové nazeranie? Dnes už vieme, že kronika, ktorá po prvýkrát poslúžila pre uhorské dejiny – tzv. *Anonymova kronika* – stojí na hranici literatúry faktu a historického románu. Navyše je naplnená prílišným stredovekým nacionalizmom – predstavou víťazného uhorského politického stavovského národa, ktorý zaujíma svoju vlasť podľa vzoru starozákonného Izraela zaujímajúceho Zem zaslúbenú. O niečo spoľahlivejší je splitský arcidiakon Tomáš, ktorý sa predsa trochu viac pridržiaval niektorých prameňov, ale aj on tiež písal dejiny Chorvátska až v polovici 13. storočia. Ťažko datovateľné a ešte ťažšie dešifrovateľné je však posolstvo *Kroniky Popa Dukljanina*. Preto je povinnosťou nás historikov obrátiť sa na tradíciu. Veľakrát to zdôrazňujem vo svojich posledných prácach. Možno, ak ste čítali poslednú knižku o kráľovi Svätoplukovi, túto myšlienku ste postrehli. Poukazujem tu na to, že tradícia je ten fenomén, ktorý stojí často nad ojedinelými historickými faktami. Prečo? Pretože tradícia pokiaľ má svojho nositeľa, potiaľ funguje v spoločnosti. Často ako korelatív „oficiálnych dejín“. Usmerňuje spoločenské vedomie a spoločenskú prax. Je tvorivým fenoménom spoločnosti. Jedine ak by bola prerušená sídlisková a iná etnická kontinuita, vtedy tradícia zomiera a zaniká. Tradícia zabezpečuje integritu spoločnosti a jeho trvanie. Ona vždy, keď ju spoločnosť potrebuje, sa oživuje a vyberá sa z nej to, čo by spoločnosť práve potrebovala. Zachováva sa najmä ústne. Pokiaľ sa týka pramenovednej základne, táto tradícia je z časti zachytená v životoch (*vitalis*), legendách, zákonníkoch a iných prameňoch dobovej proveniencie. Túto tradíciu, ale v prameňoch treba vypreparovať, sledovať, poznávať a znova a znova sa pokúšať ju definovať. Spoločnosť ňou totiž žila. Nie len panovníckym dvorom, nielen určitými inštitucionálnymi spormi, alebo osudmi niektorých kniežat, vojvodov a podobne. Z pod tohto zorného uhla sa dívame aj my na počiatky slovensko-uhorských dejín. A sledujeme tu veľmi pozoruhodný jav. Očakávali by sme totiž, že i na Slovensku sa bude najsilnejšia tradícia vzniku Uhorského kráľovstva viazať na tradíciu prvého svätého uhorského kráľa – na svätostefanskú tradíciu. Pretože uhorský štát, ako je vám známe, vznikol a konštituoval sa v sídelnom oblúku: Nitra – Bratislava – Stoličný Belehrad – Ostrihom.

Priestor, na ktorom vznikol uhorský štát, sa v podstate kryje s priestorom starej Veľkej Moravy, ktorý obsadil už Rastislav, no a po ňom Svätopluk. Ako píše dobové *Franské anály* práve Svätopluk mal v Nitre svoje *regnum*. A z neho po páde Rastislava zaujal aj úrad zvrchovaného vládcu Veľkej Moravy. Vo svojej politike bol natoľko úspešný, že ho najvyššie autority vtedajšieho sveta – pápež aj cisár uznali za kráľa všetkých Slovanov (*rex Sclavorum*). Ako veľkého kráľa ho zachovala česká, chorvátska i nemecká stredoveká kronikárska tradícia. Práve tento najdôležitejší panovník Veľkej Moravy sa, ako dejiny svätých patrónov panovníkov ukazujú, dostal do ľudovej, všeľudovej tradície a pretrval v nej na rôznych miestach Uhorského kráľovstva až do konca 13. storočia, ako na to poukazuje napríklad ešte uhorský kronikár Šimon z Kézy. V slovenských dejinách však zotrval ešte dlhšie. Prostredníctvom vyššie spomínanej kontinuitnej tradície pretrval vo vedomí spoločnosti Slovákov cez celý stredovek, novovek až do súčasnej najnovšej doby. Prakticky sa stal našou životnou otázkou – otázkou národného citu a to v každom z období nášho národného vývoja a v konečnom dôsledku i symbolom našej štátnosti. Sociologicky čitateľné a preto aj doložiteľné sa toto mnohokrát intuitívne vyjadrenie našej tradície naposledy zviditeľnilo v zápase o náš hrad – v zápase o postavenie jazdeckej sochy kráľa Svätopluka ako symbolu počiatkov našej národnej historickej tradície.

Napriek povedanému sa však konštitutívnou myšlienkou Uhorského kráľovstva stala idea svätého kráľa Štefana, ktorá je dnes veľmi populárna v pokrútenej podobe najmä u našich susedov a to až do tej miery, že pseudokoruna svätého Štefana, ktorú od 13. storočia voláme *corona sacra*, sa z neutrálneho Maďarského národného múzea preniesla do maďarského parlamentu, kde sa jej verejne klania. Deje sa tak i napriek tomu, že dnes všetci vieme, že jej spodná – grécka časť (*corona greca*) bola vyrobená v Konštantínopole štyri desaťročia po smrti Štefana pre pôvodne nitrianskeho vojvodu Gejzu, vtedajšieho kráľa Uhrov. Veľavravné je tiež prevzatie západoslovanskej intitulatúry byzantským cisárom Michalom VIII., ktorý korunu nechal pre Gejzu vyrobiť (s nápisom *Geovitas pistos krales Tourkias*). Prezrádza totiž, aký titul pre svojho panovníka uprednostňovali politické elity tvoriacej sa uhorskej štátnosti. Aj toto *sacrum* Uhorského kráľovstva teda smeruje k Slovensku. A to veľmi programovo. Historicky vzaté – bolo to okolo roku 978, teda na prelome tisícročia, keď zomrel zakladateľ uhorskej štátnosti Gejza. Za svoje sídlo si zvolil Ostrihom, staroslovanské mesto, tak ako to vysvetlil už Konrád Schuneman, nemecký historik, ktorý ukázal, že, áno to je centrálny bod na Dunaji, pri ústí rieky Hron, odkiaľ sa striehlo. Oproti Ostrihomu, v chotári dnešného Štúrova, v polohe Mužla sa našlo a z časti odkrylo

rozsiahle veľkomoravské hradisko. Analogicky to tiež možno predpokladať i priamo v Ostrihome, najskôr v polohe Pilišské Moravce, kde sídlila osada veľkomoravských strážcov na tejto strategickej vodnej i suchozemskej ceste. Ostrihom je totiž od striehnuť, ochrániť. Tento strategický bod si Gejza teda zvolil nie náhodou. Po jeho smrti si jeho vdovu zobral knieža Kopáň, ktorý sídlil kdesi vo Vespríme, jednom z významných centier Pribinovcov. So ženou veľkokniežaťa mala Kopáňovi pripadnúť aj zvrchovaná vláda nad územia, ktoré Gejza ovládal. Ten však za svojho následníka ustanovil svojho syna Vajka – Štefana, ktorý bol dovtedy údelným kniežaťom v Nitre. O tomto nepochybuje ani maďarská historiografia. Gejza a Štefan boli pokrstení misijným biskupom Brunom v čase, keď Salzburské arcibiskupstvo v Zaudunajsku po niekoľkých desaťročiach obnovovalo svoju jurisdikciu. Štefan sa postavil a uchopil moc. Ovšem na krátko. Kopáň s vdovou chceli Štefana odstrániť. Štefan vtedy z Ostrihomu prekročil Dunaj. Prišiel na slovenskú stranu Dunaja, do oblasti dnešnej Býne a začal tam stavať obrovské hradisko. Hradisko je z časti preskúmané. Už nebohý kolega profesor Alojz Habovštiak podal výsledky svojich bádání a keď tam niekedy pôjdete uvidíte že to bolo obrovské zemné hradisko, refugiálneho charakteru. Tam sa sústredili *agmina Nitriensis*, *agmina Posoniensis*, čiže vojská domobrany nitrianskeho a bratislavského komitátu, sem sa dostavili aj vojská kňaznej Gizely, Štefanovej manželky, ktorá bola z bavorskej vetvy rodu Liudolfingovcov (Otovcov). Nebol to rod hocikáky, ale rod, ktorý v osobe Ota III. vládol v celej neskorej Východofranskej ríši, čo bol najmocnejší politický útvar západnej Európy. Viedol ich nejaký Vencelinus, nem. Wenzel, čiže Václav, zrejme Čech. Podľa mena teda aj vojsko mohlo byť z Čiech, ktoré boli tradičnými ríšskymi spojencami. Nuž, a na tomto mieste sa stalo niečo, čo bolo vtedy i počas celého stredoveku veľmi typickým rituálom Európy. Tu Štefana, podľa neskorej tradície pasovali za rytiera. Udal sa tu akt, ktorý poznáme v celých európskych dejinách – prísaha vernosti – *fidelitas*. Na *fidelitas* – vernosti stojí celý život a celá politika vládnučích dynastií. Promótormi tohto aktu boli potomkovia starých veľkomoravských rodov Hont (Gať) a Poznan. Spoľahlivo to dokázal tu prítomný profesor Ján Lukačka a pred ním profesor Juraj Hodál, že títo Štefana pasovali za rytiera a v mene svojho bratislavského a nitrianskeho vojska mu sľúbili vernosť. Takto posilnení prekročili Dunaj a porazili Kopáňa. Jeho telo podľa *Života svätého Štefana* rozštvrtili na štyri kusy a na výstrahu ho vyvesili na štyri hlavné brány štyroch hlavných miest krajiny, aby každý videl, ako skončí ten, kto chce podryť legitimitu moci najvýznamnejšieho rodu Karpatského bazéna, budúcu kráľovskú moc. Štefanove víťazstvo, zabezpečilo staré Nitriansko, prakticky Slovensko. Aj preto je

vo všetkých symbolikách od 14. storočia Štefan spodobovaný okrem meča, so štítom, na ktorom je dvojkríž s tromi kopcami a v rukách drží praporec, ktorý sa, (celkom logicky) podobá na dnešnú prezidentskú štandardu Slovenskej republiky.

Ak dovolíte, rozvinul by som teraz túto malú odbočku k štátnej symbolike dnešnej Slovenskej republiky a Maďarska. V jednej časti sú totiž identické. Odlišuje ich len farba. Zelené trojvršie romatickí štúrovci počas jari národov v roku 1848 vymenili za modré, domnelo viac slovanské. Teraz ku genéze tohto znaku. Ako je známe, posledným kráľom Lotrinska, ako centrálného kráľovstva Franskej ríše, medzi Západofranskou a Východofranskou ríšou bol istý Sventibald. Bol to najstarší syn cisára Arnulfa, hoci aj ľavoboček, pripravený po otcovi prevziať moc v celej Franskej ríši. Zhodou okolností to však bol aj krstný syn nášho Svätopluka, ako hovoria *Fuldské analý*. Po ňom dostal aj meno. Sventibald, Zwentibald totiž neznamena nič iné ako Svätopluk. To je zaujímavé. Ale zaujímavejšie je, že od čias posledného Karolovca na lotrinskom tróne má toto kráľovstvo znak ako staré Slovensko. Logicky sa tu núka riešenie, že Svätopluk Lotrinský pri svojom krste nezískal len meno od moravského Svätopluka, ale prevzal aj jeho symbol. Celkom jasne sa tiež ukazuje kontinuita tohto znaku v symbolike Nitrianskeho kniežatstva. V ikonografickej podobe 14. storočia ako ju poznáme z *Obrázkovej kroniky* (*Chronicon Pictum*) sú jeho nositeľom nielen králi zakladatelia Štefan – I. a Ladislav I., ale v 13. ešte aj Ondrej II., vodca V. križiackej výpravy. Nuž, ako som už povedal, vládatelia a dynastie sa menia, tradícia zostáva.

Čiže tradícia a symbolika vždy poukazovali na to, že horná a hornatejšia časť Uhorského kráľovstva – Predunajsko, ak chcete, zohrala významnú úlohu pri vzniku Uhorského kráľovstva. Ešte aj vo fragmentoch zachovaná písaná história tvrdí, že to bolo Slovensko (Nitriansko), ktoré zachránilo Štefanovi život a zabezpečilo nástup na ústredný veľkokniežací stolec, ktorý sa už o chvíľu mal stať posvätením a pomazaním pápeža Silvestra II. kráľovským. Tradícia prvého kresťanského kráľa Uhorského (najskôr Panónskeho) kráľovstva postavila silu kresťanstva nad pohanskými vzburami a približne pol storočia po smrti kráľa začala byť nosnou ideou tohto kráľovstva. Očakávali by sme, že takto sa svätostefanská tradícia a legenda uchyť aj na našom území. Nestalo sa tak. Slovensko šlo inou cestou. Zvláštnou.

Svätostefanská tradícia sa na Slovensku dlho neujímala. Nemáme o nej do 13. storočia veľa dokladov. Legendy stvorené na konci 11. a začiatkom 12. storočia v slovenskom prostredí akosi nerezonovali. Ukázalo sa, že nitrianske elity veľmi citlivo zareagovali na to, že ľudia okolo Štefana odstránili Vazula (Vasila od gréckeho Bazil – bazileos = vládca), nitrianske knieža. Ako

podávajú akokoľvek tendenčne spísané *Gesta Hungarorum vetera* Štefan, potom, čo prišiel o svojho prvorodeného syna Imricha (na poľovačke ho kanec napichol a – zomrel), si uvedomil, že bez následníka trónu hrozí nebezpečenstvo, že príde iný uchvatiteľ trónu a to budú Arpádovci z Nitrianskeho kniežatstva. Tu sa stihlo vytvoriť v počiatkoch uhorského štátu takzvané kniežatstvo – *ducatus* – a nebolo to malé kniežatstvo. Čo do územnej rozlohy zaiste zhodné z rozlohou Ostrihomského arcibiskupstva. S Bihorskom dokonca tvorilo *tertia pars regni* – tretinu kráľovstva. Razilo svoju mincu, často lepšiu ako bola kráľovská, malo svoje vojsko, viedlo vlastnú dynastickú i zahraničnú politiku. Bol to prosto štát v štáte. Štefan a jeho suita nemohli pripustiť, aby toto prešlo z rúk Štefana, do rúk najstaršieho Arpádovca nitrianskeho kniežaťa Vazula s východným menom, ktoré sa inak vyskytuje aj v Bulharsku. Dal ho teda oslepiť a zamurovať v nitrianskej veži. Nebezpečenstvo však hrozilo i celému jeho potomstvu. Mal troch chlapcov, Belu, Ondreja a Leventeho. Títo, keď videli, že je zle a oni môžu skončiť podobne ako ich otec, ušli. Ušli do Čiech na dvor Břetislavov. Tam dlho nevydržali a pokračovali trochu ďalej. Belo odišiel do Poľska, a Levente s Ondrejom až do Kyjevskej Rusi. Tam sa chlapci všade priženili. Na Kyjevskej Rusi dostal Ondrej Anastáziu, dcéru Jaroslava Múdreho. V Poľsku Belo Rychézu, či Adelaidu, sestru Kazimíra Obnoviteľa. Keď sa Ondrej v 1046 roku vracal do Uhorského kráľovstva, jeho manželka vychovaná vo východnej cirkvi, si so sebou zobrala aj východných mníchov, ktorí sa usadili pod hradom Vyšehrad (Visegrád) a v Tõni (Tichoni, dnes maď. Tihany), na brehu Blatného jazera – dnešného Balatonu. Ondrej sa stal kráľom. Jeho brat Belo za svoju pomoc pri získaní kráľovstva, získal tretinu kráľovstva.

Jedným zo synov Bela a Rychézy (Adelaidy) bol Ladislav. Pôvodne jeho meno znelo s „V“ – Vladislav – ten, ktorý vládne sláve. Tak ho píšú dodnes Poliáci. Tí rozumeli tomuto menu a neprijali uhorské čítanie tohto mena s „L“ – Ladislav (maď. László). Mládenec vyrastal v Poľsku, naučil sa materinčine – poľštine a podľa svedectva najstaršej poľskej kroniky Galla Anonyma, bol jazykom a spôsobmi dokonca lepším Poliakom, ako hocikto iný. Po historických turbulenciách, ktoré nastali po smrti jeho otca uhorského kráľa Bela I. v roku 1063 získal s bratom Gejzom a Leventem opäť útočisko v Poľsku u svojho strýka mocného poľského kráľa Boleslava II. Štedrého. Po bitke pri Magyoróde a korunovácii svojho brata Gejzu za uhorského kráľa Ladislav vo veku 28 rokov zaujal kniežací stolec v Nitre, teda to miesto, kde pred ním sídlil jeho deda, otec a Svätopluk Veľký, ako už o tom bola reč.

Po smrti kráľa Gejzu v roku 1077 Ladislav zaujal miesto svojho brata. Práve tento nitriansky a uhorský panovník stojí na počiatkoch

slovensko-chorvátskych dejín ako najvýraznejšia osoba, ako zakladateľ chorvátsko-uhorskej personálnej únie. Ešte pred uhorským kráľom Kolomanom Učeným. Ladislav bol veľmi zvláštny mládenec. Jeho životopisec na konci 12. storočia hovorí, že bol veľmi vyrastený, vysoký a zdatný muž. Vraj o hlavu prečnieval nad všetkými. Charakterizovalo ho to, že bol skvelý bojovník s obrovským a pevným ramenom, v ktorom bolo umenie držať onen dvojsečný meč, ktorý bol vtedy módný a bol základným bojovým prostriedkom. A práve jeho víťazné rameno sa stalo povestné vo všetkých ďalších vojnách, ktoré začal viesť. Pravdepodobne sa stalo symbolom už za života Ladislava a ako také prešlo do symboliky Nitrianskeho kniežatstva, ktorú nám podnes zachoval mestský erb Nitry, ktorý znázorňuje víťazné rameno svätého kráľa Ladislava, ktoré nesie štandardu Nitranov – vodorovný strieborný dvojkríž v červenom poli; ale o tom som už tiež trochu hovoril. Ladislav veľmi skoro pochopil funkciu kresťanstva – možno lepšie ako sám svätý Štefan a veľmi funkčne ju instrumentalizoval. Pretože je to Ladislav I., ktorý po dohode s pápežom rozhodol o kanonizácii Štefana. Možno nie spôsobom aký sa stal záväzným od polovice 13. storočia, pretože mnohé tie životy a legendy, ktoré sa mali čítať pri kanonizácii svätcov sa ani vo Vatikáne v tom čase nečítali. Proste prišiel legát z Vatikánu a dovolili otvoriť hrob Štefana, hrob Taliana Gerharda, vzali ostatky dvoch mučeníkov Svorada a Benedikta ... mučeníkov, ktorí vtedy vyšli z kláštora na Zobore... Do toho prišiel ďalší svätý – Imrich, a takto vznikla stará galéria uhorských svätcov. Odrazu Uhorsko cez Ladislava I. pochopilo to, čo Európa začala dosť dobre chápať už dávno: že rôzni svätí, ktorí bojovali v rímskych arénach za kresťanstvo už nevzrušujú veriacich, nie sú atraktívni, moderní... Zaujímavé je dívať sa na tieto beatifikácie. Dvaja Slovania – Slováci, jeden Nemec z Talianska, a na záver dvaja Arpádovci. Neodzrkadľuje to etnické a náboženské pomery v Uhorskom kráľovstve? No a nezabúdajme ešte na ďalšieho Slovana svätého Adalberta – Vojtecha, do dnešného dňa nazývaného Belo/Bela, teda biely, od ktorého si uhorskí králi zobrali svoje slávne meno. Toto sú základy Uhorského kráľovstva a „spoločenská zmluva“ všetkých jeho národov. Toto je nový nosný pilier, bez ktorého by nebolo možné budovať štát. Dnešná predstava, že kresťanstvo je len náboženstvom, vierovyznaním, je zavádzajúca. Kresťanstvo v tom čase bol predovšetkým civilizačný fenomén. V Európe nemohol byť štát a spoločenstvo, ktoré by ignorovalo ideu kresťanstva a bolo niečo viac ako nejakou tlupou kočovníkov, nomádov alebo pohanských divochov. Ladislav toto geniálne pochopil. Spísal po Štefanovi ohromne zaujímavú knihu zákonov, kde v niekoľkých knihách uviedol do poriadku najmä praktické otázky riadenia štátu. Nuž a život mu doprial,

aby rýchlo zasiahol aj do chorvátskych dejín. V Chorvátsku – ako iste dobre viete – vymiera rod veľkých Trpimirovcov. Vymiera za zvláštnych okolností. Nevedia sa historici dohodnúť, lebo pramene si protirečia. Pápež Urban II vyhlasuje krížovú výpravu. Vyzýva všetkých európskych panovníkov, aby sa zúčastnili tejto výpravy a išli bojovať do Svätej zeme za záujmy kresťanstva i Cirkvi samej. Chorváti tiež boli oslovení. Ich posledný panovník Zvonimir z rodu Trpimirovcov v tom čase – sídlil v Knine. Nevieime presne čo sa tam stalo. Došlo k nezhodám. Možno prišlo aj k „ruvačke“ a posledného Trpimirovca pri nej veľmoži krajiny utkli. Chorvátsko zostalo bez legitímneho panovníka. Zrejme sa rozdelilo a bez panovníka, ústrednej postavy krajiny, nastali v krajine krušné časy, zložité vzťahy. Viete si to predstaviť?! Skrátka a dobre – dosť dobre chápem popredné rody Chorvátska, že sa im do Svätej zeme nechcelo. Zaiste mali dosť problémov doma. Zvonimir však mal manželku z Nitrianska. Bola to sestra Ladislavova. Volala sa Helena, ale Chorváti ju nazvali Krásna – Ljepa. Tak jej Chorváti hovorili. A táto krásna žena, zaiste s ohromným vplyvom, keďže zostala osamotená, v zložitých pomeroch sa o pomoc obrátila k bratovi Ladislavovi. Tento nemeškal a vtiahol so svojimi víťazmi do Chorvátska. A choval sa ako každý dobyvateľ. Bol to odvážny kúsok. Pápežský obľúbenec sa však týmto činom dostal do nemilosti Svätej stolice. Táto si nárokovala patronátne právo na Chorvátske kráľovstvo a tým i na právo rozhodovať o tom koho má určiť na kráľovský prestol. Ladislav však ignoroval pápežské rozhodnutia. Oproti tomu sa pokúsil nakloniť si miestne elity. Chorvátskemu kléru dovolil naďalej sa ženiť. Starým rodom sľúbil zaistiť ich staré privilégia. Otriasol hegemoniou Splitského arcibiskupstva, tradičného centra kresťanstva na východnom pobreží Jadranského mora. Lebo zdá sa, že to bol práve on, ktorý založil biskupstvo v Záhrebe a podriadil ho Kaločskému arcibiskupstvu, ktoré ležalo na území Uhorska. Nemáme o tom zakladacu listinu. Nie je to však až také zvláštne v kontexte celého Uhorského kráľovstva. Čo je však zvláštne je to, že zhruba o 70 rokov neskoršie, sa spomína, že prvým záhrebským biskupom bol nejaký muž menom Duch. Najčastejšie sa to vykladá, že to musel byť Čech, alebo Slovák. Ja sa prikláňam k myšlienke, že to bol Slovák. Aj preto, že niekto musel preniesť do Záhrebu a Istrie legendy o svätom Svoradovi a Benediktovi. Kult najstarších krajinských svätcov, nitrianskych svätcov, nemohol prísť na územie dnešného Chorvátska bez toho aby ho nesprostredkovali jeho nositelia – nitrianske vojenské a cirkevné elity. Nakoniec nie nepodobne, ako sme o tom informovaní v prípade päťkostolského biskupa Maura, ktorý u seba v Päťkostolí schovával vzácnu relikviu – reťaz z tela Svätého Svorada. Čiže zo Slovenska prišiel do Chorvátska kult svätého Svorada a Benedikta

a s ním aj prvá Ladislavovi lojálna, zakladateľská generácia Záhrebského biskupstva. Časť chorvátskych historikov sa domnieva, že to boli francúzski benediktíni, ktorí založili a na čas viedli toto biskupstvo. Pochybujem. Nebudem však siahať do argumentácie tejto problematiky. Pán profesor Budak nám to zrejme objasní, aký je súčasný stav názorov chorvátskej historiografie pokiaľ ide o túto tému. Čiže Ladislav vtiahol, dobyl krajinu – okrem Prímoria – a pravdepodobne sa nechal korunovať za chorvátskeho kráľa. Takto *de facto* vznikla personálna chorvátsko-uhorská únia a my, tak Slováci ako aj Chorváti sme sa stali súčasťou stále pevnejšej, v tom čase už do značnej miery stabilizovanej uhorskej štátnosti. Tá síce už predtým pokukávala po Balkáne, všimla si však najmä Vojvodinu, Srijemsku Mitrovicu a Belehrad. Poškuľovala aj po niektorých ďalších južných územiach, ale nemala sily, aby tam vstúpila vojensky, vybojovala, no najmä si udržala nové krajiny.

Ladislavom I. sa začínajú kreovať politické a kultúrne vzťahy medzi Slovenskom a Chorvátskom. Za čias kráľa Kolomana Knihomoľa došlo na chorvátskej pôde k prvému „uhorsko-chorvátskemu vyrovnaniu“. Sú to oné známe *Pacta conventa* nekonečná vedecká epopej chorvátskej historiografie, na ktorej sa formujú dve názorové skupiny chorvátskej historiografie.

Samotný Ladislav I. neporazený zomrel počas ťaženia proti Čechom v roku 1095. Ako každý neporazený vladár ako historický kráľ prešiel do legendy. Do písanej podoby ju zvečnili až na konci 12. storočia na dvore Bela III. vo Varadíne. Všimnite si však, priatelia z Chorvátska, keď pôjdete po Slovensku, že až v 27 románskych a ranogotických kostoloch je do dnešného dňa na stenách namaľovaná legenda o tomto rytierskom svätcovi. Tento Ladislav, spodobovaný so slovanskou sekerou je muž, hrdina, vojvodca, kresťan, zbožný rytier, ktorý pomáha ubiedeným; muž, ktorý bráni krajinu pred východnými nomádmi a západnými votrelcami. Je to muž, ktorý si však popri vojne nájde i čas sadnúť a pomodliť sa. Je preto logické, že Ladislavovská legenda v slovenských dejinách svojim významom prevrstvila svätoštetanskú. Svätoštetanská idea sa potom už obnovovala len ako nové a moderné politikum spojené najmä s nástupom Habsburgovcov na uhorský trón. Títo sa v pronemecky orientovanom katolíckom Arpádovcovi priamo vzhliadli a s veľkou chuťou ho ako ideologickú zbraň nasadzovali najmä v zápase proti uhoro-maďarským stavom v 17. a na počiatku 18. storočia.

Ja dúfam, že som dodržal čas. Páni ďakujem pekne...

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Slovakia and Croatia : Historical Parallels and Connections (until 1780). Ed. Martin Homza a Neven Budak. Bratislava a Zagreb 2012, v tlači.

[II]

SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

Profil historického diela Františka Vítězoslava Sasinka¹

Hlavná časť historického diela F. V. Sasinka spadá do šesťdesiatych až osemdesiatych rokov 19. storočia, do obdobia, v ktorom sa položili základy slovenskej národnej historiografie ako vedy. Stojí tu ako jej spolutvorca v osobe hlavného redaktora vedeckého orgánu Matice slovenskej Letopisu Matice slovenskej, ale aj svojím rozsiahlym vlastným historickým dielom, za ktoré si už od súčasníkov vyslúžil charakteristiku „slovenský Palacký“. Ponechajme stranou či právom a či nie, a čím vlastne Slovákom pripomínal dielo Františka Palackého. Skôr si treba uvedomiť, v akej epoke vývoja historiografie ako vedy vznikalo a formovalo sa historické dielo F. V. Sasinka, z akých metodologických a teoretických základov vychádzalo, aké ciele sledovalo a komu slúžilo?

Všetky metodologické základy európskej historickej školy, rovnako ako historicko-filozofická Hegelova koncepcia vyúsťujúca do viery v historický pokrok, boli formulované už pred rokom 1830. Júlová revolúcia vo Francúzsku otriasla však nielen Hegelovým systémom, ale prispela i k rozkladu vlastnej historickej školy. Novým medzníkom na ceste formovania sa historiografie v európskom svete sa ukazoval rok 1848, ktorý hlboko, napriek všetkým rozporom, poznačil i náš slovenský vývoj. V západnej Európe sa buržoázia definitívne dostala k moci, prestala byť revolučnou triedou a ťažisko revolúcie sa posunulo na východ, do Ruska. Buržoázna historiografia prestala byť kritickistickou zložkou spoločnosti, zákonite prešla k apológii jestvujúceho stavu. Cesta od kritiky k apologetike, tak možno charakterizovať základnú vývojovú niť, a to k apologetike v najrôznorodnejšom chápaní. To sa stáva základným atribútom európskeho historického myslenia v 2. polovici 19. storočia. Symptomatické sú tieto premeny napríklad i v diele dvoch najvýznamnejších európskych historikov tej doby (diela, ktorých ešte

¹ Matúš KUČERA: *Koncepcia slovenských dejín v diele F. V. Sasinka*. In: *Franko Vítězoslav Sasinek : Najvýznamnejší slovenský historik 19. storočia : 1830 – 1914*. Ed.: Richard MARSINA a Peter MULIK. Martin : Matica Slovenská, 2007, s. 9 – 20. Rovnako dizertačná práca: Karol HOLÝ: *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, 512 s.

pred revolúciou dobre poslúžili najmä teoretickým východiskám F. Engelsa) Thomasa Carlyla a Francois Guizota. Skutočnosť, že buržoázii už nešlo o zmenu spoločenského systému, sa ešte vo vyhranenejšej podobe premietlo do myslenia v tých krajinách, kde zvyšky feudalizmu neboli celkom likvidované, ako to bolo napríklad v nemeckých štátoch, respektíve v Nemecku, či v rakúskej monarchii, respektíve v rakúsko-uhorskej monarchii. Tu ešte viac vystupovala snaha o apologetiku jestvujúceho, rezignácia na akékoľvek vývojové koncepcie. Celá táto nová myšlienková orientácia sa v európskej historiografii prejavuje dvoma tendenciami: 1. snahou o hlbokú faktografiu v poznávaní historického procesu (to je typické najmä pre historiografiu 2. polovice 19. storočia) a predstavuje základnú cestu „zvedečtovania“ historiografie; 2. alebo ide vývoj iným smerom, cestou zovšeobecnených, často nič nehovoriacich schém, ktoré vyúsťujú do psychologizujúceho estetizmu. Filozofickou bázou, na ktorej sa skôr či neskôr stretli všetky dovtedajšie historické školy, bol pozitivizmus, naberajúci rôzne „národné“ zafarbenia. Ináč sa prejavil v anglickej alebo vo francúzskej historiografii a ináč ho prijali žiaci Leopolda Rankeho v Nemecku. Čo všetko pozitivizmus v historiografii zničil zo starej hegelovskej historickej školy a čo priniesol do historiografie nové – to je otázka, ktorá sa v historiografii rieši rôznorodo. Jedno však predsa nemožno uprieť: požiadavkou poznania a hlbokéj analýzy prameňov históriu scientifikoval, zvedečtil, postavil na nové profesionálne základy. V Anglicku sa to prejavilo najmä tým, že historiografia sa vypracovala na vysokú teoretickú vedu, ktorej však nechýbala ani praktická úroveň. Najmä pri publikovaní prameňov. Pritom nastolila i nové chápanie ekonomickej historiografie. Vo Francúzsku od roku 1868 vznikla zase *École des Hautes Études* a s ňou sa zavádzala i nová forma seminárneho štúdia profitujúca z nemeckej historickej školy a najmä rankeovského dejepisectva. Aj v Nemecku sa historici snažili históriu zvedečtiť. Bojovali proti tzv. „bežnému dejepisectvu“ a hľadali nové metódy výskumu i jeho následného spracovania. História sa akosi naturalizovala, a to v takom zmysle, že sa v nej hľadali konštantné prírodné zákonitosti. O vedeckosti histórie sa hovorilo najmä v takomto zmysle.²

² Historiografia, historické myslenie, metodológia či filozofia dejín od čias Bernheimových (Ernst BERNHEIM: *Lehrbuch der Historische Methode und der Geschichtsphilosophie*. 5. a 6. vyd. Leipzig : Duncker & Humblot, 1908, 842 s.; Eduard FUETER: *Geschichte der Neueren Historiographie. Handbuch der mittelalterlichen und Neueren Geschichte, Allgemeines*. 1., München a Berlin : R. Oldenbourg, 1911, 626 s.) zaznamenala celý rad najrôznejších, ideovo divergentných a v hodnotení viac ako protirečivých pohľadov na vývoj historiografie ako vedy. Z novších či základnejších prác, pozri: *Istoriografija novogo, vremeni stran Jevropy i Ameriky*. Ed.: Ilja Semenovič GALKIN. Moskva : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1967, 669 s.; Jerzy

Obrovská erupcia historizmu, ktorá celý tento vedecký kvas sprevádzala, vyniesla na výslnie mnohé veľké postavy, ktoré sú dnes považované za zakladateľov či profilujúcich národných historikov v mnohých európskych krajinách. Ak začneme porovnávať Sasinkových rovesníkov, vystúpia pred nás skutočne mnohé veľké mená: Hypolit Taine, Fustel de Coulanges, Jacob Bruckhardt, Theodor Mommsen, Henrich Brunner, G. Waitz, K. Lamprecht, G. Maurer, M. M. Kovalevskij, P. G. Vinogradov, V. O. Kľučevskij – aby som menoval aspoň tých najznámejších. A tu vzniká prvá vážna otázka: čo z tohto obrovského európskeho duchovného historiografického prúdu Sasinek poznal, ku ktorým autorom sa dostal, čo si osvojil ako metodologický základ vlastnej profesie, aké metódy sa naučil, u koho sa zaslúžil do tajov techniky historickej práce?

1. Po svedomitom prečítaní množstva Sasinkových historických diel treba s poľutovaním konštatovať, že nič alebo takmer nič. Na poli teórie a metodológie F. V. Sasinek bol a zostal samouk, diletant, ktorému nebolo dopriate ani toľko, aby sa v prípravných rokoch vyrovnal s vysokou úrovňou domáceho jezuitského barokového dejepisectva a etatického štátneho uhorského historizmu z počiatkov národného obrozenia. Príčiny, ktoré to spôsobili, nie sú nijako zahalené, skôr prozaické. Syn chudobného skalického obuvníka, od detských rokov polosirota, po skončení nižších tried skalického gymnázia len a len za pomoci štipendií a v provinčnom Szolnoku

TOPOLSKI: *Marksizm i história*. Warszawa : Państwowy Instytut Historyczny, 1977, 468 s.; Valentin Ferdinandovič ASMUS: *Marx a buržoázny historizmus*. Bratislava : Pravda, 1973, 408 s.; Mirjana GROSS: *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb : Centar za povijesne znanosti, 1976, 377 s.; Jaroslav KUDRNA: *História, filosofie, politika v NSR*. Praha : NPL, 1964, 204 s.; Lajos ELEKES: *Ponímanie dejín v buržoáznej vede a kultúre*. Bratislava : Pravda a Svoboda, 1980, 471 s.; Jerzy TOPOLSKI: *Metodologia historii*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, 612 s.; *Probleme der Geschichtsmethodologie*. Ed.: Ernst ENGELBERG. Berlin : Akademie Verlag, 1972, 355 s.; Boris Fedorovič PORŠNEV: *Socialnaja psihologija i istorija*. Moskva : Akademija nauk SSSR, 1966, 212 s.; Antoine PELLETIER a Jean Jacques GOBLOT: *Matérialisme historique et histoire des civilisations*. Paris : Éditions sociales, 1969, 206 s.; Otto BRUNNER: *Neue Wege der Sozialgeschichte*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1956, 256 s.; Fernand BRAUDEL: *Écrits sur l'histoire*. Paris : Flammarion, 1969, 315 s. K vlastnému historiografickému pohľadu: Golo MANN: *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Frankfurt : S. Fischer, 1958, 989 s.; Georges LEFEBVRE: *La naissance de l'historiographie moderne*. Paris : Flammarion, 1971, 348 s.; Georg Gerson IGGERS: *Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*. München : Dt. Taschenbuch Verlag, 1971, 397 s.; Vladimir Sergejevič ŠVIRJEV: *Neopozitivizm i problemy empiričeskogo obosnovanija nauki*. Moskva : Nauka, 1966, 214 s.; Igor Semenovič KON: *Kritický nástin filosofie dějin 20. století*. Praha : NPL, 1963, 645 s.

mohol skončiť strednú školu. Pritom nesporne talentovaný mládenec si nemohol vybrať žiadnu ďalšiu praktickú a výnosnú univerzitnú prípravu, lebo jednoducho ani sám, ani jeho okolie na to nemali financie. A tak ho pohltila, ako mnoho mladých ľudí pred ním i po ňom, mníšska sutana, navyše z rádu, ktorý sa nijako nemohol honosiť svojou učenosťou a vzdelanosťou. Boli to kapucíni z Nového Mesta nad Váhom, ktorí mu dopriali biednu filozofickú propedeutiku v Pezinku a neskôr v polomestečku – v Tate.

Teologickú prípravu si k tomu dobudoval v zastrčenej rakúskej dedinke Scheibbs, nachádzajúcej sa stranou od cesty, ktorá spájala Viedeň s Lincom a rovnako vzdialenej od akéhokoľvek významnejšieho kultúrneho či vedeckého centra.³ Mníšske prostredie a prísne reguly v mladom Sasinkovi pochovali tvorivý myšlienkový rozlet, umocnili pokoru, znášanlivosť a pridali vonkoncom nepotrebný fideizmus. Vlastne bolo šťastím, že v maďarskom a rakúskom prostredí mladý talentovaný Slovák národne nezahynul. Zásahu na tom má príslušník Štúrovej školy Leo Čepek, Sasinkov „teologický učbár“ v Scheibbs. Sasinek v zreých rokoch priznal: „Získali-li čo národ na mojej osobe, to pripísať sa dá zásluhám Leovým. On ma duševne splodil národu.“⁴

Na pole vedy a verejnej činnosti F. V. Sasinek prichádza teda viac ako formálne nepripravený; je tu len jeho talent, chuť do práce, dosť slušná jazyková príprava a snaha dať svoje tvorivé sily do služieb národa. Nebolo

³ Všetky doterajšie životopisy F. V. Sasinka vychádzajú zväčša z jeho autobiografického náčrtu, ktorý prístupne reedoval František Richard OSVALD (pod pseudonymom Zadumený): *Pamiatka na štyridsaťročné literárnej činnosti Franka Vítázoslava Sasinka, kňaza katolíckeho*. Ružomberok : Vl. n., 1892, 53 s.; pôvodne uverejnené v: *Poklad kazateľský*, roč. 4, 1892, s. 308 n. Z tohto životopisu vychádzal i Alois KOLÍSEK: *František Vítázoslav Sasinek* (ďalej Alois KOLÍSEK: *F. V. Sasinek*). Skalica : Nákladom mesta Skalice, 1930, s. 5 – 23. Z novších pokusov o vystihnúť životných osudov F. V. Sasinka: Štefan BARANOVIC a Florián DAMBORÁK: *František Vítázoslav Sasinek : (1830 – 1914)*. Skalica : Záhorské múzeum, 1969, 16 s., ďalej príspevky v zborníku: *Matiční dejatelia Michal Chrátok – František V. Sasinek* (ďalej *Matiční dejatelia*). Ed.: Tomáš WINKLER. Martin : Matica slovenská, 1971, 145 s., (tam aj štúdie J. Vantuchovej, Š. Baranoviča, R. Kuchára, J. Šatka a M. Kučeru.). Z inonárodných pokusov o životopisný náčrt a hodnotenie jeho diela si zasluži pozornosť: Tomáš ŠMYD: Biskup Moyses, otec národa slovenského a Matica slovenská. In: *Vlast'*, roč. 6, 1889 – 1890, s. 671 – 674; ako aj biografická črta encyklopedického charakteru v Riegrovom Náučnom slovníku (sub voce). Autorom je M. Chrátok. V celej slovenskej produkcii však niet väčšieho, úplného a kritického pohľadu na život a dielo F. V. Sasinka. Väčšina vyššie uvedených prác má príležitostný charakter, zväčša jubilejného rázu.

⁴ F. V. Sasinek v nekrológu na Lea Cepka. In: *Národné noviny*, roč. 4, 1873, č. 70 zo 14. júna 1873). K národnému profilu Sasinka: Jarmila VANTUCHOVA: František Vítázoslav Sasinek a jeho miesto v slovenskom národnom hnutí. In: *Matiční dejatelia*, s. 89 – 106.

mu teda dopriate aspoň to, čomu sa tešili mnohí evanjelickí učitelia a farári, ktorí dlhšie alebo kratšie študovali na nemeckých univerzitách, vyskúšali si pracovnú schopnosť i sily v univerzitných seminároch pod vedením vzdelaných a skúsených učiteľov európskeho mena, mohli sa prehŕňať v bohatých a moderných knižniciach – v neopakovateľnom to žriedle každej vedy a vedeckej prípravy. Táto Sasinkova nepripravenosť mala za dôsledok nielen jeho vedecký amaterizmus, ale viedla ho vlastne k tomu, že pracovne sa nikdy nevyhranil, v ničom nešpecializoval.⁵

Historické dielo F. V. Sasinka totiž tvorí len časť z toho obrovského počtu prác, pod ktoré sa podpísal a ktoré tu po sebe – zväčša vo vytlačenej podobe – zanechal. Je natoľko mnohostranný, že vlastne v zaostalej uhorskej kultúre a vede predlžuje éru známych polyhistorov, ktorí inde definitívne vymierajú už v 17. a 18. storočí. Začína básňami, píše články s pedagogickou tematikou (za ne si „vyslúžil“ preloženie z Taty do Budína), publikuje prvé historické práce a popri nich hneď obrovské množstvo najrôznejších osvetových prác. Zasahuje politickou publicistikou do verejného slovenského života a pritom stále a neustále reční, káže, spisuje a opisuje historické pramene ako prípravu na svoje historické podujatia. Napriek tomu všetkému rozsahom svojho historického diela je popri Jonášovi Záborskému najproduktívnejším slovenským historikom 19. storočia Jaroslav Vlček ironicky, no pravdivo poznamenáva, že napísal „celú takmer knižnicu“. Vystihol to nakoniec celkom dobre, pretože v Riznerovej *Bibliografii slovenského písomníctva* zaberá len súpis názvov Sasinkových kníh, štúdií a článkov takmer 30 husto potlačených strán, ináč povedané – vyše dvetisíc bibliografických titulov.⁶

Od roku 1852, keď vyšla jeho historická prvotina v časopise *Cyrill a Method*, priam nepretržite písal jednu prácu za druhou. Svoje historické

⁵ Keď súčasníci posielajú F. V. Sasinkovi gratulačný list z Martina (Pavol Mudroň, Matúš Dula, Svetozár Hurban Vajanský a vyše 50 ďalších kultúrnych a verejných činiteľov) k jeho 80. narodeninám a chcú ohraničiť jeho činnosť, píše: „Vy ste básnili, rozprávali, poučovali, osvecovali, oduševňovali, karhali, potešovali svoj národ; theologia, pedagogia, literárna história, estetika, filozofia, asketická literatúra, hymnológia, filológia – ajhľa, polia a záhony, po ktorých ste putovali...“ Pritom treba pripomenúť, že ešte stále tu nie je vymenovaná celá škála verejnej činnosti, literárneho, vedeckého a encyklopedického záujmu. Predsa však treba poznamenať, že históriu vo svojich záujmoch Sasinek kladol na prvé miesto. Vyplyva tak z verejného prejavu, ktorý mal Sasinek v Rakúsku, v Algersdorfe roku 1910. (*Prečo kladiem váhu na svoje historické práce?* – reč uverejnená v *Slovenských ľudových novinách*, roč. 1, 1910, z 23. decembra 1910. Zdravicu Martinčanov uverejnil Alois KOLÍSEK: *F. V. Sasinek*, s. 79 – 82.)

⁶ Ludovít Vladimír RIZNER: *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka. Od najstarších čias do konca r. 1900*. 5. Martin : Matica slovenská, 1968, s. 11 – 40.

práce vydával v časopisoch *Slovesnosť*, vo vedeckom orgáne Matice slovenskej v *Letopise Matice slovenskej*, v obnovených *Slovenských pohľadoch*, v *Slovanskom svete*, v šiestich ročníkoch vlastného *Slovenského letopisu pre históriu, topografiu, archaeologiu a ethnografiu*, vo viedenskom časopise *Parlamäntär*, v maďarských historických časopisoch *Századok* a *Történelmi Tár* – aby som vymenoval aspoň tie najvýznamnejšie. K štúdiám a článkom pristupovali vlastné monografie – sedem väčších a niekoľko menších.⁷ Máme teda pred sebou dielo úctyhodné, napísané po slovensky, po česky, po nemecky i po maďarsky (nie teda preložené), a treba nám ho svedomito roztriediť a prezrieť, aby sme ho mohli posúdiť, zhodnotiť, zaradiť do kontextu konštituovania sa slovenskej historiografie ako vedy. K tomu treba ešte poznamenať, že väčšina z tohto historického diela patrí do obdobia, keď sa podarilo Štefanovi Moysesovi vyslobodiť ho z kapucínskej rehole a ustanoviť ho za učiteľa v kňazskom seminári v Banskej Bystrici. Tu sa po prvý raz začínajú jeho vážne archívne bádania, v ktorých už pokračuje i neskôr, keď sa v septembri roku 1869 presťahoval do Martina ako tajomník Matice slovenskej. Historické dielo

⁷ K základným historickým monografiám F. V. Sasinka patria: 1. *Dejiny drievnych národov na území terajšieho Uhorska*, Skalica : Tlač F.X. Škarnicla synov, 1867, 255 s., druhé vydanie v Martine : Knihťlačiarsky účastinársky spolok, 1878, 254 s.; 2. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica : Tlač F.X. Škarnicla synov, 1868, 254 s.; 3. *Dejiny kráľovstva Uhorského*. 1. zv. Banská Bystrica : Rýchlotiskom vdovy F. Macholda, 1869, 354 s.; 2. zv. Turčiansky Sv. Martin : Knihťlačiarsky účastinársky spolok, 1871, 408 s.; 4. *Die Slowaken. Eine ethnographische Skizze*. Turec Sct. Martin : Druck des Buchdruckerei-Actien-Vereines, 1875, 33 s.; druhé vydanie: Prag : Verlag von Fr. A. Urbánek, 1875, 50 s.; 5. *Slováci v Uhorsku*. Turčiansky sv. Martin : Nl. v., 1902, 40 s.; 6. *Država Veľkomoravská*. Ružomberok : Karol Salva, 1896, 37 s.; 7. *Archív starých česko-slovenských listín, písemností a dejepisných pôvodín pre dejepis a literatúru Slovákov*. 1 – 2. Turč. Sv. Martin : Matica slovenská, 1872 – 1873; 8. *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archaeologiu a ethnografiu* (ďalej *Slovenský letopis*), roč. 1 – 6, 1876 – 1882; 9. *Dejepis všeobecný a zvláštny Uhorska, svetský a náboženský dľa rukopisu p. Františka V. Sasinka, pre slovenské národné školy*. Bratislava : Kongregácia Mechitaristov, 82 s. 10. *Sv. Metod a Uhorsko*. Turč. Sv. Martin : Knihťlačiarsky účastinársky spolok, 1884, 19 s.; 11. *Arpád a Uhorsko*. Turč. Sv. Martin : Nl. v., 1885, 48 s.; 12. *Život sv. Cyrilla a Methoda, apoštolov slovanských*. Trnava : Tlačou Adolfa Horovitzu, 1885, 44 s.; 13. *Čechy v X. storočí*. Praha : F. A. Urbánek, 1886, 67 s.; 14. *Ulfilas a glagolské písmo*. Praha : F. A. Urbánek, 1866, 50 s.; 15. *Založení biskupství latinského v Praze*. Praha : J. Zeman, 1886, 31 s.; 16. *Jako povstala slovanská boboslužba?* Pittsburg : Nákladom Am. Slov. novin, 1892, 41 s.; 17. *Obrana sv. Methoda*. Turč. Sv. Martin : Knihťkupecko-nakladateľský spolok, 1906, 92 s.; 18. *O cirkevním dějepisě Slovanů*. Praha : Cyrillo-Methodějská knihtiskárna, 1887, 58 s.; 19. *Zábady dějepisné*. Sošit 1 – 4. Praha : F. A. Urbánek, 1886 – 1887. 20. *Historický katechizmus pre Slovákov*. Ružomberok : Karel Salva, 1896, 20 s. a viacero ďalších vydání; 21. *Stručný dejepis Uhorska. Pre slovenský ľud*. 1 – 3. Turč. Sv. Martin : Nl. v., 1912 – 1913.

tematicky ešte obohatil v Skalici (po zrušení Matice slovenskej) a málo už k nemu pridával po vyhodení z Uhorska. V čase, keď sa uchýlil do Prahy a neskôr do Rakúska, kde roku 1914 (17. novembra, v Štajerskom Hradci) zomrel. Nedočkal teda slobody pre národ, do služieb ktorého sa postavil.⁸

2. Vedecké bádanie, ako sa to často príživkuje, je uvedomelou a programovou zložkou ľudskej činnosti, vychádzajúcou z rozumového a rozumného základu. Motivačnú štruktúru pre vedecké bádanie tvorí tak suma poznatkov, ako aj sústava hodnotení, ktoré má, pochopiteľne, svoju historickú podmienenosť, a tie spolu formujú cieľ vedeckého snaženia i výber prostriedkov, ktorými ho možno dosiahnuť. Tieto dve motivačné zložky sa spájajú v osobe bádateľa. Tvoria akýsi syndróm v jeho vedomí a vytvárajú spoločenskú, triednu a inú podmienenosť vedy. Tento už dobre poznaný mechanizmus platí i pre historickú vedu. Historik však nie je len subjektom, ale i objektom dejín. Ináč povedané, minulosť nás ovplyvňuje nielen vedome, uvedomelou súčasťou, ale i svojou súčasťou neuvedomelou a nepoznanou. O tom teda, že tento dvojité vzťah sa prejavuje ako hlboké puto medzi spoločenským postavením historika a jeho vedeckým snažením, myslím, netreba zvlášť hovoriť. Dokonca aj vtedy možno nájsť a vidieť toto hlboké puto, ak historik rekonštruuje minulosť bez toho, aby mal na mysli spoločenskú funkčnosť svojho diela. F. V. Sasinek, ktorý sa kdesi v rankeovskom alebo v pozitivistickom dejepise dočítal o tom, že „bez všestrannej slobody a nestrannosti (...) nemie ani pravdivmilovného pohybu v histórii“, domáhal sa, aby sa dejepis oslobodil od vplyvu politiky,¹⁰ aby politika prestala dejepisu

⁸ Slovenská verejnosť sa ani včas nedozvedela o Sasinkovej smrti a pôvodne uvádzala dátum 18. november 1914. Pochovaný bol v osade Kainbach (10 km západne od Štajerského Hradca). Roku 1930 (10. júna 1930) ho exhumovali a jeho pozostatky preniesli do rodnej Skalice. Na pamätnú dosku básnik Vladimír Roy napísal: „Z dôb minulých čias si kriesil pamiatky Slovenska bys' rodu tak pomohol vstať na nohy v dejinách.“

⁹ František Vítězoslav SASINEK: Záhadné dejepisné otázky (ďalej F. V. SASINEK: *Záhadné dejepisné otázky*). In: *Slovenský letopis*, roč. 3, 1879, s. 1 – 2. Sasinek pritom dodáva: „Bohužiaľ! tejto slobody a nestrannosti postrádame. Buď sami si viažeme ruky, buď nám ich viažu iní.“ (*Tamže*.) V inej podobe v diele *Jako povstala slovanská boboslužba?*, s. 1 píše: „obrat v dejepise stať sa môže len skrz nové pokolenie, ktoré si ruky nezviažalo a snaží sa v dejepise nie veriť, ale pravdu hľadať a uvažovať.“

¹⁰ „Konečne dejespytci treba slobody od vlivu politiky; lebo dejepis zapriahnutý do jarma vlivu politického prestává byť odkrývatelom pravdy a prekrucuje pravdu k chůtkam politiky. Politika, je-li přítelknihou pravdy, nemá práva předpisovat' dejepisu: učíň toto za pravdu, a to za lož; lebo povinnosťou histórie je odokrýť minulosť tak, jakou bola.“ (F. V. SASINEK: *Záhadné dejepisné otázky*, s. 3.) Rovnako triezvy je Sasinek pri posudzovaní vzťahu náboženstva a histórie. „História nemá nič do posúdenia článkov viery, ale len do účinkovania náboženstva na dejisti svetovom.“ (*Tamže*, s. 2).

a dejepiscovi diktovať svoju vôľu. Sasinek, ktorý vehementne bojoval za historickú pravdu, „*lebo dejepis bez pravdy je bájkou a básňou, nie ale svojho mena hodným dejepisom*“ – teda napriek celému tomuto vyčítanému a odpozorovanému čistému *scientizmu* je svojím historickým dielom plne spätý s problémami svojej doby, s politickým a ideovým hnutím 19. storočia. Ako je známe, v strede záujmu tejto doby tu stojí slovo *novodobý národ* – ako aktuálna politická a historická kategória, o ktorej v tom čase už aj priemerní politici vedeli, že sa stáva jedným zo základných štrukturálnych prvkov organizácie ľudstva. V čase, keď F. V. Sasinek vstúpil so svojím dielom do slovenského života, obsah a pojem slová *národ* už mal aj u nás svoju predhistóriu. Rousseauvsko-herderovské chápanie, ktoré zdôrazňovalo nepolitické, civilizáciou nepokazené hodnoty ľudu prejavujúce sa najmä v národnom jazyku, v kultúre a vo zvykoch, vytvorilo v slovenskej politike vynikajúcu teoretickú bázu na národnú obhajobu existencie Slovákov. Na tomto základe bola vytvorená demokratická koncepcia *priradených princípov* riešenia otázky postavenia národov v rakúskej monarchii. Politická prax v šesťdesiatych rokoch, najmä však po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, ukazovala, že tento ideový základ je pre národnooslobodzovací zápas nedostačujúci, že je len prechodným štádiom a postupne, tak ako u iných národov monarchie, sa do popredia dostanú momenty *historicko-štátoprávne*. Do týchto polôh totiž tlačila národné hnutie politika vládncích národov, a to v duchu hesla „*národ bez veľkej historickej minulosti, nemá právo na národnú budúcnosť*“. V takomto zmysle sa zmenila i obsahová náplň historickej argumentácie oficiálnej *etatistickej* štátnej historiografie. Kým napríklad *osvietenská historiografia* viedla ešte boj proti prebúdajúcemu sa národnému hnutiu v duchu vecného historizmu (napríklad *nikdy nepochybovala, že Slováci sú potomkami veľkomoravského Svätopluka*),¹¹ historiografia 2. polovice 19. storočia spochybnila i najzákladnejšie historické fakty a usilovala sa o akékoľvek eliminovanie historizmu malých podriadených národov. V pohľade na slovenské dejiny sa táto premena odzrkadľila tak, že od 16. storočia budovaná a preverovaná etnogenéza

¹¹ Ján TIBENSKÝ: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti. Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v období počiatkov slovenského národného obrozenia. In: *Veľká Morava a naša doba. K 1100. výročiu príchodu Cyrila a Metoda*. Ed.: Jozef BUTVIN a kol. Bratislava : Osveta, 1963, s. 59 – 114; TENŽE: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrozením. In: *Slováci a ich národný vývin (Sborník materiálov z V. sjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici)*. Bratislava : 1966, s. 92 – 129; Mária VYVJALOVA: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In: *Historický časopis*, roč. 27, 1979, s. 369 – 397; Matúš KUČERA: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *Historický časopis*, roč. 25, 1977, s. 238.

slovenského národa zostala úplne popretá. Slovákom sa uprelo akékoľvek historické právo na územie, na ktorom žijú a tvoria svoje dejiny. Vo výklade vtedajšej maďarskej historiografie sa to prejavilo tak, že napríklad Slováci už neboli potomkami slávneho Svätopluka, ale sú náhodným etnickým konglomerátom bez dávneho a pevného historizmu, potomkovia českých kolonistov, ktorí sem prišli po tatárskom vpáde, alebo až s Jiskrovými vojskami, pričom boli premiešaní inými etnickými enklávami.¹² Touto premenou spor o etnogenézu národov vstúpil do nového kruhu, vyvolal nové hľadanie i nové čítanie prameňov, podsúval ďalšie a ďalšie interpretačné možnosti. Nie je preto nijakou náhodou, že všetci historici matičného obdobia sa vrhli na staré veľkomoravské i povelkomoravské dejiny, nech to už bol J. Záborský, J. Hložanský, A. H. Škultéty, F. Osvald a samozrejme i F. V. Sasinek. Politický zápas pri nerozvinutosti politickej štruktúry a organizácie si taktiež vyžadoval suplenta, ktorý by propagandistickú prácu nad etnogenézou slovenského národa konal a vykonal. Historickú, presnejšie sídliskovohistorickú argumentáciu od histórie vyžadovala i tá časť požiadaviek z *Memoranda národa slovenského*, ktorá sa usilovala o slovenskú teritoriálnu autonómiu formulovanú ako *Slovenské okolie*. K problému aktualizácie etnogenézy Slovákov a zápasu o *Slovenské okolie* – ktorý si vyžadoval spresnenie koncepcie slovenských dejín, pristupoval i boj proti novej podobe svätoštetfanskej ideológie, pod kepienkom ktorej sa mal udiať asimilačný proces malých, tzv. *nehistorických národov* do jednotného štátnopolitického maďarského národa.

Keď si toto všetko uvedomíme, vidno, že pred hrstkou intelektuálov, historikov, navyše samoukov, ktorí sa podujali viesť politický zápas o emancipáciu a uznanie slovenského národa, stálo toľko úloh, koľko inde plnili v tom čase vybudované univerzitné centrá, stolice, veľké štátom dotované akadémie a muzeálne pracoviská. Otázkou dňa sa stala a na prvom mieste sa ocitla ako najpotrebnejšia solídna, ucelená, všetkým potrebám doby adekvátne *koncepcia slovenských dejín*. Jej vypracovanie sa očakávalo od toho najtalentovanejšieho, od F. V. Sasinka. Zdá sa, že bystrý Štefan Moyses práve preto vytiahol mladého schopného adepta z kapucínskeho rádu a dal mu

¹² Sasinek tvrdo protestoval proti tejto téze uhorskej historiografie a za terč polemiky si vzal jej najvýznamnejšieho dobového predstaviteľa Pála Hunfalvyho. V práci *Arpád a Uhorsko* píše: „Maďarský učenec Hunfalvy prišiel ku tej patentovanej these: ten slovenský národ (Sloveni), ktorý spomína Nestor, nenie ten slovenský národ (Slováci), ktorý teraz býva na hornom Uhorsku a ktorý sa až po dobe Arpáda (s Iskom?) prisťahoval: teda Maďari sú najstarší obyvatelia Magyarországu. Tak, áno tak to napísal vo svojej Magyarországu ethnographiája (s. 47).“ Porovnaj tiež Sasinkov článok: Shromaždenie maďarskej historickej spoločnosti v Prešove, 22. Aug. 1881. In: *Slovenský letopis*, roč. 5, 1881, s. 267.

priestor v školských službách i v Matici slovenskej, aby mu vytvoril dostatočný priestor. O tom, že sa Franko V. Sasinek s celou stredoslovenskou skupinou historikov o novú vlnu širokého historizmu usiloval takmer príkladne – niet pochyb. Pavol Križko spolu s Božetechom Klemensom „vyrobili“ pre potrebnú historickú atmosféru aj naše *Kráľovodvorské a Zelenohorské rukopisy*. Stali sa nimi tzv. rúnové staroslovanské nápisy na skalách v kremnickom chotári.¹³ Priaznivá atmosféra i prostredie spôsobili, že Sasinek veľmi bystro pochopil, čo od neho spoločnosť očakávala a potrebovala. Len na celkovú syntézu, na nový celistvý a koncepčný obraz už so zapracovanou štátno-historickou koncepciou, svojím vzdelaním a myšlienkovým školením nestačil. Nezostalo mu teda nič iné, len sa vrátiť na vyšliapané chodníčky predchádzajúceho jezuitského dejepisectva. Znovu sa pokúsiť o nové prepojenie Avarskeho kaganátu s Veľkou Moravou a tú zas s Uhorským kráľovstvom. Pritom pochopil, že ak dá akú takú odpoveď práve na tieto otázky starých dejín, dá národu i základnú myšlienku aspoň o tom, odkiaľ Slováci vzišli a kam smerujú.¹⁴ Najhlbšie prepracovanie slovanskej etnogenézy dovtedy v celej svetovej literatúre podal P. J. Šafárik. Veľký a geniálny šafárikovský výklad v základnej otázke, odkiaľ sa vlastne Slovania vzali, zostal na pol ceste. Najprv tvrdo bojoval s J. Dobrovským, ktorý dôsledne hájil migračnú teóriu, potom prijal niektoré argumenty protivníka, no len do takej miery, aby predsa len zostal na pozíciách autochtonizmu.¹⁵ F. V. Sasinek, ktorý sa dôverne zoznámil so Šafárikovým dielom, mu vyčítal, že zostal nedôsledný a „v mnohom ohľade chopil sa výpovedí nemeckých učencov“. Pritom súčasne obraňoval Šafárika, pretože v druhom vydaní svojich *Slovanských starožitností* chcel vykonať mnohé korektúry, ako sám o tom hovoril, no „smrť mu to pretrhla“. ¹⁶ A tak F. V. Sasinek si kladie za úlohu vykonať to, čo už Šafárik nemohol: zvýšiť historickú argumentáciu v prospech autochtonnej teórie o pôvode Slovanov. Franko V. Sasinek veľmi skoro objavil

v dejinnom materiáli tému, ktorá dovoľovala rozvinúť novú argumentáciu. Vyšiel z toho, že kmeň Kotínov, ktorý dovtedajšia historická spisba zhodne umiestňovala na územie dnešného Slovenska, nezaznamenal nijaké posuny a migračné presuny. Stotožnil ho teda s predkami Slovákov, k tomu pridal i kmeň Rugov penetrujúci zo severovýchodného Rakúska. K tomu všetkému už len pribral osvedčenú autochtonistickú literatúru – W. Surowieckiego, J. Kollára, dobrú znalosť prameňov, ich šafárikovský výklad a otvorila sa mu cesta k politicky potrebnému i užitočnému záveru: „*Slováci od pradoby nepretržite prebývajú na tomto území, kde sú do dneška. Boli tu pod menom Sarmatov a Kvádov, pred Vandalmi i po Vandaloch, a pred Gótmami i po Gótoch. Boli tu pred Hunami, a po smrti Atilovej; osirotené slovanské zástupy Rugov podmanili, ale nezvyhubili slovanských obyvateľov. Po jejích dobrodružnom odchode Longobardi len tak rečeno prenocovali na Slovensku, a po nich až do 9. storočia nikto nebol, kto by bol búril Slovákov pod Karpatmi.*“¹⁷

Na prijatie štátoprávnej koncepcie dejín ako historickej tradície je potrebná dlhšia dejinná kontinuitná niť než len po 9. storočie. A preto na výklad, ktorý sme vyššie uviedli, nadviazal Franko Vítazoslav Sasinek veľkomoravskou históriou i tradíciou. Jej podobu a zmysel – že Slováci neboli vždy zviazaní putom uhorského štátu – prebral už ako hotovú od jezuitského a osvietenského dejepisectva. Aktualizoval ju len cez rozširujúci všeslovenský záber. I tu ukázal veľkú rozhladenosť po kultúrnych dejinách starého Slovanstva. Pritom sa dotkol dodnes živého sporu o priority hlaholiky či cyriliky. Radosť z výsledkov nášho Sasinka by mali viac dnešní bulharskí historici, literárni vedci a filológovia ako československá veda, keď uprednostnil cyriliku pred hlaholikou.¹⁸

Kontinuitná niť slovenských dejín od praveku až po rozpad Veľkej Moravy si ešte vyžadovala ukotvenie slovenských dejín v Uhorskom kráľovstve. F. V. Sasinek sa dôverne zoznámil nielen so všetkými uhorskými kronikami, ale po prvý raz ich sprístupnil aj slovenskej verejnosti, keď vytvoril slovenský preklad niektorých z nich.¹⁹ Vďaka edícii uhorských listín Georga Fejéra sa oboznámil aj s rozsiahlym listinným materiálom uhorských dejín. Veľmi

¹³ MICHAL MATUNÁK: *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*. Kremnica : Vydalo slobodne a hlavné banské mesto Kremnica, 1928, s. 41 – 54. Diskusie o čítaní a uverejňovaní ďalších textov sa dialo v časopise *Sokol* (po prvý raz vyšiel roku 1862, s. 383) a neskôr sa presunuli i do *Letopisu Matice slovenskej*. K problému sa Sasinek neprihlásil a uverejnil len spravodajské glosy vo svojom *Slovenskom letopise*, roč. 5, 1881, s. 86.

¹⁴ „Dejepis často býva jediný základ, na ktorý sa stavia právo národov: teda ten, ktorý chce rozsúdiť historické právo národa, bez dejpisu len matá.“ (F. V. SASINEK: Moravské hranice Uhorska. In: *Slovesnost*, roč. 2, č. 25, s. 391).

¹⁵ Pavol JOZEF ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*. Praha : Tisk Jana Spurneho, 1837, porovnaj najmä § 6 z úvodu, Oddíl dejepisný, s. 37 – 57. (Starobylosť Slovanov v Európe).

¹⁶ F. V. SASINEK: Západní Slovania. In: *Slovenský letopis*, roč. 6, 1882, s. 1.

¹⁷ F. V. SASINEK: Slovensko v pradobe. In: *Slovenský letopis*, roč. 6, 1882, s. 129. Porovnaj tiež TENŽE: *Dejiny drevných národov*, s. 137 – 188.

¹⁸ F. V. SASINEK: Glagolica či kyrilica. In: *Slovenský letopis*, roč. 5, 1881, s. 10 – 46, 89 – 102.

¹⁹ V 2. zv. *Slovenského letopisu* uverejnil kroniku Anonymovu, pravda, len vybraté partie a k tomu výkladový kritický komentár s posúdením historickej hodnoty tejto kroniky. Porovnaj: *Slovenský letopis*, roč. 2, 1877, s. 1 – 32, 89 – 105, 178 – 187; Kronika Šimona z Kézy – „Preklad latinskej osnovy.“ In: *Slovenský letopis*, roč. 3, 1879, s. 89 – 109, spolu s kritickým posúdením. Thurócziho kroniku, – pravda,

s skoro poznal, že sú len dve cesty, ktorými možno spojiť veľkomoravskú a uhorskú štátnosť Slovákov: 1. sledovať genealógiu vládnuceho rodu, ktorý už v priebehu prvých storočí bol hlboko prepojený na slovanské vládnuce rody v Poľsku a Kyjevskej Rusi a touto, vlastne personalisticko-prosopografickou metódou ukázať, že uhorský štát vo svojich začiatkoch nebol nijakým etnicky monolitným maďarským štátom, skôr naopak; 2. vyzdvihnúť na patričné historické miesto dezintegrujúce prvky uhorského štátu ako rezistenčný prvok staršieho vývoja. Tu patrí Sasinkovi prvenstvo v definovaní funkcie Nitry a Nitrianskeho údelného kniežatstva v začiatkoch uhorského kráľovstva a to ako autonomistického prvku, ktorý ovplyvňoval slovenský vývoj prakticky až do tatárskeho vpádu.²⁰

Takouto v podstate eklektickú koncepciou dal F. V. Sasinek obsah i program predmetu *drievených slovenských dejín*. Slovákom napísal dejiny pre časové obdobie, v ktorom etatická maďarská historiografia vôbec Slovákov nenachádzala. Zaľudnil Slovensko Slovákami až po dobu tatárskeho (mongolského) vpádu, resp. príchodu českých kolonistov, ktorí podľa oficiálnej maďarskej historiografie stáli pri etnogenéze jestvujúceho slovenského národa. Sasinkom predložená koncepcia pritom dobre spájala historickoprávny prístup s etnickým princípom, čím v mnohom predstavovala univerzalistický použiteľnú historickú teóriu na obranu politických a územných práv moderného slovenského národa. Jedinou jej vážnou chybou bola skutočnosť, že v mnohých jednotlivostiach bola poznačená nízkym teoretickým i praktickým historickým školením jej pôvodcu. Týmto javom však nebola v dobovej stredoeurópskej historiografii ničím ojedinelým či zvláštnym. Profesor slovanských dejín na viedenskej univerzite A. V. Šembera hlásal takmer to isté (prakticky išlo o novú vlnu autochtonizmu) i na tej istej paleolingvistickej a onomastickej úrovni; v opozičnom národnom tábore stojaci spišský Nemec a veľký maďarský vlastenec Pál Hunfalvy, laureát Maďarskej akadémie vied, prakticky stál profesionálne ešte nižšie. Navyše v dobovej celouhorskej či rakúsko-uhorskej historickej pospolitosti sa Sasinkove prehrešky proti odbornej úrovni historickej práce nijako výrazne ani nepocitovali.

rovnako len vybrané časti – preložil a uverejnil v *Slovenskom letopise*, roč. 4, 1880, s. 112 – 130, 210 – 226.

²⁰ Najvýraznejšiu podobu tejto historickej autonómii Slovenska v uhorskom štáte dal Sasinek v *Dejinách kráľovstva Uhorského*, kde aj v štruktúre svojej práce ako samostatnú záverečnú časť 1. zv. vyčlenil Dejepis kniežatstva slovenského (s. 278 – 283), pričom aj všetkým kniežatám, ktoré tu vládli, dal podľa ruského vzoru slovanské mená: Jesaslav Jesaslavič, Beloslav Andrejovič, Andrej Vladislavič, Andrej Štefanovič, Beloslav Andrejevič a pod.

Paradoxne, najvýraznejšie vidno profesionálny rozdiel medzi ním a Jonášom Záborským,²¹ ktorý sa na svoju historickú i publicistickú prácu pripravoval na univerzite v Halle. Sasinkov amaterizmus prekryvala a zakrývala obrovská extenzivita poznania pramennej bázy starých uhorských, ale i slovanských dejín. Najdôležitejšie však bolo, že spoločensko-politickú funkciu, ktorá sa od histórie v 2. polovici 19. storočia na Slovensku požadovala, *sasinkovská koncepcia slovenských dejín* plnila. Svedčia o tom ohlasy na oboch národných brehoch. Na slovenskej evanjelickej strane z našich spomeňme aspoň Jozefa M. Hurbana, ktorý na jar v roku 1869 v *Pešťbudínskych vedomostiach*, v článku „Čomu nás učia dejiny?“ napísal: „Ešte nedávno, ba až do nášho Sasinka, spisovatelia histórie žvástali lži a zamlčovali pravdu; ale história, tá skutočná, ktorej už tak krásne Sasinek ústa otvoril počína, tá učí, že pokým nezapchali maďarčinou ústa slovenskej politickej zrelosti, dovtedy na diétach uhorských slávené bývali mená slovenskej šľachty stolic slovenských.“

Z maďarskej strany Sasinkovu historickú činnosť považovali za obzvlášť nebezpečnú. Vyskúšali všetky formy, aby ju eliminovali. Od lákania a sľubovania hoňosného „členstva v akadémii“, až po nátlak, zastrašovanie, šikanovanie i zákaz publikovania historických prác. Sasinek s posmechom píše, že hoci jeho historické práce neboli žiadnymi školskými knižkami a učebnicami, nechal si ho osobne predvolať minister školstva a jeho knihy dal na štátny index ako politicky nebezpečné, v čom ho nasledovali mnohé stolice a diecézy. Ak k týmto údajom z oboch nacionálnych brehov svedčiacim o pocitovanej spoločenskej funkčnosti Sasinkovho diela prirátame skutočnosť, že mnohé z jeho prác vychádzali v dvoch až v troch vydaniach v rôznych jazykových mutáciách, že mnohé preberali nielen slovanské historické a politické periodiká, ale aj nemecké, rakúske, ba i maďarské historické časopisy, nemôže sa nám javiť *sasinkovská historická koncepcia* ako neživotná, mŕtva. Ľahko pochopíme, prečo ho už súčasníci nazývali naším Palackým. Plne totiž postavil históriu do politického zápasu vlastného národa o svojbytnosť, o uznanie, o jeho národné práva. Pritom, ak sa hlbšie zahľadáme na genézu a vývojové etapy Sasinkovho diela, ak si v ňom všímame mieru historického kriticismu, vidno, že je priamoúmerný k politickým zásahom vládnej maďarskej moci proti samému autorovi, ktorého obviňovali z panslavizmu a z rozvracania štátu. Sasinek postupne totiž strácal ideály o objektivite historickej vedy a stále zreteľnejšie videl jej spoločensko-politickú

²¹ Novší pohľad na osobnosť Jonáša Záborského porovnaj: Richard MARSINA: Jonáš Záborský a jeho Dejiny kráľovstva Uhorského. In: *Bibliografické štúdie*, roč. 8, 1978, s. 132 – 144.

potrebu pre svoj národ. V *Dejepis Slovákov* píše: „Jako žiaden národ nebol bez dejepisu, taktiež i národ, ktorý sa nezná vykázat' s dejepisom, nebýva uznaný za národ.“ A na inom mieste pokračuje: „Činí-li kto nám Slovákom výčitku, že nemáme svojej starobylej histórie, to sa dá povedať len o písanej histórii, buď preto, že sme sa sami o ňu nestarali, buď preto, že ju dejzpytci pred nami ukrývali, alebo schválne porušovali, aby v nás národnú cit utlumovali.“²² F. V. Sasinek viac intuitívne ako vedome vycítil, že politická nesloboda stojí priamoúmerne k *primitivizácii historiografie*, k jej nízkej úrovni. Žiaľ, tento paradox platí i o celom našom dejepise v začiatkoch jeho konštituovania sa v jednu z vied o človeku. A o tom, že tento zjav so sebou prináša i následnú stránku – čím politicky neslobodnejší národ tým nekritickejší jeho vzťah k vlastnej histórii – netreba už azda ani zvlášť prízvukovať. Ktorýsi učenec to vystihol ešte cynickejšie, keď vyhlásil že „šťastlivé národy nemajú vlastne dejín“.

Po objasnení predmetu slovenských dejín tak, ako ich pochopil, videl a koncipoval F. V. Sasinek, ponechajme ešte trochu času a priestoru ukázať, čo považoval za ich obsah. Táto stránka Sasinkovho historického diela totiž zostala trvácnejšia, nezhodnotili ju natoľko historické premeny 19. a počiatkov 20. storočia. V prvom rade sa usiloval postaviť slovenskú históriu na pevnú pramenovednú základňu, lebo táto ešte stále chýbala slovenskej historiografii. Zámer či projekt sa pohyboval v niekoľkých smeroch i v rovinách. Zásadná zmena oproti všetkým heuristickým a edičným podujatiam 18. storočia bola v tom, že Sasinek sa usiloval pozbierať a vydať v prvom rade všetko, čo bolo napísané v slovenčine či v supľujúcej češtine a slovakizovanej češtine.²³ Sú to, ako sa s prekvapením ukázalo, stovky a tisíce listov i listín už od 15. storočia, množstvo cechových artikuloz z najroznejších remeselných odvetví i z najrozličnejších kútov Slovenska, množstvo súpisov, popisov, nápisov (napríklad na zvonoch) i urbárov. Pri ich publikovaní sa Sasinek usiloval ukázať, že množstvo uhorskej šľachty sa vlastne ani nedokázalo ináč gramotne prejaviť, ako v slovenčine. Druhá rovina v heuristike predstavovala záber teritoriálno-etnický. Sasinek sa usiloval z uhorských prameňov zhrnúť a aspoň v regestoch sprístupniť všetko, čo

sa dotýkalo slovenských miest a dedín, hradov, kláštorov, opátstiev a „stav ľudu“ – ako to sám nazýva. Programovo tým kládol základy nielen pre slovenský diplomatár, ale najmä pre historickú topografiu Slovenska, pre vlastivedný slovník Slovenska, ktorý nedávno vyšiel. Zaujímavý a programový je i jeho prístup k tejto úlohe: začína stolicami ktoré sú kompaktné slovenské – Zvolenská, Turčianska, Oravská ap. Pramene k slovenským hradom, v takto koncipovanom miestopise, publikuje zvlášť. Pritom je realista. Uvedomuje si, že jediniec v takejto práci zmôže len veľmi málo a tak sa v prvom čísle svojho *Slovenského letopisu*, ktorý po zatvorení Matice slovenskej mal nahradiť zaniknutý *Letopis Matice slovenskej*, obracia na širokú pospolitosť slovenských vzdelancov i jednoduchých ľudí, aby mu všemožne pomáhali rozhojňovať základňu k slovenskej minulosti i kultúre. O tom, že sa takmer žiadnej pomoci nedočkal a že šesť objemných, 350-stránkových ročníkov zaplnil takmer sám, netreba sa tu azda ani príliš šíriť.

Príprava k diplomatáru a edičná prax ho viedla k tomu, že si začal bližšie všímať uhorskú úradnú latinčinu. Výsledkom tohto záujmu sú toponomastické postrehy, kde, pravda, Sasinek zašiel občas príďaleko (V. Šmilauer tvrdí, že je to najobľúbenejšia veda pre diletantov dodnes),²⁴ ale všímal si aj vplyvy, ktoré v uhorskej latinčine zanechali slovanské jazyky, slovenčina zvlášť. Takto vzniklo veľmi bohaté glosárium latinizovaných slavizmov, ktoré F. V. Sasinek uverejnil v maďarskom periodiku *Történelmi Tár* a ktoré doteraz nestratilo svoju hodnotu.²⁵ Sasinek bol prvý v našej historiografii, ktorý zhodnotil taký významný prameň k dejinám Veľkej Moravy, akým je *Cividalský evanjeliár*.²⁶ Doň, ako je známe, si významní pútnici, ktorí išli do severnej Itálie (latinský patriarchát v Aquileji), zapisovali na marginálie svoje mená, a to už od polovice 9. storočia. Ako ukázalo moderné jazykovedné bádanie, mnohí z týchto pútnikov boli Slováci.

Keď F. V. Sasinek skúmal veľkomoravské dejiny a kládol si aktuálnu otázku, kde bolo sídlo veľkomoravských kráľov, programovo sa dostal i k Bratislave. Podporil všetky hypotézy tých, ktorí sa domnievali, že dnešný Bratislavský hrad má veľkomoravský základ, ba sem položil i sídlo kráľa

²² F. V. SASINEK: *Dejepis Slovákov*. Ružomberok : Nákladom Karla Salvu, 1895, s. 1.

²³ Sasinek o tomto svojom projekte píše: „Rovnoprávo slovenskej mluvy nedá sa zreteľnejšie dokázať, leda tým, keď položíme na svetlo slovenské právne a úradné listiny, vydávané ešte v tom čase, keď ešte latina sedela na stolci uhorskej diplomacie.“ F. V. SASINEK: *Archív starých československých listín, písemností a dejepisných pôvodnín pre dejepis a literatúru Slovákov*. 1. Turč. Sv. Martin : Matica slovenská, 1872, s. 1. Alebo: „História Slovákov v Uhorsku nedá sa lepšie objasniť, než svedectvami z minulosti, ktoré nielen jedná o dejoch príhodivších sa na Slovensku, lež i o slovanskosti tých osôb a rodín, ktoré mali účasť na nich.“ (*Tamže*.)

²⁴ Vladimír ŠMILAUER: *Úvod do toponomastiky. Nauky o vlastných jménech zeměpisných*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1963, s. 3.

²⁵ Matúš KUČERA: Anmerkungen zur Dienstorganisation in frühmittelalterlichen Ungarn. In: *Zborník FFUK. Historica*, roč. 21, 1970, s. 114 n. Sasinek ako prvý upozornil tiež na problém sociálnej kategórie *dušníkov* a ich starého pôvodu: F. V. SASINEK: Dušenici. In: *Slovenský letopis*, roč. 2, 1877, s. 105 – 107. Matúš KUČERA: „Dušníci“ – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: *Zborník FFUK. Historica*, roč. 9, 1958, s. 165 – 180.

²⁶ F. V. SASINEK: Cividalský rukopis. In: *Slovenský letopis*, roč. 3, 1879, s. 177 – 179.

Rastislava označiac Bratislavu za „*urbs antiqua Rastici*“ spomínané vo *Fuldských letopisoch*.²⁷ A tak to bol práve Sasínek, ktorý na Bratislavskom hrade našiel veľkomoravské hradisko takmer o celých sto rokov skôr, ako nám ho archeológovia vykopali. F. V. Sasínka príliš dráždili uhorské korunovačné klenoty, ktoré maďarská vládna aristokracia okázalo po rakúsko-maďarskom vyrovnaní podstrkovala svetu. Najmä tzv. svätoštepanská koruna, ktorá mala prikrýť ideu jednotného maďarského politického národa v Uhorsku. Sasínek preto venoval korunovačným insígniám samostatnú štúdiu a ako prvý si u nás povšimol výtvarnú a štýlovú nezrovnalosť na tzv. svätoštepanskej korune.²⁸ Vo svojej štúdiu ukázal to, čo neskôr za 2. svetovej vojny nemeckí historici umenia a po vojne zasa americkí potvrdili, že tzv. svätoštepanská koruna je v skutočnosti o jedno až dve storočia mladšia a nemá so Štefanom I. nič spoločného.²⁹

Vlastne ani nie je potrebné rozširovať tematiku, ktorú bystrý Sasínkov historický cit a intelekt považoval za potrebné včleniť do obsahu slovenských dejín. Spomeňme preto aspoň heslovite: problém Nitrianskeho údelného kniežatstva, Turci a Slovensko, národnostné zápasy v stredovekých mestách na Slovensku, valašská kolonizácia a jej podiel na vytváraní sídelného a etnického vývoja na Slovensku, povstanie Františka Rákociho a Slovensko, sondy do slovenskej kodikológie, štúdie o počte Slovákov v Uhorsku, dejiny Avarov, formovanie sa národných literárnych spolkov na Slovensku v 18. storočia a množstvo aktuálnych historických polemík rôznorodého typu a obsahu, v ktorých mohol uplatniť svoj široký historický rozhľad a znalosť pramenného materiálu. To všetko nám ukazuje, že do slovenskej historiografie F. V. Sasínom vošla historická osobnosť nevšedného, v daných časoch jedinečného formátu.

Napriek mnohým omylom i poplatnosti doznievajúceho romantizmu, ako i svojej odbornej nepripravenosti zanechal slovenskej pospolitosti historické dielo s aktuálnym politicko-spoločenským nábojom, na ktoré v mnohých témach i jednotlivostiach nadviazala i nadväzuje slovenská historiografia prakticky dodnes.³⁰ Bolo to dielo, ktoré nemožno eliminovať

z organizmu vývoja slovenskej historiografie ako vedy. Bolo to dielo, ktoré v mnohom bolo odrazom slabšej hospodárskej úrovne obyvateľstva hlásiaceho sa k slovenskému národu, obrazom triednej nerozvinutosti, kultúrnej zaostalosti i odpustiteľného diletantizmu v nerozvinutej slovenskej vede. Bolo to dielo, ktoré v mnohom odrážalo biedu a ťažké postavenie slovenského národa v 2. polovici 19. storočia, postavenie v ktorom sa Slováci ocitali nie vždy vlastnou vinou. V Sasínkovom historickom diele však niet ani náznaku pocitu národnej menejcennosti či malomyselnosti. Jeho predstava, že Slováci sú a budú rovnoprávnym národom medzi národmi strednej Európy, je jasná, pokojná a samozrejmá. Aj v tomto zanechal kus pozitívneho odkazu nastupujúcim generáciám slovenských historikov, program, ktorý je aj v dnešnej slovenskej historiografii stále aktuálny.

PŮVODNE UVEREJNENÉ:

Historické dielo Františka Vítězoslava Sasínka. In: *Matiční dejatelé Michal Chrástek a Fr. V. Sasínek*. Martin : Matica slovenská, 1971, s. 128 – 136.

²⁷ „Ja neobmedzujúc ani kráľov veľkomoravských na jeden hrad (Velehrad) ani jich deje na územie dnešnej Moravy, za to mám, že onen starý hrad je Bretislava (Prešporok) v Uhorsku.“ F. V. SASÍNEK: Záhadné dejepisné otázky. In: *Slovenský letopis*, roč. 3, 1879, s. 4 – 6.

²⁸ F. V. SASÍNEK: Byzantinische Kronen der Sloakei. In: *Parlamentär*, 1888, č. 20.; TENZE: Sv. koruna uhorská. In: *Slovesnosť*, roč. 1, 1863, č. 18, s. 286 – 288.

²⁹ Iván BERTÉNYI: *A magyar korona története*. Budapest : Kossuth, 1978, s. 27 n.

³⁰ * Pozoruhodnou výnimkou je Ján Steinhübel. Vo svojom diele je „znovuobjaviteľom“ témy Nitrianskeho údela, a tak nepokladal za dôležité

vysporiadať sa s jej spracovaním v staršej slovenskej historiografii vrátane diela Franka Vítězoslava Sasínka. Pozri STEINHÜBEL : *Nitrianske kniežatstvo : Počiatky stredovekého Slovenska : Rozprávania o dejinách nášho územia a okolitých krajín od stáhorovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava : Veda a Rak, 2004, 575 s. (pozn. editora).

Prínos Jana Eisnera pre historické bádanie na Slovensku

Téma predloženého príspevku je široká na to, aby sa dala zvládnuť v nevelkom výklade. Navyše sa do cesty stavajú dva základné problémy:

1. Nie je známy a spracovaný vývoj slovenskej medzivojnovnej a povojnovej historiografie ako celku a už vonkoncom nie ako problém vývoja slovenských starších dejín – medievalistiky. Preto ak chceme zaradiť historické dielo J. Eisnera do kontextu, musíme aspoň rámcovo popísať základné koncepčné a metodologické východiská slovenskej historiografie a medievalistiky zvlášť.

2. Od čias J. Eisnera sa prudko zmenili názory na vlastné poznanie archeológie ako vedy, na jej zaradenie do oblasti spoločenských vied. Umelecko-historický pohľad zjavne ustúpil do pozadia a od archeológie sa v súčasnej vede vyžaduje dôsledný princíp historicity, sledovania vývojových tendencií spoločnosti, postih sociálneho pohybu vo vnútri pospolitostí smerujúcich k politickej organizácii. To všetko sa stáva organickou či predĺženou súčasťou materiálneho obrazu spoločnosti, ktorý archeológia aj v staršej dobe tradične postihovala. Musíme sa preto venovať aj tejto oblasti funkčného poslania archeológie, aby sme od práce J. Eisnera nežiadali také závery, na ktoré v jeho dobe archeológia nereflektovala.

Vzhľadom na obe tieto skutočnosti má tento náš príspevok predsa prednesený na slávnostnej pôde auly našej *Alma mater* skôr len charakter zamyslenia, náčrtu a podnetu k hlbšiemu spracovaniu ponúknutých otázok.

Z doterajšieho poznania vývoja slovenskej historiografie je už dosť dobre známe, že medievalistické záujmy nikdy nevystupovali naliehavejšie a zjavnejšie ako v druhej polovici 19. storočia. Príčina bola prozaická – bol to nástup právo-historickej, či štátno-právo-historickej koncepcie v národnotvornom procese stredoeurópskych národov. Historizmus ako nevyhnutný atribút národa nútil historikov skúmať hlboké historické korene, zhromažďovať prameňe každého druhu, budovať rozsiahle zbierky v rozrastajúcich sa národných múzeách a neskôr i archívoch. Vyriešiť problém etnogenézy (*origo gentes*) – teda odkiaľ sme sa vzali, aký je náš pôvod – bol súčasne potrebný pre vlastný národnouvedomovací proces. Preto nie je nijakou náhodou, že historiografia matičného obdobia sa úporne usilovala naplňať požiadavku historicity

a venovala, pravda, v rámci svojich možností, najstarším národným dejinám veľkú pozornosť. Mená, akými sú Franko V. Sasinek, Jonáš Záborský a iní, sú dostatočným a preukazným príkladom. V tejto dobe sa začína aj prvé programové sprístupňovanie dokumentov k národným dejinám. Pre potreby národa sa prekladajú najstaršie uhorské kroniky. Vlastne odvtedy až podnes ich nikto iný nepreložil a nevyložil.¹ Bola to koncepcia slovenskej historiografie – prevažne medievalistiky – kde vedecké snaženie bolo plne postavené do služieb politického zápasu vlastného národa o svojbytnosť. Zápasu, v ktorom slabá a nepevná slovenská buržoázia v mnohom sledovala aj demokratické ciele svojho národa, glosovala a zverejňovala jeho sociálne potreby a snaženia.

Pravda, všetko dobre mienené snaženie či úsilie prekryval amaterizmus, nízka teoretická, aj praktická znalosť o historickej vede. Neprofesionálnosť bola prekryvaná obrovskou extenzivitou poznania pramennej bázy uhorských, ale aj širších slovanských dejín, snahou publikovať svoje výsledky v nemeckých, českých, ale aj maďarských vedeckých centrách a v ich orgánoch. Všetko však bolo márne. Vedecký provincionalizmus bol príliš okatý, neznalosť európskych prúdov historickej vedy a myslenia príliš veľká. Ani sa nemožno čudovať, že na prelome 19. a 20. storočia slovenská historiografia na svoje stredoveké dejiny celkom rezignovala. K takémuto rozhodnutiu nepochybne prispela udalosť z 90-tych rokov 19. storočia známa ako milenárne oslavy uhorskej štátnosti.

Bánffyho vláda, ako reakciu na program kongresu nemaďarských národností, ale aj v snahe likvidovať politické opozičné sily, rozpútala mocensko-politický teror. Prvou veľkou príležitosťou na upevnenie svojich mocenských pozícií bola príprava osláv tisícročia príchodu starých Maďarov do Karpatského bazéna, ktoré sa mali konať roku 1896. Samozrejme, že dátum bol fiktívny. Neodzrkadľoval totiž ani presný príchod maďarských pastierov do Podunajskej nížiny, tobôž už vznik štátu. Oslavy boli monumentálne. Nadovšetko však „štátne“. Mali byť oslavou štáttvornej geniality maďarskej „rasy“, oslavou tisícročného úsilia o budovanie uhorského štátu, ktoré sa prezentovalo len ako dielo Maďarov. Štátne oslavy „zaujatia vlasti

¹ Medzičasom vyšli ANONYMUS: *Kronika anonymného notára kráľa Bela : Gesta Hungarorum*. Ed. a trans.: Vincent MÜCSKA. Budmerice : Rak, 2000, 159 s., Martin HOMZA a Jana BALEGOVÁ (ed., trans. a koment.): *Uhorsko-poľská kronika : Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava : Post Scriptum, 2009, 223 s., *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Ed. a trans.: Július SOPKO. Budmerice : Rak, 2004, 239 s. a výber zo stredovekých uhorských kroník *Kroniky stredovekého Slovenska : Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Ed. a trans.: Július SOPKO. Budmerice : Rak, 1995, 383 s.

Maďarmi“ vlastne nútili všetky nevládnuce národy Uhorska, aby oslavovali počiatok svojej národnej neslobody, svoj krutý denacionalizačný údel v dlhých dejinách uhorského štátu. Výbor kongresu nemaďarských národností na svojom zasadnutí 30. apríla 1896, v ktorom úzko spolupracovali Rumuni, Srbi a Slováci, vydal ohradenie sa proti zneužitiu jubilea.

Protest 30. augusta 1896 uverejnili politické časopisy všetkých spomenutých národov. Ohradenie sa končí slovami na adresu milénia: „*V takej slávnosti vidíme nápad na našu národnú existenciu, vidíme zvelebovanie nášho otročenia*“. Vybičovanie nacionálneho veľikášstva, okázalé a hrubo skreslené predstavenie uhorských dejín pred európskou verejnosťou – to všetko malo hlboký dosah na zmenu pohľadu Slovákov na svoje dejiny strávené v uhorskom štátnom zoskupení. Táto zmena dosiahla svoju historickú a historiografickú vyhranenosť v diele vtedy najpripraveniejšieho slovenského historika J. Bottu, ktorý neskôr veľmi presne formuloval vo svojej veľkej a syntetizujúcej dvojzväzkovej práci *Slováci: Vývin ich národného povedomia*. Tento teológ a právnik, ktorý písal o dobe Matúša Čáka Trenčianskeho, o dobe vlády Jiskrovej na Slovensku, o reformácii i stavovských povstaniach, nakoniec rezignoval na svoju stredovekársku tvorbu a sformoval novú, buržoázno-národnú koncepciu slovenských dejín. Ako je známe, Botto odmietol historicko-právnu kontinuitu slovenských dejín ako zjav vonkoncom nepotrebný a ako jediný a nevyhnutný atribút vyzdvihol „*mŕavnú silu národa*“, „*vyvinutý cit národnej spolupatričnosti*“, „*zriadenie hospodárskeho života na základe vzájomnosti*“. Návrat k prirodzeno-právnym základom národa viedol zákonite i ku korektúre koncepcie slovenských dejín. Veľkomoravské obdobie J. Botto charakterizuje ako dobu, keď mali Slováci „*samovlastnú históriu, kde sami pre seba žili a dejstvovali*“. No len čo túto dobu stratili a ocitli sa vo zväzku uhorského štátu, stratili Slováci svoje národné dejiny a to až do národného zhromaždenia v Liptovskom Mikuláši, do 10. mája 1848. Samozrejme, po celé toto obdobie nemali svoje dejiny nielen Slováci, ale ani Maďari, lebo celé feudálne dejiny uhorského štátu sú len borbou „*bezfarebnej, internacionálnej*“ zemianskej či šľachtickej aristokracie, ktorá je vlastne jediným politickým činiteľom uhorského štátu, navyše činiteľom bojujúcim len za svoje výsady a práva.

Rezignácia na staré dejiny Slovenska a Slovákov bola reakciou na akútne politické i národné otázky Slovákov, nedávala však žiadnu odpoveď na genézu národa, na formovanie sa politicko-teritoriálnych podmienok jeho vzniku i vývoja. To všetko robilo bottovskú koncepciu neživotnou nielen vo vzťahu k národnoobraným a politickým otázkam, ale aj pre vlastný národnouvedomovací proces. Je len dôkazom nízkej teoretickej a koncepcnej úrovne slovenskej historiografie, že bottovská koncepcia bola dlho živená aj

v období po roku 1918 a poslúžila aj ideovému a politickému zápasu medzi slovenskou a českou historiografiou v tridsiatych rokoch 20. storočia.

Najprv sa však zastavme pri problémoch vzniku nového, česko-slovenského štátu, ktorý priniesol rad radikálnych zmien na nazeranie slovenských dejín, ale ktorý vlastne vypuklo potvrdil aj tézu o tom, že výklad dejín je jedným z najhmataiteľnejších súčiastok ideologického a politického zápasu.

Liberálna buržoázia, ktorá sa zgrupovala okolo časopisu *Hlas* a ktorá sa postavila proti politickému programu slovenských dejateľov z Martina, v otázkach nazerania na slovenskú minulosť nemala svojský vyhranený program. V duchu politických radcov, najmä T. G. Masaryka, vedela, že zo slovenských historických tradícií má potierať Štúra i Hurbana a vynášať Kollára so Šafárikom. Súčasne však bola presvedčená, že samostatných slovenských dejín niet, ba že v slovenčine, ako tvrdili ich poradcovia K. Kálal a F. Pastrnek, vlastne ani žiadnu vedu nemožno pestovať, tobôž už vedu historickú. A tak učení lekári, právnici i inžinieri, ktorí históriu využívali zväčša na politickú publicistiku, museli ponechať priestor českej historiografii, aby ušila nový šat takému historizmu, ktorý by odzrkadľoval nový politický a štátny svet, svet Česko-slovenskej republiky. Od histórie sa očakávalo, aby predstavila republiku ako programové vyústenie predchádzajúceho historického vývoja, ako dovŕšenie tohto vývoja. Nebola to úloha ľahká ani pre českú historiografiu, lebo predznamenovala rozchod s pozitivizmom vypracovaným a presadzovaným v českej vede Jaroslavom Gollom. Historiografia sa musela prihlásiť do služieb novej republiky, pričom od počiatku zreteľne vystupovali signály, že vzťah histórie a spoločnosti nebude jednoduchý a vojdú doň všetky zápasy tried, politických strán, a tie povedú k politizácii a k ideologizácii česko-slovenských dejín.

Už samotný pojem *československé dejiny* nebol chápaný jednotne ani z hľadiska predmetu, ale ani obsahu. Pritom išlo o základné koncepcné otázky, ktoré mali bezprostredný dosah na vývoj slovenských dejín a v ich rámci i na vývoj stredovekých dejín. Hneď od počiatku tvorby nových česko-slovenských dejín sa kryštalizovali dve skupiny historikov – jedna sa domnievala, že česko-slovenské dejiny podľa vzoru niekdajších štátnych rakúskych dejín budú akýmisi strešnými dejinami štátu, pod egidou ktorých sa budú rozvíjať samostatné dejiny jednotlivých regiónov. Pokiaľ išlo o vzťah českých a moravských dejín, bola táto koncepcia dobre predstaviteľná. Rozpory sa ukázali pri zapracovaní dejín Slovenska do tejto koncepcie. Republika hneď od svojho počiatku prijala starú etatistickú buržoáznu tézu: jeden štát = jeden národ. Aby sme si priblížili túto koncepciu, aspoň niekoľko autentických výrokov V. Novotného, ktorý predstavoval nie nevýznamné krídlo Gollových

žiakov: „*Dejiny československé jsou toliko jedny. Jako dějinný vývoj Slováků nemůže být vylučován z dějin českých, tak také Slovák má plné právo hlásiti se k slavným dějinám českým, jako k dějinám svého národa*“. Na inom mieste v tomto duchu pokračuje: „*Slováci, ačkoli zpravidla byli politicky připojeni k Ubrám, ve skutečnosti ponejvíce žili životem Čechů*“. Neskôr k tomu ešte dodáva: „*Netvrdíme sice, že dějiny Slovenska splývají s dějinami Čech (...) ale aspoň jsou jejich odrazem a jako prodloužením*“. Konceptne je podobná i téza Josefa Pekaře. Ten tiež vychádza z kmeňovej jednoty Čechov, Moravanov a Slovákov, ktorá dostala svoju štátotvornú podobu v dejinách Veľkej Moravy. Po jej rozpade sa Čechom podarilo Moravu pripojiť: „*Ale Slovensko bylo ztraceno jednotě národní na více než na deset století*“. Netreba azda menovať ďalších historikov z počiatku republiky, ktorí v nepodstatných modifikáciách vyznávali rovnakú koncepciu (akými sú napríklad Kulhánek, Šimák, Prokeš, Ráček a i.). V tejto koncepcii československých dejín boli paralelne vedľa českého stredoveku vykladané dejiny uhorského štátu, pravda, so zreteľom na Slovensko a Slovákov. Pritom sa zjavne sledovali vývojové paralely. Ide tak vo svojom základe o dejiny teritoriálno-politických útvarov a ich obyvateľstva spojené presvedčením o jednote československého národa, ktorý je niekedy pospájaný, a inokedy žije odlúčené, ale duchovne akosi blízko, v identite.

Druhá skupina českej historiografie bola vo svojej koncepcii československých dejín nepomerne progresívnejšia a dosahovala ich organickejšie aj jednodiatejšie poňatie. Nositeľom dejín v ich koncepcii nie je štát a jeho zriadenie, ale spoločný kultúrny vývoj, v ktorom dominujú také znaky ako spoločné územie, jednotný jazyk a spomenutá jednotná kultúra. Táto koncepcia mala predstih už v tom, že sa mohla oprieť o pomerne rozsiahly literárno-historický materiál, dôkladne zhromaždený najmä v diele Jaroslava Vlčka. Najvýznamnejším teoretikom tejto koncepcie je Václav Chaloupecký, ktorý už v roku 1922 skoncipoval svoj postoj. V stati *Československé dějiny* píše: „*Národ nevzniká státem, ani se státem nezaniká. Stát je sice důležitým pojítkem, ale nikoli podstatou národa. Tou byla, je a bude jeho zem, jeho řeč a jeho národní kultura*“. Postupný vývoj v týchto troch zložkách, postupná integrácia do jednotného celku je cestou vytvárania jednotných československých dejín. Chaloupecký uzatvára: „*Základom jejich (tj. československých dejín) bylo přirozené území, v starší minulosti celistvější a jednotnější než nyní, jazyk kmenů vzájemně nejpríbuznějších, a konečně společný kulturní vývoj často jednotný, často alespoň analogický*“.

Chaloupeckého koncepcia „československých“ dejín, či lepšie – *dejín jednotného československého národa*, je pre vývin slovenskej medievalistiky nesmierne vážna. Nielen preto, že V. Chaloupecký sa stal profesorom československých dejín na novozriadenej Univerzite Komenského v Bratislave, nielen preto,

že svojím vedeckým dielom sa snažil naplniť tento svoj program, ale najmä preto, že z jeho pedagogickej dielne vychádzala prvá profesionálna národná generácia historikov, ktorá chtiac-nechtiac zostala poznačená majstrom, ktorý ju vytvoril. Na tomto mieste treba pripomenúť, že V. Chaloupecký vo svojom vedeckom diele dôsledne sledoval všetky tri vytypované ideové zložky jednotných československých dejín. V *Starom Slovensku* (Bratislava 1928) ukázal na geomorfologickú príbuznosť Čiech, Moravy a Slovenska, najmä však ukázal, že najstaršie osídlenie tohto územia je jednotné, „československé – čili české“. Tým posunul jednotu československého národa až do 13. storočia a etnogenézu Slovákov vykladal ako etnický amalgám vzniknutý z českých, valašských, bulharských a rusínskych etnických spoločenstiev. Problém spoločného jazyka sledoval prácami o postavení češtiny na Slovensku v stredoveku, čo podopieral aj solídnymi edíciami, pravda, už so spomenutou tendenčnou apretáciou. Kultúrnu jednotu ako posledný a vážny prvok vyvodzoval z toho, že slovenské národné obrodenie je dielom českobrabských tradícií na Slovensku a nemá organické spojenie s barokovým dejepisectvom a naň nadväzujúcim bernolákovským hnutím.

Všetky tieto ideové programové zložky nechal V. Chaloupecký rozpracovávať a overovať vo svojom seminári. Na nich začala rásť prvá profesionálna generácia slovenských medievalistov. Takto sa stalo, že napríklad A. Húščava dostal úlohu sledovať ranostredoveké osídlenie Liptova s cieľom ukázať, že téza *Starého Slovenska* o neskorom osídľovaní týchto častí Slovenska platí. A Húščavova práca, ktorá vyšla v spisoch Filozofickej fakulty a za podpory vedeckého združenia Šafárikovej učenej spoločnosti, splnila tento zámer. Aj prvotné zameranie prác B. Varsíka, ktorý prišiel z Karlovej univerzity do seminára V. Chaloupeckého, sledovalo programované ideové ciele. Bola ňou práca *Slováci na pražskej univerzite*, ako aj tematicky na ňu nadväzujúca práca *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody*. Rovnako začiatocnícke školské práce F. Hrušovského vychádzajú z programovej dielne novej univerzitnej orientácie a majú úlohu sledovať expanzivitu českého štátu v strednej Európe, z čoho autor stihol spracovať vzťah Slovenska k Poľsku za Boleslava Chrabrého.

Popri negativistickom, vlastne protislovenskom zameraní prišli s garnitúrou českých profesorov (V. Chaloupeckého nevynímajúc) do medievalistickej dielne aj všetky klady i zápory Gollovej školy. Treba priznať, že jeho žiaci boli dobre vyzbrojení znalosťami európskych historických škôl, pričom sám J. Goll poznal aj dielo K. Marxa, o ktorom sa vyjadril, že sa možno všeličo užitočného z neho naučiť. Ba sám koketoval s jeho teóriou o revolúciách, ktoré pochopiteľne odsudzuje ako rušivý moment kontinuity a stability

dejín. Nejde tu však o transformácie Marxa a Engelsa, o vývojové zretele dejín a pod. Ide o gollovský historický kriticismus, o metódy pozitivistickej heuristiky, o princípy historickej kritiky, o kritické preskúmanie všetkého, čo bolo dovtedy o danom jave známe, o revíziu romantického dejepisectva. V gollovskej škole, reprezentovanej medzi vojny v stredovekých dejinách najmä V. Novotným a konzervatívnejším J. Pekařom, prechádza celý tento koncepcný svet filologického pozitivizmu so snahou o materiállovú úplnosť, o bohatú reprodukciu poznaných a kriticky preverených faktov aj do slovenskej medievalistickej dielne V. Chaloupeckého. Gollovskú koncepciu prekračovala v tom, že presadzovala individuálne i kolektívne sociálne funkcie dejepisectva – aj keď, pravda, nie vždy v tých najsprávnejších dimenziách. To všetko profesionalizuje slovenskú medievalistiku, dáva predpoklady zbavovať sa obrozeného amaterizmu, diletantizmu. Pritom by sme neboli blízko k pravde, ak by sme konštatovali, že na týchto základoch vyrástla slovenská medievalistika. Bola by to len veľmi neúplná, priam polovičatá pravda. Etatizácia a inštitucionalizácia historickej práce, ktorá s novou štátnou univerzitou a jej učiteľmi v Bratislave nastupuje, mala nielen svoje kladné, ale i záporné stránky. Rozširovala sa síce pramenovedná základňa starších slovenských dejín, nastupovala evidentná snaha poznať vlastné dejiny z autentických prameňov a nielen sprostredkovane cez maďarskú, nemeckú či českú historiografiu. Vlastný a hlavný cieľ dejín, poznanie vývinových ciest už konštituovaného a inštitucionalizovaného slovenského národa však nepodávala, ba ani veľmi neumožňovala. Navyše česká medievalistika na Slovensku nebola vonkoncom schopná robiť vedeckú oponentúru maďarskej historickej spisbe, ktorá sa po roku 1918 tiež ideovo a politicky polarizuje a v mnohom profesionalizuje.

Už v tridsiatych rokoch, keď sa začína diskusia o Chaloupeckého *Starom Slovensku*, sa ukázalo, že na Slovensku si udržuje kontinuitu aj stará, amatérska, no národne vyhranená historiografia, ktorá sa združila okolo martiniského centra, okolo *Slovenských pohľadov*, okolo *Sborníka slovenskej muzeálnej spoločnosti* a časopisu, ktorý vydáva táto inštitúcia, ako aj okolo obnoveného *Letopisu Matice slovenskej*. Ide o nejednotnú, ideovo rozčlenenú skupinu. Patrí sem časť starej konfesionalnej spisby, regionálna historiografia, všakovakí zberatelia. Historicky najpripravenjšou osobnosťou medzi týmito amatérmi bol zaiste literárny historik, novinár, ktorý sa nakoniec stal profesorom slovanskej filológie na novej univerzite (už v rokoch 1921 – 1924) – Jozef Škultéty. Nie je žiadnym typom historika teoretika či metodika. Niečo síce odporoval od pozitivistickej historiografie, a to úctu k historickému faktu a snahu „nevkladať do histórie svoje predstavy“ – čo viac deklamoval, ako

uskutočňoval. Do vývoja slovenskej historiografie a medievalistiky predsa len zasiahol, a to i napriek tomu, že nepriniesol nové fakty, neznáme pramene. Jeho veľmi heterogénne dielo smeruje k tomu, aby prehĺbil a na nové základy postavil – najmä v duchu rozvíjajúcej sa vedy, slovenskú koncepciu dejín. Škultéty v duchu národno-obranných tradícií (do roku 1918) bojuje proti tendenčnej maďarskej historiografii. Po vzniku republiky, ktorej existenciu uvítal, srdnato bojuje so všetkými, ktorí sú zástancami jednotného československého národa vo vede i v politike. Jasným dokladom sú jeho mnohostranné polemiky s F. Pastrňkom, L. Niederlem, K. Kálalom, A. Pražákom, J. Jakubcom a nakoniec i V. Chaloupeckým. „*Moje stanovisko je*“ – píše Škultéty – „*s Čechmi, najmä k nám poslanými, žiť v najlepšej zhode (...) nespomínať ničoho, čo nás delí, ale zato nezahadzovať ničoho, čo je slovenské...*“ Rovnako odmietavé stanovisko zaujíma Škultéty i proti slovenským vyznavačom jednotného československého národa. Viditeľné je to najmä v jeho kritike spisu M. Hodžu *Československý rozkol*.

Historiografickú skupinu udržiavajúcu sa okolo martiniského národného centra spomínam preto, lebo ona pri polarizovaní sa slovenskej historiografie, medievalistiky zvlášť, dostala svojho pripraveného profesionála v osobe Daniela Rapanta. Pred rokom 1930 v programovom článku o česko-slovenských dejinách sa D. Rapant ešte hlási k Bottovskej koncepcii slovenských dejín a cez ňu hľadá aj koncepciu česko-slovenských dejín. Píše: „*Naša koncepcia, v podstate zhodná so zreteľom uplatňovaným pri dejinách československých (podloženie slovenských dejín zreteľom národným) najviac ešte blíži sa pojatiu Bottovmu. Líši sa však od neho tým, že do slovenských dejín zahrňuje národný vývoj slovenský nielen po stránke pozitívnej, ale i negatívnej, zhrňujúc ako ta patriace všetko, čo slovenský vývoj na ceste k zvláštnemu národu napomáhalo, alebo batilo*“. No na inom mieste, už v polemike s V. Chaloupeckým v škultétyovskom duchu vyhlasuje: „*Nemôže byť opravdu československé, čo je protislovenské*“.

Diskusia o starom Liptove, ktorá začala vlastne Rapantovou kritikou Húščavovej práce, v podstate sumovala nové výsledky vedy o stredovekom Slovensku. A pomohol jej aj kritický prúd v maďarskom dejepisectve, menovite E. Mályusz, ktorý pri štúdiu osídlenia Turca bezpečne dokázal jeho sídliskovú kontinuitu od veľkomoravských Slovákov so slovenským osídlením ranouhorským, nadovšetko však osídlením pred 13. storočím. Takéto závery navyše podporilo i toponomastické štúdium, ktoré robil Vladimír Šmilauer, a pozoruhodnými sa ukazovali i filologické výsledky, ktoré pri štúdiu nárečí Liptova priniesol Ján Stanislav. To všetko ukazovalo, že *slovenský národ a jeho jazyk je útvarom od najstarších dôb svojbytným, samostatným, že Česi a Slováci sú si národne a jazykovo celkami veľmi blízkymi, ale predsa len*

svojbytnými, samostatnými. Slovenská medievalistika si pritom uvedomovala dovtedy obchádzaný jav, že etnogenéza slovenského národa, tak ako ju podávala čechoslovakisticky orientovaná historiografia svojím záverom končí, samozrejme nechtiac, ale takmer tam, kde teórie maďarskej buržoáznej vedy reprezentované Pálom Hunfalvym či Jánosom Karácsonyim. Všetky tieto nové poznania a stanoviská pozitívne vplývali na rodiacu sa slovenskú medievalistiku. Už vtedy sa totiž jasne ukazovalo, že ona môže progresívne rásť len ako synkretizmus historickej čechoslovakistickej akribie a slovenského národného programu. Pravda, nebola to cesta jednoduchá, lebo nastupujúca hospodárska kríza, ohrozovanie krajiny upevňujúcim sa fašizmom, zvýšená vlna triedneho boja nesmierne vyostriili politické zápasy v republike, ktoré neobchádzali ani kultúrne snaženia. Riešenie slovenskej otázky sa stávalo stále aktuálnejším. Oprávnené sa začalo volať, aby bola uznaná svojbytnosť slovenského národa, plnoprávnosť slovenčiny, aby Slovensko dostalo rozsiahlu a demokratickú samosprávu, aby sa začal uskutočňovať program sociálneho, ale aj kultúrneho zrovnoprávnenia. Hluchota slovenskej politickej reprezentácie na pražskej pôde k týmto oprávneným požiadavkám naháňala vodu na mlyn Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ktorá od roku 1929, keď odišla z vlády, zostala v opozícii.

Ľudácke krídlo s vyhraneným národným a náboženským programom sa v historiografii začalo grupovať okolo časopisu *Kultúra*, mesačníka pre katolícku inteligenciu, vyrastajúceho na tradíciách Spolku svätého Vojtecha. Podľa štítu *Kultúra* bola tzv. mesačníkom nezávislým vychádzajúcim od r. 1926. Obsahovo sa venovala mnohým problémom, no stále viac miesta v ňom nachádzala katolícka časť slovenských historikov venujúcich sa slovenským, medzi iným i stredovekým dejinám. Nachádzali tu priestor historici venujúci sa cirkevným dejinám (Š. Zlatoš, T. Bucko a i.), ale neskôr do týchto kruhov vošiel aj oficiálny ideológ – historik slovenského štátu – František Hrušovský.

Časť historikov zaoberajúcich sa staršími slovenskými dejinami sa grupuje aj v orgánoch Slovenskej ligy, okolo časopisu *Národ*, neskôr premenovaného na *Náš národ*. Slovenská liga svojimi prostriedkami umožňovala vydávanie prác mnohých historikov heterogénneho ideového zamerania, zväčša však na báze nacionálnej. Napríklad z jej prostriedkov vznikol aj pokus o syntézu ranostredovekých dejín Slovenska od Juraja Hodála.

Vo svojom referáte som mohol sledovať len základné ideové a politicko-spoločenské zdroje, ktoré pôsobili pri formovaní sa slovenskej medievalistiky. Ideové poznanie jej zdrojov i stavu je jednoznačné – každý, kto vstúpil do oblasti starších slovenských dejín – a platilo to i pre Jana Eisnera

– vošiel do mlynice veľmi roztrasenej, v ktorej sa mlela všaková múka, a navyše sa v nej orientovalo len veľmi ťažko.

„*Co do poměru historie a archeologie stojím na stanovisku, že nepokládám výsledky archeologické za tak bezpečné, aby se jimi (...) výsledky z pramenů historických (...) mohly trebas i jen korigovat. Po nynějším velmi utěšeném rozkvětu domácího bádání archeologického mohlo by se nezasvěcenému zdáti, že jest možno výzkumy archeologickými doplniti, nebo dokonce i nabrzditi nečetné zprávy historické o dobách nejstarších*“.

Takto v roku 1912 najkritickejší duch českej historiografie a jeden z učiteľov Jana Eisnera profesor Václav Novotný charakterizoval vzťah histórie a archeológie, ako dvoch vedných disciplín stojacich vedľa seba, vychádzajúcich zo seba a vzájomne sa doplňujúcich. „*Tak daleko po mém mínění archeologie nedospěje nikdy ...*“ – prorocky uzatvára Novotný, aby dal plný priechod menejcennému postaveniu pomocnej vedy historickej – archeológie. V študentskom prostredí Karlovej univerzity, kde panovali takéto názory českej pozitivistickej historiografie Gollovej školy, by nikdy nemohol vyrásť vedec s takým programom, ako nám zanechal Jan Eisner. Preto ani nikde v jeho prácach nenájdeme prihlásenie sa k tomuto krídlu školy Jaroslava Golla. Eisner svojím vedeckým školením a programom sa hlási k inému učiteľovi na univerzite. Bol ním Lubomír Niederle, ktorý celým svojím rozsiahlym vedeckým dielom je pokračovateľom myšlienkového vedeckého sveta stále nedoceneného a v čiastkových problémoch vlastne nepoznaného Pavla Jozefa Šafárika.

Šafárikovská koncepcia *Slovanských starožitností* osnovaných a vedeckému svetu predložených v prvej polovici 19. storočia zostane zakladateľským dielom česko-slovenskej vedy o počiatkoch Slovanov, Slovákov a Slovanstva vôbec. Tu sa umne a na svoju dobu priam geniálne v interdisciplinárnej zviazanosti dopĺňajú vedy, akými sú: história, archeológia, etnografia a filológia – paleolingvistika zvlášť, nehovoriac už o ďalších pomocných vedách historických. Učiteľský svet Lubora Niederleho umocnil v šafárikovskej koncepcii zložku archeologickú, aby tak ukázal, že archívy, ktoré sú ešte zakopané v zemi, môžu posunúť naše poznanie o najstarších dejinách Slovanstva vpred, a preto práve im, oproti novotnovskému skepticizmu, patrí budúcnosť. Aj takúto vedeckú premisu sa usiloval Niederle vštepiť svojim poslucháčom, medzi ktorými na čestnom mieste stojí práve Jan Eisner. Ani sa pritom nemôžeme čudovať, že Eisner svoje najzrelejšie monografické vedecké dielo *Devínska Nová Ves : Slovanské pohřebiště*, ktoré vyšlo v Bratislave roku 1952, pripisuje „*památku svého učitele Lubora Niederla a jeho slovenských přátel*“.

Je známe, že archeológia pri veľkých a dobre organizovaných výskumoch v pomerne krátkom čase môže získať mnoho primárnych prameňov. Kvantum takto získaného pramenného materiálu, pri ktorom sa nemožno vyhnúť

ani stereotypu, sa s rozvojom archeologického výskumu dostáva do rozporu s metodickými cestami i vlastnou technikou práce. Preto už vyše storočia sa objavujú úvahy o metodických možnostiach archeológie vôbec. Často sa poukazuje, že ide o metodiku zataženú dojmami, impresiou, s prevahou intuície a teoretického konštruovania súvislostí. Pri tejto príležitosti býva archeológii pripomínaná jednostranná prevaha deskripcie, idiografizmu a s ním spojené nebezpečenstvo vytvárania formálnej klasifikácie a tried a to i tam, kde by sa očakávala hlbšia a všestranná analýza. Mnohé problémy, naznačené ale i nenaznačené, sú prirodzenou a zákonitou zložkou vývoja každej vedy a nemôže sa im vyhnúť ani archeológia. V archeológii, ako ukazujú niektoré súčasné diskusie, hrozí, že práve problémy metód, metodiky a techniky práce hrozia prekryť a zatlačiť do úzadia vlastné otázky metodológie, obísť otázku zložitosti spoločenského vývoja, otázku poňatia dejín. A tu je miesto, kde sa archeológia má, musí, ale aj vždy bude stretávať so svojou staršou družkou, historiografiou. Archeológia – a to je jej nezastupiteľná povinnosť, si bude musieť neustále premietat zložitosti spoločenského vývoja do svojej pramennej základne a na tejto báze sama riešiť a vyriešiť najmä problém vypovedacej schopnosti archeologického prameňa v jeho konfrontácii s písomným historickým prameňom. Pritom nesmie stratiť zo zreteľa, že oba typy prameňov sú si navzájom komplementárne.

Nemôžem sa na tomto mieste a pri časovej ohraničenosti tohto príspevku venovať tejto kľúčovej otázke vzťahu oboch našich disciplín – archeológie a histórie – a to špecificky pri problematike hospodárskych a sociálnych dejín, pri otázkach etnických a politických dejín, pri problémoch demografie, ideológie či presnejšie celej sústavy nadstavbových javov, kde musí do problematiky vstupovať i naša etnografia. Rád by som však, a to najmä dnes v súvislosti s úvahami nad vedeckým dielom Jana Eisnera, upozornil, že tieto otázky v našom česko-slovenskom priestore nie sú celkom nedotknuté. Po prvý raz sa stali predmetom rozpravy práve vtedy, keď sa formovala marxistická metodológia česko-slovenskej historickej vedy. Historickým kolbištom sa vtedy stali problémy spoločenského zriadenia na Veľkej Morave, presnejšie – problémy vzniku a vývoja feudalizmu v našich krajinách. Táto diskusia, ktorá mala svoje kontinuitné intermezzo v šesťdesiatych rokoch, bola veľmi príznačná pre vývoj vzťahov medzi archeológiou a historiografiou v Česko-Slovensku. Oba vedecké tábory sa totiž zakopali na svojich bojových postoch, zorganizovali kruhovú obranu a neustúpili v tvrdo vedenej pozícinej vojne ani o milimeter. Dialo sa tak na úkor vlastného vývoja vedy. Ak sa s odstupom času dívame na tento zvláštny zápas a hľadáme zmysel jeho opodstatnenosti, tak ho treba vidieť najmä v tom, že česko-slovenská historická

veda i archeológia si v tomto čase osvojovala a ujasňovala základné kategórie historického materializmu, učila sa percipovať kategórie spoločensko-ekonomických formácií ako základný princíp pre periodizáciu historického procesu. Archeológia si zas ozrejmovala, že pramenná základňa, s ktorou narába, môže v základe vypovedať o udalostiach, ktoré sa stali, ale súčasne spoznala, že sú oblasti, ktoré sa vypovedacej schopnosti archeologického pramenného materiálu priam vyhýbajú. Zistila, že tam, kde písomné pramene nie sú, hmotné pamiatky nie sú schopné ich plne nahradiť. Na druhej strane aj písomné pramene sú tendenčné a subjektívne. Fragmentárnosť archeologicky získaného pramenného materiálu v poznávacom historickom procese zasa vytvára sústavu náhod – napríklad už len tým, že v prevažnej miere zachytáva tie artefakty, ktoré spoločnosť už odhodila ako nepoužiteľné a pod.

Nezhodnotili sme ešte celú túto takmer dvadsaťročnú diskusiu a jej prínos pre vedu, hoci sme sa na to niekoľkokrát priberali. Dnes už to prakticky ani nie je možné, lebo partner česko-slovenskej archeológie, ktorá medzitým vyrástla na vedeckú veľmoc, sa stratil. Historiografia stredoveku – medievistika v Česko-Slovensku prestala takmer jestvovať a nemá kto v jej radoch tiahnuť do názorového zápasu, ktorý bol a vždy zostane hybným motorom napredovania vedy. Porušil sa tu, v našom „plánovaní“, akýsi vedecký ekologický princíp, ktorého dosah už začíname výrazne pociťovať.

Vzniká oprávnená otázka – kde stál Jan Eisner v tejto názorovej konfrontácii medzi archeológiou a históriou? Bokom. Presnejšie – múdro bokom. Verný tradíciám synkretického a celistvého ponímania slovanského dávnehoku a našich včasnostredovekých dejín v šafárikovsko-niederlovskej koncepcii, vyhraňovanie či až vyostrovanie brehov medzi oboma historickými vedami – históriou a archeológiou – pokladal za jav pri vývoji česko-slovenskej vedy nepotrebný, priam zbytočný. Vedomý si nejednoznačnosti hmotných pamiatok a potrebnosti historických písomných prameňov, v najzrelšom období svojho vedeckého života ukázal nutnosť koexistencie a spolupráce oboch disciplín. Svoje postoje a prístupy demonštroval v oblasti našich najstarších slovanských etnických a politických dejín.

Iste, pri jeho obrovských skúsenostiach a autorite by sa viac oceňoval ponor do oblasti spoločenského života, no Jan Eisner svojím dovtedajším teoreticko-metodologickým školením si na túto oblasť netrúfal a treba pripustiť, že sa tak rozhodol oprávnene. Česko-slovenská archeológia v tom čase už mala dostatočné skúsenosti pri prekonávaní Kossinových teórií,²

² Gustav Kossina († 1931), popredný archeológ prehistorických dôb v Nemecku. Autor teórie o priamom prepojení materiálnej kultúry a etnicity (pozn. editora).

podľa ktorých ostro vyhranené archeologické kultúry sa vo všetkých dobách jasne kryjú s kmeňmi, národmi. Dlho trvalo európskej vede, histórii zvlášť, pokiaľ odhalila neudržateľnosť takýchto názorov, ktoré nakoniec vo svojom vývoji skončili v absurdných teóriách pangermanizmu, nacionálneho učenia využívaného fašistami. Kossinove názory, ako aj novšie modifikované teórie pátra Wilhelma Schmidta,³ ktorý stvoril teóriu kultúrnych okruhov – to všetko udržiavalo medzivojnovú česko-slovenskú archeológiu v neustálom strehu, pretože dosah týchto nemeckých koncepcií na prehistóriu i históriu Slovanov v ich historických sídlach bol eminentný.

Jan Eisner plne zužitkoval všetky metodologické i vecné výdobytky česko-slovenskej historickej vedy i archeológie a pustil sa do riešenia dvoch kľúčových otázok počiatkov našich národných dejín – a to: kedy a ako prišli naši predkovia na územie dnešného Česko-Slovenska?; a ako sa formovali počiatky politického života našich predkov na novo obsadenom a zasídlenom území?

Ani jedna z uvedených otázok sa nedala riešiť použitím len archeologických prameňov. Každý, kto sa chcel s danými kľúčovými problémami vedecky vyrovnáť, musel v sebe absorbovať výsledky, no nielen výsledky, ale aj metódy aspoň najzákladnejších príbuzných disciplín. História však na prvom mieste. Pozrime sa aspoň v krátkych a naznačených tézach, ako dielo Jana Eisnera prispelo k posunutiu latky poznania v otázke politických dejín našej krajiny, národa. Samova ríša predstavuje pozoruhodný jav v politických dejinách západných Slovanov. Po prvý raz Slovania vystúpili s pokusom o politickú organizáciu a dokázali vybudovať také organizované a pripravené spoločenstvo, ktoré vo vojenskej konfrontácii s najmocnejším štátom vtedajšej západnej Európy – Franskou ríšou – dosiahlo úspech a dokázalo si vybojovať od nej nezávislé politické postavenie. Vážnosť problému Samovej ríše sa umocnila v najnovšej koncepcii našich najstarších dejín. S prijatím tézy o genetickom vzniku štátu, pri základoch ktorého musí vždy stáť primeraný stupeň materiálnej výroby a jemu zodpovedajúci stav sociálnej diferenciácie, sa do úplne novej polohy dostala i otázka územia, na ktorom sa rozkladala Samova ríša. Vážnou otázkou sa tak stal i problém definície centra či jej kryštalizačného jadra. Písomné pramene k zodpovedaniu tejto otázky priniesli tri topograficky nepevné, ba až vágne označenia – údaje, ktoré historiografia poctivo analyzovala a snažila sa o ich zdôvodnenie. Ako je známe, vznikli

³ Wilhelm Schmidt († 1954), jazykovedec, etnológ a porovnávajúci religionista. Zakladateľ historickej antropológie (pozn. editora).

tu tri vážne teórie o územnej dislokácii Samovej ríše: tzv. korutánska teória, česká teória a tretiu skupinu tvoria doteraz neuzavreté – iné teórie.

V čase, keď Jan Eisner odkrýval najväčšie pohrebisko z doby Samovej ríše v Devínskej Novej Vsi, veda poukázala na neopodstatnenosť korutánskej teórie. Udialo sa to najmä tým, že dôslednou textologickou kritikou vlastne diskvalifikovala písomný prameň, na ktorom teória stála. Presvedčivo eliminovala údaj z prameňa (*Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov – Conversio*), že Samo bol korutánsky Slovan. Korutánskej teórii sa však dostalo rázneho vedeckého odmietnutia už v roku 1947 v diele poľského historika Gerharda Labudu. Jej posledný obhajca, ktorý sa pokúšal o vedeckú polemiku – Bogo Grafenauer – rezignoval.

V tom čase vládla vo vedeckom svete ešte „česká“ teória, ktorá jadro Samovej ríše kládla do Pražskej kotliny, ba dokonca nachádzala pevné spojiť medzi Samovým potomstvom a Přemyslovcami. Niektorí historici a historickí geografovia síce už upozorňovali, že táto teória budovaná najmä na filologickom – onomastickom základe má svoje trhliny, no definitívne slovo sa očakávalo od jej verifikovania archeológmi. Pritom niektorí, napríklad B. Horák, i celkom logicky vyložili, že centrum Samovej ríše bude potrebné posúvať viac na východ, aspoň do oblasti dnešnej Moravy. Absencia slovenského hradiska v Úhošti pri Kadani, kde bolo lokalizované miesto historickej bitky medzi Samom a franským kráľom Dagobertom, známy Vogastisburg, ale najmä skutočnosť, že v Čechách niet ani len náznaku po pohybe Avarov – to všetko názory o Čechách ako kolíske Samovej ríše robilo úplne nepravdepodobnými. Po týchto neúspechoch pokus niektorých českých vedcov preniesť územie Samovej ríše až do západného Nemecka na ohyb rieky Mohan skončil v absurdne. Dokladom sú súčasné výklady onomastu Heinricha Kunstmanna, archeológa Jacoba a pod. v západonemeckých slavistických časopisoch.

Keď Jan Eisner dokončil analýzu devínskonovoveského pohrebiska na Nový rok 1951, musel si položiť aj najvážnejšiu historickú otázku: kto to vlastne boli tí ľudia, ktorí tu toľko storočí odpočívajú?; prečo sa tu sústredili v takom veľkom počte, že to zatiaľ nemá obdoby? A nakoniec, súvisia obe tieto otázky s takým exponovaným územím, akým je sama Bratislava a priestor Bratislavskej brány, ktorý neobišla žiadna predchádzajúca a nám známa civilizácia, ktorá vždy zistila, že je to strategické miesto kontrolujúce dve veľké európske magistrály – dunajskú a moravsko-oderskú, a preto sa tu vždy zastavili, usadili, opevnili a diktovali svoju vôľu okoliu. Jan Eisner vedel, že Slovania nemohli tvoriť výnimku v skúsenostnej reťazi ľudstva. Preto po všestrannej analýze tohto objektu vyhlasuje, že odokryl pohrebisko ľudu, ktorý v dobe

Samovej bojoval v rozsiahlom povstaní proti Avarom, a ktorý za pomoci Samovej zorganizoval prvý pokus o vytvorenie štátu západných Slovanov. Takúto úvahu Eisner uzavrel slovami: „Zůstal tedy severní břeh Bratislavské brány důležitým pohraničným místem slovanské oblasti, kde kdysi vládl Samo“. (Devínska Nová Ves : Slovanské Pobřeží. Bratislava: SAVU, 1952, s. 348.)

Jan Eisner netušil, že jeho závery slovenská archeológia za 35 rokov svojej ďalšej činnosti v takej významnej miere podoprie, a taktiež netušil, že otvoril novú éru pri výskume počiatkov politických dejín Slovenska a Slovákov.

Záver, ktorý predložil J. Eisner k dejinám Samovej ríše, naznačuje aj odpoveď na otázku o pôvode Slovákov. V prvom zväzku *Slovenských dejín* si ešte kladie otázku, či Slovensko bolo súčasťou pravlasti Slovanov, a teda či sú Slováci národom autochtónnym. Napriek nemnohému materiálu túto tézu zamietla, aby sa neskôr, najmä pod vplyvom novších archeologických prameňov, jasne postavil na stanovisko migračnej teórie. Jan Eisner však pritom nikdy nepochyboval, že *Slováci sú od počiatku svojbytnou etnickou skupinou, a nedal ani najmenšiu príležitosť čechoslovakisticky orientovanej skupine medzivojnovej historiografie, aby podoprel jej názory*. Naopak, vo výskume celého pravekého obdobia, v ukladaní nálezov v slovenských múzeách, v ich publikovaní zväčša v „matičných“ a „muzeálnych“ periodikách vždy videl „časť národného boja slovenských vlastencov“, ku ktorému sám významnou mierou prispieval.

Dielo J. Eisnera z hľadiska vývoja slovenskej historickej medzivojnovej i povojnovej vedy patrilo do veľkej pokladnice národného poznania a významnou mierou prispelo k jej rozhojneniu. Jan Eisner nepochybuje, že – „západní Slovania boli vo svojich historických sídlach už dávno pred príchodom Avarov“ a že k takémuto záveru slovenské bádanie prispelo obrovskou mierou. Vedecky trpezlivý je aj jeho názor na vypovedacie možnosti archeológie ako vedy. „Archeológia nás poučuje predovšetkým o pohrebných zvykoch starých Slovákov, o ich zbraniach, nástrojoch a nádobách, o ich príbytku, osade a hrade, potom o ich práci poľnohospodárskej, o ich remeselníckej schopnosti a konečne o ich obchodných a vôbec kultúrnych stykoch s cudzinou.“ (*Slovenské dejiny*, vol. 1 : *Slovensko v praveku*. Bratislava : SAVU, 1947, s. 120.) Na to, aby archeológia „zostrojila (...) pokiaľ možno úplný obraz“, ako veda sama nestačí a musí si prizývať históriu, jazykovedu i národopis. Touto požiadavkou akoby J. Eisner predznamenal cestu komplexnému, interdisciplinárnemu bádaniu, po ktorom sa v oblasti počiatkov našich národných dejín aj dnes oprávnené volá.

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Prínos Jána Eisnera pre historické bádanie. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 39 – 40, 1991, s. 139 – 152.

Pavol Jozef Šafárik a jeho *Slovanské starožitnosti*

Historiografia ako veda sa v európskom rámci začala síce formovať už koncom 17. storočia,¹ ale hlavné obdobie vypracovávaní jej vedeckého programu a metód, ktorými chce dosiahnuť svoje ciele, spadá v strednej Európe až do 19. storočia.² Keby sme mali vybrať to, čo preveril čas ako najzávažnejší kritik, a ukázať to, čo z tohto pionierskeho obdobia budovania historickej vedy zostalo vedecky skutočne aktuálne až do našich dní, tak v celej slovanskej vede je to jednoznačne vedecké dielo Pavla Jozefa Šafárika, a z neho – z pohľadu historika – najmä jeho nesmrteľné *Slovanské starožitnosti*. Svetová veda v ucelenej podobe sa s dielom po prvý raz zoznámila vo vytlačenej forme roku 1837.³ Dnes už málokto vie, že „spolusponzorom“ pri jeho vydávaní bol gróf Gašpar zo Šternberka, národné citiaci muž a prezident Českého musea pochádzajúci zo starej moravskej šľachty, ktorá už v 13. a 14. storočí mala na Morave bezmála také postavenie ako u nás

¹ Jaroslav KUDRNA: *Politické a historické názory italské renesance*. Praha : SPN, 1958, 201 s.; Paul HAZARD: *La crise de la conscience européenne 1680 – 1715*. 1 – 2. Paris : Boivin, 1935, resp. nemecký preklad: *Die Krise des europäischen Geistes*. 1 – 3. Hamburg : Hoffmann und Campe, 1939.

² Prehľadne: František KUTNAR: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. 1. Praha : SPN, 1973, s. 135 n. O európskom dejepisectve tej doby porovnaj prehľad literatúry: Matúš KUČERA: F. V. Sasinek – Foudor of Modern Slovak Historiography. In: *Studia Historica Slovaca*, roč. 13, 1984, s. 202 n.

³ Slovanské starožitnosti vychádzali v zošitoch a pôvodne ich autor koncipoval ako prvý diel k novému vydaniu diela: Pavol Jozef ŠAFÁRIK: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen : Mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften, 1826, 524 s. Šafárik sa však tak zoširoka a s hlbokou znalosťou pustil do práce, že napísal prvý diel *Slovenských starožitností* (Praha : Česká museum, 1937) ako samostatnú prácu, a to v dvoch tzv. *okružoch* – zväzkoch: 1. zv. s. 1 – 442, druhý zv. s. 443 – 946; potom nasledujú tzv. *Prídavky a Prílohy*, ako aj register – všetko s. 947 – 1005. Šafárik ohlásil aj druhý diel *Slovenských starožitností*, v ktorom chcel ukázať vzdelanosť, kultúru i mravný svet Slovanov. Tento diel však už nikdy nevyšiel. Akoby časť proponovaného zámeru uverejnil nevelké dielo *Slovenský národopis* (Praha : Vl. n., 1842, 190 s.), ktoré Lungmann nazval *zlatou knižkou*. Vlastný názov tohoto dielka je totiž zavádzajúci. Nejde o dielo geografické či skutočne národopisné, ale o jazykovo-literárnu príručku, vynikajúco informujúcu o vtedajšom slovanskom svete.

Matúš Čák Trenčiansky, a ako ukazujú najnovšie výskumy, Matúš bol s touto šľachtickou vetvou aj v blízkom príbuzenskom pomere.⁴

Hneď od začiatku, ako začali *Starožitnosti* vychádzať, intelektuáli, politici, no najmä vedci mnohých krajín pochopili, že na svet sa dostáva dielo, ktoré treba hneď sprístupniť aj mnohým iným slovanským i neslovanským národom. A tak sa, hoci s komplikáciami, objavovali preklady do ruštiny, poľštiny a nemčiny, výbery do srbochorvátčiny a francúzštiny, menšie časti i do angličtiny, taliančiny, ba i maďarčiny.⁵ Už len pre vedeckú dôslednosť treba pripomenúť, že aj my sme si z diela nášho veľkého rodáka 30 strán preložili aj do slovenčiny, pravda, až v roku 1961, za čo patrí oprávnená zásluha Karolovi Rosenbaumovi.⁶ Pri dnešnom podujatí by som sa rád zastavil aspoň pri dvoch otázkach, iritujúcich každého vedca, ktorý sa stretne so *Slovanskými starožitnosťami* a cíti potrebu vyjadriť sa k tomuto monumentálnemu dielu aj po pol druhu storočí:

1. V čom tkvie príčina, že Šafárikovo dielo je až po naše dni základným vedeckým dielom, ktoré nemôže obísť žiadny vedec zaoberajúci sa dejinami slovanského dávnehoku?

2. Ako sa v tomto diele prezentujú počiatky Slovenska a Slovákov, ktoré, ako je známe, práve P. J. Šafárik svojimi vedeckými dielami zasadil do európskej historickej (a nielen historickej) vedy?

V prvom rade, keďže sme na pôde jazykovedných a literárnych vied, treba povedať, že slovo „starožitnosti“, nech to znie akokoľvek objavne, nevyňašiel Šafárik. Je to len slavizovaná adaptácia v 18. i 19. storočí bežne rozšíreného termínu *antiquity*, *antiquités*, *Altertümer* či *Altertumskunde*.⁷ Zaujímavá

je však sémantika, ktorú Šafárik do tohto pojmu, dovtedy v slovanskej vede nepoužívaného, vložil. Chápe totiž pod ním všetko – dejiny, literatúru, etnológiu i materiálnu kultúru slovanskej prehistórie. A hoci na prvé miesto kladie oblasť histórie (sám publikovanú časť projektu *Starožitností* nazval *Oddiel dejepisný*), významovo sa Šafárikove starožitnosti približujú viac k tomu, čo dnes nazývame archeológiou či prepracovanejšou predhistóriou. V rozsiahlom plánovanom koncepte chcel P. J. Šafárik postihnúť takmer všetko, čo môže poslúžiť k načrtnutiu obrazu dávneho Slovanstva: etnogenéza Slovanov, ich prvotné sídla a ich geografické ukotvenie, etnická štruktúra slovanského sveta, najstaršie dejiny jednotlivých slovanských národov, charakter a spôsob ich života, a to tak v oblasti materiálnej, ako aj duchovnej. V našom dnešnom precizovaní či inom vyjadrení ide i o náboženstvo, spoločenské usporiadanie, jazyk, písomníctvo a nakoniec aj vedu.⁸ Ide teda o taký komplexný záber, že v budúcom vedeckom vývoji sa z neho vyčlenilo niekoľko špecializovaných vied, ktoré v analyzovaných jednotlivinách nepochybne rektifikovali niektoré Šafárikove názory. Dodnes však neboli schopné syntetického pohľadu šafárikovského typu. Aj veľké dielo českého vedca Lubor Niederleho sa len vkladalo do nevelkých priestorov, ktoré Šafárikove *Slovanské starožitnosti* ponúkli.⁹ V koncepcnej rovine ide o kontinuitu. L. Niederle, keď zhŕňal pre európsku a svetovú vedu výsledky svojho životného diela (*Slovanské starožitnosti* a *Život starých Slovanov*) a po francúzsky vydával známy *Manuel de l'antiquité Slave*,¹⁰ napísal: „Pravým zakladateľom tohoto odboru slavistiky jest Pavel Jozef Šafárik. Jeho dílo je jedinečnou a dosud cennou knihou a jakkoliv je zastaralá, zůstává až podnes hlavní a nevyhnutelnou

⁴ Matúš KUČERA: *Pater patriae. Zo starých českých a slovenských dejín*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 235 n.

⁵ Karel PAUL: *Pavel Josef Šafařík. Život a dílo* (ďalej Karel PAUL: *Pavel Josef Šafařík*). Praha : Nakladatelství ČSAV, 1961, s. 199 n., (Preklady Slovanských starožitností). V tom istom roku ako Šafárikove *Starožitnosti* vychádzala podobná práca pre germánsky svet, ktorá znamenala rovnaký prelom v dovtedajšom bádání. Bola to dosiaľ v mnohom neprekonaná práca: Johann Kaspar ZEUS: *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*. Munchen : Ignaz Joseph Lentner, 1837, 778 s.

⁶ P. J. ŠAFÁRIK: *Literatúra, jazyk, spoločnosť*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 109 – 140 (Starobylosť Slovanov v Európe).

⁷ V Šafárikovej dobe sa pod *Altertumskunde* chápal súbor vedomostí o prehistórii (teda o histórii, ktorá ešte nedisponuje písomnými prameňmi), ale nerezignovala ani na pamiatky staroveku, a to najmä tie, ktoré boli rekonštruované na základe písomných svedectiev. Takto v európskej historiografii *starožitnosti* chápali mnohí autori, ako napríklad O. Montelius, S. Müller, spomínaný J. K. Zeuss, no najmä Otto SCHRADER (ed.): *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*. Strassburg : Trübner, 1901, 1048 s. Neskôr *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*. 1 – 4. Ed.: Johannes HOOPS. Berlin : Gruyer, 1911 – 1919, redaktor tejto štvorzväzkovej

encyklopédie pod *starožitnosťami* chápe súbor všetkých poznatkov o germánskych národoch od najstarších čias až do 11. storočia.

⁸ Gerard LABUDA: Poszukiwania nowych dróg badawczych w dziedzinie starożytności słowiańskich. In: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej*. 3, Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1975, s. 9 – 90, správne charakterizuje Šafárikov postup, keď ho nazýva „evolučným i geograficko-politickým“ (s. 10).

⁹ Na samom počiatku svojho rozsiahleho 5-zväzkového diela L. Niederle uvažoval o tom, že pripraví a vydá len opravené Šafárikove *Slovanské starožitnosti*, a preto prvé tri zväzky sú orientované na obraz etnicko-politický, teda v šafárikovskom duchu. *Starožitnosti* považuje za „veľkolepou budovu, v které jsou některé kameny zvětrale“. Až pri tejto práci si uvedomuje, že treba napísať aj to, čo Šafárik nedokončil, a tak sa začína séria: Lubor NIEDERLE: *Slovanské starožitnosti. Oddíl kultúrní*, ktorý figuruje už i pod novým názvom: *Život starých Slovanů*. Táto časť má 6 kníh. O celkovom zámere L. Niederleho porovnaj 1. diel. sv. 1. Praha : Bursík & Kohout, 1911, s. 7 – 16. Úplná bibliografia Niederleho prác v: Jan EISNER: *Lubor Niederle*. Praha : ČSAV, 1948, 36 s.

¹⁰ Lubor NIEDERLE: *Manuel de l'antiquité Slave*. 1 (*L'histoire*) – 2 (*La civilisation*). Paris : E. Champion, 1923 – 1926.

základnou studia slovanských počátků. Nikto ani před Šafárikem, ani po něm nevyložil látku s takovou svědomitostí, s takovým nadšením a s takovou láskou, jako tento skromný pracovník. Jeho jméno bude vždy zářiti mezi jmény koryfejí slovanských národů. Preto nemohu vydati ani tuto práci, aniž bych se dříve s úctou nesklonil před památkou veľkého československého učence“. ¹¹ Aj iný významný vedec slovanského dávnoveku, Jan Eisner, ešte aj v roku 1953 považuje nové, už tretie české vydanie Šafárikových *Slovanských starožitností* za „stále žádoucí“.¹²

Vedecká nadčasovosť i aktuálnosť pramení v prvom rade z rozvrhnutia, z koncepčného rozmeru diela. V ňom Šafárik vydělil dve základné obdobia. Prvým je obdobie „od Herodota až do pádu Hunskej a rímskej vlády“, teda „od roku 465 pred Kr. až do rokov 469 – 476 po Kr.“ Druhé obdobie obsiahlo dobu od spomenutého dátumu prakticky do konca 10. storočia.¹³ Je to aj z dnešného pohľadu veľmi umné rozdelenie. Do prvého obdobia totiž Šafárik zahrnul všetko to o pôvode a živote slovanských predkov, čo je „neisté, záhadné“ a čo teda zabraňuje tomu, ako hovorí Šafárik, aby sa „veci istotne s neistými dohromady miešali“. ¹⁴ Sám totiž cíti, že pramenovedná základňa a metódy vedeckej kritiky v budúcnosti môžu veľmi veľa opraviť a zmeniť na jeho záveroch či pozorovaniach. Preto, aby neublížil vedeckej kvalite svojho diela, necháva túto časť akoby v rovine hypotézy, pracovného premýšľania, dotvárania. Otvára tak dvere budúcemu bádaniu. Možno by aj rezignoval na obsiahle spracovanie tohto obdobia, v ktorom dominuje myšlienka etnogenézy Slovanov, ale skúsenosť, najmä však postavenie slovanského sveta v Európe mu veľí, že nemôže tak učiť. Hlbokým a rozhladeným štúdiom totiž spoznal, že „žiadny z cudzozemcov píšucich o starožitnostiach našich (...) nič dokonalého (...) na svetlo nevyniesol“. ¹⁵ A u našich – ako by sa dejiny aj našej dnešnej vedy takmer neposunuli – vidí hrubé nedostatky „všestrannej učenosti“, neznalosť starých i nových jazykov a u niektorých aj nedostatok zdravej kritiky. S iróniou pripomína, že mnohým chýba jedno i druhé: znalosť jazykov i kritický vedecký duch. V zápale svojho výkladu našiel pre nich

aj pekné označenie – všakovákí „čmarikári a kazislavovia, hloubálkovia“. ¹⁶ Sám pripomína, že ak by v tomto prvom období jeho diela veda veľmi rýchlo priniesla nové poznatky a objavy a jeho závery „vyvrátila“, „pravdivosť správ v druhom oddelení sa tým naskrze neruší“. Tu, s pohľadom vedeckého pragmatika, už totiž Šafárik vidí, že jeho výklad druhého časového obdobia, ktorý sa končí presadením kresťanstva vo väčšine slovanských národov a petrifikáciou štátnej moci, je už opretý o pevnú pramennú základňu najmä písomných prameňov, ktorých vypovedacia schopnosť s kritickou recipienciou môže mať dlhodobú platnosť.

Pramenovedná základňa, jej šírka a rozmanitosť, ale aj kritické narábanie s ňou, je druhou vážnou podmienkou vedeckej trvácnosti Šafárikových *Starožitností*. Takmer na dvadsiatich stránkach hovorí o pramennej základni svojho diela a menuje stovky diel i prameňov, z ktorých vo svojom diele profituje. Pritom i pramennú základňu delí podľa vopred prijatého rozčlenenia diela na dva celky. Pre prvú časť exploatuje nevelké zápisy antických autorov a kriticky sa vyrovnáva nielen s vlastnými informátormi, ale aj s ich historickými vykladačmi a interpretmi. Veľmi vážne však varuje každého, kto by sa nechal viesť len týmito vykladačmi a nevidel by, ako hovorí Šafárik, „pokiaľ je to len možné, sám všetko svojimi očami“. ¹⁷ A pripomína, že ani to by pre skutočnú vedu nestačilo, keby človek sám nebol potrebné pripravený a znalý pomocných vied historických, ale aj kritických metód, s ktorými treba pristupovať k interpretácii písomných prameňov. Je si pritom vedomý, že písomné pramene pre dejiny Slovanstva do konca 5. storočia sú len odrobinkami, často zmätenými a nepresnými poznámkami, z ktorých sa počiatky histórie našich predkov nedajú uhniesť. V samostatnom exkurze upozorňuje, že skutočný vedec pre túto dobu potrebuje poznať pramene hmotnej povahy – a to bez rozdielu, či sú nad zemou, či pod zemou. A tak Šafárik precizuje, že treba poznať zručaniny a rummy miest i hradov, valy a násypy,

¹¹ Citujem podľa českého prekladu: Lubor NIEDERLE: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha : ČSAV, 1953, s. 14.

¹² *Tamže*, s. 9.

¹³ Sám Šafárik toto obdobie končí rokom 988 a svoje rozhodnutie podporia tým, že došlo k prevahe kresťanstva u Slovanov. P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*. 1 s. 443 (citujem vždy podľa prvého vydania, ktorého prvý zošit sa začal tlačiť v júni 1836 a tlač celého diela bola skončená roku 1837; v knižniciach je prístupnejšie vydanie: P. J. ŠAFÁRIK: *Sebrané spisy*. 1 – 3. Praha : Nakl. Knihkupce Bedřicha Tempského, 1862 – 1865).

¹⁴ P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 5.

¹⁵ *Tamže*, s. 3.

¹⁶ *Tamže*, s. 390. Šafárika pri nich dráždí najmä ich *etymologické baraburdí*, pričom menovite spomína najmä vedcov z Nemecka, Francúzska a Anglicka, no nevynechal ani baróna Senkovského, ktorý v St. Peterburgu roku 1834 vydal Škandinávské ságy.

¹⁷ Pritom správne upozorňuje, že by už konečne mohlo prestať „nerozumné (...) a hnusné pľichtení – teda miešani Staroslovanov so Skýtmi, Sarmatmi, Hunmi a Bulharmi“, a čuduje sa, že aj v najnovšej práci, ktorá vyšla v Moskve roku 1829, takéto nezmysly hlása pán Wenelin (*Tamže*, s. 391). Pritom je pozoruhodná aj metodologická základňa, s ktorou Šafárik k svojmu výskumu pristupuje a ktorú veľmi plasticky i pekne vyjadril: „Při všelikém slušném cenění národnosti vždycky pamatovati sluší, že každý národ, byť sebe větší, jen částčka jest človecenstva, a jakoby krupěje v oceánu, kteráž jen ve spojení s jinými života nabývá; odlomená neuchraně vysychá a mizí.“ (*Tamže*).

dláždené cesty a náhrobky so všetkým tým, čo v sebe „zamkynajú“; nádoby a náčinia z kovu, kameňa, z hlíny, nádoby zo skla, parohu a kostí, podobizne, vyobrazenia či rytiny bôžikov a ľudí, šperky a okrasy, šatstvo a mnohé iné pamiatky tejto povahy.¹⁸

Možno že táto Šafárikova požiadavka dnes znie až príliš samozrejme. Rovnako prirodzene znie aj jeho žiadosť, aby budúce generácie tomuto druhu pamiatok venovali zvýšenú pozornosť, vyhľadávali ich a svedomito ochraňovali pre budúce pokolenia. Sám sa priznáva, že aj to málo nepísaných prameňov materiálnej povahy, ktoré má k dispozícii, svedomito využije. Aby sme tu urobili akýsi kontrapunkt, v ktorom je šafárikovský prístup priam „revolúciou budúcnosti“, odkážem na názory najkritickejšieho člena Gollovej historickej školy, Václava Novotného, ktorý takmer sto rokov po Šafárikovi píše: „Historie nemůže (...) výsledků archeologických vyvrátiti, ale nemůže jich ani prostě akceptovati.“ A tak čelný historik slovanského dávnoveku je ochotný hmotné pramene ako vypovedací historický prameň prinajlepšom „registrovať“,¹⁹ a vonkoncom ho už nepoužiť pri kritickom bádání. Aký to rozdiel v modernosti ponímania historického prameňa! Šafárik akceptuje a využíva aj také hmotné pramene vo svojom diele, ktoré sú pre mnohých historikov 20. storočia „nemé“. Svojím prístupom k prameňom sa náš Šafárik teda blíži k dnešnému najmodernejšiemu poňatiu historického prameňa, ktoré za historický prameň považuje každý produkt ľudskej činnosti, vrátane človeka samého – a to nielen ako tvorivú pracovnú silu, ako chcel najmä K. Marx, ale aj kultúrnotvorného a duchovného činiteľa v najširšom zmysle slova.

Pramene k druhej časti svojich *Starožitností* už Šafárik delí precíznejšie. Základné skupiny tvoria pramene *domáce* – ktoré vznikli v slovanskom svete priamo – a pramene *cudzie*. Tieto navyše delí podľa jazykového pôvodu na pramene grécke, latinské²⁰ a „ázijské“, čím má na mysli najmä pramene orientálne, z ktorých vo svojej dobe má k dispozícii len málo. Domáce pramene triedi do skupín a označuje ich ako *pramene naračné* (dejepis), *zemepisné pramene*, *životy svätých* – teda *hagiografické pramene*, *listiny*, *právne pramene* (zákonníky), *nápisy* – čiže *pramene epigrafické*, ďalej vážne pripomína také pramene, aké môžu poskytnúť povesti, piesne, príslovia a jazyk (pramene *etnologickeho charakteru*). Na záver rozsiahleho výkladu registruje všetky pomôcky a príručky, ktoré mu boli užitočné pri napísaní diela – čo tiež tvorí úctyhodný zoznam súdobej európskej literatúry, ktorú ešte v korektúre dopĺňal

¹⁸ Tamže, s. 20.

¹⁹ Václav NOVOTNÝ: *České dějiny*. 3. Praha : J. Laichter, 1912, s. 29 n.

²⁰ P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 10 n.

a spresňoval.²¹ Šafárik popri množstve vydaných prameňov upozorňuje aj na mnohé needované, ktoré používa z originálneho či odpisového vyhotovenia. A aby serióznosť prístupu k prameňom, ktorá je pre Šafárika základným murivom pri výstavbe jeho historického diela, vystúpila ešte výraznejšie, na záver svojho diela ako *anex* pripája edíciu 26 prameňov podľa najkritickejších edícií.²² Svedomitý vedec sa však ani s tým neuspokojuje a všade tam, kde našiel nezrovnalosti v čítaní prameňa či v edičných komentároch, pripája pod čiaru svoje obsiahle poznámky, hodnotenia, pripomienky či opravy. Pramene vydáva v jazyku gréckom, latinskom, anglickom, staroslovienskom i hebrejskom, ku ktorému pripojuje aj preklad. Ak posudzujeme tento korpus očami dnešného historika, treba pripomenúť, že Šafárik skutočne do svojho anexu vybral tie najzákladnejšie pramene, historicky reprezentatívne, pramene s hlbokou vypovedacou schopnosťou.²³

Ak chceme ako-tak uzavrieť odpoveď na prvú položenú otázku, treba aspoň v krátkosti formulovať aj základný vedecký problém, ktorý Šafárik najmä v prvej časti svojho diela sleduje a sám si naň aj odpovedá: v strede záujmu je hlavná otázka – etnogenéza Slovanov, či prosto povedané, *odkiaľ sa vlastne Slovania vzali?*²⁴ Šafárik tu presne definuje *autochtonistov* i zástupcov

²¹ Pozoruhodné je zdôvodnená aj forma diela, ktorú Šafárik predkladá: *rozumování a mudrování* považuje za jalové, hoci ono je najľahšie. Cíti potrebu dôsledného vedeckého diela, vybaveného rozsiahlym vedeckým kritickým aparátom, ako to v jeho dobe aj v spoločenských vedách je už bežným zvykom. Pritom vie, že ešte nie sme takí bohatí, aby sme pre rôzne čitateľské vrstvy mohli písať a predkladať rôzne spracovania daného predmetu. „V té chvíli ještě všichni, vysocí i nízcí, zámožní i chudí, ke společným zasedatím musíme hoďm.“ (Tamže, s. 5.)

²² P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 948 – 997 (Prílohy: Svedectvo o starých Slovanoch).

²³ Je tu zaradených 26 pramenných celkov publikovaných *in extenso*, alebo v skrátenej podobe. Chronologicky obsiahli obdobie od roku 456 – 444 pred naším letopočtom až po dokument, ktorý vznikol okolo roku 1200 nášho letopočtu.

²⁴ Posledný užitočný prehľad: Karl Wilhelm STRUBE: Die Ethnogenese der Slawen aus der Sicht der Vor – und Frühgeschichte. In: *Ethnogenese europäischer Völker. Aus der Sicht der Anthropologie – und Vor – und Frühgeschichte*. Ed.: Wolfram BERNHARD a Anneliese KANDLER-PÁLSSON. Stuttgart a New York : Gustav Fischer Verlag, 1986, s. 297 – 322; o etnogenéze západných Slovanov tu píše Milan STILOUKAL (Die Ethnogenese der Westslawen aus der Sicht der Anthropologie, s. 323 – 330) najmä so zreteľom na výsledky antropológické. Nové zhrnutie na širokom materiáli: Lech LECIEJEWICZ: *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989, 424 s.; pre nemecké oblasti zasídlené Slovanmi inštruktívny materiál: Joachim HERRMANN: *Die Slawen in der Frühgeschichte des deutschen Volkes. Historische Realitäten und Defizite im Gebichtsberausstsein*. Braunschweig : Georg-Eckert-Institut für Internationale Schulbuchforschung, 1989, 32 s.) K metodickéj stránke problematiky: Matúš

migračnej teórie o pôvode Slovanov (ostatných neberie vážne). Pritom špecifikuje aj názorové skupiny vnútri vlastného členenia. Šafárik medzi týmito dvoma vyhranenými skupinami (teóriu o slavinite ľudu lužických popolnicových polí veda vtedy ešte nepoznala)²⁵ hľadá akési vedecky prijateľné kompromisné stanovisko. Usudzuje, že pravdu majú tí, ktorí veľkú pravlasť Slovanov nachádzajú medzi Odrou – Vislou a Dnestrom. V rozsiahlej dokazovacej stati navyše ukazuje, že aj v „predtatranskej“ oblasti, teda na strednom Dunaji, od nepamäti sídlili Slovania ako súčasť európskej civilizácie. Avšak vo vojnách, ktoré spôsobil príchod Keltov do tejto oblasti, *podunajskí Slovania*, ako ich Šafárik nazýva, boli vytlačení za Karpaty k svojim starým súkmeňovcom. No a po siedmich či ôsmich storočiach, v čase, keď sa začína veľké sťahovanie národov, sa s ostatnými vracajú naspäť a zasídlujú veľké priestory dobovej Európy.²⁶ Šafárikovskú vieru v autochtónnosť podunajských Slovanov veda intenzívne pol druhu storočia oslabovala. Pritom sa spoliehala najmä na archeológiu, ktorá mala v plnej šírke ukázať pôvodnú materiálnu kultúru Slovanov v svojej zakarpatskej pravlasti. A keď sa už zdalo, že niektoré konštrukcie vyabstrahované z poznania materiálnej kultúry naplno obhajujú a aj obhája *migračnú teóriu*, prišla znova jazykoveda, aby hlboko a pomerne presvedčivo vrátila vedecký svet k šafárikovskému poňatiu pôvodu Slovanov. Vedecký zlom tu spôsobili práce na jazykovom atlase všetkých slovanských nárečí, ktoré ako veľký komparačný materiál dovolili koordinátorovi tohto projektu akademikovi O. N. Trubačevovi cestu návratu k názorom P. J. Šafárika.²⁷ Po pol druhu storočí sme teda tam, kde stál geniálny P. J. Šafárik – pred neuzatvoreným vedeckým problémom o *etnogeneze Slovanov*. Rozdiel je už dnes len v tom, že dnešná veda nemusí bojovať proti tým, ktorí vôbec pochybovali o tom, že sme v Európe vôbec historicky boli.

2. Obávam sa, že nezostal dostatočný priestor, aby sme meritórne zodpovedali i druhú položenú otázku – teda ako P. J. Šafárik prezentuje Slovensko a Slovákov vo svojich *Starožitnostiach*. Pokúsme sa však aspoň o najnevyhnutnejšiu skratku.

KUČERA: Zur Ethnogenese der Slowaken. Probleme und Ausgangspunkte. In: *Ethnologia Slavica*, roč. 22, 1990, s. 191 – 205.

²⁵ Józef KOSTRZEWSKI: *Kultura prapolska*. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1962, 499 s.

²⁶ P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 421 n.

²⁷ Oleg Nikolajevič TRUBAČEV: Jazykoznanie i etnogeneze Slavjan. Drevnije Slavjane po dannym etimologii i onomastiki. In: *Voprosy jazykoznanija*, roč. 25, 1982, č. 4, s. 10 – 26; č. 5, s. 3 – 18.

V štrukturálnom výklade svojho diela Šafárik nijak nezastiera svojbytnosť Slovenska a Slovákov ako etnickej jednotky. Ich geografický priestor vyčleňuje „od rieky Torysy až po Prešpurek a Vacov“.²⁸ Ako pokrvných bratov Slovákov chápe ich zadunajskú vetvu, ktorá sídli v priestore od „ohybu Dunaja pri Vyšehrade, až za jazero Blatenské“. K tejto slovenskej etnickej skupine (sám hovorí o *vetve*) nepriraduje, ako by sa tradične dalo očakávať – Čechov, ale len Moravanov, ktorých považuje za najbližšiu etnickú jednotku vedľa Slovákov.²⁹ Sám pripomína, že vo svojom diele sa zaoberá všetkými troma *vetvami* (teda Moravanmi, uhorskými Slovákami a zadunajskými Slovákami) v jednom obsahovom celku. Dôvody pre svoje rozhodnutie vidí v tom, že tieto *vetvy* tvorili na počiatku dejinného obdobia spoločný politický celok „*Velikú Moravu, čili vyšní Moravu*“. V tomto nezvyklom označení „*Vyšní Morava*“ akoby predznamenal starosti amerického historika Imreho Bobu a jeho niektorých pomáhačov, ktorí sa usilujú presvedčiť svet o nepresvedčiteľnom – že všetko to, čo dnes o Veľkej Morave vieme, treba vzťahovať na povodie dnešnej srbskej Moravy³⁰ a že teda Slováci a s nimi i Moravania zbytočne hľadajú svoje historické korene na tom priestore, kde dnes žijú. Šafárik tu rezolútne prijal termín „*vyšná Morava*“, na „*rozdiel od nižnej, čili bulharskej Moravy*“, aby nikomu ani nenapadla neopodstatnená zámena spomínaných regiónov. Možno mal pred očami aj dávnu diskusiu barokového dejepisectva, ktoré tento problém definitívne uzavrelo v 18. storočí, pričom kritickým duchom tu oplývali práve maďarskí vedci, akými boli I. Katona a i., a nie romantizujúci Slovák Juraj Sklenár.³¹

Svoje rozhodnutie, aby mohol výklad o Slovákoch a Moravoch spojiť do jednej kapitoly, zdôvodňuje celkom logicky tým, že všetky tri skupiny podunajských Slovanov vyšli zo spoločného kmeňa. V najstarších svojich dejinách mali spoločných panovníkov. Do jedného celku ich navyše spája aj nárečová príbuznosť. Šafárik pritom upozorňuje, že táto nárečová hranica nejde, akoby sa dnes zdalo, po Karpatskom oblúku, ale rozhranie slovenčiny a češtiny „*bolo niekde v strede samej Moravy*“³². Pritom v *Starožitnostiach* rieši aj pôvod jeho zadunajských Slovanov žijúcich v severozápadnom cípe dnešného Maďarska a priľahlého Rakúska. Už v jeho dobe rozsiahlu diskusiu o tom,

²⁸ P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 793.

²⁹ Tak nazval i samostatnú kapitolu: „Článok IX. O Moravanech a Slovácich.“ *Tamže*, s. 793 – 832.

³⁰ *Tamže*, s. 794.

³¹ JÁN TIBENSKÝ: *J. Papánek, J. Sklenár – obrancovia slovenskej národnosti v 18. storočí*. Martin : Osveta, 1958, porovnaj, najmä s. 88 n.

³² P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 794.

či ide o Slovanov slovinských, korutánskych či chorvátskych, rozhoduje v tom zmysle, že ide tu o Slovanov slovenských (resp. moravsko-slovenských).³³ Za hranicu delenia týchto západných a južných Slovanov považuje západný breh Blatnianskeho jazera (dnešný Balaton). Tým akoby v základnej rovine aj predznačoval dnes už historické dielo J. Stanislava,³⁴ ktorý otázku zdokumentoval v kvalitnej práci *Slovenský juh v stredoveku*, pravda, s určitými precizujúcimi korektúrami oproti šafárikovskému videniu. Dokumentácia, ktorú P. J. Šafárik pre svoje závery uvádza, je však na svoju dobu viac ako reprezentatívna. Dodajme, že v spresnení týchto téz archeológia za posledných 150 rokov vykonala ohromné pokroky.

Na nasledujúcich necelých dvadsiatich stranách nám Šafárik podáva históriu, zemepisný svet i kultúru (vrátane písomníctva) Veľkej Moravy. Je to vlastne prvá kritická syntéza tejto doby v slovenskej spisbe a aby sme ju tu mohli prezentovať vo všetkých dôsledkoch, bolo by potrebné vykonať zodpovednú analýzu na tému: *P. J. Šafárik o dejinách Veľkej Moravy*. Pochopteľne, na tomto mieste to nemožno urobiť. Priložili by sme však aspoň neveľkú, no aktuálnu poznámku k problému, ktorý historiografia na mnohých frontoch v súčasnosti rozvíja, aby rozbila predstavu o tom, že Veľká Morava je predobrazom spoločného štátu Čechov a Slovákov.³⁵ Základnou

³³ *Tamže*, s. 796, pričom ako argument Šafárikovi slúžia *Frisinské pamiatky*. K osídleniu: Ágnes SÓS: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert*. München: Beck, 1973, 210 s.; onomastické pozorovania: Elemér MOOR: *Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdése*. In: *Századok*, roč. 104, 1970, s. 361 n.

³⁴ JÁN STANISLAV: *Slovenský juh v stredoveku*. 1 – 2. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1948.

³⁵ Posledný prehľad kritickejšieho bádania: *Veľká Morava a počátky československé státnosti*. Ed.: JOSEF POULIK a BOHUSLAV CHROPOVSKÝ. Praha a Bratislava: Academia a Obzor, 1985, 300 s. Tam porovnaj najmä štúdiu: DUŠAN TRÉŠTIK: *Bořivoj a Svätopluk – vznik českého státu a Velká Morava*, s. 273 – 301. Zborník vyšiel i v nemeckej verzii; porovnaj tamtiež: MATÚŠ KUČERA: *Velká Morava a slovenské dejiny*, s. 245 – 272; prvá časť tejto rozsiahlejšej štúdie vyšla v MATÚŠ KUČERA: *Velká Morava a začiatky našich národných dejín*. In: *Historický časopis*, roč. 33, 1985, s. 163 – 200; nemecká verzia: Grossmähren und die Anfänge unserer nationalen Geschichte. In: *Studia Historica Slovaca*, roč. 16, 1988, s. 65 – 120. Výklad k tejto otázke, ktorý sa v poslednej dobe stal doménou najmä politicky utilitárnej publicistiky, porovnaj tiež: MATÚŠ KUČERA: *Postavy veľkomoravskej histórie* (ďalej MATÚŠ KUČERA: *Postavy veľkomoravskej histórie*). Martin: Osveta, 1986, (prepracované vydanie 1991), s. 159 n. Posledný boj proti tejto téze sa deje z dvoch pozícií na slovenskej i českej strane, avšak so spoločnou snahou o zjednodušený výklad, že naše národy nemajú žiadnu spoločnú minulosť, na ktorú by sa dalo politicko-spoločensky nadviazať. Tak už napríklad i DUŠAN TRÉŠTIK: *Bořivojův křest v historiografii*. In: *Folia Historica Bohemica*, roč. 10, 1986, s. 41 – 59; TENŽE: *Velká Morava první společný stát Čechů a Slováků?* In: *Přítomnost*, roč. 2, 1991, č. 1, s. 16

axiómou, ktorá z tejto koncepcie vychádza, je premisa, že Pribina a jeho sídlo v Nitre nie je žiadnym základom svojbytnéj histórie Slovenska, ale Pribina je len bezvýznamným veľmožom (*quidam Priwina*) pochádzajúcim z mojmírovskej dynastie, ktorý vypovedal poslušnosť, a preto ho Mojmir zo svojej Nitry vyhnal.³⁶ K tejto otázke, akoby Šafárik predvídal absurditu takýchto názorov, podáva jasný a zdokumentovaný výklad, v ktorom len prehľbuje poznanie Josefa Dobrovského: Nitra je bezpochyby slovenské mesto a v ňom sídli knieža, ktorý nemá žiadne pokrvné zväzky s mojmírovskou dynastiou.³⁷ Vzápätí potom predkladá svoje názory na etnogenézu Slovákov na dnešnom Slovensku, ale aj v Zadunajsku.

Čo možno povedať na záver nášho krátkeho a v mnohom neúplného uvažovania: V celom rozsiahlom životnom diele P. J. Šafárika *Slovanské starožitnosti* sa ukázali ako najzávažnejšie a vedecky najtrvácnejšie dielo. Premklo k všetkým slovanským národom a zaujalo vážne miesto v európskej a svetovej historickej vede. Jeho univerzálnosť obsahujúca dnes už niekoľko vedných odborov je obrovskou prekážkou pre každého, kto by sa pokúsil dielo nielen opraviť či doplniť, no často i zodpovedne zhodnotiť. I. I. Sreznevskij to pochopil už v recenzii diela roku 1843: „*Vedče, môžeš opravovať tú či onú stranu tohto diela, ale nikdy ho neodložíš stranou, lebo vždy ti bude potrebné.*“³⁸

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Pavol Jozef Šafárik a jeho Slovanské starožitnosti. In: *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike: zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave*. Eds.: Ladislav BARTKO a Imrich VAŠKO. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo pre Filozofickú fakultu P. J. Šafárika v Prešove, 1993, s. 239 – 248.

– 17 – tu už i s vysvetľovaním počiatkov slovenských dejín a etnogenézy Slovákov. Problém si v budúcnosti zaslúži nové profesionálne spracovanie, lebo ani názory Milana Ďuricu zo slovenskej strany neuspokojujú.

³⁶ Tak už vystúpil poľský bádateľ: JAN SIEKLIK: *Quidam Priwina*. In: *Slavia occidentalis*, roč. 22, 1962, s. 116 – 145, no jeho názor či domýšľanie prameňov spoľahlivo vyvrátil Henryk ŁOWMIANSKI: *Początki Polski*. Vol. 4. Warszawa: PWN, 1970, s. 326 – 328. Bližšie porovnaj: MATÚŠ KUČERA: *Postavy veľkomoravskej histórie*. s. 54 n.

³⁷ P. J. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti*, s. 796 n.

³⁸ Karel PAUL: *Pavel Josef Šafárik*, s. 198.

[III]

HOSPODÁRSKE A SOCIÁLNE DEJINY
SLOVENSKÉHO STREDOVEKU

Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území

Otázky týkajúce sa procesu feudalizácie na Veľkej Morave sú stredobodom doteraz plodných polemík. Záujem sa sústreďuje na otázky súvisiace so vznikom štátu, materiálnych predpokladov podmieňujúcich jeho existenciu, spoločenskou a triednou diferenciáciou a podobne. Spomedzi problematiky dotýkajúcej sa *nadstavby*, zvýšená pozornosť sa venuje najmä otázke formovania sa „veľkomoravskej“ a či „staromoravskej“ národnosti. Trocha sa azda obchádza otázka ideológie v štáte, ktorú predstavuje, tak ako v mnohých iných ranofeudálnych štátoch, ideológia kresťanstva, ktorá je jednou z hybných síl napomáhajúcich feudalizačnému procesu. Dôsledné chápanie otázky ideológie predpokladá potom i skúmanie jej odrazu v materiálnej oblasti, ktorú v našom prípade reprezentuje najmä cirkev s jej inštitúciami ako predstaviteľka kresťanskej ideológie.

V príspevku nám nejde o poznávanie a riešenie okruhu týchto otázok v celej ich šírke. Je to úloha príliš obtiažna, ktorá sa komplikuje ešte aj politickým charakterom – rázom šírenia kresťanstva byzantského a jeho odzvu v veľkomoravskej spoločnosti na jednej strane a na druhej zas franskými cirkevnými vplyvmi, rovnako spätými s istými politickými poslaniami. Spleť týchto otázok, ku ktorým sa drží i spoločensko-kultúrna charakteristika oboch prúdov kresťanstva a jej dosah na rozvoj veľkomoravskej kultúry, si vyžiada ešte mnohé výmeny názorov a štúdia, najmä v jednotlivostiach.

Pri chápaní kresťanstva ako ideológie, ktorá obhajuje triedny charakter spoločnosti, či už ide o jeho východnú a či západnú formu, chceme sa na drobnom prípade spoločenskej skupiny *dušníkov* zaoberať tým, ako cirkev uplatňovala ideológiu triedne diferencovanej spoločnosti prostredníctvom svojich inštitúcií v procese postupujúcej diverzifikácie veľkomoravskej spoločnosti a spoločnosti ranofeudálneho uhorského štátu. Zároveň v tejto súvislosti chceme poopraviť niekoľko náhľadov na etymológiu a sémantiku rôzne vysvetľovaného slova *dušník*.

Pri jazykovom, no najmä obsahovom výklade tohto pojmu sa mienky rôznia. Najstaršie upozornenia v uhorskej historickej tvorbe, právno-historické

pojednania A. F. Kollára¹ a J. Bartala² spomínajú *dušníkov* v súvislosti s *otrokmi* ako skupinu, ktorá opúšťa otrocký stav, pripadá cirkevným inštitúciám, kde dostáva od svojho nového pána rozličné výhody. A. Bartal rekonštruáciou z *Varadínskeho registra* interpretuje význam v tom zmysle, že *dušník* je *sluha* testamentom daný cirkvi, ktorý sa stará o to, aby sa každoročne odslúžili zádušné obrady za spásu duše zomrelého pána, ku ktorému účelu je zaviazaný dávať v deň úmrtia kňazom pokrmu a nápoje alebo peniaze. Trochu odlišne sa vyjadruje k latinskej forme *exequiales*, kde do povinnosti tejto spoločenskej skupiny vraj patrí i zvonieť, starať sa o kostol, a tak vykonávať asi funkciu dnešných kostolníkov.³

F. V. Sasinek v malom, polemicky zaostrenom článku sa dotýka spoločenského postavenia *dušníkov* len okrajovo. Ide mu skôr o to, aby vyvrátil tvrdenie A. Ipolyiho, ktorý vyhlasuje, že *dušníkm*i boli len Slováci, lebo vraj tu išlo o *prepustených otrokov*. Sasinek v článku zdôrazňuje i to, že stav *dušníkov* predstavoval istý stupeň slobody.⁴

P. Bujnák píše: „...bolo v starej maďarčine ešte slovo „*dusnok*“, ktoré má len český a slovenský jazyk (*dušník*), ostatné slovanské jazyky ani starosloviensky jazyk ho nemajú. Je to zasa len také slovo, ktoré jasne hovorí o svojom českom alebo slovenskom pôvode, a znamená toľko čo dnešné duchovný (otec).“⁵

F. Graus reviduje náhľady starších českých historikov, a to najmä Liperta a Vacka, ktorí sú ochotní za „*dušníkov považovať akýchkoľvek cirkevných poddaných*.“ Ich tvrdenie Graus spresňuje v tom zmysle, že tu ide len o malú skupinu cirkevných poddaných, ktorí sú darovaní za blaho fundátorovej duše. Etymologicky termín *dušník* zaraďuje medzi tzv. „české výrazy“, ako napríklad: *dědic*, *chlap*, *kmet*, a považuje ho za objašňovací názov latinského pojmu – *animator*, *proanimatus*, ktorý sa rovnako vyskytuje tiež len v Čechách a na Morave. Charakteristiku pojmu *dušník* autor uzatvoril

tým, že pre poznanie vlastného postavenia poddaných tento termín ostáva bezvýznamný.⁶

Z uvedeného vidno, že mienky sa dosť podstatne rozchádzajú. Väčšina autorov, najmä starších považuje *dušníkov* za otrokov, prípadne za slobodnejšiu služobnú vrstvu, pochádzajúcu z otrokov a slúžiacu cirkvi. Iný z autorov, ako napríklad Graus, i keď správne, charakterizuje *dušníkov* ako určitú skupinu cirkevných poddaných, vychádzajúc z úzko regionálneho (česko-moravského) materiálu, neberie do úvahy etymologický a sémantický pôvod slova. Dôsledkom je podcenenie jeho spoločensko-významovej hodnoty.

Obsiahly dokladový materiál z Uhorského kráľovstva, ktorý sa vzťahuje k nášmu termínu, ako aj zmienky v českom listinnom materiáli, dovoľujú nám nielen presnejšiu interpretáciu termínu *dušník* a jeho ostatných významov totožných latinských foriem, ale umožňujú objasniť najmä pôvod slova, jeho prvotné použitie a na základe toho povedať azda i niekoľko slov k procesu feudalizácie a triedneho rozvrstvenia na cirkevnom majetku na našom území.

V pramennom materiáli názov je zachovaný vo formách: *duzenicus*, *dušchenicus*, *dusnic*, v osobných menách: *Dosnuch*, *Dusnuk*, v toponymických dokladoch vo forme: *Dusnuky*, *Dusnak*, *Dusnok*; v latinskej forme *obsequiatores*, *exsequiales*, v českých a moravských zemiach vo forme: *animatores*, *proanimati*, v maďarčine *torlók*, *turlouk* a podobne.

Prvý raz sa s ním stretávame vo forme toponymika v zakladacej listine opátstva v Zasty (dnes Százsd v severo-východnom Maďarsku), ktorého majetky zasahovali i na územie dnešného Slovenska (roku 1067). Spomína sa tu existencia dediny *villa Dusnuky*. V dedine je 6 čeladi (*mansio*), ktoré sú darované so všetkým ich majetkom (*cum sua pecunia*), a v jednotlivostiach je konkretizovaná i renta, ktorú sú povinní obyvatelia dediny Dusnuky odvádzať kláštoru. Darovaní obyvatelia v listine sú už nazývaní latinským termínom *obsequiatores*.⁷

¹ Adam Franciscus KOLLARIUS: *Historiae iuris publici regni Ungariae amoenitates*. Vol. 1. Vindobonae : Typis a Baumeisterianis, 1783, s. 124 n.

² Georgius BARTAL: *Commenntariorum ad historiam status iurique publici Hungariae aevi medii Libri XV*. Posonii : Typis Caroli Friderici Wigand, 1847, s. 289 – 299.

³ Heslo *Dusnici* pozri DU CANGE et al.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (ďalej DU CANGE: *Glossarium*) Niort : Favre, 1883 – 1887.

⁴ *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archaeológiu a etnografiu*. Ed.: Franko V. SASINEK, roč. 2, 1877, s. 105 – 107.

⁵ Pavol BUJNÁK: Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú. In: *Ríša Veľkomoravská : sborník vedeckých prác*. Ed.: Ján STANISLAV. Praha : Nákl. L. Mazáč, 1933, s. 388 – 389.

⁶ František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*. Vol. 1. – 2. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953 – 1957, tu vol. 1, s. 241 – 242.

⁷ Najúplnejšie publikovanie listiny je v sérii monografií žúp: Samu BOROWSKY a kol.: Szabolcs vármegye. In: *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monografiája)*. Vol. 13. Budapest : Apolló irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1900, s. 405 – 407; prípadne i *Codex diplomaticus arpadianus continuatus* (ďalej CDAC). Vol. 1 – 13. Ed.: Gusztáv WENZEL. Pest : Eggenberger Ferdinánd Akadémiai, 1867 – 1874, tu vol. 1, s. 24 – 27.

Z tohto najstaršieho dokladu zaujíma nás predovšetkým názov obce. Slovanskosť jazykovej formy mena osady je zachovaná presne ako pri mnohých iných pomiestnych názvoch z územia stredného Dunaja, ktoré obsadili maďarské kočovné kmene. Maďari prevzali totiž miestne názvy v takej forme, aká sa používala a bola živá v 10. storočí A tak nielen obsah, ale i jazyková forma týchto názvov nemohla byť odtrhnutá od prostredia a doby, v ktorej ony vznikli. Dialo sa to podľa zákonitého procesu medzi dvoma susednými etnickými skupinami, v ktorom sa neodstraňujú staré názvy, ale preberajú sa názvy z oblasti spoločného života tej skupiny, ktorá je ich schopná sprostredkovať, ktorá spravidla je i na vyššom stupni hospodársko-spoločenského života.

Svojím charakterom druží sa takto slovo *dušník*, ktoré tvorí základ i v našom toponymickom názve, medzi iné slovanské apelatíva, ktoré nie sú celoslovanského charakteru, ale sú typickými slovami podunajskej slovanskej oblasti. Je tu skupina slov, ktoré nám zachoval slovník starej maďarčiny a ktoré označujú rôzne zamestnanecké skupiny obyvateľstva, zahrňujúc v sebe vzťah k určitému miestu, povolaniu, k vykonávaniu funkcie, teda slová súvisiace so spoločenskou, prípadne i triednou diferenciáciou veľkomoravského obyvateľstva.⁸ Veľká časť z nich je spravidla odvodená od substantíva činiteľským sufixom – *nik* (z pôvodnejšieho – *nik*). Tak napríklad: dvor – *nik* (staromaďar. *udvarnok*), stol – *nik* (*asztal – nok*), (čaišník); tovar – *nik* (*tarnok*) a teda i duša – *duš – nik* (*dusnok*).

Zaradenie nášho termínu medzi *slovanské apelatíva veľkomoravskej proveniencie* (a nie teda medzi tzv. „české názvy“) neumožňuje nám len jazyková príbuznosť týchto slov, prípadne starobylosť dokladu v *zastianskej listine*, ale i viac iných, závažnejších dokladov.

V prvom rade je to širší toponymický obrazec osád typu *Dušníky*. V stolici Boršodskej, v severovýchodnej časti Uhorského kráľovstva sa stretávame okrem uvedeného názvu *Dusnuky* pri Slanej (Sajó) – Sz. Péteri (doložené v listinách z roku 1067, 1276 a podobne) i s osadou *Dusnok* na juhovýchod od Mucsonya. Ani jeden z týchto názvov nie je za riekou Tisou. Ďalšia osada tohto typu je v Tekove pri Vrábľoch (doložená v roku 1274 ako *villa Dusnuk*, ďalej v roku 1319, dnes zaniknutá), iná zas v Komárňanskej stolici (1235, 1416, dnes zaniknutá), v Peštianskej stolici *Dušníky* sú pri Kaloči (1408, 1425 a podobne.) a pri Péczele (1388, 1434 a podobne). V Panónii, v Zalianskej župe je *villa Dusnuk* na sever od Veľkej Kaniže (1251, 1256,

1271 a podobne). V Jágerskej župe sa v roku 1519 spomína opustená dedina *Dusnok* pri Koronczy.⁹

Podobný je výskyt tohoto názvu i v českých krajinách. Rovnako ako v Uhorskom kráľovstve osady s názvom *Dušníky* sa nachádzajú v majetkoch najstarších kláštorov, prípadne cirkevných inštitúcií ako opátstiev a prepoštstiev. Tak napríklad kláštor v Doksanoch vlastní *Dušníky* obec pri Roudnici. Dve osady *Dušníky* patria Kláštoru svätého Juraja, ďalej *Dušníky* vlastní tiež Pražské prepoštstvo a Příbramské arcibiskupstvo.¹⁰

Na území dnešnej Moravy nemáme doložené osady s týmto názvom. Zaiste to má svoje príčiny, ktoré sa pokúsime osvetliť na ďalších stranách.

Keby sme si premietli výskyt osád s názvom *Dušníky* na mapu, zistili by sme, že územie, na ktorom sa nachádzajú, je presne ohraničené a zhruba sa kryje s hranicami Veľkej Moravy.¹¹ U ostatných západných Slovanov sa s názvami tohto typu nestretávame, alebo len sporadicky, a to už s iným obsahom a významom tohto slova.¹²

A tak nielen z hľadiska úzko jazykovedného, ale aj z hľadiska toponomastiky treba pojem *dušník* považovať za špecifikum, ktoré sa územne viaže k Veľkej Morave. Takejto mienke nasvedčuje i starobylosť toponymických a iných dokladov. Prvé doloženie osady *Dušníky* v Uhorskom kráľovstve je z roku 1067. Listina, hoci sa zachovala v konfirmácii z roku 1267, je nepochybne pravá.¹³ Názov obce teda vznikol najneskôr v druhej polovici

⁹ Pomerne spoľahlivý výpočet osád typu *Dušníky* porovnaj v práci JÁN STANISLAV: *Slovenský juh v stredoveku*. Vol 1. – 2. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1948 (pozri v 2. zväzku, ktorý je založený najmä na materiáli práce: DEZSŐ CSÁNKI: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Vol. 1 – 3, Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1890 – 1897.

¹⁰ AUGUST SEDLÁČEK: *Místopisný slovník historický království českého*. Vol. 1 – 2. Praha : Bursík a Kohout, 1908. Porovnaj i novšiu prácu: ANTONÍN PROFOUS: *Místní jména v Čechách : jejich vznik, původní význam a změny*. Vol. 1 : A – H. Praha : ČSAVU, 1947, 728 s.

¹¹ V riešení otázky juhovýchodnej, respektíve východnej hranice Veľkej Moravy, ktorá je zatiaľ stále spornou, sa prikláňame k mienke Petra Ratkoša. Pozri PETER RATKOŠ: K otázke hranice Veľkej Moravy a Bulharska. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, s. 206 – 216. Hranice Veľkej Moravy a Bulharska autor kladie k miestam pozdĺž stredného toku rieky Tisy. Nasvedčuje tomu i výskyt osád typu *Dušníky*.

¹² V Poľsku sa stretávame s toponymickým názvom *Duszniki* len raz. Význam tohto slova z kontextu je však odlišný ako na Veľkej Morave (Stanisław KOZIEROWSKI: *Badania nazw topograficznych a obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*. Vol. 6 : A – O. Poznań : PTPN, 1926, s. 94). Podobne i u južných, prípadne i lužicko-srbských Slovanov. Porovnaj tu poznámku 29, 30 a 31.

¹³ O listine doteraz nie je podrobnejšia a obsiahlejšia štúdia. O jej pravosti však nepochybuje ani I. Szentpétery, ktorý ju zaradil do svojej práce *Regesta regum stirpis Arpadianae criticodiplomatica* (ďalej *RRSA*). Ed. Emericus SZENTPÉTERY.

⁸ PETER RATKOŠ: Počiatky feudalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 2, 1954, č. 2, s. 273. Tam porovnaj i staršiu literatúru k tejto otázke.

10. storočia, prípadne na počiatku 11. storočia.¹⁴ Do tejto doby siahajú aj iné doklady z českých krajín, ako napríklad známy doklad z litoměřickej zakladacej listiny (okolo roku 1057)¹⁵ a všetky ostatné, či už toponymické, chotárne, alebo iné názvy a osobné mená sú zväčša z 11. – 13. storočia. Od 13. storočia produktívnu formu utvárania osadných názvov typu *Dušníky* už nepoznáme, čo tiež výrazne potvrdzuje našu tézu.¹⁶

Ostáva nám však ešte presnejšie určiť čas, odkedy možno datovať výskyt tohto pojmu, prípadne i príčiny, ktoré podmienili alebo len ovplyvnili vytvorenie termínu *dušník* v takej slovanskej forme, v akej ho môžeme postihnúť už v 10. storočí. V donáciách Salzburského arcibiskupstva sa už od konca 8. storočia stretávame v mnohých donačných prípadoch s poznámkou, za akým účelom sú darovaní ľudia a majetky tej-ktorej cirkevnej inštitúcie. Veľmi častým zdôvodnením býva: *pro redemptione animarum suarum*,¹⁷ *pro remedio animarum Piligrini...* etc.,¹⁸ *pro requie animae mariti sui*,¹⁹ *pro remedio animae sue*²⁰ a podobne. Tieto v 10. storočí už ustálené a bežné listinné formuly nám teda vysvetľujú, že hmotné statky ľudia darovali cirkvi s tým, aby táto prevzala starosť o ich duše a o ich posmrtný život vôbec. Za darovaných otrokov, za poddaných a za majetky cirkvi zabezpečovala svojim veriacim pomoc pred hrozbami posmrtného života, a to najmä tým, že pamätala

Vol. 1. Budapestini : Sumptibus Academiae Litterarum Hungariae, 1923, s. 8, č.

17. O pravosti listiny porovn. i: *A pannonhalmi Szent Benedek rend története* (ďalej *A pannonb. Szt. Benedek*). Ed.: László ERDELYI a Pongrácz SÖRÖS. Vol. 12/B. Budapest : Staphaneum, 1916, s. 364.

¹⁴ Jazykovým charakterom druží sa názov osady *Dušníky* k skupine názvov služobných dedín, ktoré sa nachádzali v rámci formujúcej sa hradskej sústavy niekedy od 9. storočia. Takéto dediny svoj názov dostali podľa charakteru renty, a či špeciálnych povinností, ktorými boli povinní k hradu: Napr.: *brnčari*, *štítari*, *tesári*, *psári*, *tlmači* a podobne. Porovnaj o tom štúdie Rudolf KRAJČOVIČ: K otázke sociálneho rozvrstvenia staroslovanského etnika na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 4, 1963, s. 377 – 363, a TENŽE: Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov. In: *Historický časopis*, roč. 4, 1956, s. 222 – 234.

¹⁵ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (ďalej *CDB*). Ed.: Gustavus FRIEDRICH. Vol. 1. Praha : Typis Aloisii Wiesneri, 1904 – 1907, s. 60, č. 55.

¹⁶ Možnosť tvorenia názvu pridaním sufixu, – *íky* (pôvodne – *ice*) k osobnému menu vlastníka osady, ako to poznáme ešte i z obdobia vnútornej zemianskej kolonizácie z 13. a 14. storočia (porovnaj Peter RATKOŠ: *Počiatky feudalizmu na Slovensku*, s. 269), je úplne vylúčená, pretože táto má celkom iné hospodársko-spoločenské korene.

¹⁷ *Salzburger Urkundenbuch : Traditions-codices*. Vol. 1. Ed.: Willibald HAUTHALER a Franz MARTIN. Salzburg : Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1898, s. 52.

¹⁸ *Tamže*, s. 76.

¹⁹ *Tamže*, s. 255.

²⁰ *Tamže*, s. 165 a i. Pozri tiež s. 257, 258 – 259, 261, 262 – 263, 288 – 289, 614 – 615 a i.

v modlitbách na svojich fundátorov, slúžila za nich posmrtné omše, a tak preberala starosť o ich duše na druhom svete.

Napriek tomu, že táto prax získavania majetkov v cirkvi je veľmi stará (ako z vyššie uvedeného vidno, siaha na území západnej cirkvi už do 8. storočia) a že pretrváva celé storočia, ani jedna oblasť v západnej cirkvi nevytvorila v listinnej terminológii výrazy typu *animator*, *proanimator*, prípadne i odvodené substantíva iných latinských foriem, ako *obsequiator*, *exequialis*, teda termíny, ktoré by svojím obsahom a jazykovým tvarom mohli slúžiť za jazykovú predlohu slovanskému názvu *dušník*. Termíny (*animator*, *exequiator*, *obsequialis* a podobne.) rovnako ako názov *dušník* sa vyskytujú len v dokladoch z územia bývalej Veľkej Moravy.²¹

Je teda zrejmé, že slovanský termín *dušník* nemôže byť neskorším prekladom nejakého latinského termínu používaného v západnej cirkvi, pretože západná cirkev nevytvorila žiadny špecifický významove zhodný pojem. Termín *dušník* nemôže byť ani prekladom spomenutých názvov *animator*, *obsequiator* a podobne, pretože – ako sme si na to nakoniec už i poukázali – výskyt názvov typu *dušník* je starší ako latinské varianty, ktoré sú naopak len prekladom nášho slovanského tvaru.

Naproti tomu však na území Kyjevskej Rusi nachádzame výraz do istej miery obsahovo i formálne totožný s našim pojmom *dušník*. Sú to tzv. *zadušnyje ljudi*, o ktorých Grekov hovorí, že sú to *cholopi* prepustení na slobodu podľa poslednej vôle svojho pána a daní kláštora ako venovanie na modlitby mníchov „za dušu“ zosnulého darcu.²² Táto zaujímavá podobnosť nám dovoľuje súdiť, že pôvod, či jazykovú predlohu slova *dušník* treba hľadať vo východnej – byzantskej sfére kresťanstva. Podmienky k tejto jazykovej translácii, styky medzi Byzantskou ríšou a Veľkou Moravou, tu boli. Pokiaľ do 9. storočia sféra týchto stykov sa obmedzuje najmä na obchod (ako sa to dozvedáme z mnohých výsledkov najmä archeologického bádania),²³

²¹ DU CANGE: *Glossarium*, nepozná termín *animator* vôbec a novšie slovníky stredovekej latinčiny na vysvetlenie tohto termínu uvádzajú len český doklad (*Glossarium*, 1, s. 255). Podobne je to i s názvami *obsequiator* a *exequialis*, ktoré v ich substantívnej forme sú rovnako neznáme a sú teda prekladom podstatného mena *dušník* do latinčiny.

²² Boris Dmitrijevič GREKOV: *Kyjevska Rus*. Trans.: Jan SVOBODA a kol. Praha : ČSAV, 1953, s. 255.

²³ Výsledky staršieho archeologického bádania zhrňuje František DVORNIK: Byzancia a Veľká Morava. In: *Ríša Veľkomoravská : sborník vědeckých prac*. Ed.: Ján STANISLAV. Praha : Nákl. L. Mazáč, 1933, s. 101 – 124. Z novších prác porovnaj Bedřich SVOBODA: Poklad byzantského kovotepce v Zemianskom Vrbovku. In: *Památky archeologické*, roč. 44, 1953, s. 33 – 109; taktiež Pavel RADOMĚRSKÝ: Byzantské mince z pokladu v Zemianskom Vrbovku. In: *Tamže*, s. 109 – 129. Tam porovnaj i odkazy

v neskoršom období byzantsko-slovanské styky sa rozširujú i na oblasť duchovnej kultúry, zväčša reprezentovanú náboženskými vplyvmi, ako nám o tom podávajú zas mnoho správ *Moravsko-panónske legendy*. Prizvaním solúnskych bratov svätých Konštantína a Metoda dovtedajšie vplyvy východného kresťanstva sa len mnohokrát znásobili a súčasne popri kresťanskom učení sa udomácnili i zvyky a spôsoby organizovania cirkevných ustanovizní a inštitúcií, ktoré sa praktizovali na východe.

Ako ukazujú výsledky štúdia M. V. Levčenko, tieto spôsoby sa v podstate v ničom neodlišovali od praxe na západe. Cirkevné majetky tak ako vo franskej cirkvi nadobúdali sa a rozmáhali sa nielen kúpami, respektíve prostredníctvom iných, mnohorakých druhov príjmov, ale veľmi často aj donáciami a duchovnými závetmi (často s podmienkou, že závet sa plnia po smrti donátora).²⁴

A zdá sa, že práve táto byzantská sféra kresťanstva vytvorila i názov pre neslobodného človeka (či už otroka a či poddaného), ktorý bol objektom kúpy a predaja, darovania a podobne, prípadne, ktorý však mohol byť objektom a prostriedkom *zádušných* závetov. Nasvedčovalo by tomu pomenovanie takýchto neslobodných ľudí novogréckym termínom *psycharion*. S týmto pomenovaním sa stretávame napríklad u Konštantína Porphyrogenita, kde názov vystupuje v obecnejšom širšom význame – *otrok*.²⁵

Odhliadnuc však od spoločenského významu slova *psycharion* (ktorý nakoniec taktiež podopiera našu mienku, pretože *dušníkmí* sa stávajú rovnako otroci ako prípadne i *občinníci*), predovšetkým však jazykový základ gréckeho termínu so slovným koreňom *duša* (*psyché*) nám nakoniec dáva možnosť usúdiť, že termín *dušník* je doslovným prekladom tohto gréckeho tvaru a vo

na novšiu literatúru. Ďalej taktiež porovnaj aj Josef POULÍK: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic I, In: *Památky archeologické*, roč. 48, 1957, s. 241 – 374.

²⁴ Mitrofan Vasiljevič LEVČENKO: Cerkovnyje imušestva V – VII vv. v Vostočno-Rimskoj imperii. In: *Vizantinskij vremenik*, roč. 27, 1949, č. 2, s. 39.

²⁵ Konštantín Porphyrogenita pri opise cesty Rusov na člnoch do Konštantínopola, v súvislosti s prekonávaním riečnych prekážok píše – Constantine VII PORPHYROGENITUS: *De administrando imperio*. Ed.: Gyula MORAVCSIK. Trans.: Romilly James Heald JENKINS. Budapest : Pázmány Péter Tudományegyetem Göttinger Filológiai Intézet, 1962, kap. 9/52: „Ostatní vezmú svoj tovar, ktorý mali na palube člnov, vedú otrokov (psycharia) v ich reťaziach po zemi 6 míľ, až sú za prekážkou...“ V rovnako nie dosť presnom obsahovom znení sa výraz vyskytuje i na tom mieste, keď autor hovorí o daroch srbských kniežat byzantskému cisárovi, ktorému dali „dvoch otrokov (psycharia), dvoch sokolov, dvoch psov...“, kap. 32/55.

svojom slovanskom vydaní sa dostal na Veľkú Moravu najpravdepodobnejšie prostredníctvom solúnskych bratov Konštantína a Metoda.²⁶

Nebol by to nakoniec ojedinelý prípad budovania slovanskej literárnej terminológie, ktorá si pri zapúšťaní koreňov kresťanstva pomáhala, nevystačujúc s domácimi pojmami, nielen s termínmi z nemčiny, cez severnú taliančinu z latiny, ale taktiež z dobovej gréčtiny. Táto, koniec koncov, prešla i do kultúrneho jazyka macedónskych Slovanov v oblasti mesta Solúna.²⁷ K obohateniu jazyka sa týmito cestami dostalo mnoho slov priamo prebratím, významovým prispôbením, no často prišlo i k úplnému novovytváraní slova pri pomoci domáceho jazykového základu a v ňom udomácnení slov.

A tak medzi gréckymi slovami, prípadne slovami z jazyka macedónskych Slovanov, ktoré priniesli so sebou svätí Konštantín a Metod, ako napríklad: *ѿ*, *kanonъ*, a podobne, ktoré na Veľkej Morave prekladatelia nahradili už zdomácnenými slovami ako: *peklъ*, *pravilo*. Podobnú motiváciu teda treba hľadať i vo forme slova *psycharion*, ktoré solúnski bratia preložili pomocou už u nás známeho slova *duša*,²⁸ ako tvar *dušník*. Týmto sa nám vysvetľuje i to, prečo termín *dušník* v tomto špecifickom význame sa vyskytovalo len na území, ktoré svojím vplyvom zasiahli svätí solúnski bratia.

Akokoľvek bližšie posúdenie týchto jazykových vzťahov treba prenechať lingvistike. Historikov predovšetkým zaujíma druhá, obsahová stránka termínu, ktorá nakoniec i podmienila jazykovú formu skúmaného termínu.

Ako sme už naznačili, pod obsahom slova *dušník* treba rozumieť človeka darovaného cirkvi. Aj iné slovanské jazyky, v ktorých termín *dušník* nadobudol odlišný význam, nepriamo dokazujú významovú zvláštnosť nášho termínu, ktorá tak isto ako v toponymii, zasahuje len Veľkú Moravu a politické útvary, ktoré vznikli v oblasti stredného Dunaja po jej rozpade. V iných slovanských jazykoch, ako napríklad v poľštine, týmto pojmom býva označovaný *nepriateľ duše*.²⁹ U južných Slovanov *dušník* je skrátená forma tvaru *duševník*, pod čím už od 14. storočia treba rozumieť *svedka, prísažného*

²⁶ DU CANGE: *Glossarium*, pod heslom *obsequium*.

²⁷ K tejto otázke z novších prác porovnaj napríklad Karel HORÁLEK: *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha : ČSAV, 1955, s. 277 – 283; Ján STANISLAV: *Dejiny slovenského jazyka*. Vol. 1. Bratislava : SAV, 1956, s. 57 – 60.

²⁸ S týmto slovom sa stretávame už vo Frizinských pamiatkach. Alexander Vasiljevič ISACENKO: *Jazyk a původ Frizinských pamiatok*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1943, s. 34.

²⁹ Samuel Bogumił LINDE: *Słownik języka polskiego*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1951.

a v druhom význame *dýchaciu trubicu u človeka*.³⁰ V tomto poslednom význame vyskytuje sa termín i u Bulharov, kde v modernej reči označuje toto slovo taktiež *ventilátor*.³¹

Z uvedeného vidno, že jedine na Veľkej Morave pod pojmom *dušní* ide o človeka darovaného *pro remedio animae*, ktorý potom teda patrí do skupiny nie slobodného obyvateľstva, keďže sám nerozhoduje o svojej osobe, prípadne o majetku. Existencia takejto spoločenskej vrstvy, ale na druhej strane znamená: 1. jednak triednu diferenciáciu spoločnosti a pochopiteľne i 2. – rozvinutý systém kresťanských inštitúcií.

Štúdium spoločenských vzťahov vo veľkomoravskej spoločnosti, ktoré vzhľadom na doterajšie výsledky historického bádania možno charakterizovať už ako feudálne,³² dovoľujú nám predpokladať už širokú vrstvu feudálov, ktorí majú všestranné možnosti k podpore šírenia kresťanstva a k materiálnemu zabezpečeniu jeho inštitúcií.

V druhej polovici 9. storočia a najmä v 10. storočí existuje rovnako i druhá podmienka, ktorá umožňuje vznik *dušníkov* ako osobitej spoločenskej skupiny. Je to už naširoko rozvinutá sieť cirkevných inštitúcií. Takémuto riešeniu napovedá sama cirkevná administratíva Veľkej Moravy,³³ ďalej

³⁰ Đuro DANIČIĆ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb : Tisk Dioničke Tiskare, 1884 – 1886; prípadne i Vladimir MAŽURANIĆ: *Prinosi za hrvatski pravo – povijestni rječnik*. Zagreb : Knjižarnica Jugoslavenske akademije, 1908.

³¹ Najden GEROV: *Rječnik na bolgarskij jazyk*. Plovdiv : Saglasie, 1901. Pozri príslušné heslo.

³² O charaktere Veľkej Moravy z hľadiska spoločensko-vývinového sa už od roku 1951 rozpútala široká diskusia, do ktorej zasiahli významní archeológovia a historici. Podnetným príspevkom je štúdia Peter RATKOŠ: *Počiatky feudalizmu na Slovensku*, v ktorej autor charakterizuje Veľkú Moravu už ako konštituovaný ranofeudálny štát, v ktorom feudálne spoločenské vzťahy boli teda už prevládajúcimi. Porovnaj s. 276. Tam i prehľad doterajších názorov a literatúry (s. 253 – 255). K tým istým záverom rozborom jazykovedného materiálu prišiel i Rudolf KRAJČOVIČ: *Počiatky feudalizmu u nás*, s. 234.

³³ Jasne o tom svedčí napríklad i to, že zakiaľ do roku 880 na celej Morave bol len jeden biskup (Metod) od roku 880 je biskupstvo i v Nitre a niekedy už v roku 899 sú už štyri diecézy, ktoré sú obsadené riadnymi biskupmi, ako sa o tom dozvedáme zo sťažnosti bavorských biskupov pápežovi Gustavus FRIEDRICH (ed.): *CDB*, 1, s. 29 – 30, č. 30: „... est enim unus episcopatus in quinque divisus“ – mysliac na Pasovskú diecézu. O cirkevnej organizácii Zadunajska, v ktorej najmä za Pribinu bavorský cirkevný vplyv prostredníctvom rehole benediktínov našiel široké uplatnenie. Porovnaj *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ed.: Milko Kos. Ljubljana : Tiskajo J. Blasnika nasl., 1936 (napríklad kapitola 11 – 12). O prirodzenej náklonnosti Kocela, Pribinovho nástupcu, k učeniu Metoda a o podpore šírenia tohto učenia porovnaj *Život Metodov*, kapitola 8 (*Životy slovanských apoštolov Cyrila*

vindikovanie si poplatkov z územia Veľkej Moravy bavorským duchovenstvom,³⁴ no a v neposlednom rade i nové archeologické výskumy, ktoré odkrývajú rad nových kostolov, ktoré sa často hlásia už do doby pred začatím misijnej činnosti Konštantína a Metoda.³⁵ Pomerne masové zachytenie kresťanstva na Veľkej Morave možno badať i z ubúdania milodarov v hrobách popredných osobností už v prvej polovici 10. storočia.³⁶

Z oboch týchto podmienok, ako i z poznatkov, ktoré sú nám známe z organizovania a majetkového zabezpečovania cirkevných inštitúcií, či už na východe a či v rímskej cirkvi,³⁷ ako aj vzhľadom na to, že kresťanská cirkev na svojich majetkoch je aj praktickým vykonávateľom feudalizácie v ce-

a Metoda v legendách a listoch. Ed. a trans.: Ján STANISLAV. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1950, s. 62 – 65).

³⁴ Bavorskí biskupi píše pápežovi o tom, že Morava so svojim obyvateľstvom bola podrobená franským kráľom a cirkvi: „... tam in cultu Christiane religionis quam in tributo substantie secularis...“; pozri celú listinu Gustavus FRIEDRICH (ed.): *CDB*, 1, s. 29 – 31, č. 30.

³⁵ Z doterajších archeologických výskumov sú známe dva kostolíky v Starém Městě na Morave (porovnaj Vilém HRUBÝ: Základ kostela na staroslovanském pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“. In: *Památky archeologické*, roč. 46, 1955, s. 265 – 299; Josef POULÍK: Nález kostela z doby říše Velkomoravské v trati „Špitálky ve Starém Městě“. In: *Tamže*, s. 308 – 346); jeden kostolík pri obci Modra, ktorý J. Cibulka datuje na počiatok 9. storočia a domnieva sa, že je ešte íroškótskeho pôvodu (pozri Vilém HRUBÝ: K novému archeologickému průzkumu na historické půdě Starého Města – Velehradu. In: *Duchovní pastýř*, roč. 4, 1954, č. 6, s. 96 – 98), ďalej je to pražský kostolík *Levý Hradec* (Ivan BORKOVSKÝ: Hrobka v nejstarším kostele na Pražském hradě. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 3, 1951, s. 3 – 6 a 17 – 18). Ďalej treba spomenúť i dva kostoly v Mikulčiciach, ktoré sa hlásia do doby jestvovania veľkomoravského štátu. (Josef POULÍK: *Výsledky výzkumu u Mikulčic I*). * Súborne za posledné obdobie sumárne pozri napríklad Zdeněk MERINSKÝ: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Vol. 2. Praha : Libri, 2006, 967 s. (pozn. editora).

K veľkomoravskému obdobiu sa viaže i existencia kláštora na Zobore v Nitre, ktorý listinami z roku 1111 a 1113 je len obdarovaný majetkami a nie teda založený. Vek kláštora dosvedčuje i legenda o *Svätom Svoradovi a Benediktovi* (z rokov 1064 – 1070) o svätoch, ktorí vyšli z tohto kláštora. Patrón kláštora, svätý Hyppolit je najuctievanejším svätcem v 9. – 10. storočí v Bavorsku a v celej Východnej Marke. Jeho úctu zatlačujú až Svätý Svorad a Benedikt. * V poslednom období sú archeologicky a architektonicky datované do 9. storočia, ba i pred vznik Veľkej Moravy lokality: najmä Bojná, Nitra, veľkomoravský stojaci Kostol svätej Margity Antiochijskej a iné. K Bojnej pozri Karol PIETA, Alexander RUTTKAY a Matej RUTTKAY: *Bojná : Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva*. Nitra : AU SAV, 2006, 2. vydanie 2007, 250 s. (pozn. editora).

³⁶ Anton TOČÍK: Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, s. 419.

³⁷ Porovnaj najmä Mitrofan Vasiljevič LEVČENKO: *Cerkovnyje imušestva*, s. 11 – 60.

lej Európe,³⁸ možno povedať, že *dušníci sú najstaršou skupinou poddanského obyvateľstva na našom území*, že *sú to teda poddaní cirkevných inštitúcií, ktorých svetskí feudáli týmto inštitúciám darovali ako venovanie za spásu svojej duše*. Z hľadiska jazykového, termín *dušník* označuje príslušníkov tejto spoločenskej skupiny; (darovaný za dušu – *zadušník* – *dušník* / *dušník*).

K podopretiu tohto náhľadu okrem dokladov z toponymie (osady s názvom *Dušníky*)³⁹ poslúžia najmä doklady z našich najstarších listín.

V týchto listinách *dušníci* vystupujú ako jediná poddanská skupina obyvateľstva s presne určenou poddanskou rentou, ktorou sú povinní voči svojmu zemepánovi – cirkvi, kým u ostatných skupín feudálne podriadeného obyvateľstva renta spravidla nemá ešte jednotný charakter a jej vynucovanie nesie v sebe určité prvky anarchie v mnohých prípadoch i po 12. storočie.⁴⁰

³⁸ V tejto súvislosti je dobré poukázať na známu, i keď doteraz málo prebádanú skutočnosť, ktorú spomína Boris Dmitrijevič GREKOV: *Kyjevská Rus*, s. 184, že cirkev je najlepší hospodár vo všetkých krajinách Európy a v Byzantsku. Prvá sa zrieka otrockej práce a usiluje sa o feudalizáciu na svojich majetkoch.

³⁹ Z doteraz uvedeného možno aspoň hypoteticky naznačiť, prečo sa nestretávame s osadami *Dušníky* na územiach kontrolovaných Moravami i na vlastnej Morave, teda v centre Veľkomoravskej ríše. Príčinu možno aspoň hľadať i v tom, že v období najintenzívnejšieho šírenia sa kresťanstva na Veľkej Morave (koniec 9. storočia, panovanie Svätopluka I.) tu prebiehal ostrý zápas o slovanskú liturgiu medzi Metodom a Svätoplukom. Svätopluk pritom podporoval biskupov a kňazov latinskej orientácie. Smrť Metoda (6. apríla 885) úplne uvoľnila ruky latinským kňazom, na čelo ktorých sa postavil Metodom exkomunikovaný nitriansky biskup Viching. Tým, ale pochopiteľne zvíťazil aj rímsky prúd šírenia sa kresťanstva. Pozri k tomu list Gustavus FRIEDRICH (ed.): *CDB*, 1, s. 26 – 28, č. 27, ktorého autor je pápež Štefan V. Takto sa samozrejme stalo, že slovanská liturgia sa udržala len v periférnych oblastiach Veľkej Moravy. Presadila sa oproti tomu latinčina. Možné je však i to, že osady tohto typu tu jestvovali, no že v priebehu doby zanikali, tak ako to napríklad jasne vidno z výpočtu dnes ešte jestvujúcich osád v Uhorskom kráľovstve. V Nitriansku, ktoré patrilo k centráam Veľkej Moravy sa v zachovanom písomnom materiáli s osadou typu *dušníky* stretávame tiež len jedenkrát.

⁴⁰ Ide tu o také prípady, kedy sa pri povinnostiach poddaných v listinách uvádza, že títo sú voči svojmu zemepánovi zaviazaní povinnosťami, ktoré musia plniť vtedy, keď sa ich pánovi zachcelo. Tak napríklad poddaní svätobeňadického opátstva v mnohých dedinách (napríklad Kováči, Pohranice, Dvory a podobne) slúžili podľa vôle opáta, ktorý ich mohol použiť na akékoľvek druhy služieb. Pozri *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (ďalej *MEccStrig*). Vol. 1. Ed.: Ferdinandus KNAUZ. Strigonii : Ae. Horák, 1874, s. 53 – 59, č. 25 (listina z roku 1075). Podobne napríklad poddaní kláštora z Bzovíku. Pozri *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej *CDH*). Ed.: Georgius FEJÉR: Buda, VII/5, s. 102 (listina z roku 1135) v Dömösi. (Ferdinandus KNAUZ (ed.), *MEccStrig*, 1, s. 89, č. 65 (listina z roku 1138)). Feudálna renta sa tu vyjadruje ustáleným frazeologickým spojením: *Qui dant panem* a podobne. Väčšina poddaných Pannonhalského kláštora „... ad omnia genera

Na feudálny poddanský pomer *dušníkov* poukazujú taktiež už spomínané analogické donácie v Salzburskom arcibiskupstve. Osoby darované *pro remedio animarum* sú vo väčšine prípadov darované pôdou.⁴¹ Rovnako je to i v našich najstarších listinách. *Dušníci* sú vždy dôsledne darovaní s pôdou (prípadne i s vinicami a dobytkom), čo taktiež potvrdzuje našu mienku, pretože už sama skutočnosť, trvalý vzťah k základnému výrobnému prostriedku, k pôde, hovorí jasne o feudálnom vzťahu.

Vo veľkomoravskom období pre nedostatok historického materiálu nemožno presnejšie určiť stupeň feudálnej pripútanosti *dušníkov* k svojmu cirkevnému zemepánovi, ako i veľkosť a charakter feudálnej renty. Niektoré z týchto problémov možno riešiť až na základe listinného materiálu počínajúc druhou polovicou 11. storočia, keď sa už dozvedáme i o výške a charaktere feudálnej renty tejto skupiny cirkevných poddaných. Tak napríklad *dušníci* kláštora v Zasty sú voči svojmu zemepánovi zaviazaní nielen rentou naturálnou, ale i jej vyššou formou – rentou peňažnou.

Šesť čeladi (*Iwan, Ichy, Wachy, Zemy, Kokoch, Ombroch*) ročne odovzdávali spolu kláštoru: 1 vola, 100 chlebov a 3 kubuly medoviny. Každý dom zvlášť odovzdával: 1 kubulus jačmeňa, 1 sliepku; dve čelade dávajú spolu 1 hus.

Iní *dušníci* z tejže dediny, v listine nazývaní už latinským názvom *obsequiatores*, museli ročne odvádzať: 2 voly, 4 kubuly vína (z toho dôvodu dostali vinicu a vinohradníka); každý z nich dá 4 kubuly jačmeňa, 10 chlebov, 1 sliepku a dve čelade spolu 1 hus.

Všetci *dušníci* spolu platili 10 denárov na zakúpenie vosku pre kostolné potreby. Na výslovnú žiadosť donátora spomínaní *dušníci* neplatili okrem jednej sliepky a dvoch kapécii (listina nespomína čoho) žiadne desiatky. Farári vo však platili za krst a za pohreb.⁴²

Tento široký výpočet poddanskej renty nám ukazuje, že *úlohou dušníkov bolo v prvom rade zabezpečiť, častejšie však zlepšovať materiálne podmienky a potreby kláštora a zabezpečiť v hojnej miere živobytie pre mníchov*. Z toho teda vyplýva i charakter renty, z ktorej je úplne vylúčená pracovná renta.⁴³ S podobným

operum debite.“ (László ERDÉLYI: *Pannonhalmi főapátság története*. 1, list z roku 1083 – 1095).

⁴¹ Porovnaj s poznámkou 17, 18, 19 a 20.

⁴² Samu BOROWSKY a kol.: *Szabolcs vármegye*, s. 406.

⁴³ Porovnaj: Ritus explorandae veritatis... In: *Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum* (ďalej *Regestrum Varadiense*). Eds.: János KARÁCSONYI a Samuel BOROWSKY. Budapest : Váradi Káptalan, 1903, č. 379 a 352. Pozri tiež Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 7/2, s. 211, 361 a 389; *CDH*, 7/1, s. 249 – 250; *CDH*, 9/7, Gusztáv WENZEL (ed): *CDAC*,

mi prípadmi sa možno stretnúť i u *dušníkov* pri jednotlivých kostoloch, ktorí boli spolu s pôdou materiálne zabezpečením kostola, no častejšie najmä kňaza, čo sa pochopiteľne dialo v záujme feudála – donátora.⁴⁴ Darovaním *dušníkov* boli vlastne rozširované majetky cirkvi pri jednotlivých kláštoroch a kostoloch. Spoločensky chápané, to znamenalo zaplatenie mzdy týmto cirkevným inštitúciám, ktorú si nárokovali za odbavovanie zádušných omší a modlitieb.

Renta, ktorou boli *dušníci* zaviazaní svojmu cirkevnému zemepánovi, bola len časťou ich poddanských povinností. Treba to spomenúť už z toho dôvodu, že sa vyskytli náhlady, ako by *dušníci* boli akousi slobodnejšou poddanskou vrstvou ako ostatní poddaní.⁴⁵ Postavenie *dušníkov* však nemožno idealizovať. Prednosť, že mali presne stanovenú poddanskú rentu a že teda feudál nemohol si ľubovoľne uplatňovať svoje nároky, je idylizujúcou skutočnosťou. *Dušníci* rovnako ako iní poddaní boli povinní platiť cirkevný desiatok⁴⁶ a iné poplatky, ako napríklad za krst, pochovávanie, prípadne i colné poplatky a podobne.⁴⁷ Nedodržiavala sa ani výška ich samotnej zádušnej renty, ktorou boli pri darovaní cirkevnému zemepánovi zaviazaní.

7, s. 535 – 536; *CDAC*, 1, s. 110; *Codex diplomaticus patrius* (ďalej *CDP*). Ed.: Iván NAGY et al., 1 – 8. Jaurini et Budapestini, 1865 – 1891 (tu vol. 5, 2 – 3. a podobne). Pochopiteľne, že sa môžu vyskytovať i výnimky, ako napríklad uvádza František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, s. 242. pozn. 16, kde *dušníci* sú povinní voči kostolu peňažnými poplatkami a robotou.

⁴⁴ Keď kostol nemal priameho svojho darcu – *fundátora, feudála*, siahlo sa k akejsi „svojpomoci“. Pozemskými statkami kostoly sa zabezpečili podľa kráľovského nariadenia takto: „Desať osád nech postaví kostol, venuje dva hony poľa a toľko otrokov, koňa a dobytok: šesť volov a dve kravy a tridsať drobných zvierat. Odev však a príkrývadlá obstará kráľ, kňaza a knihy biskupi.“ Pozri *Corpus iuris Hungarici* : *Magyar törvénytar* : *Millenium emlékiadás* (ďalej *CiH*). Ed.: Márkus DEZSŐ. Budapest : Franklin, 1899, s. 36 (Nariadenie svätého Štefana kn. hl. 34.) * Novšia edícia *The Laws of Medieval Kingdom of Hungary* : 1000 – 1301: *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae* : *The Laws of Hungary Series*. Vol 1. Ed., trans a koment.: János M. BAK, György BÓNIS a James Ross SWEENEY. Idyllwild CA : Charles Schlacks, Jr., publisher, 1999 (pozn. editora).

⁴⁵ Porovnaj napríklad Franko V. SASINEK: *Slovenský letopis pre históriu*. 2, s. 107; najmä však: Mária GÁSPÁR: *A rabszolgaság megszűnése hazánkban*. Budapest : Garát Mór, 1909, s. 32 – 34.

⁴⁶ Napríklad akýsi Tekus ustanovuje svojho sluha za *dusinicum exequiale* s povinnosťou platiť ročne: jednu ovcu, tridsať chlebov atď. ..., okrem toho však „... decimas juxta conditionem servilem det sacerdoti, scilicet: duos cubolos frugum suarum et unam gallinam.“ (*Regestrum Varadiense*, s. 288, č. 352).

⁴⁷ V listine pre kláštor v Százdi, okolo roku 1067, sa spomína, že *dušníci*, darovaní tamajšiemu kláštoru sú oslobodení kráľovským súhlasom od platenia desiatku, okrem dávok farárovi za pohreb a krst. Pozri Gusztáv WENZEL (ed): *CDAC*, 1, s. 27. O iných poplatkoch *dušníkov* porovnaj Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 9/7, s. 705.

Na postupné zhoršovanie postavenia *dušníkov* by azda mohol poukazovať súdny prípad z Varadína, kde šľachtici, patróni Kostola svätého Andreja v Zobodiane (Szabad Gyán, Maďarsko), chceli, aby *dušníci*, ktorí mali menšie záväzky voči kostolu, slúžili aj im. Konečné rozhodnutie Varadínskej kapituly však dopadlo pochopiteľne v prospech kostola, i keď to kapitula riešila tak, že celý súdny proces nechala úmyselne „zaspať“. No, aby sa súdny proces neopakoval, kapitula už konkrétne určila všetky ich povinnosti, ktorými sú zaviazaní. Je preto celkom možné, že úväzky voči kostolu sa zväčšili, aby bola odstránená príčina sporov.⁴⁸

Treba predpokladať, že proces vzniku a utužovania feudálnych vzťahov a v dôsledku toho i zvýšeného vykorisťovania postupne postihoval všetky vrstvy spoločnosti, aj keď nie naraz a rovnakou mierou, ale predsa nevynímajúc ani poddaných cirkevných inštitúcií. Názor o nejakom slobodnejšom postavení *dušníkov* medzi ostatnými poddanými je neodôvodnený už aj preto, že naše poznatky o rente či už priamej (priama feudálna renta, dávky kráľovi, cirkevný desiatok) alebo nepriamej (ako napríklad rôzne regálne dane, vrchnostenské dávky a podobne), sú veľmi kusé a neúplné na to, aby sme na nich mohli jednoznačne vysloviť takýto názor.

Na základe uvedených argumentov hádam už nie je potrebné vyvracať názor o tom, že *dušníci* kláštora alebo kostola sú *otrokmi* (názor, ktorý ako vidieť z uvedenej literatúry sa dosť často vyskytoval). Je však potrebné aspoň osvetliť podnety, ktoré viedli starších autorov k takémuto náhľadu. Na druhej strane tým možno dokresliť i náš názor o *dušníkoch* ako o najstaršej poddanskej skupine, ktorú možno v historickom materiáli postihnúť.

V pramennom materiáli sa totiž dozvedáme, že za *dušníkov* sú ustanovení otroci, prípadne sluhovia a slúžky (*mancipia, servi et ancillae*), ktorí boli prepustení od svojho pána, dostali pôdu, lesy, aby mohli splňať svoje povinnosti voči novému zemepánovi – cirkvi.⁴⁹

Nepochopenie termínov *servus, ancilla*, ako aj nesprávna obsahová analýza spomínaných dokladov dávala totiž možnosť priradovať *dušníkov* k otrokom. Ak by sme však pod pojmom otrok rozumeli človeka, ktorý v žiadnej

⁴⁸ *Regestrum Varadiense*, s. 292, č. 361.

⁴⁹ Práve skutočnosť, ktorá zdôrazňuje, že osoba bola prepustená od svojho pána, čo napríklad našlo svoje jazykové vyjadrenie v ruštine: *pusčennik, proščennik*, vedie mnohých k názoru, že tu ide o prepustenie otroka na slobodu. K tomu však Grekov pre kyjevskoruské pomery pripomína, že toto „prepustenie“ treba chápať len v tom význame, že tu ide o opustenie svojho akéhokoľvek doterajšieho stavu vôbec, ktorý môže byť tak otrocký, ako aj slobodnícky. Rozhodujúce na veci je, že na Kyjevskej Rusi, ako aj u nás výsledkom tejto sociálnej zmeny je feudálna podriadenosť cirkevnému zemepánovi. Porovnaj Boris Dmitrijevič GREKOV: *Kyjevská Rus*, s. 258.

forme nevlastní výrobné prostriedky a sám je neobmedzeným vlastníctvom pána, ktorý môže ľubovoľne nakladať i s jeho životom,⁵⁰ potom jasne vysvitá, že v žiadnom prípade nemožno sa vyjadriť o dušníkoch ako o otrokoch. Takémuto tvrdeniu odporuje v neposlednom rade aj to, že v listinách sa výslovne hovorí o trvalom vzťahu dušníkov k základnému výrobnému prostriedku – k pôde, čo už samo ukazuje na feudálne závislý stav – a vylučuje akúkoľvek možnosť otrockých vzťahov. Aj v tom prípade, ak za dušníkov alebo *pro remedio animae* vôbec boli cirkvi darovaní výslovne otroci (*mancipia*) tým, že títo dostávajú vydelenu pôdu, z ktorej odvádzali nadvýrobok (používaním tejto pôdy a záväzkom k rentovej povinnosti) sa začlenili do skupiny feudálne podriadeného obyvateľstva a stali sa tak jednoznačne poddanými, teda užívateľmi pôdy so záväzkami k rentovej povinnosti.⁵¹

Otrocký vzťah vylučovala napríklad i skutočnosť, že *pro anima* neboli darovaní len otroci a iný služobný ľud (*servi et ancillae*). S postupujúcou feudalizáciou v 12. storočí sa už cirkevnými poddanými stávali i *homines liberi* – „slobodní ľudia“ („... *qui Hungari Uhug vocant*“), ako to výslovne spomínajú niektoré listiny.⁵²

Latinčina, ktorá sa stala jediným jazykom listín, čoskoro vytlačila slovan- ský termín *dušník* a nahradila ho latinskými výrazmi. Pre územie bývalého Uhorského kráľovstva nemáme doložené výrazy *animator*, *proanimator*, ktorým pisári v českých krajinách nahradili pôvodný grécko-slovanský termín. V Uhorskom kráľovstve už od 12. storočia, súčasne so stálym výskytom názvu *dušník* sa vyskytujú aj jeho latinské varianty, *obsequiator*, *obsequialis*. Pritom v listinách sa často zdôrazňovalo a vysvetľovalo, že oba pojmy, *dušník* a jeho latinské varianty, sú si obsahom totožné.⁵³

⁵⁰ Josif Vissarionovič STALIN: *O dialektickom a historickom materializme*. Trans. Karol TRUCHLÍK. Bratislava : SVPL, 1956, s. 128.

⁵¹ Zo závetu Joachyma a jeho manželky (z roku 1199) sa napríklad jasne dozvedáme, že osoby darované Kostolu svätého Michala vo Vespře (dnes v Maďarsku) k splneniu svojich povinností voči novému zemepánovi dostávajú v jednej osade 72 jutár poľa a každá čelaď 2 voly. Podobne dostávajú *dušníci* i v inej osade – 4 voly a 40 jutár poľa. Pozri Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 9/7, s. 638. Podobný prípad porovnaj *Tamže*, s. 654; s pripomienkou, že keby darovaný *dušník* zostal bez potomka, s pozemkami a s majetkom nemôže slobodne naložiť, pretože pripadajú cirkvi. Iný, podobný prípad porovnaj Gusztáv WENZEL (ed.): *CDAC*, 7, s. 335 – 336.

⁵² László ERDELYI a Pongrácz SÖRÖS (ed.): *A pannonh. Szt. Benedek*, č. 593 a Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 7/5, s. 105.

⁵³ Napríklad Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 7/2, s. 211; 7/1, s. 249 – 250; *Regestrum Varadiense*, s. 294, č. 364; s. 292, č. 361 a podobne. K objasneniu týchto latinských termínov sa často užíva i staromaďarského označenia pre *dušníkov* – *torlók*, *toarlouk* a podobne, ktoré vznikli doslovným prekladom (kalkom) slovanského názvu.

Pokiaľ sa pamätalo na pôvodné určenie *dušníkov*, (*obsequiatores*, *exequiales*), v zásade sa nemenil ich vzťah k zemepánovi (i keď dochádzalo veľakrát k zvyšovaniu poddanských poplatkov) a teda zotrávala i obsahová jednoznačnosť latinských termínov oproti starému názvu *dušník*. V období, keď svetská feudálna šľachta začala boj o legitimizáciu svojich majetkov proti uhorskej cirkvi, ktorá začala „zaokrúhľovať“ svoj majetok, sa čoraz častejšie stretávame s donáciami „*pro remedio animae*“ (čo nakoniec súvisí aj s množstvom a povahou zachovaného písomného materiálu); donácie tohto druhu začali byť oveľa chudobnejšie. Darované bývali už len jednotlivé *čelade*, respektíve len osoby so svojimi špecifickými povinnosťami a záväzkami. Takéto darované osoby kostolu mali spravidla navyše už aj iné služobné povinnosti, ktoré sa týkali opatery kostola, zvonenia, nosenia krížov na procesii a i.⁵⁴

S rozvojom cirkevnej organizácie a kresťanstva vôbec, s pribúdaním služobných povinností voči kostolu, niektoré z týchto povinností získavali status osobitosti. Tak napríklad akási vdova z rodu Boržovcov (Borsa), ktorá dala donáciu kostolu v Ugre (dnes v Bihorskej stolici v Maďarsku) za *spásu svojej duše*, dala tomuto kostolu i svoju služku s povinnosťou *slúžiť kostolu, raz do mesiaca pred Oltárom Panny Márie zapáliť sviecu dlhú jeden lakeť*. Okrem toho jej darovala tiež dvoch synov, z ktorých jeden bol ustanovený ako *dušnicum exaequiale* (dušník s určitými, presne stanovenými povinnosťami) a druhý mal zastávať funkciu zvonára.⁵⁵

Zvonári (*pulsatores*, *campanarii*) sa takto stali samostatnou skupinou poddaných kostola, potreba ktorých sa šírila najmä stavaním zvoníc v obciach a osadách, kde nebolo kostola. Ich povinnosť sa však neobmedzovala len na zvonenie. Starali sa pravdepodobne aj o ostatný náboženský život obce, prípadne vykonávali funkciu strážcov kostolného majetku.⁵⁶

Táto diferenciácia však nijako nemenila ich služobné postavenie. Aj zvonári, kostolníci a podobne vo väčšine prípadov boli poddanými cirkvi. Ich povinnosti súvisiace so starostlivosťou o kostol, zvonením, vykonávaním strážnych funkcií na cirkevnom majetku, sa stali ich špecifickou

Porovnaj Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 9/7, s. 705. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na nesprávny názor Ján STANISLAV: *Slovenský juh*. 2, s. 170, ktorý tvrdí, že zachovanie termínu *dušník* v maďarskej forme *dusnok* sa dialo len cez latinský variant *pro anima*.

⁵⁴ Napríklad Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 9/7, s. 654.

⁵⁵ Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 7/1, s. 250. Tiež *Regestrum Varadiense*, s. 307, č. 389.

⁵⁶ Emericus NAGY at al. (ed.): *CDP*, 5, s. 2 – 3; Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 9/7, s. 638. Íšlo tu azda i o také osoby, ktoré spomína nariadenie kráľa Ladislava, kn. 1, hl. 11, § 1. In: Márkus DEZSŐ (ed.): *CIH*, s. 52.

povinnosťou, ktorá sa často stávala dedičnou, pokiaľ, pravda, nešlo o to, že ich názov *pulsatores*, *campanarii*, *obsequiatores* a podobne, nepoukazoval na ich niekdajší spoločenský pôvod.⁵⁷

Na kláštorňoch majetkoch, kde mníši v pomerne veľkej miere hospodárili vo vlastnej réžii, poddaní darovaní *pro anima* sa mohli stať i obyčajnými služobníkmi kláštora, ktorí pracovali na majetku mníchov.⁵⁸

Proces utužovania feudálneho systému, čoraz sporadickejšie a chudobnejšie donácie *za dušu*, spôsobené bojom o majetky a poddaných medzi svet-skou a cirkevnou nobilitou, spôsobili, že v slovníku termínov kategorizujúcich postavenie jednotlivých článkov spoločnosti sa stretávame už s inými pomenovaniami. Pri ich tvorení sa už neprihliadalo na pôvod poddaných. Nové odlíšenie jednotlivých skupín bolo už motivované len rozdielnou majetnosťou pomenovaných, prípadne z toho vyplývajúcou ich spoločensko-právnou odlišnosťou.

Záverom k analýze nášho slovanského termínu *dušník*, ktorý našiel svoju jazykovú predlohu vo sfére byzantskej spoločenskej terminológie, treba povedať, že je súčasťou starého literárneho veľkomoravského jazyka so svojím presne ohraničeným sociálno-funkčným poslaním. Toto poslanie, typické pre politický zásah Veľkej Moravy spočíva v tom, že termín *dušník* / *dušníci*, tak ako sme sa to na rozbere konkrétneho materiálu pokúsili objasniť, označoval tú časť cirkevných poddaných, ktorých cirkev dostala od feudála – donátora s podmienkou, že po jeho smrti *sa bude modliť za jeho dušu, bude odbavovať omše, zapalovať sviece a takýmto spôsobom bude napomáhať k spáse jeho duše na druhom svete*.

Druhý okruh nášho výskumu nám zas ukázal, že *dušníci sú najstaršou skupinou poddanského obyvateľstva na našom území*, ktorú možno do istej miery postihnúť (aj keď nie vždy jednoznačne) rozborom kusého historického materiálu pomocou iných príbuzných, spoločensko-vedných disciplín, najmä jazykovedy a archeológie. *Ukazuje sa nám tu zároveň úloha cirkvi ako spoločenského činiteľa, ktorý ako jeden z prvých má účasť na praktickom procese feudalizácie už vo veľkomoravskom štátnom zriadení*.

Skutočnosť, že termín *dušník* je typickým termínom najmä pre oblasť veľkomoravského kresťanstva, privádza k domnienke, že by bolo potrebné aj bližšie si všimnúť vývin kresťanstva v Čechách a na Slovensku a to najmä v názvosloví. Napríklad *kostol* – *kostel*. Rovnako ako termín *dušník*

bol používaný len vo veľkomoravskej sfére kresťanstva, v jazyku modlitieb a podobne, z čoho by azda bolo možné poukázať aj na spoločné korene slovenskej, českej a ďalšej slovanskej literárnej a jazykovej kultúry. Prípadne i na jej spoločné vývinové rysy, ktoré sa slobodne šírili i po rozpade Veľkej Moravy, i keď táto otázka je predsa len príliš zložitá.

PŮVODNE UVEREJNENÉ:

Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území.
In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, roč. 11, 1958, s. 165 – 179.

⁵⁷ Veľmi jasne to napríklad vidno pri súpise majetkov a poddaných Tihaňského kláštora z roku 1211. V jednej osade sa spomína temer 30 rodín *zvonárov*. (László ERDÉLYI: *A Tihanyi apátság története*. Budapest : Stephaneum, 1908, s. 506.

⁵⁸ Georgius FEJÉR (ed.): *CDH*, 7/5, s. 105.

Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10. – 12. storočí

Spoločenská štruktúra obyvateľstva nie je priamočiarom odrazom stavu výroby a vzťahov, do ktorých ľudia v procese výroby vstupujú. Ide o zložitý diferenciálny pohyb, na ktorý vplýva celý rad faktorov. Podstatu vnútorného usporiadania spoločnosti však predsa treba hľadať v oblasti hospodárskych a na ne nadväzujúcich vlastníckych vzťahov jednotlivých skupín obyvateľstva, lebo tieto sú rozhodujúcim činiteľom pri vzniku spoločenských tried. Čím ideme hlbšie späť do dejín, stáva sa objasňovanie komplexu týchto vzťahov, ako aj celého vnútorného usporiadania spoločnosti zložitejším. Veľký nedostatok prameňov a obťažnosť ich interpretácie spôsobujú, že otázka spoločenského zriadenia a či konkrétnejšie počiatkov feudalizmu patrí medzi najzložitejšie otázky historiografie vôbec. K takémuto názoru zhodne dospieva nielen naše, ale aj ostatné európske medievalistické bádanie.¹ Na druhej strane však treba povedať, že v tejto oblasti historici dosiahli za posledné obdobie najväčšie výsledky.

Ak by sme mali čo len stručne hodnotiť výsledky, bilancia slovenskej historickej spisby (v porovnaní napríklad s prácami historikov susedných národov, českých, poľských či maďarských) je veľmi stručná a chudobná. Nemáme nijakú monografickú prácu o štruktúre ranostredovekej spoločnosti na Slovensku. P. Ratkoš urobil pokus o čiastočnú syntézu, pretože si ju vyžadovali prehľady československých a slovenských dejín.² Príčiny takéhoto stavu v slovenskej historiografii sú známe. Staršia slovenská spisba je poznačená i závislosťou od zložitej cesty vytvárania sa slovenskej národnosti a jej premeny v novodobý národ. Boj o zachovanie národnej existencie

v mnohonárodnostnom uhorskom štáte a najmä obrana proti maďarizácii slovenského ľudu usmernili historické bádania na iné otázky, než sú problémy hospodárskych a sociálnych dejín.³

Ináč sa k týmto problémom stavala uhorská feudálna historická spisba. Základnú otázku celého stredovekého špekulatívneho učenia o spoločnosti – otázku o príčinách sociálnej nerovnosti medzi ľuďmi – si uhorská historická spisba položila už v 13. storočí, a to, samozrejme, nie ako problém historický, ale ako problém existujúcej živej spoločnosti, v ktorej sa už stihli vykryštalizovať jasné feudálne vzťahy. Sú to dve state z kroniky Šimona z Kézy, v ktorých rekonštruuje vznik šľachty, objasňuje pôvod kráľovskej moci a hľadá príčinu spoločenskej nerovnosti.⁴ Názor Šimona z Kézy tu nie je nijako originálny a je závislý od bežných vtedajších európskych názorov poplatných učeniu cirkvi, hoci autorovi nemožno odoprieť istú originalitu vo vysvetľovaní vývoja uhorskej spoločnosti. Je pravda, že pôvod kráľovskej moci nevysvetľuje od Boha, ale vznik tejto moci vyvodzuje „z vôle a poverenia ľudu“. Je to názor, s ktorým sa napríklad vo Francúzsku stretávame v tejto dobe.⁵ Vysvetlenie príčin sociálnej nerovnosti redukuje nakoniec len na primitívny kresťanský výklad, že z pohanov sa stali poddaní a kresťania nad nimi vládnu. Neskorší autori neprijali vysvetlenie Šimona z Kézy a už Ján z Turca (Johannes Turóczy), ktorý píše svoju kroniku k chvále i oslave svetskej šľachty, síce trochu zjednodušuje známe stredoveké učenie o trojakom ľude („Tu ora, tu protege tuque labora“), no dôvodí, že šľachta najmä vojenskými („per exertitia militaria“) a inými zásluhami si vydobyla právo i zopodstatnenosť používať všetky výsady, ktoré v Uhorsku získavala a ktoré jej patrili prirodzeným právom.⁶ Názory Jána z Turca v Uhorsku v zásade

¹ Posledný prehľad názorov a upozornenie na literatúru možno nájsť v práci: František GRAUS: *Říše velkomoravská*, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktúra (ďalej František GRAUS: *Říše velkomoravská*). In: *Konferencia o Velké Morave a byzantské misií, Brno-Nitra 1. – 4. X. 1963*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1963, s. 7 – 9, pozn. č. 16 – 43.

² *Přehled československých dějin*, 1. Ed.: Josef MACEK et al. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1958, s. 94 – 98; *Dejiny Slovenska*, 1. Ed.: Ľudovít HOLOTÍK. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 126 – 137.

³ Čiastočné upozornenie na tieto otázky sa nachádza v práci: Matúš KUČERA: *O otrokoch v Uhorsku v 10. – 12. storočí* (ďalej Matúš KUČERA: *O otrokoch v Uhorsku*). In: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 226 – 228; Branislav VARSÍK: Úlohy slovenskej historiografie vo výskume staršieho obdobia feudalizmu. In: *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Ed.: Ľudovít HOLOTÍK. Bratislava : SAV, 1961, s. 34 – 49. Stále naliehavejšie sa pociťuje potreba systematickej práce o vývine slovenskej historiografie.

⁴ *De nobilibus advenis a De udvornicis. Scriptores rerum Hungaricarum* (ďalej *SSrerHung*), 1. Ed.: Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini : Academia Litterarum Hungarica atque Societate Historicarum Hungarica; Typographiae Regis Universitatis Litterarum Hungaricae sumptibus, 1937, s. 187 – 194.

⁵ Péter VÁČZY: *A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester*. Budapest : Emlékkönyv Károlyi Árpád, 1933, 557 s.

⁶ Joannis de Thurocz: *Chronica Hungarorum*, najmä: pars 2, cap. I. – XII. In : *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genui* (ďalej *SSrerHung veteres*). Ed.: Johannes Georgius Schwandtner. Vaci : Typ. Ambro, 1773, s. 99 – 111.

prijal a rozpracoval Štefan Verböci (Werbőczy) v známej práci *Opus Tripartitum*⁷ a s týmto vysvetlením vystačila celá feudálna uhorská historiografia až do 18. storočia. Okrem niektorých humanistických zábleskov uhorská historiografia zostávala v idyllickej izolovanosti od všetkých európskych prúdov.

Prvou veľkou prácou o sociálnej štruktúre uhorskej spoločnosti je až kniha slovenského rodáka Adama F. Kollára,⁸ pri ktorej sa nám treba trochu pozastaviť. Najmä druhý zväzok tejto práce, ktorý skúma príčiny sociálnej nerovnosti a opisuje vnútorné usporiadanie Uhorska, je novým prínosom do uhorského dejepisectva. A. F. Kollár prvýkrát venuje sústavnú a rozsiahlu pozornosť nešťastnému služobnému obyvateľstvu Uhorska v 10. – 13. storočí, u ktorého v prevažnej miere nachádza vzťahy tzv. večnej služobnosti – otroctva.⁹ Ako citlivý filológ, ktorý dobre ovládal slovenský jazyk, poukazuje na tie spoločenské inštitúcie a skupiny obyvateľstva, ktoré sú preduhorského, slovanského pôvodu.¹⁰ Kollárova práca – aj keď v mnohom poplatná doznievajúcejmu feudalizmu – záujmom o dejiny poddanského a otrockého ľudu, zozbieraním materiálu, ako aj množstvom cenných záverov zostala neprekonanou až do 20. storočia a stala sa východiskovou prácou celej neskoršej buržoáznej historiografie. Je však paradoxom, že poskytla základný materiál buržoáznej maďarskej, a nie slovenskej koncepcii o štruktúre uhorskej feudálnej spoločnosti. Maďarská buržoázna historiografia prvej polovice 19. storočia rozpracovala najmä tú časť Kollárovej práce, ktorá poukazuje na zajateckú – otrockú závislosť obyvateľstva, ktoré sa dostalo do područia starých Maďarov po obsadení Podunajska. Anachronizujúci preniesla systém vládnuceho maďarského národa z 19. storočia do „doby zaujatia vlasti“ (honfoglalás) do 9. – 10. storočia, z maďarského obyvateľstva vytvorila jednoliatu skupinu slobodných ľudí, ktorí boli povolani i vyvolení vládnuť všetkému dobytému a podrobenému obyvateľstvu, ktoré temer bez

výnimky uvrhli do otrockej závislosti.¹¹ Hlbší vplyv historiografie tohto obdobia, ktorá je silne poplatná bájnym mytológiám a okázalému deklarativnému fan-farónstvu, na ďalšie maďarské dejepisectvo nebol veľký. Osnovná téza o Uhorsku ako o otrokárskej krajine, v ktorej funkciu otrokárov zastáva jednoliata masa slobodného maďarského „národa“, je však preberaná a pertraktovaná i ďalším historickým bádaním,¹² a šťastie prešla až k niektorým predstaviteľom súčasného maďarského dejepisectva.¹³

Najzávažnejší pokus maďarskej historiografie vyvieš historické bádanie z ríše mytológie a oprieť ho o pozitívne pramenné štúdium sa viaže k obdobiu medzi I. a II. svetovou vojnou a je spojené s menami B. Hómana, L. Erdélyiho, K. Tagányiho, F. Eckarda a i. Táto skupina maďarských historikov v rokoch 1907 – 1922 viedla rozsiahlu diskusiu o štruktúre ranostredovekej uhorskej spoločnosti.¹⁴ Bez toho, aby sme na tomto mieste hlbšie analyzo-

⁷ István WERBŐCZI: *Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*. In: *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytar*. Ed.: Márkus DEZSŐ. Budapest : Franklin, 1899, 437 s. * Novšia edícia: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum*. In: *Decreta regni medioevalis Hungariae*, tom. 5. Ed. a trans.: János Mihály BAK, Péter BANYÓ a Martin RADY. Idyllwild, CA : Charles Schlacks, Jr., publisher, 2005, 473 s. (pozn. editora).

⁸ Adam Franciscus KOLLARIUS: *Historiae iurisque publici regni Ungariae amoenitates*. Vol. 1 – 2. Vindobonae : Typis a Baumeisterianis, 1783.

⁹ *Tamže*. Najmä s. 97 – 102.

¹⁰ Napríklad poukazuje na preduhorský pôvod súdnej organizácie, pretože jej terminológia je slovenská: *prauada*, *prawda* – vo význame *judicium ferri candentis*; *pristav* – latin. *pristaldus*, úradník súdu; poukazuje na slovanský pôvod župnej organizácie v Uhorsku a pod. Porovnaj: *tamže*, s. 97, 16 – 23 a i.

¹¹ Tieto názory kulminujú v dobe tzv. *milenárnych osláv* (1896), ktoré boli oslavou príchodu Maďarov do strednej Európy a ich tisícročného panstva. Historickú produkciu tohto obdobia reprezentujú 10 zväzkové dejiny *A magyar nemzet története*. Ed.: Sándor SZILÁGYI. Budapest : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1895 – 1898.

¹² Najsúbornejšie rozpracovanie tézy o prevahe otrockých vzťahov v ranostredovekom Uhorsku v práci: Remig BÉKEFI: *A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt* (ďalej Remig BÉKEFI: *A rabszolgaság Magyarországon*). In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, 2, roč. 19, 1901, s. 85 – 122.

¹³ V diskusii o práci: Erik MOLNÁR: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig* (ďalej Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*). Budapest : Szikra Könyvkiadó, 1949, 344 s. jednou z vážnych výhrad bolo, že autor pripisoval malú váhu otrokárstvu v Uhorsku. (Porovnaj výňatky z diskusie uverejnené v preklade *Kapitoly z uhorských dejín*. Ed.: Július MESÁROS. Bratislava : SAV, 1952, s. 13 – 14.

¹⁴ Diskusia prebiehala v časopisoch *Századok*, 1913; *Történeti Szemle*, 1913, 1914, 1915, 1916; *Társadalomtudomány*, 1922. Základné práce o štruktúre uhorskej spoločnosti v arpádovskej dobe, ktoré vznikli v týchto rokoch: László ERDÉLYI: *Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben*. Budapest : Stephaneum Ny., 1907, 144 s; TENZE: *Árpádokori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései* (vychádzalo i na pokračovanie v *Történeti Szemle*, 1914, 1915, 1916). Budapest : Franklin, 1915, 177 s.; TENZE: Anonymus korának társadalmi viszonyai. In: *Történeti Szemle*, roč. 3, 1914, s. 191 – 211; TENZE: *Pannonbalmi főpádság története* (ďalej László ERDÉLYI: *Pannonbalmi főpádság története*), 1, Budapest : Stephaneum, a Szent-István-Társulat Nyomdája, 1902, 825 s.; Bálint HÓMAN: A társadalmi osztályok Szent István államában. In: *Békefi Emlékkönyv*. Budapest : Stephaneum Ny., 1912, s. 61 – 80; TENZE: Az első állami egyenesadó. In: *Történeti Szemle*, roč. 1, 1912, s. 161 – 184; TENZE: Adó vagy földbér? In: *Századok*, roč. 47, 1913, s. 189 – 202; TENZE: Az első adó elméletéhez. In: *Tamže*, s. 396 – 397. László ERDÉLYI: *Az első állami egyenes adó elmélete*. Kolozsvár : Szent Bonaventura, 1912, 65 s.; TENZE: Az első adó elméletéhez. In: *Századok*, roč. 47, 1913, s. 466 – 471; Károly TAGÁNYI: Vármegyénk eredetének kérdése, 1. In: *Történeti Szemle*, roč. 2, 1913, s. 510 – 540; TENZE: *Felelet dr. Erdélyi Lászlónak Árpádokori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései*. In: *Történeti Szemle*, roč. 5, 1916, (1. časť), s. 296 – 320; (2. časť), s. 409 – 448; (3. časť), s. 543 – 608; TENZE:

vali cestu i metódy práce v ich polemike, uvedieme aspoň výsledok, a to slovami jedného z najerudovanejších maďarských historikov K. Tagányiho. Roku 1922 na záver diskusie priznal, že dejiny najstaršej uhorskej spoločnosti nemožno dnes ešte vysvetliť.¹⁵ Obraz o tejto diskusii doplní napríklad i ten fakt, že L. Erdélyi – výrazný predstaviteľ klerikálneho krídla – bol najbližšie k pochopeniu niektorých javov usporiadania ranostredovekej uhorskej spoločnosti, hoci sa mu často právom i neprávom ušli nadávky: diletant, nevzdelanec a pod., a výsledky jeho práce sa veľmi nebrali na vedomie.

Ďalšia maďarská medzivojnová historiografia už nebola schopná a vlastne ani nemohla preklenúť agnosticizmus dvadsiatych rokov. Až najnovšie maďarské dejepisectvo si znova predkladá riešenie otázky štruktúry uhorskej spoločnosti. E. Molnár prvýkrát nastoľuje problém a pokúša sa i o riešenie.¹⁶ Na jeho práci vidieť ešte mnohé detské choroby marxistického maďarského dejepisectva. Je to však prvá práca, v ktorej sa priznáva rozsiahly podiel Slovanom na vytváraní uhorského štátu a vzniku feudálnej spoločnosti s celou jej organizáciou. V jeho práci citeľne chýba kritický poznámkový aparát. Najnovšia práca, ktorá chce uzavrieť diskusiu z dvadsiatych rokov, je knižka E. Ledererovej o počiatkoch feudalizmu v Maďarsku.¹⁷ Analytický charakter práce, ako aj nedostatočné úsilie autorky sledovať hlavný vytýčený problém v jednotlivých statiach však spôsobili, že sa čitateľovi dostáva práca pomerne chaotická, neprehľadná. To si neskôr uvedomuje aj autorka a snaží sa to odstrániť novou kratšou štúdiou,¹⁸ v ktorej poopravuje a upresňuje svoje niektoré tvrdenia. Ledererová rozvíja poznatky prác E. Molnára a pokiaľ ide o účasť Slovanov na procese vzniku i rozvoja feudálneho systému, správne a bez rozpakov ukazuje i na veľkomoravských Slovanov.¹⁹ Je to zatiaľ najobjektívnejší hlas v maďarskej historickej tvorbe, skúmajúcej počiatky vnú-

torného usporiadania ranostredovekého Uhorska.²⁰ Autorka sa však v tejto cennej, na podnety bohatej práci, v jednej metodologickej premise dopúšťa omylu, ktorý vplýva aj na výsledok práce. Ústredným bodom pre stanovenie počiatkov feudálneho spoločenského zriadenia pre ňu je až existencia monopolu feudálneho pozemkového vlastníctva ako prvopočiatkovej formy feudálnych vzťahov. Vieme však z iných krajín, kde je zachovaného oveľa viac pramenného materiálu, že feudálne vzťahy sa začínajú už skôr, ako vzniká feudálny vlastnícky monopol pôdy. Doklady na to možno uviesť bezprostredne zo susedných krajín – dedičov veľkomoravského štátu. Tým sa však zároveň stáva, že autorka výraznejšie prvky feudálnych vzťahov zachytáva až od 11. storočia a pre predchádzajúce obdobia predpokladá prevahu otrokárskeho výrobných vzťahov. Bližšie sa o tomto probléme zmienime v ďalšom texte štúdie.

V súčasnej maďarskej historiografii je ešte jeden smer, pokiaľ to možno nazvať smerom, s jedným výraznejším reprezentantom, ktorým je Gy. Györfy.²¹ Práce tohto bádateľa ignorujú metodické cesty i mnohé výsledky, ku ktorým historické bádanie dospelo a hemžia sa presilou subjektivistických metód, nadväzujúcich svojím ideovým zacielením na názory maďarského buržoázneho dejepisectva z 19. storočia. Je príznačné, že ani maďarskí historici doteraz nereagovali na jeho práce, ktoré vychádzajú už od roku 1958, hoci boli uverejnené výslovne ako diskusné state. Úloha, ktorú si autor kladie, je nezávideniahodná: dokázať vznik štátu i feudálnych vzťahov v Uhorsku samovývojom maďarského nomádskeho etnika, bez nadviazania na hospodársko-sociálne výdobytky spoločnosti, ktorá žila v Podunajsku v dobe, keď sem prišli maďarskí kočovníci. Podiel Bulharov na tomto procese sa

Vázlatok a régibb Árpádkor társadalomtörténetéből (ďalej Károly TAGÁNYI: *Vázlatok a régibb Árp. társ.*). In: *Társadalomtudomány*, roč. 2, 1922. K dielu L. Erdélyiho porovnaj štúdiu Ferenc ROTTLER: Beiträge zur Kritik der Historiographie des frühen Mittelalters (Über die Geschichtsanschauung László Erdélyis). In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica*. Vol. 3. Budapest : Tankönyvkiadó, 1961, s. 121 – 152.

¹⁵ Károly TAGÁNYI: *Vázlatok a régibb Árp. társ.*, s. 214.

¹⁶ Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, s. 96 – 174.

¹⁷ Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon* (ďalej Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959, 208 s.

¹⁸ Emma LEDERER: *La structure de la société hongroise du début du moyen âge*. In: *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 45, 1960, 23 s.; TÁŽE: Štruktúra uhorskej spoločnosti v ranom stredoveku. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, s. 509 – 525.

¹⁹ Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 93 n.

²⁰ Práce sovietskych historikov – M. A. PAVLUŠKOVA: Kresťanskaja obščina vo Vengrii v XI. – XIII. vekach. In: *Srednije veka*, roč. 6, 1955, s. 56 – 76); TÁŽE: Vengerskoje kresťanstvo XI. – XIII. vekov. In: *Voprosy istorii*, roč. 30, 1955, s. 60 – 74; Viktor Fedorovich SEMENOV: Vengerskaja zolotaja bulla 1222 goda. In: *Srednije veka*, roč. 6, 1955, s. 76 – 97, sú vlastne len reprodukovanie základných myšlienok z práce E. Molnára o úlohe Slovanov pri formovaní sa uhorského štátu a ranofeudálnej spoločnosti v ňom. Rovnako diskusia medzi Gy. Bónisom a P. Váczyom nepriniesla nové stanoviská. Gy. Bónis obhajuje stanoviská E. Molnára a E. Ledererovej. (Porovnaj: Péter VÁCZY: A korai magyar történet néhány kérdéséről. In: *Századok*, roč. 93, 1958, s. 265 – 345; György BÓNIS: Válasz Váczy Péter „Néhány kérdésére.” In: *Századok*, roč. 92, 1959, s. 498 – 533; TENŽE: *István király*. Budapest : Művelt Nép, 1956, 171 s.

²¹ Jeho názory sú najsúbornejšie podané v prácach: György GYÖRFY: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Századok*, roč. 92, 1958, s. 12 – 87, 565 – 615; TENŽE: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről: a nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959, 168 s.

autorovi nepodarilo dokázať.²² Šlo by tu potom o najrýchlejší samovývojový proces premeny rodovej spoločnosti na feudálnu, aký v histórii európskych národov poznáme. Samo osebe by to bol výstrelok dejinného vývoja, a preto sa to ukazuje ako nepravdepodobné.

Záverom ku krátkemu prehľadu doterajšieho bádania možno povedať, že je málo prác v doterajšej historiografii, či už slovenskej, alebo maďarskej, na ktoré by bolo možné zodpovedne nadviazať. K objasneniu sociálnej štruktúry obyvateľstva na Slovensku treba urobiť dôkladnú analýzu celého pramenného materiálu (teda nielen písomného), a to nielen teritoriálne zviazaného s dnešným geografickým Slovenskom, ale materiálu celouhorského, konfrontujúc ho s vývojom aspoň v stredoeurópskej oblasti. Tohto metodologického postulátu sa nemožno vzdať preto, že takáto práca v slovenskej historickej tvorbe ešte nebola vykonaná; že neustále pribúdajú nové historické fakty najmä povahy materiálnych prameňov, ktoré neboli náležite využité ani v spomenutej práci E. Ledererovej; že výklad termínov jednotlivých sociálnych kategórií obyvateľstva je v doterajšej literatúre tak nejednotný, že siaha na sémantickú podstatu pojmov a často znemožňuje akúkoľvek prácu s nimi. Terminológiu sociálnych skupín, ktorá je slovanského pôvodu, nespracoval doteraz súborne ani jeden historik, čo je na škodu veci, lebo aj keby azda nepriniesla prekvapivé výsledky, poslúži ako porovnávací materiál so slovanskou terminológiou iných krajín. Dôvody, prečo treba hospodárske i sociálne problémy skúmať na širokom teritóriu, netreba obzvlášť zdôrazňovať a sú všeobecne známe. Komplexná analýza pramenného materiálu ako metodologické východisko zároveň vylučuje eklekticistický prístup k pramennému materiálu, ktorý viedol k pohodlnému zdôvodňovaniu často len subjektivistických téz a teórií.

K tomuto pristupuje i tá skutočnosť, že periodizácia historického vývoja v podunajskej oblasti v starej, ale i v súčasnej maďarskej historiografii je odlišná od periodizácie historického vývoja u ostatných národov žijúcich v tejto kotline,²³ to znamená, že vlastne nerešpektuje ani periodizáciu vývinu slovanského etnika na tomto území. A tak historik, ktorý skúma usporiada-

nie spoločnosti na Slovensku v ranom stredoveku, musí problém sledovať z hľadiska iných periodizačných medzníkov, a tým i iných periodizačných kritérií ako maďarskí historici. Tieto však, žiaľ, nie sú ani v našej archeológii, ani v histórii doteraz širšie zdôvodnené a názory tu kolíšu. Domnievame sa, že z hľadiska skúmania sociálnej štruktúry obyvateľstva na Slovensku sú tu dva časové vyhranené úseky, kde periodizácia nevzbudzuje žiadne polemiky a predbežne pri takomto širokom vymedzení možno aj ostať:

1. obdobie do zániku Veľkomoravskej ríše,

2. obdobie po zániku až do počiatkov 13. storočia. Tieto obdobia, pochopiteľne, možno i bližšie chronologicky rozčleniť.

Veľkomoravskému obdobiu československí historici i archeológovia venovali mnoho sústredenej pozornosti v diskusii, ktorá sa datuje už od roku 1951 (posledný raz na konferencii venovanej špeciálne Veľkej Morave²⁴); výsledky zatiaľ nie sú príliš uspokojivé.²⁵ Zo stanovísk vyhranených po roku 1953 ďalej komplexne rozpracoval a zdôvodnil svoje názory len F. Graus,²⁶ ktorý tiež pojal interpretácie nových archeologických poznatkov z najvýznamnejších výskumov tak, ako k nim dospeli niektorí archeológovia. F. Graus v stati o štruktúre veľkomoravskej spoločnosti prvýkrát širšou analýzou pramenného materiálu rôznej povahy dospel k presvedčeniu, že veľkomoravská spoločnosť je už v mnohých ohľadoch spoločnosťou vyspelou a diferencovanou. Nenachádza však zatiaľ v pramennom materiáli nijaký priamy či nepriamy jav, ktorý by dovolil objasniť zásadné spoločenské vzťahy a ktorý by dovolil urobiť priame závery o štruktúre a vnútornom členení obyvateľstva. Veľkomoravskú spoločnosť nemožno jednoznačne charakterizovať ako spoločnosť ranofeudálnu, už aj preto, že obsah tohto pojmu nie je doteraz jednotný, presnejšie vymedzený a všeobecne platný.²⁷

Ide nepochybne o záver správny. Veľkomoravská spoločnosť je spoločnosťou vyspelou, diferencovanou a je len úlohou ďalšieho pramenného i teoretického bádania, ktoré by zbližilo názory a vymedzilo pojmy. Aj počiatočný stav archeologického bádania, ktoré jedine môže rozšíriť heuristic-kú základňu pre otázku spoločenskej štruktúry veľkomoravskej spoločnosti,

²² György GYÖRFFY: A szászszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírólevelé. In: *A Magyar Tudomány Akadémia 2. Osztályának közleményei*, 2, 1953, s. 325 – 362; TENŽE: *Kronikáink és a magyar őstörténet*. Budapest: Néptudományi intézet, 1948, 189 s.

²³ Vývoj v karpatskej oblasti v 7. – 11. storočí maďarská archeológia i história delí na: „dobu avarskú“ (530 – 895) a „dobu zaujatia vlasti“ (896 – 970), teda tak, ako túto periodizáciu vypracovala maďarská nacionalistická historiografia v 19. storočí, ktorá sa všemožne usilovala vytrieť z dejín účasť Slovanov v procese budovania uhorského štátu, ktorý bol poňmaný ako štát maďarský.

²⁴ Konferencia o Veľkej Morave a Byzantskej misii sa konala v dňoch 1. – 4. 10. 1963 v Brne a Nitre.

²⁵ Prehľady bádania i názorov o Veľkej Morave zhrnuli Hynek BULÍN: Z diskuse o počátcích Velkomoravské říše. In: *Slavia occidentalis*, roč. 22, 1962, s. 67 – 113; Jan SIEKLIK: Wielki Morawy, Przegląd źródeł i podstawowych opracowań. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 69, 1962, s. 399 – 421; František GRAUS: *Říše velkomoravská*, s. 6 – 11.

²⁶ František GRAUS: *Říše velkomoravská*, s. 6 – 11.

²⁷ *Tamže*, s. 16 – 22.

často ešte nedovoľuje širšie si overiť únosnosť niektorých interpretačných metód materiálnej kultúry a vytváranie záverov pre oblasť sociálnych vzťahov. Dôkaznosť archeologického materiálu pre javy zo spoločenského a či všeobecnejšie historického charakteru nie je taká priamočiara, ako sa to zdalo v počiatkoch diskusie v päťdesiatych rokoch. Primárnosť písomného pramenného materiálu pre poznanie dejín veľkomoravského štátu a spoločnosti ešte stále trvá. Stále naliehavjšie sa ukazuje, že k všeobecnejším záverom možno v archeologickom bádani prichádzať jedine výskumom na širokom teritóriu. Archeológia podobne ako história narábajúca s písomnými prameňmi nemôže preskočiť vývinové obdobie, charakterizované znášaním a kritickým publikovaním prameňov, ktoré u nás urobili už historici 19. a zač. 20. storočia. Pre rozmnoženie poznatkov o veľkomoravskej spoločnosti z archeologických výskumov na teritóriu Slovenska máme ešte málo dokladov, lebo tu výskum v porovnaní s Moravou zaostal.

Súborné publikovanie niekoľkých pohrebísk (napríklad zo Skalice,²⁸ z Lupky pri Nitre,²⁹ ako aj väčšieho pohrebiska z Veľkého Grobu³⁰ a niekoľkých menších)³¹ nedáva ešte možnosť pre uplatnenie väčších experimentálnych metód. Na Slovensku nie sú zatiaľ komplexne publikované mnohé výsledky z výskumu hradísk a sídlisk, ktoré pre riešenie týchto otázok budú mať veľký význam (ako napríklad Pobedim, Nitra a i.).

Prílišný pesimizmus v možnosti výskumných ciest a či vôbec v možnosti ďalšej diskusie o počiatkoch feudálneho zriadenia v našich krajinách však nie je opodstatnený. Je napríklad známe, že obraz o vnútornom usporiadaní českej spoločnosti, a nielen českej, v 10. – 11. storočí je v prevažnej miere rekonštruovaný a budovaný na listinnom a inom písomnom materiáli z 12. – 13. storočia, čiže cestou opodstatnenej dedukcie.³² Štúdium uhorskej spoločnosti 10. – 12. storočia, ktorá sa kryštalizuje vo feudálny systém územne aj na starom veľkomoravskom teritóriu, môže osvetliť alebo aspoň ukázať

na potenciálne prvky zrodu rôznych hospodárskych i sociálnych veľkomoravských ustanovizní.

Z tohto zorného uhla štúdium usporiadania spoločnosti v ranostredovekom Uhorsku môže mať skutočne prínos i pre dejiny Veľkej Moravy. V uhorskom vývine máme totiž jedinečnú špecifickosť a možnosť takéhoto štúdia u západných Slovanov vôbec, lebo len na tomto území bol vývoj Slovanov narušený etnickou skupinou stojacou na inom stupni hospodársko-spoločenského i kultúrneho vývoja, ktorá preberaním uchovala mnohé javy vývoja u veľkomoravských Slovanov, ako aj terminológiu používanú v slovanskom jazyku. Pre štúdium našich otázok ide tu o šťastnejšiu dejinnú zhodu, než bola napríklad u Polabských alebo rakúskych Slovanov. Veľkomoravské obyvateľstvo sa prvýkrát bezpečne stretáva s novým, od neho sa výrazne líšiacim etnikom – starými Maďarmi po roku 892, keď vstupujú do spolku s východofranským panovníkom Arnulfom a útočia na Svätoplukovu ríšu.³³ Odtedy útoky Maďarov z východných potiských oblastí sú silnejšie, čo núti veľkomoravských Slovanov vo východnej časti ríše budovať reťaze obranných hradísk na Hrone, od Poipia po ľavej strane Dunaja až po Ráb. (Ide tu pravdepodobne o systém neskôr spomínaných szolgagyórov³⁴.) Vojenský obranný systém však nezachránil Veľkomoravskú ríšu, pretože okrem stupňujúcich sa vojenských nájazdov maďarských kmeňových náčelníkov so svojimi bojovníkmi, Veľkomoravská ríša trpela rozkladom i zvnútra. Svedectvom toho je azda i fakt, že na centrálnych hradiskách tejto ríše, najmä teda na pohrebiskách, archeologický materiál nedovoľuje postihnúť výraznejšie znaky po bojoch medzi Veľkomoravanmi a maďarskými vojskami, aspoň nie také ako na spojených obranných líniách (napríklad pohrebisko bojovníkov vo V. Grobe³⁵). Pri skúmaní príčin rozpadu tohto politického útvaru nemožno pustiť zo zreteľa jeden zo základných postulátov, ktorý je zovšeobecnením analogických pomerov z mnohých barbarských a nomádskeho nájazdov: že cieľom dobyvateľov (Maďarov) nebolo zničiť Veľkomoravskú ríšu, spoločnosť a jej civilizáciu, ale sa v nej usadiť, ťažiť a koristiť z nej. Je isté, že bez deštruktívnych javov, zvrhnutia vládnej moci a podobne sa tento proces neobišiel. No vcelku to, čo starí Maďari zachovali z Veľkomoravskej ríše a z jej spoločnosti, ďaleko presahuje to, čo z nej zničili, a oveľa viac to,

²⁸ Vojtech BUDINSKÝ-KRÍČKA: *Slovanské mohyly v Skalici*. Bratislava : SAV, 1959, 211 s.

²⁹ Bohuslav CHROPOVSKÝ: Slované pohrebisko v Nitre na Lupke. In: *Slovenská archeológia*, roč. 10, 1962, č. 1, s. 175 – 219.

³⁰ Bohuslav CHROPOVSKÝ: Slované pohrebisko z 9. storočia vo Veľkom Grobe (ďalej Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Slované pohrebisko vo Veľkom Grobe*). In: *Slovenská Archeológia*, roč. 7, 1957, s. 174 – 239.

³¹ Porovnaj o nich Anton TOČÍK: Súčasný stav archeologického bádania najstarších dejín slovenského národa (ďalej Anton TOČÍK: *Súčasný stav archeologického bádania*). In: *Archeologické rozhledy*, roč. 15, 1963, s. 591 – 620.

³² Robí tak i František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu v Čechách době předhusitské* (ďalej František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*). Vol. 1. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953, s. 50 – 90.

³³ Annales Fuldenses. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum Separatim editi*, (ďalej *SRG in us schol.*) 7. Ed.: Friedrich KURZE. Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891, s. 121.

³⁴ Matúš KUČERA: O otrokoch v Uhorsku v 10. – 12. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 244.

³⁵ Bohuslav CHROPOVSKÝ: *Slované pohrebisko vo Veľkom Grobe*, passim.

čo Maďari do ďalšieho vývoja priniesli nové. Uprostred vojenskej anarchie, zmätkov a neistoty civilizácia celej veľkomoravskej spoločnosti upadala. A ani dnes, keď máme po ruke stále iba úplne zlomkovitý archeologický a žiadny alebo téměř žiadny písomný materiál, sa nám celková situácia v 10. storočí rekonštruuje len veľmi ťažko. No bez uvedomenia si tohto v histórii bežného javu, bez uvedomovania si nadväznosti civilizačných a spoločenských okruhov ťažko by sme vysvetľovali celý veľkomoravský vývin v Uhorsku a jeho kontinuitu, a to nielen územnú a etnickú, ale i kontinuitu hospodárskeho a sociálneho usporiadania.

Téza, ktorú razí P. Ratkoš a ktorá korešponduje i s niektorými poznatkami archeologického bádania, že do centrálnych oblastí Veľkej Moravy sa dostáva najprv vojenský a až neskôr radový staromaďarský ľud (pred polovicou 10. storočia) a potvrdzuje ju i B. Szőke, keď dokazuje, že v strednej časti Zadunajska sa nachádzajú Maďari len od konca 10. storočia, zdá sa pravdepodobná.³⁶ K rýchlemu prenikaniu staromaďarských náčelníkov a k ich vojenským úspechom okrem novej vojenskej techniky a taktiky nepochybne napomáhajú aj divergentné skupiny slovanských kmeňových náčelníkov, či kniežat, stavajúcich sa proti ústrednej štátnej moci. Tento jav poznáme z mnohých analógií v procese budovania štátu a nemáme teda dôvod nedôverovať Theotmarovým sťažnostiam z roku 900,³⁷ ako aj neskorším správam, poukazujúcim, že Slovania sa spájajú s Maďarmi a spolu útočia na susedné štáty,³⁸ ba že napríklad jeden z Bogatovcov a neskorších Döröcskovcov, ktorí majú neskôr majetky v Zadunajsku, sa zúčastňujú spolu s Maďarmi na vojenskej expedícii do Itálie.³⁹

V súvislosti s našou témou nás však oveľa viac zaujímajú osudy ľudu v dobe, keď už staromaďarské vojská po vojenskom prepade sa nevracajú s korisťou na svoje výpadové územia, keď vnútorná moc vo Veľkomoravskej ríši je už tak rozložená a slabá, že staromaďarské vojská so svojimi náčelníkmi sú schopné dobyté územia udržať, osadiť sa v staroslovanských osadách alebo vytvoriť i nové, zatiaľ aspoň strážne centrá. Rekonštruovať

obraz o sídliských pomeroch tejto doby je vec nadmieru zložitá i náročná.⁴⁰ Časť výsledkov archeologického štúdia o osídlení na Slovensku uvádza, že jednotná veľkomoravská sídelná štruktúra v veľkomoravskej dobe je jasne a natoľko prerušená, že dochádza k vzniku neosídlených oblastí (napríklad dnešné Záhorie)⁴¹ a inde zas k úplne novému osídleniu. To potom, vraj, svedčí o tom, ako tvrdí J. Dekan, že Slovensko z hľadiska sociálneho i hospodárskeho sa dostáva na prah inej historickej epochy, ktorá len sčasti nadväzuje na starší veľkomoravský vývin.⁴² Ináč povedané, obyvateľstvo slovanských nížinných oblastí, pokiaľ nezahynulo, ušlo do hôr. Kam ušlo obyvateľstvo pahorkatinného Zadunajska, zatiaľ nevedno.⁴³ Tieto závery, ktoré reprezentujú stav archeologického výskumu na Slovensku z rokov 1948 – 1949, doteraz neboli podrobené revízií⁴⁴ a ich riešenie si nekladie za úlohu ani B. Chropovský vo svojej najnovšej práci.⁴⁵

Na druhej strane však pozitívne vieme už z písomných prameňov, že nížinné oblasti Slovenska a severná časť Zadunajska zohráva najväčšiu

⁴⁰ Rekonštrukcia najstarších sídliských oblastí a postupu Maďarov na západ pomocou názvu osád po staromaďarských kmeňoch, ako ju uskutočnil P. Ratkoš, korešponduje s archeologickým materiálom a je presvedčivá. Porovnaj: Peter RATKOŠ: *Východné oblasti Veľkej Moravy*, s. 108 – 112; Anton TOČÍK: *Súčasný stav archeologického bádania*, s. 609 n.

⁴¹ JÁN DEKAN: K problémom slovanského osídlenia na Slovensku. In: *Historica Slovaca*, roč. 6 – 7, 1948 – 1949, s. 55 – 82.

⁴² *Tamže*, s. 71 – 72.

⁴³ * Veľkomoravské sídelné obdobie tiež pretrvávalo aj v Zadunajsku do polovice 10. storočia, ako dokazuje viac ako 2000 hrobov Pozri Béla MIKLÓS SZŐKE: Eine Kirchenfamilie von Mosapurc/Zalavár (Ungarn) : neue Ergebnisse zur Kirchenarchäologie in Pannonien. In: *Kirchenarchäologie heute : Fragestellungen – Methoden – Ergebnisse*. Ed.: Niklot KROHN. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010. s. 561 – 585 a TENŽE: Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingerzeit. In: *Zalai Múzeum*, roč. 11: *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend : Internationale Tagung im Balaton-Museum in Keszthely vom 6. bis 9. November 2000*. Ed.: László VÁNDOR. Zalaegerszeg: Zala Múzeum, 2002, 300 s. (tu s. 250) http://www.archeo.mta.hu/hun/munkatars/szokebelamiklos/ZM_11_2002.pdf (pozn. editora).

⁴⁴ * Súčasná slovenská archeológia dokladá kontinuitu slovanského (slovenského) osídlenia i na západnom Slovensku, vrátane kontinuálneho pretrvávania niektorých mocenských centier ako sú Bratislava, Nitra, Ducové, Trenčín a iné. Pozri Alexander RUTTKAY; Matej RUTTKAY a Peter ŠALKOVSKÝ: *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2002, 270 s. (pozn. editora).

⁴⁵ Bohuslav CHROPOVSKÝ: Slovanské osídlenie na Slovensku a jeho problémy (ďalej Bohuslav CHROPOVSKÝ: Slovanské osídlenie na Slovensku). In: *Historický časopis*, roč. 10, 1962, s. 216 – 237.

³⁶ Peter RATKOŠ: *Východné oblasti Veľkej Moravy a starí Maďari* (ďalej Peter RATKOŠ: *Východné oblasti Veľkej Moravy*). In: Konferencia o Veľkej Morave a byzantskej misii, Brno-Nitra 1. – 4. októbra 1963. *Referáty*. Ed.: Antonín DOSTÁL. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1963. s. 111 – 112).

³⁷ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, 1. Ed.: Gustavus FRIEDRICH. Pragae : Sumptibus comitorum regni Bohemiae, 1904 – 1907, s. 30.

³⁸ *Tamže*, s. 33.

³⁹ *Die Werke Liutprands von Cremona, (SRG in us schol., 41. Ed.: Joseph BECKER. Hannover und Leipzig : Hahniani, 1915, s. 64 – 65).*

úlohu pri vzniku uhorského štátu už na prelome 10. storočia⁴⁶ a má závažný podiel na vzniku a upevňovaní feudálnych vzťahov. Aj úloha Nitry⁴⁷ ako významného politicko-administratívneho centra, zrejme, pretrváva,⁴⁸ ba nadväzuje sa i napriek istým zmenám v jej sídelnej štruktúre aj na cirkevné tradície tohto strediska.⁴⁹ Ak by sme zostávali na stanovisku o úplnej zmene sídelnej povetkomoravskej štruktúry (nie teda len zmena obydľí v chotári

⁴⁶ V takomto tvrdení sa zhoduje celá novšia maďarská i slovenská historiografia. Rozdielnosť názorov vzniká len pri otázke, ktorá oblasť zohráva rozhodujúcu úlohu pri vzniku tohto štátu – či Pribinovo kniežatstvo v Zadunajska alebo jeho pôvodnejšie – nitrianske. Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, passim; György BÓNIS: *István király*. Budapest : Művelt nép, 1956, 171 s.; Ágnes SÓS : *A dunántúli szlávok állama*. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum Házi soksz, 1956, 19 s.; Géza FEHÉR: Die landnehmenden Ungarn und ihr Verhältnis zu den Slawen des mittleren Donaubeckens. In: *Studia Slavica*, roč. 3, 1957) rozhodujúcu úlohu pripisujú zadunajskému kniežatstvu a južným Slovanom. Oproti nim napríklad Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, passim; Peter RATKOŠ: Počiatky feudalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 2, 1954, s. 252 – 276; Ondrej Richard HALAGA: K otázke vzniku slovenskej národnosti. In: *Historický časopis*, roč. 10, č. 2, s. 238 – 262, Slovanom veľkomoravským.

⁴⁷ * Pozri napríklad Peter BEDNÁR a Marián SAMUEL: Nitriansky hrad na prelome tisícročí. In: *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Ed.: Alexander RUTTKAY et al. Nitra : Archeologický ústav SAV, 202, s. 149 – 155 a (s. 60 – 77) TENŽE: Najstaršia stredoveká sakrálna architektúra v Nitre vo svetle archeologických výskumov. In: *Cirkevné pamiatky – pramene kultúry a vzdelanosti: Prednášky z odborného kolokvia*. Nitra, 7. septembra 2002. Ed.: Viliam JUDÁK. Nitra : Mesto a Biskupský úrad, 2002, 203 s. (pozn. editora).

⁴⁸ Aspoň upozornenie na niekoľko údajov: Tradícia, na základe ktorej Anonymus spisoval svoje letopisy, hovorila, že už „dux Boemorum“ územie medzi Dunajom, Váhom a Hronom so strediskom v Nitre „in unum ducatum fecerat“ (P. magistri, qui anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. In: *SSrerHung* 1, cap. 35, s. 77. Už syn prvého uhorského kráľa Štefana, Imrich, bol údelným kniežaťom a jeho nástupca Vasil, ktorý sa mal stať i kráľom po Štefanovi, je oslepený v Nitre (Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In: *SSrerHung* 1, cap. 69, s. 318 – 320). Roku 1042 Henrich III. dosadzuje do oblasti Nitry zvláštneho vojvodu a obyvateľov tejto zeme letopisec nazýva *provinciales*. (Annales Althahenses maiores In: Ferenc GOMBOS: *Catal. font. Hung.*, 1, s. 205).

O existencii oblasti Nitry ako zvláštneho kniežatstva v 12. storočí vie Kosmas; najstaršia uhorská legenda o svätom Svoradovi a Benediktovi spomína, že zoborský kláštor je „in Nitriensi territorio“ (Rudolf HOLINKA: Sv. Svorad a Benedikt, svätci Slovenska. In: *Bratislava*, roč. 8, 1943, s. 43). Neskoršie údelné knieža Gejza má svoje vojská – „nitrianske pluky“ a bojuje s nimi proti Šalamúnovi (Chronici Hung. Compos. In: *SSrerHung* 1, cap. 121). Porovnaj tiež Václav CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko*. Bratislava : Filosofická fakulta UK, 1923, s. 38 n. Pravda, jeho konklúzie o oblasti Nitry a o jej obyvateľstve novšie slovenské i maďarské bádanie vyvrátilo.

⁴⁹ K sporným otázkam o vzniku nitrianskeho biskupstva posledne: Erik FÖGEDI: Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken. In: *Regnum*, roč. 6, 1944 – 1946, passim.

tej istej obce), potom by sme museli pripustiť, že južné a juhovýchodné oblasti boli masové kolonizované zo Zadunajska a Potisia, alebo musíme priznať kolonizačný postup na Slovensku v smere sever – juh, čo by bolo dosť ojedinelým postupom na Slovensku. Nie je únosné touto otázkou sa tu bližšie zaoberať, pretože aj tak sa zatiaľ pohybujeme zväčša len v oblasti hypotéz. Treba však upozorniť na ňu, lebo ide o problém, ktorý je rozhodujúci pre posúdenie nadväznosti či nenadväznosti hospodársko-správneho i spoločenského vývinu v celej šírke v dobe povetkomoravskej, čo v konečnom dôsledku je rozhodujúce pre riešenie otázky podielu veľkomoravských Slovanov na vzniku uhorského štátu. Archeologické bádanie bude tu mať hlavnú úlohu.

Už doterajšie výsledky tejto vedy ukazujú, že veľkomoravská hmotná kultúra na Slovensku nezaniká, udržiavajú sa všetky druhy výrobných a medzi nimi i poľnohospodárskych nástrojov a nebaď ani väčšie zmeny v keramike.⁵⁰ Ba i osady na južnom Slovensku z 10. – 13. storočia,⁵¹ ako aj systém domov – jednoduchých, nečlenených, polozemnicových príbytkov, ktoré majú svoje analógie i na Morave a v celom Zadunajska,⁵² ukazuje na pokračovanie veľkomoravských sídlisťných tradícií. Zdá sa teda, že zánik Veľkej

⁵⁰ Najlepšie to dokumentuje pohrebište pod Zoborom. Dušan ČAPLOVIČ: Slovenské pohrebište v Nitre pod Zoborom. In: *Slovenská Archeológia*, roč. 2, 1954, s. 45 – 50; podobné javy možno pozorovať i na pohrebištiach v Trnenci nad Váhom, v Bešeňove, v Chotíne a i. (Anton TOČÍK: *Súčasný stav archeologického bádania*, s. 612, literatúra uvedená na s. 618 – 620.)

⁵¹ Jediná súbornejšia práca: Alojz HABOVŠTIK: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI. – XIII. storočí (ďalej Alojz HABOVŠTIK: *Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny*). In: *Slovenská archeológia*, roč. 9, 1961, s. 452 – 481. Myslím, že je správne z doterajších archeologických poznatkov o tzv. „kočujúcich dedinách“ nevyvodzovať zatiaľ širšie závery pre charakter osád na južnom Slovensku. Za vlády Kolomana, teda na prelome 11. a 12. storočia, na druhej ostrihomskej synode sa poslednýkrát stretávame s nariadením: „ut villa, in qua est ecclesia, ab ecclesia longius non recedat, quod si recesserit X pensas persolvat et redeat.“ Stephanus Ladislaus ENDLICHER: *Reum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (ďalej RHMA). Sangalli : Scheitlin & Zollikofer, 1849, s. 374. Pokiaľ sa v uhorských zákonníkoch hovorí o túlavom obyvateľstve (porovnaj napríklad S. Ladisai decretum, 3, XIII. In: RHMA, s. 345); svätobeňadická listina z roku 1075 (*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* (ďalej MEccStrig) 1. Ed.: Ferdinandus KNAUZ. Strigonii : Ae. Horák, 1874, s. 60), termín *vagus* sa vyskytuje vždy s dobytkom a ide nepochybne o pastiersky maďarský element, a nie o roľnícke obyvateľstvo žijúce v dedinách. Listinný materiál 12. storočia, naopak, ukazuje, že hranice chotárov a majetok v nich sú už poväčšine presne ohraničené, čo predpokladá i pevné osady. Závery k problému si budú vyžadovať širšie skúmanie písomného materiálu.

⁵² Darina BIALEKOVÁ: Nové včasnოსlovenské nálezy z juhozápadného Slovenska. In: *Slovenská archeológia*, roč. 10, 1962, č. 1, s. 97 – 145, tam i literatúra.

Moravy sa pravdepodobne bude javiť na Slovensku v prvom rade ako významný zlom politický a oveľa menej ako zlom hospodársko-spoločenský.

Ide tu nepochybne o veľmi dôležité zistenia, ktoré v konečnom dôsledku si bude treba stále viac a viac všímať pre rozriešenie dôležitej a ťažkej otázky, a to aspoň v jej základných častiach:

1. Či na Veľkej Morave nepochybne vznikajúce feudálne vzťahy pretrvali politické kataklizmy z prelomu 9. – 10. storočia a majú schopnosť napriek mnohým retardačným činiteľom vyvíjať sa v ranostredovekom Uhorsku ďalej?

2. Či slovenská a širšie i slovanská spoločnosť z 9. storočia na teritóriu Veľkej Moravy pri styku s rozpadajúcou sa rodovou maďarskou spoločnosťou stráca výraznejšie feudálne črty, hospodársko-mocenskú štruktúru, ktorá ich presadzuje, čím je v ďalšom vývoji daná možnosť uplatnenia sa: a) otrokárskych výrobných vzťahov v Podunajsku (ako je o tom presvedčená veľká časť maďarského dejepisectva); b) alebo sa nakoniec táto veľkomoravská spoločnosť regresom vracia späť k rodovým vzťahom, ktoré sú v ďalšom vývoji tak rezistentné, že výrazne odlišujú Slovensko od ostatných okolitých krajín ešte i v nedávnej dobe (ako je o tom zas presvedčená veľká časť právno-historickej a etnografickej literatúry študujúcej prežitky rodových vzťahov na Slovensku).

Pre riešenie komplexu týchto otázok, ako aj pre poznanie ďalšieho vývoja spoločenskej štruktúry obyvateľstva na Slovensku je dôležité položiť si ešte aspoň hypoteticky a teoreticky jednu otázku: v akom vzťahu žije slovenské obyvateľstvo s maďarským od prvej štvrtiny 10. storočia? Staršiu predstavu, že maďarská kmeňová sústava bola nenarušenou spoločnosťou rovných, slobodných ľudí, historiografia už bezpečne vyvrátila a ukázala, že kmeňová aristokracia po príchode do Podunajska bola už dosť silná.⁵³ Tým sa zároveň mení predstava o tom, že všetci slobodní Maďari sa stali vlastníkmí dobytých území a na nich žijúceho obyvateľstva. Je viac-menej isté, že len kmeňová aristokracia so svojimi družinami dostala do rúk niektoré územia osídlené Slovanmi a aj to len aristokracia niektorých kmeňov.⁵⁴ Ich držba nemôže mať a rozhodne nemá charakter lénneho či vlastníckeho vzťahu, pretože pôda tu nehrá ešte rozhodujúcu úlohu. Kronikárski spravodajcovia 13. storočia nemôžu byť smerodajným prameňom pre posúdenie tejto otázky, pretože prenášajú do minulosti svoje feudálne predstavy i terminológiu, ktoré

sú samozrejmosťou 13. storočia.⁵⁵ Po likvidácii brániacich sa a odbojných slovanských elementov zostáva časť slovanských kmeňových náčelníkov či kniežat so svojimi družinami, ktorá sa podriadila Maďarom, na svojich územiach, majetkoch a odvádza poplatky kmeňovej aristokracii. Takémuto vývoju vnútorných vzťahov, ktorý analogicky poznáme z praxe iných nomádskych skupín,⁵⁶ by zodpovedali i doterajšie poznatky z výskumu niektorých pohrebísk 10. storočia na Slovensku (napríklad najvýznamnejšie pohrebisko v Nitre pod Zoborom),⁵⁷ no najmä celý hospodársko-správny systém hradskej a dvorcovej organizácie známej z písomných prameňov už od počiatku 11. storočia.⁵⁸ Tento systém sa najskôr rozvíja práve na území osídlenom Slovanmi v Zadunajsku a v južných oblastiach Slovenska.

⁵⁵ Napríklad Anonymus v kapitole o dobytí Nitry a usporiadaní tamojších pomerov používa výraznú lénnu terminológiu: „Dux Arpád consilio et petitione suorum nobilium donavit accepto iuramento infidelium terras in diversis locis predictis infidelibus de partibus Nitrie ductis, ut ne aliquando facti repatriando nocerent sibi fidelibus in confinio Nitrie habitantibus“ (*SSrerHung*, 1, cap. 37). Terminológia tu prezrádza jasne 13. storočie, hoci historické jadro zprávy môže byť pravdivé už pre obdobie začiatkov 10. storočia.

⁵⁶ Je to napríklad veľmi dobre známe u východných Slovanov, keď Tatári obsadili ruské územie (*Očerki istorii SSSR. Period feodalizma IX – XV v. v.*, Moskva : Akademiya nauk SSSR, 1953, s. 871 n.).

⁵⁷ Anton TOČÍK: *Súčasný stav archeologického bádania*, s. 606 n.

⁵⁸ Pôvod a organizácia kniežacieho a neskôr kráľovského majetku v doterajšej literatúre spôsobili nepredstaviteľné problémy a väčšia časť diskusií medzi Tagányim a Erdélyim sa týka tohto problému. Erdélyi veľmi správne upozorňuje, že organizácia kráľovských majetkov nemohla byť prevzatá zo Západu, lebo tam bol vývin už na vyššom stupni (László ERDÉLYI: *A tizenkét legkritikusabb kérdés*. Kolozsvár : Bonaventura, 1917, s. 43) a rozvíjaním myšlienok Eidélyiho rieši najmä Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 98 n. otázku o totožnosti alebo netotožnosti župnej organizácie a kráľovských majetkov. Ukazuje sa, že organizáciu kniežacieho (kráľovského) majetku bude treba riešiť na širšom teritóriu, v našom prípade na území Poľska, Čiech i Uhorska.

Prvýkrát o dvorcoch na kráľovskom majetku je zmienka už v zákonníku kráľa Štefana okolo roku 1000: „Si quis seniorum curti regali aut civitati preficitur, testimonium eius inter comites recipiatur.“ Levente ZÁVODSZKY: *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai* (ďalej Levente ZÁVODSZKY: *A szent István, szent László és Kálmán*). Budapest : Jókai Mór Városi Könyvtár, 1904, s. 155. * Pozri aj novšiu pramennú edíciu: *Decreta regni mediaevalis Hungariae*, tom. 1, 1000 – 1301. Ed. a trans.: János Mihály BAK, György BÓNIS a James Ross SWEENEY. Idyllwild, California : Charles Schlacks, Jr., publisher, 1999, 514 s. (poz. editora). Vydavateľ v pôvodnom vydání z roku 1910 upravuje text a namiesto pôvodného znenia v kódexe *servorum curie regalis* dáva oveľa nepravdepodobnejšie i nejasnejšie *seniorum regali curti*. Upozorňuje na to i Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 107, pozn. 54. Ďalšie doklady v zákonníkoch: Decret. S. Steph. 1, XXXV, Decr. Ladisl. 3, XII (Levente ZÁVODSZKY: *A szent István*,

⁵³ Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s.15 n.

⁵⁴ *Tamže*, s. 15. Ledererová tu presvedčivo odmieta tézu Gy. Györfyho, ktorý chce nájsť priamu genetickú súvislosť medzi majetkami uhorskej šľachty 13. storočia s pozemkami starých kmeňových náčelníkov.

Maďarská historická literatúra temer ako celok tvrdí, že dobyté slovan-
ské obyvateľstvo sa dostalo do otrockých vzťahov, ktoré boli rozhojňované
a upevňované po celé obdobie lúpežných výprav maďarských družín do Eu-
rópy a tieto otrokárske vzťahy sa stali prevládajúcim výrobnospoločenským
systémom v 10. – 12. storočí,⁵⁹ podľa novších názorov v 10. – 11. storočí.⁶⁰
S týmito tvrdeniami sme sa pokúsili vysporiadať v samostatnej štúdii.⁶¹ Preto
tu podáme len veľmi stručné závery a potrebné doplňujúce poznámky, ktoré
chcú zaujať stanovisko k novej, najmä maďarskej historickej produkcii, do-
týkajúcej sa otrokov i otroctva v Uhorsku v ranom stredoveku.

V historiografii ani teraz ešte nemáme súbornú prácu o otrokoch a ot-
roctve u Slovanov. H. Lowmianski sa pokúsil v roku 1960 o náčrt,⁶² no pri
prednesení tohto problému na zjazde poľských historikov vznikol celý rad
oprávnených kritických výhrad, ktoré ukázali, že autor preceňuje existenciu
otroctva u Slovanov. Jeho oponenti ukazujú, že autor pri riešení tohto problému
ide starými právno-historickými cestami a že autorove nové konštrukcie
o otroctve „asimilačnom“ a „exploatačnom“ nemajú oporu v pramen-
nom materiáli.⁶³ Tento doteraz nejasný obraz o otroctve u Slovanov vôbec
spôsobuje, že nevieme nič aspoň analogicky približne o otroctve u veľkomo-
ravských Slovanov a uspokojujeme sa s konštatovaním, že jestvovalo nejaké
patriarchálne otroctvo. Niektoré písomné zmienky by k tomu oprávňovali.⁶⁴

szt. László és Kálmán, s. 151 – 152, 176 – 177). Najstarší listinný doklad zo Slovenska
v *Hronskosvätobenedickej listine* z roku 1075: „Hudwordiensium aliam terram (...) ubi
et curiam meam, necnon et capellam,“ (*MEccStrig*, 1, s. 54 – 55) je krásnou
ukážkou, kde korešponduje slovanový termín *dvor*, *dvorania* (aj keď v maďarizovanej
forme) s miestom, na ktorom stojí kráľovský dvorec – *curia*. Doklady tohto druhu je
možné rozmnožiť.

⁵⁹ Remig BÉKEFI: *A rabszolgaság Magyarországon*, passim.

⁶⁰ Prikláňa sa k tomuto názoru i E. Ledererová (*A feudalizmus kialakul*, s. 16 n.).

⁶¹ Matúš KUČERA: *O otrokoch v Uhorsku*, passim.

⁶² Henrik ŁOWMIANSKI: Zagadnienie niewolnictwa u Słowian we wczesnym
średniowieczu. VIII powszechny zjazd historyków polskich 2. In: *Historia Polski do
połowy XV wieku*. Ed.: Henryk ŁOWMIANSKI. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo
Naukowe, 1960, s. 43 – 62.

⁶³ Provnaj diskusné príspevky W. Hejnosza, St. Piekarczyka, J. Wisiockého,
W. Paluckého a J. Dowiaty (*Tamže*, s. 83 – 92).

⁶⁴ Rezervované sa k tomuto problému posledne vyjadruje F. GRAUS (*Říše
velkomoravská*, s. 16 – 17) a reviduje i svoje názory vyslovené v práci *Dějiny
venkovského lidu*, 1, s. 58.

Názor staršej literatúry, ako je známe, ukazoval na prevládanie otrokárstva aj
v českých krajinách,⁶⁵ tento názor sa udržiaval až do nedávna.⁶⁶

Pokiaľ sledujeme proces nákupu, predaja a lúpeže otrockej pracovnej sily
v písomných prameňoch strednej Európy z 10. – 12. storočia, Uhorsko sku-
točne zaujíma významné postavenie. Otroci sú do Uhorského kráľovstva pri-
vádzaní z tradičných starých pražských trhov, kupujú sa v Poľsku, Bulharsku
i okolitých krajinách. Podobne zajatci z poľsko-českej vojny za Břetislava I.
sú do otroctva predávaní do Uhorska, ba i ľudia, ktorí prestúpili dobové zá-
kony a boli uvrhnutí do otroctva, taktiež sú deportovaní do Uhorska. Zdalo
by sa teda, že Uhorsko je konzumentom početnej pracovnej otrockej sily.⁶⁷
Od 10. storočia sa však zároveň z prameňov dozvedáme, že nákupom tejto
otrockej pracovnej sily je židovský a izmaelitský element,⁶⁸ ktorý je v Uho-
rsku veľmi početný, má dokonca svoje vyhradené sídla, napríklad v Nitre,
v Ostrihome⁶⁹ a inde, nadobudol tu významné hospodárske postavenie,⁷⁰

⁶⁵ Josef ŠUSTA: Otroctví a velkostatek v Čechách. In: *Úvahy a drobné spisy historické
Josefa Šusty: k jeho šedesátým narozeninám*, 1. Praha : Historický klub, 1934, s. 68 – 92).

⁶⁶ V prvom vydaní práce Václava HUSU: *Epochy českých dějin*. Praha : Práce, 1949, s. 36
n. Revíziu a zamietnutie starších názorov porov. František GRAUS: *Dějiny venkovského
lidu*, 1, s. 159 – 187.

⁶⁷ Doklady porovnaj Matúš KUČERA: *O otrokoch v Uhorsku*, s. 233 – 237.

⁶⁸ Hovorí o tom Ibn Ruzta (*A magyar bonfoglalás kútfoi*. Budapest 1901, s. 169 – 170),
taktiež Ibrahim Ibn Jakub (Tadeusz KOWALSKI: Relatio ibrahim Ibn Jakub de itinere
Slavico. quae traditur Al-Bakri. In: *Monumenta Poloniae historica : Nova series* (ďalej
MPH NS). Vol. 2. Ed.: Tadeusz KOWALSKI. Kraków : Polska Akademia Umiejętności,
1946, s. 145). Porov. tiež Ivan HRBEK: Ein Arabischer Bericht Über Ungarn. In: *Acta
Orientalia*, roč. 5, 1955, č. 3, s. 206 – 230.

⁶⁹ Doklady v edícii: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów
środkowej i wschodniej Europy*. Eds: Franciszek KUPFER a Tadeusz LEWICKI. Wrocław –
Warszawa, 1956, s. 69, 227.

⁷⁰ Uhorská cirkev koncom 12. a začiatkom 13. storočia nebola sama schopná vytlačiť
židovský a izmaelitský element z obchodu soľou, z kráľovského mincovníctva
a iných verejných štátnych služieb. Na pomoc si pozvala pápežskú kuriu, ktorá
prostredníctvom svojich legátov robila nátlak na uhorských kráľov. Najväčšie
ústupky vydobyla od Ondreja II., ktorý v berežskom lese pod prísahou sľúbil
pápežskému legátovi, že: „Judeos, Saracenos, sive Ismaelitas de cetero non
periciemus nostre camere monete, salibus, collectis, vel aliquibus publicis officiis,
nec asociabimus eos prefectis, nec in fraudem aliquid faciemus, propter quod ab
ipsis possint opprimi xpiani“ (*MEccStrig*, 1, s. 292). Podobne upravuje i obchod
s otrokmi, keď im zakazuje kupovať i predávať kresťanských otrokov (*Tamže*).
O tom, že sa tieto sľuby nerealizovali a že i sám kráľ ich porušil, hovoria mnohé
svedectvá (porov. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (ďalej *CDH*).
Ed.: Georgius FEJER: Budae, 1829 – 1844, 3/2, s. 375; 4/1, s. 272; ROGERIUS: Carmen
miserabile. In: *RHMA*, cap. 40, s. 292; tiež *MEccStrig*, 1, s. 521 a i.

razí si mincu z vlastnej suroviny a má i svoje zvláštne zákony.⁷¹ Činnosť, ktorou sa zaoberá – nákup a predaj otrokov – nezačína sa len v Uhorskom kráľovstve, kde by sa odrazu po dobytí územia Slovanov objavila veľká masa otrokov. Táto jeho činnosť je staršieho dáta, ako to vierohodne dokladá napríklad Ibn Rusta, siahala ešte do doby, keď Židia a Izmaeliti boli s Maďarmi v Lebédii. Tu je tento kupecký element dodávateľom otrokov na levantské trhy. V období lúpežných nájazdov maďarských družín do Európy vznikajú nové zdroje pre získanie otrockej pracovnej sily, a tým i možnosť oživenia trhu. Príčina týchto lúpežných nájazdov je v kríze pastierskeho výrobného systému, ktorý sa dostal na obmedzené teritórium a je to jav, ako ukázal už E. Molnár,⁷² zákonitý i bežný v každej nomádskej spoločnosti po jej usadení sa. Niet ani náznaku, že by sa vojenské lúpežné expedície robili len v záujme získania otrockej pracovnej sily. Možno to jednoznačne povedať po rozbere početných správ európskych analistov o maďarských nájazdoch.⁷³ *Zajatec* (tu treba rozlišovať medzi zajateckým obyvateľstvom a zajatými vojakmi, pravda, pokiaľ to pramene dovoľujú) je u všetkých barbarských kmeňov ponímaný ako ulúpený inventár. Stáva sa plnoprávnym vlastníctvom svojho majiteľa, ktorý môže s ním ľubovoľne naložiť. Týmto sa zajatec spravidla nelíši od obyčajného otroka. Avšak údel, ktorý čakal zajatca v novej vlasti, nebol vždy rovnaký. Otázku, aký údel v Uhorsku čakal na zajatecké obyvateľstvo i vojakov, si historici nekládli, hoci pramene dávajú i na túto otázku odpoveď. Zajatcov vznešenejšieho svetského i duchovného pôvodu zajímali preto, aby za nich mohli vymáhať výkupné. Že šlo o častú prax, potvrdzujú pramene, ba niekde uvádzajú i podrobnosti výkupu.⁷⁴ Časť zajatcov predá-

vali náčelníci lúpežných skupín Izmaelitom a Židom a tento obchod, ako ukazujú zákonníky, oddávna sa mohol diať výslovne len v sídle biskupa alebo pod jeho kontrolou⁷⁵ (aby sa vraj zamedzilo kupčeniu s kresťanskými otrokmi). Obchod s otrokmi však cirkev nezakazovala a ak sa sama ako prvá zbavovala otrockej pracovnej sily, vidieť v tom správny i šťastný postup skúseného hospodára.

Je tiež možné a pravdepodobné, že časť zajatcov dovlečených do Uhorska sa stávala otrockou pracovnou silou ako čel'ad' slúžiaca svojim vlastníkom, alebo bola usadzovaná na spustnutej, opustenej či novokolonizovanej pôde a venovala sa poľnohospodárstvu. Toto sa dialo najmä v oblastiach, kde už boli zakorenené návyky poľnohospodárskej výroby. Bolo to spravidla územie so starousadlým slovanským obyvateľstvom, ktoré ako hospodársky najvyspelejšie obsadila najbohatšia i najmocnejšia časť kmeňovej aristokracie. Prostredníctvom svojich družín mala všetky možnosti kontroly i mimoekonomického prinútenia otrokov k práci. Je však oveľa pravdepodobnejšie, že na obrábanie pôdy boli vyberaní zo zajatcov bývalí poddaní ľudia, ktorí sa už predtým zaoberali poľnohospodárstvom. Nútenie ich k návratu do otrockých výrobných vzťahov je nepravdepodobné. Tá časť maďarského obyvateľstva, ktorá žila kočovným a polokočovným pastierskym spôsobom, tak ako nám o nej ešte v polovici 12. storočia píše napríklad Oto Frizinský, má minimálne možnosti pre využitie otrockej pracovnej sily a otroctvo sa tu obmedzovalo azda len na patriarchálne formy tak ako u iných kočovných národov.⁷⁶ V takejto forme sa otroctvo v maďarskej spoločnosti stihlo vyvinúť už pri jej styku s Byzantskou ríšou. Zajatcov – otrokov tu potom okrem domáckych služieb využívali ako strážcov a pastierov dobytká, prípadne schopnejších z nich, ako spomína kronikár Regino, ako bojovníkov vo svojom vojsku.⁷⁷

Z hľadiska ďalšieho vývinu nás, pochopiteľne, najviac zaujíma skupina zajatcov – otrokov usadzovaná na pôde. V tejto súvislosti treba riešiť dve otázky: 1. či môžeme dokázať v ranostredovekom majetkovom usporiadaní prevahu rozsiahlych organizovaných alodiálnych majetkov – typu

⁷¹ Prvýkrát za Ladislava okolo roku 1092, súbornejšie ako: „Colomani regis lex dáta Iudeis in suo regno commorantibus“ okolo roku 1100. Príslušné výňatky publikované v *Magyar-zsidó oklevéltár*, 1. Ed.: ÁRMIN FRISS. Budapest : Wodianer, 1903, s. 1 – 5.

⁷² ERIK MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, s. 117 – 120.

⁷³ MATÚŠ KUČERA: *O otrokoch v Uhorsku*, s. 258 – 262.

⁷⁴ Podrobnú správu o výkupnom za zajatý ľud po vpáde Maďarov do Itálie roku 937 podáva casínsky mních Leo, ktorý bol neskoršie biskupom v Ostii: „Quo videlicet tempore cum multos de nostris hominibus captivassent, non pauca in eis redimendis expendimus, quorum hec summa est: Coronam de argento magnum cum catenis argenteis. Turibulum argenteum deauratum. Pocula argentea IV. Coclearia de argento tria pondo libre unius. Tarenos XX. Pianetam diarodinam de bizanteis XV; aliam cum listis argenteis de bizanteis XVI, et aliam cum leonibus. Urnas de pallio IV, longitudinem passuum IV, latitudinem palmorum trium. Pannum de altari diarodinum de bizanteis XVI. Tapeta optima XVI pro bizanteis LXVII Pannum admasurum pro bizanteis VIII Hostiales III pro bizanteis XIII. Castaneas duas pro bizanteis VIII. Pulvinaria serica tria pro bizanteis X“ (FERENC GOMBOS: *Catal. font. Hung.* 2, s. 1449).

⁷⁵ Najpresvedčivejšie doklady obsahuje zákonník Kolomana: *Colomani reg. decr.* 1, LVI, LVII, LXXVI; Capitola: *Colomani regis de Iudeis*, (Levente ZÁVODSKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 195 – 196, passim).

⁷⁶ „Denique cum vilissima in vicis vel oppidibus ibi, id ex cannis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habebantur habitacula, toto estatis vel autumpni tempore papilionibus inhabitant;“ (FERENC GOMBOS: *Catal. font. Hung.*, 3, s. 1767).

⁷⁷ „Liberos ac servos suos equitare et sagittare magna industria docent“ (FERENC GOMBOS: *Catal. font. Hung.*, 3, s. 2039). Porovnaj i Annales Mettenses k roku 889, (*tamže*, 1, s. 157).

veľkostatkov – známych z neskoršieho vývinu; 2. v akom vzťahu sú k pôde títo usadení zajatci – otroci.

Oba problémové okruhy spolu úzko súvisia. K prvému možno stručne povedať, že existenciu, či prevahu alodiálnych majetkov by bolo treba najprv dokázať. Posledná práca I. Bolia tento problém nevyriešila.⁷⁸ Panská pôda iste existovala, a to najmä na majetku svetskej a cirkevnej šľachty, lebo sa vyskytovala pracovná renta. Rozsah tejto zemepanskej pôdy bol však určený bezprostredne spotrebou zemepána a jeho čeľade, a tým už nemal rozhodujúci podiel na celkovej výrobe v krajine. Na kráľovskom majetku, ktorý zohral rozhodujúcu úlohu vo vývine uhorského feudalizmu, takéto alodiálne majetky nemožno doložiť, ba je vôbec otázne, do akej miery možno v listinách tejto doby výraznejšie rozlíšiť neskoršie známy „dominikál“ a „rustikál“.

K druhej otázke, pri analýze vzťahu otroka k pôde, možno oveľa lepšie sledovať celú genézu problému, a to najmä starostlivým rozborom terminológie v kontexte celých listín, ktorá by mala označovať otrokov, prípadne otrocké vzťahy. V uhorskom písomnom materiáli 10. – 12. storočia ide najmä o termíny; *servus*, *ancilla*, *mancipium*, *famulus*, *família*, *captivus* a o slovanské termíny: *rab*, *čelad*, *dušník*, *otrok*.

Výskytom týchto termínov a ich výkladom sme sa zaoberali na inom mieste.⁷⁹ Nech tu postačí konštatovanie, že jedine termín *mancipium* a azda i starší slovanský *rab* sa dôsledne používajú vo význame otrok. V iných, vcelku ojedinelých prípadoch, pri obsahovo širokom pojme *servus* by mohlo ísť tiež o otroka. Ide však o proces usadzovania človeka na pôdu a jeho znevôľňovania ako najostrejšej formy poddanstva. Tento proces premeny otroka na poddaného možno v niektorých prípadoch z pramenného materiálu rekonštruovať.⁸⁰

⁷⁸ Ilona BOLLA: A jobbágytelek kialakulásának kérdése: A „curia“ és „mansio“ terminusok jelentésvaltozása az Árpádkorában. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, sectio historica* 3. Ed.: Zoltanus TÓTH. Budapest : Tankönyvkiadó, 1961, s. 97 – 119.

⁷⁹ Matúš KUČERA: *O otrokoch v Uhorsku*, s. 237 – 256. Porovnaj i obsah termínu *dušník*, často používaný v uhorských i českých písomnostiach, pod ktorým mnohí autori videli otroka. Matúš KUČERA: „Dušníci“, najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: *Sborník FFUK, Historica*, roč. 9, 1958, s. 165 – 179.

⁸⁰ Najpresvedčivejším dokladom je listina z roku 1157: Župan Valfer zakladá „in loco inhabitato et solitario, qui dicitur Quizin“ (ide o Kilszén v Železnej župe, dnes Güssing v Korutánsku) kláštor a dáva mu okrem „*terram ita desertam*“ (...) „*predium unum cum duobus aratris et quatuor mancipiis*; *predium... cum quatuor aratris et octo mansiunculis hominum* ...“ (László ERDELYI: *Pannonhalmi főapátság története*, 1, s. 603 – 604). Podobne i v svätobeňadickej listine: „In supradictis vero terris in Hungaria, (...) quotquod voluerit abbas, homines cum aratris ponat“

Oprávňovali by k tomu aj niektoré údaje najstaršieho Zákonníka svätého Štefana. Výraznejšie právne i ekonomické postavenie početného neslobodného obyvateľstva ako otrockého však na základe najstarších uhorských zákonníkov nemožno doložiť. Charakter týchto zákonníkov, ktorý sa stavia na ochranu súkromného vlastníctva a legalizovania dedičnosti držby majetku i pôdy, skôr poukazuje na výrazné feudálne a feudalizujúce tendencie.⁸¹

Spôsob skúmania štruktúry obyvateľstva cestou rozboru terminológie je metóda, ktorú používala už nemecká historiografia. Neskôr ju prepracoval B. D. Grékov⁸² a u nás z nej vyšiel i F. Graus.⁸³ I táto metóda má však svoje úskalí. No spôsob, akým chce podoprieť E. Ledererová existenciu otrokárstva a otrockých vzťahov z písomného materiálu práve na existujúcej terminológii v súvislosti s rozborom a výskytom termínu *servus*, nie je najšťastnejší a nepresvedčuje. Termín *aratrum*, význam ktorého je v celej Európe už pomerne jednoznačný a ustálený, a znamená: výmera, množstvo pôdy, či miera zdanenia,⁸⁴ bez odôvodnenia prekladá aj ako *pluh*, náčinie,

(*MEccStrig*, 1, s. 59). Svätobeňadickej listina sa však zachovala len v neskorších odpisoch a je na niektorých miestach bezpečne interpolovaná. Aj táto časť, ktorá používa nezvyklý zvrät v označení „*terris in Hungaria*“ sa zdá podozrivá. Je potrebné kriticky spracovať túto listinu.

Iné doklady napríklad „*do duas familias ad aratra cum octo foobus*“ z roku 1153 (László ERDELYI: *Pannonhalmi főapátság története*, 1, s. 602); „*terram* (...) que ad sortem meam pertinet, aratrum cum octo bobus et duobus mancipiis, scilicet Sombth et Keleb cum uxoris suis“ (*Tamže*, s. 612); „...*terram* (...) ad me pertinentem cum aratro, octo bobus et duobus mancipiis: Tectura cum tribus filiis, et Vasard cum uxore et duobus filiis“ (*tamže*).

Vo všetkých uvedených príkladoch (bolo by ich možné rozhojniť) ide o donácie súkromných šľachtických osôb a je teda pravdepodobné, že darovaní ľudia boli pôvodne otroci. Posledné dva príklady ukazujú, že ide o otrokov kúpených na trhu (Sombth, Vasard) a títo sú usadení na pôde, ktorá je vykrojená zo spoločného chotárneho vlastníctva (*sortem meam pertinet*). Je to teda zároveň doklad na jednu cestu rozpadania sa občinného vlastníctva.

⁸¹ Vidieť to napríklad z drobného štatistického porovnania. V *Zákonníku svätého Štefana* v 1. knihe z 35 článkov zákonných nariadení 20 sa dotýka zabezpečenia, ochrany a riadenia vlastníctva. V 2. knihe z 15 článkov je 10 venovaných ochrane súkromnovlastníckych vzťahov.

⁸² Boris Dmitrijevici GREKOV: *Izbrannyje trudy*. Vol. 1 – 4. Moskva : Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 1957 – 1960.

⁸³ František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, 1, passim.

⁸⁴ „*Aratrum, idem quod carrucata terrae*“, ale aj „*quantum terrae uno aratro arari potest*.“ (Charles Dufresne sieur DU CANGE: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Craecitatis: accedit appendix ad glossarium mediae et infimae Latinitatis, una cum brevi etymologico linguae Gallicae ex utroque glossario*. Lugduni : Anisson : Posuel : Rigaud, 1688). Vo význame Slovanmi použíwanej miery zdanenia opisuje Helmo1d : „*Dabatur autem pontifici annuum de (...) terra tributum, (...) de quolibet aratro*

ktorým sa orie.⁸⁵ Z toho potom dokazuje, že *servi* dostávajú od svojho pána pluh a dobytok a pracujú na alodiálnej pôde ako otroci.⁸⁶ Odhliadnuc od toho, že z existencie vlastníctva či nevlastníctva pluhu nemožno uzatvárať na spoločenské vzťahy, termín *aratrum* je o inom. Vysvetľujú ho samé prameňe, keď hovoria, že ide o pôdu, ktorú možno obrobiť jedným pluhom: „... terra ... qua uno colitur aratro“ (už z roku 1057),⁸⁷ „...terra quantum potest laborare unum aratrum...“, ako sa hovorí v zoborskej listine z roku 1113;⁸⁸ alebo hovoria napríklad o volskom popluzí (*aratrum boum*),⁸⁹ aby bližšie

mensura grani et XL resticuli lini et XII nummi puri argenti.“ (*Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*. Ed.: Bernhardus SCHMEIDLER, Hannoverae et Lipsiae, 1909, lib. 1. cap. XII, s. 25). „Slavicum vero aratrum per boum aut unus conficit equus“ (*Tamže*; taký istý záprah i u Obodritov, cap. XIV, s. 28). Vo význame výmery pôdy bol termín *aratrum*, používaný i v susednom Bavorsku („... cum curte et territorio ad aratrum...“, k roku 927; *Salzburger Urkundenbuch*, 1, Traditionscodices. Ed.: Willibald HAUTHALER a Martin FRANZ. Salzburg: Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1898, s. 117). Ani v Čechách sa nevyskytuje *aratrum* vo význame náčinia, ale ako miera, základ zdanenia a pod. Názory, prehľad literatúry, ako aj súpis dokladov a ich významové roztriedenie uvádza František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, 1, s. 322 – 326.

⁸⁵ Autorka nezdôvodňuje svoj názor a dovoľáva sa výsledkov práce Belényesiovej, ktoré však neuvádza. Zrejme ide o prácu: Márta BELÉNYESY: *A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században*. In: *Ethnographia*, roč. 65, 1954, s. 387 – 415 a roč. 66, 1955, s. 57 – 98. S podobným názorom prišiel v Čechách J. Šusta, no jeho názor nebol prijatý (František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, 1, s. 322, pozn., 28).

⁸⁶ Ani jeden z početných dokladov, ktoré uvádza autorka, nepresvedčujú a hovoria proti jej vlastnej teórii. Napríklad ak porovnáme počet čeladi (*mansii*) darovaných *servov* s počtom darovaných pluhov (*aratrum*), dostávame takýto obraz: v záveti Gudena z roku 1079 – 2 *pluh*y – ak nim 3 čelade sluhov a 20 volov (Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 45); v listine Komesa Otta z roku 1061 – 1 *pluh*, k nemu 3 čelade sluhov žijúcich v 6 domoch; v záveti Vojtecha z roku 1153 – k 1 *pluhu* 4 sluhov; v zakladacej listine kláštora v Százde (1067) s 3 pluhmi dokonca 11 rybárov a žiadny záprah.

Už zbežný pohľad ukáže, že ani pri veľmi extenzívnom poľnohospodárstve nie je takýto stav možný, nehovoriac už o tom, že je nerentabilný a nebol by schopný produkovať nadvýrobok. Je celkom zrejmé, že ide o *aratrum* vo význame výmery pôdy, o čom hovoria aj údaje, ktoré autorka uvádza, napríklad „Comitissaque duo aratra vadunt...“ – teda pôdu, čo pripadá k dvom pluhom (*Tamže*, s. 47); „Item predium (...) dedi cum duobus aratris boum, et quatuor familias servorum“ (*Tamže*, s. 50, pozn. 26). Porovnaj tiež pozn. 87, 88, 89.

⁸⁷ *CDH*, 5, s. 395.

⁸⁸ László FEJÉRPATAKY: *Kálmán király oklevelei* (ďalej László FEJÉRPATAKY: *Kálmán király oklevelei*). Budapest : Akadémia, 1892, s. 57.

⁸⁹ „Item predium (...) dedi cum duobus aratris boum,“ (*MEccStrig*, 1., s. 1118). Isaac dáva svojmu mladšiemu synovi: „... octo mancipiis, et quatuor aratris boum“ (*CDH*, 3/2, s. 228).

charakterizovali množstvo pôdy. Bolo by možné predložiť viac dokladov o tom, že pod pojmom *aratrum* treba skutočne vidieť množstvo pôdy.⁹⁰ To, že *servi* sú poddaní ľudia, ktorí v prameňoch vystupujú ako darovaní spolu s pôdou a často i s dobytkom, zdôraznili v mnohých prípadoch už i pisatelia listín, keď hovoria, že sú darovaní so „svojou pôdou“ („cum terra sua dati sunt“).⁹¹ Ojedinelé, bližšie neidentifikovateľné prípady na tomto závere nemôžu nič meniť.

Problém otrokárskeho vzťahu treba uzavrieť. S existenciou otroctva a otrokov sa stretávame v Uhorsku od 10. – 13. storočia a ojedinele ešte i v 14. storočí. Rozbor celého pramenného materiálu však ukazuje, že o prevahe otrokárskeho výrobného vzťahu nemožno hovoriť a otroctvo, pokiaľ sa vyskytlo v poľnohospodárskej výrobe na niektorých majetkoch svetskej šľachty (ide zrejme o zvyšky majetkov starej rodovej aristokracie), skoro mizne. V 11., prípadne 12. storočí už môžeme v niektorých prípadoch len rekonštruovať jeho staršiu existenciu a sčasti i postihovať proces premeny otroka na poddaného sedliaka. Otroctvo a otrokárske výrobné vzťahy neboli v 10. – 11. storočí rozhodujúcim spôsobom výroby, ktorý by charakterizoval celú hospodársko-spoločenskú formáciu. Pramenný materiál, ktorým dnes historik disponuje, nedovoľuje vyhlásiť iný záver.

Problém otrokov a otroctva v Uhorskom kráľovstve vzbudzoval v doterajšej literatúre veľký záujem historikov,⁹² naproti tomu ostala celkom nepovšimnutá druhá stránka spoločenského života obyvateľstva, otázka rodových vzťahov, otázka prvotnopospolného zriadenia, či jeho prežitkov u nás. Základnou príčinou toho je, že historické bádanie až v 19. storočí dospelo k poznatku, že jestvovala kedysi dávno doba, keď primitívne barské kmene spoločne vlastnili pôdu. Tento prevratný objav, ku ktorému dospela buržoázna historická veda,⁹³ teoreticky spracoval F. Engels v roku

⁹⁰ Porovnaj napríklad László ERDÉLYI: *Pannonhalmi főapátság története*, 1, s. 618; *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (ďalej *CDAC*), 9. Ed.: Gusztáv WENZEL. Pest : Eggenberger Ferdinand Akadémiai, 1874, s. 284; „Ecclesia sibi habet proprium et ad suum arathrum pertinens, viginti scilicet et octo iugera concessit...“ presne označuje o akú výmeru ide (v listine vesprámskej cirkvi z roku 1181, *CDAC*, 1, s. 75).

⁹¹ Napríklad v mnohých osadách patriacich kláštrom v Domosi majetky, ktoré zasahovali aj na Slovensko (*MEccStrig*, 1, s. 88 – 97).

⁹² Bolo to do určitej miery spôsobené i ustálenou fikciou v staršej maďarskej literatúre, ktorá apriórne zobrazovala maďarský etnický element po príchode do Podunajska ako vládnuť vrstvu slobodných – rovných ľudí, ktorí vládli tu usadenému obyvateľstvu a uvrhli ho do otrockých vzťahov závislosti.

⁹³ Prehľad staršieho bádania porovnaj napríklad: Max WEBER: *Wirtschaftsgeschichte : Abriß des universalen Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. München und Leipzig : Duncker & Humblot, 1923, s. 19 – 40; prehľad novšieho bádania v práci: Pál HORVÁTH:

1884.⁹⁴ Ukázal, že ide vlastne o zákonitý stupeň vývoja, ku ktorému speje spoločnosť na inej, oveľa vyššej úrovni. Až po tomto Engelsovom výklade sa v historiografii začal boj medzi zástancami teórie prvotného spoločného vlastníctva a medzi opozíciou, ktorá si veľmi skoro uvedomila politické následky tohto vedeckého objavu. A vlastne až odvtedy, odkedy sa začína polemika o týchto problémoch v nemeckej historiografii, začína byť tento problém známejším aj v našich krajinách. Prispelo k tomu i potvrdenie správnosti záverov o existencii spoločného vlastníctva pôdy u Slovanov, na ktoré poukázal najmä M. Kowalewski.⁹⁵

S výsledkami európskej historickej vedy, ktoré dosiahla v 19. storočí, oboznámil uhorské dejepisectvo roku 1894 K. Tagányi⁹⁶ a snažil sa ho aplikovať i na uhorský historický vývin. Je to prvá a jediná historická práca v celej uhorskej buržoáznej historiografii, na ktorú ostatní historici reagovali tak, že jej výsledky vôbec nebrali na vedomie. Pritom šlo o prácu mimoriadne impulzívnu a cennú a mnohé výsledky z nej doteraz platia. Štúdium obcí v maďarskej literatúre od čias Tagányiho málo pokročilo. I po bádaniach Gy. Székelyho,⁹⁷ M. A. Pavluškovovej⁹⁸ i všeobecnej, právno-historickej práci P. Horvátha⁹⁹ je temer na takej istej úrovni ako koncom 19. storočia. Možno to tvrdiť, najmä pokiaľ ide o výskum pôvodného pramenného materiálu z Uhorska, kde okrem Székelyho nik nepoužil nové pramene. Pritom Tagányi stihol vlastne podať len najvšeobecnejšie vývinové tendencie obcí od staroveku až po svoju dobu so zvláštnosťami jej vývoja v Uhorsku,

A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai (ďalej Pál HORVÁTH: *A középkori falusi*). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1960, 283 s.; Anatolii Ivanovich DANILOV a Alexandr NEUSYCHIN: O novej teórii sociálnej štruktúry ranného stredoveku v buržuaznej medievistike. In: *Srednije veka*, roč. 18, 1960, s. 114 – 137.

⁹⁴ Friedrich ENGELS: *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*. Bratislava : Pravda, 1951, passim.

⁹⁵ Jeho základná práca bola čoskoro preložená do nemčiny: Maxime KOWALEWSKI: *Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform*, 7. Berlin, 1901 – 1914.

⁹⁶ Károly TAGÁNYI: A földközösség története Magyarországon (ďalej Károly TAGÁNYI: *A földközösség története*). In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle repertóriuma*, roč. 1, 1894. Výťah z tejto práce uverejnil v časopise *Ungarische Revue* v roku 1895. Tagányiho prácu reedoval a predhovor napísal E. Molnár (bez roku vydania).

⁹⁷ György SZÉKELY: A földközösség és szerepe az osztályharcban (ďalej György SZÉKELY: *A földközösség és szerepe*). In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1953, s. 80 – 103.

⁹⁸ M. A. PAVLUŠKOVÁ: Kresťanskaja obščina v Vengrii v XI. – XIII. vekach. In: *Srednije veka*, roč. 6, 1955, s. 56 – 75.

⁹⁹ Pál HORVÁTH: *A középkori falusi*, passim. Porovnaj k tomu aj recenziu: György SZÉKELYHO In: *Századok*, roč. 97, 1963, s. 873 – 876.

ktorý sa mu zdá totožný s vývinom obcí v Anglicku. Nepochopil však plne jej podstatu, keď obec-občinu charakterizuje ako rodové spoločenstvo, a to i ako rodové spoločenstvo uhorského šľachtického rodu. Nevenuje sa vôbec, ba ani neupozorňuje na nedeliteľné časti chotára, ako napríklad lesy, lúky, pasienky a pod., ktoré sú spoločným vlastníctvom obce temer počas celého feudalizmu. Nesprávne vysvetľuje tzv. „nomádsku občinu“ a pod. Až predslov E. Molnára¹⁰⁰ k obnovenému vydaniu Tagányiho práce roku 1950 ukazuje, o akú naliehavú otázku maďarskej marxistickej historiografie ide.

V slovenskej historickej literatúre o existencii tzv. zádušného života v okolí Topoľčianok písal B. Varsík,¹⁰¹ po ňom na jestvovanie spoločnej držby pôdy upozornil D. Rapant v súvislosti s diskusiou o kolonizácii Liptova a uviedol do používania termín „chotárne spoločenstvo“¹⁰². Na jeho prácu v populárno-vedeckom článku nadväzuje P. Ratkoš, ktorý tvrdí, že v období raného i rozvitého feudalizmu žila prevažná väčšina slovenských roľníkov v obci.¹⁰³ Týmto sa vyčerpáva celá slovenská historická spisba k nášmu problému. Monografickej práce alebo aspoň samostatnej štúdie, založenej na širšom pramennom materiáli, sa táto téma v slovenskej historiografii nedočkala.

Popri skromnej historickej literatúre jestvuje však od 19. storočia rozsiahla literatúra historickoprávna¹⁰⁴ i etnografická,¹⁰⁵ o ktorej však ako o celku

¹⁰⁰ Károly TAGÁNYI: *A földközösség története*, s. 3 – 12.

¹⁰¹ Branislav. VARSÍK: Po stopách zádušného života v okolí Topoľčianok. In: *Sborník Matice Slovenskej*, roč. 7, 1929, s. 49 – 58, 81 – 95.

¹⁰² Daniel RAPANT: *Starý Liptov : Kus polemiky s prof. V. Chaloupeckým* (ďalej Daniel RAPANT: *Starý Liptov*). Bratislava : vl. n., 1934, s. 9 – 12.

¹⁰³ Peter RATKOŠ: Ako vzniklo súkromné vlastníctvo pôdy na Slovensku? In: *Príroda a spoločnosť*, roč. 9, 1960, č. 3, s. 38 – 42.

¹⁰⁴ Poslednou rozsiahlejšou prácou je štúdia: Rudolf RAUSCHER: O rodinném nedělu v českém a uherském právu zemském před Tripartitem. In : *Bratislava*, roč. 2, 1928, s. 630 – 641, tam i ďalšia literatúra). Rauscher vo svojej práci vychádza z diela Karla KADLECA: *Verböczeno Tripartitum a soukromné právo uherské i chorvátske šlechty v něm obsažené*. Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění, 1902, najmä kapitola: O rodinném nedělu, s. 235 – 262.

¹⁰⁵ Josef Ladislav PÍČ: Rodový byt na Slovensku a v Uherské Rusi (ďalej Josef Ladislav PÍČ: *Rodový byt*). In: *Časopis Českého Musea*, roč. 52, 1878, s. 189 – 199, 344 – 354; Jan POHL: Záduha v území detvanském na Slovensku. In: *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, roč. 30, 1924, s. 225 – 232; Vilém PRAŽÁK: Problém vzniku jednoposchodového domu v Čičmanoch. In: *Národopisný sborník*, roč. 2, 1941, s. 23 – 71; Elvira SICARD: Význam východu ČSR pro výskum „veľkej rodiny“. In: *Svojina*, roč. 2, 1948, s. 12 – 23; Viera GASPARÍKOVÁ: Príspevok k historiografii štúdia patriarchálnej veľkorodiny na Slovensku. In: *Národopisný sborník*, roč. 11, 1952; Jan HÚSEK: K otázce záduhy na Slovensku. In: *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, roč. 31, 1925. Možno sem zaradiť i prácu Rudolfa BEDNÁRIKA:

možno jednoznačne povedať, že od roku 1878, teda odvtedy, čo vyšla prvá práca J. L. Píča *Rodový byt na Slovensku a v uherskej Rusi*,¹⁰⁶ neurobila ani len významnejší krok dopredu v objasňovaní týchto problémov, ba dokonca nevyšla si a ignorovala aj kritické state z Píchovej práce a úplne prepadla nekritickému romantizmu a neoromantizmu v jeho honbe za dokázaním *zádruby* či *nedílu* aj na Slovensku.¹⁰⁷ Posledným príspevkom etnografickej vedy k tejto téme sú práce O. Náhodila.¹⁰⁸ Aj keď ide už o práce, ktoré sa dovolávajú všetkých poznatkov klasikov marxizmu-leninizmu, ku ktorým vo svojich prácach o vývine spoločnosti dospeli, treba jednoznačne povedať, že ide o práce, ktoré sú vo svojich záveroch poplatné etnografickému i právno-historickému neoromantickému výkladu zo začiatku nášho storočia. Metódou prístupu k prameňom zavádzajú riešenie problémov na scestie a otvárajú dvere nekritickosti. V záveroch svojich prác autor dochádza k názoru, že výrazné zvyšky rodových vzťahov ako pozostatkov prvotnopospolného zriadenia sa na Slovensku udržali ešte i v súčasnom období.¹⁰⁹

Zádušný život Slovanov na vojenskej hranici. In: *Sborník FFUK. Musaica*, roč. 12, č. 1, 1961, s. 95 – 106, hoci sa priamo nedotýka územia Slovenska. Autor však predpokladá, že Slováci, ktorí kolonizovali „Dolnú zem“ (v dnešnej Juhoslávii) po tureckých vojnách v 18. storočí, doniesli systém veľkorodiny so sebou zo Slovenska. Dokumentačným materiálom však svoje tvrdenie nedokladá (porovnaj s. 96).

¹⁰⁶ Josef Ladislav Píč: *Rodový byt*, passim.

¹⁰⁷ Dialo sa tak najmä po vydaní prác Karla KADLECA: *Rodinný nedíl čili zádruba v právu slovanském*. Praha : V komisi Bursika & Kohouta, 1898, 136 s.; TENŽE: *K „slovu o zádruze“: kritická úvaha o nové theorii Jana Peiskera*. Praha : nl. v., 1900, 47 s.; TENŽE: *Rodinný nedíl ve světle dat srovnávacích dějin vrávních*. Brno : nl. v., 1901, 67 s. a i. v ktorých Kadlec popri českom „nedíle“ venuje pozornosť tomuto problému i na Slovensku, k čomu zužitkúva cestopisné poznámky zo Slovenska od B. Němcovej (Časopis Českého. Musea, roč. 33) a údaje J. L. Píča. Pravda, téměř všechny doklady k „nedílu“ (*fratres indivisi*) na Slovensku i v Uhorsku sú až z 13. – 16. storočia a vzťahujú sa na šľachtický majetok, ktorého spoločná držba či vlastníctvo je úplne fiktívne a je odlišné od spoločného vlastníctva pôdy v susedských dedinských občinách (podobne v Čechách – porovnaj František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, 1, s. 149 n.). Takto potom i metodická báza, na ktorej sa začínalo bádanie o rodovej spoločnosti na Slovensku, bola pomýlená a viedla v ďalších prácach k pochybným výsledkom.

¹⁰⁸ Otakar NAHODIL: K otázce dějin rodinného společenství na Slovensku. In: *Český lid*, roč. 6, 1951, s. 71 – 81.

¹⁰⁹ „Patriarchální rodinné společenství se udrželo na slovenské vesnici mnohem déle než v českých zemích ... jako přezitek staroslovanského společenského zřízení a teprve vznik kapitalismu na slovenské vesnici, nesoucí s sebou třídní rozklad vesnice, přispěje s konečnou platností k likvidaci slovenského patriarchálního gazdovstva“ (*Tamže*, s. 80; porovnaj, aj s. 77 – 78). Rovnako mylné sa autor domnieva, že na zachovaní „patriarchálního rodinného společenství“, ktoré je na Slovensku „jako přezitek prvobytních pospolních vztahů dokonce do doby již

Nad cestou i metodami tohto nášho etnografického bádania sa bude treba zamyslieť, pretože práve štúdium prežitkov rodového zriadenia ako jedna z veľmi zložitých a doteraz vôbec neprepracovaných otázok si bude vyžadovať spoluprácu historikov, právnych historikov, etnografov, filológov, a nie v poslednej miere i pracovníkov v pomocných vedách historických, aby sme sa mohli dopátrať niektorých nových metodologických postulátov, a tým i presnejšieho obrazu vo vývine spoločnosti na Slovensku.

Žiaľ, nemôžeme tu ešte predniesť pevnejšie názory k problému prežitkov rodového zriadenia na Slovensku do 13. storočia. Nie je to možné bez predloženia dôkladnej analýzy i interpretácie celého, v našom prípade aspoň písomného stredovekého pramenného materiálu. Radi by sme však aspoň predbežne upozornili na niekoľko problémov, ku ktorým sme vo svojom doterajšom štúdiu dospeli, s ktorými sa nám treba vyrovnávať a v ktorých nám musí byť jasno, ak sa chceme dostať v skúmaní prežitkov rodového zriadenia na Slovensku ďalej.

Je známe, že nejestvuje a marxistickému ponímaniu je vlastne i cudzí nejaký typický slovanský a odlišne typický, povedzme, maďarský spoločenský vývin. K. Marx už roku 1895 upozorňoval na nesprávnosť v tom čase rozšíreného názoru, akoby forma prvotnopospolného spoločenského vlastníctva bola formou výlučne slovanskou.¹¹⁰ Ukázal, že je to forma vlastníctva práve tak pôvodná u Rimanov, Kelto, Germánov a pod., že tu ide teda o zákonitú cestu vývoja celej spoločnosti. Napriek tomu, že si uvedomujeme tento nepochybne správny postulát, treba prežitky rodových vzťahov v spoločnosti uhorského štátu 10. – 13. storočia sledovať (pokiaľ to, pravda, pramenný materiál dovoľuje) oddelene u slovanského i maďarského etnika. Potreba takéhoto postupu vyplýva už aj z toho, že slovanská starousadlá spoločnosť stojí v spoločenskom vývine na vyššom stupni a stretáva sa s maďarskou spoločnosťou v štádiu rozpadajúceho sa rodového zriadenia, v ktorej sú mnohé javy rodového zriadenia ešte živé. Treba tak postupovať aj preto, že nomádsko-pastierska obecina má úplne odlišné znaky a nemožno ju zamieňať s občinou susedskou, tak ako sa s tým v literatúre pri výklade pramenného materiálu často stretávame. V pastiersko-nomádskej obcíne vlastníctvo pôdy je ešte neznámy pojem. Kmene alebo rody, ktoré obsadili územie Podunajska, zabrali neosídlenú pôdu ako spoločný rodinný či kmeňový majetok a v takomto prípade skutočne často môže ešte ísť o vzťahy rodové, aj keď už

rozvinutého třídního zřízení“, má záujem feudálna vládnuca trieda, pretože jej to umožňuje lepšie vykorisťovanie. Už F. Engels ukázal, že opak je vlastne pravdou.

¹¹⁰ Karl MARX: *Ku kritice politické ekonomie*. Bratislava : EPOCH, 1952, passim.

vnútorná majetková diferenciácia, vyplývajúca najmä z počtu vlastného dobytku, prirodzene rozkladá tento pôvodný rod.

Na druhej strane tzv. susedská občina ako posledný stupeň rodovej spoločnosti a prechodný stupeň k spoločnosti triednej, či už otrokárskej alebo feudálnej, v pastierskom spôsobe zamestnania sa vôbec nemohla vyvinúť. Ak ju objavujeme v staromaďarskej spoločnosti, môže byť okrem iného aj výrazným znakom zmeny spôsobu hospodárenia. Z hľadiska metodického i metodologického sa ukazuje ako najdôležitejšie sledovať práve proces splývania pastierskej občiny so slovanskou susedskou občinou, prípadne proces jej pretvárania sa na susedskú občinu. Poznanie týchto problémov nám odkryje dôležitý vývojový krok prechodu maďarského obyvateľstva od pastierstva k poľnohospodárstvu, čo je prvá podmienka prechodu smerom k feudálnemu spoločenskému systému. Niektoré pramene, aj keď veľmi skromne, no predsa dávajú možnosť rekonštruovať určité javy tohto prechodného obdobia. Avšak nepochopenie, či zlá interpretácia týchto prameňov spôsobili, že známy jav, spôsobený primitívnym extenzívnym poľnohospodárstvom,¹¹¹ v ktorom po vyčerpaní pôdy osada sa sťahuje ďalej, poníma sa ako nomádska občina, čím sa len umelo rozhojňovali správy o živom, jestvujúcom rodovom zriadení a skresľoval sa vývoj spoločenského života na našom území.¹¹² V skutočnosti tu ide o proces, ktorý je výrazom prechodu pastierstva na poľnohospodársku výrobu u starých Maďarov a ktorý sa uskutočnil ako celok pod jasným slovanským vplyvom. Veľká

¹¹¹ Pre tento typ hospodárstva je charakteristické aj periodické rozdeľovanie úhorov, o čom podávajú správy mnohé pramene. Popri slovanskej terminológii *diely*, *dielnica*, *podieľy*, *losy* a pod. vznikajú i maďarské termíny: *fju*, *fjuketel* a pod., ktoré sú však najskôr prekladmi, čo by nakoniec potvrdzovali aj latinské varianty: *herbali*, *erballi*, *per herbas divisa*; ďalej napríklad *funiculus* – povraz, ako miera na meranie pôdy pri delení a pod.

Zdá sa však, že Maďari priniesli i vlastný, nomádske skupinám typický spôsob delenia pôdy pomocou vystrelenia šípu. Odtiaľ potom i termíny pre podieľy zo spoločnej držby: *nyil*, *nyl* – vo význame: *sors*, *loos*, *pars terrae* a pod. Tento spôsob delenia, zdá sa, v susedných krajinách nejestvuje a pôjde tu teda o uhorskú zvláštnosť. V Uhorsku sa tento spôsob zaužíval i ako dĺžková miera (v prameňoch sa označoval: *iactus* – *iactura* – *iactus sagittae*) a často sa používal pri vytyčovaní hraníc donačných majetkov, pri hraničných sporoch a pod. A. Huščava, ktorý skúmal tento druh starej miery, vypočítava, že jedno strelenie šípmom znamenalo dĺžku 60 – 70 m. Týmto by sme získavali trochu predstavu o výmere jednotlivých *dielov* v súvislosti s rozdeľovaním spoločnej pôdy (Alexander HUŠČAVA: K dejinám najstarších dĺžkových mier na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 5, 1957, s. 296 – 303).

¹¹² Károly TAGÁNYI: *A földközösség története*, s. 5 n. Autor pokladá každý spôsob nového obsadenia pôdy v Uhorsku neoprávnene za *nomádske občiny*.

časť základného slovného fondu dnešného maďarského jazyka nenecháva tu nijako na pochybnostiach,¹¹³ pretože v mnohých prípadoch odráža nielen miesto, ale i dobu, v ktorej termíny zviazané s poľnohospodárskou výrobou prebrali Maďari od slovanského etnika.¹¹⁴ Zdá sa, že spôsob tzv. kočovného poľnohospodárstva sa podarilo doložiť i archeologickým pozorovaním, ktoré pre určitý typ nížinnej slovenskej dediny uskutočnil A. Habovštiak.¹¹⁵ Tento jav korešponduje i s prvými uhorskými zákonníkmi, ktoré obmedzujú tzv. kočovanie dedín, zakazujú vzdďľovanie sa dedín od kostolov a pod.¹¹⁶ Treba však zároveň upozorniť, že tento jav, zatiaľ známy v určitej oblasti južného Slovenska, nemožno analogicky prenášať na širšiu oblasť a je u nás len výrazným znakom prechodu pôvodného pastierskeho obyvateľstva na usadlý spôsob obrábania pôdy. Skúmanie vlastnej štrukturálnej premeny slobodného maďarského pastiera na poddaného sedliaka ostáva do značnej miery dosiaľ len hypoteticky konštruovateľné. Najúplnejšie poznatky tu poskytujú zákonníky prvých uhorských kráľov. Práve tu však vznikajú ťažkosti, pretože niektoré state zákonných nariadení, týkajúce sa slobodných obyvateľov, sú veľmi nepresné a všeobecné. Ťažkosti vznikajú i z toho, že zákonníky (najmä Štefanov) spisovali cudzí kňazi zo Západu, ktorí do nich preberali mnohé prvky zo starších barbarských *Leges*. Niekedy však môže ísť i o neskoršie doplnky, lebo zákonníky uhorských kráľov sa nám zachovali v rukopisoch z 15. a 16. storočia a jedine zákonník kráľa Štefana a niektoré synodálne nariadenia sú v *Admontskom kódexe* z 12. storočia.¹¹⁷ Inokedy zas pri podrobnejšom rozboře a konfrontácii prameňov zistíme, že už nejde vôbec o slobodného človeka, ale o človeka feudálne podriadeného, ktorého „sloboda“ vlastne spočíva len v práve odísť od jedného zemepána

¹¹³ Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, s. 161 – 170.

¹¹⁴ Franz MIKLOSICH: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien und Teschen : K. Prochaska, 1884, 1871, 139 s., passim; Elemér MOÓR: *Die Ausbildung des urungarischen Volkes im Lichte der Laut und Wortgeschichte* 1 – 3, Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1956 – 1958.

¹¹⁵ Alojz HABOVŠTIK: *Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny*, porovnaj, s pozn. 48.

¹¹⁶ *Tamže*.

¹¹⁷ Antal MURÁRIK: A szabadrendelkezés jog Szent István törvényeiben. In: *Századok*, roč. 68, 1934, s. 497 – 509. Novšej literatúry o uhorských zákonníkoch, ktoré tvoria skutočne jedinečný komplex na seba chronologicky nadväzujúcich zákonov (čím výborne umožňujú študovať vývin jednotlivých javov), niet. Posledné kritické vydanie je z roku 1904 (Levente ZÁVODSZKY: *A sz. István, sz. László és Kálmán*). Názory na pôvodnosť jednotlivých článkov zákonných nariadení či na ich recepciu sa rôznia. Prehľad staršej literatúry pozri: Domokos KOSÁRY: *Bevezetés a Magyar történelem forrásai és irodalmába*, 1. Budapest : Közoktatásügyi kiadóvállalat, 1951, s. 52 – 53.

k druhému.¹¹⁸ Avšak len z právneho prameňa, hoci obsahuje najpodrobnejšie správy o vzťahoch v štruktúre spoločnosti, nemožno robiť ďalekosiahle závery. Staršia historiografia, ktorá sa dopúšťala tejto chyby, upadla do idealizovania pri vysvetľovaní právnych noriem.¹¹⁹ Ťažkosť pri používaní právneho dokumentu pri výklade obsahu termínu *liber* – spočíva i v tom, že často vôbec nemožno zistiť, či ide o existujúci spoločenský jav, ktorý zákon už len kodifikuje, alebo ide o anticipovanie vývoja vzťahov, o želanie určitej triedy, ktoré sa ešte nemuselo realizovať ani napriek tomu, že ho zákon presadzuje.¹²⁰ Na druhej strane však predstava o úplnej formálnosti právnych prameňov by mohla viesť k predstave o feudálnej spoločnosti ako o spoločnosti anarchistickej, čo je, pochopiteľne, predstava mylná.

S dedinami, ktoré sú formované na rodovom princípe, sa poslednýkrát stretávame koncom 11. storočia v zákonníku kráľa Ladislava.¹²¹ Odvtedy sa výraznejšie s takýmto stavom nestretávame, čo je iste dokladom úplného rozpadu rodového systému u staromaďarského obyvateľstva. V súvislosti s vývojom na Slovensku vzniká otázka: Do akej miery vývoj maďarskej spoločnosti, ktorý smeroval od rodového rozkladu k susedskej občine, vplýval na vývin starousadlého slovanského obyvateľstva, do akej miery posilnil rodovopríbuzenské zväzky, ako vplýval na retardáciu či oživovanie rodových vzťahov a ich prežitkov?

Ak by sme brali do úvahy výsledky nášho právno-historického i etnografického bádania o *nedíle* a o veľkorodine u Slovákov, o veľkorodinných zádušných domoch a pod., tak by sme sa presvedčili, že väčšie konzervovanie zvyškov rodových vzťahov na Slovensku (napríklad oproti Čechám) má svoje príčiny najmä vo vplyve rodového staromaďarského zriadenia na slovenskú spoločnosť.¹²² Lenže, ako sme už spomenuli, na výsledky tohto etnografického bádania sa historik nemôže spoľahnúť už pre tieto základné príčiny:

¹¹⁸ Takto i u Emmy LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 55 – 65.

¹¹⁹ František GRAUS: O „právne historický“ výklad dejín stredoveku. In: *Československý časopis historický*, roč. 8, 1960, s. 162 – 172.

¹²⁰ Napríklad v uhorských zákonníkoch to vidieť pri otázke odvádzania cirkevného desiatku. Už v Štefanovom zákone (2, XVIII) sa dôrazne hovorí o povinnosti odvádzajť cirkevný desiatok („Si cui deus decem dederit in anno, decimam deo det...“) a toto nariadenie sa vyskytuje potom temer vo všetkých ďalších zákonníkoch a nariadeniach cirkevných synód.

¹²¹ *Sancti Ladislai decr.*, 3, I, IX.

¹²² Archeologické výsledky, pravda, ukazujú na symbiózu Slovanov a Maďarov. V 10. – 11. storočí vraj život týchto dvoch etnických skupín prebiehal natoľko oddelene, že aj archeologický materiál možno dobre oddeliť. Od 11. storočia sa táto hranica stiera. Názory na toto chronologické rozdelenie sa však rôznia (Zdeněk VÁNA: Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X. – XII. století. In: *Slovenská*

1. *Rod*, ktorý etnografia od 19. storočia študuje a opisuje, nie je oným pôvodným prvotnopospolným rodom, a nemá s ním ani genetickú súvislosť, ale je produktom feudalizmu, je patronýmiou, spoločenstvom príbuzných rodín a je vlastne len výsledkom rozrastania sa jednej rodiny usadenej na určitej výmere pôdy.¹²³ Niet výraznejšieho dokladu v uhorských písomnostiach 10. – 13. storočia, ktorý by bližšie opísal, alebo ukázal jestvovanie veľkorodiny u tu žijúcich Slovanov. Domnievam sa, že termín *mansio* nie je jednoznačným dokladom.¹²⁴

2. Podobne ani pozemkové vlastníctvo, ktoré má tento *rod* v držbe, nie je pôvodným kolektívnym vlastníctvom a často ani s ním nesúvisí, ale ide o feudálnu držbu zemepanskej pôdy. Zachovávanie celistvosti tejto pôdy je často výsledkom daňovej a feudálnej rentovej sústavy, výsledkom povinnosti poddaného voči zemepánovi i voči štátu.

archeológia, roč. 2, 1954, s. 51 – 93; Géza FEHÉR: A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. In: *Archeológiai Értesítő*, roč. 83, 1956; TENZE: Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. In: *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, roč. 8, 1957, s. 260 – 318; Jan EISNER: Slované a Maďari v archeológii. In: *Slavia Antiqua*, roč. 7, 1980, s. 189 – 209, tam i literatúra).

¹²³ Etnografovia prinášajú najviac dokladov pretrvávania patriarchálnych veľkorodín z hornatých slovenských oblastí (Orava, severný Šariš, Detva a pod.), teda z oblastí, v ktorých mnohé osady vznikali až v dobe valašskej kolonizácie alebo neskoršej kopaničiarskej kolonizácie. Tu však už máme možnosť sledovať tieto javy aj v písomnom materiáli, najmä v urbároch. Keď sa bližšie pozrieme na etnografický dokladový materiál napríklad z Oravy a sledujeme ho v písomnom materiáli, ukáže sa nám, že tzv. *patriarchálna veľkorodina* v línii otcovskej, rodové tradície i zvyky rôzneho druhu, ktoré sa prejavujú v spoločnom užívaní častí chotára, spoločnom priestranstve, výstavbe domov, jestvovaní inštitúcie *rodového* náčelníka, tzv. najstaršieho, či gazdu, ktorý je volený ešte v 19. storočí, že toto všetko nie je pozostatkom starých rodových ustanovizní, ale je produktom 17. a 18. storočia a udržiava sa najmä v šoltýskych a iných šľachtických rodoch, pretože to má vplyv na politický život v obci, na triednu segregáciu v obci a zároveň je to spôsob dištancovania sa autochtónneho obyvateľstva od priselcov. Ukazuje sa, že pretrvávajú, či lepšie upevňovanie sa týchto *rodových* prežitkov je typický jav v sídlisťach, ktoré vznikajú ako jednodvorcové – jednodomové a tieto sa neskôr menia v uzavreté *rodové* sídliská. Teda jav, ktorý je charakteristický pre neskoršie obdobie feudalizmu. Klasický príklad pre potvrdenie tejto tézy možno nájsť napríklad na Orave v osadách Podskalie, Buková, ktoré sú etnografom dobre známe.

¹²⁴ D. Rapant porovnáva v Liptove sa vyskytujúci pojem *mansio* s poľským *sors*, čo by znamenalo podiel občiníka zo spoločne držanej pôdy. Doklady neuvádza (*Starý Liptov*, s. 11). Termín *sors*, *sortes* sa vyskytuje aj v našich listinách s takým istým významom ako v Poľsku, ale doklad na jeho stotožnenie s *mansio* nepoznáme. V písomnostiach 11. – 12. storočia *mansio* takmer jednoznačne vystupuje vo význame: rodina – četaď neslobodného (*servus*) poddaného, jeho bydlisko – usadlosť.

3. Ak sa s inštitúciou takéhoto *rodu* ako produktu feudálneho vývinu častejšie stretáme na Slovensku ako napríklad v českých krajinách, vyplýva to z niektorých odlišností vývoja agrárnych a s nimi zviazaných spoločenských vzťahov od 14. storočia (*emfiteuza*) a najmä v dobe tzv. druhého nevoľníctva.

K tomuto zásadnému omylu sa potom, pochopiteľne, druží i neznalosť usporiadania pôdy v obci za feudalizmu, najmä pokiaľ sa týka organizácie intravilánu. To spôsobuje nepochopenie stavebného systému dedín a z tohto nepochopenia vznikajú doklady oných *dvojdomov*, *rodových domov* a pod. ako dokladov pre pretrvávajúce prežitkov rodového zriadenia na Slovensku.¹²⁵ Československá archeológia nepriniesla zatiaľ ani jediný doklad nejakého „veľkého domu“, ktorý by dovolil usúdiť na existenciu *veľkorodiny* u podunajských Slovanov v 8. – 10. storočí, pretože táto *veľkorodina* je už v rozpade.¹²⁶

Z povedaného možno i bez podrobnejších rozborov¹²⁷ uzavrieť, že u Slovákov, či u ostatných Slovanov v Zadunajsku nemôžeme predpokladať nejakú renesanciu rodových vzťahov ako výsledok vývoja slovansko-maďarskej symbiôzy, ktorá by mala nejakú genetickú kontinuitu až do 19., či 20. storočia.

¹²⁵ Stavebný systém našich dedín a domov bol úzko spätý na jednej strane s rozsahom intravilánných pozemkov, ktoré sa po celý stredovek nerozširovali alebo rozširovali len málo. Zemepán často stanovil v urbári počet *domových gruntov*, mimo ktorých sa stavať nesmelo a ktoré sa zároveň nemohli ďalej rozširovať, aby nenarastali povinnosti zemepána voči štátu. Tým je vysvetliteľné rôzne pristavovanie alebo nadstavovanie domov. Na druhej strane dom predstavuje daňovú jednotku, od ktorej sa vyberá subsídium a rôzne iné vrchnostenské dávky, čo bráni rozširovaniu počtu domov a spôsobuje časté spolubývanie pokrve zviazaného príbuzenstva.

Doklady (zväčša z 19. a začiatku 20. storočia) o *veľkorodinných domoch* a *veľkorodinách* sú potom jasným výsledkom hospodársko-existenčných podmienok feudálneho systému (bieda a existenčná nemohúcnosť novozaložených rodín chudobných sedliackych vrstiev, bytový nedostatok, nemožnosť ďalšieho delenia už beztak malého majetku atď.) a z hľadiska historika ich treba považovať nielen za produkt, ale i prežitok feudálnych, a nie rodových vzťahov. Na niektoré problémy z tohto okruhu veľmi správne upozornil Štefan MRUŠKOVIC: K niektorým problémom vývoja ľudového domu a bývania v oblasti Záhorskej nížiny. In: *Ľudové stavitelstvo a bývanie na Slovensku*. Ed.: Ján MJARTAN. Bratislava : SAV, 1963, s. 243 – 275). Pritom z hľadiska celoslovenského nejde tu o oblasť typickú.

¹²⁶ Anna PITTEŤOVÁ: Staroslovanské veľkorodinné domy. In: *Vznik a počátky Slovanů*, 2. Ed.: Jan EISNER. Praha : Československé akademie věd, 1958, s. 305 – 314; tiež TAŽE: Príspevek k otázke tzv. franského vlivu na slovanský dům. In: *Vznik a počátky Slovanů*, 3. Ed.: Jan EISNER. Praha : Československá akademie věd, 1960, s. 189 – 220.

¹²⁷ * Prinesol ich M. KUČERA v práci: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1974, 450 s. (poz. editora).

Pramenný materiál, pravda, už od 11. storočia poukazuje na výskyt spoločnej držby pôdy (*communio terrae, communitas populorum*),¹²⁸ čo je najtypickejším znakom a prejavom vzťahov k pozemkovému vlastníctvu v susedskej obci. So spoločným *obecným* majetkom, s občinou (nemožno ju zamieňať s tzv. urbárskou držbou) sa stretávame v našich dedinách skutočne počas celého stredoveku.¹²⁹ Zachovanie spoločného obecného majetku bolo nevyhnutnosťou už pri systéme extenzívneho dvojpoľného a trojpoľného hospodárenia na pôde, kde stredoveké dobytkárstvo predpokladalo spoločné pastviny na úhoroch.¹³⁰ K uchovávaniu obecného majetku niekedy nútili i geografické podmienky a z nich vyplývajúce faktory, ako napríklad rozdielnosť bonity pôdy, odľahlosť pôdy od dediny, novozískaná pôda kľčovaním ako výsledok práce celej obce atď. a v neposlednej miere i ako opora poddaných v boji proti zemepánovi. Dokladom potreby obecného spoločného

¹²⁸ Prvý údaj zo Slovenska v listine z roku 1075: „In villa Ludan decem domus servorum cum pomerio et terram ad. V aratra et cumulonem mixtim cum villa et nemus“ (*MEccStrig.*, 1, s. 55). V zoborskej listine z roku 1113: „De villa Boencza sive in silva in terra quantum habent castellani Gologocienses tantum habet sanctus Ypolitus...“; „In villa Pogran sanctus Ypolitus habet communem terram et vineas cum ceteris rusticis; ... communem habemus silvam cum omni provincia, nomine Prudas, et habemus III insulas communes ...“ (László FEJÉRPATAKY: *Kálmán király oklevelei*, s. 57, 60, 61). K lokalizácii majetkov zoborského kláštora, ako aj k otázke pravosti najstarších zoborských listín porovnaj Richard MARSINA: Štúdie k Slovenskému diplomatáru. K problematike najstarších zoborských listín (1 časť). In: *Historické štúdie*, roč. 7, 1961, s. 201 – 220; (2. časť). In *Sborník FFUK : Historica*, roč. 14, 1963, s. 135 – 170).

Z majetkov pannonhalského kláštora porovnaj napríklad: „Cetera autem loca, que habet commixtim cum populis, ista sunt...“ (László ERDÉLYI: *Pannonhalmi főapátság története*, 1, s. 592); Opát Hoda Similis v záveti Pannonhalskému kláštora dáva: „Offero ita predicto cenobio terram in Nulos, que am sortem meam pertinet, aratrum cum octo bobus et duobus mancipiis...“ (*Tamže*, s. 612).

Zaujímavý doklad zo súpisu majetkov Aradskeho prepoštstva: „In alia villa Saris ubi sunt venatores Byhoriensis castri, ecclesia habet quinque mansiones, scilicet Verbel cum duobus filiis. (...) Isti habent terram communem cum villanis eiusdem ville, et si numerus eorum augmentabitur, debent eis augmentari et sortes.“ (*Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* (ďalej *RRSA*) 1. Ed. a trans.: Iván BORSA a Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini : Akadémiai Kiadó, 1923, č. 202, s. 64). Prvý doklad o susedskej obci v Uhorsku vôbec je v listine pre kláštor mníchov vo Vespríme, ktorá vznikla pred rokom 1002 a táto občina sa nazýva ako *mira* (Bálint HÓMAN: Szent István görög oklevele. In: *Századok*, roč. 51, 1917, s. 104 – 105). Doklady o spoločnej držbe pôdy by bolo možné ľubovoľne rozmnožiť.

¹²⁹ Károly TAGÁNYI: *A földközösség története Magyarországon*, passim, uvádza veľa dokladov ešte i z 18. a 19. storočia.

¹³⁰ František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, 1, s. 143 n.; TENZE: *Dějiny venkovského lidu*, 2, s. 357 n.

majetku je napríklad i ten fakt, že takýto majetok vzniká aj na novokolonizovaných osadách na „Dolnej zemi“ po tureckých vojnách.¹³¹

V pramennom materiáli 10. – 13. storočia v Uhorsku treba však rozlišovať, či ide o spoločné vlastníctvo pôdy napríklad *jobagiónov* alebo niektorých skupín z hradského ľudu (napríklad *cives*, *civiles*, *servientes castri* a pod.), u ktorých často ide o skutočné vlastníctvo, a nielen o držbu pôdy. Máme doklady, že ak sa niekto z tejto obcí rozhodol predať svoju časťku, mohlo sa to uskutočniť len za spoluvedomia a súhlasu väčšiny spoluvlastníkov (*plurimum iobagionum consciencia et consensu*).¹³² Ide teda o jav, ktorý by azda analogicky zodpovedal niektorým zvyklostiam barbarských *Leges*.¹³³ Na druhej strane však šlo o proces možno špecificky výraznejší pre Uhorsko, v ktorom skupina pôvodne slobodných maďarských bojovníkov, usadená medzi slovanské staro-usadlé obyvateľstvo na pôdu patriacu hradu, vykonávala nielen vojenské povinnosti, ale sama sa venovala aj poľnohospodárstvu.¹³⁴ Až neskorší diferenciálny majetkový proces tohto slobodného maďarského obyvateľstva spôsobil, že nastala sociálna polarizácia. Na jednej strane sa vytvára z pôvodných bojovníkov drobné zemianstvo, často nevlastniace ani jedného poddaného, no s vlastníctvom a so slobodnou držbou pôdy, a na druhej strane zas poddaný ľud. Obcí takého charakteru, v ktorých môže ešte ísť o plné vlastníctvo pôdy, treba odlišovať od údajov, objavujúcich sa v našich listinách,

¹³¹ Takýto je výsledok rozboru, ktorý podnikol K. Tagányi na základe celokrajinských portálnych súpisov z rokov 1715, 1720, ako aj na základe tereziánskeho urbára (porovnaj 3. kapitolu jeho práce).

¹³² Napríklad keď syn košického farára Georga a akýsi Petur, syn Pavla, sa rozhodli predať svoju časťku pôdy „... ad tria aratra de parte terre Libona...“ s ostatnými príslušnosťami Cekedovi, synovi Pavlovmu, Bencovi a Bohuslavovi, synom Petra, robia tak: „...cum plurimum iobagionum consciencia et consensu et terre precium videiicet IX marcas ab eis integraliter recepisce, terram autem illam a se possessam hereditarie referentes.“ (Branislav VARSÍK: Osídlenie Košíc a ich okolia vo svetle dvoch neznámych listín z prvej polovice 13. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, s. 568). Mnohé doklady, ktoré ešte poukazujú na slobodnú dávnejšiu držbu pôdy *jobagiónov* či *cives castrenses*, prináša *Varadienský register*. Príklady ukazujú, ako jedna skupina *jobagionov* chce olúpiť o pôdu druhú a chce mať z nich ľudí „... eorum contribules“ (porovnaj napríklad zápis k roku 1219, č. 194, *Registrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum* (ďalej *Registrum Varadiense*). Eds.: János KARÁCSONYI a Samuel BOROVSKY. Budapest : Váradi Káptalan, 1903; porovnaj aj s. 230; 189; 148, 361 a i.).

¹³³ František GRAUS: *Dějiny venkového lidu*, 1, s. 138 n. Doklady na *vicinatus* v uhorských zákonníkoch z 11. storočia sú početné. Napríklad celá dedina pyká za krádež jednotlivca, prípadne pri jeho odhalení má podiel na majetku lupiča vo výške 1/4 (*Decretum sancti Ladislai*, 2, IV; ešte výraznejšie 3, I).

¹³⁴ Doklady prináša Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 131 n.

kde ide výrazne o poddanské obyvateľstvo, odvádzajúce rentu v naturáliách, ba často i peňažnú rentu. Táto je vymieraná na jednu usadlosť, prípadne na jedno popluzie.¹³⁵ Zachováva si však obecný spoločný majetok vyslovene ako zvyšok, pozostatok niekdajšej slobodnej držby pôdy. Táto rezistentne tu zostáva len pre tie príčiny, ktoré vyplývajú z povahy extenzívneho hospodárenia na pôde, alebo z povahy feudálneho systému, na ktoré sme už poukázali. O existencii jestvovania tohto spoločného obecného majetku sa v listinách spravidla dozvedáme len vtedy, ak je z neho časť vykrojená a vlastníctvo tejto vykrojenej pôdy prechádza z kráľa na šľachticu, ktorému je vykrojený diel pridelený ako *feudum*. Máme tu na mysli doklady ozrejmujuce tento proces najmä z Liptova, Turca, či z iných oblastí hornatého Slovenska.¹³⁶ V takomto prípade uchovávanie takéhoto spoločného majetku a rozdeľovanie *podielov*, *lósov*, *žrebov*, či *sortes* už často nemusí byť pravidlom, pretože v spoločnom obecnom vlastníctve už nemusí byť celá orná pôda, ale spravidla býva už len časť chotára, najmä lúky, lesy, pasienky, vody a pod. Výrazným znakom tohto spoločného majetku je, že s ním nemôže disponovať jednotliviec, ale samospráva obce, ktorá sa stala útočiskom poddaných pred svojvoľou zeme pána po celý stredovek.¹³⁷ Takýto charakter spoločného obecného majetku už jasne nie je *susedskou občinou* ako prechodnou formou medzi prvotnospoločným a feudálnym spoločenským systémom, ale ide o občinu v užšom slova zmysle, ako to nazval Marx. Z jej výskytu nemožno ešte usudzovať aj prevahu, či výraznejšie zvyšky rodového zriadenia na Slovensku, pretože táto pôda prechádza do feudalizmu a stáva sa jeho organickou súčasťou.

Z uvedeného, pochopiteľne, ešte nemožno robiť závery k problému rodového zriadenia na Slovensku v 10. – 13. storočí. Zdá sa však, že rodové zriadenie ovplyvnilo spoločenský vývin v ranostredovekom Uhorsku a aj na Slovensku oveľa viac ako otrokárske vzťahy a zohralo úlohu najväčšieho retardačného činiteľa pri vzniku feudalizmu. K rozriešeniu tejto otázky bude treba vyvinúť ešte veľa úsilia v historickom, etnografickom, historickoprávnom a inom spoločenskovednom bádani, pretože ide o problém veľmi

¹³⁵ Napríklad poddanské dávky Liptákov z druhej polovice 13. storočia sú vymierané na usadlosť a na popluzie (listina z rokov 1265 – 1270, Béla IVÁNYI: A középkori oklevél-bizottság jelentése (ďalej Béla IVÁNYI: A középkori oklevél-bizottság jelentése. In: *Századok*, roč. 43, 1909, s. 878 – 881) a pritom vieme, že celé desiatky dedín v tom čase žijú v susedských občinách alebo v ich zvyškoch.

¹³⁶ Daniel RAPANT: *Starý Liptov*, s. 9 n.; pre Turiec prináša doklady Elemér MÁLYUSZ: *Turóc megye kialakulása*. Budapest : Budavári Tudományos Társaság, 1922, s. 47 – 48.

¹³⁷ György SZÉKELY: *A földközösség és szerepe*, passim.

zložitý. V súvislosti s prežitkami rodového zriadenia a jeho vplyvu na usporiadanie spoločnosti sa domnievame, že treba poukázať na jednu okolnosť:

Pre pochopenie sociálnej štruktúry ranostredovekej spoločnosti ťažko vystačíme so známym, vo väčšine doterajšej literatúry zaužívaným rozdelením spoločnosti: *nobiles* (zem a privilegia vlastníace obyvateľstvo) a *ignobiles* (otrocký a poddanský ľud). Ukazuje sa, že bude treba venovať oveľa väčšiu pozornosť ako doteraz obyvateľstvu, ktoré je v prameňoch 11. – 12. storočia označované ako *slobodné* a tvorí akýsi druhý voj, druhú garnitúru kniežacej, či kráľovskej moci. Sú to mnohí *milites*, *iobagiones*, *iobagiones castri*, *filii iobagionum*, *centuriones*, *decuriones*, atď. Nachádzame ich v rôznych službách kniežaťa, či kráľa. Mnohým z nich vtedajšie feudálne právo neposkytuje šľachtické slobody, no ani ich nesúdi právom poddaných.¹³⁸ Niektorí sú často vlastníckmi pôdy, ako to ukázali už uvedené dôkazy.¹³⁹ Pritom však nie sú feudálmi, ale sami obrábajú svoju pôdu. Bude si treba viac všímať túto pomerne početnú skupinu obyvateľstva, ktorá je v ďalšom vývoji zdrojom pre vznik drobnej šľachty a zemianstva, ako poddanského ľudu, ktorý sa dlho bránil feudálnemu podrobeniu a u ktorého proces včlenenia do poddanskej triedy je aj najmenej známy. Z našich doterajších poznámok o štruktúre ranostredovekej spoločnosti na Slovensku sme dospeli k dvom základným poznatkom.

1. Otrockárske spoločenské vzťahy v 10. – 12. storočí nie sú vzťahmi prevládajúcimi, teda takými, ktoré by určovali sociálny a triedny charakter celej spoločnosti, ale sa vyskytujú len sporadicky a pretrvávajú najmä ako vzťahy patriarchálneho otroctva ešte niekedy koncom 13. a začiatkom 14. storočia.

2. Prvotnopospolné – rodové vzťahy alebo aspoň ich výraznejšie prežitky možno doložiť z písomného materiálu 10. – 13. storočia najmä z územia kompaktnejšie osídleného staromaďarským etnikom, alebo tieto zvyšky možno zistiť v uzavretých kotlinách severného a severovýchodného Slovenska, ktoré je len neskôr včleňované do územia uhorského kráľovstva a kde

¹³⁸ Vo svätoštefanskom zákone sa hovorí: „Si quis illorum, qui vulgo udvornich vocantur, furtum comisserit, lege liberorum diudicentur, testimonium autem eorum inter liberos non recipiatur.“ (2, XXI, In: Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 156). O jobagiónoch, ktorí zrejme vykonávali vojenskú službu a strážnu službu na kráľovských hradoch ešte v 13. storočí, píše kronikár Šimon z Kézy: „Jobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guerae tempore custodirent“ (SSrerHung, 1, s. 193). Lénna, feudálna terminológia kronikára nás tu nesmie myliť. Z iných prameňov dostatočne poznáme ich vzťah k pôde i povinnosti ku kráľovi. Právne zaradenie *centurionov*, *decurionov* pozri v zákon. svätého Ladislava, 3, XV, (Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 177).

¹³⁹ Porovnaj s pozn. 131.

sa feudálny vývin v povelkomoravskom období spomalil. Pre dokončenie úplného procesu feudalizácie v Uhorsku najretardujúcejším činiteľom sa však ukázal proces premeny slobodných maďarských pastierov na poddaný ľud. Výrazne o tom presvedčili neskoršie tzv. pohanské vzbury namierené proti štátnej moci, ktoré boli viazané na územie dnešného Maďarska (Dolné Potisie). Pri ich likvidovaní sa ústredná kráľovská moc významne opierala o vojská i šľachtu zo Slovenska.¹⁴⁰

Už zo zistenia týchto dvoch záverov sa ukazuje, že od 10. storočia v ranostredovekom Uhorsku výrobné vzťahy, ktoré nadobúdajú povahu vzťahov rozhodujúcich pre celý ďalší vývoj spoločnosti a jej štrukturálneho usporiadania, sú vzťahy feudálne. Pravda, pre takýto záver, ku ktorému sme zatiaľ došli vylučovacou cestou, treba priniesť konkrétne pozitívne a presvedčivé doklady, čo nie je možné dosť zodpovedne urobiť v štúdiu s obmedzeným rozsahom. Pokúsime sa však aspoň o krátke a veľmi stručné tézy, pravda, len k niektorým problémom.

RANOFEUDÁLNA SPOLOČNOSŤ NA SLOVENSKU

Hoci úplná centralizácia, ktorá znamenala zavŕšenie procesu výstavby uhorského štátu, prebehla až počiatkom 11. storočia, keď bola včlenená do štátneho celku i veľká časť Slovenska, k výraznejšej konsolidácii hospodárskych a na ne nadväzujúcich politických pomerov došlo už za kniežaťa Gejzu. Napriek silnému odporu časti starej rodovej aristokracie, ktorá disponovala početnou ozbrojenou silou, bola to konsolidácia rýchla. O násiliach, ktoré ju iste sprevádzali, vieme málo. Legendista spomína len to, že Gejza mal poškvrnené ruky krvou, že bol krutý voči *svojim* a láskavý voči *cudzím*,¹⁴¹ čo nám akosi dokrešľuje proces podrobovania si rodovej (maďarskej) aristokracie a získavania si opory u nemaďarských spoločenských zložiek.

¹⁴⁰ Veľmoži Hont a Poznaň pomáhajú Štefanovi likvidovať odbojné povstanie v Šomodskej stolici vedené Kopáňom (Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, cap. 41. In: SSrerHung, 1, s. 297); porovnaj tiež Juraj HODAL: Pôvod, sídla a hodnosť predkov rodu Hunt-Pázmány. In: *Historický sborník Matice slovenskej*, č. 4, 1946, s. 138 – 164, pravda, s nekritickým záverom.

¹⁴¹ „...dux primus fuit nomine Geiza, qui et credulus in Ihesum potentia liter agens in sous, misericors autem et liberalis in alienos...“ (Legenda S. Stephani regis, Legenda maior. In: SSrerHung, 2. Ed.: Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia Litterarum Hungarica atque Societate Historicarum Hungarica; Typographiae Regis Universitatis Litterarum Hungaricae sumptibus, 1938, s. 378 – 379); podobne Legenda minor (*Tamže*, s. 394).

O pevnosti Gejzovho kniežatstva, z ktorého neskôr vzišlo Kráľovstvo svätého Štefana (I.), vydali dostatočné svedectvo neskoršie, dlhotrvajúce boje vo vnútri štátu a taktiež i vojny proti zahraničným nepriateľom, najmä proti silným spojeneckým vojskám nemeckého kráľa a cisára. V celom tomto procese rozhodujúcu úlohu zohrala silná ústredná kniežacia, neskôr kráľovská moc.

Z hľadiska slovenskej minulosti je mimoriadne dôležité konštatovanie, že táto silná kniežacia moc sa vytvorila najmä v oblasti strednej a severnej Panónie, ako aj priľahlého územia južného i stredného Slovenska. Sú to vlastne dve staré politické centrá: pôvodné kniežatstvo Pribinovo – Nitriansko, ako aj jeho neskoršie kniežatstvo v Zadunajsku, ktoré zohrali rozhodujúcu úlohu pri vzniku a upevnení štátnosti v Karpatskom bazéne ako takom. Z týchto hospodársky i spoločensky najvyspelejších území máme už v 9. storočí doložené súkromné vlastníctvo pôdy (*proprium* i *beneficium*).¹⁴² Najmä zo Zadunajska, ktoré bolo dlhší čas pod správou Bavorov, a tak i bližšie pod „kontrolným okom“ ríšskych analistov. Práve vďaka nim poznáme i obraz pomerne diferencovanej a členitej spoločnosti, v ktorej sú *duces*, *seniores* i *comites* už výrazne odlišení od poddaného ľudu (*servi*).¹⁴³ Z toho možno jednoznačne usúdiť, že silná kniežacia Gejzova moc mohla vzniknúť na tomto území len vďaka nadväznosti na hospodársko-spoločenský systém, ktorý sa na týchto územiach vytvoril už pred 10. storočím. Neskoršia organizácia kráľovského majetku, ako aj obyvateľstvo, ktoré na ňom žilo, pritom výrazne dokladá svoj slovanský pôvod.

Po roku 955 (bitka pri Lechu) sa končí obdobie lúpežných výprav, na ktorých sa pravdepodobne zúčastňovala najmä chudobnejšia časť rodových náčelníkov so svojimi bojovými skupinami.¹⁴⁴ Po tomto dátume sa rapídne, zrejme najmä kvalitatívne mení i zloženie kniežacej – Gejzovej družiny. Zmenšila sa možnosť odmeňovania *podielom* z ulúpenej koristi a úmerne s rastom kniežacej moci vzrástol i podiel jeho *družiníkov* na kniežacích dôchodkoch. Najmä *družiníci*, ktorí ešte doteraz nemali svoju pôdu, začínali ju pre seba vyžadovať. Aj oni si berú *výraznejšiu* účasť na dôchodkoch plynúcich z nadvýrobku poľnohospodárskeho usadlého obyvateľstva. Takto sa rozmnožuje skupina vlastníkov pôdy, počiatky ktorej treba vidieť už v 9.

¹⁴² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ed.: Milko Kos. Ljubljana : Tiskajo J. Blasnik a nasl., 1936, cap. 10 n.

¹⁴³ *Tamže*, cap. 7, s. 133, cap. 11, 12.

¹⁴⁴ Rudolf LÜTTICH: *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*. Berlín : Emil Ebering 1910, 174 s.; Gina FASOLI: *Le incursioni ungare in Europa nel sec. 10*. Firenze : G. C. Sansoni, 1945, 246 s., passim; Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, s. 116 n.

storočí.¹⁴⁵ Rok 955 znamená významný krok k upevneniu lénneho systému, ktorý je zdrojom i zárukou udržania sa kniežacej moci. Žiaľ, o tomto vývinovom období nám pramene bližšie nehovoria. Jedno je však v tomto procese isté. Nedochádza k priamočiaremu vývinu tak, že stará rodová aristokracia (o ktorej nakoniec časť maďarských historikov hovorí, že je turecká)¹⁴⁶ sa mení v triedu vlastníkov pôdy – v šľachtu. Gejza v boji za zlomenie moci rodovej aristokracie sa opieral o družinu, v ktorej má účasť nielen bavorská šľachta, ale aj slovanskí veľmoži.¹⁴⁷ Mená Stoislav, Poznan, Hont, Visce a pod., ktoré sa spomínajú či už v politických bojoch pri vzniku uhorského štátu, alebo ako župani, či iní hodnostári v štáte, nenechávajú nikoho na pochybnostiach o svojom nemaďarskom pôvode. Kráľ Štefan I. si je už veľmi dobre vedomý nevyhnutnosti lénnej inštitúcie a výborne to vystihol v *Ponaučeníach svojmu synovi* (okolo roku 1030), keď mu zdôrazňuje: *principes, comites, milites (...) tibi militent, non servant* („kniežatá, komesi, víťazi/vojaci (...) za teba bojujú, nie ti slúžia“).¹⁴⁸ Bližšie sa o týchto vzťahoch nedozvedáme už i preto, lebo počiatky všeobecnejšieho používania listín v Uhorsku, ktoré by zverejňovali práve tieto vzťahy kniežata, či kráľa k svojim lénnikom, siahajú až do 12. storočia. Svoje donácie od kráľa si dáva zlistinňovať len cirkev, ktorá nemá toľko vojensko-mocenských prostriedkov na uhájenie si darovaného majetku ako svetská šľachta.

Týmto je vysvetliteľné, že všetky najstaršie listiny v Uhorsku od 10. storočia nás informujú len o cirkevnom majetku. Prvá hodnoverná kráľovská listina pre svetského príjemcu je až z roku 1156.¹⁴⁹ Poprední krajiny sa uspokojujú s ústnou donáciou. Z listín vystavovaných samou šľachtou z územia Zadunajska i Nitrianska od polovice 11. storočia sa však dozvedáme, že svoju pôdu, svoj majetok majú v trvalej držbe, voľne s ním disponujú a uvádzajú

¹⁴⁵ Pribina v Nitre stavia kostol „in sua proprietate“ (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ed.: Milko Kos, cap. 11, s. 136). Ďalšie pevnejšie doklady zatiaľ však chýbajú.

¹⁴⁶ Gyula NÉMETH: *A bonfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1930, 350 s.; Gyula TÖRÖK: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962, s. 111 n.; podobne: György GYÖRFFY: (porovnaj cit. diela).

¹⁴⁷ Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, s. 121 n. Oprávnené sú i poznámky E. Ledererovej (*A feudalizmus kialak.*, s. 96) k výsledkom Emil JAKUBOVICS: *Viska, Stoisló és Pécel*. In: Magyar Nyelv, roč. 23, 1927, s. 228 n.).

¹⁴⁸ De institutione morum ad Emericum ducem. In: Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, cap. IV, s. 136.

¹⁴⁹ *RRSA*, 1, č. 85.

ho ako majetok darovaný alebo už i ako majetok kúpený.¹⁵⁰ Z toho možno usúdiť, že lénne vzťahy nadobudli v 10. storočí už pevnejšiu podobu, ba možno sa domnievať, že pôda sa stala už i dedičným vlastníctvom. Ukazoval by na to článok v *II. knihe Zákonníka svätého Štefana* (cap. 2). Tu sa už rozlišuje majetok *vlastný*, majetok *darovaný* a tieto sa zas odlišujú od *komitátneho* majetku a *cirkevného* majetku, najmä majetku *biskupstiev*. Zákon ustanovuje, že každý vlastník, dokiaľ žije, rozhoduje *o svojom majetku* a po jeho smrti majetok pripadá jeho synom. Dediť môžu dokonca i synovia tých, ktorí ušli z kráľovstva, ktorí boli trestaní pre zradu, za urážku kráľa a pod.¹⁵¹ Koncom 11. a začiatkom 12. storočia uhorský *Zákonník Kolomana Knihomola* zabezpečuje trvalú a s určitými obmedzeniami dedičnú držbu „viníc, majetku a ktorýchkoľvek vecí“ darovaných svätým Štefanom i neskoršími kráľmi (*Lib. I*, cap. 17 – 20). O tom, že tieto zákonné ustanovenia sa od konca 11. storočia už dodržiavali, nás presvedčuje listina Ondreja II., ktorá hovorí, že dedičná držba je už hotový fakt.¹⁵² Precíznej právnej úpravy sa však dedičstvo pôdy tešilo až od roku 1222 vďaka vydaniu známej *Zlatej buly*.¹⁵³ Lénne vzťahy, aj keď v Uhorsku nedosiahli také rozmery ako na Západe a trvali

¹⁵⁰ Napríklad v zoborskej listine z roku 1113 sa píše: „In predio Gron est emptā terra LXXVII iugera de quondam viro nomine Deda“ (László FEJÉRPATAKY: *Kálmán király oklevelei*, s. 60).

V staršej zoborskej listine z roku 1111 sa o tomto mužovi menom Deda dozvedáme: „Tercius vel quartus Deda et Cace, qui ambo filii Buquen, eiusdem civitatis Nitrie olim comitis fuerunt. Hi duo, Deda videlicet et Cace, filii Buquen comitis, octoginta annis et eo amplius in civitate Nitrie vixerant...“ (*Tamže*, s. 43). O majetkoch, ktoré dostáva od comesa Lamperta bzovický kláštor pri svojom založení, sa zas dozvedáme: „... predium in villa Budun quod comes Lampertus emit a quondam viro Iremyr, coram testibus (...) terram emptam a Gregorio, ad dua aratra, in communi iure cum villanis duobus in villa Chemer“. Tu sa dozvedáme i o majetku, ktorý darovali králi sv. Štefan, Ladislav (*CDH*, 7/5, č. 54, s. 101 n.). Podobné príklady by bolo možné rozmnožiť (porov. napríklad *CDH*, 1, s. 395 – listina palatína Radoa z roku 1057; László ERDÉLYI: *Pannonhalmi főapátság története*, 1, s. 598 – 599 – listinný závet Fulcona; z roku 1152 závet Margity, *tamže*, s. 601 – 602 a i.).

¹⁵¹ *Sancti Steph. decr.* 2, II (Levente ZÁVODSZKY: *A sz. István, sz. László és Kálmán*, s. 153). Porovnaj aj 1, VII i čiastočne protirečivú 1,VI, (*tamže*, s. 144).

¹⁵² V listine Ondreja II. z roku 1218 sa píše: „... et ecclesia memorata donacionem factam sibi legitime, per omnia regni nostra tempora, usque dum quorundam nostrorum principum consilio terre nostre statum, ab antiquis illibate conservatum, alterantes, Castra, comitatus, terras et ceteros tocium opulentis Hungarie proventus, in perpetuas hereditates nostris baronibus et militibus distribuissimus...“ (*MEccStrig*, 1, s. 216).

¹⁵³ Henrik MARCZALI: *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Budapest : Athenaeum, 1902, s. 134 n.

veľmi krátko, zabezpečovali hlavne vojenskú a správnu stránku kniežacej a kráľovskej moci i neskoršie tvoriaceho sa štátu. Výdatnú pomoc pri tom – tak ako inde v Európe – poskytuje cirkev a je zato bohato odmeňovaná. Proces vzniku feudálneho štátu s jeho právnymi ustanovizňami a s mocensko-potláčajúcou funkciou vo vnútri krajiny, ako aj s funkciou obranou voči zahraničným nepriateľom, nemôže byť predmetom nášho skúmania. Diskutovať o tom, či tento feudálny štát a celý feudálny systém v Uhorsku je európskeho a nie ázijského typu, je už dnes bezpredmetné.¹⁵⁴ Úporná snaha niektorých súčasných bádateľov, smerujúca k týmto otázkam,¹⁵⁵ nepriniesla okrem presily navrstvenia filologického a konštruktívno-hypotetického materiálu, opretého zväčša na chronologicky vzdialených etnografických analógiách, nijaký presvedčivý doklad a zrejme už ani neprinesie. Zvláštnosť uhorského feudalizmu je len v tom, že feudálny systém v Zadunajsku a zdá sa, že i na území Veľkej Moravy sa prehľbuje a rozširuje za veľmi sťažených podmienok, ktoré pripravila kočovná, chovom dobytky sa zaoberajúca spoločnosť (...). Vidieť to i z toho, že pre vznik uhorského feudalizmu nebola rozhodujúca účasť starej rodovej aristokracie s jej majetkami (Ajtoň/Ajtony, Ďula/Gyula), ale ako sme už spomenuli, silná kniežacia moc Gejzu a neskôr kráľa Štefana I., ktorá sa opierala o majetkové vlastníctvo v hospodársky najrozvinutejšej časti krajiny – v Zadunajsku a v oblasti Nitry.

I z týchto dôvodov skúmanie pôvodu, štúdium vzniku monopolu feudálneho vlastníctva pôdy, poznávanie organizácie kniežacieho a neskôr kráľovského majetku, ako aj vnútorného usporiadania jednotlivých spoločenských skupín žijúcich na tomto majetku, je kľúčovým problémom pre objasnenie vzniku a presadenia sa feudalizmu v Uhorskom kráľovstve. Komplex týchto otázok nie je však nijako jednoduchý a v každom prípade oveľa zložitejší než štúdium podobných problémov na cirkevnom či svetskom šľachtickom majetku. Poznanie pôvodu kráľovského majetku a jeho organizácie však

¹⁵⁴ Veľmi vážne dôkazy o tom priniesli už E. Molnár (*A magyar társ. tört.*, s. 178 n.), aj keď s problematickým delením feudalizmu na prefeudálny a barbarský, a E. LEDEREROVÁ (*A feudalizmus kialakul.*, s. 13 n.).

¹⁵⁵ Posledne Antal BARTHA: A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai (1. časť). In: *Századok*, roč. 97, 1963, s. 261 – 292; (2. časť) In: *Tamže*, s. 503 – 527). Široká diskusia sovietskych historikov na tému o feudalizme u ázijských kočovných národov ukázala i to, že pri tomto spôsobe zamestnania nemohlo dôjsť k opravdivým feudálnym vzťahom a k feudalizmu ako hospodársko-spoločenskému systému (Sergali Eszembetovich TOLYBEKOV: O patriarchálno-feodálnych otnošenijach u kočevych národov. In: *Voprosy istorii*, roč. 30, 1955, č. 1, s. 75 n.).

môže rozhodnúť i otázku kontinuity či diskontinuity medzi preduhorským a neskorším vlastným uhorským vývojom.

V súvislosti so štúdiou vnútorného usporiadania ranostredovekej spoločnosti základný význam má pochopenie organizácie kráľovského majetku, ako aj štruktúra spoločnosti žijúcej na ňom.

Pri riešení prvého problému už bola vykonaná značná predpráca v staršej historickej tvorbe. Z diskusie Tagányiho – Erdélyiho vychádzajú posledné práce E. Molnára.¹⁵⁶ Významne ich doplnila aj E. Ledererová.¹⁵⁷ Mnoho však ostalo nevyjasnené, k niektorým problémom zas povedala nové slovo archeológia a posunula tak naše vedomosti dopredu.

Pri organizácii kráľovského majetku vystupujú dva hospodársko-organizačné celky: 1. systém hradnej správy, 2. systém hospodárskych dvorcov.

O hradskej správe je už dnes zrejmé, že jej pôvod je starší, že je to organizácia preduhorská. Hovoria o tom bezpečne písomné i hmotné pramene, ktoré poznajú slovanské hradiská na Veľkej Morave¹⁵⁸ i na Slovensku.¹⁵⁹ Posledné prekvapivé archeologické nálezy z Moravy,¹⁶⁰ zo Slovenska¹⁶¹ i zo Zadunajska¹⁶² však skorigovali ešte nedávne názory československej i maďarskej historickej vedy, ako by tu šlo len o útočiskné opevnenia, refúgiá a pod. Ukázali, že veľké slovanské hradiská obsahujú bohato zaľudnené systémy sídlisk a majú charakter nie *hradísk* v pravom slova zmysle, ale skôr stredísk „mestského typu“ s rozvinutou remeselnou výrobou a predstavujú nám vysoko vyspelú slovanskú spoločnosť, ktorá okrem svojho hradského konglomerátu

¹⁵⁶ Erik MOLNÁR: *A magyur társad. tört.*, s. 109 n.

¹⁵⁷ Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*, s. 93 n. (kapitola Királyi birtok).

¹⁵⁸ Boris NOVOTNÝ: K otázke vzťahu medzi stredohradištním a pozdňehradištním osídlením na území dnešnej Moravy. In: *Památky archeologické*, roč. 53, 1962, s. 211 – 218.

¹⁵⁹ *Slovenské dejiny*, 1. Ed.: Branislav VARSÍK. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1947, s. 142 – 147. Vyhovujúci prehľad o archeologicky skúmaných i neskúmaných hradiskách na Slovensku chýba.

¹⁶⁰ Posledný prehľad: Josef POULÍK: *Starí Moravané budují svůj stát* (ďalej Josef POULÍK: *Starí Moravané*). Gottwaldov: Krajské nakladatelství, 1960, 300 s.

¹⁶¹ Bohaté výsledky priniesli výskumy v Nitre Bohuslav CHROPOVSKÝ: K otázkam historického postavenia Nitry v VIII. a IX. storočí. In: *Štúdijské zvesti Archeologického ústavu SAV*, roč. 6, 1961, s. 139 – 160 a v Nitrianskej oblasti TENŽE: *Slovanské osídlenie na Slovensku*, s. 216 – 237, ako aj v ostatných oblastiach Slovenska Anton TOČÍK: Nové výskumy na pohrebištiach z X. a XI. storočia na Slovensku. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 7, 1955, 489 – 494; TENŽE: Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, s. 410 – 421; TENŽE: *Súčasný stav archeologického bádania*, s. 591 – 620.

¹⁶² Agnes SÓS: Wykopaliska w Zalavár. In: *Slavia Antiqua*, roč. 7, 1960, s. 211 – 303.

musela mať i dobre zorganizované širšie zázemie. Zrejme, existovali i ďalšie typy hradísk s funkciou viac vojenskou,¹⁶³ no ani tieto neboli ľudoprázdné. Podstatné však je, že celá táto kultúrna epocha slovanského obyvateľstva na strednom Dunaji sa rozpadom štátneho útvaru Veľkej Moravy nekončí, nemizne bez stopy.

Dnes je slovenskej i ostatnej objektívnej historickej vede stále jasnejšie, že organizácia uhorského štátu, ako aj budovanie hospodársko-spoločenskej organizácie v celej svojej šírke na teritóriu tohto politického organizmu, dodnes pripisované geniálnym schopnostiam svätého Štefana, nie je organizáciou a budovaním začínajúcim *ab ovo*. Rovnako je jasné, že *translačná* teória o jednoduchom napodobení a prenesení cudzích, západných foriem do organizácie uhorského štátu i organizácie kniežacieho (kráľovského) majetku sa dostala do neprekonateľných rozporov s pôvodnými právno-hospodársko-politickými zvyklosťami západnej časti Karpatského bazéna ešte v dobe jej najväčšieho rozširovania a obhajovania. Ak by sme totiž prijali túto teóriu, museli by sme súhlasiť s takou historickou anomáliou, že za svätého Štefana bola do Uhorska prenášaná taká hospodársko-spoločenská organizácia, ktorá vo franskej oblasti už dve-tri storočia nejestvovala. Rovnako by sme museli pripustiť, že predštefanské, prechodné obdobie 10. storočia je charakterizované nepochopiteľnou anarchiou vo vývoji. Takýto názor by však striktné protirečil už doterajšiemu obrazu o sídliskovom a hospodárskom vývoji obyvateľstva neskoršieho Uhorska, tak ako ho poznáme z doterajšieho archeologického bádania. Historickej vede, aj maďarskej, nezostáva teda iné východisko ako priznať životaschopnosť vnútorným vývojovým zložkám, ktoré za vlády prvého uhorského kráľa boli pre potreby novovznikajúceho štátu podchytené, rozšírené a presadzované na celé teritórium jeho vlády. Spomedzi týchto zložiek, v súvislosti s organizáciou kráľovského majetku, rozhodujúcu úlohu zohrala slovanská župa so svojím hradským zriadením, ktorá od doby svojej existencie na Veľkej Morave pretrvala všetky kataklizmy 10. storočia a stala sa základom organizácie kniežacieho (kráľovského) majetku. Pretože kráľovský majetok vo vznikajúcom feudálnom štáte je majetkom najrozsiahlším a rozloženým v hospodársky najvyspelejších územiach krajiny, župná organizácia sa takto stáva organizáciou celého štátu. Aj po rozpade Veľkej Moravy a po zaujatí Zadunajska Maďarmi zotrvala funkcia tejto organizácie, čo v akých primitívnych formách. Maďarské

¹⁶³ Napríklad hradisko Pohansko u Břeclavi na Morave (František KALOUSEK: Veľkomoravské hradisko Pohansko v Břeclavi. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 12, 1960, s. 505 – 530), podobne i Devín pri Bratislave.

rodové kniežatá (tradične nazývané *vezíri*) so svojimi družinami – najmä v druhej polovici 10. storočia, po skončení obdobia lúpežných výprav – žijú hlavne z nadpráce slovanského poľnohospodára. Na vymáhanie dávok, poplatkov a rôznych daní od obyvateľstva, ako aj na zhromažďovanie nadproduktov poľnohospodárskej výroby však im musela poslúžiť stará hradská organizácia s jej štruktúrami. To však znamená aj jej akceptáciu. Jedine tak si možno vysvetliť jej rezistentnosť a životaschopnosť pri ďalšom vývoji, v ktorom si v Uhorsku ponechala i svoje slovanské pomenovanie.¹⁶⁴

Vzniká tu však predsa otázka: Nadviazala uhorská spoločnosť na tento systém hradskej správy priamočiaro, bez akýchkoľvek medzistupňov, bez regresov? Je tento vývoj totožný či aspoň podobný na rôznych územiach staroslovanského sídliskového teritória v Karpatskom bazéne? To sú otázky, na ktoré dá iste odpoveď budúce historické a archeologické bádanie. Už na dnešnom stupni poznatkov zo slovenského archeologického výskumu napríklad vidieť, že nie všetky slovanské sídliskové teritória, ktoré sa dostali do zväzku uhorského štátu sú charakterizované rovnakým zastúpením tzv. belo-brdskej kultúry, ktorá je vlastne výsledkom slovansko-maďarskej symbiózy.¹⁶⁵ Na severnom a severovýchodnom Slovensku (v severnej Trenčianskej, Oravskej, Turčianskej, Liptovskej stolici, ako aj na Spiši a v severnom Šariši) belobrdska kultúra je úplne neznáma a je tu, celkom pochopiteľne, zachovaná staroslovanská kontinuita vývoja i organizácie. Podobne však nachádzame belobrdskou kultúrou nepretrhnutú vývojovú niť napríklad v materiálnej kultúre bratislavského hradného areálu, čo by jasne svedčilo o ničím nepretrhutej kontinuite slovanského osídlenia i slovanskej hradskej správy, vojenskej organizácie a pod. na tomto významnom veľkomoravskom, ako aj ranouhorskom správnom a vojenskom stredisku. Zachovala sa tu teda i slovanská vládnuca a vojensko-úradnícka vrstva, o ktorej počujeme v 11. storočí v bojoch pri dobývaní Bratislavského hradu rímskymi cisármi.¹⁶⁶ Napriek tomu sa však predsa zdá, že kvitnúce veľkomoravské mestské strediská (akými boli napríklad Bratislava i Nitra) po rozpade Veľkej Moravy predsa zaznamenávajú istý regres podobne ako mestské centrá na Morave,¹⁶⁷ ba

¹⁶⁴ *Mega* sa prvýkrát spomína v zákonníku Kolomana („Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui in mega sunt ducis, ante comitem et iudicem, minores vero ante iudicem delitigunt“, cap. 12; ďalej porov. cap. 36 *megalis equus*, a cap. 37). Najstaršie listinné doklady pozbierané: István SZAMOTA: *Magyar oklevél-szótár*. Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor, 1902 – 1906, s. 640 – 641.

¹⁶⁵ Zdeněk VÁNA: Maďari a Slované, s. 51 – 104.

¹⁶⁶ *SSrerHung*, 1, s. 346 – 347.

¹⁶⁷ Tu napríklad v Mikulčiciach zanikajú úplne (Josef POULÍK: *Starí Moravané*, s. 111).

niektoré vôbec zanikajú (ako napríklad veľké výrobné železiarske stredisko Pobedim).¹⁶⁸ Len v menšej či väčšej blízkosti týchto remeselnícko-výrobných hradských centier sa formujú neskoršie „stredoveké mestá“, ktoré hneď od svojho počiatku majú výraznejší charakter kupecko-obchodníckych stredísk. Avšak sieť týchto veľkomoravských a iných slovanských *gradov*, ako to možno vyčítať zo skúpych písomných prameňov, si v Uhorsku dôslednejšie zachováva inú funkciu, ktorú *grady* i na Veľkej Morave mali – funkciu vojenských centier. Uhorskí kronikári už k roku 1074 spomínajú vojenskú organizáciu uhorských vojsk ako organizáciu plukov podľa hradských obvodov. Napríklad pri opisovaní bitky kniežaťa Gejzu proti kráľovi Šalamúnovi sa spomína, že veľký vplyv na výsledok tejto bitky mala zrada troch vojvodcov, ktorí s tromi hradskými plukmi (*...cum tribus agminibus castrorum...*) prešli na kráľovskú stranu.¹⁶⁹ Podobne sa spomínajú i hradské pluky Nitranov,¹⁷⁰ Šomodčanov a pod.¹⁷¹ Tieto hradské vojská nie sú ešte úplnými feudálnymi vojskami. Je to prevažne vojsko zo slobodných obyvateľov hradu, akási domobrana, ktorá sa regrutuje z obyvateľstva usadeného v dedinách v okolí hradu. V prameňoch býva označované ako: *cives*, *civiles*, *cives castrenses* a pod.¹⁷² Podotknúť už azda len treba, že je to slovanské (slovenské) obyvateľstvo usadené na pôde. Túto zem má oddávna, často ešte v občinných vzťahoch v držbe, pracuje na nej, odvádza i daň, no súčasne je priviazané k hradu rôznymi služobnosťami a najmä vojenskou službou, ktorá sa javí ako služba najstaršia.

Oto Frisinský ešte v 12. storočí, keď prechádzal cez Uhorsko, si povšimol preň zvláštny jav, že v čase vojny nastupuje z hradského poľnohospodárskeho obyvateľstva každý siedmy alebo deviaty z desiatich do vojska

¹⁶⁸ Darina BIALEKOVÁ: Výskum slovanského hradiska v Pobedime v rokoch 1959 – 1962. In: *Archeologické rozhledy*, roč. 15, 1963, s. 349 – 371. Autorka, bohužiaľ, nedáva ešte odpoveď na otázku, či príčinou zničenia hradiska bol vpád Maďarov alebo či sa tak stalo z iných dôvodov, lebo výskumy neboli skončené.

¹⁶⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, cap. 117 In: *SSrerHung*, 1, s. 384).

¹⁷⁰ *Tamže*, cap. 121, s. 389.

¹⁷¹ *Tamže*, cap. 105, s. 371.

¹⁷² Napríklad Anonymus o tom hovorí: „Tunc Zobolsu et socii sui de incolis terre ad castrum illud multos ordinauerunt servientes, qui nunc civiles vocantur, et dimissis ibi militibus sub quondam notoillissimo milite nomine Eculsu se longius ire preparaverunt“ (cap. 21. In: *SSrerHung*, 1, s. 62). Bohaté údaje o hradnom obyvateľstve a o jeho povinnostiach k hradu poskytuje zákonník kráľa Kolomana (cap. 35, 38, 39, 45, 81, In: *Tamže*), ako aj údaje Varadínskeho registra (porovnaj č. 220, 227 a i.).

a zúčastňuje sa na obrane krajiny. Ostatní ostávajú doma obrábať pôdu.¹⁷³ Aj najstaršie uhorské zákonníky poskytujú dostatok dokladov potvrdzujúcich túto prax. Spolu s týmto starousadlým obyvateľstvom na pôde patriacej k hradu (v prameňoch označovanej: *mega, pagus, parochia, comitatus*) je usadzovaný i nový slobodný (pravdepodobne) maďarský bojovnícky element a vytvára tu skupinu obyvateľstva v prameňoch označovaného ako: *iobagiones, iobagiones castri*, ktoré platí štátnu daň *liberi denarii*,¹⁷⁴ no poddanské dávky neodvádza. Jedna časť týchto vojakov sa neskôr stáva vlastníkami pôdy,¹⁷⁵ zemanmi, druhá však s ostatným maďarským pastierskym obyvateľstvom sa vlieva do poddanskej triedy. V 13. storočí už o hradskejších *iobagionoch* píše kronikár Šimon z Kézy, že sú to chudobní šľachtici, ktorí prichádzajú ku kráľovi a tento im z hradskej pôdy prideliť čiastku „... *ut pheuda castri*...“, za čo v čase vojny vykonávajú pri hrade vojenskú službu.¹⁷⁶

¹⁷³ „Si quando vero exercitum rex ducere voluerit, cuncti sine contradictione quasi in unum corpus adunantur; coloni quidem, qui in vicis morantur, novem decimum, vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ad foellum necessaria instruunt, ceteris pro cultura terrae domi relictis. Qui vero de militum ordine sunt, nulla occasione nisi gravamina domi remanere audebunt.“ (Ferenc GOMBOS: *Catal. font. Hung.* 3, s. 1767, č. 4121).

¹⁷⁴ O tzv. „denároch slobodných“, o pôvode i funkcii tohto poplatku sú rôzne názory (László ERDÉLYI: *Az első állami egyenes adó elmélete*. Kolozsvár : Szent Bonaventura Könyvnyomda, 1912, 65 s.; práce B. Hómana k tomuto problému sú znova pretlačené v diele *Magyar középkor*. Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1938, s. 288 – 326).

¹⁷⁵ V zázve z rokov 1114 – 1131: „Ego Acha Vesprimiensis Joubagio non ignobilis ...“ daruje kláštore svätého Martina v Pannonhalme „... quatuor hominum capita simul cum vinea et molendino ...“ (*CDAC*, 1, s. 48). Opäť toho istého kláštora podľa listiny okolo roku 1220 vyhlásil: „...quod emisset terram a iobagionibus castri Simigiensis, quorum quosdam iam Rex receperat in domum suam...“ (*Tamže*, s. 167). Pred kapitulou v Rábe vyhlasujú šopronskí jobagioni, že „... hii populi essent filii jobagionum predicti castri terram suam libere et nulla prohibicione interveniente vendere possint“. Pozri: *Codex diplomaticus patrius* (ďalej *CDP*). Vol. 1 – 6. Ed.: Imre NAGY et al. Budapest : Knoll Károly akadémiai.könyvtár bizománya, 1865 – 1891, vol. 1, č. 8; podobne i *CDAC*, 6, č. 285. Listina Bela IV. z roku 1241 hovorí, že 3 jobagióni Trenčianskeho hradu zakročili proti 4 obyvateľom z dediny Zamarovce s takým tvrdením, že títo boli hradskejšími jobagiónmi, ktorí dávali ubytovanie. Títo sa však ohradili a tvrdili, že sú slobodní, že sú hostia z Nemecka. Keď sa to dokázalo, kráľ potvrdil zamarovským hosťom slobody s tým, aby tak ako doteraz, každých 6 domov poslalo k vojsku jedného ozbrojeného bojovníka a ničím iným aby neboli povinní hradskému županovi. Ak však budú schopní, môžu získať i hradné úradnícke hodnosti (*CDP*, 6, s. 40). Táto listina ukazuje, že pôdu si jobagióni získavajú prostredníctvom úradníckych hodností v hradskej župe, no ako celok je obyvateľstvo služobne zviazané s hradom vykonávaním vojenskej služby.

¹⁷⁶ „Iobagiones vero castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri, et guerrae tempore custodirent“ (*SSrerHung*, 1, s. 193).

Hrady (*civitates*) sú okrem vojenských stredísk i centrami moci,¹⁷⁷ sú výkonnými ramenami kráľovských nariadení prostredníctvom hradskejšieho úradníctva dosadeného panovníkom a s územiami k nim príslahlými sú zárodkami organizácie žúp, tak ako ich poznáme v neskoršom vývoji. K zvládnutiu vojenských, administratívnych a súdnych úloh využíva feudálna moc starú desatinnú a stotinnú organizáciu s úradníkmi, akými sú *decurio* a *centurio* – *setnik*, ktorí sú zas podriadení vyšším hradskejšiemu úradníkom. Ide tu teda o organizačný systém, ktorý je známy aj u ostatných Slovanov.¹⁷⁸ Desatinná a stotinná organizácia na Slovensku teda nie je importom maďarskejšieho nomádskejšieho obyvateľstva, aj keď vojenská demokracia staromaďarskejšieho etnika by dávala akési predpoklady pre jej uplatnenie sa. Príchodom Maďarov do Podunajska dochádza len k renesancii desatinnej a stotinnej organizácie, ktorá v 11. storočí je ešte v rozkve, avšak v 12. storočí a najmä od polovice 13. storočia postupne úplne zaniká. Pomerne neskorý zánik, v porovnaní s okolitými krajinami západných Slovanov, spôsobujú niektoré zvláštnosti hospodárskejšieho a sociálnejšieho vývoja Uhorska, na ktoré sme už poukázali, a ktoré boli i v súlade s funkciou, ktorú táto organizácia v 11. – 13. storočí vykonávala. Najzávažnejšie spomedzi týchto úloh sú: proces premeny slobodného maďarskejšieho pastiera na usadlého poľnohospodára, premena do Uhorska dovlečeného otroka na feudálneho poddaného. V tomto procese vytvárania sa poddanskejšieho triedy desatinná a stotinná organizácia zohráva úlohu mimoekonomického násilia. Kolektívnou zodpovednosťou desiatky pred súdom a vrchnosťou bráni zbíhaniu z pôdy, zaručuje nedotknuteľ-

¹⁷⁷ Hovorí o tom temer všetky kapitoly z tretej knihy zákonníka kráľa Ladislava z 11. storočia (Levente ZÁVODSZKY: *A sz. István, sz. László és Kálmán*, s. 172 – 180).

¹⁷⁸ Názory na pôvod i funkciu desatinnej organizácie u Slovanov sa rôznia. Porovnaj napríklad Danuta POPPE: *Ludność dziesiętnicza w Polsce wczesnośredniowiecznej*. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 64, 1957, č. 1, s. 3 – 31), ktorá usudzuje, že ide o zajatecké, otrocké obyvateľstvo usadzované v samostatných dedinách. Iného názoru je napríklad Zinovij Mihajlovič ČERNILOVSKIJ: *Vozniknovenije rannefeodalnogo gosudarstva u pribaltijskich slovia*, Moskva 1959), ktorý pod *desatinným* ľudom vidí s kniežaťom úzko zviazaný nevoľný ľud, ktorý je organizovaný mimo obcí. Inej mienky je V. Procházka (*Vlastnictví půdy u Polabsko-pobaltských Slovanů*. In: *Vznik a počátky Slovanů*, 4. Ed.: Jan EISNER. Praha : ČSAV, 1963, s. 93 – 94). Názory Borisa Dmitrijeviča GREKOVA o desatinnej organizácii u východných Slovanov (*Kyjevská Rus*. Praha : Gospolizdat, 1953, s. 517 n.) rozvíja Julian Vladimirovič BROMLEJ: K voprosu o sotne, kak obščestvennoj jačejke u vostočnych i južnych slavian v srednie veka. In: *Sbornik Istorija, folklor, iskusstvo slavianskich narodov*. Moskva 1963, s. 73 – 90). Odlišné názory o tejto organizácii a jej funkcii v uhorskom štáte porovnaj: Matúš KUČERA: Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva v ranostrednom Uhorsku. In: *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, s. 57 – 77, tam i ďalšia literatúra.

nosť súkromného vlastníctva a poslušnosť voči priamym nadriadeným – hradským úradníkom.

O vzťahu hradského obyvateľstva (*castrenses*) k pôde, o veľkosti i o druhoch feudálnej renty, o spôsoboch jej zvyšovania, o ostatných služobnostiach tohto obyvateľstva voči kráľovskému hradu i samému kráľovi a jeho sprievodu, o starých právnych zvyklostiach, o vzťahu úradníctva hradu k poddanskému obyvateľstvu a pod. nám poskytuje jedinečný obraz súbor privilégií pre hradské obyvateľstvo v Liptove, ktoré sú zachované síce až z 13. storočia, ale odrážajú, ako sa v nich výslovne spomína, starý, odpradávaný zaužívaný stav, ktorý je okrem toho stavom pomerne čistým, uchovaným v uzavretej horskej kotline, ktorá nepodliehala nárazovým sídliskovým zmenám a politickým výkyvom.¹⁷⁹

Zo všetkého, čo je k problému hradského zriadenia známe, však nijako nevyplýva, že by bolo hlavným zdrojom hospodárskych príjmov kniežata, či kráľa. Na peňažných i naturálnych dôchodkoch participuje čiastkou župan, ďalej hradské úradníctvo a časť služieb hradského obyvateľstva spĺňa verejné účely, ako je udržiavanie kráľovských ciest, opevňovanie hradov, kopanie priekop a navážanie valov, stavenie a udržiavanie plotov a pod.¹⁸⁰ Na dôchodkoch od hradského obyvateľstva kráľ participuje dvoma, župan jednou tretinou.¹⁸¹

Vo vznikajúcom uhorskom štáte sú však i také majetky, ktoré sú akýmisi „súkromnými“ majetkami kráľa, z výťažku ktorých sa kráľ nemusí s nikým deliť a na ktorých aj celá organizácia je domyselne zameraná na všestranné zaopatrenie kráľovského dvora, jeho početnej družiny, vojska a kráľovského

sprievodu. Tento majetok je na rozdiel od hradskej organizácie zorganizovaný ako systém *dvorcového hospodárstva* a obyvateľstvo, ktoré je usadené na tomto majetku, sa nazýva *dvorníci* (spomínané už v Štefanovom zákonníku ako *Udvornich*).¹⁸² Kedy vzniká toto dvorcové hospodárstvo, ktoré i s obyvateľstvom má slovanský názov?

O *dvoroch* vo veľkomoravskej hospodárskej organizácii vieme dosiaľ málo. Doteraz nebol odkrytý spoľahlivý nález dvorca,¹⁸³ a teda zatiaľ sa i ťažko vyjadrovať ku genéze tejto hospodárskej organizácie. V písomnom materiáli máme pre Uhorské kráľovstvo písomné doklady o jeho existencii už od 10. storočia. *Dvor* (*curia*, *curtis*) vystupuje hneď od začiatku v dvoch významoch: ako centrálny kráľovský dvor („... *sicut regis una est curia et ita unum sigillum persistat*“¹⁸⁴). V tomto význame bol známy v celej doterajšej historiografii. Termín *dvor*, *curia*, *curtis* má však aj iný význam; znamená osadu s obyvateľstvom usadeným na pôde, ktorá tvorí hospodárske stredisko väčšieho majetku a okolo je zgrupovaný systém osád s určitou organizáciou. Určiť, kedy vzniká v Uhorsku, respektíve na Slovensku takáto *dvorcová organizácia*, je zatiaľ dosť ťažké. Z písomných prameňov vieme, že v 10. storočí už *dvorec* v tomto význame existoval. Jeho jestvovanie je však typické len pre kráľovské majetky.¹⁸⁵ Pokiaľ sa s jeho existenciou stretáme na cirkevnom majetku, ide vždy o pôvodnú donáciu kráľa.¹⁸⁶ Na svetskom šľachtickom majetku *curia*, *curtis* poznáme až z 11. a najmä z 12. storočia.¹⁸⁷ Je pravdepodobné, že latinský termín *curia*, *curtis* nie je v Uhorsku novotvar prinesený

¹⁸² „Si quis illorum, qui vulgo udvornich vocantur, furtum comiserit...“ (2, XXI. In: Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 156).

¹⁸³ František GRAUS: *Říše velkomoravská*, s. 21. Tam i literatúra.

¹⁸⁴ *S. Ladislai decret. 3, III*. Curia je tu synonymom *regale palatium* (1, XLI. In: Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, passim).

¹⁸⁵ Už v zákonníku Štefanovom: „Si quis servorum curti regali aut civitati preficitur, testimonium eius inter comites recipiatur“ (2, XVI). Už tu sú odlíšené *servi curiae regalis* a *servi civitatis* (Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 155 neodôvodnene zamieňa termín *servus* za *senior*). Štefan I. listinou z roku 1001 dáva kláštora v Pannonhalme: „... curtem, que vocatur Cortou cum hominibus eidem pertinentibus tradidi“ (László ERDÉLYI: *Pannonhalmi főapátság története*, 1, s. 589). Ako svedok pri potvrdzovaní listiny z roku 1148 vystupuje Gereon *regie curie curam gerentis* (CDH, 2, s. 129).

¹⁸⁶ Kláštor v Bzovíku dostáva „curiu“ od comesa Lamperta v Pástovciach (okr. Levice), ale: „... vero Paztuch, ubi erat regalis curia, dedit rex Ladislaus cum sorore sua, quam dederat ei in uxorem ...“ (CDH 7/5, s. 102). Podobne zoborský kláštor má z kráľovského majetku dve tretiny v dedine Curtoiz (zrejme, z *curtis*), ktorú R. Marsina lokalizuje niekde v chotári dnešných Krškán. Upomína na ňu chotárny názov Davarčany-Dvorčany (Richard MARSINA: *Štúdie k slov. diplom.*, 1, s. 156) a pod.

¹⁸⁷ *Decret. S. Ladislai*, 3, XII („Si quis in curia nobilium furtum fecerit...“).

¹⁷⁹ Ide najmä o privilégium z roku 1265, konfirmované 11. 8. 1270 (najúplnejšie i najlepšie edovanie: Béla IVÁNYI: *A középkori oklevél-bizottság jelentése*, s. 878 – 881). Privilégium z roku 1279 (CDAC, 12, s. 256 – 257). Privilégium z roku 1257 (CDAC, 2, s. 280 – 281), K problému Liptova, jeho osadníctva i k hospodársko-spoločenskému vývoju porovnaj: Alexander HÚŠČAVA: Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia. In: *Sborník FFUK*, roč. 7, 1930, č. 58. (5), passim. Kritickú repliku na cit. Húščavovu prácu i na prácu V. Chaloupeckého, *Staré Slovensko*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1923, 420 s., prináša Daniel RAPANT: Starý Liptov. In: *Bratislava*, roč. 7, 1933, č. 3 – 4, passim.

¹⁸⁰ Najstaršie i najúplnejšie správy poskytuje zákonník kráľa Kolomana (Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 187 n.).

¹⁸¹ Biskup Oto Frisinský v diele *Gesta Friderici I. imperatoris* o tomto píše: „Hinc est, ut, cum predictum regnum per LXX vel amplius divisum sit comitatus, de omni iusticia ad fiscum regium duae lucris partes cedant, tertia tantum comiti remaneat...“ (Ferenc GOMBOS: *Catal. font. Hung.*, 3, s. 1767, č. 4121); podobne i zákonník kráľa Kolomana 1, XXV. (Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 186), prípadne i v Zlatej bule Ondreja II. (RHMA, s. 416, 433).

kňazmi zo Západu, ale že je synonymom slovanského termínu *dvor*, *dvorec*, ktorý prešiel i do jazyka starých Maďarov vo forme *udvar*.¹⁸⁸ Najpresvedčivším dokladom je systém osád tohto typu. Ak si urobíme výpočet najstarších osád aspoň v oblasti západného a južného Slovenska a prenesieme na mapu, zistíme, že systém dvorcov je najhustejší práve v hospodársky najvyspelejšom slovenskom území. Tieto dvorce pritom nevelmi rešpektujú hradske organizáciu. Aj majetok dvorcového systému je oddelený od majetku hradskeho obyvateľstva.¹⁸⁹ Pritom treba upozorniť, že nie v každej osade typu *dvor*, *dvorec* musela byť *curia regalis* už v 10. storočí. Na druhej strane rovnako vieme, že kráľovské a kniežacie dvorce boli i v osadách, ktoré majú názov iného typu než *dvor*. Podat presný obraz rozmiestenia týchto dvorcov sťažuje malé množstvo zachovaného písomného materiálu, najmä z takých kráľovských a kniežacích majetkov, ktoré nemenili vlastníka. Mnohé tieto dvorce aj z územia Slovenska možno však lokalizovať¹⁹⁰ a bolo by len žiaduce, aby tu bol uskutočnený systematický archeologický výskum. Jedine archeológia môže v budúcnosti rozhodnúť, či systém *dvorcovej organizácie*, ktorá v ranostredovekom Uhorsku nesie výraznú slovanskú terminológiu, má svoj počiatok už vo veľkomoravskej dobe. Isté však je, že táto organizácia je budovaná na hospodársky najvyspelejšom území, osídlenom poľnohospodárskym domácim slovanským (slovenským) obyvateľstvom. To teda znamená, že kniežacia a neskôr i kráľovská moc, vďaka tejto široko vybudovanej dvorcovej hospodárskej organizácii, získava veľkú materiálnu

a v neposlednej miere i vojensko-politickú prevahu nad ostatnou spoločnosťou tvoriaceho sa ranostredovekého Uhorska.

Dvorcová organizácia sa rozvíja najmä v 10. až 12. storočí. Pramenný materiál z konca 12. a začiatku 13. storočia ju už zachytáva v rozklade. Kráľ už neháji nedotknuteľnosť tohto svojho majetku, ako to robí napríklad svätý Štefan,¹⁹¹ ale rozdáva i tieto svoje statky.

Problematika tu však ostáva zodpovedaná tiež len čiastočne. Treba nám poznať obyvateľstvo, ktoré zaobstaráva všetky potreby pre kráľovský dvor, keď sa kráľ, ktorý ešte nemá pevné sídlo, na svojich cestách zastaví na svojom dvorci. Treba nám poznať organizáciu okolitých dedín, ktoré do dvorca prinášajú svoju rentu, svoje produkty, poznať okruh *služieb* v prospech kráľovského dvora.

V takomto kontexte problém organizácie a povinností *služobného ľudu* nebol historikmi riešený. Doteraz zaujali pozornosť našich bádateľov len tzv. *služobné osady* s výraznými slovanskými názvami, na ktoré u nás prvýkrát upozornil J. Hodál¹⁹² a po ňom J. Stanislav¹⁹³ a systematicky doteraz len R. Krajčovič,¹⁹⁴ ktorý spracúva problém na základe toponomasticko-filologického výskumu, a takto sa pokúsil o závery, často však ďalekosiahle, ktoré majú skôr charakter pracovných hypotéz týkajúcich sa počiatkov vzniku služobníckych osadných názvov, ako aj služobnostných povinností jednotlivých skupín tohto obyvateľstva. Osvetlenie podstaty služobníckej organizácie a jej funkcie v ranostredovekom štáte však nenachádzame v jeho prácach. Vznik služobných osád na našom území hľadá pôvodne už v dobe predštátneho zriadenia, v dobe kmeňového zoskupovania sa Slovanov v 8. storočí, neskôr opúšťa toto stanovisko a ich vznik i rozvoj kladie do 9.,

¹⁸⁸ Doklady, ako aj etymológia slova u Ján STANISLAV: *Slovenský juh v stredoveku 2*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 171 – 172; Provnaj: István KNIESZA: *A magyar nyelv szláv jövevényiszavai I/I*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1955, s. 539 – 541.

¹⁸⁹ Výrazne už v zákonníku kráľa Štefana (provnaj s pozn. 185). Podobne napríklad v listine z roku 1151, keď Gejza II. dáva kláštoru v Pannohalme „*terram cuiusdam udvornici cum duabus solummodo mansionibus*“ (László ERDÉLYI: *Pannonhalmi fűapátság története*, 1, s. 600; podobne i *CDAC*, 1, s. 209 – 210). O pôde dvorníkov sa, žiaľ, dozvedáme až vtedy, keď sú darovaní cirkvi. Prevaha týchto donácií je však až z 13. storočia, keď je už dvorcová organizácia v rozklade.

¹⁹⁰ Najstarší doklad zo Slovenska je z roku 1075: v Dvoroch nad Žitavou je kráľovský dvorec; 1113 dvorec v chotári dnešných Dolných Krškán; 1131 spomínaný starší kráľovský dvorec v Pástovciach (okr. Levice) „... *regalis curia* (...) *cum omnibus appendiciis, prediis, videlicet terra arabili, foeno, silvis et nemoribus, usure decem aratrorum sufficientem, et cum his hominibus (nomina...) quorum ius est in coquina, et cum equis suis servire et metere. Comes autem curialis erat Jula...*“; Dvorec pri Šali (lúka Udvardi v šalánskom chotári); dvorec pri Topolčanoch; dvorec v Bolerázi, doložený už v 13. storočí ako dávno jestvujúci; majetok *Zequi* pod hradom Krušovce a i.

¹⁹¹ *S. Stephani decr.*, 1, VI.

¹⁹² Juraj HODÁL: Včlenenie sa starých Maďarov do staroslovenského spoločenského zriadenia. In: *Historický sborník*, roč. 4, 1946, s. 304 – 306.

¹⁹³ Ján STANISLAV: Zo slovenského sociálneho miestopisu: Odras rozkladu rodového zriadenia v miestnych menách na Slovensku. In: *Jazykovedný sborník*, roč. 5, 1951, s. 58 – 95; TENŽE: Z toponomastiky Veľkej Moravy a starého Slovenska. In: *Slawische Namenforschung*. Ed.: Teodolius WITKOWSKI. Berlin : Akademie Verlag, 1963, s. 21 – 29.

¹⁹⁴ Rudolf KRAJČOVIČ: K otázke sociálneho rozvrstvenia slovanského etnika na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 4, 1956, s. 337 – 367; TENŽE: Najstaršie zamestnania v Tekove, Honte a Novohrade vo svetle historickej toponymie. In: *Slovenský národopis*, roč. 11, 1963, s. 169 – 192. Ako ucelenú teóriu najmä: TENŽE: Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov. In: *Historický časopis*, roč. 4, 1960, s. 222 – 234; TENŽE: Metódy a perspektívy výskumu slovanských služobníckych osadných názvov. In: *Slawische Namenforschung*. Ed.: Teodolius WITKOWSKI. Berlin : Akademie-Verlag 1963, s. 30 – 33.

potom i do 10. – 11. storočia a chápe ich už ako proces sociálneho navrstvovania sa a ako produkt vývoja súkromného šľachtického majetku. Pre vysvetlenie častej zmeny svojich názorov však autor neprináša nijaký závažnejší dokumentačný pramenný materiál. Labilita Krajčovičových záverov je zapríčinená veľmi úzkou heuristickou základňou, ktorá vyčerpáva vlastne len jeden druh prameňov – toponomastiku. Úplne necháva stranou bohatý listinný materiál, ktorý je v Uhorsku k tejto téme (v porovnaní s Čechami i Poľskom) obzvlášť veľmi početný a zaujímavý. Nedôsledné, svojvoľné je i narábanie s archeologickým pramenným materiálom. Pritom i sama toponomastická heuristická základňa neadekvátne odráža stav a výskyt služobníckych osád, lebo v Krajčovičových prácach chýbajú služobnícke osadné názvy zapísané v maďarskom jazyku, ktoré sú jednak prekladom (kalkom) starých slovanských názvov, jednak vznikajú zo slovného fondu tohto jazyka. Už v roku 1921 maďarský jazykovedec Emil Jakubovich vypočítava viac než dve desiatky služobníckych maďarských názvov¹⁹⁵ a k mnohým zhromaždili doklady aj autori I. Szamota. A Gy. Zolnay vo svojom historickom slovníku maďarského jazyka.¹⁹⁶ Aj keď ide o výbery tendenčné, výbery v neprospech slovanského etnického elementu a jeho jazyka, správne posúdenie maďarskej služobníckej nomenklatúry môže zohrať vážnu úlohu v skúmaní počiatkov služobníckej organizácie a vzniku služobníckych osád. K metóde Krajčovičovej práce i jeho doterajším výsledkom sme zaujali stanovisko v diskusnej stati,¹⁹⁷ v ktorej sme sa pokúsili vysvetliť aspoň niektoré poznatky zo štúdia ďalšieho pramenného materiálu, týkajúceho sa vzniku a funkcie služobníckeho obyvateľstva, jeho organizácie i osád, v ktorých žije. Súčasne s touto diskusnou staťou vyšla i štúdia B. Krzemienskej a D. Třeštíka, ktorá skúma problém služobnej organizácie v Čechách.¹⁹⁸ Výsledky týchto dvoch od seba nezávisle vznikajúcich prác sú v základných otázkach vo vzájomnej zhode, čím potvrdzujú predpoklad, že pomer medzi českou, uhorskou a podľa doterajších znalostí problému aj poľskou¹⁹⁹ služobnou or-

ganizáciou je tak nápadný, že skôr-neskôr si bude nutné položiť otázku o ich vzájomnom ovplyvňovaní sa, či skôr o ich spoločnom pôvode. O tom, že bohatý uhorský pramenný materiál s možnosťou presnejšej chronologizácie bude hrať hlavnú úlohu pri riešení tohto problému, niet pochyb. Z doterajších poznatkov a štúdia služobníckej organizácie na Slovensku (doplňujúco k uvedenej diskusnej stati) možno veľmi krátko rezumovať:

Vnútorne rozčlenenie kráľovského majetku na *obvody*, spravované *comesom* a ostatným úradníctvom príslušného *bradu* a na *obvody*, ktorých strediskami sú *kráľovské dvorce* spravované iným *úradníctvom*, podliehajúcim priamo funkcionárom ustanoveným pri kráľovskom dvore (*magistrom*), iste nie je jav náhodný a musel mať svoje opodstatnenie. Bližšia spätosť dvorcového majetku priamo s kráľovským dvorom a jeho potrebami vyplývala z funkcie, ktorú kráľovský dvor požadoval.

Je známe, že tento dvor v počiatkoch uhorského štátu, tak ako aj v iných krajinách, nemal pevné sídlo a kráľ nielen obrazne, ale i skutočne vládol celej krajine takým spôsobom, že cestoval z miesta na miesto, kde to potreby vyžadovali, a tu riešil otázky správy i výkonu moci vo svojom kráľovstve. Na jeho ceste po krajine ho sprevádzalo nielen jeho dvorské úradníctvo a početná kráľovská družina, ale aj stále vojsko. Také si vydržoval už knieža Gejza. V dobe neistoty, nepevného a slabo organizovaného vznikajúceho štátu, bolo najistejšou zárukou skutočnej moci kniežaťa – kráľa, ako aj zárukou vykonávania jeho nariadení a rozhodnutí. Uspokojiť túto viacpočetnú masu obyvateľstva náročného na spotrebu, ktoré z hľadiska spoločenskej výroby bolo neproduktívnym elementom, bola úloha nadmieru ťažká. Kráľovský dvor, družinu, úradníctvo i spomínané vojsko bolo treba zabezpečiť všetkými produktmi poľnohospodárskej výroby, zariadiť prípravu potrebného jedla, pitia a posluhovania pri spoločnom stolovaní (stolníčení), postarať sa o opateru, nakŕmenie i ustajnenie koní a iného dobytku, vydržiavať čerstvé odpočinuté kone pre ďalšiu cestu kráľa, poskytnúť dvoru všetky služby, počínajúc ubytovaním, osobnou hygienou (kúpeľ, pranie bielizne a pod.), až po obveselenie a zábavu dvora. Z posledného uvedeného dôvodu bolo tiež potrebné postarať sa o organizáciu a zabezpečenie poľovníckych honov, starostlivo strážiť lesy a kráľovi vyhradené loviská, potoky a jazerá na rybárčenie, zabezpečiť pre dvor i dvorskú armádu dostatok najrozličnejších remeselníckych výrobkov od úžitkového tovaru až po vojenskú výzbroj a výstroj. V národne pestrom Uhorskom kráľovstve však bolo potrebné zabezpečiť

¹⁹⁵ Emil JAKUBOVICH: Bottal-ütő-besenyő. In: *Magyar Nyelv*, roč.17, 1921. s. 119 – 120.

¹⁹⁶ István SZAMOTA a Gyula ZOLNAY: *Magyar oklével szótár*. Budapest : Kiadja HornyánszkyViktor könyvkereskedése, 1906, passim.

¹⁹⁷ Matúš KUČERA: K problému včasnostredovekej služobnej organizácie na Slovensku, In: *Historický časopis*, roč. 12, 1964, č. 4, s. 552 – 571.

¹⁹⁸ Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TŘEŠTÍK: Služebná organizace v raně středověkých Čechách (ďalej Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TŘEŠTÍK: *Služebná organizace*). In: *Československý časopis historický*, roč. 12, 1964, s. 637 – 667.

¹⁹⁹ *Tamže*, s. 639 – 641; Matúš KUČERA: K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku (ďalej Matúš KUČERA: *K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie*). In: *Historický časopis*, roč. 12, 1964, s. 554.

dokonca tlmočnicke služby,²⁰⁰ ale tiež rôzne druhy dopravy a prepravy a tak tiež ponúkať dvoru celý rad ďalších služieb.

Základná a najväčšia časť z týchto povinností však doliehala na poľnohospodársku výrobu. Pritom poľnohospodárstvo v ranom stredoveku, so svojimi nízkymi výnosmi, v rokoch neúrody často nestačilo reprodukovať ani vlastnú pracovnú silu,²⁰¹ nieto aby mohlo prinášať rozsiahlejší nadprodukt potrebný pre výživu poľnohospodársky neproduktívnej časti obyvateľstva. V Uhorskom kráľovstve jediným stabilným, a dobre organizovaným poľnohospodárstvom s dlhšími tradíciami i skúsenosťou, bolo len poľnohospodárstvo tu žijúcich Slovanov. Pastiersky spôsob života starých Maďarov v 9. – 10. storočí bol v hlbokéj kríze.²⁰² Prechod pastierov k poľnohospodárskej výrobe, ako najlepšie dokazuje neskorší príklad Kumánov, bol zdĺhavý, proces premeny slobodného pastiera na poddaného roľníka namáhavý. Sprevádzali ho vzbury, ktoré boli odpoveďou na násilie štátnej moci sprevádzajúcej tento proces.²⁰³ V takejto situácii si knieža – kráľ nemohol dovoliť vydržiavať pri každom hrade, pri každom dvorci početné služobnícke a remeselnícke obyvateľstvo na spôsob susednej franskej, či bavorskej ministeriality,²⁰⁴ ale musel siahnuť k zvláštnej organizácii (ktorú zhodou okolností poznáme z Poľska i Čiech). Preto usádzal jednotlivých služobníkov a remeselníkov na pôde, často ich zoskupil v samostatné osady (odtiaľ názvy služobníckych osád), organizačne zgrupoval do jedného dvorca a poveril ich službami, odvádzaním poľnohospodárskych a pastierskych produktov do kráľovského dvorca, vykonávaním remeselníckych služieb, odvádzaním výrobkov atď. Týmto bola vyriešená základná a najpálčivejšia otázka – výživa a zásobovanie a súčasne boli zabezpečené mnohostranné potreby a služby kráľovského dvora, jeho sprievodu a vojska.

Miesta, kde boli budované kráľovské dvorce, boli často strategické body, na ktorých predtým stáli staroslovanské hradiská ako staré zaužívané

hospodárske i organizačné strediská.²⁰⁵ Boli to často menšie, v listinách neznáme hradiská, a bude úlohou archeológie odkryť ich a podať o nich viac informácií. Iné dvorce sa vôbec neviazali na starú hradskú sústavu a sú akými prirodzenými centrami širšieho poľnohospodárskeho zázemia. Takými, z listín známymi, na juhozápadnom Slovensku sú napríklad Dvory nad Žitavou, Pástovce, Dvorec v oblasti Šale, o ktorom máme aj dôvod predpokladať, že bol nejaký opevnený,²⁰⁶ Boleráz²⁰⁷ a iné doteraz známe i neznáme, doterajším štúdiom neobjavené strediská. Pri význačnejších hradoch, akými boli napríklad Bratislava, Nitra, Ostrihom, bol kráľovský dvorec v podhradí alebo v blízkosti hradu²⁰⁸ a často tu bývalo i trhovisko (*locus fori, villa forensis*), kde sa prebytočná časť týchto kráľovských produktov realizovala v zmennom procese. Dobré to vidieť napríklad v listine z roku 1276 týkajúcej sa vyčlenenia majetku ako kráľovskej donácie pre Abu, syna Abovho, z majetku pri Hlohovskom hrade,²⁰⁹ na ktorom kráľ už predtým usadil hostov (*hospites*). Z popisu majetku vyplýva, že tu boli *duo loca fori*. Jedno patrilo spomínaným hostom a druhé patrilo k Szolagyörskému hradu (*castro Zulgaiauriensi pertinentem*) a obe boli navzájom od seba oddelené (...*ubi sunt due mete terre que separant predictae loca fori*...). Veľká časť služobníckeho a remeselníckeho, obyvateľstva, ktoré bolo usadené na pôde, zviazané služobnosťami, poplatkami a dávkami pre kráľovský dvorec, nazýva sa spoločným slovanským menom *dvorníci*.²¹⁰ Po prvý raz sa spomínajú už

²⁰⁰ Tým je vysvetliteľné, že služobnícke obyvateľstvo takéhoto zamerania v Poľsku i v Čechách chýba. Rovnako ani osady typu Tlmače, ktoré sa na Slovensku viackrát vyskytujú, v Čechách nie sú. Porovnaj Barbara KRZEMIENSKA a Dušan TŘEŠTÍK: *Služebná organizace*, s. 656.

²⁰¹ František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu*, 1, s. 119 n.

²⁰² Erik MOLNÁR: *A magyar társ. tört.*, s. 107 n.

²⁰³ Bohaté súčasné informácie o snahe štátnej moci pripútať slobodných pastierov poddanými povinnosťami k pôde obsahuje najmä 3. kniha Zákonníka kráľa Ladislava, ako aj niektoré state Kolomanových dekrétov (Levente ZÁVODSZKY: *A szl. István, szl. László és Kálmán*, s. 172 – 194).

²⁰⁴ O jej vývoji a funkcii v susednom Bavorsku porovnaj: Philippe DOLLINGER: *L' évolution des classes rurales en Bavière*. Paris : Belles Lettres, 1949, s. 286 – 310.

²⁰⁵ Takýto dvorec vyčlenil na základe toponomastiky už R. Krajčovič v Majcichove, čo potvrdil aj archeologický prieskum (*Počiatky feudalizmu u nás*, s. 223 n.). Ešte v listine z roku 1310 sa však spomína, že v Majcichove existoval hrad („... terram populorum castri similiter Moyteh nuncupatam ...“, *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár* (ďalej CDHA) 1. Eds.: Imre NAGY a Gyula NAGY. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1878 s. 204).

²⁰⁶ Roku 1297 vojaci z Rakúska sa kdesi v Deákoviach opevnili a odtiaľ pustošili krajinu. Tento údaj dovoľuje predpokladať, že tamojší dvorec, ktorý nebol na hradišti, mal už predtým nejaké opevnenie, ktoré spomínané vojská využili (*Apponyi oklevéltár*, 1, č. 22, s. 36 – 41).

²⁰⁷ Hypoteticky na základe jazykovedných dedukcií predpokladať existenciu staroslovanského hradiska v Bolerázi ako strediska služobníckych osád nie je potrebné. Listina z roku 1248 hovorí, že tu jestvoval kráľovský dvorec (*MEccStrig.*, 1, s. 371 – 372).

²⁰⁸ Bližšie údaje porovnaj: Matúš KUČERA: *K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie*, s. 561 – 564.

²⁰⁹ Listina je publikovaná v *RRSA*, 2, 2 – 3, č. 2686, s. 155 – 156.

²¹⁰ Výklad slova i etymológiu porovnaj István KNIEZSA: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, 1, 1. Budapest : Akadémiai kiadó, 1955, s. 539 – 541.

v *Zákonníku krále Štefana I.*, teda na rozhraní 10. – 11. storočia.²¹¹ Pôdu, na ktorej je toto obyvateľstvo usadené, kráľ v listinách dôsledne nazýva ako – *terra udvornicorum nostrorum* a býva výrazne oddelená hraničnými znakmi od pôdy ostatného hradského obyvateľstva. *Dvorníci* sú len na kráľovskom majetku; svetská, či cirkevná šľachta, ako aj kláštory dostávajú dvorníkov s kráľovskou donáciou. Za týchto nových majiteľov sa pôvodné poslanie obyvateľov niekedy mení, presúvajú ich do skupiny obyčajných poddaných a *dvorníci* sa tomuto procesu bránia. Známy je napríklad odpor *dvorníkov* zo Šále, ktorí sa bránia zmenám feudálnej renty, ako aj novým služobným povinnostiam, ktoré na nich uvaluje nový majiteľ – pannonhalmský opát Uriáš.²¹² Poddaní si zvolili svojich zástupcov a predostierali svoje žiadosti kláštora. *Dvorníci* sa sťažovali, že opát ich núti každý mesiac odovzdávať priadzu na jednu rybársku sieť, nosiť ju do kláštora a dávať chlieb i tým, ktorí pletú sieť. Okrem toho ich opát núti upravovať záhrady pri kláštore v Pannonhalme a platiť aj desiatky. Tesári, kožušníci, pekári, ševci, ako aj iní dvorskí služobníci sa zas sťažujú, že hoci si konajú svoju povinnú službu, opát ich núti stále voziť naložené vozy po celej krajine. Aj služobníci, ktorí slúžia opátstvu na svojom koni (*equestrium servientium*), sa sťažujú, že opát ich núti dávať koňa aj opátovým poslom, opát neposkytuje ich koňom krmivo, hoci by mal, berie ich kone za hranice (raz im vzal do Ríma 22 koní a už nikdy ich nevrátil) a okrem toho ich núti kosiť trstinu, kosiť a voziť seno, dávať od jednej usadlosti 5 kôp obilia, na čo všetko vraj nemá právo. Svoje sťažnosti predostreli i rybári zo Šále, ktorí sa búria proti novote, že musia miesto rýb odovzdávať jedno ferto a proti požiadavkám nosiť ovocie do kláštora, voziť kolesá, pásť ovce a dobytok. Ak to vraj nerobia, opát ich necháva biť alebo ostrihať, teda označiť znamením, ktoré sa používalo pre trestanie otrokov (oholenie do polovice hlavy). Sťažovali sa i služobníci z dediny pastierov svíň (*de villa custodum porcorum*) a ďalší poddaní a služobníci (*jobagiones et officiales*) kláštora.

Na riešenie sporu boli vyslaní ako právni rozhodcovia, zmierovací sudcovia a sprostredkovatelia mních Enoch a magister Kognoscens, ktorí po vypočutí výpovedí, dôkazov a dôvodov oboch stránok vzali výsadnú listinu palatína Mikuláša, poradili sa a vyniesli podrobné rozsudok o povinnostiach jednotlivých skupín služobníckeho obyvateľstva. Ako sa totiž ukázalo, mnohé sťažnosti poddaných boli opodstatnené. V novej výmere povinností sa

im preto odbúrava celý rad služieb, ktoré od nich vyžadoval opát. Tento obsahly, no pomerne presný doklad z počiatku 13. storočia ukazuje, že služobnícke obyvateľstvo malo na kráľovskom majetku nižšie povinnosti, ako od nich vyžadoval nový pán – feudál, cirkev. Doklady tohto druhu by bolo možné rozmnožiť z rôznych teritórií starého Uhorského kráľovstva.

Sociálne a právne postavenie *dvorníkov* – teda služobníckeho obyvateľstva – je upravované kráľovskými nariadeniami už v 10. – 11. storočí. Ide o poddanské obyvateľstvo, ktoré môže kráľ premiestňovať podľa svojej ľubovôle, no je tu i obyvateľstvo, ktoré je na *svojom*, občinovom majetku a ktoré sa vzpiera prijať do svojho dedinského *consortia* ďalších osadníkov určených kráľom. Napríklad kráľovskí koniari (*agazones*) z dediny Zecul (dnes Nagy a Kis Székely v Maďarsku) obvinili kráľovských taverníkov z tej istej dediny, že sú vyhnancami bez pôdy (*quod extorres essent*). Magister Demeter poslal obe skupiny služobníkov prostredníctvom kráľovho človeka, *pristalda* (*pristav*) do Varadína k *Božiemu súdu*, a tu sa obe stránky dohodli tak, že taverníci dostanú polovicu im určenej pôdy, spoločne zaplatia súdne trovy a poplatok kráľovskému pristaldovi zaplatia kráľovskí taverníci.²¹³ Služobnícke obyvateľstvo teda považuje pôdu, na ktorej je usadené, za svoj dedičný majetok. Tak akýsi Zoba v mene svojich spoluobčanov z dediny Tesáre (v Železnej/Vášskej župe) obvinil dvoch mužov (Gregora a Czuna) z kráľovských služobníkov (*quosdam ministros regis*), že si neprávom prisvojili akúsi pôdu, ktorá vraj patrí hradu. Vyhlásili však, že: *eandem terram esse hereditariam*, t. j. že sú vlastníckmi tejto zeme. Spor sa dostal až do Varadína a tu súd rozhodol takto: štvrtú časť pôdy dostane žalujúca strana. Zvyšujúce tri časti sa rozdelia na päť dielov, z ktorých tri dostane služobník Gregor spolu so svojimi podielníkmi (*cum condvisoribus suis*) a zvyšujúce dve časti zas Czuna *cum consortibus suis*. Oba kráľovskí služobníci však zaplatia súdne trovy a poplatok pristaldovi.²¹⁴

Už z uvedených dokladov možno uzavrieť, že v prípade kráľovských dvorníkov nejde o obyvateľstvo, ktoré by ako celok malo bližšie k postaveniu *otrokov*, *nevoľníkov*, ale o obyvateľstvo, ktoré malo bližšie k *slobodným* (*liberi*). V zákoníku kráľa Štefana I. sa o tom píše: „Ak niekto z tých, ktorí sa nazývajú udvorníci, spácha krádež, nech je podľa zákona slobodných odsúdený, ale svedectvo týchto medzi slobodnými nech sa neprijíma“.²¹⁵

²¹¹ *Sancti Steph. Decret.* 2, XXI (Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 156).

²¹² *CDAC*, 6, s. 538 – 544. (Listina je z roku 1233.)

²¹³ *Regestrum Varadiense*, č. 268, s. 253.

²¹⁴ *Tamže*, č. 313, s. 271.

²¹⁵ *Sancti Steph. Decret.* 2, XXI (Levente ZÁVODSZKY: *A szt. István, szt. László és Kálmán*, s. 156).

Časť služobníckeho obyvateľstva však iste vzniká i z pôvodných otrokov, nevoľníkov.²¹⁶ Vyplýva to jednak z donácií, keď je toto obyvateľstvo darované s celým jeho budúcim potomstvom. Výstižne listina Belu IV. z roku 1244, ktorá ukazuje, že *kráľovskí dvorníci* sa ešte stále rozdeľujú aj podľa toho, z ktorej sociálnej kategórie vyšli, teda, či sa ako slobodní dvorníci narodili, alebo sa slobodnými dvorníkmi len stali. Kráľ teda uvádza vec na pravú mieru, „*quia plerique ex udvariniciis suis libertatis sibi nomen usurpare consuevisent, placuisset eos, qui liberi sunt in eodem gente ac qui liberi udvarnicorum vocari consuevisent, sub numero designari...*“, a to do desiatkovej sústavy.²¹⁷ Napriek tomu sociálne postavenie *kráľovských dvorníkov* bez rozdielu, z akej sociálnej skupiny vzišli, je lepšie v porovnaní s ostatnými skupinami obyvateľstva. Ukazuje sa to najmä v takých prípadoch, keď kráľom darovaní služobníci sa snažia späť dostať medzi obyvateľstvo, z ktorého vzišli. V rokoch 1135 – 1139 až dvakrát zbehli poddaní Bzovického kláštora medzi kráľovských komorníkov a zbrojárov, no po obidva razy sa ich podarilo opätovi dostať späť na majetok kláštora.²¹⁸ Dvadsaťštyri rodín darovaných podľa tradície už za kráľa Štefana Bakoňbelskému kláštora, ktorých služobnosť spočívala v doprave soli zo sedmohradských solných baní, dvakrát sa pokúšalo ujsť a vrátiť sa medzi kráľovských dvorníkov, vždy však boli prinavrátení kláštora.²¹⁹ Služobnícke obyvateľstvo z Dvorov nad Žitavou šlo až tak ďaleko, že nielen odoprelo povinnú služobnosť svätobeňadickému kláštora, ale aj tvrdilo, že kláštor v dedine nemá žiadny majetok, žiadnu pôdu. Opät však

predostrel listinu, uhájil svoj nárok na majetok a poddaných mu späť vrátili a potrestali.²²⁰ Tak isto služobnícke obyvateľstvo zo Slepčian, ktoré bolo povinné slúžiť vlastnými koňmi, *servientes in equo proprio, qui vulgo Luosicsag*, odoprelo služobnícke povinnosti tomu istému kláštora. Poddaní však boli zastrašení, „rozpamätali sa“, že boli kláštora darovaní Štefanom III., a prosili, aby kláštor zachoval aj ich dávnejšie služobnícke zvyklosti. Okrem zmienenej služobnej povinnosti, dávali kláštora naturálnu rentu (trojročného brava, chleby, pivo, krmivo), peňažnú rentu i zvláštne dávky pri príležitosti kráľovského príchodu.²²¹ Výhodnejším sociálnym postavením služobníckeho obyvateľstva treba vysvetliť i to, že vyňatie obyvateľstva spomedzi hradského ľudu (*castrenses*) a poverenie ho služobníkmi povinnosťami je veľmi často zlistinené.²²² Hradské obyvateľstvo hľadalo so zrejmu závisťou na túto *exemptiu*. Lepšie sociálne postavenie služobníckeho obyvateľstva bolo dané i tým, že bolo obyvateľstvom vysoko špecializovaným, s cennými výrobnými návykmi či už v odvetviach poľnohospodárskej výroby, so skúsenosťami v dobytčárstve a pastierstve vôbec alebo s praktickými znalosťami v rybárstve a poľovníctve, s kuchárskym majstrovstvom, no najmä s remeselníckou zručnosťou vypestovanou výrobnými tradíciami v rôznych vysoko odborných a špecializovaných remeselníckych profesiách cez celé generácie. Naš listinný a toponomastický materiál poskytuje o tom bohaté údaje. Pri jeho ďalšom štúdiu však bude možné podať obraz o celej pestrosti a rozmanitosti špecializácie jednotlivých skupín služobníckeho obyvateľstva.

V súvislosti s výskumom najstarších uhorských dejín treba znovu povedať, že remeselníctvo v služobníckej organizácii má temer celú svoju terminológiu zo slovanského jazyka. Terminológia v rybárstve – ako o tom

²¹⁶ „Vduornici regis de villa Fonchol impetierunt quosdam de praedio Gueris, filii Nanae comitis, quorum nomina sunt haec: Nuhu, Vidu, Andreám, Fatam Mogdut, dicentes, quod eorum essent conservi. Hli autem dixerunt, se esse liberos, et hoc idem dominus eorum contestatus est. Nicolaus itaque comes Palatinus, dato pristaldo nomine Cyama, misit utramque partem Varadinum, ubi praedicti uduornici seipsos recognoscentes coram curiali comite ipsorum, nomine Mekeyn et pristaldo iamdicto, memoratum Nunhu subterfugerunt, dicentes, quod non esset de conseruitute eorum, sed falsa opinione ipsum impetiissent. Vid autem, portato ferro, iustificatus est; reliqui vero tres, sciicet Andreas, Fata et Mogd combusti sunt.“ (*Regestrum Varadiense*, č. 285, s. 260). Podobný je prípad z malého Žitného ostrova (*CDAC*, 2, s. 216).

²¹⁷ *Codex diplomaticus patrius*. Ed.: Iván NAGY et al., 1 – 8. Jaurini et Budapestini, 1865 – 1891, vol. 8, s. 42; podobne v listine z roku 1186 (*tamže*, 6, s. 4); *CDAC*, 6, s. 164.

²¹⁸ *CDH*, 7/5, s. 105 – 106, č. 54.

²¹⁹ Služobnícka povinnosť týchto rodín je ťažká. Vždy štyria susedia spolu dopravujú pre kláštor soľ. Ročne sú povinní dopraviť pre kláštor 6 000 kusov kamennej soli. „Regnante itaque rege Stephano, quidam diabolico instinctu voluerunt predictas familias a servicio supradictae ecclesiae subtrahere, et in mimisterio uduornicorum subiugare ...“ (*Pannonbalmi főapátság története*, 8, s. 272; o správnom datovaní *tamže*, s. 247).

²²⁰ *MEccStrig*, 1, s. 267.

²²¹ *Tamže*, 364 – 365.

²²² Na žiadosť ostrihomského arcibiskupa Jóba roku 1209 bolo: „...VII mansiones ciuiliū de iurisdictione Castri Golgoucenses, exemptas... cum totali terra eorum Ecclesiae Beati Adalberti perpetuo contulissef. homines praetaxati de voluntate propria tempore nostro pincernariae servitutis officio se obligaverunt; eo pincernis nostris nexu coniuncti, quod in filios filiorum ab ipsis nequent seiungi, nec a ceteris officialibus nostris, de quocunque alio inpeti possint seruicio, sed adictum sibi cum pincernis nostris de villa Cem perpetuo exsequantur officium“ (*MEccStrig*, 1, s. 194). Premonštráti v Šahách na žiadosť ich prepošta Ladislava dostávajú roku 1277 v tekovských dedinách Domaša a Máiaš pôdu „...ad duo aratra sufficientem, super qua duo castrenses, in numerum vduornicorum translati, residebant, similiter cum omnibus pertinencijs et utilitatibus suis perpetuo possidendam ...“ (*MEccStrig*, 2, s. 74 – 75).

presvedča posledná štúdia významného maďarského slavistu E. Moóra²²³ – je tiež zo slovanského jazyka. Dnes už je samozrejmé konštatovanie, že to platí v poľnohospodárskych služobníckych profesiách. Rovnako veľká časť poľovníckych služobníckych pomenovaní je tiež zo slovanského jazyka. Predbežne sa zdá, že v služobníckej organizácii to bude len pastierstvo a služba s koňmi, kde sa výraznejšie uplatnil maďarský etnický element. Aj toto potvrdzuje náš doterajší záver, že služobnícka organizácia ranostredovekého Uhorského kráľovstva vo svojom základe spočívala najmä na slovanskom starousadlom poľnohospodárskom a remeselne špecializovanom obyvateľstve. K podobným záverom dospieva aj toponymia. Z aktuálnych vedeckých výsledkov je vidieť, že najhustejšia sídlisková sieť služobníckych osád so slovanským jazykovým základom v názve sa nachádza v Zadunajsku a na starom teritóriu Nitrianska, najmä v Bratislavskej stolici. Tiež však u slovanského obyvateľstva na hornej a strednej Tise, kde však táto organizácia bola menej rozvinutá ako v západnej časti krajiny.

Ak vychádzame z tohto záveru pri zodpovedaní najzávažnejšej otázky, ktorá znie – akú úlohu zohráva služobnícka organizácia v procese vzniku a upevňovania uhorského štátu, dostaneme odpoveď, ktorá je pre dejiny Slovenska a Slovákov mimoriadne závažná. Silná, dobre zorganizovaná služobnícka a hospodárska organizácia zabezpečovala prevahu, a tým aj upevnenie kniežacej, neskôr kráľovskej moci, zabezpečovala vnútornú hospodársku, správnu a v konečnom dôsledku i vojenskú stabilitu vznikajúceho štátu, jeho stabilitu, zachovanie a upevnenie. Bol to teda podiel starousadlého slovenského obyvateľstva na tvorbe a upevnení uhorského štátu, ktorý mal na jeho vzniku rozhodujúci podiel.

O tom, či služobnícka organizácia vznikla už na Veľkej Morave, zatiaľ nemožno vysloviť jednoznačnú mienku. Rozkvet služobníckej organizácie spadá najmä do 10. – 12. storočia. V 13. storočí pretrvávajú len niektoré časti služobníckych odvetví. Najmä poľovnícke služby, s ktorými sú spojené i rôzne hájnícke služobnosti, ktoré chránia lesné bohatstvo kráľa (ako aj ryby, zverinu vo vyznačených kráľovských revíroch). Na Slovensku tieto služobnosti nielen že pretrvávajú, ale v ešte v prvej polovici 13. storočia na niektorých teritóriách sú znova budované a revitalizované. Najmä na kráľovskom majetku pri Zvolenskom hrade.²²⁴ Poľovnícke služobnosti ostávajú

²²³ Elemér MOÓR: Slawischer Einfluss auf das Fischerei – und Jagdwesen der Ungarn im Mittelalter im Lichte des sprachlichen Materials. In: *Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 12, 1 – 2, Budapest : 1963, s. 1 – 56.

²²⁴ Ondrej II. roku 1232 presúva do právomoci Zvolenského hradu niektoré dediny z Nitrianskej stolice, z Tekova a zároveň ich „... quasdam villas castrensiarum in

ďalej na Spiši.²²⁵ V Liptove i v Turci naďalej trvá stará prax odovzdávania kuníh a iných kožík.²²⁶ V druhej polovici 13. storočia celá služobnícka organizácia je však už v hlbokom úpadku a rozklade. Mnohé osady ostali opustené a v listinách z tejto doby sa už len pripomína, že niekedy na tej či onej zemi boli usadení nejakí služobníci. Príčiny týchto zmien sú v celkovej zmene hospodárskej štruktúry naturálneho hospodárstva, v rozvoji výrobných síl, v rozširovaní peňažnej renty a obchodu a v dôsledku toho i vzniku mestských sídlisk, ako stredísk výroby a obchodu, ako aj v celkovom upevňovaní vzniknutých feudálnych vzťahov.

Okrem kniežacieho – kráľovského majetku, ktorému sme v našej štúdii venovali pozornosť, v ranostredovekom Uhorskom kráľovstve existuje už aj pomerne veľký majetok svetských veľmožov a rytierov a to už od začiatku 11. storočia (ojedinele i skôr). V tom istom období sa dá dokumentovať aj rozsiahly majetok cirkevných inštitúcií a kláštorov. Cirkev sa veľmi skoro emancipovala od kráľovskej moci; oveľa skôr, ako sa to podarilo cirkvi v Čechách. Tým aj vývin na cirkevnom majetku, ktorý sa stáva vzorovým feudálnym majetkovým celkom, ide trochu odlišným spôsobom, samostatnejšou

officium vduornicorum nostrorum de novo transtulissemus...“ Pretože v tej súvislosti malo dôjsť i k zmene cirkevného desiatku, ostrihomský prepošť Tomáš bol u kráľa so žiadosťou, aby naďalej platili celý desiatok v obilí ako predtým (*CDAC*, 11, s. 2 – 11). O kráľovských hájnikoch (*custodes silvarum*), rybároch (*piscatores*) a inom, s poľovníctvom zviazanom služobnom obyvateľstve, porov.: *CDH*, 4/2, s. 60, 213 a 4/3. s. 143; „...terra piscatorum nostrorum“ v Radvani (*CDAC*, 12, s. 453); „...centurio de superiori villa custodum siluarum“ (*CDAC*, 12, s. 358). Keď roku 1282 Ladislav IV. daruje „terre seu silve Ponyk vocate antedictam“ a kráľom vyslaná komisia našla túto zem „desertam, vacuum et inhabitatoribus per omnia destitutam, nec venacioni congruentem, neque aque etiam vtiles sunt, vt in eadem piscantur...“, zisťuje tento stav tiež za prítomnosti „omnibus piscatoribus et custodibus suarum vestrarum de Zolium“ (*CDAC*, 12, s. 563 – 365).

²²⁵ Tu sa často spomínajú najmä kráľovskí služobníci nazývaní *draucarii*, porovnaj napríklad: *RRSA*, 2/2 – 3, s. 295, č. 3160, *Drauz*, *Draszczrete*; podobne *CDH*, 4/3, s. 137; *tamže*, s. 195 – *centurio drauchariorum* a i.

²²⁶ V listine z roku 1261 pre Liptov: „Item super facto marturinarum ac asperiolarum recurretur ad privilegium populorum de Thuruch, ut si ipsi populi de Thuruch pelles marturinas et speriolinares seu census pro eisdem aut neutrum predictorum solvere consueverant, eadem consuetudo observabitur inter ipsos“ (*CDAC*, 12, s. 500); o tom, že niektoré dediny z hornej Trenčianskej stolice patriace k hradu Hričov mali možnosť dávať miesto poľovníckej služobnej povinnosti poplatok, hovorí sa i v listine z roku 1282 („...daret in titulum uendicionis Centum marcas...“, *Codex diplomaticus patrius*, 6, s. 278), čo by svedčilo o tom, že v 13. storočí postupne mizne i táto služobnosť. O tom však, že roku 1222 si kráľ ešte niektoré služobnosti (*agazones, caniferi, falconarii, pastores porcorum* a i.) chráni a upravuje ich vzťah k inému obyvateľstvu, porovnaj: *RHMA*, s. 414 – 417.

cestou, ako na ostatných majetkoch v krajine. Proces završenia feudálnych vzťahov tu prebehol oveľa skôr ako na kráľovskom majetku a ešte skôr ako na majetku svetských veľmožov a rytierov.

Tento rozdielny vývoj v procese získavania a upevňovania feudálneho vlastníctva pôdy na jednotlivých majetkových celkoch spôsobuje, že i obyvateľstvo závislé od svojho zemepána nie je viazané vždy rovnakou mierou služobností, nie je pripútané k zemepánovi a pôde rovnakými právnymi normami. Stále ešte vážnu úlohu zohráva i rezistencia pôvodnej sociálnej kategórie, ktorá taktiež nie je na všetkých majetkoch rovnakým spôsobom trpená. To všetko spôsobuje, že sa vytvára celá škála skupín obyvateľstva, charakteristických pre ten-ktorý majetkový celok. Nie sú to však skupiny pevné a rýchlo podliehajú diferenciacnému majetkovému a s ním i širšiemu spoločenskému procesu, ktorý má za následok vznik šľachty na jednej strane a vznik poddanskej, už pomerne jednotnej triedy na strane druhej. Táto práca si však už nekladie za cieľ sledovať tieto otázky.

Záverom treba pripomenúť, že predložená štúdia je len čiastkovým pokusom o poznávanie niektorých základných javov zložitého problému vnútorného usporiadania ranostredovekej spoločnosti na Slovensku. Vo všetkých otázkach neprináša ešte výsledky skončených výskumov a niektoré tvrdenia pre známy nedostatok pramenného materiálu majú často platnosť pracovných hypotéz, ktoré bude treba ďalším bádáním overovať, potvrdiť alebo zamietnuť.

PŮVODNE UVEREJNENÉ:

Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10. – 12. storočí. In: *HC*, roč. 13, 1965, s. 1 – 59.

Genéza miest na Slovensku

Problematika, ktorú má obsiahnuť môj príspevok, zahrňuje zložitý a v mnohom nepoznaný vývin stredovekého mesta od jeho prvopočiatkových základov až po jeho dotvorenie na nový typ sídliska kodifikovaného systémom osobitých právnych noriem, ktoré reprezentovali mesto ako novú, ekonomicko-politickú jednotku v stredovekom svete. Chronologicky ide o obdobie od 8. až do polovice 13. storočia.

Myslím, že v krátkom historiografickom pohľade nie je potrebné zdôrazňovať paradoxný a nie najlepší stav štúdia tejto problematiky.¹ Na jednu skutočnosť však treba predsa len upozorniť: národné historiografie v stredoeurópskom priestore rozdielne reagovali na teóriu o *kolonizačnom meste*, ktorá v medzivojnovom období prerástla do uceleného systému slúžiaceho často až rasovému podceňovaniu a ponížujúcim teóriám o „kultúrnom poslaní“ Západu. Zakiaľ napríklad oficiálny historik medzivojnového Maďarska B. Hóman pokorne prijal Schunemannovu tézu o tom, že v Uhorsku ani Slovania, ani Maďari neboli schopní mestotvorného procesu, iná časť maďarskej historiografie sa usiluje na domácom materiáli túto tézu modifikovať a dokumentovať myšlienku viedenského profesora A. Dopscha o pretrvávajúci rímskych miest a o ich priamej premene na stredoveké mestá. Takto sa vlastne usiluje vytvoriť oponujúci apologetický systém nemeckému dejepisectvu. Výhodou tejto koncepcie bola určitá univerzálnosť, ktorá dovoľovala okrem iného „vynechať“ z tohto vývojového radu slovanský sídliskový substrát. Je preto len pochopiteľné, že v povojnovej, ale i v súčasnej maďarskej historiografii, najmä v radoch archeológov, sa táto koncepcia ešte stále teší obľube a po mnohých korektúrach je z času na čas predkladaná vo vedeckých časopisoch, aj keď už častejšie len ako urbanizačný a nie etnický problém. Nepochybne pozitívnym výsledkom ucelenej koncepcie a pracovného programu je dnes skutočnosť, že maďarská historická veda disponuje rozsiahlym

¹ * V poslednom období vyšla k slovenským mestám encyklopedická práca – *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Ed.: Martin ŠTEFÁNIK, Ján LUKÁČKA a kol. Bratislava : Veda, 2010, 629 s. (pozn. editora).

arzenálom poznatkov o počiatkoch formovania sa niektorých miest v Maďarsku, a to najmä materiálom získaným archeologickým výskumom. Tým sa významne posunuli do popredia otázky sídliskového zoskupovania, vývinu remesla a jeho organizácie v predkolonizačných mestách.

Ešte výraznejšie vedeckovýskumné úspechy možno vidieť u našich severných susedov – v Poľsku. Už v čase obnovy poľského štátu nastupuje celá generácia poľských historikov, ktorá si správne uvedomuje, že teória mesta podľa *nemeckého práva* obzvlášť v ich štátnom priestore je problém, ktorý má výrazný politický a medzinárodný akcent. V početných prácach poukazuje preto na staré slovanské sídliskové zoskupenia, trhy, podhradia a pod., ktoré predchádzali v mnohých poľských mestách vytváraniu kolonizačného mesta, stali sa vlastne jeho základom. A je to najmä koordinovaná spolupráca archeológov, historikov, geografov i historikov architektúry, ktorá v povojnovom Poľsku priniesla také veľké množstvo poznatkov o predkolonizačnom meste, že prinútila aj časť nemeckej historiografie ku korektúram starých kolonizačných teórií a k netradičnému pohľadu na problém lokácie.² Poľská historiografia dokonca prepracovala teóriu mesta založeného podľa domáceho poľského práva, ktorá sa síce stretla i s odmietavými stanoviskami, no naďalej zostáva pevnou súčasťou povojnových výsledkov poľskej historickej vedy.

Myslím, že na tomto mieste by bolo zbytočné vypočítavať pracovné výsledky ďalších našich susedov, medzi nimi napríklad výsledky sovietskej vedy, ktorá, najmä zásluhou rozsiahleho archeologického výskumu, už v 50-tych rokoch 20. storočia predložila rozsiahly súbor poznatkov o včasnostredovekých mestách na Kyjevskej Rusi, ktorý v posledných rokoch výdatne rozšírila.

Z uvedeného dosť jednoznačne vyplýva: pri štúdiu mestskej problematiky moderná historiografia koncentrovala záujem na jeden najzávažnejší problém – objasniť vývinové stupne stredovekého mesta v jeho predlokačnom období. Správne totiž usúdila, že privilegiom sa mestský život nezačína, ale často sa vývoj mestskej obce len uzatvára, právne dotvára. Pritom treba poznamenať, že nutnosť koncentrovať pozornosť na túto základnú otázku nepramenila len z apologetizmu proti teóriám o cudzom, zväčša nemeckom pôvode stredovekého mesta. Aj nemecká, anglická či francúzska historická veda koncentrujú v povojnových rokoch svoju pozornosť na otázky genézy stredovekého mesta. Snažia sa pritom objasniť proces sídliskového

² * Pozri prehľadnú a sumarizujúcu prácu – Sébastien ROSSIGNOL: Central European Early Town as an Issue of Interdisciplinary Studies. In: *Przegląd Archeologiczny*, roč. 57, 2009, s. 133 – 141 (pozn. editora).

navrstvovania, zdroje rozvoja remeselnej výroby a vôbec výroby tovarov, usilujú sa spoznať cesty a podoby vzniku spoločensky nového kupeckého stavu a pod. Celá problematika predkolonizačného mesta predstavuje dnes už široký problém, pravda, ešte stále budovaný na veľmi úzkej pramennej základni v celoeurópskych reláciách. Letopisy a kroniky z 8. – 11. storočia sa vôbec nestarali o sociálne a hospodárske javy. Jediní vzdelanci včasného stredoveku – kňazi a mníši, posudzovali okolitý svet cez prizmu cirkevnej utility. Až od 12. storočia nastupuje sporadické zosvetšovanie vzdelanosti, ktoré naše krajiny ešte nezasiahlo, a tak vojny a dynastické zápasy tvoria hlavnú osnovu dejov rozprávacích prameňov aj u nás. Chudobný materiál diplomatickej povahy už nie je schopný odstrániť ohromné vákuum dezinformácií o takej závažnej dobe, v ktorej vznikli základy novej spoločenskej štruktúry. Až do 12. storočia niet v európskej spisbe obsiahlejších prameňov, ktoré by spísali mešťania, odrážajúcich potreby a osudy tejto novej sociálnej kategórie. Pri takomto konštatovaní je len pochopiteľné, že všetky nové a všeobecnejšie platné poznatky, ku ktorým sa dopracovala európska historiografia, sa musia stať východiskom teoretických úvah o genéze stredovekého mesta v každej národnej vede, a teda aj u nás. Dnes už i v buržoáznej historiografii sa opúšťa názor, ktorý chce vidieť stredoveké mesto ako špecifickú kategóriu len určitého regiónu či etnika, ako kategóriu odlišujúcu sa len správnu sústavou či sídelným zoskupením. Stále viac sa poukazuje na celkový zástoj stredovekého mesta v živote spoločnosti, na ekonomické zdroje, ktoré spolupôsobili pri jeho vzniku a vývoji. Je preto povinnosťou historika venovať zvýšenú pozornosť teoretickej stránke celého výskumného problému. Neraz sme ho obchádzali. V našej domácej spisbe sme sa často dopúšťali dvoch krajností: buď sme podľa vzoru nemeckej spisby fetišizovali zástoj nemeckej kolonizácie na vzniku stredovekého mesta (k tejto otázke porovnaj ďalej), alebo sme, a to častejšie, prepadli evolucionizmu, ktorý rovnako škodí ponímaniu dynamiky vývoja spoločnosti. Prejavovalo sa to najmä v tom, že sme zdôrazňovali vysokú úroveň predlokačných trhových slovanských osád bez toho, aby sme súčasne upozorňovali, že vznik stredovekého mesta v 13. storočí je zviazaný s premenou celej starej ekonomickej, spoločenskej i politickej štruktúry, že tento vznik je spätý so zmenou hospodárskych základov feudalizmu, s intenzifikáciou a rozvojom roľníctva, s celkovou zmenou spoločenskej deľby práce a s hlbokou premenou trhu a trhových vzťahov. Všetky tieto, priam revolučné premeny sa udiali u nás v 13. storočí a preto i trhová osada z 11. a zo začiatku 12. storočia má celkom odlišné znaky v porovnaní s trhovou sústavou 13. storočia, ktorá je kvalitatívne novou štruktúrou, je ozajstným mestom. Jedine v takomto ponímaní

môžeme vysvetľovať dynamizmus premeny stredovekej spoločnosti, jedine týmto možno vysvetliť, že v lone feudálnej spoločnosti sa zrodilo niečo nové, čo súčasne v ďalšom vývoji spôsobilo jej zánik a revolučnú premenu na spoločnosť novú – kapitalistickú.

Nedostatok širšie koncipovaných úvah o vzniku nášho stredovekého mesta, nadväzujúceho na jeho predkolonizačnú fázu, ma viedol k tomu, aby som konferenciu využil na nastolenie niektorých všeobecnejších problémov o najstaršej fáze jeho vývinu. K takémuto postupu ma privádza pracovný charakter konferencie, ktorá má za úlohu nastoliť problémy, objasniť metodické i metodologické východiská, zjednotiť obsah a výklad vedeckých pojmov z oblasti sídliskového a v rámci toho aj mestského výskumu.

Pokúsím sa formou téz, ktoré sa môžu stať východiskom do diskusie, predložiť aspoň základné problémy tejto rozsiahlej tematiky. Okrem úvodného vyčlenenia problému tu ide o päť základných myšlienkových okruhov, ktoré treba mať na zreteli, ak chceme postihnúť i pochopiť genézu či vznik stredovekého mesta:

1. historický obsah pojmu stredoveké mesto a terminológia označujúca ho v prameňoch v latinskej a ľudovej reči;
2. sídliskové znaky stredovekého mesta u nás a sociálny život v novovzniknutých celkoch;
3. hospodárske podmienky formovania stredovekého mesta a ich charakteristické črty;
4. topografia formujúceho sa stredovekého mesta;
5. právne základy.

To je päť základných problémov charakterizujúcich vznik a vývin stredovekého mesta, ktoré sa môžu stať východiskom pre našu diskusiu. Skôr však, ako predložíme tézy k jednotlivým problémom, treba ešte uviesť niekoľko všeobecnejších konštatovaní.

Slovensko predstavuje tú časť stredo-východnej Európy, ktorá síce bola v dosahu Rímskeho impéria, no zatiaľ z nášho územia nepoznáme žiadne osady municipiálneho charakteru.³ Pracovne potom treba predpokladať, že naše stredoveké mesto nepredstavuje kontinuálny, čo i len sídliskový

³ * Zdá sa, že jediným mohla byť samotná Bratislava, respektíve jej hradný kopec, kde v časoch susedstva s Rímskou ríšou vzniklo rozsiahle mestské stredisko rímskeho typu. Poukazujú na to najnovšie archeologické výskumy Branislava Resutíka zo severnej terasy Bratislavského hradu. Pozri http://muop.bratislava.sk/vismo/galerie3.asp?id_org=600176&id_fotopary=3543&id_obrazky=4650&typ_sady=1&p1=3217 (citované podľa internetu 28. augusta 2012). Za informáciu ďakujem Branislavovi Resutíkovi (pozn. editora).

jav neskororímskeho obdobia. Zložité problémy i diskusie o pokračovaní stredovekých miest na rozvalinách starých rímskych miest, ktoré po dlhý čas zamestnávali a zamestnávajú ešte aj dnes európsku historiografiu, pre náš dejinný priestor sú teda bezpredmetné. Ak by sme však pod vplyvom vcelku senzačných objavov našej archeológie neboli náchylní prijať spomenutú tézu o bezkontinuálnom vývoji, treba upozorniť, že v najnovších výskumoch európskej medievalistiky celý problém od čias H. Pirenna stratil tú dôležitosť, ktorej sa mu pripisovala. Za prevratný názor tu treba považovať zistenia H. Ammanna o vývoji miest v Španielsku a v západnom Francúzsku. Ammann totiž veľmi spoľahlivo a presvedčivo dokázal pre tento klasický rímsky priestor, že vznik miest tu neprebíhal v jednej dobe a že nie je tu ani priamo závislý od existencie starého rímskeho mesta. Z tohto poznania pramení potom záver, že nemožno dávať do ostrého protikladu vývoj v oblasti rímskeho priestoru a ostatných oblastí (ako sa to napríklad už dávno usiluje pre svoje prostredie maďarská historiografia, respektíve archeológia). Z celoeurópskeho hľadiska ide teda o jednotný vývinový proces stredovekého mesta. Pri prijatí takéhoto záveru je potrebné skúmať jednotlivé vývinové fázy stredovekého mesta na iných základoch, podľa iných kritérií.

Rovnako treba odmietnuť názor o kolonizačnom vzniku stredovekého mesta u nás tak, ako bol prepracovaný a rozvedený najmä nemeckou vedou v posledných storočiach. Pokusy obnoviť v povojnovej slovenskej historiografii túto teóriu o tom, že vývoj slovenských miest začína až do príchodu „ambiciózných“ nemeckých kolonistov, ktorí sú zároveň aj zdrojom „revolučnej premeny“ na Slovensku v 13. storočí, sa uberal pod vplyvom byzantskej civilizácie, v ničom nepresvedčujú. Zvláštna štylizácia, v ktorej je skryté zjavné protirečenie. Byzantská mestská civilizácia vo včasnom stredoveku je ekonomikou založenou prevažne na tovarovo-peňažných vzťahoch, čo je spôsobené najmä pokračovaním mestskej civilizácie antického rázu s rozsiahlou výrobou a na ňu viazaným obchodom. Ak by sa teda táto civilizácia výraznejšie uplatnila v slovenskom vývine do 13. storočia, potom by už ani „ambiciózni nemeckí kolonisti“ nemohli u nás robiť žiadnu mestskú či inú hospodársku „revolúciu“.

Romantický apologetizmus o vzniku mesta podľa domáceho slovanského práva sa ukazuje taktiež neopodstatnený. Stredoveké mesto ako nový sídliskový hospodársky a sociálny jav má nadnárodný charakter. Je výsledkom vývoja európskej civilizácie, začínajúcej sa na agrárnom základe po rozpade Rímskeho impéria. Je odlišné od gréckeho *polis* i od rímskeho *urbs*. Ak teda vo všetkých troch treba hľadať korene našej civilizácie, tak nie vždy priamo a nie vždy s rovnakou intenzitou. Stredoveké mesto je však i napriek tomu

z dnešného ponímania najbližšou jednotkou, ktorá je najužšie spätá s našou prítomnosťou.

Jedine v takýchto kauzálnych príčinách možno skúmať genézu stredovekého mesta u nás, a toľko teda i k základnému metodologickému a ideovému východisku predložených téz.

1. HISTORICKÝ OBSAH POJMU STREDOVEKÉ MESTO A TERMINOLÓGIA OZNAČUJÚCA HO V PRAMEŇOCH V LATINSKEJ I LUDOVEJ (VERNAKULÁRNEJ) REČI.

Niet jednoznačnej, univerzálnej definície na označenie toho, čo v dejinách vystupuje pod pojmom mesto. Pravda, nám ani nejde o definíciu v strohom logickom ponímaní, ale skôr o obsah slova, o jeho podstatu, ktorá ho diferencuje, tvorí. Nie je to však jednoduché. Navyše ak historik chce vo svojom bádání zostať na vedeckej báze, nesmie sa presného pojmu zriecť. O tom, že toto nie je špekulatívny problém, sa presvedčíme, len čo by sme chceli na mapu zakresliť všetky slovenské mestá tej-ktorej epochy.

Najprepracovanejším znakom, ktorým historiografia označovala pojem mesto, bolo jeho správne odlíšenie od dediny. Jestvovanie mestského práva so samosprávou preň typickou bolo dostačujúcim znakom stredovekého mesta. Z takéhoto označenia ale vypadla veľká časť miest, ktoré vznikli medzi rokmi 1300 – 1450, a pre ktoré sa musel zaužívať termín *oppidum*, mestečko, poddanské mestečko. Aj samotná nemecká historiografia, ktorá bola tvorcom právno-historickej koncepcie pojmu mesto, sa v novšom bádání od nej odklára a skúma počiatky mesta pred vznikom mesta ako právneho celku, teda pre nemecké pomery pred 12. storočím. Tento znak, ktorý dlho vládol i v našej historiografii ako určujúci pojem, je na definovanie mesta teda nedostačujúci.

Veľmi často sa na označenie mesta uvádzalo ako charakteristický znak osídlenie. Za tézu, ktorá sa objavila i v našej historiografii, sa prijímala definícia, ktorú vyhlásil historik a apológéta moderného kapitalizmu V. Sombart: mesto je obývaný priestor, na ktorom žije viac ako 2 000 obyvateľov. Ak by sme vyšli z takéhoto poňatia, mnohé naše dediny by boli mestá a na druhej strane, vo včasnóm stredoveku by sme azda mesto nepoznali. Z hľadiska geografického, či presnejšie topografického je tendencia považovať za mesto uzavreté sídliskové zoskupenie, často opevnené valmi a hradbami. Známa stará veta, ktorá hovorí o tom, že mešťanov od sedliakov neoddeľuje nič iné, len múry, je však len polopravdou. Opevnenie nie je charakteristickou črtou mesta. Do 10. storočia je jeho význam takmer nepatrný, do 12.

storočia len málokteré mestá majú mohutné opevnenie, no od 13. storočia a najmä v 14. storočí mohutné murované opevnenie je priamo symbolom mesta a ako symbol sa objavuje v mestskom erbe, na pečati mesta, na jeho zástave a pod. Po tureckých vojnách a stavovských povstaniach už mestské opevnenie ako typický znak mesta upadá a v 19. storočí už vôbec nie je znakom mesta.

Iné kritérium mesta vychádza z terminológie. Jedno z najvšeobecnejších vysvetlení pojmu mesto je vyjadrené v názore, že mesto je to, čo sa samo mestom nazýva, alebo čo sa ním nazýva v úradnom označení. Pri takomto výklade problémy nastupujú už pri sémantike terminológie mesta v prameňoch. Napríklad – *civitas*, *urbs*, *burgum*, *stadt* a pod. U nás vzniká otázka, v akom ekvivalentnom vzťahu stoja tieto termíny našich najstarších prameňov k domácejmu jazyku, ktorý pre mesto užíval slová ako *grad*, *miesto* – vo význame miesto trhu a pod. Tu leží, ako si to ďalej ukážeme, celá filologicko-sémantická otázka odlišujúca mestotvorný vývin v rámci Slovanov samotných. Ak k tomuto problému prirátame reč prameňov 13. storočia, keď mnohí králi či zemepáni zakladajú *mestá*, ktoré sa skutočnými mestami nikdy nestali, jasne sa nám ukáže labilnosť takéhoto kritéria až do takej miery, že je úplne nutné zapochybovať o téze, podľa ktorej mestom je to, čo sa ním samo nazýva, alebo je v prameni takto nazývané. Ani jedno z uvedených kritérií samo osebe teda nestačí podať plný obsah pojmu stredovekého mesto, objasniť či definovať ho, a to často ani v rámci jedného a toho istého storočia. Vyjsť z takejto spleti znakov sa dá ich kombinovaním a spájaním. Spájanie sa nedeje mechanickým spôsobom, ale uplatňuje sa v ňom historický prístup. Takto vychádza, že pre rôzne historické obdobia existuje i rôzny obsah pojmu pre to, čo nazývame mestom. Takéto, aj keď často nutné riešenie je však na druhej strane v historiografii zdrojom terminologickej nejasnosti a príčinou mnohých nedorozumení. Vede ako takej je však cudzí nielen agnosticizmus, ale i eklekticizmus. Jednotný vedecký pojem mesta je totiž vecou historiografickej konštrukcie a nie historických prameňov samotných, eventuálne ich výkladu. Aj preto je nutné v historickej vede usilovať sa o všeobecný, systematický pojem, ktorý musí byť konštruovaný jednotne, a nielen ako pojem toho-ktorého prameňa. Inak povedané, pre termín *mesto* v stredovekej stredo-východnej Európe treba hľadať aspoň jeden jednotný typický znak, ktorý sprevádza pojem stredovekého mesta vo všetkých jeho obdobiach, a to na rozmanitých územiach vymedzeného skúmaného teritória. Podľa mojej mienky, tento znak treba hľadať v oblasti hospodárskych a na ne nadväzujúcich sociálnych vzťahov, ktoré sú determinujúcim činiteľom spoločenského vývinu. Treba tak postupovať i napriek

tomu, že časť historiografie sa zriekla a zriekala práve štrukturálnych znakov v tejto oblasti. Vychádzajúc z takeého metodologického postulátu, jednotným charakteristickým znakom, ktorý zároveň predstavuje základný zmysel a historické poslanie mesta, je, že *mesto je realizátorom tovarovo-peňažných vzťahov*. Bez tejto funkcie niet skutočného mesta. Jedine ich prostredníctvom môže mesto vykonávať svoju najdôležitejšiu funkciu *byť prirodzeným trhovým centrom svojho okolia*. Až potom pristupujú jeho ďalšie funkcie na poli sociálnom, politickom a kultúrnem a pod. Po takomto hrubom a všeobecnom vymedzení obsahu pojmu mesta, ktorý pochopiteľne nepotláča žiadnu z jeho ďalších funkcií, možno sa pokúsiť i o vnútornú periodizáciu vývinu miest na Slovensku:

1. Obdobie do konca 10. storočia – je to obdobie veľkých ľudových a ľudnatých aglomerácií typu hradských miest s výraznou politickou a vojenskou funkciou. Pritom ekonomická stránka je spravidla úzko podriadená panovníckej moci.
2. Obdobie od 11. storočia do roku 1242 – je to obdobie formovania veľkých miest rôzneho typu, vznikajúcich na základe starších sídliskových a mestských kultúr i centier. Politická, správna či vojenská funkcia mestských zoskupení je stále zatláčaná do úzadia a v hospodársko-sociálnej oblasti sa výraznejšie prejavuje funkcia obchodu, obchodníckych zoskupení a vytvárania skupiny slobodného mestského remeselníctva.
3. Obdobie od roku 1242 – do rokov 1306 – 1309 – je to obdobie najproduktívnejšieho rastu stredovekých miest v našej krajine a približne korešponduje aj s produktivitou rastu miest v ostatnej strednej Európe. Charakteristickým javom je najmä hospodársko-sociálna funkcia týchto miest ako realizátorov tovarovo-peňažných vzťahov. Do popredia vystupuje voľné obchodné združenie, či podnikanie, ktoré sa zvyčajne charakterizuje ako *ius fori*. Celý hospodársky a sociálny život je už podriadený mestskej komunite a mesto už i navonok vystupuje ako spoločensko-právna inštitúcia. Mesto sa buduje často už podľa vyskúšaných organizačných foriem iných krajín.
4. Obdobie od roku 1309 do roku 1450 – je to obdobie vzniku drobných mestečiek – *oppid* či *poddanských mestečiek*, kde v strede ekonomického záujmu stojí agrárny trh ako prirodzené centrum okolitého zázemia. Ide o nepoznanú a neskúmanú etapu vzniku našich miest.
5. Obdobie od roku 1450 do roku 1800, do vzniku priemyselnej revolúcie.
6. Obdobie od roku 1800 až po výstavbu plánovaného mesta.

Pochopiteľne, na tomto mieste niet priestoru hlbšie sa venovať výkladu k predloženej periodizácii a ponechám to diskusii. Treba len upozorniť, že ako v každej inej periodizácii, aj keď je snaha vychádzať z určitých presne ohraničených medzníkov, ide o jednotlivé etapy, ktoré nemožno chápať striktne, teda k danému roku, ale len k prislúchajúcim decéniám ako zlomovým medzníkom. Po vzájomnej diskusii možno dospejeme i k názoru, že takáto zaokrúhlená chronologická forma by sa mohla previesť i do uvedeného prehľadu, aby nezvádzal k schematizmu a historickej výlučnosti.

Po vyjasnení si historického pojmu stredoveké mesto a objasnení jeho základných zložiek treba sa krátko zmieniť o terminológii najstarších prameňov označujúcich mesto. Hneď úvodom je nutné poznamenať, že v našich prameňoch sa stretávame takmer so všetkými názvami pre stredoveké mesto, ktoré vystupujú v ostatných európskych písaných textoch. Musíme však poznamenať, že je to terminológia nepresná, polysémantická, ktorá v rôznych historických obdobiach posúva a mení svoje významy.

Najčastejším termínom je *civitas*. Ide o termín používaný na širokom priestore a u nás za najstaršie označenie treba považovať *civitates* u Geografa Bavorského v 9. storočí. V celom slovanskom svete sa tento latinský pojem používa na označenie opevneného centra. Pravda, opevnenie tu nie je jediným a charakteristickým znakom. Fuldský opát Hrabanus (zomrel roku 856) nás uvádza na pravú mieru, keď podáva výklad, čo pod pojmom *civitas* rozumie jeho generácia, jeho doba. „*Civitas nihil aliud est, quam hominum multitudo societatis vinculo adunata*.“ Teda *civitas* tvorí nielen opevnenie, ale najmä množstvo zhromaždeného, navzájom sociálne previazaného ľudu – teda ono *vinculum societatis*. Je to charakteristika, ktorá nám v mnohom osvetľuje štruktúru veľkých hradísk 9. storočia i u nás. V tomto duchu treba interpretovať i *civitates* u Geografa Bavorského či v iných prameňoch veľkomoravskej doby. *Civitas* tu vystupuje ako ekvivalent staroslovanského termínu *grad*, ako to správne prekladá životopisec Konštantína a ako si to napríklad nechal vysvetliť od našich predkov cestovateľ Ibráhím ibn Jákúb v 10. storočí. Z toho, že hradiská sa uplatnili pri formovaní stredovekých miest, že vlastne boli jedným z ich zárodkov, treba vidieť sémantický súvis označenia mesta termínom *civitas*. Najstarší doklad, v ktorom sa týmto termínom označuje mesto s trhmi, vyberaním cla, mesto, ktoré je situované mimo vlastného hradského areálu, je z roku 1111 a vzťahuje sa k Nitre i Trenčínu.

Ďalším označením mesta v našich najstarších prameňoch je *burgum*. V 10. storočí Liudprand píše: „*Domorum congregationem, que muro non clauditur, burgum vocant*.“ Ide teda zjavne o predhradie, neopevnenú osadu, ktorá leží pred opevneniami, a kde sa zjavne organizuje diaľkový obchod. Takýto

druh sídla sa niekedy označuje i názvom *vicus. vik*. Obe tieto označenia vystupujú i na Slovensku. Najstarší doklad na označenie *burgum* je pre Bratislavu, z roku 1221. Pre Turňu z roku 1263. Na porovnanie, najstarší doklad z nemeckej oblasti je o 100 rokov starší. Termín je jednoznačne používaný v Španielsku, Francúzsku a vo včasnostredovekej Itálii. Nie je tiež náhodou, že pre Bratislavu sa vyskytuje v pápežskej listine. Veľké závery zo samotného termínu teda nemožnorobiť. Jedno je ale isté, že oba termíny (*vicus* je doložený pre Ostrihom v 12. storočí) označujú akýsi sídliskovo-správny dualizmus v rodiaom sa stredovekom meste, konkrétne časť osady či ulicu zoskupenia kupeckého obyvateľstva, ktorá je oddelená od obydli ostatného obyvateľstva podhradia. Preň sa vyskytuje samostatný termín *suburbium* a obyvatelia sú označovaní ako *suburbani*. Toto slovo vychádza z označenia mesta ako *urbs*, ktoré sa v našich prameňoch používa ako ekvivalent názvu *civitas*. Z toho i spojené označenie onoho dualizmu *cives et burgenses*. Najstaršie doklady na označenie *cives* a *civiles* ako obyvateľstva patriaceho k hradu, či žijúceho v podhradí, sú u nás známe z roku 1075, rovnako ako označenie *urbanus*. Podhradčania (*suburbani*) sú doložení k roku 1113, a to na mnohých miestach Slovenska (Borčany, Kostolany pod Trábečom, Bojnice, Milanovce a Bánov).

Názov *mesto*, ktorý vystupuje vo význame miesto trhu, *locus fori*, nepoznáme z našich najstarších prameňov a vznikol zrejme ako preklad z nemčiny a predstavuje jazykový novotvar. Najstaršie doloženie mi nie je známe. Názov *oppidum* je tiež novotvar a mestá sa u nás do 13. storočia veľmi často označujú i termínom *villa*. Názvy *portus* (prístav, útočisko) a stredoveké latinské *salvitas* (bezpečné, hradbami ohradené miesto) sa na Slovensku nevyskytujú.

Napriek vágnosti a nepresnosti jednotlivých termínov označujúcich počiatočné fázy nášho stredovekého mesta od 12. storočia teda predsa len jestvuje aj pomerne presná a jednoznačná terminológia dosvedčujúca existenciu miest v našom priestore. V tejto oblasti je nutné vykonať precíznejší rozbor postihujúci sémantický posun týchto termínov vzhľadom na prirodzenú evolúciu týchto sídelných aglomerácií v jednotlivých storočiach. Tým možno azda uzavrieť i okruh problémov, ktoré sme si vytýčili ako prvý bod v skúmaných otázkach.

2. SÍDLISKOVÉ ZNAKY STREDOVEKÉHO MESTA U NÁS A SOCIÁLNY ŽIVOT V NOVOVZNIKNUTÝCH CELKOCH

Pracovne je možno pre našu krajinu prijať tézu, že sídliskové základy stredovekého mesta sú spojené s procesom politickej organizácie našich predkov, teda: *počiatky stredovekého mesta u nás sú spojené so vznikom štátu*. Slovanské hradiská 8. a 9. storočia predstavujú základy nášho stredovekého mesta. Stávajú sa strediskom hospodárskeho, politického, kultúrneho i náboženského života. Nie sú to prosté *refúgiá* (útočiská), ako sa domnievala spisba pred veľkými archeologickými výskumami. Sú to koncentrované sídliská niekoľkých, pevnostným systémom navzájom spojených osád, medzi ktorými sa už jasne vyčleňuje centrálné sídlo moci (*palatium*), často opevnené predhradie s pomerne početným obyvateľstvom rôzneho hospodárskeho a politicko-mocenského zamerania, sociálneho i národného zloženia. Zatiaľ treba mať v tejto súvislosti na mysli Nitru s jej *mons Iudeorum*, ale i Bratislavu, kde pravda zatiaľ viac poznáme kniežacie návršie s cirkevným strediskom ako samotné predhradie.

Nedostačujúca preskúmanosť ďalších veľkých hradísk, akými sú napríklad Jur pri Bratislave – Neštich, Majcichov, Pobedim, Unín (okr. Senica), Bíňa, Zemplín, Obišovce, Dreveník, Čingov a pod., nedovoľuje širšie závery pre ostatné oblasti Slovenska a je zjavné, že funkciu týchto hradísk bude potrebné riešiť jednotlivo, v komplexe okolitého slovanského osídlenia. Prevahu obyvateľstva vo veľkomoravských včasnomestských zoskupeniach tvoril skôr spotrebný, a nie výrobný element. Okrem miestneho vladyku – kniežaťa, obklopeného dvorom a duchovenstvom, žije tu stále družina typu vojenskej posádky a taktiež radoví slobodní bojovníci, ktorí majú svoje majetky na dedine, no preto, že vykonávajú vojenské povinnosti v hrade (hradisku), participujú na kniežacom nadprodukte – jeho poklade i potravinových zásobách. Takto sa hradiská stávajú najvýznamnejšími centrami spoločenskej spotreby a nutne ženú dopredu i vývoj remesla. Hrady preto sústreďujú remeselníkov z vidieka, vytvárajú im širšiu odbytovú základňu, čím prispievajú k špecializácii, k vytváraniu skupiny profesionálnych remeselníkov. Česko-slovenská archeológia v povojnovom období priniesla pre tento vývoj dostatočné množstvo presvedčivých dokladov, a to pre mnohé odvetvia: spracovanie kovov od najvšeobecnejších až po drahé, spracovanie parohu a kosti, hlíny a dreva. Pravda, spoločenské väzby a vzťahy tohto remeselníckeho obyvateľstva nám nie sú známe. Treba predpokladať, že nejde vždy o nezávislých remeselníkov, ale o obyvateľstvo často až úplne závislé na miestnom vládcovi. Ich produkty nemajú potom len charakter tovaru, ale

aj charakter naturálnej renty. Objektívne však, ako sme to naznačili, takáto situácia vytvára dobré podmienky na rozvoj remesla, jeho profesionalizáciu, vzostup technickej úrovne a produktivity.

Do akej miery organizuje štátny aparát Veľkej Moravy remeslo a služby na dedine, na dnešnom stupni znalostí nemožno precízne posúdiť. Vznik remeselnícko-služobníckeho zázemia, ktoré v 10. – 13. storočí prerástlo na celú služobnícku sústavu osád, hypoteticky treba predpokladať už na Veľkej Morave. Krátke trvanie Veľkomoravskej ríše však neumožnilo dosiahnuť výraznejšie a trvalé efekty tohto systému v celokrajinskom rozmere. Pre ďalší vývoj bolo dôležité, že zánik politickej štátnosti na Veľkej Morave nebol ekonomickou a sociálnou katastrofou, ale len spomalením a v niektorých oblastiach i nepochybným zastavením vývoja na takmer celých sto rokov. Maďarské kmene tak, ako všetci nomádi inde vo svete, nepoložili si za cieľ vytvoriť z vyspelej, usadlej, u nás slovanskej spoločnosti sociálnu a sídliskovú púšť. Usilovali sa podmaniť si dobyté územia, politicky sa etablovať – *teritorializovať* sa na nich a tak z nich profitovať. Opakovala sa, pravda, v inej obmene a v inej dobe, história pochodu barbarov z ázijských stepí na Rím. V každej, i tej najprimitívnejšej spoločnosti však platí biologický zákon zachovania rodu; a vo včasnostredovekom svete cesta k nemu vedie len cez stôl plný potravín. To je základný cieľ spoločnosti neustále stojacej na hranici hladu a biedy. Z tohto titulu potreba Slovanov pre Nomádov.

Rozpad veľkomoravskej štátnosti sa nutne prejavil i v ďalšom vývoji slovanských hradísk. Najvýznamnejšie z nich, rozložené v oblasti dolnej Moravy, sa dostávajú na perifériu tvoriaceho sa českého štátu a pustnú. Obnova mestského života sa neskôr už nedeje na ich území, ale často poblíž, na výhodnejších komunikáciách. Mikulčice vystriedal Hodonín a Skalica, Pohansko Břeclav, Líšeň u Brna, Brno a pod. Západné Slovensko sa ale, naopak, dostáva do stredu procesu vytvárania uhorského štátu, v ktorom sa najmä od 11. storočia obnovuje jeho politická i správna funkcia. Organizuje sa nová územná štruktúra hradov, podriadená novým politickým i vojenským podmienkam. Hradý, ktoré sa stávajú strediskami komitátov či hradských obvodov, dostávajú novú, aktualizovanú politickú, vojenskú, správnu, kultúrnu i náboženskú funkciu. Nanovo sa buduje ich fortifikačný systém, nanovo sa organizuje obyvateľstvo hradského obvodu. Spomína si na to napríklad i uhorský Anonymus, ktorý (pravdepodobne) na základe staršej predlohy opisuje, ako obyvatelia hradského obvodu hradu Sabolč boli zhromaždení zo širokého okolia, urobili nové zemné opevnenia – valy a vystavali mohutný hrad. Potvrdili to výskumy i na Bratislavskom hrade, kde sa vybudoval nový opevňovací systém, nové objekty hradu i nové budovy cirkevného

strediska. Anonymus pripomína, že obyvateľstvo patriace k hradu sa nazývalo *cives*. Áno, *cives*, *civiles*, *castrenses*, *castellani* včasnostredovekých hradských obvodov sú organickým pokračovaním hradského obyvateľstva veľkomoravskej doby. Centrálna moc začína znova tam, kde bol jej vývin náhle prerušený. Snaží sa o lepšiu územnú organizáciu, snaží sa o zvýšenie efektívnosti miestnej výroby, o stabilnú cirkevnú organizáciu v celej krajine. Pri múroch opevnenia vlastného hradu (*castrum*, *castellum*) sa formuje podhradie (*suburbium*), často obohnané dreveným – zemným valom. V 12. storočí (roku 1113) sa spomínajú *suburbani* hradu Bojnice, hradu Jelenec, Nitrianskeho Hrádku, podhradčania z Borčíc a pochopiteľne z Nitry. Spomínajú sa tiež podhradčania z dnešných Milanoviec. Neskôr sa dozvedáme o sformovanom podhradí pod hradom Bratislava, Tekov a samozrejme Ostrihom. Kto sú títo *suburbani* z prameňov 12. storočia, ako vyzerajú opevnené podhradia u nás, čo všetko sa nachádza v týchto podhradiach? Príliš veľa otázok, aby nám chudobné pramene mohli dať uspokojivú odpoveď. Arabský autor Abú Hádím al-Andalúsi, ktorý v polovici 12. storočia navštívil Uhorsko, uvádza, že je tu 78 miest, že sa v nich konajú trhy na dobytok, med a otrokov. Jeho súčasník Sicíľčan al Idrísi aj menovite spomína viacero miest na Slovensku i v celom Uhorsku. Pri mnohých mestách vyzdvihuje, že majú múry, niekoľko trhov, remeselnícke dielne, že oplývajú lacnými tovarmi, Idrísi o Nitre hovorí, že je dlhým mestom na rovine, že má vinice a úrodné polia. Bratislava je vraj stredne veľká. Domy v podhradí že sú tesne natlačené na seba a že je tu množstvo potravín. Najstaršie uhorské zákonníky, drobné správy z najstarších listín a poznámky niektorých židovských učených rabínov, ktorí v 11. a 12. storočí navštívili Slovensko, nám vytvárajú trochu i obraz o obyvateľstve podhradia. Ukazuje sa, že je to obyvateľstvo veľmi pestré. Žijú tam rodiny hradských vojakov – rôznych jobagiónov, ktorí v tom čase predstavujú drobné rytierstvo v službách panovníka, ktoré v čase mieru sa snaží zamestnávať zrejme i obchodom a remeslom; sídlia tu remeselníci a služobnícke obyvateľstvo rôznych profesií, ktorí sa sem dostávajú z vôle panovníka a na vykonávanie potrieb pre jeho dvor, keď so svojím sprievodom navštívi hrad. Časť tohto obyvateľstva sa nazýva termínom *hebdomadarii* (doslova niečo ako týždenníci); títo v určenom čase týždeň vykonávajú vojenské a iné služby na hrade, a teda zrejme sídlia v okolitých dedinách. V podhradiach sa usadzujú krčmári, ktorí zaznamenávajú obrat najmä v dňoch trhu, keď sa do podhradia schádza veľa obyvateľstva. Aj krčmy sa zrejme tešia obľube v našej krajine, lebo cirkevné synody 11. storočia sa ich otázkou museli zaoberať, pričom prísne zakazovali klerikom a kňazom chodiť po krčmách. V podhradiach sa usadzuje drobné rybárske obyvateľstvo,

ako aj vinohradníci a iní slobodní roľníci, ktorí sa môžu zakúpiť na hradskej zemi. Zákony 11. storočia im to dovoľujú. Pravda, žiadajú od nich, aby prevzali povinnosti, ktoré sa k tejto zemi viažu, vrátane vojenského ťaženia a poplatkov. Roľnícka zložka stále, vlastne až do hlbokého stredoveku, tvorí veľkú časť mestského obyvateľstva, nevynímajúc pritom ani naše najväčšie mestá. V podhradiach sa stávajú sýpky a stajne, ktoré sú zhromaždiskom dávok vybratých od okolitého obyvateľstva a často aj potrebným základom tvoriaceho sa väčšieho a agrárneho trhu.

Obyvateľstvo včasnostredovekých mestských zoskupení tvorí teda veľmi širokú sociálnu a záujmovú paletu. Jeho najcharakteristickejším znakom je úzka spätosť s administratívnym a vojenským štátnym aparátom, pričom často ešte nesie so sebou rezíduá svojho pôvodného sociálneho, či už len právneho zriadenia. Najmä tento posledný jav sa potom odráža i v jeho pomenovaní, tak ako nachádzame toto obyvateľstvo zapísané v prameňoch. V týchto mestských aglomeráciách a fortifikáciách je ešte pomerne výrazná absencia vlastných mestských skupín – remeselníkov pracujúcich pre trh i natrvalo usadených kupcov. Sú to sídliskové zoskupenia, kde konzumný element prevyšuje výrobnú zložku, čo pravda tiež urýchľuje vývoj takejto ľudskej aglomerácie.

3. HOSPODÁRSKE PODMIENKY FORMOVANIA SA STREDOVEKÉHO MESTA A ICH CHARAKTERISTICKÉ ČRTY

Vychádzajúc z ekonomickej podstaty stredovekého mesta, pri ďalšom vývoji *suburbii* nás zaujíma najmä vývoj remesla a tržných vzťahov. V tejto súvislosti sa naša úvaha musí nutne obrátiť k problému tzv. *služobníckych osád*, lebo v nich sa niekedy hľadá základ mestského remesla. Pochopiteľne, že problém služobníckej organizácie, najmä jej genézy, je ešte stále zložitý a tu niet miesta bližšie sa ním zaoberať. V súvislosti so vznikom stredovekého mesta však predsa len treba povedať pár slov o remeselníkoch v služobníckej organizácii a o ich poslaní pri mestotvornom procese.

Služobnícka organizácia nie je produktom samočinného, spontánneho ekonomickeho vývoja tak, ako napríklad i mnohé mestá. Je výsledkom cieľavedomej hospodárskej politiky príznačnej pre feudalizmus a je typickým celoeurópskym javom včasného stredoveku, atribútom dominiálneho panstva. Pravda, zakiaľ v klasických *capitulare de villis vel curtis imperii* Karolovcov zostala viac teóriou, v ranostredovekých monarchiách strednej Európy dosiahla nebyvalé rozmery. Na Slovensku je v rámci služobníckej organizácie obyvateľstva štvrtina až tretina špecializovaná na remeslo. Z ekonomickeho

hľadiska nejde však o typické remeslo založené na tovarovo-peňažných vzťahoch. Služobníci, aj remeselnej profesie, sú roľníci usadení na pôde a ich remeselná produkcia má za úlohu uspokojovať všetky potreby kráľa a jeho administratívneho i vojenského aparátu. Služobník – remeselník, usadený v samotných osadách hradského obvodu či kráľovského dvorca, neprodukuje zámerne tovary, ale z hľadiska ekonomickeho – feudálnu rentu. Pravda, prebytky, ktoré sa v kráľovských a úradníckych rukách hromadia a zostanú nespotrebované, putujú na trhy podhradia už ako tovary. Treba totiž predpokladať obchodné podnikanie aj u štátnej moci, lebo peniaz vo včasnom stredoveku je pre panujúcu spoločenskú vrstvu atraktívnym majetkom. Bol okrem iného napríklad jediným prostriedkom, ktorý umožňoval zadovážiť si také prepychové zariadenie ako vojenské brnenie a výzbroj, ktoré bolo i vonkajším prejavom moci a postavenia. Je dostatok dokladov o tom, že schudobnené rytierstvo, ktoré si nemôže kúpiť koňa a výzbroj, rezignuje z kráľovských služieb a upadá do poddanského roľníckeho či iného stavu. Zrejme časť z tohto obyvateľstva, stojaca pôvodne v administratívnej a vojenskej suite kráľa, rozširuje aj rady kupcov. V zásade však služobnícke remeslo je produktom ekonomickeho myslenia tej doby, ktoré sa pri feudálnej moci objavuje aj neskoršie a ktoré možno zhrnúť do praktickej ekonomickej poučky: *čo môže vyrobiť poddaný, netreba kupovať za peniaze*. Služobnícka organizácia dosahuje najväčší rozvoj v 11. storočí a začiatkom 12. storočia, teda súčasne s obdobím, keď sa tvoria a intenzívne ohradzujú podhradia (*suburbia*), keď sa kladú základy stredovekých miest. Koncom 12. a 13. storočia služobnícka, najmä remeselná organizácia je už celkom neefektívna. Remeselníci služobníckych profesií, akými sú hrnčiari, kováči, zlatníci, garbiari a pod. odchádzajú a osady po nich nachádzame púste. Z toho vyplýva jednoznačný záver, že remeselná výroba mestského typu sa rozvíja nie v služobníckej organizácii, ale vedľa nej a z nej. V niektorých profesiách, najmä zaoberajúcich sa kovoobrábačstvom, služobníci, ktorým sa podarilo zbaviť sa nevoľníctva a pripútanosti k zemi, rozširujú základňu mestského remesla a upevňujú jeho masovosť.

K otázke vzniku mestského remesla možno teda krátko rezumovať: Remeslo ako výrobná základňa tovarov pre mestský trh narastá najmä v radoch obyvateľstva usadzujúceho sa v podhradiach. Sociálne zázemie, z ktorého sa táto nová spoločenská skupina formuje, je veľmi pestré: potulní remeselníci, jednotlivci z pôvodne slobodného obyvateľstva hradských obvodov (*cives, civiles, castrenses*). Ďalej schudobnení vojaci i rytieri, najmä tí, ktorí nezískali pozemkový majetok a z podhradia sa neodťahovali na dedinu, zdatní remeselníci zo služobníckych osád, ktorým sa podarilo získať slobodu,

alebo sa vykúpiť a odísť do podhradia. O tom, že remeselník, ktorý sa usadil v podhradí a vyšiel z neslobodného stavu, nadhlo zostával v závislosti od pána či správcu hradu, niet pochyb. Právne vzťahy k zemi, na ktorej vyrastala agrárna spoločnosť včasného stredoveku, sa trhali len veľmi pomaly a veľmi ťažko. Pritom i remeselník, ktorý obrábal kúsok zeme, nerád z nej odchádzal, lebo bola overeným spôsobom obživy. Na samostatné remeslo si mohli robiť nárok len tie odvetvia, ktoré si vyžadovali väčšiu mieru kvalifikácie a výrobných skúseností. Časom, v závislosti na surovinovej základni, vytvára sa určitá remeselná rajonizácia a regionalizácia, v ktorej na Slovensku významné miesto nadobúda ťažba a spracovanie kovov. Rast remeselnej špecializácie, narastanie produkcie a s ňou i zlepšovanie technológie – to všetko je potom priamoúmerné narastaniu trhových možností, masovosti výmenného procesu, ako i odbytovej základni. Tým sa dostávame k poslednej súčasti hospodárskej základne stredovekého mesta – k problému *trhu, obchodu a vzniku kupectva* ako samostatnej sociálnej kategórie. Pochopiteľne, tak ako v predchádzajúcich riadkoch, pokúsím sa len o niekoľko zovšeobecňujúcich téz, ktoré by sa mohli stať východiskom do diskusie.

Obchod je poslednou a najdôležitejšou súčasťou realizácie tovarovo-peňažných vzťahov. Slovensko, najmä jeho južné a západné oblasti, ktoré bolo v dosahu starých a zaužívaných rímskych komunikácií, zostáva stále v sfére diaľkového obchodu, o ktorom, ako som už spomínal, máme i písomné pramene od 9. storočia. Tieto sú v 10. a 11. storočí ešte početnejšie. Časté sú tiež správy o trhoch (*forum, mercatus, mercatum*), ktoré vyrastajú vedľa hradov a podhradí, ale často aj v rôznych osadách. Tak napríklad Trnava preberá trhové centrum, ktoré sa azda v staršom období sústreďovalo v hradisku Majcichov. Nové Mesto zas preberá funkciu staroslovanského centra v Pobedime. Zákonné nariadenie prvých uhorských kráľov si pomerne dobre všimajú trhové centrá a upravujú vyberanie mýt a colných poplatkov. Z 12. storočia už poznáme trhy v Bratislave, Nitre, Trenčíne, Trnave, Tekove, Komárne a z prelomu storočia už aj v iných menších mestečkách a dedinách. Trh a trhové miesta sú však panovníkovým regálom, riadené sú jeho úradníkmi. V známom súpise príjmov Bela III. z konca 12. storočia sa hovorí, že od obchodníkov a z trhov, ktoré sú vraj všetky kráľovské, má ročne 30 000 mariek príjmu a od cudzích hostí v Sedmohradsku 15 000. To jasne svedčí o rozsiahlej trhovej činnosti pod ochranou panovníka, ktorá sa v nastupujúcom období len rozširuje, a to tak, že sa formujú trhové centrá i na majetkoch cirkvi a bohatých feudálov. Pramene nám však nedovoľujú presnejšie postihnúť túto kvalitatívnu zmenu vo vývoji trhu, keď sa trh sústreďuje okolo skupiny obchodníkov, ktorí sa svojím postavením dostávajú na čelo

podhradského obyvateľstva. Majetkovo, investične, a preto i právne začínajú prevyšovať ostatné podhradské obyvateľstvo. Nepatrí medzi nich všetko podhradské obyvateľstvo, ale najmä *mercatores, burgenses* a *hospites*. Okolo tejto skupiny sa začína miesto kráľovského či zemepanského trhu vytvárať nový – slobodný trh (*forum liberum*). Treba nám presnejšie odlíšiť finalizujúcu fázu výstavby stredovekého mesta, keď staré podhradské mestské centrá vchádzajú do vývinového štádia, keď o ich ďalších osudoch začína rozhodovať výlučne *ius fori*, ako sa táto problematika zvykne nazývať v priestore strednej a stredo-východnej Európy. Voľný trh, dostupný všetkým účastníkom, ktorí majú čo predávať a za čo kupovať, trh nezaťažovaný poplatkami pre kráľa a jeho úradníkov, trh oslobodený od jurisdikcie županov a hradných kastelánov, to bola jediná adekvátna forma zodpovedajúca novým hospodárskym vzťahom, ktoré sa vytvorili na prelome 12. a 13. storočia. Zaiste je to len logickým stupňom predchádzajúceho hospodárskeho vývoja krajiny a sociálnych zmien v budovanej feudálnej spoločnosti. Pracovne môžeme určiť, že tento prelomový stupeň nastáva u nás na konci 12. storočia (prvý písomný doklad je z roku 1204, teda z obdobia, keď sa už úplne skončila veľká éra diaľkového arabského obchodu a keď už k domácejmu obchodnému elementu (v ktorom u nás kapitálovo najsilnejšiu zložku predstavoval židovský element) pristupuje kozmopolitný, nacionálne pestrý slobodný kupecký stav hostí, o ktorom v rámci celej Európy presne nevieme ako a kde vzniká). Znovu a znovu tu platí veta o tom, že v hospodárskom zriadení nevládne národný duch, ale ekonomická a sociálna nevyhnutnosť.

Vývoj slobodného trhu v mnohom dotvára mesto v pravom zmysle slova, teda ako hospodársku, sociálnu a neskôr i právnu jednotku spätú so svojím okolím, ktorého vedúca úloha v danom regióne je založená na spoločenskej deľbe práce, na splňaní spoločensky nutných hospodárskych, sociálnych, politických, kultúrnych i náboženských funkcií. V tom je nový zmysel mesta, ktorý u nás postihujeme najsilnejšie od 12. storočia a myslím, že len odvtedy môžeme na Slovensku oprávnené hovoriť o jestvujúcom vyhranenom a dobudovanom stredovekom meste v právnom slova zmysle. Celé predchádzajúce obdobie od 9. storočia, odkedy sa kladú základy stredovekého mesta u nás a pripravujú sa hospodárske i sociálne podmienky pre budúce mesto, mali by sme i terminologicky rozlišovať a hovoriť radšej o predmestských útvaroch, predmestských sídelných aglomeráciách, hradiskových či hradových mestách a pod.

Pravda, otázka trhu vo vzťahu k vzniku mesta je oveľa širšia oblasť, a tak ako mnoho predchádzajúcich téz, i táto by si zaslúžila väčšiu pozornosť. Nech nám na tomto mieste postačí konštatovanie, že trh je tým vážnym zariadením v dobovej spoločnosti, ktoré plní nezastupiteľnú úlohu vo

výmennom procese, a to pre prirodzenú vyhranenú oblasť – región, pričom sám trh tu tvorí funkciu prirodzeného ekonomického centra. V takomto ponímaní ozaj platí zásada, že *niet mesta bez trhu a trh je práve tou najvčasnějšíou etapou tvorenia sa stredovekého mesta*. Niet pritom pochybností, že aj v priestore Slovenska máme viacero foriem a spôsobov, ako k tomu vývinu dochádza, pričom jestvuje aj viac prvkov vyplývajúcich zo samotnej povahy lokality, ale aj sídliskového zázemia, pre ktoré trh slúži. Pri vývine mnohých slovenských miest zväčša nemôžeme vôbec v prameňoch postihnúť, kedy sa starý trh postupne mení na mesto, na nový mestský trh (rôzne lokality s názvom Trhovisko od Bulharska a Rumunska, až k východnému Slovensku; ale tiež Kežmarok – Starý Trh = Alte Markt, Nowy Targ = Nový Trh, v Poľsku; rôzne Soboty, Stredy a Štvrty a iné). Len málokedy sa tak deje presne postihnuteľným právnym povýšením, privilegiom. Možno však uviesť i prípady, keď sa zo starého a frekventovaného trhu nikdy mesto nestalo, a, naopak, známy trh poklesol na obyčajnú dedinu (napríklad Dvory nad Žitavou a pod.). Diskusie sa vedú i o typologickom zaradení takýchto *villae forenses* – či sú mestami alebo nie?

Je potrebné pripomenúť, že zložitá problematika trhu nemá len svoj ekonomický aspekt, ktorý sme naznačili. Ide tu i o otázky právne a správne – teda o problémy trhového práva, trhového mieru, trhového regálu, ktorý je v Uhorskom kráľovstve od včasného stredoveku dôsledne v rukách panovníka (čo sa odráža v celom jeho ďalšom vývine), trhového súdnictva a ľudí, ktorí činnosť sudcov vykonávajú (*iudex, bilotus* a pod.), topografické umiestnenie trhov a ich viazanosť na hlavné komunikačné linky a pod. V tejto oblasti, rovnako ako pri skúmaní mnohých predchádzajúcich problémov, treba vykonať viacero výskumov na efektívnej interdisciplinárnej základni.

4. – 5. TOPOGRAFIA FORMUJÚCEHO SA STREDOVEKÉHO MESTA A JEHO PRÁVNE ZÁKLADY

Pre myšlienkové uzavretie nášho príspevku zostáva ešte venovať pozornosť dvom témam, ktoré pokladáme za dôležité v procese skúmania genézy stredovekých miest: *Topografia stredovekého mesta a jeho právne základy*. Oba tieto okruhy problémov sa však vymykajú z oblastí výskumu historika a sú skôr doménou rôznych špecialistov. Problém topografie mesta v historickom priereze môže byť napríklad predmetom záujmu urbanistov, historikov architektúry a, samozrejme, hospodárskych geografov. Výskumné metódy sú tu priamo závislé na druhu pramenného materiálu, ktorý je východiskom bádateľského záujmu. Ak sa čo len zbežne pozrieme na túto

oblasť, jasne sa nám ukáže, že skoro všetky tieto vedné disciplíny svojimi výskumnými metódami sa môžu dostať maximálne len do 15., respektíve v ojedinelých prípadoch do 14. storočia. Pravda, v súvislosti so sídliskovou typológiou predurbánnych útvarov či včasnostredovekých miest – teda v súvislosti s problémami, ktoré sledujeme – ich výsledky sú odtážité a použiteľné len v jednotlivostiach. Tu nastupuje priestor, ktorý si v modernom výskume vydobyla historická archeológia, výsledky ktorej v európskych reláciách sú už dnes pozoruhodné. Neprichodí mi konfrontovať najnovšie česko-slovenské výsledky archeológov s európskym badaním, ale ani hodnotiť mieru použiteľnosti pramenného materiálu získaného v tejto oblasti výskumu, či precizovať vypovedacie schopnosti získanej pramennej bázy. Rovnako nemôžem sledovať metodiku práce či vlastné pracovné postupy vedeckého výskumu. Vychádzam z hlbokého presvedčenia, že každá vedná disciplína sa môže a má usilovať o svoj prístup k predmetu bádania, má vytvárať svoju metodiku, sústavu vyjadrovacích prostriedkov a pod. Podmienkou akejkoľvek spolupráce ale zostáva, že sa musí vyvarovať absolutizácie svojich výsledkov a prínosu k skúmanej problematike, nemôže odmietať, zľahčovať, či nebrať na vedomie výsledky iných disciplín skúmajúcich ten istý objekt bádania. Ba naopak, je akútnou potrebou v česko-slovenských spoločenských vedách (a nielen medzi tými, ktoré skúmajú problémy vzniku a vývoja miest) usilovať sa efektívnou a vzájomne sa obohacujúcou spolupracou o syntetický pohľad na dané javy spoločenského života, o obsiahnutie nielen dynamiky života spoločnosti, ale aj jej štruktúry, a to v úzkej zviazanosti týchto dvoch prvkov. Mesto je veľmi komplikovanou a zložitou sociálnou jednotkou v každom svojom historickom priereze a veľmi vyhranenou štruktúrou – pritom vždy štruktúrou funkčnou, zloženou z celej sústavy rôznorodých, avšak vzájomne zviazaných prvkov. Objasniť túto mnohostupňovú štruktúru znamená rekonštruovať veľmi zložitý obraz, ktorý sa stáva menej jasnejší v priamoúmernej závislosti na posuve smerom do minulosti, smerom k objasňovaniu jeho počiatkov. Popritom si treba uvedomiť, že žiadny syntetický obraz, o ktorý sa zainteresované vedné disciplíny v tejto oblasti usilujú, nemôže vzniknúť automaticky, len zložením celku z jednotlivých prvkov – poznatkov. Východiskovým miestom zavše musí byť pevná a uzavretá metodológia a pritom dosť pevný pracovný program. Všetky tieto otázky sa stávajú dvojnásobne aktuálnymi, len čo sa začneme bližšie zaujímať o posledné dva vytypované znaky.

Pri štúdiu topografie stredovekého mesta česko-slovenská archeológia už priniesla viacero pozoruhodných výsledkov a poznatkov. Vidno to i zo zborníka z predchádzajúcej konferencie archeológov zaoberajúcich sa

stredovekom, venovanej len problémom počiatku našich miest. Ukazuje sa, že otázka predmestských sídlisk a ich prechod na sídliská mestskej povahy je zložitejšia, ako sa to javilo v doterajšej spisbe opretej len o písomné pramene, či presnejšie o konštrukcie budované len na týchto písomných prameňoch. Už z doterajších čiastkových poznatkov vidno, že ide o dlhodobý proces, v žiadnom prípade však nie plynulý, a pritom závislý od radu bioekologických a s nimi zviazaných sídliskových pomerov celého mestského zázemia, regiónu. Zdá sa, že tzv. *mestská revolúcia*, ako niektorí zvyknú nie najpresnejšie nazývať prudkú akceleráciu vývinu sídlisk mestského typu od polovice 13. storočia, je zviazaná ani nie tak s vývojom samotného mestského organizmu, ako s hlbokými premenami, ktoré sa udiali na vidieckych sídliskách. Domnievam sa, že ďaleko oprávnenejšie by bolo hovoriť o *revolúcii dedinskej* so všetkými hospodársko-sociálnymi premenami, ktoré ju sprevádzali a ktoré zákonite smerovali k vzniku mestského organizmu. V konečnom dôsledku tak či onak, premena historických jadier trhových osád na mestské centrá, výstavba nových remeselnícko-obchodníckych komunít v podhradiach starých hradov a v ojedinelých prípadoch i pri niektorých kláštoroch či kapitulách na Slovensku je hlboko i všestranne zviazaná s poznateľnými javmi hospodárskeho a sociálneho života, nevynímajúc z toho ani nerastnú bázu krajiny (banské mestá). Poznávať tento proces vzájomnej previazanosti však možno len v jednotlivosti, lebo to je najschodnejšia cesta na vysvetlenie sídliskovej kontinuity či diskontinuity starých trhových centier s novými mestskými aglomeráciami. Variabilita foriem a typov, ktorá sa už dnes črtá, má nepochybne svoju vnútornú logiku, príčiny, ktoré k nej viedli, a ktoré majú isté analógie nielen v rámci nášho štátneho teritória, ale i v ostatnej Európe. Každá povrchná klasifikácia v tejto oblasti môže viesť k schematizmu, k formálnej typológii, ktorá je vzdialená podmienkam skutočného života, bohatej i pestrej minulosti.

Svoje špecifiká v tejto oblasti má i právna veda, ktorá jediná v minulosti vypracovala v tejto problematike ucelenú sústavu, systém, pomocou ktorého sa snažila vysvetliť všetky zložky mestského života. Je pravda, že pozitivistická právna veda, usilujúca sa o pojmoslovnú presnosť, o kauzálny výklad historického procesu vzniku mestského zriadenia i mestského práva, sa významnou mierou pričínala o rozkvet bádania v problematike genézy miest. Súčasne však treba povedať, že práve táto pozitivistická právna historiografia svojimi juristickými schémami a konštrukciami, úplne odtrhnutými od života, doviedla výskum mestskej problematiky na scestie, do slepej uličky. Výlučnosť právnického prístupu bola umocňovaná i metodologickou sústavou, v ktorej sa právo chápalo ako izolovaný jav nezávislý na spoločenskom

kontexte doby, na sociálno-hospodárskych predpokladoch, na reálnom každodennom živote. Mnohokrát pravdou bol presne pravý opak.

Kritika právno-historického prístupu k problematike stredovekého mesta nám ale nemôže zakryť základný jav – poznatok, že práve dosiahnutie mestského štatútu a mestského práva znamená veľmi vážnu kvalitatívnu zmenu v živote stredovekého mesta na veľmi širokom európskom priestore, do ktorého možno v územnej celistvosti zaradiť i dnešné Slovensko. Mesto dobudované i v právnom zmysle vytvára pre svojich obyvateľov (presnejšie pre ich časť – mešťanov) zvláštne postavenia v stavovsky rozčlenenej feudálnej spoločnosti. Súčasná právna historiografia stále viac ukazuje, že *právne dobudovanie stredovekého mesta nastupuje (a je trvalé) len tam, kde bola preň vytvorená sústava podmienok*: dostatočný stupeň hospodárskeho rozvoja krajiny a v rámci toho sústava remeselných a trhových stredísk predmestského typu, teda taká úroveň rozvoja výrobných síl, ktorá umožnila priebeh druhej spoločenskej deľby práce; k tomu prislúchajúce sociálne, politické, ale aj kultúrne podmienky. Pritom je nutné poznamenať, že dosiahnutie tejto právnej mestskej sústavy je prudkým hybným motorom spätného vývoja mesta v mnohých jeho ďalších oblastiach hospodárskeho a sociálneho života. Spolupôsobí pri prestavbe mestského sídliskového zoskupenia, prestavbe urbanistického areálu, fortifikačných zariadení, pôsobí na demografický rozvoj a pod. Novšiemu bádaniu je už dnes úplne jasná i cesta penetrácie mestských právnych foriem. Tieto nie sú ničím iným než prijatím už inde osvedčených a vyskúšaných právnych noriem upravujúcich život nových sociálnych skupín v meste, ale regulujúcich aj ich pomer ako spoločenstva k okoliu. Z nemeckej vzdialenej oblasti aj na Slovensko bolo prevzaté právo, ale nie mesto!

Pravda, sústava týchto nových poznatkov viac vychádza z výskumov v iných európskych oblastiach ako zo Slovenska či z Uhorského kráľovstva. Vykonať ich verifikáciu, ukázať na vývojové zvláštnosti a špecifiká – to všetko sú úlohy, ktoré na slovenskú právnu vedu stále len čakajú.

Stredoveké mesto síce vzniklo hlboko v minulosti, cez všetky úskalía dejín prešlo však najmä ako sídliskový typ až do prítomnosti. V rôznych prevrstveniach vystriedalo celú škálu spoločenských funkcií, čím nazhromaždilo vo svojom priestore rad pozoruhodností, architektonických i kultúrnych pamiatok, ktoré sa stali súčasťou životného prostredia človeka a s ním aj kultúrnym majetkom národov stredo-východnej Európy. To všetko mnohorakými formami a spôsobmi ovplyvňuje i formuje dobový život, evokuje záujem širokých vrstiev obyvateľstva, podnecuje záujmy poznávať cesty a podoby, po ktorých sa uberala spoločnosť vo svojom vývoji až k dnešku.

K tomu pristupuje viacero zásahov do historických centier našich miest, sústava rekonštrukcií i reštaurácií. Celá táto vzdelávacia, osvetová, poradenská či expertízna činnosť pri záchrane kultúrneho majetku našej spoločnosti vyžaduje veľa vzdelaných a schopných ľudí, množstvo overených odborných poznatkov, prístupné, no vedecky fundované monografie o našich mestách. Ak by sme mohli plniť i splniť všetky tieto úlohy, musíme sa usilovať o efektívnu spoluprácu rôznych vedných disciplín, bez ktorej nemožno objasniť vznik a vývoj takého zložitého a mnohostranného organizmu, ako je európske mesto a jeho podoby v našom priestore.

LITERATÚRA

- BUCZEK Karol: *Targi i miasta na prawie polskim*. Wrocław : Polska akademia nauk, 1964, 139 s.
- Die Stadt des Mittelalters. 1. Ed.: Carl HAASE: Darmstadt : Wissenschaftliche Buchges, 1969, 435 s.
- DOPSCH Alfons: *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung: aus der Zeit von Cäsar bis auf Karl den Grossen*. 1 – 2. Wien : L. W. Seidel, 1923 – 1924.
- DUBY Georges: *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval: France, Angleterre, Empire, IX-XV siècles; essai de synthèse et perspectives de recherches*. Paris : Aubier, 1962, 822 s.
- ENNEN Edith: *Frühgeschichte der europäischen Stadt*. Bonn : L. Rörscheid, 1953, 324 s.
- ENNEN Edith: *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1972, 287 s.
- FÜGEDI Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, roč. 14, 1961, s. 17 – 107.
- GYÖRFFY György: Budapest története az Árpád-korban. In: *Budapest története*. 1. Ed.: László GEREVICH. Budapest : Főváros Tanácsa, 1973, s. 217 – 350.
- HALAGA Ondrej Richard: Mestotvorný proces a stredná Európa. In: *Zborník FF UK. Historica*, roč. 15, 1964, s. 95 – 115.
- Haupttendenzen der europäischen Stadtgeschichte im 14. und 15. Jahrhundert. 1 – 2. Ed.: Erika UTTZ. Magdeburg : Forschungsgruppe Stadtgeschichte der Pädagogischen Hochschule „Erich Weinert“, 1974, 187 s.
- HENSEL Witold: *Anfänge der Städte bei den Ost – und Westslawen*. Bautzen : Domovina Verlag, 1967, 182 s.
- HÓMAN Bálint: *A magyar városok az Árpádok korában*. Budapest : Franklin, 1908, 128 s.
- HROCHOVÁ Věra: *Byzantská města ve 13. – 15. století*. Praha : Universita Karlova, 1967, 118 s.
- JANKOVIČ Vendelín: Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*, roč. 7, 1971, s. 29 – 55.
- JUNGHANNIS Kurt: *Die deutsche Stadt im Frühfeudalismus*. Berlin : Henschelverl, 1959, 172 s.
- KEJŘ Jiří: Možnosti a meze právněhistorického bádání o počátcích měst. In: *Právněhistorické studie*, roč. 20, 1977, s. 177 – 203.

- KUCERA Matúš: Hospodárske a sociálne predpoklady formovania sa miest na Slovensku (Referát prednesený na konferencii 5. – 7. 10. 1971 v Levoči.). Ref. In: *Historický časopis*, roč. 20, 1972, s. 169 – 170.
- KUCERA Matúš: *Slovensko po páde Veľkej Moravy*. Bratislava : Veda, 1974, 450 s.
- LALIK Tadeusz: *Kształtowanie się miast za pierwszych Piastów*. In: *Początki Państwa Polskiego*. 2. Ed.: Kazimierz TYMIENIECKI. Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962, s. 137 – 154.
- L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale. Ed.: Alexander GIEYSZTOR a kol. In: *Kwartalnik historii kultury materialnej*, roč. 10, 1962, č. 1 – 2, s. 279 – 571.
- LEVICKIJ Jakov Aleksandrovič: *Goroda i gorodskoje remeslo v Anglii v X–XII vv*. Moskva : Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1960, 298 s.
- LUDAT Herbert: *Vorstufen und Entstehung des Städtewesens in Ostmitteleuropa*. Köln – Braunsfeld : Müller, 1955, 53 s.
- MARSINA Richard: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, s. 337 – 367.
- PLANITZ Hans: *Die deutsche Stadt im Mittelalter: von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*. Graz; Köln : Böhlau Verlag, 1954, 520 s.
- POLLA Belo: K problematike začiatkov miest z hľadiska historickej archeológie. In: *Historické štúdie*, roč. 19, 1974, s. 5 – 19.
- SCHLESINGER Walter: *Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. 2. Städte und Territorien. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1963, najmä s. 42 – 212.
- SCHÜNEMANN Konrad: *Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa*. Breslau : Priebatsch, 1929, 149 s.
- STAL S. M.: Srednevekovyj gorod i problema voznikovenija nefeodal'nych form sobstvennosti. In: *Srednevekovyj gorod*. 2. *Mežvuzovskij naučný sbornik*. Saratov : Izdatel'stvo Saratovskogo Universiteta, 1974, s. 3 – 45.
- Středověká archeologie a studium počátků měst. Ed.: Miroslav RICHTER. Praha : ČSAV, 1977, 296 s.
- Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens. Reichenau – Vorträge, 1955 – 1956. In: *Vorträge und Forschungen*. 4. Ed.: Theodor MAYER. Lindau; Konstanz : Jan Thorbecke Verlag, 1958, 553 s.
- Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa. Reichenau – Vorträge 1963 – 1964. In: *Vorträge und Forschungen*. 11. Ed.: Theodor MAYER Konstanz : Jan Thorbecke Verlag, 1966, 427 s.
- VARSÍK Branislav: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In: *Zo slovenského stredoveku. Výber historických štúdií a článkov z rokov 1946 – 1968*. Ed.: Branislav VARSÍK. Bratislava : SAV, 1972, s. 205 – 243. Pôvodne in: *Historický časopis*, roč. 6, 1958, s. 169 – 301.
- WEDZKI Andrzej: *Początki reformy miejskiej w śródkowej Europie do połowy XIII wieku: Słowiańszczyzna Zachodnia*. Poznań : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974, 297 s.

PŮVODNE UVEREJNENÉ:

- Genéza miest na Slovensku. In: *Archaeologia Historica*, roč. 3, 1978, s. 147 – 164.

Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie

Jubileum Marxovej storočnice nás viac ako inokedy núti zamýšľať sa nad niektorými problémami diela tohto veľkého vedca. Najmä však nad otázkami, ktoré majú bezprostredný dosah na vývoj historickej vedy. Karol Marx, aj keď je v prvom rade ekonóm, sociológ a politik, svojím dielom sa snažil položiť základy vedeckosti historickej vede, vrátiť ju z oblasti subjektivismu a voluntarizmu do priestoru exaktného bádania a navyše dokázať, že jej výsledky sa môžu stať praktickým návodom na revolučnú spoločenskú prax. Jubileá sú vhodné popri inom aj na to, aby sme si viac a vo zvýšenej miere uvedomovali, čo daný jav či osobnosť priniesli do oblasti poznania, hodnotenia a vývoja, čím sa pričínili o spoločenský progres. Miera tejto spoločenskej funkčnosti je potom i objektivizovanou mierou postupu vedy, v našom prípade vedy o človeku, o spoločnosti ako celku.

Dnes je už obrovské množstvo špeciálnych vedcov i filozofov hrdé na to, že ich názory boli inšpirované tvorbou tohto mysliteľa a proletárskeho revolucionára 19. storočia. Občas sa dokonca zdá, že súčasní teoretici sú všetci napospol marxistami, a to často bez rozdielu, k akému svetonázoru sa hlásia. Tak napríklad jeden zo zakladateľov *existencializmu*, Jean P. Sartre, sa vyhlasuje za „marxistu“, respektíve za jeho „prekonanie“.

To isté robí i jeho najväčší odporca Claude Lévi-Strauss, ktorý je tvorcom moderného *štrukturalizmu*. Najvýznamnejší predstaviteľ *psychoanalytickej školy* Erich Fromm sám seba tiež pokladá za „marxistu“, rovnako ako jeho odporcovia. V novej západnej filozofii jestvujú tzv. *katolíci – marxisti*, rovnako ako v novej protestantskej vlne sa k marxizmu hlásia stúpenci teológie *smrti Pána Boha*. Dnes jestvujú – aby som aspoň taxatívne vymenoval: *marxisti novopozitivistí, marxisti novomechanisti, marxisti novokantovci, marxisti fenomenológovia*, rovnako ako *novomarxisti* z teoretikov tzv. novej ľavice v komunistickom hnutí. Znie to paradoxne, ale dokonca aj otvorení a *angažovaní antikomunisti* sa v istej miere považujú za *marxistov*. Táto skutočnosť má niekoľko svojich základných vysvetlení:

V prvom rade to svedčí o stále rastúcej autorite jedného zo zakladateľov vedeckého socializmu, teda o tom, že jeho filozofia prenikla i preniká

do najširších mäs obyvateľstva a v našom storočí z miesta teórie prerástla v revolučnú materiálnu silu. Súčasne je to dôkazom, že Marxovo učenie preniklo do mnohých vied o spoločnosti, do mnohých odvetví súčasného spoločenského myslenia a nemožno ho obísť nikde a v žiadnom prípade brať na ľahkú váhu.

Pravda, zápas o Marxa, ktorý nastúpil už od prelomu nášho storočia a ktorý nadobudol v druhej polovici 20. storočia takú pestrú paletu názorovej rozkošatenosti – ako sme si vyššie ukázali, nemôže nám zahmlievať a zakrývať jasný pohľad na K. Marxa a marxizmus. Nech by sme akokoľvek podelili názorové bloky na skupiny, školy, *nové vlny* a pod., v podstate nám zostanú vždy len dve jasné a vyhranené zoskupenia ľudí – tí, čo sa k Marxovi a marxizmu uvedomelo hlásia, a tí, čo proti nemu bojujú. Pritom si nesmieme zakrývať, že práve tento boj spočíva v tom, že mnohí *marxológovia* a *marxisti* s Marxom polemizujú, opisujú ho, komolia, stavajú proti sebe názorovo „mladého“ a „starého Marxa“, Marxa „revidujú“, „prekonávajú“, hlásajú návrat k „autentickému Marxovi“ a pod. Treba si uvedomiť, že tu už nejde len a len o názorový zápas, o vedeckú polemiku, ale o zrejmy ideologický a politický boj, za ktorým je konečný cieľ – odtrhnúť Marxovo dielo od dnešných aktuálnych triednych, politických a vedeckých úloh. Pritom práve dnes je viac ako isté, že Marxovo myšlienkové bohatstvo si udržiava svoju pôvodnú schopnosť aktívne sa podieľať na pretváraní sveta, na jeho hlbšom a tvorivejšom poznaní.

Z tohto záveru, ku ktorému marxistická veda každodenne dospieva, vyplýva celkom organicky i pre nás potreba neustále sa vyrovnávať a hlboko študovať dielo K. Marxa, neuspokojovať sa s interpretáciami a názormi, ktoré sa na hromadili v historickej tradícii, v spisbe najrozličnejšej úrovne, vo výkladoch, ktoré sa nevyvarovali subjektivismu či voluntarizmu. *Ad fontes* je požiadavkou každej kritickej vedy, a teda i vedy o vývoji spoločnosti – histórie. Pravda, táto okrídlená požiadavka platí nielen na konkrétne historické pramene, ale i na teoretické a metodologické zdroje, ku ktorým sa naša historiografia hlási a ktoré vo svojej bádateľskej praxi uplatňuje. Veda bola pre Marxa vždy historicky hybnou revolučnou silou. Na tento jeho odkaz nemôže zabúdať ani historická veda. Pravda, pri analýze spoločenského ohlasu, pri skúmaní interpretácie diela K. Marxa, nemožno nevidieť osobitné historické ťažkosti, s akými sa mnohé z jeho diel na ceste k čitateľovi stretávali. Boli to okolnosti, ktoré v konečnej miere i podporovali vznik mnohých typických deformácií zvonka, akým Marxova filozofia podliehala. Jestvuje totiž skutočnosť, že v 19. storočí, ale ešte i v počiatkoch 20. storočia sa dielo K. Marxa dostalo do širokých čitateľských vrstiev len

vo fragmentárnej podobe: historickým faktom zostáva, že až tri generácie marxistov (I., II. a III. internacionály) nepoznali mnohé Marxove diela, ktoré sú nevyhnutné pre pochopenie genézy a hlavných princípov jeho filozofie. Príčina bola prozaická: tieto diela boli publikované až tesne pred 2. svetovou vojnou. Napokon, neplatí to len o dielach Karola Marxa, ale aj Friedricha Engelsa. A tak až v medzivojnovom období sa široké čitateľské vrstvy stretávajú s takými základnými dielami, akými sú: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, *Nemecká ideológia*, *Ku kritike Heglovej filozofie práva*, *Dialektika prírody*, *Rozdiel medzi prírodnou filozofiou Demokritovou a Epikurovou*, *Základy kritiky politickej ekonómie* a, samozrejme, dielo, ktorému sa dnes chceme venovať – *Rukopisy „Grundrisse“*.¹ Všetky vyššie menované práce boli publikované až po smrti popredných teoretikov II. internacionály, ako aj V. I. Lenina, R. Luxemburgovej, K. Mehringa, K. Liebknechta. K dispozícii boli len početné komentáre niektorých činiteľov II. internacionály, ktoré však obsahovali isté deformácie Marxovho myslenia. Ako je dobre známe, boli to najmä deformácie, ktoré sa prejavovali v snahe mechanisticky (nedialekticky) interpretovať Marxov materializmus, nedoceňovať úlohu triedneho boja v dejinách, ale aj „subjektívneho činiteľa“ v každom historickom procese. Z toho, pravda, potom pramenili známe teórie „automatického krachu“ alebo „automatického prerastania“ kapitalizmu do socializmu, fatalistický a ekonomistický výklad dejinného procesu a pod. Tu mnohé tézy vedeckého socializmu zachránilo geniálne dielo V. I. Lenina, ktoré tak hlboko pochopilo myšlienkový svet K. Marxa a F. Engelsa.²

Ďalšou nepriaznivou okolnosťou, ktorá sprevádzala filozofiu K. Marxa na jej ceste k širokým čitateľským masám, bola historická skutočnosť, že jeho oneskorene vydávané diela sa dostávali von v dobe zápasu marxizmu-leninizmu proti bucharinovsko-mechanistickej, ako aj v dobe vulgarizátorskej schematizujúcej deformácie marxizmu-leninizmu. Najmä pre tendencie dogmatizmu 40. – 50. rokov boli neprijateľné mnohé tézy, ktoré sa objavovali v novovydaných prácach K. Marxa. Preto boli jeho názory podrobené jeho svojskému výberu a interpretácii. V takejto podobe boli uzatvorené do

¹ Karl MARX: *Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“ (Hrubý koncept)* (ďalej Karl MARX: *Základy kritiky*). 1 – 2. Trans.: Teodor MÜNZ. Bratislava : Pravda, 1972 – 1973.

² Odzrkadlilo sa to už v známom Leninovom diele z roku 1913 *Tri zdroje a tri súčasti marxizmu*, kde napísal: „Marxova genialita je v tom, že vedel z toho skôr ako ostatní urobiť a dôsledne premyslieť záver, ktorému učia svetové dejiny. Týmto záverom je učenie o triednom boji.“ Vladimir Iljič LENIN: *Spisy*. 19. Trans.: Marta ŠEFRANKOVÁ. Bratislava : SVPL, 1958, s. 15.

súboru zjednodušených téz v práci Josifa V. Stalina *O dialektickom a historickom materializme*. Je nepochybou skutočnosťou, že veľká časť našej generácie, prakticky generácie od polovice tridsiatych až do konca päťdesiatych rokov sa pozerali na marxistickú filozofiu cez prizmu tohto diela a jeho interpretácií.

Všetky spomínané príčiny vyvolali a vyvolávajú naliehavú potrebu znova a znova čítať klasické Marxove práce a hľadať cesty tvorivého rozvoja marxizmu v boji proti dogmatickým, revizionistickým, pravicovoopportunistickým či sociálnodemokratickým deformáciám. Prvým krokom na tejto ceste je samotné vydávanie diel klasikov marxizmu-leninizmu, a medzi nimi, samozrejme, i v slovenčine po prvý raz vydané Marxovo dielo, ktoré do literatúry vošlo v obvyklej skratke: *Rukopisy Grundrisse*.

1.

V slovenskom preklade toto dielo vychádza teraz pod názvom *Základy kritiky politickej ekonómie – Rukopisy „Grundrisse“ (Hrubý náčrt)*.³ Ide o Marxom neuverejnené rukopisy zaoberajúce sa rozborom mnohostranných otázok politickej ekonómie. Autor ich pripravoval ako podklad pre súhrnné dielo, ktoré chcel uverejniť neskôr, k čomu, pravda, už nedošlo. Osudy, za ktorých Marxovo dielo vznikalo, sú historicky veľmi zaujímavé.

Ako je známe, K. Marx sa po porážke revolúcie roku 1848 – 1849 usadil ako emigrant v Londýne.⁴ Tu začal zhromažďovať a zhŕňať rozsiahly materiál o problémoch politickej ekonómie. Začal výpiskami z diel buržoáznych ekonómov, z oficiálnych štátnych dokumentov, ako aj výpiskami z dobovej tlače v rokoch 1850 – 1853. Týmto materiálom zaplnil 24 zošitov, ktoré očísloval rímskymi číslicami. Okrem toho mal druhú sadu zošitov, kde zhromažďoval výpisky k jednotlivým tematickým okruhom a tu pripojoval k nim i svoje komentáre. Na takto zhromaždenom materiáli začal Marx pracovať roku 1857 a napísal hneď aj *Úvod*, ktorý mal čitateľa viesť do celkovej tematiky. Pravda, prácu dvakrát prerušil, ako to vieme z jeho korešpondencie. Pôvodne totiž Marx chcel napísať rozsiahle šesťzväzkové dielo, v ktorom chcel urobiť dôkladnú kritiku celej buržoáznej ekonómie.

³ Slovenský preklad urobil Teodor Münz, predslov k slovenskému vydaniu bol prevzatý z vydania českého a napísal ho Radovan Richta. Porovnaj: TENŽE: Marxova kritická cesta. In: Karl MARX: *Základy kritiky*. 1, s. 5 – 24.

⁴ Franz MEHRING: *Život Karola Marxa*. Bratislava : SVPL, 1961, s. 192 – 215.

Preto pre svoje dielo aj použil názov *Kritika politickej ekonómie*.⁵ V skutočnosti všetky tieto časti predstavujú náčrt budúceho *Kapitálu*.

Z týchto Marxových poznámok sformulovala redakcia prvého, moskovského vydania tohto diela názov *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Robentwurf) 1857 – 1858*, pod ktorým je dnes dielo známe. S týmto významným Marxovým dielom sa doteraz mohol oboznámiť len nevelký okruh ľudí, pretože až donedávna bolo prístupné len v nemčine, a aj to len vo veľmi malom počte výtlačkov. Prvý raz dielo vyšlo v Moskve v nemčine, a to v rokoch 1939 – 1941, vo dvoch zväzkoch.⁶ Roku 1953 dielo vydali v jednom zväzku v Berlíne, ale len ako fotomechanickú reprodukciu moskovského vydania. Až v rokoch 1968 – 1969 dielo vyšlo v ruskom preklade, takmer súčasne v preklade českom (pričom stať *Formy predchádzajúce kapitalistickú výrobu* v českom preklade vyšlo už roku 1967).⁷

Nejdem a nechcem informovať podrobnejšie o obsahu diela a ani nie o pohnutej dobe poznačenej zvýšenou triednou aktivitou, ktorá Marxa poháňala k napísaniu a doformovaniu jeho ekonomickej teórie. Bude však azda vhodné upozorniť na dva možné, a pritom chybné prístupy k tomuto Marxovmu dielu – prvý, že ide o výlučný text ekonomický, ktorý nemá čo historikovi povedať, či mu poslúžiť. Tu treba povedať, že Marx v duchu vedeckej komplexnosti svojho historicko-materialistického prístupu k otázkam spoločenského vývoja, ekonomickú problematiku vždy zaraďuje do širokých spoločenskovedných súvislostí, čím poskytuje pre každého historika rozsiahly a bohatý materiál, ale súčasne ukazuje i cestu, akou sa formovala jeho vedecká metóda.

Druhý chybný prístup môže vyplývať z názoru, že všetko, čo prinášajú *Rukopisy – Grundrisse*, je už v zdokonalenej podobe obsiahnuté v *Kapitáli*. Rukopis však obsahuje množstvo materiálov, poznámok i postrehov k jednotlivým otázkam i ku koncepcii, ktoré v *Kapitáli* širšie rozobrané

⁵ Názov diela je od samotného K. Marxa, lebo skutočne plánoval napísať veľké 6-zväzkové dielo, v ktorom by podal kritiku celej buržoáznej ekonómie. Vieme to z listu, ktorý napísal F. Lassalovi 22. februára 1858. Pozri: Karl MARX a Fridrich ENGELS: *Spisy*. 29. Trans.: Miroslav BECK. Praha : Svoboda, 1969, s. 612.

⁶ Karl MARX: *Základy kritiky*. 1, s. 26.

⁷ Vyšla v zborníku: *Rané formy civilizace*. Eds.: Ján PEČÍRKA a Jiří PEŠEK. Praha : Svoboda, 1967, s. 37 – 83; prekladateľkou tohto náročného textu je M. Svatošová. Ide o tzv. vydanie kritické, čo ocení každý vážnejší záujemca o Marxov text. Názov: „Formy predchádzajúce kapitalistickej výrobe“ nie je od Marxa. Táto časť v jeho rukopise zostala bez nadpisu. Terajší názov je dielom prvých vydateľov textu v Inštitúte Marxa, Engelsa a Lenina v Moskve.

nenájde, alebo tam vôbec nie sú.⁸ Dosť eklatantným príkladom je aj stať, ktorá hovorí o počiatkoch vzniku triednej spoločnosti a v konečnom dôsledku o vypracovaní tézy o spoločensko-ekonomickej formácii.

2.

Učenie o *spoločensko-ekonomickej formácii* je uholným, základným kameňom marxistickej historiografie. Je najzávažnejším teoretickým pojmom vedy o dejinách vôbec. Objavenie a objasnenie tohto pojmu tak, ako ho predložil K. Marx, sa stalo skutočnou revolúciou v dovtedajšom nazeraní na vývoj spoločnosti. Zákony, ktorými sa jej chod riadi, Marx nevyvodzuje ani z geofyzikálnych vplyvov, ani z antropologických či biologických faktorov, ale zo vzťahov, ktoré si vytvára každá ľudská spoločnosť na každom svojom vývinovom stupni, základ, ktorých priliehavo Marx nazval *výrobnými vzťahmi*. Lenin, keď objavoval a popisoval tento Marxov „vynález“, veľmi výstižne napísal: Marxova teória „za východiskový bod zvolila fakt, základný pre každú ľudskú spoločnosť, a to spôsob získavania životných prostriedkov, dala s ním do súvislosti vzťahy medzi ľuďmi, ktoré sa vytvárajú pod vplyvom určitého spôsobu získavania životných prostriedkov a v systéme týchto vzťahov („výrobných vzťahov“ podľa Marxovej terminológie) ukázala tú základnú spoločnosť, ktorá sa zaodievá do politickoprávnych foriem a určitých ideologických smerov. Každý takýto systém výrobných vzťahov je podľa Marxovej teórie osobitným sociálnym organizmom, ktorý má osobitné zákony svojho vzniku, fungovania a prechodu do vyššej formy, premeny na iný sociálny organizmus.“⁹ Marxov objav negoval všetky dovtedajšie teórie historikov, ktoré sa zväčša obmedzovali na ideologické spoločenské vzťahy.

Marxova teória oproti nim postavila opakovateľnosť a pravidelnosť spoločenských vzťahov, a to i v rôznych krajinách a v rôznej dobe. Pritom rozoberal *materiálne vzťahy*, čo umožnilo prejsť od histórie popisnej k histórii vysvetľujúcej. Prírodné zákony, ktoré historici pred ním považovali za akýsi „prirodzený“ základ chodu spoločnosti vo všetkých jej obdobiach vývinu, „nahradil“ takto Marx zákonmi spoločenskými, zákonmi historicky konkrétnej, presnej a poznateľnej sústavy výrobných vzťahov. Marxov objav takto spojil do jednotného historického procesu všeobecnú zákonitosť historického vývinu každej konkrétnej spoločenskej formácie a pritom dialekticky pojal aj zvláštne, individuálne či osobitné prejavy tejto zákonitosti

⁸ Karl MARX: *Základy kritiky*. 1, s. 29 – 30.

⁹ Vladimir Iljič LENIN: *Spisy*. 1 (Ekonomický obsah národnictva). Bratislava : Slovenské nakladateľstvo politickej literatúry, 1959, s. 361.

v jednotlivých krajinách, v jednotlivých, konkrétnych, historicky sa tvoriacich podmienkach. Marxova teória pritom nevznikla len špekulatívnou, teoretickou cestou, skúmaním nejakej „spoločnosti osebe“. Vznikla analýzou konkrétnych spoločenských útvarov v celej ich zložitosti, v danom prípade najmä kapitalistickej spoločnosti, ktorej povahu tak vypukle Marx poznal v jej „francúzskej“ či „anglickej“ podobe. Poznávanie činnosti mäs, ktoré dovtedy historikov nikdy skutočne a hlboko nezaujímalo, stálo pri zrode Marxovho záujmu o dejiny, stálo pri zrode *teórie dejín*. Aby bol proletariát – ktorému sa stal Marx ideológom – hlboko presvedčený, že triedny boj proti buržoázii nie je zbytočný, márný, bolo treba hlboko teoreticky zdôvodniť, že vzostup spoločnosti na vyšší vývojový stupeň nie je ani neúčinné subjektívne pranie, ale ani objektívny, v podstate nesplniteľný cieľ proletariátu. Bolo treba prísne vedecky zdôvodniť a preukázať priam deterministický vývoj spoločnosti, striedanie spoločensko-ekonomických formácií.

Preto Marx už v úvode ku *Kritike politickej ekonómie* píše: „*Spoločenská formácia nikdy nezaniká skôr, kým sa nerozvinú všetky produktívne sily, ktorým poskytuje dostatok priestoru a nové, vyššie výrobné vzťahy nenastupujú na miesto starých skôr, kým nedozrejú materiálne podmienky ich existencie v lone starej spoločnosti.*“¹⁰ Tým Marx ukázal nielen na hlboký dynamizmus, aktivitu dejín, ale súčasne prepojil minulosť s budúcnosťou, našiel spôsob, ako uskutočniť myšlienky minulosti, dal utláčanej triede do ruky vieru v budúcnosť a súčasne i zbraň, ktorou sa dá účinne bojovať.

V spomínanom predsluve ďalej Marx pokračuje: „*Preto si ľudstvo kladie vždy len také úlohy, ktoré môže vyriešiť, lebo pri dôkladnejšom skúmaní sa vždy ukáže, že sama úloha vzniká len tam, kde materiálne podmienky jej riešenia už existujú, alebo sú aspoň v procese svojho vzniku. Vcelku možno označiť ázijský, antický, feudálny a moderný, buržoázny spôsob výroby za pokrokové epochy ekonomicko-spoločenskej formácie,*“¹¹ Ďalej Marx už pokračuje vo výklade o buržoáznych výrobných vzťahoch, ktoré sú poslednou antagonistickou formou spoločenského výrobného procesu. Takto sa u Marxa rodila kategória spoločensko-ekonomickej formácie, ktorá dávala histórii takú metodológiu poznávania, ktorá dovoľovala skúmať vývoj ľudskej spoločnosti ako prírodno-historický proces s jemu vlastnými zákonitosťami. Tento Marxov objav, ktorý priliehavo prirovnával jeho druh F. Engels k Darwinovmu objavu zákona vývoja

prírody a nad Marxovým hrobom ho charakterizoval ako „objav“ zákona vývinu ľudských dejín,¹² sa stal *základom materialistického ponímania dejín*.

Možno by ani nebolo potrebné príliš zoširoka hovoriť pri dnešnom Marxovom jubileu práve o tejto prevratnej zložke filozofie dejín, keby sa práve v našej dobe táto časť jeho práce nestala najcitlivejším miestom zápasu *marxistického a idealistického dejepisectva*. Protimarxistickí historici sa snažia dokázať, že mnohostrannosť historického procesu je nezlučiteľná s jeho jednotou a systémovosť tohto procesu zas je v rozpore s jeho vnútornou dynamikou. Odmietajú zákonitosť a progresivitu spoločenského vývoja, poukazujú na nie priamočiary – kľukatý vývoj plný zvrátov, proti zákonitosti historického procesu stavajú národné špecifiká, lokálno-historické javy nadradujú nad všeobecnohistorický, svetový vývoj a pod. Proti materialistickému marxistickému dejepisectvu stavajú nové bádateľské metódy, akými sú napríklad *metódy modelovania, metódy kvantitatívnych analýz, mikrosociológie, funkcionalizmu* a pod. Útoky proti spoločensko-ekonomickej formácii sa vedú z pozícií *novokantovstva a neopozitivistického agnosticizmu, ekonomického materializmu* – najmä tzv. *technologizmu, teórie faktorov, kliometrie* a pod. Ideologický zápas dostáva obzvlášť ostré formy pri skúmaní prechodných epoch, etáp historického vývoja spoločnosti, lebo tu sú sociologické a historické zákonitosti vývoja najviac skryté, nejasné, zahalené do mnohosti historických javov. Vtedy sa môže pod novou formou skrývať stará podstata, ale i, naopak, nové javy sa maskujú tradičnými formami. Často jasný pohľad zahmlieva aj možnosť alternatívneho vývoja, ktorú nie raz prechodné etapy či epochy ponúkajú, umožňujú.

Zápas s aktivizujúcou sa buržoáznu historiografiou po 2. svetovej vojne viedol marxistické dejepisectvo k tomu, aby sa hlbšie a všestrannejšie zaoberalo kategóriou spoločensko-ekonomickej formácie. Impulzom bolo aj vydanie nových, raných prác K. Marxa, ktoré odhaľovali cestu, akou sa Marx prepracúval k objaveniu a zdôvodneniu *formácie*. Dielo *Formy predchádzajúce kapitalistickej výrobe* tu malo svoje zvláštne postavenie. Jeho sprístupnenie – preloženie do hlavných európskych, ale aj do mnohých ďalších jazykov, dalo plný priechod rôznym „národným“ diskusiám k problému spoločensko-ekonomickej formácie. Toto Marxovo dielo ešte absentovalo pri veľkej sovietskej diskusii v dvadsiatych a neskôr v tridsiatych rokoch, výsledkom ktorej bol model piatich spoločensko-ekonomických formácií ako stupňov či etáp

¹⁰ Karl MARX a Friedrich ENGELS: *Vybrané spisy vo dvoch zväzkoch*. 1. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1963, s. 291 – 292.

¹¹ *Tamže*.

¹² Karl MARX a Friedrich ENGELS: *Vybrané spisy vo dvoch zväzkoch*. 2. Bratislava : VPL, 1971, s. 142.

svetového historického procesu. Diskusia sa totiž ukazovala ako najvhodnejší spôsob, ktorým disponuje veda pri napredovaní poznávacieho procesu.

Po nesmelých začiatkoch v Nemeckej demokratickej republike,¹³ u nás – v Československu¹⁴ dostala diskusia naplno priechod medzi francúzskymi, talianskymi a anglickými marxistickými teoretikmi,¹⁵ aby sa nakoniec v Sovietskom zväze stala trvalou zložkou prehlbovania metodologickej základne vedy o spoločnosti vôbec.¹⁶ V sovietskej vede sa ukázali dve efektívne cesty k prehĺbeniu poznania spoločensko-ekonomickej formácie: a) systémové, ktorým zvykneme hovoriť i teoreticko-sociologické, odkrývajúce všeobecné zákony pohybu a rozvoja spoločnosti ako takej; b) historické, ktoré svoje sily sústredili najmä na problém periodizácie svetového historického procesu. Pravda, obe cesty, ktoré predstavujú aj dve samostatné skupiny bádateľov a ktoré v konečnom dôsledku mali tvoriť jednotu, dosť ťažko hľadali a hľadajú spoločnú reč. Teoreticko-sociologickému bádaniu sa zdá, že vlastná história im zatemňuje logiku a že abstraktno-logická analýza pojmu *formácia* sa vlastne potrebuje oslobodiť od empirie. To však spôsobuje, že potom táto kategória vystupuje „nahistoricky“, stáva sa čisto logickou kategóriou, pre historika tým i málo upotrebitelnou. Historici zase naopak, sú veľmi náchylní brať kategóriu *formácie* ako teoreticky hotový jav, ktorý možno bez

¹³ Elisabeth Charlotte WELSKOPE: *Die Produktionsverhältnisse im alten Orient und in der griechisch-römischen Antike. Ein Diskussionsbeitrag*. Berlin : Akademie Verlag, 1957, s. 299 – upozornenie na Marxove názory o ázijskom výrobnom spôsobe.

¹⁴ Prvý súbornejší pohľad na začiatky našej diskusie v zborníku: *Rané formy civilizácie*. Tam najmä úvod J. Pečíru a J. Peška, s. 9 – 36. Celý zborník je venovaný pamiatke českého historika Václava Husu, z podnetu ktorého zborník vznikol.

¹⁵ Prehľady o diskusiách porovnaj Jurij Vladimirovič KAČANOVSKIJ: *Rabovladienie, feodalizm ili asiatskij sposob proizvodstva*. Moskva : Nauka, 1971, 288 s.; Vladimir Nikolajevič NIKOFOROV: *Východ a světové dějiny*. Praha : Svoboda, 1980, 472 s.; tam zoradená i bibliografia na s. 398 – 458. Kriticky k doterajšej diskusii: Jevgenij Michajlovič ŽUKOV: *Očerki metodologii istorii*. Moskva : Nauka, 1980, s. 88 – 120.

¹⁶ Porovnaj jeden z novších prehľadov i záverov kolektívu ruských autorov: *Teoretičeskije problemy vseмирnoistoričeskogo processa* (ďalej *Teoretičeskije problemy*). Moskva : Nauka, 1979, 329 s. Z československých prehľadov glosujúcich túto oblasť porovnaj: Miroslav HROCH, Věra HROCHOVÁ a Luda KOBYLKOVÁ: Metodologické problémy v súčasnej sovietskej historiografii. Z diskuse o metodách výskumu triednej antagonistických formácií (ďalej Miroslav HROCH, Věra HROCHOVÁ a Luda KOBYLKOVÁ: *Metodologické problémy*). In: *Československý časopis historický*, roč. 25, 1977, s. 858 – 887; Pavla VOŠAHLÍKOVÁ: Současná sovietská historiografie o sociálně ekonomických formacích. In: *Československý časopis historický*, roč. 30, 1982, s. 896 – 905; Matúš KUČERA: Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 23, 1974, s. 541 – 565, prehľad na s. 541 – 552; stať vyšla i po nemecky ako: Probleme der Entstehung und Entwicklung des Feudalismus in der Slowakei. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 10, 1978, s. 11 – 42.

problémov prikladať často len k lokálnohistorickým vzťahom a javom. Sovietski teoretici oprávnené v tejto otázke ukazujú na prax V. I. Lenina, ktorý pri mnohých príležitostiach, analyzujúc ruskú spoločnosť, ukázal, že kategóriu spoločensko-ekonomickej formácie treba vždy posudzovať z dvoch hľadísk: teoretického a historického.¹⁷ Pričom hneď pri tomto závere treba pripomenúť i ďalší poznatok, ktorý sa nie vždy uplatňuje, že do sústavy formácie vchádza nielen *základňa*, ale aj *nadstavba*.

Ak sa dívame z historického hľadiska na doterajšiu široko vedenú diskusiu k problému sociálno-ekonomickej formácie, videné najmä očami už nebohého J. M. Žukova, ktorý tomuto problému venoval nezvyčajne veľa pozornosti, ukazuje sa tu niekoľko nedostatkov: veľmi často dochádzalo k už spomenutým nevyjasnenostiam, neprípustnému miešaniu sociologického zákona s konkrétnou historickou zákonitosťou. To viedlo k dvom krajnostiam – buď sa s teoretickým vyjasnením pojmu sociálno-ekonomickej formácie zachádzalo ako so šablónou, bez rešpektovania dialektiky všeobecného, zvláštneho a jedinečného, alebo vznikala prax, že so sociologickými kategóriami sa operovalo na ľubovoľnej rovine historického poznania, vedomostí. Vznikalo potom neoprávnené presvedčenie, že historický problém možno riešiť pomocou abstraktných konštrukcií.¹⁸ V skutočnej praxi sa potom diskusia aj tam, kde sa očakával rozbor konkrétnych historických prameňov, viedla cestou teoretických konštrukcií a rozborom názorov klasikov marxizmu-leninizmu.¹⁹ A tam, kde bol i pokus o konkrétne historické rozbor, často dochádzalo k zamieňaniu lokálnohistorických, zemepisných či regionálnych zjavov s javmi všeobecnými, takpovediac svetovými. Mnohé z týchto neduhov dostali svoju vypuklú podobu práve pri diskusii o Marxovej kategórii ázijského výrobného spôsobu, ktorá sa stále viac a viac dostávala do stredu záujmu o spoločensko-ekonomické formácie.

Problém *ázijského výrobného spôsobu* nie je nijakým marxologickým „strašidlom“, akademickou diskusiou, ktorá z času na čas prepuká v rôznych krajinách a v rôznej intenzite. Nie je ani výlučným záujmom historikov praveku či antiky, alebo len historikov „Východu“, ako by názov naznačoval. Má oveľa širší i všeobecnejší význam, vlastne ide o jeden zo základných problémov marxizmu – prechádzal vývoj všetkých ľudských spoločností jedinou zhodnou cestou (piatimi ekonomicko-spoločenskými formáciami – *prvotnospoločnou, otrokárskou, feudálnou, kapitalistickou a socialistickou*), alebo

¹⁷ Vladimir Iljič LENIN: O dvouh aspektach kategorii „socialno-ekonomičeskaja formacija.“ In: *Teoretičeskije problemy*, s. 47 – 60.

¹⁸ *Tamže*, s. 45 – 46.

¹⁹ Vladimir N. NIKOFOROV: *Východ a světové dějiny*, s. 24.

jestvujú predsa len určité varianty, a to buď varianty samostatné, alebo varianty pri zachovaní všeobecných vývojových črt spoločnosti? Odpoveď na túto otázku je základným historickým problémom, ak treba vypracovať naozaj univerzálny rozbor dejín celého ľudstva, teda taký rozbor, ktorý presahuje dejinnú skúsenosť určitej časti našej spoločnosti (napríklad Západu), alebo skúsenosť v niektorej konkrétnej historickej etape vývoja ľudskej spoločnosti.

Marxistickú teóriu táto otázka zaujíma však aj z iných, nielen historicky introvertných hľadísk. Pred historikmi stoja i ďalšie vážne otázky: čo je to „typický spôsob výroby“, čo je to „typická línia vývoja ľudskej spoločnosti?“ Teda v praxi – či práve výnimku nepovyšujeme na „typické“ a naopak. Stoja pritom Marxove názory vyslovené k tomuto problému na rovine konkrétnej histórie spoločnosti alebo na rovine ekonomickej abstrakcie?

Štúdium *ázijského výrobného spôsobu* je však veľmi vážnou témou aj z hľadiska „živých“ dejín, z hľadiska aktuálnej politiky. Či a za akých podmienok budú môcť niektoré krajiny viac či menej preskočiť štádium kapitalizmu? Z akej sociálnej štruktúry, z akých výrobných vzťahov majú vychádzať pri príprave svojho prechodu k socializmu? Sú to vlastne základné problémy nielen politickej stratégie, ale vlastnej ekonomickej perspektívy. Mnoho dôvodov je znova a znova nachádzať a odhaľovať univerzálnosť marxistickej metódy, skúmať základné vývojové črty ľudskej spoločnosti, pravda, stále na vyššom a vyššom stupni poznania. To všetko sú problémy, ktoré pred marxistami vystupujú, to sú otázky, ktoré vznikajú pri novom vydávaní neznámych prác K. Marxa a pri ich novom čítaní, a to práve v súvislosti so staťou, ktorú sme si zvolili na úvahu.

3.

Stať *Formy predchádzajúce kapitalistickú výrobu* je kompletnou schémou vývoja spoločnosti, ktorú nám Marx zanechal.²⁰ O 25 rokov predchádza Engelsovu známu prácu *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu*.²¹ Základnou myšlienkou, ktorú tu Marx sledoval, je popísanie a zdôraznenie rozdielnosti foriem vývoja primitívnej komúny-občiny. V stati Marx charakterizoval najmenej tri rôzne vývojové stupne, ktoré mohli nadväzovať na primitívnu pospolitosť: *antický*, *germánsky* a *ázijský*; len antický spôsob výroby viedol ku klasickému otrokárstvu ako k prevládajúcemu spôsobu výroby.

²⁰ Ernst ENGELBERG a Wolfgang KÜTTLER: *Geschichtsmethodologische Aspekte der Kategorie Gesellschaftsformation*. Berlin : Akademie Verlag, 1974, s. 32 n.

²¹ V tejto súvislosti azda treba upozorniť, že najčastejšie používané slovenské vydanie tohto diela z roku 1951 je neúplné, emendované.

Pre nás z danej state je najzaujímavejší, vlastne nový pojem *ázijský výrobný spôsob*. Samotný pojem bol vypracovaný okolo roku 1853 a u Marxa sa vyskytuje až do konca života. Engels tento pojem preberá v diele *Anti-Dühring* (1877) a obohacuje ho v diele *Franská doba* (1882),²² ale v jeho práci *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu* pojem mizne. Engels ho ale ponecháva v II. a III. vydaní Marxovho *Kapitálu* (1885, 1894), ktorý vydáva po Marxovej smrti.

Marx pojem vypracoval na základe úvah nad britskými dokumentmi; sú to parlamentné správy, ktoré popisujú dedinské občiny a štáty v indickej spoločnosti 19. storočia. K tomuto prameňu Marx pribral v tom čase populárne cestovateľské rozprávania zo Stredného východu a zo Strednej Ázie. Jedna skutočnosť budí u Marxa, ale aj u Engelsa pozornosť: nejestvovanie súkromného vlastníctva pôdy. V stati *Formy predchádzajúce kapitalistickú výrobu* popisuje Marx sedem rôznych spôsobov privlastňovania pôdy, t. j. výrobných vzťahov medzi ľuďmi. Tieto formy nasledujú po sebe až po kapitalistický spôsob výroby, v ktorom jestvuje už úplné odtrhnutie pracovníka od objektívnych podmienok výroby. Marxov text sa nám javí teda akoby náčrt vývoja pozemkového vlastníctva v dejinách ľudstva a Európy zvlášť. Je to vlastne fragment vyňatý z analýzy foriem pôvodnej akumulácie. Vývoj, ktorý Marx popisuje má nasledujúci postup: *prvotná občina*, *ázijský výrobný spôsob*, *antický výrobný spôsob*, *germánsky výrobný spôsob* a *kapitalistický výrobný spôsob*.²³ Načrtnime, vlastne zopakujeme si aspoň tézovite jednotlivé spôsoby popísané Marxom, aby sme ich mohli ľahšie diferencovať od ázijského, ktorý sa tu javí nepochybnou novotou a ktorý tak zaujal vedu.

Prvobytná občina: založená na vzťahoch pokrvných, jazykových a zvykových, javí sa občina „nie výsledkom, ale predpokladom spoločného dočasného privlastňovania a pospolitého využívania pôdy.“²⁴ Vlastníctvo pôdy prináleží celej občine a prináležitosť k občine je takto podmienkou pre jednotlivca na „držbu“ individuálnej pôdy. Je to ekonomika, ktorá dobre zodpovedá stavu jednoduchého využívania prírody – lov, zbieranie plodov, rybárstvo, ako aj prvotnému, kočovnému poľnohospodárstvu, ktoré je prvým stupňom na ceste k premene prírody. Život jednotlivca za takéhoto stavu výrobných síl závisí celkom na jeho príslušnosti k skupine. Prvobytné občiny vytvorili mnohotvárne formy svojej existencie, a to podľa spôsobu života a systému príbuzenstva. Vyvinuli sa v priebehu dejín a môžu jestvovať s menšími či väčšími

²² Príslušné pasáže vybrané v: Vladimir N. NIKOFOROV: *Východ a světové dějiny*, s. 181 – 183.

²³ Karl MARX: *Základy kritiky*. 1, s. 420 – 463.

²⁴ *Tamže*, s. 421.

zmenami potiaľ, pokiaľ sa udržiujú primitívne spôsoby života. Ich ďalší vývoj je spätý s rozvojom nových foriem výroby – poľnohospodárstva, chovu dobytka a remesiel a v zásade ide po línii týchto foriem. Jednou z nich je:

Ázijský výrobný spôsob: objavuje sa v tej chvíli, len čo rozvinutejšie formy výroby a života dovoľujú zrod pravidelného prebytku. Prebytok je totiž základnou podmienkou na nástup komplexnejšej deľby práce a na oddelenie poľnohospodárstva od remesla. Toto rozdelenie umocňuje a posilňuje sebestačnosť výroby. Marx o tom píše, že práve toto spojenie remeselnej výroby a poľnohospodárstva vnútri malej obce spôsobuje, že táto „sa tým stáva úplne sebestačnou a obsahuje sama v sebe všetky podmienky reprodukcie a nadprodukcie,“ nadvýrobku.²⁵

Výroba teda nie je orientovaná na trh, používanie peňazí je obmedzené a hospodárstvo tak zostáva „naturálne“, *autarkné*. Jestvovanie prebytku umožňuje prenikavejšiu spoločenskú diferenciu a zrod menšiny jednotlivcov, ktorá si privlastňuje časť tohto prebytku a vykorisťuje tak ostatných príslušníkov obcí. Vznik vládnucej vrstvy v takomto type spoločenstva sa len veľmi ťažko precizuje a ťažko sa charakterizuje aj proces vykorisťovania. Ako je známe, skutočné vykorisťovanie nastáva až vtedy, kedy sa jednotlivec či skupina obohacuje z práce iného bez protislužby. V danom stave vykorisťovanie dostáva podobu nadvlády, ale nie jedinka nad iným jedincom, ale jedinka zosobňujúceho úrad, nad občinou. Podmienky organizácie, vzniku úradnej moci, reprezentovanej či už zhromaždením hláv rodín, vytvorením vrchného náčelníka a pod., nastanú vtedy, keď sú, najmä prírodnými podmienkami jednotlivé obcí donútené ku kooperácii vo veľkom meradle. Najčastejšie sa tak deje v súvislosti s vodným hospodárením (vysušovanie, zavlažovanie či iné veľké stavebné práce). Vývoj vo veľkých aluviálnych údoliach v Egypte a v Mezopotámii nám poskytuje dobrý príklad takéhoto vývoja. Uskutočňovanie takýchto veľkých diel súčasne vyžadovalo nové výrobné sily, centralizované riadenie zhromažďujúce sily jednotlivých obcí. Týmto vzniká *vyššia moc, autorita*, úrad a na tomto základe sa uskutočňuje aj *premena úradu na nástroj vykorisťovania*. Deje sa to tým spôsobom, že zhrňujúca moc – úrad vezme pod svoju kontrolu pozemky obcí, ktoré sa takto postupne stávajú výhradným vlastníctvom štátu. Privlastnenie pôdy štátom, čo je zosobnené kráľom či faraónom, znamená všeobecné vyvlastnenie obcí, ktoré tým strácajú vlastníctvo, ale pritom si zachovávajú držbu pozemkov.

Pozoruhodný na tomto vzťahu je dvojitý model vlastníctva pôdy. Vznik štátu a vykorisťovania obcí totiž nemení od základu charakter vlastníckych

²⁵ *Tamže*, s. 422.

vzťahov, pretože vlastníctvo zostáva spoločným, zatiaľ čo jedinec zostáva držiteľom pôdy ako príslušník svojej obce. Držba pôdy pre jednotlivca takto prechádza dvojakým prostredníctvom: prostredníctvom miestnej pospolitosti, ku ktorej prináleží, ale súčasne i prostredníctvom pospolitosti vyššej, štátnej, ktorá sa stala jej vlastníctvom. V takomto modeli sa potom znovu rozdeľuje i výrobný prebytok na obidva typy pospolitostí. Došlo tu k prechodu k štátu, k zárodočnej forme triedneho vykorisťovania, a to všetko bez rozvoja súkromného vlastníctva pôdy.

Centralizácia a akumulácia výrobných prebytkov v rukách štátu vedie k vzniku obchodu a miest. Obchod tu však nie je výrazom tovarovej výroby, ale len premenou prebytku na tovar, často len luxusný: šperky, zbrane. Obchodník je len štátnym činiteľom. Nútená práca a naturálna daň vyberaná v prospech štátu sa mení na pozemkovú rentu. Vykorisťovanie roľníkov a remeselníkov vládnucou aristokraciou však nie je individuálne, pretože robota je kolektívna a pozemková renta splyva so štátnou daňou, pričom obe sú vyberané nie v mene jednotlivého pána, ale štátu, úradu, vyššej pospolitosti. Pri tomto procese, pochopiteľne, nie je jednotlivec, slobodný príslušník obce uchránený tak, aby si zachoval svoju úplnú slobodu. Obec mu nie je schopná túto slobodu pred štátom uchrániť. A tak vykorisťovanie človeka človekom dostáva v ázijskom výrobnom spôsobe podobu, ktorú Marx nazval „všeobecným otroctvom“.²⁶ Ide tu v zásade o otroctvo odlišné od otroctva gréckeho či rímskeho, pretože nevylučuje osobnú slobodu jednotlivca, nie je putom závislosti jedinka na druhom jedincovi. Tu ide o vykorisťovanie jednej pospolitosti druhou. Skutočný rozvoj produktívneho otroctva vyžaduje ako základ súkromné vlastníctvo pôdy. A keďže ho v ázijskom výrobnom systéme niet, aj osobné otroctvo štátnych hodnostárov (napríklad zajatci z vojny a pod.) má úzku sociálnu základňu. Otroci sú využívaní len na ťažké práce (napríklad v baniach). Až dedičné držanie, čo i štátnych pozemkov, mohlo viesť k širšiemu rozvoju otroctva. Nemohlo však v ázijskom spôsobe výroby vytvoriť prevládajúci otrokársky systém. Ten sa mohol vykryštalizovať len a len na základe súkromného vlastníctva pôdy a jeho najčistejšiu podobu Marx popísal v *Antickom výrobnom spôsobe*: Niet priestoru a nie je ani potrebné predkladať ďalšie výrobné spôsoby, ktoré Marx vytypoval (otrokársky, v jeho terminológii antický, germánsky – feudálny), aj keď sú to otázky

²⁶ *Tamže*, s. 442. Na vysvetlenie tohto Marxovho pojmu porovnaj podnetné názory v práci Václav ČERNÍK: *Problém zákona v marxistickej metodológii*. Bratislava : Pravda, 1977, s. 268 – 269.

nesmierne zaujímavé. Dokončíme si však aspoň dedukcie, ktoré z poznania ázijského výrobného spôsobu vyplývajú.

Prvobytná spoločnosť i ázijský výrobný spôsob predpokladajú jestvovanie obcí, v ktorých dominuje kolektívne vlastníctvo pôdy. Avšak ázijský výrobný spôsob sa nezhoduje plne s prvotnopospolnou spoločnosťou, preto ho i Marx samostatne vyčlenil – tu už totiž jestvuje vykorisťovanie človeka človekom, vytvára sa vládnuca trieda. Objavuje sa ako forma rozvoja i rozkladu prvotnopospolných spoločností, len čo preberajú niektoré nové formy výroby – poľnohospodárstvo, intenzívnejší chod dobytky, používanie kovov a pod. Tu ide o závažné historické zistenie. Stále viac a viac sa ukazuje, že mnohé spoločnosti, ktoré neprešli otrokársnym výrobným spôsobom – v Marxovej terminológii *antickým výrobným spôsobom* – a to sa vzťahuje aj na početné európske barbarské spoločnosti, vo svojich počiatkoch na ceste k triednemu spoločenstvu idú podobnou cestou, akú Marx objavil v ázijskom výrobnom spôsobe: Toto poznanie vychádzajúce z Marxovej analýzy je viac ako lákavé.

Každý, kto sa hlbšie zoznámi s Marxovou staťou o formách predchádzajúcich kapitalistickú výrobu, je očarený duchom Marxovej tvorivej činnosti. Pred očami sa priam názorne rodí pevný obsah nových pojmov, nových záverov. Pritom nemožno nájsť jediný pojem, ktorý by nebol priam „vydolovaný“ z matérie dejín, zo spoločenskej skutočnosti, z praxe. Pokiaľ ide o vlastnú historickú skutočnosť, tá nie je nikdy ustrnutá, je v neustálom pohybe, v celistvosti, vo vzájomnej podmienenosti. Všetko to platí najmä pri konštruovaní a objasňovaní základného pojmu – *vlastníctvo*. V predmarxovských časoch sa v ekonómii vlastníctvo redukovalo buď na vecnú zložku, alebo len na právnu rovinu. Marxov pojem vlastníctva súvisí s celým procesom spoločenských vzťahov, spoločenského osvojovania si sveta. Variabilita vzájomných vzťahov človeka k prírode a naspäť k spoločnosti, v ktorej je človek pevnou súčasťou, koniec-koncov dáva odpoveď na vznik súkromného vlastníctva. Oddelenie práce a vlastníctva výrobných prostriedkov vedie k jeho vzniku. Marx má, pravda, neustále na mysli *kapitál*, lebo ten v jeho očiach tvorí *substanciu i objekt* celého systému buržoáznej spoločnosti. V duchu vedeckej komplexnosti však Marx sleduje všetky cesty, aj tie najnáznakovéjšie, ktoré môžu dať odpoveď na otázku súkromného vlastníctva. Preto jeho ponor do hlbkej doby staroveku a stredoveku, lebo až tu nachádza prelom, keď možno postihnúť formovanie sa súkromného vlastníctva, v tom čase v jeho základnej bytostnej podobe – *vlastníctva pôdy*. Marxa pritom nezaujímajú „kuriozity“, zvláštnosti samy osebe. Hľadá tie zlomové znaky, keď sa beztriedna spoločnosť formuje v triedne spoločenstvo a usiluje sa objasniť

cesty a podoby, akými sa to deje. Opisuje preto proces deľby práce a používania výrobných síl, v ktorom sa výrobné sily ľudského života oddeľujú od človeka i od naturálneho prostredia. Marx oddeľuje a charakterizuje rozličné dejinné stupne a roviny sebautvárania spoločenského človeka. Vidí pritom nielen historicky objektívny svet, ale aj vlastný subjekt, človeka a spoločnosť, ktorá nikdy nie je obyčajným súhrnom jedincov. Je to štruktúra, ktorá sa historicky neustále mení, vypracúva v procese deľby práce.

Pred každým, kto sa stretne s Marxovými názormi v tomto diele, vystúpi mnohotvárnosť historických javov a foriem, a to najmä v tom veľkom období, keď zaniká beztriedna spoločnosť a formuje sa v spoločnosť triednu. Táto invenčnosť a inštruktívnosť Marxovho pohľadu upútala všetkých marxistov, pretože nastúpila v dobe, keď sa už zdal byť model striedania spoločensko-ekonomických formácií hotový, nemenný. Diskusiu nad Marxovým dielom formovali najmä tieto nové, dalo by sa povedať objaviteľské zretele. Zjav, že vo veľkej diskusii z konca tridsiatych rokov sa dospelo k záveru, že *Marx nikdy nevytýčil koncepciu ázijského výrobného spôsobu* – záveru, ktorý bol v dejinách marxizmu celých tridsať rokov prijímaný, bol v rozprave o spoločensko-ekonomických formáciách nepochybne zjav druhoradý, veľmi ľahko vyvrátiteľný, nepodstatný.²⁷

Erupcia príspevkov, ktoré evokovalo Marxovo dielo, je impozantná. Dodnes predstavuje už viac ako tisícku vedeckých titulov najrozmanitejšieho zamerania i najrozmanitejšej úrovne, a nemožno ich pochopiteľne na tomto mieste ani len glosovať. Prehľady, ktoré stoja k dispozícii, pravda, jestvujú,²⁸ no vlastný výber a hodnotenia sú často determinované autorským záujmom, nehovoriac už o tom, že podliehajú názorovej polarizácii. Práce sovietskej vedy predstavujú najpočetnejšiu i najprogramovejšiu zložku, a preto i základné, zovšeobecňujúce členenie musí vychádzať z tejto produkcie. Dnes sa už dá povedať, že hlavná vlna emocionalizmu a vzrušenia, ktorá diskusiu sprevádzala a charakterizovala aj jej slovný prejav, už opadla a možno už názorové rozčlenenie i zaradenie urobiť pokojnejšie.

Dve veľké, zásadné skupiny sa vytvárajú pri odpovedi na otázku, či doterajší model piatich spoločensko-ekonomických formácií dostatočne postihuje svetový historický vývoj, alebo či treba na ňom niečo meniť a zmeniť. Sumujúcou výpoveďou zástancov tohoto modelu, s názormi ktorého sa už

²⁷ Vladimír N. NIKOFOROV: *Východ a světové dějiny*, s. 234 – 235.

²⁸ Okrem prác uvedených v pozn. č. 14, 15 a 16 porovaj tiež: Obščestvenno-ekonomičeskich formacii. Moskva 1978, v slovenčine sprístupnený vydavateľstvom Pravda v Bratislave, 1981.

mohli zoznámiť i československí historici, je napríklad V. N. Nikiforov.²⁹ Hlavným argumentom tejto skupiny je presvedčenie, že samotní Marx a Engels sa svojho názoru o svojbytnosti ázijského výrobného spôsobu zriekli, a to pod vplyvom dvoch skutočností: po objavení fungujúcej občiny v ruskom prostredí a po zverejnení názorov L. H. Morgana, ktoré ukázali jestvovanie rodového zriadenia aj na západnom, americkom kontinente. Slabinou tejto argumentácie je skutočnosť, že používa doklady *ex silentio*. Nemôžu totiž nikde v celom Marxovom a Engelsovom diele nájsť také miesto, kde by sa od ázijského výrobného spôsobu ako svojho „omylu“ dištancovali. Pritom od Marxa i Engelsa, čestných a poctivých vedcov, by sa takýto krok nepochybne očakával. Nové objavy azda mohli zmeniť terminológiu, v ktorej sa ustúpilo od geografického označenia daného sociálneho a historického javu, ale jeho podstata reduková sa na názor o jestvovaní štátu a vykoisťovania bez zjavnej existencie súkromného vlastníctva tu zostala. Argumentácia tejto skupiny trpí i ďalšou nedočkavosťou vo formulovaní svojich záverov. Ak pripustíme, že vedecká empiria v poznávaní konkrétneho historického vývoja rozhodla o zmene názorov Marxa a Engelsa, treba tolerantne priznať danú možnosť i pre historikov a teoretikov zastávajúcich názorov o ázijskom výrobnom spôsobe. Sme predsa svedkami, že rodiaca sa národná historiografia týchto spoločenstiev prináša nesmierne množstvo nového poznávacieho materiálu, ktorý môže modifikovať a upresňovať teoretické, zovšeobecňujúce závery. Každý hotový a príliš uzavretý pojem a názor zatvára dvere ďalšiemu bádaniu, poznaniu. Predstava o tom, že ak zmizne pojem *ázijský výrobný spôsob* zmizne aj diskusia, je, samozrejme, nepresvedčivý.³⁰

Veľká a po celej Európe je rozvetvená aj skupina teoretikov, ktorí Marxov ázijský výrobný spôsob akceptujú.³¹ Základné nebezpečenstvo, ktoré ovplyvňuje ich názorový svet, spočíva najmä v tom, že často len lokálne historické javy vydávajú za všeobecné tendencie historického vývoja, čím problém často znejasňujú, zahmlievajú, nadradujú. Ich ideová, ale aj vecná, historická polarizácia je veľká. Patria sem predovšetkým tí, ktorí v ázijskom výrobnom spôsobe vidia samostatnú spoločensko-ekonomickú formáciu. Iní v ňom vidia taký výrobný spôsob, kde sú zmiešané otrokárske i feudálne spoločenské vzťahy. Ďalší sú presvedčení, že ázijský výrobný spôsob je len modifikáciou feudalizmu v staroveku, alebo predstavuje skutočnú feudálnu spoločensko-ekonomickú formáciu. Jestvuje pritom aj skupina, ktorá svoj

²⁹ Vladimir N. NIKIFOROV: *Východ a světové dějiny*, passim.

³⁰ *Tamže*, s. 346.

³¹ Ich počet a vedecká vážnosť nie sú zanedbateľné. V tejto súvislosti treba len pripomenúť, že to nie sú napospol historici či etnografovia „Východu“.

vznik kladie už do medzivojnového obdobia sovietskej vedy, ktorá zase hlása otrokársky charakter ázijského výrobného spôsobu a usiluje sa priniesť aj nový historický materiál na potvrdenie svojej tézy.

V celom tomto názorovom zápole sa deje to, čo je pre každú diskusiu typické: aby sa tábory čím viac vyhranili, musia sa nielen názorovo, ale aj „slovne“ od seba odlišiť. A tak rozprava často nabere neľútostné formy, prísilné ohraničenia. Zápál, s ktorým sa vedie,³² často nešetří nikoho. Pritom si všetci uvedomujú, že predmet sporu je nesmierne vážny. Predstavuje nielen boj proti nemarxistickým teóriám, ale je súčasne etapou rozvíjania marxistickej historiografie, ktorá neustále získava na autorite a šíri sa do mnohých národných historiografií.

Ak sa s odstupom času a bez zainteresovania v názorových blokoch pozrieme na doterajší priebeh diskusie, ukazuje sa, že je tiež príliš pragmatická, zameraná na upresnenie – zjednotenie pojmov, termínov, historických realít. O tom, že trpí terminologickou neujasnenosťou, ani nehovoriac. Z hľadiska vážnych historických problémov nie sú ani také zaujímavé skupiny, ktoré vedú bezprostredný „periodizačný“ či „formačný“ boj, ale nesmierne vážne výsledky dosahujú tí „voľnobežci“, ktorí sa pokúšajú dôkladnejšie členiť marxovský materiál a hľadať nové cesty i nové prístupy k jeho uchopeniu. Mám tu na mysli najmä tú skupinu, či presnejšie povedané jednotlivcov v historiografii, ktorí sa pokúšajú pod vplyvom Marxových názorov prehľbovať vlastný pojem spoločensko-ekonomickej formácie, upresňovať obsah jednotlivých historických i teoretických termínov, ktoré vstupujú do vedy v súvislosti s touto vážnou teoretickou i historickou otázkou.

Práve v tejto skupine bádateľov boli nastolené také vážne otázky, akými je štadiálny vývoj spoločensko-ekonomickej formácie,³³ upozornenie, že každá spoločnosť, ktorá patrí k tej istej spoločensko-ekonomickej formácii musí mať rovnaké základné, ale aj druhotné znaky,³⁴ vážne upozornenie, že v skutočných dejinách nikdy nejestvujú a nejestvovali absolútne čisté „formácie“, ale vždy sa nájdu aj cudzorodé prvky v rámci prevládajúcej formácie.³⁵ Rovnako dôležitým sa ukázal už spomenutý záver, že spoločensko-ekonomickú

³² Dnes je sústredená najmä okolo časopisov a periodík: *Narody Aziji i Afriky*; *Vjestnik drjevnej istoriji*; *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, ale aj v mnohých ďalších historických, filozofických i etnografických periodikách.

³³ Jevgenij Michajlovič ŽUKOV: Nekotoryje voprosy teorii social'no-ekonomičeskich formacij. In: *Kommunist*, roč. 48, 1973, č. 11, s. 90 n.

³⁴ Jevgenij Michajlovič ŽUKOV: Nekotoryje voprosy teorii social'no-ekonomičeskich formacij. In: *Problemy social'no-ekonomičeskich formacij, istorikotipologičeskije issledovanija* (ďalej *Problemy social'no-ekonomičeskich formacij*). Moskva : Mysl', 1975, s. 13.

³⁵ Jevgenij Michajlovič ŽUKOV: *Očerki metodologii istorii*, s. 100 n.

formáciu nemožno vysvetľovať len z ekonomickej a sociálnej sféry, ale že často pri jeho chápaní môžu rozhodnúť i javy nadstavbového charakteru. Produktívnymi sa ukázali i tie štúdie, ktoré analyzovali štrukturálne znaky spoločensko-ekonomickej formácie. Najmä upozornenie, že kým sociologické poňatie zdôrazňuje vplyv vládnuceho spôsobu výroby na spoločenské vzťahy a nadstavbu, historické poňatie vidí najmä charakteristiku tohto vládnuceho výrobného spôsobu v konkrétnych podmienkach jeho vývoja, so zreteľom najmä na to, čo nazývame historickým prostredím. Sociologické poňatie je svojimi metódami potom schopné určiť rozdiely medzi jednotlivými formáciami, historické je schopné zas charakterizovať jednotlivé varianty v rámci tej istej spoločensko-ekonomickej formácie. Problematika vnútornej štruktúry formácie vyniesla na svetlo otázky *regionálnej typológie formácie*. To viedlo k odlíšeniu spoločensky nevyhnutných a spoločensky zanedbateľných vzťahov obsiahnutých v každej formácii.³⁶

Samostatnej pozornosti sa pri tejto diskusii dostalo aj takej závažnej otázke, akou je striedanie spoločensko-ekonomických formácií, ako aj objasnenie mechanizmu tohto striedania. Tu obzvlášť zaujala pozornosť tzv. „syntéza“, ako jedna z foriem prechodu od jednej k druhej spoločensko-ekonomickej formácii. Autor nových pohľadov k tejto téze, J. M. Žukov ukázal dve cesty, ktorými sa tento jav deje: buď ide o tzv. vývoj „samostatný“, čo predstavuje pomerne izolovaný a revolučný vývoj striedania formácií (autor ho nazval ako „čistá forma“), alebo ide o výsledok vzájomného pôsobenia vnútorného a vonkajšieho prostredia, v priebehu ktorého došlo k tzv. „syntéze“ progresívnych prvkov vnútorného vývoja v rozkladajúcej sa formácii s prvkami prichádzajúcimi zvonku. Tu vystupuje do popredia úloha vojen a výbojov najrozmanitejšieho typu ako najtypickejšieho zásahu zvonku. Medzi vnútornými faktormi vystupujú také historické kategórie, akými sú etnické, ekonomické a politické faktory v medziach relatívne stabilného teritória. Medzi vonkajšie faktory patrí nielen geografické prostredie, vzdialenosť, ale aj časový odstup.

Snaha postihnúť vnútornú typológiu antagonistických formácií bola v sovietskej historickej vede stále zrejmejšia a ukázala sa aj vedecky efektívna. Veľký „koláč“ vedy po jeho rozdelení do stráviteľných porcií sa ukázal nesmierne efektívny, najmä ako metodický program historickej vedy. Formačná

³⁶ Michail Abramovič BARG: Učenie ob občestvemno-ekonomičeskich formacijach i konkretnij analiz istoričeskogo processa. In: Očerki metodologii poznaniia socialnych javlenij. Moskva : Mysl', 1970, s. 270 n.

typológia pri štúdiu spoločenských štruktúr³⁷ a jej modifikácia v diachrónnom meradle sa ukazovali ako veľmi produktívne výskumné metódy. Ich výsledkom bola nielen typológia formácií, ale aj typológia vnútri samotnej formácie. Ukazovala na možnosť početného radu typologických foriem, ktoré nie sú zanedbateľné práve pri prechode z jednej formácie do druhej. *Asynchrónnosť a nerovnomernosť*, ktorá pri tomto štúdiu vystúpila, posunula do popredia *otázku historických regiónov*. Odtiaľto bol už len krok k tomu, aby sa analyzoval samotný historický pojem *región*, najmä ako pojem, ktorý je schopný prehĺbiť poznanie individuálneho spoločenského organizmu ako súčasti svetových dejín.³⁸ Samotný pojem potom nútil k hlbšiemu rozpracovaniu pojmu *zemepisného prostredia a historického prostredia*, ktoré sa často zamieňali.

Pravda, vývoj *formácie* má okrem svojho *teritoriálneho faktora* i *faktor chronologický*. Tu vystupujú aspoň dve štádiá: vzostupné a zostupné štádium vývoja spoločensko-ekonomickej formácie. Pri uvedomení si tohto faktora treba priznať, že geografický faktor nemusí byť v identite s chronologickým faktorom a z toho vzniká nesmierne množstvo kombinácií ďalšieho vývoja spoločensko-ekonomickej formácie. Nie je pritom zanedbateľné, či ide o jeden štát alebo o vývoj v širšom historickom regióne. Tu vzniká práve možnosť opakovateľnosti historického procesu v rôznych spoločenstvách, čo potvrdzuje vážnu tézu *opakovateľnosti* v dejinách vôbec. V tejto súvislosti sa v sovietskej vede skúma i obsah a rozsah pojmu *epocha*, ktorý môže, no nemusí, zahrňovať i niekoľko spoločensko-ekonomických formácií.³⁹

4.

Jedným z pozitívnych výsledkov diskusie o spoločensko-ekonomickej formácii bolo prepracovanie *štádiálno-typologickej metódy*, analýzy. Nie že by bola všeličom, pomocou ktorého možno vyriešiť a objasniť pojem „formácie“. Vstupuje však do dielne historika v tom štádiu diskusie, keď je schopná priniesť celú reťaz čiastkových pozorovaní a prispieť tak k celkovému obrazu. Je nepochybné, že historická veda sa usiluje ukázať historický

³⁷ Rozbor sovietskej vedy k tejto otázke porov. u: Miroslav HROCH, Věra HROCHOVÁ a Luda KOBYLKOVÁ: *Metodologické problémy*, passim.

³⁸ Michail Abramovič BARG a Jefim Borisovič ČERNJK: Region kak kategorija vnutrennej tipologii klassogo-antagonističeskich formacij. In: *Problemy social'no-ekonomičeskich formacij*, s. 46 n.

³⁹ Jevgenij Michajlovič ŽUKOV: V. I. Lenin i ponjatije „epochi“ v mirovoj istoriji. In: *Novaja i novejšaja istorija*, roč. 13, 1969, č. 5, s. 7 n. Jeho názory rozvíja M. A. Barg, J. V. Fedotov, A. Z. Sejfulina a i.

vývoj v jeho jednote, univerzálnosti, svetovosti. Nie vždy sa však darí zbaviť historické pozorovania napríklad *europocentrizmu* (čo už často prichádza s mierou poznania a osvojenia si konkrétneho historického materiálu), toľko už správne charakterizovať, zvláštnosti, ktoré dávajú každej oblasti a v každej historickej dobe svojský charakter, a tak odlišujú *reálny historický vývoj* od *ideálneho modelu*. Aby výsledky *porovnávacej – komparatívnej metódy* boli objektivizujúce, historicky použiteľné, do porovnávacieho procesu musia vstupovať typologické celky vybrané a skúmané rovnakou metodikou. *Štadiálno-typologická analýza takto predstavuje druh historicko-porovnávacej metódy použitej na riešenie konkrétnych problémov historického vývoja či už v teritoriálnej, či chronologickej selekcii*. Ciele, ktoré si táto metóda kladie, sú jednoduché: vyložiť všeobecný obsah a formy celkového historického vývoja; určiť mieru a smer odchýlok od tohto základného vývoja; preskúmať zdroje a motiváciu odchýlok – či sú výsledkom vnútorných špecifik pre jednotlivé regióny, do akej miery sa na nich podieľajú jednotlivé štádiá vývoja formácie a vnútorné zákonitosti v nej obsiahnuté; aký podiel na poznaných deformáciách majú vonkajšie činitele (napríklad vplyv rozvinutejších foriem na menej rozvinuté); do akej miery na vývojové deformácie pôsobí vlastný systém alebo len niektoré jeho časti. K problematike *štadiálno-typologickej* i *štadiálno-regionálnej metódy*, priniesli sovietski bádatelia nielen základné teoretické práce,⁴⁰ ale úspešne ich vyskúšali aj na jednotlivých konkrétnych historických etapách vývoja, spravidla v medzinformačných obdobiach či obdobiach prechodu formácií. Pozoruhodné sú nielen výsledky pre prechod od feudalizmu ku kapitalizmu,⁴¹ ale užitočnými a historiograficky efektívnymi sa ukázali i výskumy pri prechode od beztriednej spoločnosti k triednej, špeciálne pri štúdiu presadzovania sa európskeho feudalizmu.

Konkrétnymi výsledkami, ktoré historická, najmä sovietska veda v tejto oblasti dosiahla, som sa zaoberal v samostatnej práci, ktorá nadväzovala na našu československú diskusiu o vzniku a vývoji feudalizmu na Veľkej

⁴⁰ Valerij Vasil'jevič IVANOV: *Vzťah historie a súčasnosti jako metodologický problém*. Praha : Svoboda, 1976, s. 180 n.; Miroslav HROCH: Komparativní metoda v marxistické historiografii. Možnosti a meze jejího využití. In: *Československý časopis historický*, roč. 20, 1972, s. 631 n.

⁴¹ Aleksandr Nikolajevič ČISTOZVONOV: O stadiaľno-regionálnom izučeníi buržoazných revolúcií XVI–XVIII vekov v Jevrope. In: *Novaja i novejšaja istorija*, roč. 17, 1973, č. 2, s. 89 n. Porovnaj tiež: Lev Vladimirovič ČEREPNIN: Nekotorye voprosy istoriji dokapitalističeskich formacij v Rossiji. In: *Kommunist*, roč. 50, 1975, č. 1, s. 63 – 73.

Morave a na Slovensku.⁴² Od roku 1974, keď spomenutá práca vznikala, pravda, vznikli mnohé ďalšie práce a podarilo sa rozšíriť i počet „typov“ európskeho feudalizmu. K pôvodným dvom,⁴³ neskôr trom⁴⁴ pribudol i variant tzv. *kontaktnéj zóny*, kde sa v príslušnej forme i miere stretával antický svet so svetom barbarských Slovanov a poznačil ich sociálny vývoj i formálne zariadenia, a to i napriek tomu, že antická kontinuita tu bola prerušená a k priamej *syntéze* teda nedošlo.⁴⁵ Na tomto mieste nie je možné bližšie sa zaoberať týmito otázkami, ktoré si predsa len vyžadujú špeciálnejšiu pozornosť. Treba však upozorniť na produktívny a inšpiračný zdroj, ktorý stál pri tomto pokroku historickej vedy, pri nových názoroch prechodu od beztriednej spoločnosti k triednej. Je ním pochopiteľne Marxov teoretický svet i názory na vznik súkromného vlastníctva a vzniku organizovanej spoločnosti tak, ako ich predložil v stati *Formy predchádzajúce kapitalistickú výrobu*, najmä jeho objavný *ázijský výrobný spôsob*.

Už dávnejšie niektorí autori poukazovali na to, aby sme nestrácali zo zreteľa základný cieľ, ktorý Marx vo svojej práci o predkapitalistických formách spôsobu výroby sledoval – vedecky dokázať, že buržoázny mýtus o večnosti súkromného vlastníctva a vykorisťovania v žiadnej, ani len čiastočnej podobe neplatí. K. Marx sa snažil pritom ukázať na pôvodné kolektivistické formy života a spoločnosti, aby tak teoreticky a na modernom základe zdôvodnil učenie o výstavbe socializmu a komunizmu. Z hľadiska tohto najbyťostnejšieho cieľa Marx sa zaujímal o všetky druhy a podoby občiny, o prežívanie jej foriem, aby ukázal a dokázal jestvovanie predtriednej spoločnosti. Na úrovni vtedajšej historickej vedy mu práve ázijské krajiny poskytli rad dôkazov o prežívajúcich formách pôvodného kolektívneho vlastníctva, ba Marx

⁴² Matúš KUČERA: Problémy vzniku a vývoja feudalizmu na Slovensku, *passim*; TENŽE: Genese de l'état et de la société féodale en Slovaquie. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 11, 1981, s. 39 – 67.

⁴³ Aleksandra Dmitrievna LJUBLINSKAJA: Tipologija rannego feodalizma v zapadnoj Jevrope i problema romano-germanskogo sinteza. In: *Srednije vjeka*, roč. 31, 1968, s. 9 n.

⁴⁴ Zinaida Vladimirovna UDAITSOVA a Evgeniia Vladimirovna GUTOVA: La genese du féodalisme dans les pays d'Europe. Moskva : Nauka, 1970, 24 s.; tiež: Zinaida Vladimirovna UDAITSOVA: Genезis i tipologija feodalizma. In: *Srednije vjeka*, roč. 34, 1971, s. 24 n. Podobne rozpracovávali obe autorky svoju teóriu i v zborníku: *Problemy socialno-ekonomičeskich formacij. Istoriko-tipologičeskije issledovanija*. Moskva : Nauka, 1975, s. 109 n.

⁴⁵ Vladimir Dorofejevič KOROLJUK: O tak nazyvajemoj kontaktnoj zone v Jugovostočnoj i Centralnoj Jevrope v period rannego srednjevekovja. In: *Jugo Vostočnaja Jevropa v srednije vjeka*. Kišinev : Štiinca, 1972, s. 31 – 42. Autor svoju tézu rozpracoval aj v ďalších prácach.

v ázijskom historickom materiáli objavil a našiel vlastne „zastavený“ proces premeny beztriednej spoločnosti na triednu – našiel tu *štátne despotie*, v ktorých už dochádzalo k vykorisťovaniu, a to ešte stále bez utvoreného súkromného vlastníctva pôdy. Takto Marx v ázijskom modeli vytypoval vlastne všeobecný vývojový stupeň, platný pre všetky národy a všetky krajiny, upresnil fázu včasnotriednych spoločností rôzneho typu. Už len od ďalšieho vývoja foriem vlastníctva a výrobných vzťahov záležalo, akým smerom sa budú ďalšie osudy spoločnosti uberať – či k feudalizmu a či otrokárstvu. Označenie *dzijský* má v tomto ponímaní nie atribút svojho pôvodu, ale historického zachovania a skutočné nazvanie tohto modelu je irelevantné. Marx teda netrval a neprepracúval *zvláštny formačný typ*. Z jeho pozorovania a popísania je však jasné, že ide o prechodné štádium medzi spoločnosťou beztriednou a triednou, ide o štádium, keď sa v beztriednej spoločnosti kladú základy jej majetkového a vlastníckeho diferencovania. Ako urýchľujúci a akceleračný moment vývoja tu vystupuje štát, ktorý v danom prípade napomáha vývoj po vzostupnej línii, smerom k trvalej triednej spoločnosti.

Takýchto prechodných období poznáme vo vývoji spoločnosti niekoľko a mnohí autori sa ich pokúsili i vyčleniť ako samostatné etapy vývoja či samostatné „formačné etapy“. Tak napríklad poznáme spoločnosť *protofeudálnu* či *ranofeudálnu*,⁴⁶ ale príklady by bolo možné uviesť aj z obdobia prechodu od spoločnosti triednej k beztriednemu komunizmu. Domnievam sa, že problém, kam zaradiť tieto „prechodné“ obdobia, či k formácii zanikajúcej a či k nastupujúcej, je skutočne vecou konkrétnej analýzy a historickej empirie, pričom by určujúcimi predsa len mali byť nové, progresívne rodiace sa vzťahy. V konečnom dôsledku záver môže vyplývať aj ako konvencia vedeckého a teoretického dohovoru, aby odpadli všetky diskusie, polemiky a nejasnosti, ktoré práve problém pojmovej nejasnosti vo vede so sebou prináša.

V takomto chápaní sú Marxove názory na vznik triednej spoločnosti nesmierne inštruktívne a impulzívne i pre naše vedecké bádanie, pre poznanie historického vývoja v našej krajine, špecificky i u nás, na Slovensku. Už na dnešnom stupni výskumu spoločenskej štruktúry Veľkej Moravy a ranohorského štátu sa totiž ukazuje, že svojím vnútorným usporiadením tento typ štátu vo svojich počiatkoch nesie mnohé výrazné znaky opísané práve

⁴⁶ Porovnaj napríklad: Aleksandr Iosifovič NEUSYCHIN: Dofeodalnyj period kak perechodnaja stadija razvitiia ot rodo-plemennogo stroja k rannefeodalnomu : na materiale istoriji Zapadnoj Jevropy rannego srednjeviekovija. In: *Problemy Istoriji dokapitalističeskich obščestv*. 1. Ed.: Ljudmila Valerianovna DANILOVA. Moskva : Nauka, 1968, s. 596 – 617. K problému „protofeudálnej“ spoločnosti prišiel v našej diskusii o charaktere Veľkej Moravy J. Böhm.

K. Marxom v ázijskom výrobnom spôsobe a pomerne dlho vo svojom vývoji prekonáva bariéru rôznorodých spoločenských vzťahov, aby sa v konečnom dôsledku prepracoval k západoeurópskemu feudalizmu. *Už dnes sa nám zdá, že feudálna spoločnosť veľkomoravského i ranohorského typu svojím charakterom sa blíži k typu feudalizmu „východného“, v ktorom sa súkromné vlastníctvo pôdy presadzuje len pomaly*. Patrimoniálny štát, v ktorom je panovník „vlastníkom“ celej pôdy, tiež len pomaly odumiera.⁴⁷ To sú však špeciálne otázky, kde k doterajším poznatkom bude treba pridať ešte veľa sústredeného bádateľského úsilia. Teoretické a metodologické zdroje, ktoré Marxovo dielo pri tom poskytuje, sú stále veľké, neoddiskutovateľné. Pri jeho storočníci si to uvedomujeme viac ako inokedy.

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie. In: *HC*, roč. 31, 1983, s. 325 – 343.

⁴⁷ Matúš KUČERA: Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji. In: *Československý časopis historický*, roč. 27, 1979, s. 856 – 883.

Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia

Sociálna štruktúra obyvateľstva v každom historickom období je živý, neustále sa meniaci organizmus. Základné zákony pohybu tohto mechanizmu už odhalil a popísal Karol Marx vo svojom *Kapitáli*. Pravda, konkrétna historická analýza sa dotýkala len tej etapy vývoja ľudstva, ktorú označujeme ako kapitalizmus. Pre obdobie vývoja feudálnej spoločnosti práce takéhoto typu niet. Dané je to nielen subjektívnymi postojmi klasikov marxizmu-leninizmu či spoločenskými potrebami danej doby, ale aj všeobecne známym jednotným, neuniformným, atomizovaným, všakovakými krajovými či regionálnymi zvláštnosťami poznačenými feudálnym spoločenským vývojom. Práve rozdrobenosť feudálneho spoločenského poriadku je jednou a základnou príčinou, prečo sa len pomaly darí marxistickej historiografii dosiahnuť väčších, všeobecne platnejších poznatkov o štruktúre feudálnej spoločnosti ako celku. V 50-tych rokoch sa zdalo, že dielom Borisa D. Grekova bol odkrytý a popísaný model feudálnej spoločnosti, jej poddanskej časti aspoň pre slovanské obyvateľstvo európskeho spoločenstva. Keď však došlo k vypracovaniu podobných prác osnovaných na rovnakej metodologickej i metodologickej základni aj pre niektoré iné slovanské krajiny, napríklad pre Poľsko či pre Čechy, ukázalo sa, že vývoj ani vo svojich základných črtách nie je identický a rozvrstvenie spoločnosti je úplne iné. Na zakrytie v mnohom diametrálnych výsledkov nestačilo ani upozornovanie na to, že v Kyjevskej Rusi disponujeme prameňmi pre označenie jednotlivých sociálnych kategórií v domácom, národnom jazyku, pričom latinské pramene sú poznačené uniformitou jazyka, nepresným prekladom ľudových názvov, preberaním cudzích vzorov či biblických *topoi*, a pod. Práve ďalší výskum v sovietskej medievalistike ukázal aj vlastnú rozporuplnosť ruských termínov, nejednoznačnosť ich výkladu, sémantickej štruktúry. Vývoj marxistickej historiografie v oblasti anglosaskej, románskej, ale najmä slovanskej, špecificky sovietskej od 60-tych rokov v mnohom prehľbil prepracovávanie metodologických, metodických i praktických technických zásad a postupov v práci historika, postuloval mnoho nových téz i pohľadov aj na problém sociálnej štruktúry. Nemožno a vlastne ani netreba tu

robiť širokú historiografickú, či obsahovú sondu. Treba len konštatovať, že československá medievalistika veľmi citlivo i pohotovo reagovala na nové rozpracovanie problému ekonomicko-spoločenskej formácie (feudalizmu zvlášť), na problémy teoreticko-poznávacjej zložky ako cesty k zdokonaľovaniu historickej vedy, na otázky vnútornej typológie triedne antagonistických formácií a medzi nimi feudalizmu zvlášť a pod. Ak teda dnes pristupujeme k úlohe komparatívnu metódou dopátrať sa pevnejších všeobecných poznatkov o štruktúre feudálnej spoločnosti, neocitávame sa na poli úplne nepripravenom a to i z pohľadu nepočítnej slovenskej medievalistiky. (...)

Triedne spoločenstvo sa v našich podmienkach vytvára v tej chvíli, keď prvotnopospolná spoločnosť nastupuje cestu svojho rozkladu. V najvšeobecnejšej rovine predpokladáme typický vývoj, v ktorom hospodársky silnejšie zložky – akými sú *starešinovia* jednotlivých kmeňov, *náčelníci* jednotlivých rodov a veľmoži najrozličnejšieho typu vytvárajú postupne na sebe závislú skupinu ľudí ekonomicky slabších. Finalizujúcim produktom tohto vývoja je spoločensky silná, vládnuca skupina, ktorá do svojich rúk uzurpovala politickú moc, a na druhej strane oveľa početnejšia skupina podriadenej strany, ktorá svojou prácou pomáha v konečnom dôsledku k udržaniu sa vládnucej skupiny. Pre sledovanie tohto, z hľadiska vývoja triednej spoločnosti veľmi dôležitého procesu, v našom priestore najvýznamnejším pramenným materiálom sú pramene hmotnej povahy, najmä tie, získané archeologickým výskumom. Všetci vieme, že poznatky, ktoré tieto výskumy priniesli, sú pozoruhodné a v mnohom zmenili romantické predstavy staršej historiografie. Ukázali, že v slovanskej spoločnosti na Slovensku možno už pre 7. – 9. storočie presvedčivo doložiť hroby osôb zámožných, bohatých a na druhej strane zas celkom biednych. Pravda, archeologické pramene zatiaľ nie sú schopné odpovedať na otázku, či táto majetková diferenciácia ľudí má aj svoje vyhradené spoločensko-právne rozdelenie a aký stupeň dosiahlo? Inak povedané, do akej miery sa v tejto majetkovo diferencovanej spoločnosti dokázali vyhraniť jasné triedne bariéry vedúce k ranofeudálnej spoločnosti? Ak by sme dostali uspokojujúcu odpoveď na tieto otázky, vedeli by sme z daného pramenného materiálu stanoviť genézu tej štruktúry našej spoločnosti, ktorú postihujeme v písomných prameňoch 9. – 13. storočia, vedeli by sme postihnúť vývojový proces a jeho zásady v onom prelomovom období. Vedeli by sme tiež vydeliť základné sociálne kategórie obyvateľstva v jeho triednom zoskupení a oddeliť tak množstvo rôznych sociálnych či právnych skupín, ktoré sú produktom narastania feudalizmu.

Hlavným pramenným materiálom o obraze sociálnej štruktúry zostáva teda zatiaľ pramenný materiál písomnej povahy, v ňom najmä sústava

terminológie názvov, ktorými boli jednotlivé skupiny poddanského obyvateľstva už dobovou spoločnosťou označované. Špecifickú výpovednú hodnotu tu majú najstaršie zákonníky. V Uhorskom kráľovstve existuje pevne chronologicky na seba nadväzujúca séria zákonníkov. Začínajú od kráľa Štefana (začiatkom 11. storočia) a končia v hlbokom stredoveku (s presahom do novovekých dejín v známom súbore *Opus tripartitum*). Zdá sa, že pre riešenie problémov sociálnej štruktúry na našom území v najstaršom písomnom období možno využiť ešte starší zákonník, ktorého pôvod siaha hlbšie ako do 9. storočia, menovite *Zákon sudnyj ljudem*. Niet však o ňom pevných dokladov, že by vošiel do života veľkomoravskej spoločnosti. Zákonníky sú v našej téme jedinečným prameňom aj preto, lebo sú schopné dať odpoveď na základnú otázku, ktorá historika pátrajúceho po sociálnej skladbe zaujíma: problém vlastníckeho vzťahu k výrobným prostriedkom. Tento zákonník venuje pozornosť právnemu postaveniu jednotlivých zložiek obyvateľstva, pričom stranou ponecháva vlastné ekonomické hľadiská. Inou nevýhodou tohto prameňa je, že pri jeho kritickom bádani treba počítať aj s tým, že zákony v ňom obsiahnuté nemusia nutne odrážať skutočný právny stav vecí v danej dobe. Niektoré zákony môžu vývoj anticipovať. Usilovať o želaný stav, inokedy zas len kodifikovať veci, ktoré život už dávno priniesol, alebo aj, naopak, opustil. Ba ranostredoveký zákonník sa tiež môže usilovať vytvoriť iluzórny stav, ktorý pre jeho tvorcov ešte na dlho zostane len *pium desiderium* – „zbožné pranie“. Bez zohľadnenia týchto pomerne zložitých zreteľov, ktoré staršia historiografia často ignorovala, dnes nemožno dosť dobre použiť zákonníky ako spoľahlivý prameň. Jedno je však nepochybné: každý pokus o spísanie zákona je súbežným javom snáh o triednu segregáciu. Prvotriedne informácie o vnútornom majetkovom a triednom rozdelení ranostredovekej uhorskej (slovenskej) spoločnosti nám preto môže poskytnúť len listinný materiál. Neskôr najrozličnejšie súpisy ľudí a pôdy, na ktorej hospodária. Súpisy feudálnych poplatkov a povinností, ktorými sú k zemepánovi pripútaní. Najstarší celokrajinský uhorský súpis, ktorý by dovolil plnú kvantitatívnu analýzu je však až z roku 1715 – 1720, teda z doby rozkladu feudálneho spoločenského poriadku a chronologicky vychádza za hranice nášho záujmu. Prvý a skutočne najstarší celokrajinský súpis takéhoto typu, ktorý sa v Uhorsku konal, ktorý by bol nesmierne dôležitým prameňom nášho poznania, vznikol už v roku 1046. Súpis obsahoval popis základnej a najmasovejšej zložky obyvateľstva organizovanej v hradskej sústave a predchádzal mu súpis stráži v celej krajine, ktorý bol vykonaný ešte za kráľa Ondreja I. a jeho brata vojvodu Bela. Tieto súpisy, rovnako ako súpis z roku 1046, ktorým bol poverený kráľovský sudca Sarkas, sa nám však nezachovali. Druhým základným

prameňom dovoľujúcim postihnúť sociálne i ekonomické postavenie obyvateľstva sú listiny. Z hľadiska vypovedacích schopností na prvom mieste stoja donačné a aj tradičné listiny pre cirkevné inštitúcie, ktoré po dôkladnej a všestrannej kvalitatívnej analýze sú schopné vypovedať o rozčlenení počtu obyvateľstva v krajine. K týmto ešte treba priradiť najrozličnejšie súpisy majetkov a ľudí jednotlivých rádov a kláštorov, ale aj evidencie vyberania desiatku, ktoré si viedli mnohé biskupstvá či arcibiskupstvá. Práve z nich sa nám niektoré i pre staršiu dobu feudalizmu zachovali. Pri analýze listinného materiálu pre sledovanie našej problematiky je nutné nerobiť prílišné zovšeobecnenia z jednotlivých listín, ale pristúpiť k nim až po kvalitatívnom rozbere celého komplexu materiálu tohto typu, samozrejme, v chronologickej postupnosti rešpektujúcej pohyb a vývoj spoločnosti. Najobmedzenejšie vypovedacie možnosti pre poznanie štruktúry poddanskej triedy u nás predstavujú rozprávacie (naračné) pramene. V najstarších uhorských kronikách, ktoré predstavujú najväčšiu zložku tohto typu prameňov, úplne absentuje život a premeny prostého poddanského ľudu. Sú to skutočne len diela na oslavu vládnuceho rodu, bojovníkov i šľachty. Sú to dejiny kráľov, bojov, zrád a intríg, ktoré nedávajú žiadne vážnejšie bádateľské možnosti pre systematické štúdium štruktúry poddanského obyvateľstva u nás.

Z krátko prehľad o vypovedacích možnostiach pramenného materiálu zo Slovenska nám vychádza, že tento dovoľuje sledovať základnú i členenú nomenklatúru jednotlivých sociálnych kategórií obyvateľstva tak, ako ony vystupujú v pomenovacej sústave písomných prameňov všetkého druhu;¹ čiastočný obraz o majetkovom vlastníctve u rodiacej sa triedy feudálov, ale aj ľudí *slobodných* i rodiacej sa poddanskej triedy;² rekonštruovať vzťah jednotlivých kategórií obyvateľstva k základnému výrobnému prostriedku – k pôde, ako aj právne vzťahy, ktoré tento vzťah upravujú.³

¹ Formovanie poddanskej triedy na Slovensku je kontinuálny proces 9. – 12. storočia, aj keď treba pripustiť, že nastal prudký regres medzi 9. a 10. storočím v súvislosti so zánikom veľkomoravského štátu.

² Uhorsko 10. – 12. storočia je krajinou, kde sa v najväčšej miere spomedzi stredoeurópskych krajín vyskytuje využívanie otrockej pracovnej sily. Vysvetlenie je prosté: spôsobila to doba tzv. lúpežných nájazdov a prežívajúce prvky pastierskeho nomadizmu ako špecifické javy prechodu staromaďarskej pospolitosti k triednemu usporiadaniu.

³ Pre vznik poddanskej triedy ako celku (najmä z hľadiska kvantitatívneho) je rozhodujúci veľký kráľovský pozemkový majetok organizovaný od svojho počiatku v hradskej sústave. V počiatkoch štátu je hradské obyvateľstvo organizované v desatinnom a stotinovom systéme, ktorý predstavuje mechanizmus slúžiaci na mimoekonomické prinútenie, vymáhania dávok, daní a služieb, pričom *autarknosť* feudálnej ekonomiky, vydržovanie veľkých kniežacích a kráľovských družín a pod.

Samozrejme, čo ako na prvý pohľad znejú bádateľské možnosti historika sociálnych dejín na Slovensku sľubne, nemožno nepripomenúť, že pramenový materiál ako celok je veľmi kusý, neúplný, často jednostranný, na čo historik nemôže nikdy zabudnúť a vo svojich výskumoch nezohľadňovať i túto skutočnosť.

Keď Boris Dmitrijevič Grekov urobil analýzu závislého obyvateľstva v Kyjevskej Rusi, dokázal vytypovať 10 (respektíve 9) skupín dedinského obyvateľstva. Už spomínaný F. Graus pre české krajiny do konca 12. storočia charakterizoval vyše 30 názvov poddanského obyvateľstva, respektíve obyvateľstva v otrockom postavení. Už toto porovnanie ukázalo, že latinčina je pripraveniejšia či už svojim jazykovým základom, alebo prekladom domácich slovanských termínov, alebo nakoniec ich prostým latinizovaním postihnúť zložitú sociálnu a právnu sústavu formujúcej sa feudálnej spoločnosti. Pri tom porovnanie starej českej a starej ruskej terminológie ukázalo, že niet medzi ňou ani najmenej zhody, čo plne vyvrátilo predpoklad B. D. Grekova o tom, že jestvovala spoločná slovanská terminológia pre označenie sociálneho stavu jednotlivých skupín obyvateľstva. To súčasne ukázalo, že ide o zjav novší, vznikajúci nepochybne až po 6. storočí. K. Maleczynski, ktorý podobnú kategorizáciu vykonal pre Poľsko, a to na pramennom materiáli do polovice 13. storočia, identifikoval okolo 66 názvov na označenie dedinského obyvateľstva vo feudálnej, respektíve otrockej závislosti.

Ak v takomto zmysle sumarizujeme pramenný materiál zo Slovenska, (respektíve Uhorska) musíme konštatovať, že možno vytypovať až okolo 120 termínov označujúcich jednotlivé kategórie dedinského obyvateľstva v ich najrozmanitejšom sociálnom postavení. Vysvetlenie pre túto pomenovaciu hypertrofiu je jednoduché – signalizuje zložité etnické i sociálne pomery, s ktorými vstupoval uhorský štát do prvej etapy svojho konštituovania.

Pri prvom pohľade na pomenovaciu sústavu jednotlivých kategórií závislého obyvateľstva jasne a nedvojzmyselne vidno, že uhorský štát sa formoval ako synkretizmus starého slovanského ekonomického, sociálneho a nakoniec i politického vývinu, ako aj nového prvku, ktorý do Podunajskej kotliny priniesli kočovné kmene maďarských pastierov. Dobré to dokumentuje napríklad terminológia označujúca jednotlivé kategórie služobníckeho obyvateľstva, ktoré tvorí takmer 65 kategórií so svojším pomenovaním. V prípadoch, kde sa pomenovanie obyvateľstva stalo základom pre názov

si postupne vynucuje budovanie samostatného rozvinutého systému tzv. *služobníckej organizácie*. Teritoriálny stotínový systém sa v 10. – 12. storočí využíva i ako organizačný systém vojenský – teda vo svojej prvotnej forme.

osady, môžeme doložiť, že tu frekventuje 52 slovanských názvov oproti 11 (respektíve 9) názvom maďarským. Aj kvantifikačné – teda nielen typové – vyčíslenie takýchto osád je zaujímavé. Z prehľadu (vonkoncom nie úplného), ktorý urobil maďarský historik Q. Heckenast, z 316 služobníckych osád, ktoré v Uhorsku vytypoval, pre 182 priznal starý slovanský pôvod i názov.

Ako prvý vážnejší záver vyplývajúci zo sledovania terminológie označujúcej slovanskými názvami časť poddanskej triedy ranostredovekého Uhorska treba prijať poznanie, že hospodárske základy ranouhorského štátu tvorí jedna veľká skupina podriadeného obyvateľstva, ktorá sem prešla ako rezíduum z organizácie slovanských štátov na strednom Dunaji – menovite z Veľkomoravskej ríše, ako aj zo zadunajského kniežatstva Pribinovho a Kocelovho. To však taktiež v poslednom štádiu svojho vývoja vošlo do zväzku Svätoplukovej ríše. Takýto záver podporuje i chronológia výskytu tohto typu služobníckych názvov, ktoré má najstaršiu matriku. V písomnou materiáli je doložené už z prelomu 10. – 11. storočia, teda prakticky od výskytu prvých písomností uhorskej proveniencie. Obsahovo táto terminológia označuje prevažne remeselnícke, roľnícke a rôznymi služobnosťami k panovníckemu dvoru viazané obyvateľstvo. Svojím jazykovým základom ide o termíny s praslovanským jazykovým základom, niekedy o termíny z južnoslovanskej jazykovej oblasti. Väčšina označení má však jasný západoslovanský ráz. Aj zovšeobecňujúci pojem pre celú skupinu služobníckeho obyvateľstva má slovanský charakter: sú to v prameňoch nespočetnekrát doložené *dvorníci* (často v maďarskej výpožičkovej transliterácii ako *udvorníci*). Tým sa zdôrazňuje ich zviazanosť s organizáciou kráľovských dvorcov.

Iný typ slovanskej terminológie označujúci príslušníkov závislého obyvateľstva je zaujímavý tým, že charakterizuje osobný, či majetkový vzťah podriadeného k svojmu pánovi. Tieto termíny majú i svoj latinský ekvivalent.

liber = svobod^b

servus = sluga (sulga j szolga)

mancipium = rab (rabszelga)

ancilla = dēva

populus = prostý ľud (paraszyt)

Už na prvý pohľad vidno, že termíny obsahujú základné sociálne rozdelenie spoločnosti a jeho triednu podstatu. Vzhľadom na to, že s jazykovou výbavou týchto termínov sa stretávame už v staroslovienskych prameňoch na Veľkej Morave, treba pri kontinuite slovanského osídlenia obyvateľstva predpokladať i kontinuitu týchto základných sociálnych označení. Potom je latinský termín prekladom so staroslovanského, vysvetlením a objasnenia termínu pre ostatné jazykové skupiny starého Uhorska. Takýto záver

podporuje aj skutočnosť, že s podobnou praxou sa stretávame i pri terminológii zviazanej s organizáciou štátu a vojska: *cisár* – csásár; *kráľ* – király, *vojvoda/knieža* – vajda; *dvor* – udvar, *zástava* – zászló, *bohatier/vodca/víťaz* – vitéz, *župan/špan* – ispán, *palatín (nádvojný špán)* – nádorispán, *stolník* – asztalnok atď.

Prvá a základná kategorizácia sústavy terminológie príslušníkov poddanskej triedy – kategorizácia osnovaná na báze jazykového pôvodu termínov – nám ukázala, že kontinuita života, organizácie, hospodárstva i preduhorského práva v ranostredovekom uhorskom vývinu je väčšia, ako je ochotná pripustiť časť niektorých historikov. Aj keby sme v niektorých oblastiach tento záver brali len ako pracovnú hypotézu, naďalej jestvujú možnosti jeho pramennej verifikácie. Tu totiž treba pripomenúť, že archeologické bádanie na Slovensku už disponuje dostatočnou pramennou základňou, ktorá takýto vývoj potvrdzuje, čím sa upevňujú i názory, ktoré som k tejto problematike vo svojich starších prácach vyslovil. Pritom prehlbovanie poznania osnova-ného na novom pramennom materiáli tohto typu je stále ešte možné.

Z veľkého „balíka“ latinskej terminológie označujúcej závislých ľudí v našej krajine by sa iste dalo vyčleniť niekoľko skupín obsahovo príbuznej terminológie tak, ako to nakoniec praktikovala veľká časť doterajšej medievalistiky. Pre pochopenie vlastného vzniku poddanskej triedy však je nutné v tejto terminológii najmä základné poznanie: kto je slobodný a kto neslobodný, podriadený. To je cesta odhaľujúca podstatu spôsobu výroby, to je cesta odhaľovania vzťahu k základnému výrobnému prostriedku – k pôde. Pramene totiž práve v otázke *slobody* a *neslobody* vidia i ekonomickú determinantu sociálneho vzťahu. To samo osebe vysvetľuje už dobre rozpoznanú skutočnosť, že pojem stredovekej *slobody* je vzdialený od moderného antropologického chápania tohto pojmu. To je potrebné pri jeho analýze i interpretácii vziať na vedomie.

Oporou pre zodpovedanie položenej otázky sú nám najmä najstaršie uhorské zákonníky. *Zákonník kráľa Štefana* napríklad poukazuje na to, že v krajine jestvuje dvojaká zákonná norma, ktorou sa posudzujú priestupky: zákon pre slobodných *lex liberorum* 2, XXI) a zákon pre sluhov (*lex servorum* 2, VII). Zdalo by sa teda, že sociálne diferenciatná bariéra je jasná. Pojem *slobody* však labilizuje. Hneď ďalší zákon, ktorý hovorí o tom, že kategória dvorníkov má byť síce súdená *lege liberorum*, ale ich svedectvo medzi slobodnými (*inter liberos*) nemá byť prijímané. (Štef., 11, XXI). Tu sa ukazuje, že už v dobe Štefana I. jestvuje diskrepancia medzi ekonomickým a právnym ponímaním slobody, že pojem vlastnej slobody je nepevný. Kráľ v zákonníku pravda nabáda, aby sa všetci usilovali udržať si svoju slobodu, súčasne

však vyhlasuje sériu zákonných opatrení, pri prestúpení ktorých sa slobodný človek dostáva medzi ľudí neslobodných („...sit servus pariter cum ancilla,“ Štef., 1, XXVIII, „...perdita libertatis sue industria perpetuus efficiatur servus,“ Štef., 1, XXIX), mení sa teda jeho sociálne postavenie. V zásade však zákonník predpokladá, že: slobodní ľudia sú plnoprávni, môžu vystupovať pred súdom ako svedkovia a ich svedectvo je prijímané; slobodne disponujú svojím majetkom a ním vyrovnávajú i priestupky ktoré spôsobili ich sluhovia. V *Štefanovom zákonníku* navyše ešte niet telesných trestov pre slobodných.

Už v nasledujúcich zákonníkoch kráľa Ladislava a neskôr Kolomana mnohé z týchto proklamovaných zásad pre slobodných odpadli. A tak napríklad bol je pri krádeži prichytený slobodný rovnako bol obesený, ako aj sluha (*servus*); (*Lad.*, 1, XII). Z nových nariadení vyplýva, že slobodný (*liber*) už často stratil i svoj majetok a mohol pracovať na pôde iného ako ktorýkoľvek *host'* (*hospes*) (*Koloman* 1/80). V polovici 12. storočia vlastná sloboda bola už len drobným odtieňom v nivelizačnom procese poddanskej triedy, čo výstižne zdôrazňuje *passus* z kráľovského nariadenia, v ktorom sa upresňuje „...*liber non a rege. sed ab ipsis civibus.*“ (*Kol.*, 45)

V sociálnej skupine slobodných od 11. storočia dochádza teda k silnej polarizácii a ona už nepredstavuje dávnu jednotu, ale spoločenstvo silne diferencované. Cítia to i uhorskí zákonodarcovia a iní vystavovatelia písomností, keď v súvislosti so slobodnými hovoria na jednej strane o – *maiores, nobiles, principes, optimates, primates, procures, magnates* (všetky doklady z 11. respektíve do polovice 12. storočia) a na druhú stranu stavajú takých slobodných ľudí, ktorých niekedy označujú ako *minores*. Patria sem však aj „*miles vel alicuius vir ubertatis*“ alebo dokonca už *pauper, vulgaris*. Zákon však plne trvá i pri tomto stave na svedeckej výpovedi slobodných a sluhov, presnejšie na tom, aby sa nikdy svedectvo sluhov vo veci ich pánov nebralo na vedomie. Pritom sa upresňuje, že slobodný, ktorého svedectvo má byť prijaté, musí mať aspoň „*pluh*“.

Záverom ku kategórii slobodných ľudí možno uzavrieť, že už od 10. storočia v našej krajine nie je jednotná a podlieha prudkej diferenciácii. Mení sa jej majetkové postavenie, presnejšie vlastníctvo pôdy a otrokov. Jediná cesta, ktorou sa toto vlastníctvo získava je však služba v radoch kráľa, a to buď ako jeho úradník (*comes, centurio, maior exercitus, iudex* a pod.), alebo v bojoch pod jeho zástavou, ktorá prináša ako odmenu najmä zajatcov (*captivi*), ako základnú skupinu z ktorej možno na vlastnom *alóde* organizovať *mancipia* alebo *servov*. Tá časť *slobodných*, ktorá sa nevydala touto cestou, postupne smeruje k *chudobe* a čoraz častejšie sa posúva do unifikujúcej sa poddanskej triedy. Nepomáha jej ani jej veľký a zložitý zápas, v ktorom si chce uhájiť

svoje staré slobody. *Záznamy* zo súdnych vyšetrovaní (*iudicum ferri et aquae*), ktoré máme zachované z jedného významného centra, z dnešného Oradea Mare (Veľkého Varadína), kam chodili i ľudia z východného Slovenska, sú hotovou učebnicou, v ktorej sa ešte stále odráža tento proces z prvej polovice 13. storočia. Pre dve takéto súdne centrá, kam bolo možné ako k najvyššej súdnej inštancii poslať každého *ad praudam* – v Bratislave a v Nitre, sa nám, žiaľ, súdne zápisy nezachovali. Vieme však, že obe strediská plne fungovali v dobe kráľa Kolomana, teda v 12. storočí, v dobe veľkej sociálnej prestavby obyvateľstva na Slovensku.

Ak by sme chceli ešte zjednodušiť či lapidárne vyzdvihnúť základný znak *slobody*, je ním držba pôdy, spravidla v dedičnej následnosti, pravda, všetko to ešte stále záviselo od vôle a rozhodnutia už skutočného a jediného vlastníka zeme – kráľa. Rozhोňovanie či strata pôdy tvorí vlastný diferenčiacny znak skutočnej *slobody* – *libertas*.

Protipólom *slobody* (*libertas*) je *služobnosť* (*servitus*). Termín *servus* je zhrňujúcim termínom, ktorý pokrýva mnoho ďalších kategórií obyvateľstva, ktoré sem patria. Všestrannú analýzu tohto, často v prameňoch frekvencovaného termínu som vykonal v súvislosti s hľadaním odpovede na otázku, do akej miery bol v Uhorskom kráľovstve rozšírený otrokárske výrobný systém? Výsledky som zhrnul v samostatnej štúdii *O otrokoch a otroctve v Uhorsku v 10. – 12. storočí* a upresnil v monografii *Slovensko po páde Veľkej Moravy*.

Možno preto len zhrňujúco konštatovať, že pri termíne *servus* respektíve *ancilla* sémanticky ide o široký a voľný pojem – termín, ktorý zahŕňa v sebe každého, kto akýmkoľvek spôsobom slúži – od úplne nevoľného otroka (pre ktorého v Uhorsku je však pomerne pevne ustálený termín *mancipium*) až po každého poddaného v určitej sociálnej rovine. A to až do takej miery, že napríklad i *principes*, *comites*, *milites* sú v konečnom dôsledku *servi* – teda sluhovia kráľa. Podobne tak ako biskup je zas *sluha Boží* (*servus Dei*). A skúsený uhorský kráľ Štefan I. v *Ponaučeníach* pre svojho syna Imricha zdôrazňuje, aby túto *služobnosť* správne chápal, že títo, hoci slúžia, sú „augmentatores monarchiarum“, sú mu „patres et fratres“. *Principes, comites, milites (...) tibi militent, non servant* („kniežatá, komesi, víťazi/vojaci (...) za teba bojujú, nie ti slúžia“), uzatvára svoje *Ponaučenie* Štefan.

Každý *servus* a *ancilla* má teda svojho pána (*dominus, senior*). Najbližším ekvivalentným termínom je potom každý *minister, sluga* (termín doložený v prvej tretine 13. storočia). Ak skúmame bližšie vzťahy *servov* k pôde, zistíme, že takmer dôsledne sú všetci v Uhorsku *servi cassati*, teda usadení na pôde, na ktorej hospodária vlastným náradím i záprahom a majú i spravidla presne vymedzenú sústavu svojich služobností v odvádzaní práce i naturálií.

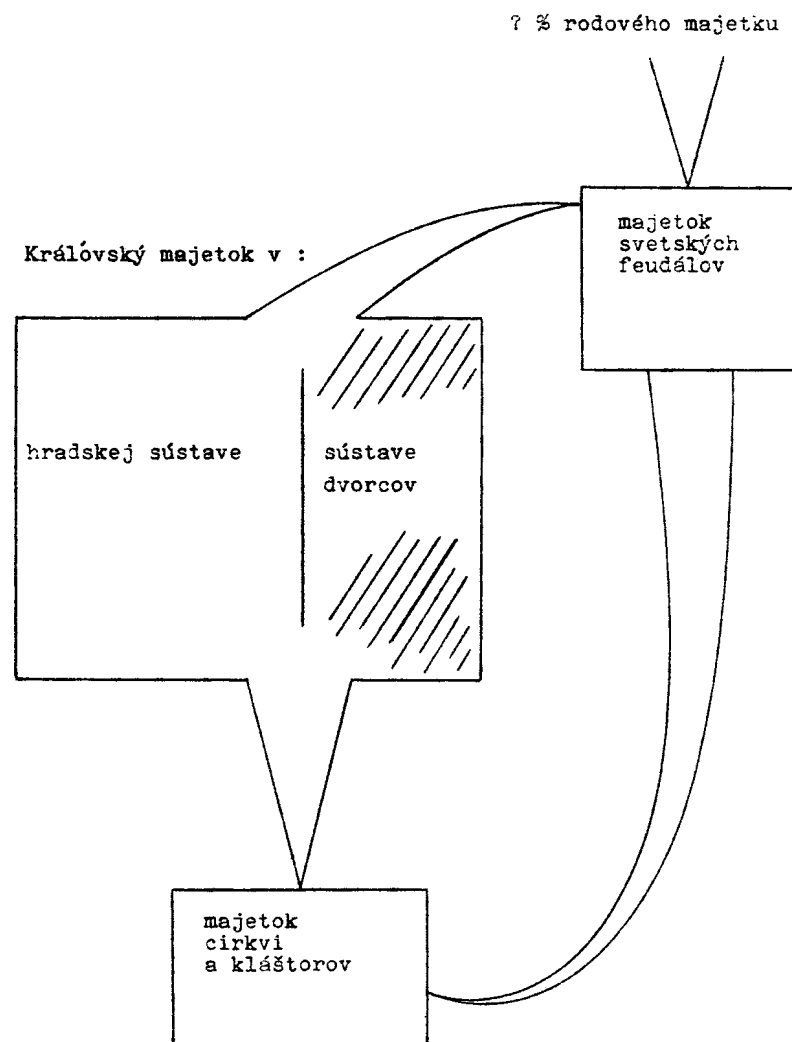
Svojím pôvodom sa regrutujú z najrozličnejších sociálnych kategórií, od prostých *mancipia* až po ľudí *slobodných*, ktorí stratili svoju pôdu. Ich usadzovaním na pôde vzniká početná skupina poddanského obyvateľstva v našej krajine.

Doterajšie naše výklady, myslím, dosť jasne ukázali, že ak chceme dobre porozumieť vzniku poddanstva ako triedy, ak sa chceme ako-tak orientovať v spleti vyše sto dvadsiatich pomenovaní pre závislé obyvateľstvo, musíme si urobiť jasno v otázke vlastníctva základného výrobného prostriedku – pôdy, ale najmä mobility, ktorá tu od 11. storočia nastala. (...) Názornejšie, ako vlastný opis, bude azda grafické vyjadrenie tohto stavu, tak ako ho postihujeme vo vývine do 13. storočia.

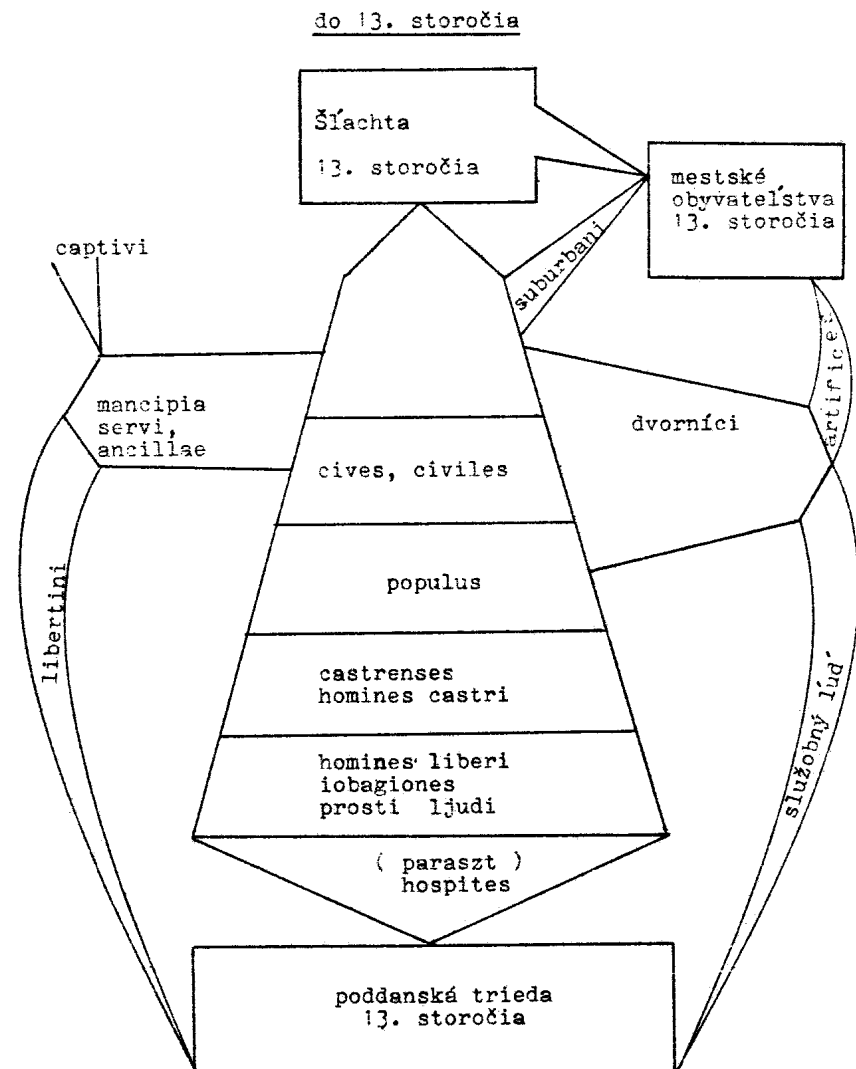
PŮVODNE UVEREJNENÉ:

Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia.
In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Eds.: Jan ČERNÝ; František HEJL a Antonín VERBÍK. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1984, s. 191 – 212.

Tab. č. 1. Majetková štruktúra na Slovensku v 10. - 12.storočia

Tab. č. 2. Sociálna štruktúra obyvateľstva na Slovensku

[IV]

SLOVENSKO-POLSKÉ VZŤAHY

V STREDOVEKU

Slováci a Poliaci v minulosti

Počínajúc rokom 1960, začína náš severný sused veľké oslavy tisícročného jestvovania poľského štátu, ktoré budú trvať do roku 1966 (...).¹ Poľský štát narastal a vyvíjal sa po boku iných štátov, poľský národ sa formoval v susedstve iných národov stredo-východnej Európy. Je preto pochopiteľné, že jednou z neposledných úloh osláv tisícročia ostáva poukázať i na úlohu, ktorú Poľsko zohráva v hospodárskom, politickom, kultúrnom a vedeckom vývine Európy a v rámci toho najmä v okolitých krajinách bezprostredne susediacich s Poľskom. Táto okolnosť je impulzom pre široké skúmanie vzťahov k Poľsku a pre skúmanie spoločných vývinových tendencií Poľska a okolitých krajín. K práci na tejto tematike sa okrem poľských historikov pribral už celý rad iných historiografí. Sovietski historici pripravujú viacero prác, ako o tom informuje V. D. Koroljuk.² Veľkým dielom, ktoré má predstavovať prvý vedecký pokus o syntézu témy *Česi a Poliaci v minulosti*, bude trojzväzková publikácia pripravovaná Československou akadémiou vied, Oddelením pre slovanské dejiny.³ Práca si kladie za cieľ nielen zhrnúť doterajšie poznatky českej a poľskej historickej produkcie, ale spracovať otázky pri poznaní nových prameňov. S týmto cieľom už bol urobený i výskum v poľských, českých i v slovenských archívoch. Po vydaní práce E. Kovácsa⁴ maďarskí historici sa ako prví prihlásili na výzvu Poľskej akadémie, na základe ktorej pripravila výber historických prameňov k poľsko-uhorským stykom.⁵ Rad nových publikácií sa iste rozrastie i u iných slovanských a neslovanských národov.

¹ Polskie Tysiąclecie. (Uchwała Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego akceptowana na posiedzeniu Rady Państwa w dniu 12 lutego 1960 r.). In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 67, 1960, s. 3 – 9.

² Volodymyr Dorofijovyč KOROLJUK: Tysjačletije polskogo gosudarstva. In: *Voprosy istorii* 1959, n. 7, 103 – 115.

³ Vyšlo ako *Češi a Poláci v minulosti*. Vol. 1 : *Období feudalismu*. Ed.: Josef MACÚREK. Praha : ČSAV, 1964.

⁴ Endre KOVÁCS: *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959.

⁵ Aleksander GIESZTOR: O program obchodu tysiąclecia. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 65, 1958, s. 715.

Slovensko a slovenský národ je jedným z bezprostredných susedov poľského národa. Dávna hranica, ktorú vytvára z väčšej časti prirodzený karpat-ský horský masív, nevylučovala všestranné intenzívne styky už i v pred-slovanskej dobe,⁶ ktoré sa usadením slovanského etnika zvýraznili. V neskoršej dobe sa už len ďalej rozhojňovali. (...)

Táto práca si nekladie za cieľ podať obraz o slovensko-poľských vzťahoch v ich dejinnom vývine a ani riešiť všetky otázky dotýkajúce sa problémov zo slovensko-poľskej minulosti, čím myslím širšiu oblasť historického procesu než len otázku kontaktov a vzťahov. Vzhľadom na mnohé zložité otázky, ktoré vyvstávajú v súvislosti s takou témou, a najmä stav bádania ani vlastne nedovoľujú ešte urobiť serióznú syntézu a podať jej celistvý obraz. Pôjde nám najmä o to, aby sme oslavy milénia ako pracovného sedemročného výročia využili v tomto článku na kritickú previerku bádania v oblasti slovensko-poľskej minulosti do doby národného obrodzenia, a to najmä pokiaľ ide o slovenskú historickú literatúru a jej ciele, ktoré sledovala pri skúmaní uvedenej problematiky. Pravda, na mnohých miestach bude potrebné všimnúť si niektorých prác českých a maďarských historikov, ak sa ich práce vzťahujú k územia Slovenska, a pochopiteľne aj poľských prác. (...) Podobného diela v slovenskej historiografii ešte nieta. Na poľskej strane je len informatívny, aj keď veľmi zasvätený, článok W. Olszewicza⁷ z roku 1937, ktorý si však všima len poľskú literatúru o Slovensku a Slovákoch v minulosti. Olszewiczova práca je zhrnutím poznatkov z bibliografických prehľadov E. Kołodziejczyka⁸ a J. Magiera.⁹ Podobný cieľ, podať obraz záujmov poľských spisovateľov, sleduje i článok V. Dreslera,¹⁰ ktorý v mnohom predčil spomenuté práce. (...) Slovenská historická produkcia, týkajúca sa spracova-

nia problémov slovensko-poľskej minulosti, tu bola v oveľa väčšej nevýhode ako česká historiografia, kde polonistické historické bádanie už má svoju veľkú tradíciu a v radoch historikov orientovaných v rámci všeobecných dejín na slovanské dejiny sa vystriedalo neporovnateľne viac vedeckých pracovníkov ako na Slovensku. Rozsiahlejší bol potom prirodzene i počet prác, často veľmi cenných, na ktorých bolo a je možné stavať i ďalšie vedecké bádanie. Okrem toho tu jestvovalo viacero monografií poľských historikov a v dobe druhej svetovej vojny vznikla aj syntetická práca z poľsko-českých dejín.¹¹ Stav v oblasti bádania slovensko-poľskej minulosti sa v posledných desiatich, pätnástich rokoch tiež zmenil k lepšiemu. (...) Okrem centrálnych vedeckých pracovísk Slovenskej akadémie vied, v jej Slovanskom ústave, na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, na Filozofickej fakulte P. J. Šafárika v Košiciach, na pedagogických inštitútoch zaznamenáme celý rad vedeckých pracovníkov v archívoch a v múzeách, ktorí už pracujú alebo budú pracovať na problémoch z regionálnych dejín a v rámci toho i na otázkach, ktorých sa tu dotýkame. Treba mať tiež na pamäti, že Slovensko hraničilo a hraničí s Poľskom po dĺžke niekoľko sto kilometrov a že práve v týchto pohraničných oblastiach styky ľudových mäs a rôzne vzájomné vplyvy boli najintenzívnejšie. (...) Rozvoj historického bádania v tejto oblasti je teda v záujme nielen slovenských, ale iste aj poľských historikov. K realizácii týchto želaní sa urobil prvý krok vytvorením Československo-poľskej komisie historikov. Stalo sa tak na zasadnutí v Krakove v dňoch 7. – 9. apríla 1959. Vypracovali sa a stanovili spoločné úlohy historikov oboch štátov a zároveň i formy spolupráce pri riešení týchto úloh.¹² Na

⁶ Porov. napríklad Józef KOSTRZEWSKI: Stosunki między ziemiami polskimi i teritorium Czechosłowacji w pradziejach. In: *Przegląd zachodni*, roč. 6, 1952, n. 9 – 10, s. 96, 112.

⁷ Wacław OLSZEWICZ: Słowacja w piśmiennictwie polskim. In: *Słowacja i Słowacy: Kraj i lud (ďalej Słowacja i Słowacy)*. Ed.: Władysław SEMKOWICZ. Vol. 1. Kraków: Nakł. Sekcji Słowackiej Towarzystwa Słowiańskiego, 1937; *Słowacja i Słowacy: Dzieje i literatura*. Ed.: Władysław SEMKOWICZ. Vol. 2. Kraków: Nakł. Sekcji Słowackiej Towarzystwa Słowiańskiego, 1938. (tu vol. 1, s. 11 – 72). * Podobný titul vyšiel aj nedávno Michał JAGIELŁO: *Słowacy w polskich oczach. Obraz Słowaków w piśmiennictwie polskim*. T. I, II. Warszawa: Biblioteka Narodowa, Podhalańska Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2005 (pozn. editora).

⁸ Edmund KOŁODZIEJCZYK: *Bibliografia Słowianoznawstwa polskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1911.

⁹ Jan MAGIERA: Slovenica v ročníkoch Świata słowiańskiego. In: *Sborník na počest' Jozefa Škultétyho (ďalej Sborník na počest' Jozefa Škultétyho)*. Ed.: Andrej MRÁZ; Pavol FLOREK a Henrich BARTEK. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1933, s. 381 – 401.

¹⁰ Václav DRESLER: Polští spisovatelé a Slovensko. In: *Průdy*, roč. 10, 1926, s. 312 – 328.

¹¹ *Polska Czechy: Dziesięć wieków sąsiedztwa*. Ed.: Zygmund WOJCIECHOWSKI. Katowice a Wrocław: Instytut Śląski, 1947. Aj v neskorších povojnových rokoch najmä vďaka zblížovaniu sa a spolupráci pracovníkov vrocavského Towarzystwa Miłośników Historii a pracovníkov Slezského studijního ústavu v Opave sa rozvíjala spolupráca českých a poľských historikov. Jej výsledky sa priaznivo odrážali v spoločných pracovných konferenciách i v publikovaných prácach (porov. „Sobótka” 1952; tiež 1957, tam zpráva o spoločnej konferencii konanej 14. – 15. júna; tiež roč. 1959, zpráva E. Maleczyńskiej, s. 435, a i.). Príčinom vrocavského Towarzystwa v roku 1960 vyšiel zborník prác českých i poľských historikov: *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*. Ed. Ewa i Karol MALECZYŃSKI. Vol. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960.

O ďalšej spolupráci a o nových prácach z poľsko-českých vzťahov podrobnejšie: Josef MACÚREK: Czeši a Polacy w przeszłości: Stan badań po roku 1945 i postulaty na przyszłość. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 67, 1960, s. 329 – 350. Na Slovensku takejto spolupráce nebolo.

¹² Miroslav KROPILÁK: Prvé zasadanie komisie historikov Poľska a Československa. In: *Historický časopis*, roč. 7, 1959, 488 – 489. Porovnaj i Josef KOLEJKA: Spolupráce československých a poľských historiků. In: *Slezský sborník*, roč. 57, 1959, s. 388 – 390.

hlbokú potrebu skúmania vzťahov medzi národmi ČSSR a ďalšími slovenskými susednými národmi upozornil III. zjazd československých historikov vo svojich rezolúciách ako na cestu, ktorá môže viesť k objasneniu mnohých otázok našich národných dejín.¹³

Keď pristupujeme k hodnoteniu historickej produkcie v oblasti slovensko-poľských vzťahov, (...) musíme si uvedomiť niekoľko historických okolností, ktoré determinovali obsah a charakter slovensko-poľského spolunažívania a zároveň prác, ktoré ho skúmali. Slovensko sa po rozpade veľkomoravského štátu dostalo do nepriaznivých pomerov, ktoré na dlhé storočia ovplyvnili jeho ďalší vývin. O týchto nových podmienkach nemožno v žiadnom prípade hovoriť ako o priaznivých či už z hľadiska vývinu hospodárskeho, no najmä politického. Slovensko sa stalo organickou súčasťou Uhorského kráľovstva, v ktorom vládnuou národnosťou bola uhorská šľachta cítia sa zväčša maďarsky. Slovenská národnosť sa stala národnosťou podriadenou. Navyše podmienky pre jej formovanie sa v národnostne pestrom uhorskom štáte boli sťažené tým, že oproti Maďarom nemohla vykazovať žiadne známky vlastného subjektivismu, či už náboženského, alebo politického. Táto známa skutočnosť v plnej miere ovplyvnila nielen šľachtické, ale najmä buržoázne dejepisectvo, ktoré, opisujúc najmä politické dejiny, dejiny dynastických vzťahov nepoznalo, alebo poprelo existenciu slovensko-poľských vzťahov po celé obdobie feudalizmu, ba i raného kapitalizmu v zhode s tézou o tom, že v danom období nebolo slovenského národa.¹⁴ Všetky tieto tvrdenia, najmä maďarského buržoázneho dejepisectva, boli znásobované nacionálnou protislovenskou nevraživosťou, ktorá často narastala do absurdných rozmerov. Slovensko-poľské vzťahy takto dlho ani neboli nastolené ako predmet vedeckého bádania a od čias Emeryka Hollóka, autora prvej syntetickej práce,¹⁵ sa hovorí len o uhorsko/maďarsko-poľských (*węgiersko-polskich*) stykoch a vzťahoch.¹⁶ Tým nedochádza-

¹³ *Zprávy československé historické společnosti*, roč. 2, 1959, č. 4, 188 – 190.

¹⁴ K tejto téze sa prihlásila i časť slovenského dejepisectva. Zo starších historikov prvýkrát sformuloval svoje názory v tomto zmysle Július BOTTO: *Slováci: Vývin ich národného povedomia: Dejepisný náskok*. Vol. 1. Vyd. 2. Turčiansky Svätý Martin : Nákl. Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku, 1923.

¹⁵ Emericus HOLLÓK: *Nexus nationis Hungaricae cum Polonica*. Cassovia: Typis C. Werfer, 1831.

¹⁶ Poľská historická terminológia má pre dva obsahovo a historicky rozdielne pojmy Uhorsko a Maďarsko, pre pojmy označujúce obyvateľa Uhorska, prípadne príslušníka uhorskej národnosti (*natio Hungarica*) a pre Maďara len jeden a ten istý názov *Węgry*, *Węger*. To spôsobuje veľký chaos vo vyjadrovaní a často úplne dezorientuje čitateľa, ba môže ho i viesť k úplne nesprávnym záverom. Bude potrebné, aby i v poľskej historickej literatúre sa zintenzívnili snahy o budovanie

lo ani len k nastoleniu problému historického bádania slovensko-poľskej minulosti a len postupom času sa pripravovali podmienky spracovávaním niektorých čiastkových problémov z určitých časových období. Jediným priamym pokusom o ucelený pohľad na poľsko-slovenské vzťahy zostala práca W. Semkowicza.¹⁷ Autor jej prípravu naznačil menším článkom uverejneným v zborníku na počesť osemdesiatych narodenín Jozefa Škultétyho v roku 1933.¹⁸ Semkowiczova práca je súčasťou dvojzväzkového diela *Słowacja i Słowacy*, ktoré vydalo Towarysztwo Słowiańskie v Krakove, sekcia pre Slovensko, v tzv. Biblioteke Słowackiej.¹⁹ Towarysztwo Słowiańskie, ktoré vtedy už viedol vynikajúci poľský slavista Tadeusz Lehr-Splawiński, malo veľké zásluhy o kultúrnu, vedeckú a aj politickú spoluprácu slovanského sveta. A iste i táto jeho sekcia, venujúca sa Slovensku pod vedením W. Semkowicza, sledovala ciele utuženia a bratskej obapolnej poľsko-slovenskej vzájomnosti. V praxi a ani vo svojej vedeckej produkcii však nie vždy zohrala túto progresívnu úlohu. (...) F. Hrušovský, ktorý sa už v tridsiatych rokoch prvej republiky celkom jasne prihlásil do radov ľudáckej inteligencie s polonofilskou orientáciou, si v recenzii zborníka *Słowacja i Słowacy* v roku 1938 postažoval: ... „jedno, druhé v tomto zborníku boli by sme si predstavovali azda trochu inak“.²⁰ V recenzii ďalšej práce W. Semkowicza²¹ (v roku 1939) sa však už dožadoval revízie Semkowiczových záverov, za ktorými celkom správne

presnej terminológii, ktorá je schopná odlišovať pojmy etnické od historických tak, ako sa vysporiadali s touto otázkou historici iných národov. * Pozri pokus o vytvorenie takejto terminológii, vrátane historického slovníka zo slovenského stredoveku v poľštine v diele *Historia Scepisii: Dzieje Spisza do roku 1526*. Ed. Martin HOMZA a Stanisław A. SROKA. Vol. 1. Bratislava a Kraków : Etc., 2010 (pozn. editora).

¹⁷ Władysław SEMKOWICZ: *Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku (ďalej Polacy i Słowacy)*. In: *Słowacja i Słowacy*, 2, s. 198 – 250.

¹⁸ TENŻE: *O Poľsko-słowackich terenach współpracy naukowej i kulturalnej*. In: *Sborník na počesť Jozefa Škultétyho*, s. 231 – 248.

¹⁹ Dvojdielny zborník *Słowacja i Słowacy* okrem oných v prvom dieli obsahuje aj tieto články – Wacław OLSZEWSKI: *Słowacja w piśmiennictwie polskim*, s. 11 – 72; Marian GOTKIEWICZ: *Od Dunaju po Tatry*, s. 75 – 178; Władysław BOBEK: *Lud słowacki*, s. 181 – 268.

V druhom dieli František HRUŠOVSKÝ: *Zarys dziejów słowackich do r. 1918*, s. 7 – 107; Henryk BATOWSKI: *Zarys dziejów słowackich w ostatnim dwudziestolecu*, s. 119 – 195; Władysław SEMKOWICZ: *Polacy i Słowacy*; Władysław BOBEK: *Dzieje literatury słowackiej w zarysie*, s. 255 – 399.

²⁰ František HRUŠOVSKÝ: *Slovenské Pohľady*, roč. 54, 1938, s. 181.

²¹ Władysław SEMKOWICZ: *Materiały do dziejów osadnictwa górnej Orawy : Dokumenty*. Vol. 1. Kraków : Nakładem Muzeum Tatrzańkiego, 1932 a TENŻE: *Materiały do dziejów osadnictwa górnej Orawy : Listy i Akta*. Vol. 2. Kraków : Skład Główny w Kasie im. Mianowskiego, 1939. Porovnaj Hrušovského recenziu v Sborníku Matice Slovenskej, roč. 16 – 17, 1938 – 1939, s. 317.

videl politické aspirácie. W. Semkowicz okrem už tu spomenutých publikácií prejavil svoj záujem o slovenské dejiny aj v mnohých iných vedeckých a populárno-vedeckých článkoch a štúdiách. Mal tak nesporne veľké zásluhy o objasnenie poľsko-slovenských vzťahov najmä v dobe feudalizmu. V rokoch prvej svetovej vojny, a najmä po nej, v dobe zápasu Československa a Poľska o stanovenie hraničnej čiary v oblasti Sliezska a na Slovensku, však postavil svoje práce do služieb nacionálne exponovanej poľskej buržoázie (...), a tak živil nesvár medzi občanmi Československej republiky a Poľska.²²

W. Semkowicz v práci o poľsko-slovenských vzťahoch zhrnul veľa nového materiálu, zväčša z oblasti politických a náboženských dejín, v ktorej venuje pozornosť predovšetkým starším dejinám. Podrobne si všimol penetrácie poľskej šľachty na Slovensko najmä v anjouovskej dobe, tradične sa zaoberal otázkami poľsko-slovenskej hranice v jej historickom vývine a krátko spomenul i zbojníctvo na poľsko-slovenskom pohraničí (...). Obdobie 19. storočia a nasledujúce roky tu majú charakter epizodických príhod bez hlbšej analýzy slovanskej myšlienky a jej funkcie, ktorú zohrávala v dejinách oboch našich národov. Autor sa oprel o niekoľko monografických štúdií a osobných výskumov. Tieto posledné kapitoly vcelku odrážajú veľmi nízky stav vtedajšieho výskumu nových a najnovších dejín, najmä slovenských. Svoje názory na dobový stav poľsko-slovenskej vzájomnosti autor zhrnul v posledných častiach svojej štúdie. Pochvaľoval si záujem Hlinkovej slovenskej ľudovej strany o Poľsko, samotného Hlinku a najmä Karola Sidora, ako aj novín *Slovák*, tlačového orgánu ľudovej strany, ktorého bol Sidor redaktorom, lebo títo vraj prejavili najviac snahy o zbliženie s Poľskom.²³ Skutočná história „zbližovania“ niektorých skupín slovenskej inteligencie s Poľskom je však staršia a siaha aspoň k roku 1919. Od konca tohto roku horthyovské Maďarsko začalo vyvíjať úsilie na uskutočnenie ozbrojeného povstania na Slovensku, ktoré by mu umožnilo vojensky zasiahnuť, rozbiť Československú republiku a Slovensko pripojiť k Maďarsku. V tejto iredentistickej politike, popri plnom využívaní slovenských separatistických snáh, Maďarsko sa usilovalo získať pomoc u okolitých reakčných vlád. Najúčinnnejšiu a všestrannú

pomoc našlo v Poľsku (vydávanie časopisov: *Slovák*, *Wiadomości Słowackie*, *Samostatné Slovensko* so separatistickým, protičeským obsahom a rôzne iné formy politickej aj materiálnej pomoci). Poľsko však nebolo len nezištným podporovateľom maďarskej iredenty, ale malo svoje dôvody, ktoré ho viazali k ľudovej strane a jej snahám. Hoci Poľsko s Československom patrili do spoločného politického tábora ako exponenti francúzskeho monopolistického kapitálu, ale ako nástupnícky štát starej monarchie mal s Československom vážne hraničné rozpory týkajúce sa predovšetkým Těšínska, severnej Oravy, Spiša a Kysúc, na ktoré si časť poľskej buržoázie robila nároky. Tým si možno vysvetlíť, prečo už od roku 1919 Poľsko podporovalo všetky separatistické snahy Slovákov smerujúce k oslabovaniu spoločnej republiky s Čechmi. A preto napríklad delegácia ľudovej strany (A. Hlinka, Jehlička, Mnoheľ, Kubala a Rudinský), ktorá so svojimi sťažnosťami vystúpila v Paríži, šla cez Poľsko, s poľskými pasmi a aj v Paríži užívala poľskú ochranu a pomoc. (...)

Nie je našou úlohou skúmať tieto otázky. História tohto predmetu od roku 1919 do roku 1939 zaznamenala celý rad premien, nových politických konštelácií, nových osôb a podobne. Nie všetko v nej je ešte známe.²⁴ (...) Pravdou však zostane, že zborník *Słowacja i Słowacy* sa svojím zameraním líšil od otvorených fašistických deklarácií, aké prednášali niektorí poľskí historici hlásiaci sa k iredentistickému poľsko-maďarskému, či skôr maďarsko-poľskému prúdu. Poľsko-slovenské vzťahy, najmä v období feudalizmu, sa totiž v tej istej dobe dožili aj iného spracovania, aj keď jeho názov explicitne nehovoril o slovensko-poľskej minulosti. Bol to zborník *Magyarország és Lengyelország*,²⁵ ktorý je krédom maďarskej a poľskej buržoázie, vyjadrením ich spoločných mocenských cieľov v Európe, ako aj platformou spoločného boja proti „bolševizmu“. Zborníku venovali patričnú pozornosť obidve vlády, poľská aj maďarská. Svojimi prívetmi ho vystrojili Miklós Horthy, prezident Ignác Mościcki, ministerský predseda M. Zyndram-Koścalkowski, Gyula Gombos a celý rad ministrov oboch vlád. Obsah všetkých týchto

²² O týchto otázkach bližšie porovnaj v práci: Věra OLIVOVÁ: *Československo-sovětské vztahy v letech 1918 – 1922*, Praha : Naše vojsko, 1957. Fedor GONDOR: Boj slovenského proletariátu za uznanie sovietskeho Ruska v rokoch 1920. In: *Príspevky k medzislovenským vzťahom v československých dejinách: Slovenské štúdie*, roč. 3, 1960, s. 81 – 107.

²³ Władysław SEMKOWICZ: *Polacy i Słowacy*, s. 242 a n. Kritiku takejto slovenskej politiky pozri Miloš GOSIOROVSKÝ: *Ľudáctvo po roku 1929: Proti prežitkom Ľudáctva*. In: *Učitelia v protifašistickom odboji a SNP*. Ed.: Jozef MÁTEJ. Bratislava : SPN, 1954, s. 66 a n.

²⁴ Poslednou prácou, ktorá síce neurobila kritický pohľad na doterajšiu obsahlu slovenskú i poľskú buržoáznu literatúru, no ktorá preskúmaním veľkého množstva nového archívneho materiálu (najmä z Maďarska) objasnila celý rad zásadných otázok spolupráce maďarskej iredenty a poľskej imperialistickej politiky so slovenským separatizmom, je práca Juraj KRAMER: *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1919 – 1939*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1959. V budúcnosti bude potrebné skúmať i materiál z Poľska, a tak hlbšie, no najmä pravdivo ukázať slovensko-poľskú otázku v rokoch medzi dvoma vojnami.

²⁵ *Magyarország és Lengyelország : Magyar-lengyel kapcsolatok a történelemben, kulturában és gazdasági terén* (ďalej *Magyarország és Lengyelország*). Ed: Károlyi HUSZÁR. Budapest a Warszawa : Athenaeum, 1936. Súčasne vyšiel i v poľskom jazyku: *Polska i Węgry*.

pateticky prednášaných prejavov bol spoločný: „*Poliaci a Maďari, sme národmi so západnou kultúrou, milujeme slobodu a zaujímajúc kraje na hraniciach styku Európy s Áziou sme šíriteľmi kultúry medzi nižšími a zaostalými plemenami, sme štátotvorné národy, ktoré Pán Boh stvoril, aby viedli a panovali. Bez Maďarov a Poliakov nevznikol by kultúrny život na tomto území.*“²⁶ „*Pravda, voľakedy sme ešte mali spoločnú hranicu a styk oboch spoločností bol častejší. Takto to nemôže zostať. V školských učebniciach, v tlači, vo vedeckých spoločnostiach a inde treba presadiť názor, že Poliaci a Maďari, jedni bez druhých nemôžu byť.*“²⁷

Po zvážení týchto výrokov je pre nás celkom pochopiteľné, že skúmanie historických vzťahov sa neredukuje na vzťahy maďarskej a poľskej nácie, maďarského a poľského územia, ale na územia starého historického Uhorského kráľovstva a národnosti v ňom žijúcich. V tomto rámci sa dožilo aj územie dnešného Slovenska spracovania svojich dejinných vzťahov a stykov s Poľskom. Základnú osnovu týchto vzťahov v úvodnom článku k historickej časti zborníka určil historik B. Hóman,²⁸ vtedajší minister školstva. V týchto intenciách sa nesú i ďalšie príspevky historikov, medzi ktorými sú i O. Halecki, A. Divéky, St. Kętrzyński, S. Domanovský, J. Dąbrowski, I. Lukinich, St. Kutrzeba, I. Knieszsa a iní. Pravda, všetky príspevky nie sú na rovnakej vedeckej a ideovej úrovni a platforme. Mnohé z nich nielen spĺňajú daň buržoáznemu režimu a politickým zásadám svojej triedy, ale čo je príznačné pre totalitaristické skúmanie dejín, prehrabávajú celú históriu poľského a maďarského národa, nevynímajúc iné národnosti Uhorska, aby sa vydávali za dedičov všetkého veľkého a významného v dejinách. Spojenectvo a bratstvo maďarsko-poľské a vlastne i uhorsko-poľské sa tu hrubo falšuje a skresľuje.

Medzi pokusy o súhrnný pohľad na slovensko-poľské vzťahy v minulosti možno zaradiť časť práce A. Miškoviča, napísanú pod pseudonymom A. Bielovodský.²⁹ Autor si však nekládol za svoj cieľ podať komplexný obraz o poľsko-slovenskej minulosti. Jeho faktografická znalosť predmetu je nízka a opiera sa zväčša o známe poznatky z práce W. Semkowicza. Miškovič sa snažil poukázať na poľsko-slovenské vzťahy do konca prvej svetovej vojny v idylickom zrkadle, zdôrazňujúc najmä kultúrne priateľstvá a záujmy

²⁶ *Tamže*, 9 a n. (prejav Gy. Gombosa, ministerského predsedu).

²⁷ *Tamže*, 4 a n. (z prejavu „vitéza“ Miklósa Horthyho a z úvodu ministra Károlyja Huszára).

²⁸ Bálint HÓMAN: A Magyar-Lengyel baratság történeti alapjai: Magyar, és Lengyelorsz. In: *Tamže*, s. 14 – 16).

²⁹ Andrej BIELOVODSKÝ [Alojz MIŠKOVIČ]: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy, 1947. Predchádzala jej i iná práca: Alojs MIŠKOVIČ: *Napravená krivda: Vrátené kraje vo Spiši, Orave a Čadčianskom okrese*. Turčiansky Svätý Martin: Kompas 1940, druhé vydanie v roku 1941.

Slovákov o Poľsko a naopak. Robí to však len preto, aby zdôraznil kontrastnú zmenu týchto vzťahov od roku 1918. Vtedy sa stupňuje spor o severné hranice Slovenska medzi Poľskom a Československom. Objasniť otázku slovensko-poľskej hranice a jej historické skúmanie sa stali hlavným cieľom práce A. Miškoviča. V tomto smere práca vyniká bohatým zozbieraním materiálu, pravda, pokiaľ nemáme na mysli zjavne iredentistické poľské prejavy proti ČSR. Miškovič je zástancom prinavrátenia území, ktoré v roku 1924 pripadli Poľsku. Autor svoje požiadavky zdôvodnil a ospravedlnil už v roku 1940 ako poradca pre slovensko-poľské otázky pri ministerstve zahraničia slovenského štátu. Miškovičova argumentácia je protipólom prác postihnutým poľským nacionalizmom. Je typickým „obranným“ nacionalizmom malého národa.

Z uvedeného rozboru vidno, že nejestvuje ucelený pohľad na slovensko-poľskú minulosť, ktorý by zahrňoval všetky oblasti spoločenského života oboch národov. Niet práce, ktorá by svojou úrovňou spĺňala potreby vzájomného pravdivého poznávania poľského a slovenského národa v jeho historickej minulosti. Všetky tieto súhrnné práce, ktoré vyšli najmä po roku 1918, otvorene či skryte, dobrovoľne a či náhodne, sa krútia okolo pohraničných poľsko-slovenských problémov. Niektoré skúmajú celkový historický vývin vzťahov týchto dvoch národov dokonca len preto, aby nimi získaný materiál podopieral ich tendenčné a často aj iredentistické nároky. Z histórie si tu vlastne urobili slúžku politických snáh a želaní. (...)

Po tomto krátkom zhodnotení doterajších pokusov o syntetické práce nám ostáva urobiť previerku jednotlivých monografických diel v chronologickom poriadku dejinných udalostí od tých čias, keď sa na našom území objavujú útvary, o ktorých rôzne historické pramene čo-to zaznamenali.

Prvý známy štát, Veľká Morava, ktorý sa sformoval na báze Samovej ríše, spojil veľkú časť západných Slovanov v rozsiahlu ríšu. Bol hrádzou proti výbojom franských feudálov, no zároveň prispel k pocitu etnickej blízkosti stredoeurópskych Slovanov. Veľkomoravský štát dosiahol najväčší územný rozsah v dobe kráľa Svätopluka, keď okrem vlastného územia Veľkej a či Starej Moravy v sebe zahrňoval celý rad iných krajín, medzi nimi aj časť územia dnešného Poľska. Bolo to Visliansko spolu so Sandomierskom a veľké zjednotené Sliezske vojvodstvo v oblasti Poodria. Je preto pochopiteľné, že i práce venujúce sa slovensko-poľskej ako aj česko-poľskej minulosti sa začínajú už tu.

Toto obdobie podobne ako celé obdobie raného feudalizmu v českej, poľskej i slovenskej historickej literatúre už tradične patrí k najintenzívnejšie

spracováanej tematike. (...) Príčiny sú rovnaké. Pomerne malé množstvo zachovaných písomných prameňov, časté odmietanie archeológie ako historickej disciplíny, priam neobmedzené možnosti filologizovania, ktoré sa často skrýva pod názvom *paleolinguistiky*, dávajú nielen možnosť úniku od podstatných historických problémov, ale aj možnosť vyniknúť rôznym subjektivistickým metódam historickej práce, nacionalistickým a iným tendenciám. Týmto všemožnými neudhmi je poznačená i literatúra vzťahujúca sa k otázke vzájomných medzislovanských vzťahov v 9. – 10. storočí a k otázke formovania sa štátov u západných Slovanov. Skutočná história sa často zamieňala len technikou práce. (...) Bádanie sa orientovalo najmä na politickú a náboženskú oblasť histórie. Otázka výrobných síl v dejinách, hospodárske dejiny, dejiny evolúcie sociálnych štruktúr sa vo svojej komplexnosti prakticky neskúmala. Kritický a veľmi erudovaný prehľad poľskej historiografie k zmieneným problémom staršieho dejepisectva podal Aleksander Giesztor³⁰ v práci venovanej otázkam genézy poľského štátu. Zo svojho kritického prehľadu vypustil len literatúru šľachtickú a nepodstatné práce z obdobia medzi dvoma vojnami. Posledným uceleným pohľadom sú výsledky konferencie o vzniku poľského štátu, ktoré odzrkadľujú proces vedeckého predmarxistického bádania a, samozrejme, aj výsledky poľskej historickej vedy opreté o metódu vedeckého socializmu.³¹

Českí a slovenskí historici rezumovali výsledky bádania v súvislosti s diskusiou o počiatkoch feudálneho spoločenského zriadenia u nás. Diskusia predchádzala napísaniu syntetickej práce o československých dejinách.³² Mnoho kritických poznámok možno nájsť i v niektorých prácach z dejín

raného feudalizmu v Čechách³³ i na Slovensku.³⁴ Zo širokého komplexu literatúry treba si povšimnúť otázku príslušnosti poľského kmeňa Vislanov k Veľkomoravskej ríši v dobe kráľa Svätopluka. Ide totiž o prvú, historicky doloženú zmienku o vzájomnom spolunažívaní moravsko-slovenského etnika a predkov dnešných Poliakov. Táto otázka sa stala predmetom širokého bádania a svoje stanovisko k nej zaujala aj slovenská historická produkcia. Medzi prvými bol Franko V. Sasínek,³⁵ ktorý mnohé vývody stavia na prácach feudálneho slovenského dejepisectva, najmä na teórii Juraja Sklenára.³⁶ Obsiahlejším pokusom o riešenie vzťahu Vislanov k Veľkomoravskej ríši je práca F. Hrušovského³⁷ osnovaná na dobrej znalosti staršej českej i poľskej literatúry. Hrušovský odmieta náhľady F. V. Sasínka, ako aj časti poľských historikov zaoberajúcich sa touto otázkou, podľa ktorých Slovensko hneď po páde Veľkomoravskej ríše opanovali Vislania. Tento názor postavený najmä na údají z *Kozmovej kroniky* sa nám javí ešte spornejší, ak si všimneme súčasných, nových poznatkov o autentickeosti správ *Kozmovej kroniky*. Ukazuje sa, že Kozmas bol ďaleko viac závislý od svojich predlôh, najmä

³⁰ Aleksander GIESZTOR: Geneza Państwa Polskiego w świetle nowszych badań. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 61, 1954, č. 1, s. 103 – 136; tiež TENŻE: Les origines de l'état polonais, La Pologne au Xe Congrès International des Sciences Historiques a Rome. Varsovie : Académie Polonaise des Sciences, 1955, s. 55 – 81 a tiež TENŻE: *Badania nad początkami formacji feudalnej i powstawaniem państwa polskiego, prowadzone w dziesięciolecie 1945 – 1954 : Pierwsza sesja archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk 4. – 8. maja 1955*. Warszawa : PAN, 1957, s. 233 – 266 a diskusia s. 267 – 295. Porovnaj i Witold HENSEL: Les investigations sur l'origine de l'état polonais. In: *Slavia Antiqua*, roč. 4, 1951, s. 394 – 439; tiež TENŻE: Dosavadní výsledky výzkumu o počátcích polského státu. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci : Historie*, roč. 5, 1958, s. 131 – 159.

³¹ In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 67, 1960, nr. 4, *Początki Państwa Polskiego : Studia i materiały*.

³² Hlavná časť tejto diskusie prebiehala v časopisoch: *Český lid*, roč. 6, 1951; roč. 8, 1953, ako aj v *Historickom časopise SAV*, ročníky: 2, 1954, 4 – 7, 1956 – 1959.

³³ Najúplnejšie v práci František GRAUS: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*. Vol. 1. – 2. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1953 – 1957. Ostatná literatúra z rokov 1936 – 1960 v bibliografickom prehľade: *25 ans d'historiographie tchécoslovaque* (ďalej *25 ans d'historiographie tchécoslovaque*). Ed. : Josef MACEK. Praha : ČSAV, 1960, s. 138 – 150.

³⁴ Okrem prác P. Ratkoša, J. Dekana, J. Kudláčka, H. Bulína, I. Havlíka k slovenským dejinám raného feudalizmu, ako aj k hodnoteniu doterajšej historickej spisby mnoho nových poznatkov a postrehov priniesla maďarská marxistická historiografia. Napríklad Erik MOLNÁR: *A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig*, Budapest : Szikra Kiadás, 1949; TENŻE: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon : Az Árpádok kora*. Budapest : Szikra Kiadás, 1952; György BÓNIS: *István király*. Budapest : Művelt nép, 1956. Dlhoročnú diskusiu staršej maďarskej historiografie o spoločenskom zriadení a rozvrstvení uhorskej spoločnosti v ranom stredoveku sa pokúsila uzavrieť Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon* (ďalej Emma LEDERER: *A feudalizmus kialakul.*). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959. Porovnaj i Matúš KUČERA: O otrokoch v Uhorsku v 10. – 12. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 221 – 265, a tiež: *25 ans d'historiographie tchécoslovaque*, c. d., s. 165 – 175.

³⁵ Franko Vítazoslav SASÍNEK: *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica : Tlač F. X. Škarnicla synov, 1868, s. 5 a n. Svoje názory na rozlohu Veľkomoravskej ríše vykladá i v práci: *Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska*. Skalica : Tlač F. X. Škarnicla synov, 1867, s. 166 a n.

³⁶ Georgius SZKLENÁR: *Vetustissimus Magnae Moraviae situs*. Posonii : Typis Ioannis Michaelis Landerer, 1784.

³⁷ František HRUŠOVSKÝ: Veľká Morava a Poľsko. In: *Ríša Veľkomoravská : Sborník vědeckých prací*. Ed.: Ján STANISLAV. Praha : Nákl. L. Mazáč, 1933, s. 289 – 317.

od Reginona, ako sa nám doteraz zdalo, a často voľne narába s udalosťami, ľubovoľne pozmeňuje fakty a podobne.³⁸

V otázkach, či Visliansko prináležalo k Veľkomoravskej ríši a kedy sa tak stalo, Hrušovský zaujíma nie vždy dost jednoznačné stanovisko, aj keď pripúšťa, že Visliansko bolo súčasťou Svätoplukovho štátu. Takéto, ba ešte vyhranenejšie protichodné stanoviská prezentuje však aj súčasné bádanie, ktoré svoje uzávery ešte stále môže budovať takmer na jedinom údaji zo *Života arcibiskupa Metoda*.³⁹ A tak niet divu, že v takejto otázke historický výskum len veľmi málo pokročil a pri niektorých otázkach sa vôbec nedostal ďalej a prešľapuje na mieste. Stačí si povšímnúť len poľské práce za posledných 10 – 15 rokov, aby sme sa o tom presvedčili.⁴⁰ Vidno to napríklad i z práce moravsko-českého historika L. Havlíka,⁴¹ ktorá je akousi syntézou doterajšieho bádania s výrazným akcentom na arabské a hebrejské pramene. Slovenský historik J. Dekan považoval za najlepšiu cestu nerobiť na základe tohto príliš nejasného údaja zo *Života svätého Metoda* nejaké ďalekosiahle konklúzie.⁴² V tejto oblasti bádania, teda v geograficko-politických otázkach pri všetkej snahe preklenutia hraníc medzi archeológiou a históriou, takisto

aj pri snahe o maximálne využitie výsledkov archeologického výskumu sa len veľmi ťažko získavajú nové pevné poznatky. Inak je to s druhou stránkou problému, ktorý vyvstal v súvislosti s Vislianskom a s jeho príslušnosťou do Svätoplukovho štátu, s otázkou prijatia kresťanstva.

Informácie zo *Života svätého Metoda* o pokresťančení Vislianska sa stali predmetom štúdia historikov i jazykovedcov. Vedecké bádanie zneuznávajúce a zaznávajúce obdobia slovanskej liturgie a cirkevnej slovančiny⁴³ sa dostalo k jej správnejšiemu chápaniu a tejto otázke venuje zaslúžene plnú pozornosť. Tento názorový proces ovplyvnil, okrem ruských slavistov, slavistov všetkých krajín, a teda aj našich. F. V. Sasinek⁴⁴ v sporných otázkach cirkevných dejín 9. – 10. storočia nielenže priznáva vplyv veľkomoravského kresťanstva na poľskú spoločnosť, ale hľadá aj kontinuitu medzi cirkevnou organizáciou Veľkej Moravy a poľského štátu. Jeho názor sa stal východiskom práce M. Gumpłowicza.⁴⁵ Aj keď tieto Sasinkove názory, ako aj iné, na ktorých badať vplyv feudálneho slovenského dejepisectva 18. storočia, sú trochu zastarané, predsa zohrali svoju úlohu v historickej vede i na poli slovenského a slovanského povedomia. Treba vidieť pohnútky, ktoré viedli k ich tvoreniu. Snaha podať obraz o minulosti slovenského národa, ako aj

³⁸ Maria WOJCIECHOWSKA: Ze studiów nad rękopisami Kosmasa. In: *Sborník historický*, roč. 5, 1957. Dušan TRŠTÍK: Kosmas a Regino (Ke kritice Kosmovy kroniky), In: *Československý časopis historický*, roč. 8, 1960, č. 4, s. 564 – 588.

³⁹ Je to XI. kapitola zo *Života Metoda* s typickým legendistickým charakterom. Hovorí sa tu o „proročkej milosti“, ktorá bola v Metodovi. (*ŽIVOTY slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Ed. a trans.: Ján STANISLAV. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1950, s. 67 – 68).

⁴⁰ Porovnaj napríklad len niektoré: Józef WIDAJEWICZ: *Państwo Wiślan : Biblioteka Studium Słowiańskiego Uniwers. Jagi. Ser. A, nr. 2*. Kraków : Ossolineum, 1947; tiež TENŻE: *Początki Polski*. Warszawa a Wrocław : Książnica Atlas, 1948, s. 65 – 77; Henryk LOWMIANSKI: Lędziane. In: *Slavia Antiqua*, roč. 4, 1953 – 1954, s. 112 – 114; Jan DĄBROWSKI: Studia nad początkami Państwa Polskiego. In: *Rocznik Krakowski*, roč. 34, 1958, zošit 1, s. 3 – 22; Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI: Lędzice, Lędziane, Lachowie. In: *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario oblata*. Ed.: Poznań : PTPN, 1959, s. 195 – 210; TENŻE: Przyczynki krytyczne do dziejów dawnych Wiślan. In: *Prace z dziejów Polski feudalnej, ofiarowane Romanowi Gródeckiemu w 70 rocznicę urodzin*. Ed.: Zofia BUDKOWA. Warszawa : PWN, 1960, s. 35 – 43; Jan NATANSON-LESKI: *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*. Wrocław : Nakł. Wrocławskiego Tow. Naukowego, 1953; Tadeusz LEWICKI: Państwo Wiślan-Chorwatów w opisie al-Masudiego. In: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU*, styczeń, grudzień 1948. Kraków : PAU, 1949, s. 26 a n.

⁴¹ Lubomír HAVLÍK: Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka (Svetop lka). In: *Slovanské štúdie*, roč. 3, 1960, s. 9 – 17, (najmä 38 – 46).

⁴² Ján DEKAN: Príspevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy. In: *Eisnerov sborník : Historica Slovaca*, roč. 5, Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1948, s. 198 – 211. Otázky sa dotýka i František BOKES: *Vojnová blokáda Velkomoravské říše*. In: *Slovanská liga*, roč. 20, 1943, s. 211 a n.

⁴³ Z vedeckých článkov dotýkajúcich sa tejto otázky: Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI: Czy są ślady istnienia liturgii słowiańskiej w dawnej Polsce? In: *Slavia*, roč. 25, 1956, s. 290 – 299; TENŻE: Nowa faza dyskusji o zagadnieniu liturgii słowiańskiej w dawnej Polsce. In: *Nasza Przyszłość*, roč. 7, 1958, s. 235 – 256 a Pierwszy chrzest Polski. In: *Slavia*, roč. 29, 1960, s. 341 – 349. K tomu Porovnaj: Bohuslav HAVRÁNEK: Otázka existence církevní slovanštiny v Polsku. In: *Slavia*, roč. 25, 1956, s. 300 – 305; tiež: Josef VAŠICA: *Slovanská bohoslužba v českých zemích*. Praha : Vyšehrad, 1940; Václav CHALOUPECKÝ: Slovánská bohoslužba v Čechách, In: *Věstník Československé akademie věd a umění*, roč. 59, 1950, s. 65 – 80.

⁴⁴ Slovenský historik a literát (žil v rokoch 1830 – 1914) je autorom početných vedeckých prác, populárno-vedeckých článkov o živote Cyrila a Metoda, o slovienskej liturgii, jazyku, organizátor cyrilometodských bratstiev a podobne. Svojou prácou sledoval najmä národnobuditeľské a obranné, protimaďarizačné ciele. Jeho práce však priniesli i rad nových, cenných poznatkov. V súvislosti so sledovanou témou možno napríklad spomenúť: Franko Vítazoslav SASINEK: *Sv. Method a Uhorsko*. Turčiansky Svätý Martin : Kníhtlačiarsky ústavný ústav, 1884; TENŻE: *Život SS. Cyrilla a Metoda, apoštolov slovanských*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1885; tiež TENŻE: *Čechy v X. století*. Praha : Fr. A. Urbánek, 1886; TENŻE: *Jako povstala slovanská bohoslužba*. Pittsburgh : Americké slovenské noviny, 1892; z poľsko-slovenských politických i náboženských dejín porovnaj: TENŻE: Záhadné dejepisné otázky. In: *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archaeológiu a etnografiu*, roč. 3, 1879, s. 110 – 126, 179 – 193, 265, 284; roč. 5, 1881, s. 193 – 210, 287 – 300; roč. 6, 1882, s. 41 – 47 a a iné.

⁴⁵ Maksimilian GUMPOWICZ: Początki biskupstwa krakowskiego. In: *Przegląd Historyczny*, roč. 5, 1907, s. 1 – 27, 139 – 153 a 275 – 295.

hľadanie jeho genézy už medzi starovekými etnickými skupinami boli motivované najmä národne obranným bojom proti útočnej maďarizácii. Z toho vyplývala aj snaha zdôvodniť historicko-právne nároky Slovákov na ich vlastnú existenciu. Svoju úlohu tu zohrali i požiadavky z vtedajšej politickej koncepcie Slovákov, tzv. Slovenského okolia.⁴⁶

F. Hrušovský presadzoval zasa názor o vplyve Nitrianska a nitrianskej cirkevnej správy pri pokresťančovaní Vislanov. Vplyv zdôvodňoval pretváraním kristianizačných vzťahov Nitry k Poľsku ešte v 11. storočí, dôkaz čoho videl v existencii poľských pustovníkov v Nitre a v Trenčíne.⁴⁷

Z ďalších historikov dejín Slovenska písucich o problémoch pokresťančovania západných Slovanov treba spomenúť V. Chaloupeckého, ktorý podal svoje názory jednak v obsiahlej práci venovanej dejinám Slovenska do 14. storočia,⁴⁸ ako aj v niektorých menších prácach o počiatkoch kresťanstva na Slovensku a v Poľsku.⁴⁹ S názormi dnes už sotva udržateľnými sa možno stretnúť v práci J. Škultétyho,⁵⁰ ktoré sú vlastne svojským rozpracovaním myšlienok K. Potkańského.⁵¹ Na prvý pohľad z práce vidno, že Škultéty zašiel do oblasti pre neho príliš neznámej a zjednodušil si nároky na historický fakt.

V druhom zväzku začatých, ale nedokončených *Slovenských dejín* sa J. Dekan⁵² pokúsil určiť dobu počiatkov politickej a kristianizačnej činnosti na území Vislanov a zhodne s niektorými inými historikmi ju stanovil k roku 893.⁵³ Všetky glosované práce, okrem niektorých drobných prác českých i poľských historikov, zodpovedali stavu vedeckého bádania staršej historickej vedy.

S týmito výsledkami sa neuspokojuje a ani nemôže uspokojiť dnešná historická veda, opretá o aktuálne metodické a metodologické zásady a operujúca celým radom nových poznatkov. Archeologické výsledky len na území dnešnej Moravy nútia historikov zrevidovať nielen názory na počiatky kresťanstva na Veľkej Morave, ktoré treba hľadať hlboko v dobe predcyrilometodskej, ale aj na jeho rozšírenosť a nakoniec tiež spoločenskú funkciu. Vyplýva to zo správneho triedneho pohľadu na veľkomoravskú spoločnosť, v ktorej kresťanstvo spĺňalo nielen náboženské a kultúrne potreby, ale v prvom rade bolo ideovou oporou spoločnosti – zdôvodňuje jej triedny a feudálny charakter. Hoci tieto nové výsledky archeologického výskumu sú zatiaľ len málo známe a taktiež len čiastkovo zužitkované,⁵⁴ zvyšuje sa oprávnenosť názoru o intenzívnom ideovom a politickom vplyve veľkomoravskej spoločnosti na poľské obyvateľstvo v oblasti Visly.⁵⁵ Pravda, prob-

⁴⁶ Blížšie: *Přehled československých dějin*. 2/1. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1960, s. 232 n.

⁴⁷ Je niekoľko slovenských a poľských prác o svätých Svoradovi a Benediktovi a o ich živote sa zachovala aj pekná legenda z konca XI. storočia. Porovnaj Rudolf HOLINKA: Sv. Svorad a Benedikt, svätci Slovenska: Rozbor a text legendy z konce XI. stoločí. In: *Bratislava*, roč. 8, 1934, s. 304 – 353; Václav CHALOUPECKÝ: Sv. Svorád. In: *Průdy*, roč. 6, 1922, s. 544 – 553; Tadeusz WOJCIECHOWSKI: Eremici polscy XI. wieku. In: *Szkice historyczne jedynastego wieku*. Ed: TEN ISTÝ. Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1904; Władisław SEMKOWICZ: Sw. Andrzej – Świerad. In: *Polski Słownik Biograficzny*. 1. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, zesz. 2; *Sw. Benedikt (tamże)*. Autori sa však doteraz nezhodli na „národnej“ príslušnosti oboch svätcov.

⁴⁸ Václav CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko*. Bratislava : Vydala Filosofická fakulta University Komenského, 1923, 423 s.

⁴⁹ Václav CHALOUPECKÝ: Svatý Vojtěch a slovanská liturgie. In: *Bratislava : časopis Učené společnosti Šafaříkovy* (ďalej *Bratislava*), roč. 8, 1934, s. 37 – 45; TENŽE: Radla – Anastasius, druh Vojtěchův, organisátor uherské církve. In: *Bratislava*, roč. 1, 1927, s. 210 – 228; TENŽE: Počátky státu českého a polského. In: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku: Základy středověku*. 3. Eds.: Josef ŠUSTA a Jindřich ČADÍK. Praha : Melantrich, 1937, s. 589 – 638..

⁵⁰ Jozef ŠKULTÉTY: Vislania a Velká Morava. In: *Slovenské Pohlady*, roč. 45, 1929, s. 91 – 101.

⁵¹ Karol POTKAŃSKI: Kraków przed Piastami. In: *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Polska Akademia Umiejętności*. Serya 2, tom. 10, 1898, s. 101 – 255.

⁵² Ján DEKAN: *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951, s. 179 n.

⁵³ Aleksander GIEYSZTOR: Geneza państwa polskiego w świetle nowszych badań. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 61, 1954, č. 1, s. 131, pozn. 202.

⁵⁴ Přehled bádania za roky 1936 – 1960 v bibliografickom prehľade Josef MACEK (ed.): *25 ans d'historiographie tchécoslovaque*, s. 138 – 146; podrobnejšie a širšie v bibliografických spracovaniach: Anna PITTEROVÁ: *Zpravodajství ze slovanské archeologie za r. 1951*. In: *Slavia*, roč. 21, 1952, s. 4, 641 – 664; za rok 1952 *Slavia*, roč. 23, 1954, s. 2 – 3, 474 – 499; za rok 1953 In: *Slavia*, roč. 24, 1955, s. 4, 529 – 573; za rok 1954 In: *Bibliografia*. Vol. 3, s. 1 – 2, *Historie*, Praha 1958, s. 97 – 148: *Vznik a počátky Slovanů*. Vol. 3. Praha : ČSAV, 1960, s. 317 – 382.

⁵⁵ Za túto tézu, v starších prácach najlepšie prepracovanú Józef WIDAJEWICZ: *Państwo Wisłań*; ďalej TENŽE: Prohor i Prokulf, najdawniejsi biskupi krakowscy. In: *Nasza Przyszłość*, roč. 4, 1948, s. 17 – 32. Podporil ju tiež Tadeusz LEHR-SPLAWIŃSKI: *Pierwszy chrzest Polski*, s. 343 n. Doterajšie archeologické pramene z územia niekdajších Vislanov jednoznačne nepodopierajú túto tézu, prípadne sú v rozpore (napríklad veľký výskyt pohanského kultu v pochovávaní a i.). Do diskusie o slovanskej liturgii a kresťanstva východného rítu na území dnešného Poľska vstupujú i ďalšie okolnosti, ktoré nepotvrdzujú ich existenciu. Tak napríklad termín *dušníci*, ktorý označuje cirkevného poddaného len na teritóriu Veľkomoravskej ríše, sa na území Poľska vôbec v takomto význame nevyskytuje. Pravda, z tohto jednotlivého úsudku nemožno robiť širšie uzávery. Porovnaj k tomu: Matúš KUČERA: *Dušníci*, najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: *Šborník Filozofické fakulty UK v Bratislave*, roč. 9, 1958, č. 74, s. 168 n. * Negatívne k existencii slovanského obradu vo Visliansku tiež Gerhard LABUDA: *Studia nad początkami państwa polskiego*.

lém, či kresťanstvo prenikalo do Poľska z územia Slovenska,⁵⁶ a či z vlastnej Moravy, týmto ešte nie je vyriešený. Aj keď doterajšie vedomosti o vysokom stupni kristianizácie Moravy a cirkevnej organizácie v nej predsa len dávajú veľa nových interpretačných možností.

Slovenská archeológia zatiaľ priniesla oveľa menej poznatkov k otázkam spoločenského zriadenia a jeho ideológie – kresťanstva – vo veľkomoravskom štáte. Pritom sú to vlastne kľúčové otázky, o ktorých sa vedú diskusie. Spôsobené je to najmä tým, že doteraz nebola venovaná dostatočná pozornosť slovanskému obdobiu a výskumy tu mali zväčša charakter záchranných prác namiesto systematicky a cieľavedome uskutočňovaných akcií. Chýba teda porovnávací materiál, na základe ktorého by bolo možné zodpovedne riešiť doterajšie domnienky o úzkych slovensko-poľských koreláciách,⁵⁷ ktoré niekedy môžu prispieť k skúmaniu doteraz neznámych kmeňových hraníc na území severného Slovenska.

Územný vzťah Vislianska k Veľkomoravskej ríši, hospodársky a spoločenský dosah tohto vzťahu pre obyvateľstvo územia dnešného Poľska je súčasťou, aj keď veľmi malou a časovo krátko ohraničenou, historického vývinu celej Veľkomoravskej ríše. V takýchto súvislostiach riešenia tohto problému je historické bádanie ešte veľa dlžné, a to najmä malým využívaním doteraz nazhromaždeného archeologického materiálu, ktorý neustále dáva viac možností predovšetkým pre skúmanie rozvoja výrobných síl. Riešenie týchto otázok ako súčasti dejín veľkého slovanského štátu, Veľkomoravskej ríše, má veľký dosah nielen vedecký, ale aj politický.

Poznaň : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1988. s. 92 – 193. Najnovšie archeologické nálezy na Waweli v Krakove poukazujú len na existenciu kresťanstva vo Visliansku v 9. storočí (pozn. editora).

⁵⁶ Niektoré staršie práce slovenských historikov a jazykovedcov aj lokalizujú centrum kresťanského života a cirkevnej organizácie na Veľkej Morave do Nitry. Porovnaj napríklad: Valerij Alexandrovič POGORIELOV: Ruský letopis Nestorov a Slovensko. In: *Kultúra*, roč. 5, 1933, s. 536 – 539; Ján STANISLAV: Slovienska liturgia na Slovensku a sídlo Metodovo a Gorazdovo. In: *Historica Slovaca*, roč. 1 – 2, 1940 – 1941, s. 5 – 39; TENŽE: *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1945, 91 s. K práci J. Stanislava porovnaj aj referát Daniel RAPANT: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 19, 1941, s. 150 – 162; prípadne i Ota POLÁCH: Metropolitné sídlo sv. Metoda a Nitra. In: *Historický sborník MS*, roč. 4, 1946, s. 274 – 297, ktoré poukazujú na neopodstatnenosť takýchto názorov. * Pozri tiež práce Jozefa KÚTNÍKA: Początki christianizacji księstwa Wiślan. In: *Życie i myśl*, roč. 16, 1966, s. 24 – 41 a TENŽE: Początki christianizacji państwa Wiślan. In: *Życie i myśl*, roč. 16, 1966, s. 52 – 80 (pozn. editora).

⁵⁷ Anton TOČÍK: Význam posledných archeologických výskumov pre dejiny najstarších Slovanov a Veľkomoravskej ríše. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, s. 410 – 421.

Po rozpade Veľkomoravskej ríše sa na území Slovenska nevytvoril samostatný štát. Južnú časť obsadili maďarské kočovné kmene a ostatné Slovensko sa stalo predmetom záujmu vznikajúcich susedných štátov. V druhej polovici 10. storočia a v 11. storočí České a neskôr Poľské kniežatstvo boli už vnútorne dosť silné, politicky konsolidované útvary. Preto svoj záujem obrátili aj na rozšírenie vlastných hraníc. V tejto dobe, podľa náznakov niektorých historických prameňov, Slovensko sa na čas dostalo pod vládu českých Boleslavovcov a neskôr poľského kráľa Boleslava Chrabrého, ktorý toto územie pravdepodobne vydobyl od Čechov. Literatúra o tomto predmete je rozsiahla a často s protirečivými výsledkami. Mnohé z týchto názorových nejednotností zo starej historiografie prešli aj do niektorých súčasných prác. Je teda potrebné si ich povšimnúť, pretože diskusie o nich neprestávajú.⁵⁸

V doterajšej historickej tvorbe vzhľadom na dejinný vývin slovenského územia otázka zväčša vo všetkých prácach stála takto: Bolo dnešné Slovensko súčasťou poľského štátu už za Mieška a potom najmä za Boleslava Chrabrého, alebo nebolo? Pokračovanie tejto otázky: Ak teda bolo, kam až siahala hranica vznikajúceho poľského, českého a uhorského štátu?

Riešeniu tohto problému najviac pozornosti venovala staršia česká historiografia v súvislosti so štúdiom počiatkov Pražského biskupstva a pravosti listín vzťahujúcich sa k územnému rozsahu jeho pôsobnosti. Vystriedal sa tu celý rad českých historikov, ako napríklad J. Kalousek,⁵⁹ J. Pekař,⁶⁰ V. Chaloupecký,⁶¹

⁵⁸ Pozri práce poľských historikov, ako napríklad Tadeusz MANTEUFFEL: Państwo Mieszka i Ewropa. In: *Kwartalnik historyczny*, roč. 67, 1960, s. 1020 – 1032; Gerhard LABUDA: Zagadnienie suwerenności Polski wczesnofeudalnej w X – XII wieku. In: *Tamže*, s. 1036 – 1065, ktoré poukazujú na mnohé sporné miesta tohto obdobia poľských dejín a snažia sa zaujať nové stanoviská.

⁵⁹ Josef KALOUSEK: O rozsahu říše české za Boleslava II. In: *Sborník historický*, roč. 1, 1883, s. 1 – 16, 96 – 110.

⁶⁰ Jaroslav PEKAŘ (v recenzii práce Stanisława Zakrzewského): Ślask i Morawy. In: *Český časopis historický*, roč. 22, 1917, s. 452 – 453; TENŽE: (v recenzii na práce Karola Potkańského: Kraków przed Piastami. In: *Rocznik Krakowski*, roč. 1, 1898, s. 287 – 325) In: *Český časopis historický*, roč. 4, 1898, s. 128 – 131; no najmä TENŽE: K sporu o zakladací listinu biskupství Pražského. In: *Český časopis historický*, roč. 10, 1904, s. 45 – 58; tam i podrobne staršia literatúra.

⁶¹ Václav CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko*, kapitola: Slovensko podle starších zpráv historických, s. 19 – 40; TENŽE: K nejstarším dějinám Bratislavy. In: *Sborník Filozickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*, roč. 1, 1922, s. 220 – 239; TENŽE: Česká hranice východní koncem XI. století. In: *Český časopis historický*, roč. 32, 1926, s. 335 – 342; TENŽE: Kdy byla Morava připojena k českému státu. In: *Tamže*, roč. 48 – 49, 1947 – 1948, s. 241 – 247.

V. Hrubý,⁶² J. Novotný,⁶³ J. Dřimal a i.,⁶⁴ ktorí otázku rozšírili na skúmanie hraníc českého štátu v 10. – 11. storočí.

Poľská historická veda sa v mnohom ohľade ešte aktívnejšie stavala k riešeniu týchto otázok, pretože niektorí historici najmä v dobe medzi dvoma vojnami v ríši Boleslava Chrabrého videli predzvesti uskutočňovania sa rôznych politických náhľadov a ideí 20. storočia.⁶⁵ Zo starších prác venovaných priamo pomeru Slovenska v Poľsku v 10. – 11. storočí treba spomenúť prácu A. Lukaszewicza.⁶⁶ Otázku však riešili v rôznych súvislostiach takisto ďalší poľskí historici, ako napríklad W. Semkowicz,⁶⁷ W. Kętrzyński,⁶⁸ St. Zakrzewski,⁶⁹ O. Balzer,⁷⁰ ale tiež Z. Wojciechowski,⁷¹ G. Labuda,⁷² a najmä

⁶² Václav HRUBÝ: Původní hranice biskupství pražského. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 50, 1926, s. 85 – 154.

⁶³ Václav NOVOTNÝ: *České dějiny*. 1/1. Praha : Jan Leichter, 1912, 782 s.

⁶⁴ Jaroslav DŘIMAL: Připojení Moravy k českému státu za knížete Oldřicha. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 48, 1948, s. 22 – 49. Porovnaj tiež: František DVORNIK: *The Slavs : Their Early History and Civilisation*. Boston : American Academy of arts and sciences, 1956, 394 s.; TENŽE: *The Making of Central & Eastern Europe*. London : Polish Research Centre 1949; Lubomír Emil HAVLÍK: K otázce jižní hranice Moravy v době Boleslava Chrabrého. In: *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*. Vol. 1, Wrocław : Wrocławskie towarzystwo miłośników historii, 1960, s. 73 – 91.

⁶⁵ Výraznou postavou je tu napríklad Stanisław Zakrzewski ako jedna z vedúcich postáv poľskej, nacionalisticky ladennej historickej vedy medzi dvoma vojnami. Jeho historické práce, napríklad – Stanisław ZAKRZEWSKI: *Bolesław Chrobry Wielki*. Lwów : Wydawnictwo zakładu narodowego imienia Ossolińskich, 1925, 439 s.; ďalej TENŽE: *Mieszko I. jako budowniczy Państwa Polskiego*. Warszawa : Polska Składnica Pomocy Szkolnych, 1921, 188 s.; ďalej: *Historia polityczna Polski do schyłku XII wieku*. Kraków : Nakładnictwo Polskiej akademii umiejętności, 1920; sú verným odrazom jeho politických názorov, s ktorými sa stotožnila poľská buržoázia. Bližšie – Krystyna ŚRIENIEWSKA: Stanisława Zakrzewskiego poglądy na powstanie Państwa i narodu polskiego. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 61, 1954, s. 85 – 115.

⁶⁶ Anton LUKASIEWICZ: *Stosunek Słowaczyny do Polski w X. i XI. wieku*. Lwów : Związkow, 1907, 53 s. Porovnaj k nej hodnotnú recenziu Stanisława ZACHOROWSKI. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 22, 1908, s. 112 – 118.

⁶⁷ Władysław SEMKOWICZ: Geograficzne podstawy Polski Chrobrego. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 39, 1925, s. 258 – 314; TENŽE: Historyczno-geograficzne podstawy Śląska. In: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*. 1. Ed.: TENŽE: Kraków : PAU, s. 23 – 24.

⁶⁸ Wojciech KĘTRZYŃSKI: Granice Polski w X. w. In: *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego. Akademii umiejętności w Krakowie*, roč. 30, 1894, 30 s.

⁶⁹ Stanisław ZAKRZEWSKI: *Bolesław Chrobry Wielki, passim*.

⁷⁰ Oswald BALZER: *Genealogia Piastów*. Kraków : Akademia umiejętności, 1895, 585 s.

⁷¹ Zygmunt WOJCIECHOWSKI: Gniezno – Poznań – Kraków na tle kształtowania się Państwa Polskiego. In: *Studia historyczne*. Ed.: TENŽE: Warszawa : Pax, 1955, s. 171 – 194; Z dziejów pośmiertnych Bolesława Chrobrego. In: *Tamże*, s. 194 – 223.

⁷² Gerard LABUDA: *Studia nad początkami Państwa Polskiego, passim*.

J. Widajewicz.⁷³ Pochopiteľne, že výsledky bádania sú zahrnuté i v poslednej syntetickej práci o dejinách Poľska.⁷⁴ Väčšina týchto poľských bádateľov sa zhoduje v tom, že Slovensko patrilo až po Dunaj k ríši Boleslava Chrabrého. Opatrnejšie sa vyjadruje len St. Zakrzewski a G. Labuda.⁷⁵ Takéto stanovisko poľských a českých historikov sa diametrálne líši od názorov maďarskej historiografie, ktorá sa stavia zamietavo k takýmto poznatkom.⁷⁶ Mnohé z názorov maďarských historikov, ktorí neboli ochotní s nikým sa deliť o veľké Uhorské kráľovstvo ani v histórii, sú neudržateľné najmä pre svoje zásadne odmietavé stanovisko. Takýto postup je nezlučiteľný s vedeckým bádáním. Na druhej strane ukážkou nekritického a metodicky aj metodologicky pomýleného prístupu k prameňom pojednávajúcim o týchto otázkach sú niektoré poľské práce, spomedzi ktorých možno uviesť ukážku napríklad z práce J. Widajewicza. Tento autor, obratne narábajúci analógiami a najmä filologickými dôkazmi, v priebehu pár rokov dokonale poprevracal dejiny celého severného Slovenska v 10. – 12. storočí, aby nakoniec došiel k veľmi pochybným uzáverom. V práci *Kraków i Poważe*⁷⁷ na základe temer jediného filologického obratu, že Trecen, spomínaný v bule Hadriána IV. Vroclavskému biskupstvu z roku 1155, je Trenčín na Slovensku (na Považí), dokázal príslušnosť severozápadného Slovenska v poľskom štáte nielen

⁷³ Józef WIDAJEWICZ: *Państwo Wiślan*; TENŽE: *Kraków i Poważe w dokumentach biskupstwa praskiego z 1086 roku*. Poznań : Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1938, 99 s.; TENŽE: *Początki Polski*. Wrocław : Książnica Atlas, 1948, 162 s.

⁷⁴ *Historia Polski*. 1/1. Ed.: Oskar HALECKI. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958, s. 194 – 198.

⁷⁵ Svoje stanovisko jasnejšie formuluje G. Labuda v práci: Utrata Moraw przez Państwo Polskie w XI. wieku. In: *Studia z dziejów polskich i czechosłowackich*, roč. 1, 1960, s. 96 n.; Nesúhlasí s F. Hrušovským, že Slovensko sa dostalo pod poľskú vládu až v roku 1001, a tvrdí, že sa tak stalo už za Mieška I., čím sa vlastne stotožňuje s názormi Jozefa Widajewicza, aj keď sa dožaduje kritickej previerky jeho prác, ako aj iných zaoberajúcich sa týmto problémom. Svoj názor však ničím nedokladá. * K obsadeniu Slovenska Boleslavom Chrabrým, k periodizácii a charakteru pozri Martin HOMZA: Hranice Nitrianskeho vojvodstva (knížatstva) v poľských stredovekých kronikách. In: *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard MARSINA. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 65 – 78 (pozn. editora).

⁷⁶ Prehľad staršieho bádania v práci: František HRUŠOVSKÝ : Boleslav Chrabrý a Slovensko. In: *Sborník na počest' Jozefa Škultétyho*. Ed.: Andrej MRÁZ. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1933, s. 454 – 482. * Pozri tiež Refleksijsje nad Kroniką węgiersko-polską i problem włączenia starej Słowacji do państwa węgierskiego. [In: *Uniwersalizm i regionalizm w kronikarstwie Europy Środkowo-Wschodniej*. Ed. Urszula BORKOWSKA OSU. Lublin : KUL, 1996, s. 109 – 125 (pozn. editora).

⁷⁷ Józef WIDAJEWICZ: *Kraków i Poważe*. Poznań : Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1938, 99 s.

v 12. a 11. storočí, ale tento údaj mu postačil na to, aby ukázal, že Piastovci získali Trenčiansko už okolo roku 989. Za pár mesiacov tieto svoje rozsiahle „výskumy“ a najmä závery musel odvolať, keď oprávnené zhodne so staršou historiografiou spomínaný názov lokalizoval do Sliezska.⁷⁸ Týmto, pochopteľne, sa zrútili i mnohé vyslovené závery. Na tento prípad vtedy trefne poukázal B. Šindelář.⁷⁹ J. Widajewiczovi však nevalil ani tento krok a v roku 1948 sa znova prihlásil k svojej starej téze o Trenčíne a znova rozviedol svoje zväčša filologické myšlienky.⁸⁰ Poznatky z nových, doteraz neznámych listín týkajúcich sa horného Považia, ako aj celý rad nových prameňov získaných archeologickými výskumami severného Slovenska naznačujú nové cesty a možnosti riešenia týchto problémov.⁸¹

Nie je našou úlohou na tomto mieste polemizovať s názormi J. Widajewicza, ako aj ďalších historikov, ktorí sa prihlásili k jeho názorom. Chceli sme tu poukázať len na to, že riešenie slovensko-poľských vzťahov sa u niektorých poľských historikov dialo často bez minimálnych faktografických znalostí z dejín slovenského územia, prípadne len so znalosťami získanými z prác českého historika V. Chaloupeckého.⁸² Jeho diela, najmä v otázkach osídlenia Slovenska, ako aj v otázkach etnogenézy Slovákov sú však nesprávne. Na dlhý čas dezorientovali každého bádateľa, ktorý sa rozhodol skúmať staršie slovenské dejiny.

Slovenskí historici, aj keď šlo vlastne o politické dejiny Slovenska v 10. – 12. storočí, sa temer nezúčastňovali na tejto práci. Z konca 19. storočia je tu, pravda, celý rad drobných článkov a väčších prác najmä od F. V. Sasínka,⁸³ J. Záborského,⁸⁴ ktoré si treba vysoko vážiť. Sú však, ako sme to už nazna-

čili, textami národno-obrannými, a teda politickými. Okrem nich je tu ešte článok J. Škultétyho⁸⁵ s mnohými problematickými tvrdeniami a ako jediná fundovaná práca F. Hrušovského, vychádzajúca z odbornej literatúry a prameňov.⁸⁶ Autor tu nastolil celý rad vážnych problémov. Pri ich riešení ostal však veľmi opatrný a mnohým sa celkom vyhol. Na rozbere prameňov však ukázal, že Slovensko nebolo súčasťou poľského štátu až do smrti Boleslava Chrabrého, ako sa mnohí domnievali, teda do roku 1025, ale stalo sa súčasťou Uhorského kráľovstva už niekedy v roku 1018, ak nie už okolo roku 1001.⁸⁷ Slovenské historické bádanie pri týchto otázkach bolo a je vo veľkej výhode oproti starším poľským a českým prácam. Mohlo sa zbaviť rôznych nevedeckých tendencií, ktoré bývali sprievodným znakom práce, lebo šlo o riešenie otázok integrity a suverenity feudálnych politických organizmov, aktualizovaných do podoby národných štátov. Toto postavenie slovenského dejepisectva pre historickú vedu však prinieslo veľmi málo. K uzavretiu tejto časti nášho článku treba konštatovať, že ostáva celý rad otvorených otázok, ku ktorým bude musieť slovenská historická veda predniesť svoje názory, vybudované najmä na dôkladnej znalosti nového historického materiálu.

Pred poľskou historickou vedou stojí otázka nového kritického zhodnotenia historických prameňov, o ktoré sa môže štúdium o počiatočných vzťahoch poľského štátu s okolitými krajinami oprieť. Vzhľadom na našu tému je potrebné riešiť najmä otázku vierohodnosti správ *Uhorsko-poľskej kroniky* a jej datovanie. Nielen preto, že kronika je základným historickým prameňom k určeniu poľského panstva a jeho hraníc na Slovensku, ale aj preto, lebo voči jej pravosti a datovaniu je neustále vznášaných viac a viac kritických pripomienok aj od samotných poľských historikov.⁸⁸

⁷⁸ Józef WIDAJEWICZ: „Trecen“ wrocławskiej bulli z 1155. roku. In: *Slavia occidentalis*, roč. 17, 1938, s. 142 – 144.

⁷⁹ Bedřich ŠINDELÁŘ: K Widajewiczově dvojí lokalisaci hradu „Trecen“. In: *Slezský sborník*, roč. 46, 1948, s. 4 – 7.

⁸⁰ Józef WIDAJEWICZ: *Państwo Wiślan*, s. 119 – 124.

⁸¹ Porovnaj Richard MARSINA: Tri state zo slovenskej diplomatiky. In: *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, s. 275 – 302; Anton PETROVSKÝ-ŠICHMAN: Osídlenie severného Slovenska od doby laténskej po stredovek. In: *Študijné zvesti AU SAV*, č. 4, 1961, s. 161 – 206.

⁸² Obsiahlejšou kritikou prác V. Chaloupeckého sa na zjazde slovenských historikov zaoberal Branislav VARSÍK: Úlohy slovenskej historiografie vo výskume staršieho obdobia feudalizmu do konca XV. storočia. In: *Úlohy Slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Ed.: Ľudovít HOLOTÍK. Bratislava : SAV, 1961, s. 46 – 49.

⁸³ Porovnaj vyššie. Podrobnejšie: Ľudovít Vladimír RIZNER: *Bibliografia písomníctva slovenského do roku 1900* (ďalej *Bibliografia*), 5. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, s. 11 – 40.

⁸⁴ Jonáš ZÁBORSKÝ: Kedy bolo slúčené Slovensko s Uhorskom. In: *Letopis Matice Slovenskej*, roč. 3 – 4, 1867, č. 2, s. 34 – 39; TENŽE: Maďari v X. stoly. In: *Tamže*,

roč. 11, 1874, s. 35 – 71; TENŽE: Bulla Silvestra II. In: *Tamže*, roč. 6, 1869, s. 5 – 6 a iné. Podrobnejšie: Ľudovít V. RIZNER: *Bibliografia*. 6. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1968, s. 161 – 166.

⁸⁵ Jozef ŠKULTÉTY: Osudy Slovenska a slovenskej reči po zaniknutí Veľkej Moravy. In: *Slovenské Pohlady*, roč. 1922, s. 65 – 75; prípadne i Michal MATUNÁK: Slovensko nikdy nepatrilo ani k Čechám ani k Poľsku. In: *Kultúra*, roč. 2, 1927, č. 3, s. 168 – 175.

⁸⁶ František HRUŠOVSKÝ: *Boleslav Chrabrý a Slovensko, passim*.

⁸⁷ *Tamže*, s. 477 – 482.

⁸⁸ Spor o kroniku sa vlastne datuje už od jej nájdenia Joachimom Lelewelom v roku 1811. Na riešení sporu sa zúčastnil celý rad význačných poľských, nemeckých, českých a i maďarských historikov. Jednotného, všeobecnejšie uznávaného názoru však nie je. Na tento problém narážajú poľskí aj iní historici, ktorí skúmajú počiatky poľského štátu v kontexte s okolitými krajinami. Porovnaj napríklad Tadeusz MANTEUFFEL: *Państwo Mieszka*, s. 1024 n., Porovnaj i Charlie Aylmer MACARTNEY: *The Medieval Hungarian Historians*. Cambridge : University Press, 1953, s. 173 n.

* Slovenská historiografia sa s touto kronikou vysporiadala knihou *Uhorsko-poľská*

Historici doteraz nedoriešili ani otázku identity kniežaťa Prokuj a ani územia, na ktorom vládol, pravdepodobne v službách Boleslava Chrabrého.⁸⁹

Ostatné politické vzťahy celouhorského štátu ranostredovekého obdobia neboli predmetom skúmania staršej slovenskej historiografie, aj keď hádam by bolo možné venovať trochu pozornosti poľsko-uhorskému obrannému bloku namierenému proti výbojom neskorej Východofranskej ríše, teda Nemeckému kráľovstvu. Veľká časť spoločných nemecko-českých bojových akcií prebiehala na území Slovenska a toto územie, ako aj jeho obyvateľstvo iste ovplyvnili mnohé vojenské podujatia (boje o Bratislavu, Nitriansko atď.). K týmto otázkam sa radí i vplyv pápežskej politiky na vývin medzinárodných udalostí v strednej Európe, s čím je spätý rad vnútorných majetkových zmien v štáte.⁹⁰ Tieto problémy majú svoj význam ako súčasť politických dejín Európy v dobe bojov o investitúru. Stoja však predsa len na periférii záujmov a aj potrieb skúmania v súvislosti so slovensko-poľskými vzťahmi, rovnako ako dynastické spory a boje poľských a uhorských kráľov o Haličsko a Vladimírsko v 12. storočí, aj keď mali bezprostredný vplyv Slovensko. Príbuzenské dynastické väzby medzi Piastovcami a Arpádovcami ešte zaujímali niektorých zo staršej generácie slovenských historikov,⁹¹ v súčasnosti zostali predmetom prác maďarskej historiografie. V oblasti poznania ranofeudálnych výrobných síl a výrobných vzťahov, ktoré sú v centre pozornosti marxistickej historiografie, poľská historická veda dosiahla prenikavé úspechy, najmä vďaka cieľavedomej a organizovanej vedecko-výskumnej práci kolektívu historikov, archeológov a historikov práva. Pre slovenských historikov sú a budú tieto výsledky zdrojom vecného i metodologického poznania a poučenia a aj prístupu k štúdiu. Hoci v žiadnom prípade nemožno hovoriť o nejakom hospodársky i spoločensky uniformnom vývoji

kronika: Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Ed., trans. a koment.: Martin HOMZA a Jana BALEGOVÁ. Bratislava : Post Scriptum, 2009, 224 s. (pozn. editora).

⁸⁹ František HRUŠOVSKÝ: *Boleslav Chrabrý a Slovensko*, s. 481 n.

⁹⁰ Z poľských bádateľov samostatnú vedeckú štúdiu tomuto problému venoval Tadeusz GRUDZIŃSKI: *Politika papieża Grzegorza VII. wobec państw Europy środkowej i wschodniej (1073 – 1080)*. Toruń : PWN, 1959, 136 s. Zostáva však príliš v zajatí opisov dynastických zápasov. Iné, oveľa závažnejšie a správnejšie ciele si kladie napríklad obsahom podobná práca: Emma LEDERER: *Az egyház szerepe az árpádok Magyarországon*. Budapest : Magyar történelmi társulat, 1950, 27 s. TÁŽE: Úloha cirkvi za Arpádovcov v Uhorsku. In: *Kapitoly z uhorských dejín*. Bratislava : SAV, 1952, s. 31 – 64.

⁹¹ Napríklad citované práce F. V. Sasinka, J. Záborského. * K podielu Slovenska na kyjevsko-ruskej politike Uhorského kráľovstva pozri Martin HOMZA: *Včasnostredoveké dejiny Spiša*. In: *Historia Sepusii*. Vol. 1: *Dejiny Spiša do roku 1526*. Ed.: Martin HOMZA a Stanislav A. SROKA. Bratislava a Kraków : Etc, 2009, s. 126 – 329. Na záver práce tiež genealogické tabuľky jednotlivých dynastií (pozn. editora).

v strednej Európe v dobe raného feudalizmu, existujú tu predsa základné vývinové tendencie smerujúce k upevneniu feudálneho spoločenského systému, ktoré sú spoločné pre všetky krajiny strednej Európy a pochopiteľne aj pre ďalšie, kde feudalizmus vznikol na báze rozkladajúcej sa rodovej spoločnosti. Medievalisti, ktorí sa zaoberajú raným obdobím feudalizmu, pociťujú veľký nedostatok historického materiálu a už dávnejšie vo svojich prácach poukázali na potrebu uplatňovania tohto širšieho zreteľa, aspoň stredoeurópskeho, ktorý je zárukou pevnejších faktov a jasnejšieho obrazu o zložení ranofeudálnych spoločností. Prirodzene, že takýto postup nechce mať nič spoločného s neopodstatnenými analógiami. Tieto problémy predpokladajú spoluprácu československých, poľských, maďarských i sovietskych historikov.

Doba rozvinutého feudalizmu v Poľsku a na Slovensku, aj keď v periodizácii nenachádzame pre ňu spoločné časové vymedzenie, má mnohé spoločné problémy, ktoré si nástočivo žiadajú viac pozornosti. Masový prechod pracovnej i naturálnej renty na rentu peňažnú sprevádzala zvýšená vlna vnútornej kolonizácie aj vlna kolonizácie zo zahraničia, kde medzi *hostami* (*hospites*) z Čiech, Itálie, Francie a Ruska, rovnako v Poľsku podobne ako u nás bol silný aj prúd „hostov“ z Nemecka, ktorí na naše územie prichádzali ako jednotlivci alebo ako celé organizované skupiny. Usadzovali sa jednak na vidieku, na voľnej neosídlennej pôde, jednak aj tam, kde v polovici 13. storočia bol kraj spustošený a vyľudnený vďaka tatárskym vpádmi, ktorí ničili rovnako územie Poľska, ako aj Slovenska. Inou fázou kolonizácie bolo usadzovanie sa „hostov“ v podhradách, na križovatkách obchodných ciest, na územiach bohatých na rudy atď.⁹²

Celým týmto komplexom otázok sa popri našich historikoch, pochopiteľne, intenzívne zaoberala aj zaoberá nemecká historiografia. Nacionalistická

⁹² Z prác, ktoré sa zapodievali tzv. nemeckou kolonizáciou spomeňme napríklad Darina LEHOTSKÁ: *Nemecká kolonizácia v Turci*. In: *Historický sborník Matice slovenskej*, roč. 3, 1945, s. 1 – 42; Alžbeta GAČOVÁ: *Pôvod ustanovizne šoltýstva na Slovensku a jeho pramene*. In: *Tamže*, s. 43 – 68; niektoré zaujímavé názory autorky možno vidieť v 5. hlave, v 4. kapitole *Přehledu čsl. dějin*, 1, najmä s. 127 – 133. Zo starších prác porovnaj Mária JERŠOVÁ: *Nemecká kolonizácia v Turci*. In: *Časopis pro dějiny venkova*, roč. 24, 1937, s. 129 – 134; Pavol Križko: *Nemecké osady na Slovensku*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 2, 1882, s. 113 – 120; TENZE: *Stredoveké národnostné pomery na Slovensku*. In: *Sborník Muzeální slovenskej spoločnosti*, roč. 2, 1897, s. 153 – 177; Jozef ŠKULTÉTY: *Nemci na Slovensku*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 27, 1909, s. 633 – 646; TENZE: *Niekdajší Nemci na Slovensku*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 24, 1914, s. 195 n.

časť nemeckých historikov dochádzala k nevedeckým, tendenčným uzáverom. (...) V slovenskej historiografii nevznikla práca, ktorá by sústavne vyložila problém tzv. *nemeckej kolonizácie* na území celého Slovenska. Zostávalo tu dosť iniciatívy nemeckým historikom, ktorí sa obzvlášť aktívne prejavovali v 30. – 40. rokoch. No aj napriek tomu vzniklo viacero prác venovaných priamo tzv. *nemeckej kolonizácii* niektorých území Slovenska a veľa poznatkov sa nachádza v rôznych štúdiách a článkoch skúmajúcich vznik a etnicitu miest, zaoberajúcich sa otázkami osídľovania vôbec a podobne.⁹³ Jednotný, prepracovaný výklad tejto problematiky však nejestvuje.

Staršia poľská historiografia, aj keď sa zúčastňovala mnohých polemík s nemeckými historikmi, zdôrazňovaním právno-historických, etnických a demografických princípov sa však nemohla dostať k správne mu pochopeniu otázky. Ba v poľskom marxistickom dejepisectve je otázka tzv. *nemeckej kolonizácie*, a teda i celého osídlenia vidieka na nemeckom práve zriedkavým predmetom bádania, aj keď predsa len častejším ako v Čechách a na Slovensku.⁹⁴

Je preto jednou z naliehavých úloh všetkých slovanských a nezaujatých nemeckých historikov strednej Európy (pretože pre všetkých je tento problém spoločný) venovať sa aj tejto otázke na patričnej vedeckej úrovni. Československí historici na svojom poslednom zjazde si túto otázku postavili ako jeden z vážnych problémov dejín feudalizmu u nás.⁹⁵ Rovnako posledné zasadnutie historikov československo-poľskej komisie v Bratislave ukázalo na potrebu riešenia tejto otázky.

Doterajšie náhľady poľských, sovietskych, českých a slovenských historikov, hoci sa všetci usilujú o zodpovedné riešenie problému, sú nejednotné. Vyplýva to najmä z toho, že tieto i metodicky moderne poňaté práce vychádzajú z materiálu starších prác a snažia sa ho prehodnocovať. K tejto otázke treba urobiť celý rad nových prác, založených na samostatnej analýze

⁹³ Otázok tzv. *nemeckej kolonizácie* sa dotýkajú i práce: Branislav VARSÍK: Slovenská ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc. In: *Historický sborník SAV*, roč. 6 – 7, 1948 – 1949, s. 83 – 94; TENŽE: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 6, 1958, s. 169 – 201; Darina LEHOTSKÁ: Vznik a vývin mestského práva na Slovensku. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave: Historica*, roč. 10, 1960, s. 65 – 111 a i.

⁹⁴ Prehľad bádania poľských historikov porovnaj v: *Historia Polski*, 1/1, s. 260 – 261, podrobnejšie v zväzku 1/3.

⁹⁵ Resolúcie schválená účastníkmi jednání I. sekcie. In: *Československý časopis historický*, roč. 8, 1960, s. 56.

prameňov, aby bolo možné dôjsť k jednotným a pevným výsledkom.⁹⁶ Správne objasnenie celej kolonizácie má veľký dosah na poznanie vývinu poľskej, českej i slovenskej národnosti.

Na prelome 13. – 14. storočia, keď poľský štát trpel rozháranosťou pomerov a feudálnou anarchiou, zintenzívňoval sa politický vplyv silného Českého kráľovstva na Poľsko a koncipovali sa aj plány na vytvorenie poľsko-českej personálnej únie. Táto sa aj uskutočnila korunováciou Václava II. na poľskom tróne v roku 1300. Dosiahnutie tohto cieľa však sprevádzali nepretržité boje, v ktorých sa angažovala takmer celá vtedajšia európska dvorská diplomacia. V tomto období, pri hodnotení ktorého sa akosi stále ťažko nachádza spoločná reč českých a poľských historikov,⁹⁷ dôležitú úlohu zohrávalo aj dnešné Slovensko nielen ako objekt vojen, výpadov a podobne, ale aj ako aktívny vojenský a diplomatický činiteľ, samozrejme, že za účasti šľachty a ostatného obyvateľstva, ktoré tu žilo.

Poľské kniežatá v česko-uhorskej vojne o babenberské dedičstvo v rokoch 1259 – 1260, v ktorej sa bojovalo o rakúske krajiny, sa rozdelili. Jedna časť stála na strane českého kráľa, druhá na strane uhorského kráľa Bela IV. Podobne tomu bolo i v ďalších bojoch medzi českým a uhorským panovníkom. Slovensko sa stalo terčom vojenského útoku Přemysla Otakara v roku 1270. Jeho vojsko podľa údajov niektorých kroník dobylo dokonca aj Nitru.⁹⁸ Zatiaľ čo poľské a uhorské vojská vedené krakovskými a veľkopoľskými kniežatami mu to oplácali v Opolsku a vo Vroclavsku. Funkcia Slovenska v týchto dynastických česko-poľsko-uhorských zápasoch tým väčšími stúpala, čím viac sa stupňovala feudálna anarchia v Uhorsku. Po vymretí Ar-

⁹⁶ Miloš REJNUS: K novým názorom na stredovekú nemeckú kolonizáciu. In: *Historický časopis*, roč. 5, 1957, s. 130 – 133.

⁹⁷ V súvislosti s vydaním prvého zväzku *Historie Polski* poukazuje na to článok Josef MACÚREK: Historia Polski a česko-poľské vzťahy v minulosti. In: *Slezský sborník*, roč. 55, 1957, č. 1, s. 122.

⁹⁸ Pravda, hľadať v tomto výbojnom pripojení Slovenska k českému štátu Přemyslovcov plán pripojenia Slovenska k Morave, a teda uskutočňovanie myšlienky obnovy Svätoplukovej ríše, ako sa o to pokúša V. Chaloupecký, je predsa len prílišné modernizovanie a anachronistické spolitizovanie obyčajných ranostredovekých výbojov. Aj v českej historiografii známa tzv. teória prenesenia moravskej koruny na českého kráľa (*regnum translatum*) vznikla oveľa neskoršie. Václav CHALOUPECKÝ: Uherská politika Přemysla Otakara II. In: *Pekařov sborník*. 1. Praha: b. v., 1930, s. 130 – 188. O nové zdôvodňovanie tézy *regnum translatum* sa pokúsil Pavel RADOMĚRSKÝ: Koruna králů moravských. In: *Sborník Národního musea v Praze: serie A – Historie*, roč. 12, 1958, s. 183 – 232. Kritické pripomienky k neudržateľnosti záverov P. Radoměrského podali: Zdeňek FIALA a Dušan TŘEŠTÍK In: *Československý časopis historický*, roč. 7, 1959, s. 483 – 488.

pádovcov, keď temer celé Slovensko bolo v rukách Matúša Trenčianskeho v západnej časti krajiny a Omodejovcov (na východe), Slovensko sa stalo skoro samostatnou krajinou so samostatnou zahraničnou politikou. Zatiaľ zahraničná politika Matúša Trenčianskeho stranila českému kráľovi a podporovala ho v jeho nárokoch, Omodej Aba pomohol poľskému kniežaťu Vladislavovi Lokietkovi. Keď tento musel ujsť z Poľska do Uhorska pred českým kráľom Václavom II., Omodej sa ho ujal a poskytol mu útočisko na svojom hrade v Gönczi. Ba v roku 1304 počas vojenskej výpravy uhorsko-rakúskych vojsk na Moravu Omodej s Lokietkom viedli samostatnú výpravu zo Slovenska cez Zemplín do Haličska, aby tam v tyle oslabovali moc českého kráľa. S uhorskou pomocou sa Lokietkovi podarilo uhájiť nárok na poľskú korunu aj proti Václavovi III., keď tento už predtým nepochodil s uhorskou kandidatúrou. Lokietok v roku 1304 dobyl Sandomiersko a v roku 1306 Krakovsko. Počas výpravy proti nemu bol Václav III. v roku 1306 zavraždený. No dynastické česko-poľské spory pokračovali aj potom. V pozadí týchto sporov stáli pápežská politika Bonifáca VIII. a po ňom Jána XXII., ako aj hospodárske záujmy vzrástajúcich sa feudálnych štátov.

Pravda, všetky tieto poznatky z feudálnych mocenských zápasov 13. až 15. storočia, ktoré sme si tu v základoch naznačili, ako aj funkciu, ktorú v nich zohrávalo Slovensko, či už ako pasívny činiteľ (čo nepochybne vplývalo na jeho hospodársky a politický vývin), alebo ako aktívny spojenec, poznáme len viac-menej z rôznych a veľmi všeobecných prác. Tieto témy sa monografického spracovania zo slovenskej strany ešte nedočkali. Niektorých otázok v súvislosti s Omodejovcami sa dotkol B. Varsík,⁹⁹ z poľských historikov zasa J. Dąbrowski a W. Semkowicz,¹⁰⁰ posledný najmä ako problému genealogického a heraldického. Špeciálnejšie sa touto otázkou zapodieva A. Kłodziński¹⁰¹ a pochopiteľne aj celý rad starších maďarských historikov.¹⁰² Medzivojnoví maďarskí historici tak robili nielen z dôvodov

⁹⁹ Branislav VARSÍK: K boju medzi košickými mešťanmi a Omodejovcami. In: *Historický sborník SAV*, roč. 10, 1952, s. 223 – 225, 253.

¹⁰⁰ Jan DĄBROWSKI: Pochodzenie rodu Amadejów: kartka z dziejów szlachty polskiej obcego pochodzenia. In: *Przegląd Polski*, roč. 46, 1912, s. 187 – 195; TENŽE: *Z czasów Lokietka: studia nad stosunkami Polsko-Węgierskimi w XIV w.* Kraków: Akademia Umiejętności, 1916, 51 s.; Władysław SEMKOWICZ: O pochodzeniu a rozsiedleniu rodu Amadejów w Polsce. In: *Miesięcznik Heraldyczny*, roč. 5, 1912, č. 9 – 10, s. 139 – 143.

¹⁰¹ Abdon KŁODZIŃSKI: Das Problem der ungarischen Hilfe für Ladislaus Lokietek in J. 1304 – 1306. In: *Bulletin international de l'Académie polonaise, des sciences et des lettres (Cracoviae)*, roč. 36, 1936, *passim*.

¹⁰² Napríklad Gyula LOVCSÁNYI: Adalékok a magyar-lengyel érintkezések történetéhez. 1 – 6. In: *Századok*, roč. 20, 1886, s. 330 – 344, 425 – 440, 501 – 522, 590 – 610, 692 – 715, 788 – 800; Antal PÓR: Magyar-lengyel érintkezések a XIV-ik században. 1 – 2.

oživovania šľachticko-romantických predstáv, ale najmä preto, lebo tieto politické udalosti z prelomu 13. – 14. storočia mali byť predzvesťou doby, keď na uhorský trón prichádza generácia kráľov z rodu Anjou, ktorí vytvorili jedno z tzv. veľkých období uhorských dejín. Najmä od čias panovníka Ľudovíta Veľkého, tvorcu uhorsko-poľskej personálnej únie.

Anjouovskému obdobiu najviac pozornosti venovala generácia maďarských dejepiscov v čase od skončenia prvej svetovej vojny až po dobu hospodárskej krízy a narastanie fašizmu v Maďarsku v rokoch 1929 – 1933. Po víťazstve Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a najmä po porážke Maďarskej republiky rád v maďarskej historickej spisbe do popredia vystúpili reakčné živly. Historický výskum nedostával od štátu žiadnu finančnú podporu a bol odkázaný na veľkostatkársku aristokraciu a s ňou spojenú finančnú aristokraciu, teda na najreakčnejšie sily v štáte. V intenciách tejto skupiny maďarskej buržoázie, známej svojím „velikáštvom“, ukazovali historici na „veľké“ a mocné uhorské panstvo anjouovskej doby, ktoré sa dotýkalo troch morí (Stredozemného, Čierneho a Baltického) a aktívne zasahovalo do európskej politiky.¹⁰³

Slovensko v tomto anjouovskom Uhorsku, hoci bolo hraničným územím medzi rozpadenými štátmi – českým, poľským, uhorským a trochu i rakúskym – nestalo sa predmetom žiadnych sporov a aspirácií vo vývine politických dejín. Okrem naťahovačiek Krakovského biskupstva s Ostrihomským arcibiskupstvom, presnejšie so Spišským prepoštvom, o cirkevnú jurisdikciu nad niektorými územiaми Spiša neudialo sa v politickom vývine

In: *Századok*, roč. 37, 1903, s. 201 – 218, 308 – 326; Lajos SZÁDECZKY: Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben. Budapest: Franklin Ny., 1915, 15 s. Adorján Divéki – reprezentant medzivojnovnej generácie historikov. Bol autorom mnohých prác z uhorsko-poľských dejín. Pôvodne učiteľ na Slovensku, na Orave, no neskôr, v dobe politickej maďarskej nacionalistickej konjunktúry a z nej vyplývajúcich pestovaných maďarsko-poľských vzťahov sa stal oficiálnym historikom maďarsko-poľskej spolupráce, najagitnejším pripravovateľom spomínaného sborníka Károlyi HUSZÁR (ed.): *Magyarország és Lengyelország*. Z Divékiho väčších prác venovaných aj problémom 14. – 15. storočia. Porovnaj Adorján DIVÉKI: *La Pologne et la Hongrie au moyen âge*. Budapest: Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1944, 9 s.; TENŽE: *Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal*. Budapest: Szent István Társulat, 1905, 70 s.; TENŽE: *Magyar-lengyel érintkezések az Árpádok és Pásztorok korában*. Budapest: Athenaeum Ny., 1936, s. 38 – 41 a i. * V súčasnosti najmä práce Dániel BAGI: Królowie węgierscy w Kronice Galla Anonima, in: *Rozprawy Wydziału Historyczno-filozoficznego: Ogólnego zbioru*, tom 108. Ed.: Maria MICHAŁEWICZ. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2008, 238 s. (pozn. editora).

¹⁰³ Erik MOLNÁR: 10 lat węgierskiej nauki historycznej. In: *Kwartalnik Historyczny*, roč. 62, 1955, s. 337 n.

Slovenska nič mimoriadne.¹⁰⁴ O to závažnejšie však boli hospodárske zmeny, ktoré spôsobili, že Slovensko sa prudkým rozvojom výrobných síl v mnohých odvetviach hospodárskeho života stalo najvyspelejšou časťou Uhorska. Eliminovanie hraničných rozdielov Slovenska s Poľskom zasa napomáhalo širokému rozvoju vzájomných, slovensko-poľských hospodárskych vzťahov a stykov. Pevný základ dostali tieto vzťahy najmä vďaka spomenutému rozvoju výrobných síl v mestskej a banskej výrobnej produkcii. Sú však známe i mnohé iné okolnosti, ktoré pomohli týmto slovensko-poľským vzťahom. Je Slovensko to bola celková veľmi priaznivá politická konštelácia.

Ešte v roku 1221 Viedeň dostala právo skladu, ktoré nútilo všetkých zahraničných kupcov predať svoj tovar Viedenčanom. Toto právo sa však dôsledne nedodržovalo. Spor rakúskych Habsburgovcov s českými Luxemburgovcami prispel k obnoveniu práva skladu pre Viedeň v roku 1312. Rakúsky Fridrich tak chcel hospodársky blokovat český obchod. Išlo najmä o obchod s kovmi do juhovýchodnej Európy, ktorý bol a mal zostať vyhradený Viedni.

Uhorský kráľ Karol Róbert spočiatku stál na habsburskej strane a rôznymi opatreniami sa snažil primäť Fridricha k ústupu, pretože dôsledné uplatňovanie práva skladu pre Viedeň preťalo obchodné styky Uhorska so západom na jeho najdôležitejšej a najstaršej obchodnej ceste – dunajskej. Karol však nedosiahol žiadne ústupky, a tak opatrenie, ktoré bolo namierené proti českému obchodu, postihlo najviac uhorský obchod. Geografická poloha Čiech dovoľovala i inú cestu obchodu so Západom. Karol Róbert musel hľadať rozšírenie obchodného styku so severom, ak chcel zaistiť pre kráľovskú pokladnicu stratené príjmy. Prišlo preto k zintenzívneniu vzťahov,

¹⁰⁴ Tieto cirkevné spory privodili so sebou i zvýšený záujem súvčasných historikov a kronikárov, pravda, ktorí boli taktiež cirkevné osoby, o otázky dejín Spiša. (pozri *Veľkopoľská*, alebo inak známa aj ako *Boguchwałowa kronika*, kroniky Jana Długosza a pod.) Poľskí historici od poslednej tretiny 19. viedli otázku ďalej a skúmali najmä osídľovanie, ako aj etnicitu obyvateľstva. Na tomto základe potom vyhlasovali historické práva na to alebo ono územie. Takto treba vidieť i otázky širokých diskusií v staršej literatúre vzťahujúcu sa najmä k osídleniu severného Spiša a severnej Oravy. Porovnaj Teofil Emil MODELSKI: *Spór o południowe granice diecezji krakowskiej od strony Spisza (w XIII. – XVIII.)*. Zakopane : Wydawnictwa Muzeum Tatrzańskie, 1928, 127 s.; Jozef MIŚIK: Spišskí Poliaci. In: *Slovenské pohľady*, roč. 23, 1903, č. 6, s. 373 – 375; Stanisław ZACHOROWSKI: Węgierskie i polskie osadnictwo Spizu do poł. XIV. w. In: *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*, roč. 52, 1909, s. 191 – 283; Antal FEKETE-NAGY: *A Szepesség területe és történeti kialakulása*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1934, 377 s.; Vladimír ŠMILAUER: Osídlení a národnosti Spiše. In: *Bratislava*, roč. 9, 1935, s. 154 – 172 a i. * Sumárne bibliografiu k problémom najstaršieho osídlenia Spiša a jeho riešenia Martin HOMZA a Stanisław A. SROKA: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998 (pozn. editora).

a to jednako v dobe Václava III. popretŕhaných obchodných stykov s Čechami, no najmä k nadviazaniu a rozšíreniu obchodných stykov s Poľskom a cez Poľsko s Pobaltím. Oživenie vzájomných hospodárskych uhorsko-česko-poľských stykov spečatili vzájomné dynastické prepojenia a aj písomný zmluvy a dohody uzavreté v Trenčíne a na Vyšehrade. Pochopiteľne, že v týchto uhorsko-poľských vzťahoch zaberalo najvýznamnejšie miesto Slovensko ako územie, ktoré bezprostredne hraničilo s Poľskom.

Rozvoj vzájomných slovensko-poľských a poľsko-slovenských obchodných kontaktov nadväzoval už na staršie tradície a uberal sa po starých obchodných cestách, ktoré prekonávali karpatský horský masív v údolí rieky Oravy, Čierneho Dunajca, na dvoch miestach Popradu a ďalej cez Duklianský a Jablunkovský priesmyk a spájali Podunajskú nížinu s Pobaltím.¹⁰⁵ Spomedzi týchto starých ciest, ku ktorým pribudli cesty od Bardejova, cez Oravu a i., najväčší význam v hospodárskych stykoch znamenala cesta spájajúca východné Slovensko s Poľskom údolím rieky Torysy a Popradu. Je to stará cesta, ktorá slúžila už v pravekých dobách na preprave obsidiánu a obsidiánovej industrie zo Slovenska do severných a severovýchodných krajín a ktorá, ako sa zdá, sa využívala už i v rímskych časoch. Na tejto obchodnej ceste, na jej križovatke s inými obchodnými cestami z Podunajska, najväčší hospodársky rozvoj zaznamenalo mesto Košice, ktoré sa stalo veľkým obchodným partnerom a aj konkurentom krakovského mešťanstva. Udržovalo si obchodný monopol na textilné výrobky, najmä súkno a monopol na kovové výrobky. V anjouovskom období získavalo právo skladu na poľské

¹⁰⁵ Otázkou obchodných ciest a komunikácií vôbec medzi Slovenskom (respektíve Uhorskom) a Poľskom sa zapodievalo viacero historikov. Pre najstaršie obdobie zo slovenskej literatúry najúplnejšie Václav CHALOUPECKÝ: *Staré Slovensko*, kapitola: Brány a stezky zemské, s. 76 – 116; z maďarských prác zasa: Albert GÁRDONYI: *Felső Magyarországi kereskedelmi útjai a XIV és XV. században*. Budapest : Pesti Ny., 1908, 23 s.; Béla BORCSICZKY: Magyarországi legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. In: *Földrajzi Közlemények*, roč. 1, 1914, s. 301 – 307; z poľskej literatúry najúplnejšie: Jan DĄBROWSKI: Kraków a Węgry w wiekach średnich. In: *Rocznik Krakowski*, roč. 13, 1911, kapitola 2. „Drogi“, s. 203 – 209. O najvýznamnejšej – východoslovenskej ceste, ktorá spájala Slovensko s Poľskom, porovnaj Branislav VARSÍK: Osídlenie Košíc a ich okolia vo svetle dvoch neznámych listín z prvej polovice 13. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, s. 560 n. * Neskôr pribudli významné práce Ondrej R. HALAGA: Spojenie slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, s. 139 – 166; TENŽE: Textilie v poľsko-pruskom obchode východoslovenských miest (13. – 15. storočie). In: *Historický časopis*, roč. 22, 1974, s. 1 – 25; TENŽE: *Košice – Balt : Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom 1275 – 1526*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975 a TENŽE: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992 a i. (pozn. editora).

a ruské tovary (1347, obnovené 1361) a v skutočnosti sa stávalo obchodným centrom východného Slovenska a najdôležitejším činiteľom slovensko-poľského obchodného spojenia. Významné miesto zastávajú i v reťazi tranzitnej prepravy. No popri Košiciach na slovensko-poľskom pomedzí vyrástol celý rad ďalších miest, ako Levoča, Prešov a Bardejov, z ktorých najmä Levoča, ležiaca priamo na ceste spájajúcej Slovensko s Poľskom, sa stala veľkým a nebezpečným súperom Košíc. Získala rôzne výsady, právo skladu. Týmto činom však aj dôležitým obchodným mestom, ktoré regulovalo poľsko-slovenský obchod na jeho najdôležitejšej ceste. Prešov zasa spájala obchodná cesta s Ľvovom, ktorý sa v 14. storočí stal najvýznamnejším kontinentálnym mestom v pontickom (čiernomorskom) obchode. Svoju hegemoniu upevnil právom skladu, ktoré získal v roku 1380. Spájal pontický obchod s hanzovými mestami, a tým aj s ostatnou Európou.

Tento veľmi informatívny a krátky výpočet nám potvrdil, že tu niekde sa začína významné a progresívne obdobie v slovensko-poľských hospodárskych vzťahoch v oblasti mestskej produkcie a obchodu. Záujem staršej historiografie o túto tému bol však neúmerne malý v porovnaní s vážnosťou tejto otázky. V slovenskej historickej produkcii vlastne nenachádzame ani jednu prácu, ktorá by sa systematicky zaoberala obchodnými alebo vôbec hospodárskymi vzťahmi miest pred 15. storočím. Marginálne sa dotýka tejto otázky len B. Varsík pri skúmaní vzniku a rozvoja miest na Slovensku v 13. – 14. storočí, ako aj v niektorých monografických prácach.¹⁰⁶ V celej tejto oblasti slovenských dejín naše súčasné poznatky sú budované viac-menej len na metodicky a heuristicky zastaralej a nevhodnej maďarskej literatúre. Z významnejších prác venovaných priamo otázkam vzťahov miest na Slovensku s Poľskom možno spomenúť prácu Gy. Kerekesa,¹⁰⁷ D. Czánkiho,¹⁰⁸ S. Domanovszkého z oblasti spišských miest,¹⁰⁹ ako aj všeobecnú prácu Gy. Komoróczého¹¹⁰ a i.

¹⁰⁶ Branislav VARSÍK: Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. stor. In: *Historický časopis*, roč. 6, 1958, s. 169 – 201; TENŽE: Slovenská ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc. In: *Historický sborník*, roč. 6 – 7, 1948 – 1949, s. 83 – 94.

¹⁰⁷ György KERÉKES: *Kassa polgársága, ipara és kereskedelme a középkor végén: A lengyel-magyar kereskedelem fénykora*. Budapest: Lampel a Franklin Ny., 1913, 109 s.

¹⁰⁸ Dezső CSÁNKI: *Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában*. Budapest: Weiszmann, 1880, 40 s.

¹⁰⁹ Sándor DOMANOVSKY: *A szepesi városok árumegállító joga*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia a Egyetemi nyomda, 1922; tam i staršia literatúra. * Z novšej literatúry pozri: *Historia Scepusii*, 1, *passim*. Tam aj s výberom ďalších vedeckých odkazov (pozn. editora).

¹¹⁰ György KOMORÓCZY: *A magyar kereskedelem története*. Budapest: Magyar Szemle Társadalom, 1942, 80 s.

Poľskí historici venovali tiež niektoré práce tejto otázke. Najúplnejšou je štúdia J. Dąbrowského,¹¹¹ ktorá, ako v názve práce stojí, chce opísať vzťah Krakova k Uhorsku. V skutočnosti ide o obchodný styk mešťanstva slovenských miest s Krakovom a aj o niektoré prejavy kultúrnych vzťahov v súvislosti s krakovskou univerzitou. Dąbrowskeho práca nesporne prináša celý rad nových poznatkov, no až na malé výnimky prevažne takých, ktoré vyplývajú z archívneho materiálu krakovských archívov, preto je táto práca len polovičným obrazom spomínanej problematiky. Okrem niektorých sporných záverov úplne nedostatočná je pasáž týkajúca sa banského podnikania a vzťahov banských miest s Poľskom, kde sa uspokojuje s odkazom na prácu J. Ptašnika.¹¹² Markantné je to najmä v súvislosti so slovenskou meďou. Je potrebné tu spomenúť, že aj v tejto oblasti na nás čaká celý rad otázok, ktoré si historiografia doteraz ani nenastolila. Treba objasniť genézu banského podnikania na Slovensku a v neskorších storočiach, ako aj počiatky kapitalistických vzťahov v slovenskom baníctve, pretože Slovensko tu stálo v popredí západoeurópskeho vývinu. Je nevyhnutné vysvetliť prenikanie talianskeho (benátskeho) kapitálu, ako aj uplatňovanie sa fuggerovského, v spojení s rodinou Turzovcov. V súvislosti najmä s meďou treba skúmať otázku napájania Slovenska na celoeurópsky trh, v čom zohrávalo vážnu úlohu aj Poľsko. Treba spomenúť tieto veci aj preto, lebo v poľských archívoch sa dosiaľ nachádza množstvo materiálu k riešeniu týchto otázok. Okrem krakovských archívov vlastne iné ani historici nepoužili a neuskutočnili v nich ani výskum, ktorý by nám mohol priniesť nové poznatky o vývine výroby a podnikania u nás, najmä pre obdobie 16. – 18. storočia. Bohatá je napríklad korešpondencia so slovenskými banskými mestami (z rokov

¹¹¹ Jan DĄBROWSKI: *Kraków a Węgry w wiekach średnich*. Kraków: Czas, 1911, 65 s.

¹¹² Jan PTAŚNIK: *Turzonowie w Polsce i ich stosunki z Fuggerami*: kartka z dziejów Krakowa w epoce humanizmu. In: *Przewodnik naukowy i literacki*, roč. 33, 1905, s. 829 – 838, 927 – 934, 1020 – 1028 a 1115 – 1124; i samostatne. * Z novšej literatúry pozri: Martin ŠTEFÁNIK: Talianski podnikatelia a ich aktivity v banských mestách na Slovensku v 14. storočí. In: *Studia Historica Tyrnaviensia: Historiae vestigia sequentes*. XIII. Ed.: Vladimír RÁBIK. Krakow: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave: Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s. 53 – 62. K Turzovcom najmä práce Marián SKLADANÝ: Prvé turzovsko-fuggerovské zmluvy o spoločnom mediarskom podniku. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, s. 215 – 230; Z poľských autorov pozri: Henryk RUCIŃSKI: *Thurzonowie i ich związki z Polską*. In: *Władza i prestiż: magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*. Ed.: Jerzy URWANOWICZ. Białystok: Wydawn. Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, s. 435 – 448. (pozn. editora)

1542 – 1793) v Gdansku, iné materiály sú v Toruni, vo Ľvove a podobne.¹¹³ Gdansk a Toruň sú predsa mestá, v ktorých fuggerovsko-turzovský podnik mal svoje faktórie, a najmä Gdansk bol hlavným vývozným prístavom slovenskej medi do západnej Európy. Je naliehavé urobiť výskumy v archívoch týchto poľských miest. Takúto prácu poľská historická veda začala uskutočňovať na Slovensku aj v Uhorsku už pred rokom 1918.¹¹⁴ Týmto sa nateraz vysvetľuje i viac pozoruhodných výsledkov a poznatkov k poľsko-slovenským hospodárskym i politickým vzťahom, ktoré dosiahli poľskí historici. V oblasti banského mediarskeho podnikania v slovenskej historiografii sa v posledných niekoľkých rokoch objavilo niekoľko veľmi zaujímavých a podnetných prác.¹¹⁵ Ani v jednej z nich však nebol použitý žiadny nový

¹¹³ Károlyi HUSZÁR (ed.): *Magyarország és Lengyelország*, s. 89 n. K poľsko-slovenskému obchodu doteraz nevyužitý materiál skrýva i korešpondencia Tomáša Bakóca s biskupom – kancelárom Tomickým; korešpondencia Jána Zamojského, kancelára Štefana Bátorého, obsahuje listy obchodníkov zo Slovenska, ktoré poukazujú, v akých podmienkach sa obchodné podnikanie nachádzalo. Zaujímavá je korešpondencia so šľachtou, ktorá žila na slovenskom území (napríklad s Drugetovcami) a pod. Porovnaj napríklad len publikovaný materiál: *Acta Tomiciana* (Poznaň), roč. 1 – 14, 1852 – 1952; podobne je bohatý materiál k dejinám obchodu v: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej : z Archiwum t. z. Bernardyńskiego we Lwowie* (Lwów), roč. 1 – 25, 1868 – 1935. * Z novšej literatúry o spojení Bardejova s Poľskom pozri Stanisław A. SROKA: *Sredniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków : Societas Vistulana, 2010, s. bohatou literatúrou k skúmanému predmetu (pozn. editora).

¹¹⁴ *Sprawozdanie z poszukiwań po Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii umiejętności*, sprac. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1919, 411 s. Expedícia poľských vedeckých pracovníkov v roku 1913 mala vykonať výskum k maďarsko-poľským vzťahom a teda i jej práca bola zameraná na knižnice a archívy južného Uhorska. Výskum v týchto oblastiach však skončil s úplným neúspechom, a tak bol rozšírený na archívy slovenských miest Banskú Bystricu, Kremnicu, Košice, archív v Jasove. Takto vlastne práca *Sprawozdanie z poszukiwań ...* je elaborátom k poľsko-slovenským, najmä hospodárskym vzťahom. Komisia konštatuje, že bohatstvo archívneho materiálu k študovanej problematike je na Slovensku také veľké, že vyhradený krátky pobyt na jeho spracovanie je nedostačujúci. Porovnaj napríklad i iné práce: Edward CHWAŁEWIK: *Zbiory polskie : archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. 1 – 2, Kraków : Motkowicz, 1926 – 1927; Karol PIOTROWICZ: *Polonica zagranicą : Kraje naddunajskie*. In: *Nauka Polska*, roč. 13, 1930, s. 61 – 106. * Novší archívny výskum vykonáva systematicky v slovenských archívoch Stanisław A. Sroka. Pozri jeho monumentálne dielo Stanisław A. SROKA (ed a koment.): *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*. Vol. 1 – 5. Kraków : Societas Vistulana, 1998 – 2012 (pozn. editora).

¹¹⁵ Peter RATKOŠ: Počiatky hornoliptovského baníctva do konca XVI. storočia. In: *Historický sborník MS*, roč. 5, 1947, s. 295 – 350; TENŽE (ed.): *Banskobystrické baníctvo za feudalizmu: Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta*. Martin : Osveta, 1955,

materiál z poľských archívov. Výskumy, ktoré podnikal štátny banský ústav v Prahe, ostali nezverejnené a o niektorých veciach podal len veľmi informatívnu správu Z. Šimon.¹¹⁶

V doterajšej historickej tvorbe je aj niekoľko prác z politických dejín poľského a uhorského štátu z 15. a počiatku 16. storočia. Treba nám tu spomenúť aspoň niektoré z nich, ktoré súvisia so Slovenskom a jeho vývinom, aj keď sa ony zaoberajú len niektorými epizodickými problémami. Po smrti Ľudovíta Veľkého v Uhorsku došlo k dlhým a vyčerpujúcim bojom o trón. Jedným z uchádzačov o kráľovskú uhorskú korunu bol aj poľský kráľ Vladislav II. Jagelovský, ktorého šľachta zo slovenského územia už v roku 1410 (11. júna) na sneme v Topolčanoch zvolila za uhorského kráľa. Bolo to v čase, keď druhá časť uhorskej šľachty väznila kráľa Žigmunda. Po Žigmundovej smrti boje prepukli s novou silou. Predovšetkým Slovensko ako priamy sused poľského štátu bolo dejiskom týchto bojov, aj vďaka tomu, že bolo hospodárskou základňou moci kráľovnej Alžbety, ktorá do svojich služieb najímala české vojská, aby uhájila nástupníctvo pre svojho syna Ladislava Pohrobka proti poľskému Vladislavovi III. (ako uhorský kráľ Vladislav I.) Rozuzlenie sporu, ako aj dočasné zastavenie bojov priniesla až smrť Vladislava v bitke proti osmanským Turkom pri Varne v roku 1444.

Tejto dobe v politických dejinách Slovenska nikto zo slovenských historikov nevenoval sústredenejšiu pozornosť,¹¹⁷ pravda, pokiaľ ide o veci vo vzťahu k poľskému štátu. Aj poľské práce, a to najmä spomínaného

s. 29 – 45; TENŽE (ed.): *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526)*.

Bratislava : SAV, 1957, 599 s.; Ján KÜHNDEL: Svetový význam slovenskej medi za Fuggerovcov. In: *Historický časopis*, roč. 5, 1957, s. 40 – 58; Jozef VLACHOVIC: Počiatky habsburskej správy v slovenskom baníctve. In: *Historický časopis*, roč. 5, 1957, s. 467 – 483; TENŽE: Hutnícke spracúvanie medených rúd v Banskej Bystrici v druhej polovici 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 110 – 148.

* Novšie Marián SKLADANÝ: Zásobovanie stredoslovenských banských miest poľským olovom v rokoch 1496 – 1526. In: *Historica*, roč. 44, 2000, s. 57 a i. (pozn. editora).

¹¹⁶ Zdeněk ŠIMON: Báňsko-historický výzkum ČBA v Poľsku. In: *Archivní časopis*, roč. 7, 1957, s. 32 – 35.

¹¹⁷ * Novšie Július BARTL: K poľsko-uhorským vzťahom v prvej tretine 15. storočia. In: *Historica*, roč. 26, 1975, s. 77 – 95. K poľsko-uhorskej vojne na prelome rokov 1410 a 1411 pozri Daniela DVOŘÁKOVÁ: *Rytier a jeho kráľ : Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský : Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na území Slovenska*. Budmerice : Rak, 2003, s. 286 – 291. Neskoršie obdobie mapuje Peter KARTOUS: Akcie poľských vojsk na území Slovenska v rokoch 1438 – 1439. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, s. 21 – 36; TENŽE: Habsbursko-jagelovské dvojvládne v Uhorsku v rokoch 1440 – 1444. In: *Historické štúdie*, roč. 24, 1980, s. 236 – 246 (pozn. editora).

J. Dąbrowského¹¹⁸ vychádzali z etatistického, hungaristického princípu, a tak mohli byť len okrajovým príspevkom v slovensko-poľských vzťahoch. Skôr možno tvrdiť, a to na základe niektorých iných prác spomínaného autora,¹¹⁹ že sleduje viac poľsko-maďarskú orientáciu, ku ktorej našiel dosť prírodných politických podkladov už pred prvou svetovou vojnou. Poslednou prácou, ktorá skúma tento politický zápas Jagelovcov s Habsburgovcami o uhorský trón, je štúdia M. Vacha,¹²⁰ prinášajúca mnoho nových poznatkov v porovnaní s doterajšou literatúrou a využívajúca aj nový archívny materiál zo slovenského územia.

Predmetom širšieho a živšieho záujmu než boli tieto dynastické spory a boje, sa stala iná politická udalosť z doby Žigmundovej vlády, a to zálohovanie 13 spišských miest (spomedzi tzv. 24 výsadných spišských miest) a okrem nich ešte mesta a hradu Ľubovne, Hniezdneho a Podolíňa v roku 1412 poľskému kráľovi Vladislavovi II. Jagelovskému za peniaze, ktoré Žigmund potreboval na vojnu proti Benátkam. Ako je známe, Žigmund požičané peniaze nevrátil. Tieto mestá sa preto dostali do držby Poľského kráľovstva *de facto* do roku 1769 a *de iure* do roku 1772. Samotný problém histórie zálohovaných miest nie je nijakým zložitým a vážnym problémom, aj keď je pravdou, že o tieto mestá uhorská vláda s Poľskom viedla dlhé spory už od 15. storočia, čím sa teda nazhromaždilo veľa materiálu k histórii tohto problému. V sporoch šlo feudálnemu uhorskému i poľskému štátu pochopiteľne najmä o upevnenie a rozšírenie moci, o získanie príjmov, ktoré z týchto území plynuli a podobne. A v takomto ponímaní skúmala i riešila otázku predchádzajúca historiografia. Patrílo k tomu, pochopiteľne, aj určité

lokálpatriotické vzťahy a prejavy, dokonca nechýbali nacionálne prejavy. Jedným slovom nevedecké tendencie, ktoré oživil i skúmanie otázok osídľovacích postupov na severných územiach dnešného Slovenska, najmä však na Spiši. Staršia poľská historiografia a s ňou aj jazykoveda, či etnológia pritom bez akéhokoľvek relevantného dôkazu zdôrazňovala poľský charakter tohto osídlenia a to už niekde v 12. – 13. storočí. História tu zaiste mala poslúžiť zdôrazneniu územných nárokov Poľska na historicko-právnom podklade. Niet preto divu, že doteraz nebolo akosi možné nájsť spoločnú reč pri podaní historicky verného obrazu dejín spišského ľudu na tomto území. Niektorí historici a jazykovedci v preceňovaní etnických a národnostných zreteľov šli až tak ďaleko, že napríklad poľské vplyvy vo východoslovenských nárečiach vysvetľovali poľskou správou v zálohovaných spišských mestách.¹²¹ Naopak si však už nevšimli, koľko slovenských slov sa nachádza v základnej slovnej zásobe Goralov. Popri nacionálnej poľskej tendenčnosti rovnako sa stretávame s prejavmi maďarskej, nemeckej a slovenskej nacionálnej jednostrannosti v prácach staršej historiografie venovanej týmto otázkam.¹²² Ostáva teda úlohou do budúcnosti vracieť sa k týmto problémom a vážnym vedeckým bádáním ich uviesť na správnu mieru. Pravda, predpokladá to venovať zvýšenú pozornosť aj otázkam hospodársko-spoločenského vývinu. Je napríklad iste správne i potrebné skúmať všestranný, hospodársky a politický vplyv poľskej nadvlády na vývin spišských miest a v tejto súvislosti aj akt, aký to malo účinkov na slavizáciu (slovakizáciu a polonizáciu) týchto miest. Je dôležité, akou metódou pristupujeme k danému problému, akými prostriedkami a pre aké ciele. Napríklad pri komplexnom výskume a riešení vývinu *slovenskej feudálnej národnosti* má riešenie tejto otázky svoje opodstatnenie, aj keď výsledky môžu byť hneď negatívne.

Pre bádateľov, ktorí sa priberú k riešeniu dejín zálohovaných spišských miest, veľkú prípravnú prácu urobil slovenský archivár I. Chalupecký, vyhotovením sprievodcu po archíve *Provincie XVI spišských miest*, zahŕňajúci písomnosti od roku 1412 až do sedemdesiatych rokov 19. storočia.¹²³ Práca

¹¹⁸ Jan DĄBROWSKI: *L'année 1444*. Cracovie : Académie polonaise des sciences et des lettres, 1952, 45 s.; TENŽE: *Władysław I. Jagiellończyk na Węgrzech (1440 – 1444)*. In: *Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*. Vol. 2/1. Warszawa : Książnica Polska, 1922, 202 s.; TENŽE: *La Pologne et l'expédition de Varna en 1444*. In : *Revue des études slaves*, roč. 10, 1930, s. 57 – 75.

¹¹⁹ Jan DĄBROWSKI: *Sprawa polska na Węgrzech, 1444 – 1916*. Piotrków : Wydawnictwo Wiadomości Polskich, 1917, 152 s.; TENŽE: *Magyarország és Lengyelország a XIV és XV. században*. In: *Magyarország és Lengyelország*, s. 47 – 48; Adorján DIVÉKY: Jan Dąbrowski 70 éves. In: *Századok*, roč. 95, 1961, s. 168 – 169, tam i ďalšia literatúra.

¹²⁰ Miroslav VACH: Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovcí o Uhry v letech 1440 – 1442. In: *Historické štúdie*, roč. 3, 1957, s. 172 – 227; z jeho starších prác venovaných tejto problematike porovnajte TENŽE: *Jagellovská kandidatura v Čechách a její ohlas na Slovensku v letech 1438 až 1439*. In: *Česko-polský sborník prací*. Vol. 1. Ed.: Milan KUDELKA. Opava : Slezský studijní ústav v Státním pedagogickém nakladatelství v Praze, 1955, s. 188 – 209; Tenže: Jan Jiskra z Brandýsa a jeho předkové. In: *Casopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 57, 1949, s. 109 – 116, 175 – 184.

¹²¹ Władysław SEMKOWICZ: *Polacy i Słowacy*, s. 210; Zdzisław STIEBER: *Ze studiów nad dialektami wschodniosłowackimi*. In: *Lud Słowiański*, roč. 3, 1933, s. 140 – 151.

¹²² Literatúru porovnajte v práci Andrej BIELOVODSKÝ [Alojz MIŠKOVIC]: *Severné hranice Slovenska*, s. 32 – 50. * K osobe Alojza Miškoviča pozri: *Profesor ThDr. Alojz Miškovič (1902 – 1967) : Zborník prednášok na vedeckej konferencii Spišského dejepisného spolku 11. októbra 1997 v Spišskom Podhradí – Spišskej Kapitule*. Eds.: Michal GRIGER a Ivan CHALUPECKÝ. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojašaša, 1999, 58 s. (pozn. editora).

¹²³ Ivan CHALUPECKÝ: *Provincia XVI spišských miest: Sprievodca po archíve fonde: diplomová práca*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 112 s.

obsahuje i cenný historický úvod s mnohými novými pohľadmi, v ktorom sa predsa len venuje viac pozornosti právnym a správnym pomerom, teda otázkam, ktorých vyriešenie bolo najviac potrebné pre dobré utriedenie archívneho materiálu.

Také veľké a pevné vzťahy poľského a českého ľudu, aké ukovalo husitské revolučné hnutie, v dejinách slovensko-poľských vzťahov možno v 15. storočí len ťažko dokázať. Skôr naopak. Na Slovensku rovnako ako v Poľsku oficiálna katolícka cirkev brzdila všetky prejavy prepukávajúcich „kacířských“ myšlienok a aktívne podporovala cisára Žigmunda v protihusitskej politike. Zasluhou mnohých význačných prác historikov je dnes už všetkým známe, že celý tento protihusitský boj bol vedený s veľmi malými úspechmi a že husitské myšlienky hlboko zapustili svoje korene v Poľsku aj na Slovensku (...) Už z doterajšej slovenskej historiografie dotýkajúcej sa husitstva vidno, že medzi našimi krajinami a Poľskom bola určitá fluktuácia osôb, ktoré prenášali nové názory, učenia, knihy a podobne.¹²⁴ Staršia poľská historiografia, venujúca sa poľsko-slovenským vzťahom, nielenže si nekládla túto otázku, ale, naopak, za významnú kapitolu pokladala zapojenie poľskej šľachty do protihusitského boja na Slovensku. Tak napríklad v niekoľkých prácach predstavuje osobu poľského šľachtica Ctibora zo Ctiboríc,¹²⁵ pravú ruku cisára Žigmunda, ktorý sa s ním zúčastnil už na koncile v Kostnici. Tento poľský feudál, známy svojou vernosťou cisárovi a bojom proti husi-

* Z poľskej strany pozri Janusz KURTYKA: Starostwo spiskie (1412 – 1769/70). In: *Terra Scepusiensis: Stav badania o dejinach Spiša*. Eds.: Martin HOMZA a Ryszard GLADKIEWICZ. Levoča a Wrocław : Lúč, 2003, s. 487 – 534 (pozn. editora).

¹²⁴ Branislav VARSÍK: Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody. In: *Sborník Filozofickej Univerzity Komenského*, roč. 8, 1932, s. 11 – 15; Peter RATKOŠ: K husitskej piesni na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 6, 1958, s. 25 – 41. O husitských „spanilých jazdách“ podnikaných na Slovensko (napríklad v roku 1434 z územia Poľska). Porovnaj v práci: Branislav VARSÍK: Husiti na Slovensku a vplyv husitského revolučného hnutia na Slovensku do roku 1435; 1. a 2. časť tejto práce – Husitské výpravy a akcie na Slovensku do roku 1435 a zanechanie husitských posádok na Slovensku; Vplyv husitského revolučného hnutia na Slovensku do zanechania husitských posádok. In: *Sborník k 40. výročiu založenia Univerzity Komenského v Bratislave*. 3. časť – Husitské posádky na Slovensku a ich vplyv na svoje okolie, publikované. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, roč. 11, 1960, s. 3 – 74.

¹²⁵ Antoni PROCHASKA: Ścibor ze Ściborzyc. In: *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, roč. 19, 1912; Marian SOKOŁOWSKI: Scibor ze Ściborzyc i Pippo Stano. In: *Sprawozdania Komisji do badań historii sztuki w Polsce* (Kraków), roč. 8, 1903, s. 69 – 193; Władysław SEMKOWICZ: *Polacy i Słowacy*, s. 216 – 217; TENŽE: Gdy panowie polscy bywali nad Wagiem. In: *Ziemia : Ilustrowany Miesięcznik Krajoznawczy*, roč. 28, 1938, s. 176 – 182. * Moderná monografia zo slovenskej strany: Daniela DVOŘÁKOVÁ: *Rytier a jeho kráľ, passim* (pozn. editora).

tom, mal veľké majetky na západnom Slovensku a Považí. Hoci sám Slovan, počas svojho života u slovenského ľudu nenašiel veľa lásky, ako nám to zachovali mnohé povesti.

Na druhej strane je tu aj história bývalých husitských bojovníkov, ktorí sa po porážke husitského revolučného hnutia porozchádzali po okolitých krajinách a ponúkli svoje vojenské služby okrem iných krajín aj v Poľsku a na Slovensku. S vojenskými službami títo bojovníci priniesli aj niektoré ideály husitstva. Na Slovensku po rozpade Jiskrovho vojska, v ktorom niektorí z nich slúžili, sa z týchto „tulákov“ začali vytvárať ozbrojené „bratrstvá“. Tieto budovali poľné opevnenia a prepadávali majetky magnátov, cirkvi, mestského patriciátu, kupcov a podobne. Toto tzv. *bratrické hnutie* sa stalo v 15. storočí najväčším protifeudálnym hnutím na Slovensku. Na jeho histórii sa okrem českých bojovníkov a slovenského obyvateľstva zúčastnilo aj veľa Poliakov. Najmä na severovýchodnom slovensko-poľskom pohraničí, ktoré sa stalo jedným z centier bratrického hnutia a neskôr i útočiskom pre roztrúsené bratrické posádky (napríklad rada starších v bratrickom tábore v Chmeľove bola poľského pôvodu).

Literatúra o tomto predmete je veľká a bohatá. Staršie dejepisectvo prinieslo celý rad poznatkov. No boli to vlastne len dejiny českých „válečníkov“ za hranicami alebo v iných prípadoch zas príspevok k zdôvodneniu idey jednotného „československého národa“.¹²⁶ V poľskej literatúre niet sústavnej práce o bratrickom hnutí na poľsko-slovenskom pomedzí. V slovenskej historickej literatúre sa postupne objavili práce, ktoré v bratrickom hnutí poukazujú na jeho funkciu, ktorú ono zohrávalo v dejinách triedneho boja na Slovensku.¹²⁷ V týchto odborných textoch však na mnohých miestach

¹²⁶ Podrobný prehľad staršej literatúry (do roku 1905) v diele: Čeněk ZÍBRT: *Bibliografie české historie*. Vol. 3, Praha : Nákladem české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 49 – 70, č. 897 – 1714. Doplnky, ako aj ďalšiu literatúru porovnaj v práci: Václav CHALOUPECKÝ: *Středověké listy ze Slovenska : Sbírka listů a listin, psaných jazykem národním*. Bratislava a Praha : Melantrich, 1937, s. XVII – XXXIII. Nesprávnej a škodlivej tézy jednotného československého národa nie je napríklad zbavená ani ináč vynikajúca práca Václav CHALOUPECKÝ: O udomáčňovaní češtiny na Slovensku, ako aj o jej funkcii v XV. – XVI. storočí. Porovnaj Branislav VARSÍK: K otázke udomácnenia češtiny na Slovensku v XV. a XVI. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 4, 1956, s. 170 – 221; TENŽE (ed.): *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*. Bratislava : SAV, 1956, 437 s.

¹²⁷ Ladislav HOFFMAN: *Bratřici – slavní protifeudální bojovníci 15. století*. Praha : Naše vojsko, 1959, 84 s., tam aj staršia literatúra. * O niečo konzervatívnejší názor na bratřikov ponúkol Jozef KUTNÍK-ŠMÁLOV: *Křesťanský středověk Slovenska: Príspevok k obrazu stredovekého kresťanského Slovenska*. Ed.: Július PAŠTEKA. Trnava : Lúč, 2005, *passim* (pozn. editora).

chýba organická jednota pohľadu na dejiny bratrského hnutia s dejinami poddanského ľudu. (...)

Dejiny poddanského ľudu v 15. – 16. storočí sú však oblasťou, ktorá zaujala doterajšiu historickú vedu len v niektorých jednotlivostiach. Je to najmä spoločná téma pre českých, slovenských, poľských, ba i rumunských historikov, ktorá stále nie je uspokojivo vyriešená. Je ňou pastierska, tzv. *valašská kolonizácia*, jej príčiny, priebeh a s ňou v neskoršej dobe spojená sprievodná *kopaničiarska kolonizácia*, ktoré sú novou osídľovacou, no súčasne i dôležitou hospodársko-spoločenskou etapou v dejinách poddaného ľudu na Slovensku, Morave, v Poľsku a na Ukrajine, najmä v prikarpatkých a iných horských oblastiach. Poslednou veľkou syntetickou prácou je kniha J. Macúrka,¹²⁸ ktorá obsahuje výpočet aspoň najnovšej početnej literatúry.¹²⁹ Dlhšie prešľapovanie doterajšej literatúry a zamotávanie sa v neplodných polemikách sčasti spôsobilo aj to, že tému *pastierskej valašskej kolonizácie* skúmali nielen historici, ale aj jazykovedci, historici práva a etnológovia (čo bolo vlastne správne). Pritom však nebolo možné zlúčiť výsledky tohto bádania v celistvý a komplexný obraz, pretože v mnohých tvrdeniach si výsledky týchto prác odporovali. V staršej historiografii, keďže šlo najmä o problémy osídľovania pohraničných oblastí, pristupovali k tomuto metodickému chaosu známe subjektivistické prvky, ktoré ďalej skresľovali obraz *pastierskej kolonizácie*. Potom sa stávalo, že etnicko-geografické problémy skúmaného predmetu bývali prvoradými a len v niektorých prácach sa stretávali s hospodársko-spoločenským pohľadom, ako aj so snahou vysvetliť príčiny kolonizácie.

Práca J. Macúrka priniesla nové metodické pohľady na spracovanie tzv. valašskej otázky, veľa nového pôvodného materiálu a obohatila doterajšie znalosti o osídľovaní a o dejinách poľsko-česko-slovenského etnografického rozhrania v Beskydách. Všetky otázky však nevyriešila. Konštatuje to a i materiálom dokladá recenzent práce P. Ratkoš.¹³⁰ Ukazuje tiež, že autor nevedel všade vyriešiť otázku etnickú, etnografickú, čo konštatuje v diskusnom

článku i D. Krandžalov.¹³¹ Zaiste, nemožno podceňovať ani túto otázku, ktorá ešte v nedávnych historických prácach bola často prvoradou. Len ako príklad uveďme inak hodnotnú prácu W. Semkowicza o osídľovaní Oravy.¹³² Vo svojej druhej časti, ktorá je vlastným príspevkom k *pastierskej kolonizácii*, sa totiž autor prejavil ako veľmi tendenčný. Edičnými zásahmi do reči prameňov, no najmä v popularizačných záveroch zašiel príďaleko. Podobne ako v iných článkoch, ale aj jeho kolegov¹³³ sa ich historické závery mali stať podkladom pre územné aspirácie voči Československu. Tým aj predmetom zbytočného rozduchavania národných trení.

Najmä súčasná slovenská historická veda veľa dlhuje otázkam *pastierskej a kopaničiarskej kolonizácie* Slovenska, a teda i slovensko-poľského a slovensko-moravského pohraničia. Okrem niektorých statí a poznámok P. Ratkoša¹³⁴ ostávajú tu len staršie práce A. Kavuljaka,¹³⁵ vo svojich záveroch tendenčná práca V. Chaloupeckého¹³⁶ a doteraz stále hodnotná prá-

¹³¹ DMITR KRANDŽALOV: O pôvodu niektorých domnele rumunských jmen u nás. In: *Slezský sborník*, roč. 59, 1961, s. 118 n.

¹³² WŁADYSŁAW SEMKOWICZ: *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*. Vol. 1 – 2. Zakopane : Nakładem Muzeum Tatrzańskiego, 1932 – 1939.

¹³³ WŁADYSŁAW SEMKOWICZ: Kiedy i skąd przyszedli Polacy na Orawę? In: *Ziemia : Dwutygodnik Krajoznawczy Ilustrowany*, roč. 16, 1931, s. 144 – 152; samostatne: Warszawa : b. v., 1931. Semkowicz ako spolupracovník a neskôr redaktor časopisu *Ziemia : Organ Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, do 16. ročníka, do trojčísła 8 – 10, ktoré bolo celé venované Orave, prispel článkom: *Z dziejów zbrojnicwa na Orawie*. Iné články (Marian GOTKIEWICZ: Na Orawie; TENŻE: Z orawskich wspomnień geomorfologa; Mieczysław MAŁECKI: Kilka uwag o gwarze orawskiej; Pius JABŁOŃSKI: Teksty gwarowe z Orawy; Józef PIENIAŻEK: Sztuka i zabytki naszej Orawy; Roman ZAWILŃSKI: Budownictwo orawskie; Seweryn UDZIELA: Szopki w kościółach orawskich; Tadeusz CIEŚLEWSKI (syn): Malarze polscy wobec zamków orawskich; Jan WIKTOR: O twórczości ludowej na Orawie; Ferdynand MACHAY: Droga małych poczynañ), sa snažia zdôvodňovať expanzívno-nacionálnu myšlienku Poliakov v tomto období. * O dosť opatrnejšie si už počínal Henryk RUCIŃSKI : *Chrześcijaństwo na Orawie do końca XVIII wieku*. Białystok : Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, 2001 (pozn. editora).

¹³⁴ Peter RATKOŠ, citovaná recenzia práce J. Macúrka, porovnaj pozn. č. 131; poznámky v zborníku: *Naše národná minulosť v dokumentech: Chrestomatia k dejinám Československa*. Vol. 1. Ed.: Václav HUSA. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1954, s. 441 n.; TENŻE: *Přehled československých dějin*. 1. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1958, s. 239 – 240.

¹³⁵ Andrej KAVULJAK: Valasi na Slovensku. In: *Sborník na počest' Jozefa Škultétyho*, s. 336 – 375; TENŻE: *Hrad Orava: Dejiny bradu a kraja so zreteľom na sociálne polozenie ľudu Oravského*. Turčiansky Svätý Martin : Knihlačiarsky účastinný spolok, 1927, 258 s.; TENŻE: *Lietava, podnik feudálneho hospodárskeho systému*. Martin : Matica slovenská, 1948, 236 s.; TENŻE: *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955, 308 s.

¹³⁶ Václav CHALOUPECKÝ: *Valaši na Slovensku*. Praha : Slovanský ústav a Orbis, 1947, 116 s.

¹²⁸ JOSEF MACÚREK: *Valaši v západních Karpatech v 15. – 18. století*. Ostrava : Krajské nakladatelství, 1959, 527 s.

¹²⁹ *Tamže*, s. 5 – 10; Dumitru CRĂNȚĂLA: *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k Moravskému Valašsku*. Praha : Slovanský ústav, 1938, 564 s.; Jan REYCHMAN: Zagadnienie osadnictwa włoskiego w Karpatach w rumuńskiej literaturze naukowej lat ostatnich. In: *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, roč. 8, 1946, 300 s.; Stanisława SZCZOTKA: Studia z dziejów prawa włoskiego w Polsce. In: *Czasopismo prawnohistoryczne*, roč. 11, 1949, s. 355 – 418.

¹³⁰ In: *Historický časopis*, roč. 9, 1961, s. 134 – 135.

ca K. Kadleca,¹³⁷ ako aj niektoré práce maďarských autorov.¹³⁸ Pritom táto otázka je len časťou najvážnejšieho problému z dejín neskorého feudalizmu, otázky tzv. *druhého nevoľníctva*, typického javu odlišného sociálneho a ekonomického vývinu celej stredo-východoeurópskej oblasti. V priebehu 16. storočia sa tento proces prejavil najmä ekonomicky v raste šľachtického majerského hospodárenia. Spoločensky zas v znevoľňovaní poddaného ľudu. Vďaka tomu nadobudol sociálny rozpor čoraz vyhranenejšie formy a stal sa charakteristickým prejavom feudálneho spoločenského poriadku svojej doby. Je len pochopiteľné, že problém tzv. druhého nevoľníctva sa dostal aj do centra pozornosti marxistických historikov všetkých okolitých krajín. Najďalej v štúdiu tejto otázky pokročili poľskí historici. Objavujú sa tiež početné práce českých historikov a aj také, ktoré sa snažia skúmať tento proces (najmä na Morave a v Sliezsku) v súvislosti s poľským vývinom. Poukazujú na to mnohé charakteristické spoločné vývinové prvky.¹³⁹ Týmto otázkam venuje stále viac a viac pozornosti takisto aj slovenská historiografia a jej výsledky už naznačili, že bude potrebné revidovať názory niektorých maďarských historikov (P. Pacha Zsigmonda) budované na všeobecnejšom materiáli. Nedovoľovali totiž postihnúť krajové zvláštnosti. Už z doterajších niektorých poznatkov sa ukazuje, že hospodársko-sociálny vývin sa na Slovensku v dobe tzv. *druhého nevoľníctva* v niektorých oblastiach viac priblížil k poľskému než českému alebo maďarskému modelu. Určitú úlohu tu iste zohral šľachtický partikularizmus spoločný obom krajinám, ktorý brzdil hospodársko-spoločenský vývin. A niet vlastne ani divu. Veď poľská a uhorská šľachta dostávala zákonodarné opatrenia a privilégiá, ktoré prispievali k jej moci a viedli k známej *šľachtickej demokracii* od spoločných panovníkov. Na začiatku tohto procesu stál ešte v 14. storočí spoločný panovník Ľudovít Veľký. Na Slovensku k tomu pristupuje ešte susedstvo s Osmanskou ríšou, ktoré spôsobilo, že šľachta z južných častí Uhorského kráľovstva sa nasťahovala na slovenský vidiek a do miest a aktívne začala zasahovať do ich politického a hospodárskeho života. Ostáva tu teda veľké pracovné pole pô-

sobnosti pre slovenských aj poľských historikov najmä pri skúmaní vývinu v priekarpatských oblastiach, kde všestranný styk slovenského a poľského ľudu bol v tejto dobe obzvlášť intenzívny a aj fluktuácia obyvateľstva dosahovala nebývalých rozmerov. Ukazuje sa, že pracovné úsilie v tejto oblasti výskumu bude treba zintenzívniť.

Obdobie 16. storočia a presnejšie rok 1526, tento dôležitý medzník pre dejiny všetkých národov v podunajskej oblasti, je obzvlášť dôležitý pre vývin poľsko-slovenských vzťahov vo všetkých oblastiach života a možno ho považovať za výrazný periodizačný medzník. Pokiaľ v dejinách česko-poľských vzťahov je tento dátum len dôležitým politickým medzníkom (koniec česko-poľskej politickej federácie a počiatok vlády Habsburgovcov), v slovensko-poľských dejinách je to vážny rozhraničovací termín už len tým, že od tejto doby poľsko-uhorské vzťahy, územné aj štátne, sú vlastne len vzťahmi poľsko-slovenskými, pretože, ako je známe, Uhorské kráľovstvo zhruba až za dnešnú hraničnú slovensko-maďarskú čiaru bolo obsadené Turkami a vedené pod ich správou (Budínsky pašalík). Existencia tureckým vazalstvom zaviazaného Sedmohradského kniežatstva na tejto skutočnosti veľa nemohla zmeniť.

Táto okolnosť iste veľmi vplývala na všetky odvetvia hospodárskeho, politického a sociálneho vývinu. V historickej spisbe však niet temer žiadnych analytických textov, ktoré by dovoľovali zo slovenskej strany akékoľvek porovnávanie. Platí to dokonca pre slovensko-poľské vzťahy a analógie v oblasti poľnohospodárskej výroby, kde, ako sme už naznačili, sa dajú vystopovať určité spoločné vývinové tendencie najmä s Malopoľskom a severovýchodnými zakarpatskými областami. Rovnako nateraz nie je možné definovať spoločné znaky ani v oblasti sociálneho vývinu. Určité poznatky možno preniesť jedine z obchodu a na tomto základe z remesla a trhu, aj to len na niektorých územiach.

Vo všetkých týchto otázkach slovenská historiografia citeľne zaostáva za poľskou a českou,¹⁴⁰ aj keď poznatky zo slovenských a vôbec z uhorských dejín by iste doplnili obraz o mnohých problémoch vývinu v strednej Európe.

Je tu len niekoľko prác pre celé obdobie 16. – 18. storočia k dejinám vzájomných slovensko-poľských vzťahov. Hospodárskymi dejinami sa zaoberá

¹³⁷ Karel KADLEC: *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských*. Praha : Nákladem České akademie císaře Františka Josefa, 1916, 528 s.

¹³⁸ Prehľad pozri: Josef MACÚREK: *Valaši v západních Karpatech*, s. 7.

¹³⁹ Prehľad o stave bádania porovnaj: Benedykt ZIENTARA: Z zagadnień spornych tzw. „wtórnego poddaństwa“ w Europie Środkowej. In: *Przegląd historyczny*, roč. 47, 1956, č. 2, s. 4 n.; Josef VÁLKA: K současnému stavu otázky „druhého nevoľníctví“ ve středoevropských zemích. In: *Časopis Matice moravské*, roč. 73, 1954, s. 179 – 220; Alois MÍKA: Problém počátků nevoľníctví v Čechách. In: *Československý časopis historický*, roč. 5, 1957, s. 226 – 248; TENZE: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1960, 439 s.

¹⁴⁰ Peter RATKOS: Problematika obdobia druhého nevoľníctva. In: *Úlohy Slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Ed.: Ľudovít HOLOTTIK. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 61 – 79. * Matúš KUČERA: Problematika tzv. druhého nevoľníctva. In: *Historický časopis*, roč. 18, 1970, s. 41 n. (pozn. editora).

štúdia P. Horvátha,¹⁴¹ a to o obchodných vzťahoch Levoče s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. Je to vlastne jediná práca v slovenskej historiografii, popri staršej štúdii J. Černého,¹⁴² venovaná obchodným vzťahom Slovenska s Poľskom na konci stredoveku. Na rozsiahlom archívnom materiáli autor ukazuje na exportný a importný tovar, ako aj na spôsoby, akými bol prepravovaný. Práca je svojím metodickým poňatím novou prácou. Na rozdiel od starších prác, ako napríklad J. Dąbrowskeho a K. Pieradzkiej,¹⁴³ P. Horváth sa snaží poukázať na rozvoj výroby, na otázky narastania obchodného kapitálu, jeho funkcie atď., pravda, pokiaľ je to možné na materiáli časovo a teritoriálne ohraničenom. Spomínaná práca K. Pieradzkiej, ktorá nadväzuje na prácu J. Dąbrowského, priniesla tiež celý rad nových poznatkov k dejinám poľsko-slovenského obchodu, presnejšie obchodu Krakova s mestami na Slovensku. Autorka študovala aj v niektorých slovenských archívoch, no časť poznatkov čerpala len z výpiskov J. Dąbrowského, najmä pokiaľ šlo o výpisky z centrálnych archívov v Budapešti. Svojou prácou, založenou najmä na pôvodnom archívnom materiáli, ukázala na veľké možnosti štúdia tejto otázky, a tak do značnej miery aj skorigovala názor predchádzajúcich historikov, ktorí z úpadku miest v 16. storočí vyvodzovali ďalekosiahle závery pre celé dejiny mestskej tovarovej výroby.

Niektoré údaje k poľsko-slovenskému obchodu možno nájsť v práci L. Charewiczowej¹⁴⁴ o dejinách ľvovského obchodu, ako aj v iných prácach, ktoré sa však našej témy dotýkajú len okrajovo.¹⁴⁵

¹⁴¹ Pavol HORVÁTH: Obchodné styky Levoče s Poľskom v druhej polovici 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 1, 1955, s. 105 – 146.

¹⁴² Václav ČERNÝ: Polská sůl na Oravě. In: *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*, roč. 3, 1934. * Matúš KUČERA: Poľsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia. In: *Slovanské štúdie : História*, roč. 7, 1965, s. 89 – 122 (pozn. editora).

¹⁴³ Krystyna PIERADZKA: *Handel Krakowa w Węgrami w XVI. w.* Kraków : Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1935, 280 s.

¹⁴⁴ Łucja CHAREWICZOWA: *Handel średniowiecznego Lwowa*. Lwów : Wydawnictwo Zakładu narodowego imienia Ossolińskich, 1925, 156 s.

¹⁴⁵ Stanisław KUTRZĘBA: Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. In: *Rozprawy Akademii Umiejętności: Wydział historyczno-filozoficzny* (Kraków), roč. 19, 1902, s. 106 – 115.; Jan PTAŚNIK: *Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego*. Kraków : Towarzystwo miłośników historii i zabytków Krakowa, 1910, 183 s.; Roman RYBARSKI: *Handel i polityka handlowa Polski, w XVI. stuleciu*. 1 – 2. Poznań : Towarzystwo miłośników miasta Poznania, 1928 – 1929; Jan RUTKOWSKI: *Historia Gospodarcza Polski*, do 1864 r., Warszawa : Książka i Wiedza, 1953, 568 s.; tam i ďalšia literatúra. Stanisław Kutrzeba publikoval i zbierku listín pojednávajúcich o obchodných vzťahoch Uhorska (najmä mesta Košíc) s Poľskom. Listinný materiál tu začína už od 14. storočia. (*Akta odnoszące się do stosunków handlowych Polski z Węgrami*. Kraków : Akademia Umiejętności, 1902, 81 s.)

Okrem spomínaných úloh, ktoré čakajú slovenských i poľských historikov v dejinách spoločného obchodu, treba venovať pozornosť otázkam stavu výroby v jednotlivých odvetviach, čoho si staršia literatúra málo všímala a často sa uspokojovala s evidovaním dovážaného a vyvážaného tovaru. Tak napríklad je potrebné popri banskej a hutníckej výrobe zaujímať sa u nás aj o výrobu plátna, súkna a textílií vôbec, lebo v týchto výrobných odvetviach sa najskôr a najrýchlejšie udomácňovali prvky kapitalistických vzťahov aj v našich krajinách. Tak napríklad na Slovensku od roku 1934, keď vyšla drobná štúdia maďarskej historičky E. Ledererovej,¹⁴⁶ nebola napísaná práca z dejín výroby plátna, tak rozšírenej predovšetkým v Šarišskej župe susediacej s Poľskom. Výrobu plátna na tomto území v zápase s pláteníckym cechom monopolizovala mestská rada Bardejova a už v roku 1491 malo bardejovské plátno svoju značku a bolo aj exportným artiklom. Tieto otázky si treba všímať tiež v Košiciach (výroba barchetu), ako aj v Prešove a podobne. V súvislosti so súkenníckou výrobou, výrobou klobúkov atď. treba zas skúmať pomery na západnom Slovensku (Žilina, Trenčín, Bratislava).¹⁴⁷ Sú to otázky, ktoré často možno riešiť len na základe archívneho materiálu zo vzájomných obchodných stykov, a tu je spolupráca s historikmi susedných krajín nevyhnutná. Je potrebné skúmať i príčinu úpadku výroby v neskoršom období.

Podobne je napríklad nevyhnutné venovať viac pozornosti i poľnohospodárskej, najmä vinárskej produkcii. Víno bolo tradičným vývozným artiklom do Poľska a severných krajín vôbec, no najmä zo sriemskych a tokajských oblastí. Keď sa tieto dostali pod tureckú nadvládu, rapídne sa zvýšil záujem o slovenské vína. Na archívny materiál v krakovských archívoch, ktorý svedčí o veľkom dopyte po svätajurských a modranských vínach, upozorňuje F. Matějka,¹⁴⁸ ktorý študoval obchod Krakova s Moravou.

¹⁴⁶ Emma LEDERER: Bártfa város vászonszövő üzeme a XV. században. In: *A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*, 1934; tam i staršia literatúra.

¹⁴⁷ František KAVKA v práci o českom a slovenskom obchode s textilnými výrobkami v rumunských krajinách (do polovice 17. storočia) na základe archívneho materiálu zo Sedmohradska, Valaška a Moldavska dochádza k záveru, že napríklad pokiaľ išlo o dovoz klobúkov do týchto krajín, 51 % (375 133 kusov) z celkového dovozu tvorili bratislavské klobúky (*Posony sírovej*). Počtom teda predstihujú i výrobky sliezske, moravské a iné slovenské dohromady. Pritom v doterajšej literatúre, ba ani v Archíve mesta Bratislavy, nie je nič známe o tom, že by takáto výroba v Bratislave vôbec existovala. Porovnaj k tomu František KAVKA: Český a slovenský obchod s textilnými výrobky v rumunských zemích (do poloviny 17. stololetí). In: *Sborník historický*, roč. 5, 1957, s. 113 – 170.

¹⁴⁸ František MATĚJKA: K dějinám českého obchodu s oblastí haličsko-karpatskou koncem 16. století. In: *Slovanské historické studie*, roč. 3, 1960, s. 186, pozn. 3. Veľa

Doteraz nebola venovaná pozornosť ani drobnému vnútornému trhu, kde sa realizuje najmä produkcia režijného majerského hospodárenia. V našich súvislostiach bude si treba všímať najmä týždenných, ročných a iných trhov, ako aj rôznych jarmokov v mestečkách na slovensko-poľskom pomedzí, kde od 18. storočia v súvislosti s delením Poľska sa úplne potrel ich pôvodne pohraničný charakter.

V súvislosti s výskumom obchodu a výroby sa pociťuje nutnosť spolupráce poľských i slovenských historikov v prepotrebnom štúdiu cien a miezd a s tým spojených ďalších otázok. Pri skúmaní prejavov tzv. cenovej revolúcie na Slovensku maďarský historik T. Wittmann vyslovil domnienku, že príčinou tejto revolúcie bolo zaplavenie slovenského trhu málohodnotnou poľskou mincou. No už z doterajších výskumov sa zdá, že tento názor neobstoí a že na Slovensku v 16. – 17. storočí ekonomická izolovanosť jednotlivých oblastí bola pomerne veľká, trh nebol celkom kompaktný a aj zastúpenie poľských platidiel v peňažných vzťahoch bolo teda rôzne. Správne riešenie aj takýchto problémov je potrebným príspevkom k poznaniu hospodárskeho vývinu oboch našich krajín.

Pre doterajšiu historickú produkciu bolo spoločné aj to, že slovenská a až na malé výnimky poľská historiografia málo skúmali otázky výroby, obchodu, majerského režijného hospodárenia a jeho produkcie, osídľovanie a postavenie poddaných v 17. a 18. storočí a akosi tradične ostávali pri 16. storočí.

Štúdium sociálnych konfliktov slovenského i poľského ľudu je novou oblasťou spoločnej práce poľských a slovenských historikov, jeho styky, vzťahy, spoločne vedené protifeudálne boje a ich tradície tvoria podstatnú časť slovensko-poľskej minulosti. Sú to problémy, ktoré si buržoázna historiografia ani nenastolila a ktoré sa svojou vážnosťou už dostali do popredia záujmu marxistickej historiografie. Stav terajšieho bádania je uspokojujúci, pravda, aj keď nie dostatočný. V slovenskej i poľskej historickej a etnologickej literatúre vyšlo viac prác, ktoré si všimli jeden z prejavov formy triedneho boja – zbojníctva na poľsko-slovenskom a poľsko-slovensko-ukrajinskom pomedzí. Sú to štúdie A. Húščavu o činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku v 15. – 16. storočí,¹⁴⁹ práce A. Melicherčíka o *jánošíkovskej*

materiálu k obchodu s vínom zo Slovenska na sever je v práci: György KOMORÓCZY: *Borkivitelünk észak felé fejezet a magyar kereskedelem történetéből*. Košice : Kazinczy Társaság, 1944, 379 s.

¹⁴⁹ Alexander HÚŠČAVA: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 2, 1956, s. 181 – 216;

tradícii,¹⁵⁰ ktorých tematika je spoločná s prácami W. Ochmaňského o goralskom zbojníctve.¹⁵¹ V práci Ochmaňského i Melicherčíka sa však nesprávne vykladá, ako by zbojníctvo bolo špecifickým zjavom len obdobia druhého nevoľníctva. Nedostatočné skúmanie hospodárskeho i sociálneho postavenia nedovoľuje v niektorých prácach všestranne poukázať na sociálne korene zbojníctva.

Už v prácach A. Húščavu, ale aj Ochmaňského, no najmä v prácach E. Stavrovského¹⁵² sa jasne poukazuje na tzv. zbojníctvo ako na jednu z foriem triedneho boja slovenského, poľského a ukrajinského poddaného ľudu proti zemepánom, ktorý v dobe zvýšeného feudálneho útlaku za tzv. druhého nevoľníctva sa obzvlášť zintenzívňuje v Karpatoch. Doteraz publikované štúdie E. Stavrovského prinášajú okrem nových teoretických poznatkov mnoho nového materiálu pre hospodársko-spoločenský vývin v 16. – 18. storočí na tomto území.

Z dejín politických vzťahov Slovenska s Poľskom jedinou priamou prácou pre obdobie 17. storočia je štúdia W. Semkowicza¹⁵³ o prechode poľských a litovských vojsk cez Slovensko pod vedením poľského kráľa Jána III. Sobieskeho. Poľský kráľ ako člen katolíckej obrannej protitureckej ligy, organizovanej najmä pápežom Inocentom XI., tiahol proti Turkom k Vied-

TENŽE: Zbojnícke družiny na severovýchodnom Slovensku do roku 1526. In: *Slovenský národopis*, roč. 4, 1956, s. 458 – 478.

¹⁵⁰ Andrej MELICHERČIK: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1952, 301 s.; TENŽE: *Protifeudálny odpor a Jánošíkovská tradícia*. Bratislava : b. v., 1953; TENŽE: *Juraj Jánošík : hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Praha : Naše vojsko, 1956, 148 s.; TENŽE: K otázke vzniku zbojníctva na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 4, 1956, s. 163 – 194.

¹⁵¹ Władysław OCHMAŃSKI: *Zbojnictwo góralskie : Z dziejów walki klasowej na wsi góralskiej*. Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1950, 251 s.; TENŽE: Zwalczanie zbójnictwa góralskiego przez szlachtę, w XVII i XVIII wieku. In: *Czasopismo Prawno-Historiczne*, roč. 3, 1951, s. 193 – 242.

¹⁵² Emilián STAVROVSKÝ: K otázke protifeudálneho hnutia západoukrajinského roľníctva v druhej polovici XVI. a v prvej polovici XVII. storočia a jeho vzťah k severovýchodnému Uhorsku. In: *Československá rusistika*, roč. 1, 1957, s. 127 – 142; TENŽE: Spoločné ľudové tradície poľského, západoukrajinského a východoslovenského ľudu v 16. až v prvej polovici 18. storočia. In: *Slovenské štúdie*, roč. 3, 1960, s. 269 – 356; TENŽE: K otázke vývinu hospodárstva a postavenia poddaných na severovýchodnom Slovensku v 17. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 6, 1960, s. 263 – 299.

¹⁵³ Władysław SEMKOWICZ: Litovské vojsko Sobieskeho na Slovensku roku 1683. In: *Sborník Muzejné slovenskej spoločnosti*, roč. 27 – 28, 1933 – 1934, s. 1 – 30; TENŽE: Udział wojsk litewskich Sobieskiego w kampanii roku 1683. In: *Ateneum Wileńskie*, roč. 9, 1933 – 1934, s. 129 – 158, 199 – 201; samostatne in: Wilno : Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1934, 33 s.

ni, ako aj proti povstalcom bojujúcim proti Habsburgovcom pod vedením Imricha Tökölyho.

Niektoré otázky politických dejín, ako napríklad známe vojenské akcie Lysovčikovcov slúžiacich u poľskej vlády, ich vojenské vpády na Slovensko a na Moravu, spomína v súvislosti s českým stavovským povstaním J. Macúrek.¹⁵⁴

Slovenské dejepisectvo si málo všímalo, a do určitej miery právom, styky sedmohradskej a poľskej šľachty, aj keď v nich východné Slovensko zohrávalo dôležitý spojovací most a stávalo sa nástupišťom a organizačným centrom šľachtických odbojných vojen. (Tak napríklad sa stalo organizačným centrom poľských konfederátov; vytvorila sa tu tzv. Generalnosť so sídlom v Prešove v roku 1769 a podobne). Tento nezaujem slovenských historikov súvisel s veľmi malými znalosťami dejín východného Slovenska v dobe neskorého feudalizmu, no na druhej strane i s orientáciou niektorých historických poľských i maďarských prác najmä po roku 1918. Tak napríklad v časti historickej literatúry, ktorá vznikla najmä medzi vojnami, doba vlády sedmohradského kniežaťa Štefana Bátoryho na poľskom tróne, ktorá bola dobou zintenzívnenia maďarsko-poľskej šľachtickej solidarity, a jeho výbojné vojny proti Rusku poslúžili najreakčnejším historickým kruhom ako spoločná poľsko-maďarská tradícia, ponímaná „protiboľševicky“ a namierená proti Sovietskemu zväzu. Takéto názory sa napríklad veľmi zjavne vyhlasovali na slávnosti 400. výročia narodenia Štefana Bátoryho v Grodne v roku 1933. Treba už len dodať, že oslavy boli usporiadané pod záštitou poľského prezidenta a vlády.

Ani stavovské protihabsburské povstania v 17. – 18. storočí, ktoré sa odohrávali temer výlučne na území Slovenska a boli podporované časťou poľskej šľachty, niektoré dokonca vyhlasované na poľskom území, sa v slovenskej historickej literatúre nestali predmetom intenzívneho bádania. Je tu len povrchná práca vojenského historika B. Świąteckiego¹⁵⁵ a štúdia A. Gašparíkovej¹⁵⁶ venovaná medzinárodným diplomatickým vzťahom, najmä slovanských štátov, v Rákociho povstaní. Spoločné konferencie maďarských a československých historikov o problematike protihabsburských povstaní

¹⁵⁴ Josef MACÚREK: České povstanie v rokoch 1618 – 1620 a severozápadné Slovensko. In: *Historické štúdie*, roč. 2, 1956, s. 120 n.

¹⁵⁵ Bedřich ŚWĄTECKÝ: *Kurucké války na Slovensku*. Praha : Nákladem Vojenského Archivu RČS, 1928, 146 s.

¹⁵⁶ Anna GAŠPARÍKOVÁ: Povstanie Rákócziho a Slovania. In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*, roč. 8, 1930, č. 55, 94 s.

v Uhorsku ukázali, že k týmto otázkam sa bude musieť vracieť aj súčasná slovenská historiografia.¹⁵⁷

K objasneniu kultúrno-politických, slovesných a iných medzislovan-ských vzťahov, teda k objasneniu celého tzv. slovanského komplexu 17. až 18. storočia na Slovensku mnohé poznatky priniesli práce A. Baníka,¹⁵⁸ D. Rapanta¹⁵⁹ a R. Brtáňa,¹⁶⁰ aj keď niektoré z nich (najmä Brtánova práca) už vo svojej dobe boli metodicky i metodologicky pomýlené.¹⁶¹

Nové pohľady na túto otázku priniesli práce J. Tibenského,¹⁶² ktoré sú významným príspevkom k poznaniu celej genézy povedomia slovanskej spolupatričnosti a jazykovej príbuznosti na Slovensku. Je dôležité, že takéto práce vznikajú v slovenskej historickej tvorbe. Osvetľujú príčiny, prečo sa práve u nás zrodila a má svoje korene kollárovská idea slovanskej vzájomnosti, ktorá zohráva takú veľkú úlohu v dejinách mnohých slovanských národov najmä v 19. storočí. Mnoho cenných príspevkov k týmto otázkam priniesla konferencia o myšlienke slovanskej vzájomnosti a jej úlohe v národnooslobodzovacom boji našich národov.¹⁶³

¹⁵⁷ Porada o charaktere protihabsburských stavovských povstaní v Uhorsku v 17. a na začiatku 18. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 4, 1956, s. 144; Peter RATKOS: Problematika protihabsburských povstaní v 17. a začiatkom 18. storočia. In: *Naša veda*, roč. 4, 1957, č. 8 – 9, s. 370 – 373.

¹⁵⁸ Anton Augustín BANÍK: Ján Baltazar Magin a jeho politická, národná a kultúrna obrana Slovákov roku 1728. In: *Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku svätého Vojtecha*, roč. 3, 1936, č. 1, s. 119 – 295; tiež TENŽE: Novšie údaje na poznanie J. B. Magina. In: *Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku svätého Vojtecha*, roč. 4, 1937, č. 1, s. 154.

¹⁵⁹ Daniel RAPANT: *K počiatkom maďarizácie*. Vol. 1 – 2. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 1927.

¹⁶⁰ Rudo BRTÁŇ: *Barokový slavizmus*. Liptovský Mikuláš : Tranoscus, 1939, 293 s.

¹⁶¹ Porovnaj napríklad recenziu Frank WOLLMAN v časopise *Slavia*, roč. 17, 1939, s. 567 n.

¹⁶² Ján TIBENSKÝ: Počiatky slovenského národného obrodzenia. In: *Historický časopis*, roč. 2, 1954, s. 520 – 538; TENŽE: J. Papánek – J. Sklenár, obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. storočí. Martin : Osveta, 1958, 156 s.; TENŽE: Juraj Fándly: Život a dielo. Bratislava : SAV, 1950, 57 s.; TENŽE: Juraj Sklenár a jeho spor s Katonom o rozlohe Veľkej Moravy. In: *Historický sborník MS*, roč. 5, 1947, s. 350 – 373; TENŽE: Vznik, vývoj a význam veľkomoravskej tradície v slovenskom národnom obrození. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov : Sborník materiállov z konferencie Historického ústavu SAV*. Ed.: Ľudovít HOLOTÍK. Bratislava : SAV, 1956, s. 142 – 153; TENŽE: Predstavy o Slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, s. 198 – 225 a i.

¹⁶³ Ján ŠIRÁCKY: Konferencia o myšlienke slovanskej vzájomnosti a jej úlohe v národno-oslobodzovacom boji našich národov: Smolenice 12. – 14. októbra 1959. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, s. 187 – 189.

Druhá polovica 18. storočia je dobou závažných ekonomických zmien aj na Slovensku. Proces rozkladu feudálnych a vytvárania kapitalistických výrobných vzťahov prudko pokročil dopredu. V súvislosti s tým sa začína proces formovania novodobého buržoázneho slovenského národa.

Všetky tieto premeny vytvárajú kvalitatívne nový, iný vzťah Slovenska a Slovákov k ostatným slovanským národom a národnostiam, a teda i k národu poľskému. Od konca 18. storočia tu pristupuje ešte jedna skutočnosť, ktorá vzťah progresívnych vrstiev slovenského a poľského národa robí oveľa bližším a srdečnejším. Sebecká, triedne obmedzená politika poľskej šľachty doviedla Poľsko k rozdeleniu a k strate národnej samostatnosti. Poľský národ sa stal národom porobeným a začal dlhotrvajúce a krvavé boje za svoju samostatnosť. Tento boj za národnú existenciu, za víťazstvo demokratických myšlienok je ďalšou veľkou a svetlou etapou spoločného boja a vzájomnej pomoci Slovákov a Poliakov. Toto nové obdobie slovensko-poľských vzťahov treba skúmať teda i v týchto iných, nových súvislostiach.

V našom prehľade sme si všímali zatiaľ výlučne otázok politického, hospodárskeho a sociálneho vývinu ako najzávažnejších otázok. V celej práci sme však úplne obišli otázky kultúrnych stykov a vzťahov v ich najširšom ponímaní, teda ako v oblasti materiálnej, tak aj duchovnej. Tieto vzťahy sú azda najmenej známe a najmenej spracované a čaká tu veľká práca na všetkých bádateľov v oblasti kultúrnej histórie. Najviac prác vytvorili azda historici jazyka i literatúry, no zdá sa, že v staršej literatúre v tejto oblasti poznania slovensko-poľskej minulosti sa prejavilo najviac rôznorodých a protichodných názorov (napríklad v otázke pôvodu východoslovenských nárečí). Úlohou odborníka bude preskúmať doterajšiu tvorbu a poukázať na nové ciele. Inšpiratívne napríklad pôsobí text o česko-haličských ukrajinských a rumunských stykoch z pera J. Macúrka.¹⁶⁴ Autor v ňom poukázal na styky i vzťahy slovenského ľudu k týmto krajinám. Preukázal tiež i vplyv slovenského hovorového jazyka, popri literárnej češtine, ktorá pôsobila na písomnú kultúru i hovorový jazyk v Haličsku a Moldavsku už od 14., respektíve prvej polovice 15. storočia. Štúdia J. Macúrka tiež ukázala i na nové pracovné postupy, na vhodné spájanie štúdia pomocných vied historických, histórie, histórie jazyka atď.

Pravda, s otázkami jazyka a literatúry súvisí problém vzdelanosti vôbec. V slovenskej historiografii niet takej práce o štúdiu Slovákov na krakovskej

¹⁶⁴ JOSEF MACÚREK: K dejinám česko-ukrajinských vzťahů 2. polovice 14. a 1. pol. 15. století. In: *Slovenské historické studie*, roč. 3, 1960, s. 127 – 183.

univerzite, ako je napríklad práca B. Varsika o študentoch – Slovákoch na univerzite v Prahe.¹⁶⁵ Veľa významných poľských vedcov zas pôsobilo na univerzitách v Bratislave, Trnave, poľskí študenti študovali na banskej akadémii v Banskej Štiavnici. Bude potrebné osvetľovať i túto časť našich vzťahov a spolupráce.

Úzky kontakt slovenských miest s Poľskom podporoval vzťahy a vplyvy v oblasti výtvarného umenia. Vrcholom výtvarnej spolupráce je obdobie 15. – 16. storočia, ako prejav politickej jednoty oboch štátov, zároveň ako prejav úzkych hospodárskych vzťahov a čulého osobného kontaktu obyvateľstva. Treba poukazovať napríklad na spoluprácu a na poľské vplyvy v gotickom umení, najmä maliarskom (Košice, Bardejov, Liptov), na vzájomné vplyvy v renesančnom staviteľstve, na slovenské umelecké cesty v zlatníckom remesle, v práci s emailovaným drôtom. Výtvarný prejav remeselníctva na Slovensku v týchto odvetviach ovplyvňuje celú strednú Európu, ba siaha až do Ruska. Základnú orientáciu v maďarskej literatúre, ktorá študovala i slovenské a slovensko-poľské pomery, poskytuje bibliografia dejín umenia zostavená B. Biróom.¹⁶⁶ V slovenskej a i v poľskej umenovednej literatúre sú doterajšie poznatky o našich vzťahoch roztrúsené, chýba na ne akýkoľvek ucelený, no najmä nový, kritický pohľad.

Treba tiež študovať spoločné výtvarné prejavy slovenského a poľského ľudu v jeho rôznych formách a prejavoch. Podobne i ľudovú slovesnosť, zvyky, kroje, tance a podobne.

Nie je našou úlohou urobiť kritický rozbor doterajšej literatúry o problémoch kultúrnych dejín v našich vzťahoch, ani poukazovať na úlohy, ktoré sa tu núkajú. No už z týchto pár naznačených riadkov vidno, že je tu doteraz málo známeho a že aj v tejto oblasti čakajú vedecké bádanie veľké úlohy, aby sa dotváral plný a svieži obraz priateľskej minulosti slovenského a poľského ľudu.

PŮVODNE UVEREJNENÉ:

Slováci a Poliáci v minulosti. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 12 – 13, 1962, s. 147 – 190.

¹⁶⁵ BRANISLAV VARSÍK: Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku. In: *Sborník Filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*, roč. 4, 1926, č. 7, 37 s.

¹⁶⁶ BÉLA BIRÓ: *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája*. Budapest : Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1955, porovnaj najmä časť VII: Küldföldi művészeti vonatkozások, Lengyelország, s. 403 – 404.

Ján Długosz a Slovensko

Päťsto rokov od smrti najväčšieho poľského kronikára a vlastne už programového historika Jána Długosza z Nedzielska¹ predstavuje významné kultúrne výročie poľského národa. Długosz svojím rozsiahlym dielom *Annales seu Cronicae regni Poloniae libri XII*,² na ktorom usilovne pracoval celých 25 rokov, nielenže položil základy poľskej historiografie obdobia feudalizmu,

¹ Predložený príspevok vo svojom jadre odznel na medzinárodnom kolokviu *Ján Długosz życie i twórczość (1415 – 1480)*, ktoré sa konalo v Krakove v dňoch 23. – 25. októbra 1980 na Jagelovskej univerzite.

² Názov Długoszovho diela, ako aj jeho vydavateľské osudy sú pestré. Tlačou po prvý raz bolo vydané až v roku 1615 zásluhou Herberta Dobromila (odtiaľ názov „dobromilské vydanie“) pod názvom *Historia Polonica* (Jan DŁUGOSZ: *Historia Polonica Ioannis Długossi seu longini canonici cracovien in tres tomos digesta*. Ed.: Herbult DOBROMILSKI. Dobromyl : Officina Ioannis Szeligae, 1615, 509 s.). Tento názov si dielo podžalo aj v lipskom vydaní z roku 1721, vo varšavskej pretlaci z roku 1776, ale aj v najúplnejšom starom vydaní Alexandra Przezdzieckého, ktoré vychádzalo v Krakove v rokoch 1873 – 1879 ako súčasť celkového diela *Opera omnia*, a to zväzok 1 – 5, z celkového diela ako zväzok 10 – 14. V 19. storočí už vznikol aj prvý poľský preklad Karola Mecherzyńskiego. S menom krakovských vydavateľov je spojená snaha dopátrať sa Długoszovho autografu, čo sa im aj podarilo a našli ho v Paríži v knižnici Czartoryských. V autografe sa používal titul diela *Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae*, nové vydania preto už používajú tento titul. Tieto latinské vydania diela neboli urobené z Długoszovho autografu a neboli ani dostatočne kritické, poľský preklad bol zasa zastaralý. Preto Krakovské vedecké centrum pod vedením Jána Dabrowského sa podujalo na nové vydanie latinské a paralelné (v samostatných zväzkoch) i vydanie v novom poľskom preklade. Toto vydanie pod názvom Jan DŁUGOSZ: *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* (ďalej Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*). 1 – 11. Ed. a trans.: Kolektív. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961 – 1982, používam vo svojom príspevku. 12. zväzok som zatiaľ nemal k dispozícii. * (Dvanásť zväzok vyšiel v roku 2004, pozn. editora). Dôkladnú úvahu o osudoch diela porovnaj, v Predhovore k 1. zväzku od Wandy SEMKOWICZ-ZAREMBINOVEJ, s. 9 – 60. Porovnaj tiež: Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo polskie do roku 1480* (ďalej Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*). Wrocław; Warszawa a Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964, s. 189 – 240, ktorá nahradila starú prácu Heinricha Zeissbergera (*Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters*. Leipzig : S. Hirzel, 1873, 439 s.), respektíve jej poľský preklad (TENZE: *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*. 1 – 2. Warszawa : Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1877).

ale posunul poľskú národnú historiografiu do prvých radov dobovej európskej historickej spisby. Už samotný zámer – dať poľskému záujemcovi a čitateľovi úplný obraz o dejinách poľského národa od začiatku až do autorovej súčasnosti – bol na svoju dobu grandiózny, prekračujúci hranice stredovekého kronikárstva, postulujúci základ národnej historiografie.

Súčasne však Długosz neponecháva bokom ani vzťahy Poľska k okolitým krajinám, štátom a národom. A hoci sú a budú metodologické i praktické základy Długoszovej histórie posudzované akokoľvek, práve v tejto otázke, v tomto bode svojho historiografického programu priam anticipoval požiadavky modernej národnej historiografie: usiloval sa o širokú teritoriálnu komplexnosť historického výskumu, aby tak dejiny vlastného národa dostali správne objasnené súvislosti, vzťahy, aby našli primerané miesto nielen v chronologickom kontexte, ale aj v teritoriálnom, nadnárodnom. Dôvody, ktoré ho vedú k takémuto, v tom čase predsa len nezvyčajnému programu, objasňuje sám autor v dedikačnom predslove, liste: „Jeśli więc ktoś zachce mi zarzucić, że nie tylko dzieje Polaków, ale także Czechów, Węgrów, Rusinów, Prusaków, Sasów, Litwinów spisałem (...) nech wie, że postąpiłem tak omyślnie.“ A ďalej Długosz vysvetľuje, že to robí preto, lebo tieto krajiny boli v mieri, či vo vojne s Poliakmi, alebo sú to krajiny, či národy, ktoré mali spoločné hranice a široké susedské vzťahy, alebo patrili do *wspólnoty języka* a nezriedka mali spoločných kráľov či panovníkov. A ako posledný argument, ktorý Długosz na obhajobu svojej koncepcie postavil, je argument plne občiansky, patriotický i argument vedca: „Nie z *zuchwałstwa*,“ píše Długosz, „znám bowiem moje siły, ale aby je nasi poznali.“³

Historiografický program vedie Jána Długosza k tomu, aby vo svojom rozsiahlom diele našiel priestor i pre objasnenie historických vzťahov Poľska a Poliakov k svojmu južnému susedovi, k uhorskému štátu a jeho obyvateľom i stykov s nimi. Najbezprostrednejší susedia Poliakov – Slováci, práve v tomto uhorskom štáte mali svoju nie vždy dobrovoľnú, no predsa len takmer tisícročnú vlasť. Hranica, ktorá spája Slovensko a Slovákov s Poliakmi, je starou historickou hranicou. Pritom je to najdlhšia hranica, ktorú náš štát⁴ k akémukoľvek susedovi má: meria rovných 1 381 km. Mohutný masív karpatských hôr, po ktorom sa táto hranica zväčša tiahne, bol v dejinách našich vzťahov nielen rozdeľujúcou čiarou, ale oveľa častejšie pevnou spojnicou spájajúcou oba naše národy a súčasne i oba historické štátne

³ Historiografický program objasňuje Długosz v dedikačnom liste Zbigniewowi Oleśnickému, ktorý umiestnil na začiatok svojho diela. Porovnaj Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 63 – 80, najmä s. 77 n.

⁴ * Vtedajšie Česko-Slovensko (pozn. editora).

celky: Uhorsko i Poľsko. Ján Długosz bol v dejinách našich stykov a vzťahov vlastne prvým programovo pracujúcim historikom,⁵ ktorý chcel na úrovni svojho obdobia, svojimi poznávacími možnosťami, pomocou svojho svetonázoru a politickej orientácie podať komplexný obraz týchto stykov a vzťahov. Už tento fakt si zaslúži pozornosť zo strany slovenskej historiografie. Preto sme uvítali pozvanie organizátorov jubilejného kolokvia, aby sme sa na poľskej pôde mohli pokloniť pamiatke veľkého historika a vedca, aby sme pri 500-ročnom výročí aspoň niekoľkými drobnými poznámkami a postrehmi prispeli k objasneniu vlastného Długoszovho historického myslenia a cítenia a naznačili cesty, akými pristupoval k prehĺbeniu obrazu o stykoch a vzťahoch Poľska a Poliakov k našej krajine, ktorú spolu s jej ľudom mal možnosť poznať a hodnotiť, a to aj z autopsie.

Pochopenie historického diela, postojov a konania ľudí, ktorí v ňom vystupujú, to všetko sa nedá dosť dobre pochopiť bez poznania vlastného tvorca – historika. Svet spoločenských rozdielov, z ktorého historik vychádza, zdroje a cesty formovania jeho svetonázoru, medzníky, keď dochádza k názorovým zlomom, premenám, profesionálnemu vyzrievaniu a pod. – to všetko sú postuláty, ktoré musíme uplatniť i pri diele Jána Długosza, ktoré je samo osebe natoľko rozporné, že už zamestnalo celé generácie historikov a historiografov.⁶

⁵ Pravda, svoje vzory mal už v Kronike veľkopolskej (porovnaj: Brigida KURBISOWNA: *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII. i XIV. wieku*. Warszawa : PWN, 1959, 301 s.), ale zdá sa, že i v Kronike Galla Anonyma (*Anonima tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich*. Ed.: Karol MAŁEJCZYŃSKI. Warszawa : PWN, 1952, 198 s.). Porovnaj, k tomu Wojciech KĘTRZYŃSKI: Niektóre uwagi o autorze i tekście najdawniejszej kroniki polskiej. In: *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*. Roč. 53, 1910, s. 54 – 69; Roman GRÓDECKI (ed.): *Kronika polska*. Kraków : Nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1923, úvod k vydaniu, s. 3 – 57; Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 29 – 33.

⁶ Gerard LABUDA: *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII. wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza : próba rekonstrukcji* (ďalej Gerard LABUDA: *Zaginiona kronika*). Poznań : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1983, 308 s., porovnaj stať: Poglądy historyków na dzieło Jana Długosza, s. 4 – 9; Alexander SEMKOWICZ: *Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza do roku 1384* (ďalej Alexander SEMKOWICZ: *Krytyczny rozbiór*). Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1877, 406 s.; Długossiana : *Studia Historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza* (ďalej *Długossiana*). 1. Ed.: Stanisław GAWĘDA. In: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, roč. 65, 1980, 366 s. Základným dielom k životopisu Długosza je dodnes práca Michał BOBRZYŃSKI a Stanisław SMOLKA: *Jan Długosz jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*. Kraków : Główny Skład w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893, 336 s.

Vyšiel (v poľských podmienkach) zo stredne zámožnej šľachtickej rodiny Wieniawských, ktorí nepatrili nikdy k starým bohatým poľským rodom. Skôr naopak. Majetkovo a spoločensky sa vyšvihli až v období slávnej bitky pri Grünwalde, kde poľské vojská na hlavu porazili odvekého nepriateľa, nemeckých križiakov. Jánov otec zajaľ dvoch významných križiackych bojovníkov a strýko Bartolomej, ktorý bol kráľovským kaplánom, mal zas významné duchovné zásluhy na víťaznom boji. Zásluhy získané v bojovej vrave, ako to bolo zakorenené v „dobrej“ stredovekej tradícii, museli byť bohato odmenené. Jánov otec sa stal najprv správcom kráľovského hradu Breznica pod Radomskom a neskoršie, od roku 1421 dostal starostovstvo v hradskom obvode Nowy Korczyn pod Krakovom. Takéto materiálne zabezpečenie by bolo pre rodinu dostačujúce, keby podielnikov nebolo príliš veľa. Jánov otec totiž z dvoch manželstiev len synov mal 14 a musel sa teda poriadne obracať, aby ich ako-tak „výstrojil“ do sveta. Trochu nezvyčajne na naše dnešné pomery pôsobí pomenovanie Jánových synov. Prvorodený, ako to bývalo zvykom, dostal otcovo meno Ján. Keď však ďalší dvaja chlapci zomreli, otec sa rozhodol dať každému ďalšiemu synovi meno Ján. Tí sa potom medzi sebou rozlišovali tak, že každý si k svojmu menu a priezvisku pridával meno rodiny či majetku, ktorý dostal alebo zdedil. A tak aj náš Ján Długosz si písal po otcovi „z Niedzielska“, lebo otec od roku 1424 už bol vlastníkom tejto dediny.

Ján Długosz sa narodil ešte na hrade v Brzeznici roku 1415. Keď mal šesť rokov, začal chodiť do farskej školy v Nowom Korczyne a už ako 13-ročný sa vybral na univerzitné štúdiá do Krakova.⁷ Nebol v rodine medzi prvými, ktorí sa pokúšali o univerzitné štúdiá. Málo z nich však dosiahlo vyšší univerzitný stupeň, hodnosť. Jediné strýko Ján Elgot, v tom čase už známy krakovský kanonik, bol akýmsi vzorom pre mladého – Jána. V tom období totiž ešte nebývalo zvykom, aby sa synovia zo šľachtických rodín hrnuli na vysoké školy a na vzdelaneckú dráhu. Začiatky univerzitného života nezastihli mladého Jána v najlepšej situácii, a to azda aj rozhodlo o tom, že sa nedal na dráhu vedca, vzdelanca. Zdá sa, že otec, ktorý bol u kráľa veľmi zadĺžený, bol vlastne rád, že mohol syna zveriť do opatery krajana, profesora na univerzite, Jána Czelpa. Ten však dal chlapca na starosť akémusi inému majstrovi, na ktorého Długoszov životopisec nespomína v dobrom.

⁷ O Krakove v tej dobe Krystyna PIERADZKA: Rozkwit średniowiecznego Krakowa w XIV i XV wieku. In: *Kraków : Studia nad rozwojem miasta*. Ed.: Jan DĄBROWSKI. Kraków : Wydawn. Literackie, 1957, s. 143 – 189; *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364 – 1764*. 1. Ed.: Kazimierz LEPSZY. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1964, s. 121 n.

Ján uňho ani nevydržal a ušiel radšej do internátu, do Burzy Bohatých. Tým však vysoko stúpili náklady na štúdium a otec už nebol schopný syna udržať v škole. A tak po troch rokoch vysokoškolského štúdia bol rád, že mladého Jána mohol poslať roku 1431 na dvor krakovského biskupa Zbigniewa Olešnického, kde sa začala jeho úradnícka dráha.

Intelektuálny prehľad a odborná príprava, ktorú si šestnásťročný Ján odniesol z krakovskej univerzity, zrejme neboli ani veľké, ani rozsiahle. Univerzita prežívala síce obdobie svojej slávy,⁸ ale bol to len nepraktický svet scholastickej školskej slávy, v ktorom sa nedával dôraz na obsah, ale na formu prípravy. Ako je známe, história ako samostatný predmet sa na univerzite neprednášala. Stále tu trval stredoveký kánon, ktorý traktoval históriu ako časť gramatiky, tak ako to bolo v kresťanskej náuke zaužívané prakticky od čias svätého Augustína.⁹ Ak sa niečo predsa len z histórie Długosz dozvedel, tak od profesora Jána Dabrówku, ktorý sa v tom čase zaoberal svojím „životným dielom“, písaním komentárov k dielu poľského kronikára Vincenta Kadlubka, pravda, všetko v duchu prísnej a formálnej scholastiky. Rovnako si na univerzite priblížil i poľsko-križiacku problematiku, o ktorej sa už v rodičovskom prostredí veľa rozprávalo. Okrem toho štúdium na artistickej fakulte mu umožnilo osvojiť si majstrovstvo pri koncipovaní listov a dokumentov, a zhruba tým sa aj končí celá intelektuálna výzbroj, ktorú Ján Długosz na krakovskej univerzite získal. Bolo teda viac ako jasné, že študentské roky nedovolili vyrásť budúcemu historikovi na samostatnú vyhranenú osobnosť, neevokovali žiadne výrazné zdroje vlastenectva, patriotizmu, nedávali široký rozhľad o dobovom svete umenia, politiky či vedy. Všetky tieto skutočnosti si treba viac ako dvojnásobne uvedomiť, aby sme lepšie pochopili zdroje historického diela Jána Długosza.

Biskupský dvor Zbigniewa Olešnického, na ktorý nastupoval mladý Długosz, bol „druhou veľmocou“ v kráľovstve. Bolo to rozhodnutie viac ako prakticistické: rezignácia na vedu a hľadanie silného politického patróna, pod krídlami ktorého bolo možné vyrásť, získať vplyv a majetok. To všetko biskupský dvor, sídliači vedľa kráľovskej rezidencie na Waweli, mohol poskytnúť. Od čias vlády uhorského kráľa Ľudovíta Veľkého, Anjouovského, v Poľsku sa krakovský biskup stal prvým radcom a pomocníkom panovníka. Bola to vlastne modifikácia uhorskej praxe, kde sa takémuto postaveniu tešili

⁸ Jerzy WOLNY: Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (ďalej Jerzy WOLNY: *Krakowskie środowisko*). In: *Długossiana*. (Ed.: Stanisław GAWĘDA), s. 85 – 90.

⁹ Hans WOLTER: Geschichtliche Bildung in Rahmen des Artes Liberales. In: *Artes Liberales von der Antike Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*. Ed.: Josef KOCH. Leiden : E. J. Brill, 1959, s. 71 n.

ostrihomskí prímasi. Za Zbigniewa Krakovské biskupstvo ako diplomatické stredisko krajiny vyrástlo veľmi vysoko. Zbiehali sa sem nielen všetky nitky vnútorného politického života v krajine, ale aj všetky problémy európskej politiky, na ktorej akýmkoľvek spôsobom participovalo Poľsko. Stretávali sa tu najvýznamnejší učenci, diplomati, politici veľkého Poľska, ktoré za vlády Jagelovcov už oprávnené spĺňalo podmienky onej „veľkosti“, lebo práve Jagelovcami, ktorí sa neskôr uchytili i na českom a uhorskom tróne, posunulo Poľské kráľovstvo svoje záujmy aj západným a južným smerom. Kto teda vstúpil do služieb a na dvor veľkého biskupa, kto sa tu dokázal dobre dívať a orientovať vo všetkom, čo sa okolo neho dialo, ten sa dostal do skutočnej školy pre politika a historika, ktorú nemohli ničím nahradiť múry učenej scholastiky. Účasť na aktívnej politike, rokovanie s ľuďmi, blízkosť veľkého diplomata, akým nepochybne Zbigniew bol – to všetko formovalo nový svet mladého úradníka, notára, akým sa tu Długosz stal. Notárska, vlastne písarska práca v biskupskej kancelárii bola len prechodným miestom mladého úradníka. Olešnicki si veľmi skoro všimol pracovitost' a usilovnosť nového notára, ale najmä odhadol jeho cit pre vedenie hospodárskych záležitostí biskupstva. A tak veľmi skoro ho urobil svojím osobným sekretárom a prakticky pravou rukou pri vedení diecézy. Problémov tu bolo dosť. Treba si uvedomiť, že len rok pred Długoszovým nastúpením sa skončila dišputa, ktorú viedla husitská delegácia na Krakovskej univerzite,¹⁰ a skončila sa vo víťaznom duchu Olešnického. Úspešný biskup sa preto rozhodol zvolať diecezálnu synodu všetkého duchovenstva a urobiť nápravu v hospodárskom i duchovnom živote.¹¹

V celej tejto činnosti, plnej cestovania a riešenia mnohých sporných problémov kléru, cirkevného desiatku, vieroučných článkov a pod. stojí po boku biskupa Długosz. Spoznáva veľkú časť zložitej poľskej spoločnosti. Pritom na každom kroku sa ukazuje ako verný služobník, bez vyšších politických či mocenských ambícií, poslušný, ochotný čakať na svoju príležitosť. Puto medzi ním a biskupom sa tým len upevňuje. Popri úradníckych postoch prichádzajú i cirkevné. Najprv prijal nižšie kňazské svätenia a stal sa krakovským kanonikom. Neskôr k tomu pripojil aj iné cirkevné funkcie a k nim prislúchajúce dôchodky a majetky.

V službách Olešnického sa však Długoszovi čoskoro otvoril aj nový, zahraničný svet. Na jeseň 1436 odchádza do Itálie, na pápežský dvor. Keďže

¹⁰ František ŠMAHEL: Husitská universita. In: *Stručné dějiny University Karlovy*. Eds.: Ján HAVRÁNEK a František KAVKA. Praha : Universita Karlova, 1964, s. 73.

¹¹ *Statuty syndolne krakowskie Zbigniewa Olešnickiego (1436, 1446)*. Ed.: Stanisław ZACHOROWSKI. Kraków : Nakł. Akademii Umiejętności, 1915, 54 s.

vtedajší pápež musel ujsť z Ríma, Długosz ho zastihol v Bologni. Vybavil tu, čo bolo potrebné, a s úspechom. Odtiaľ sa pobral na koncil do Bazileja, kde sa ešte stále, okrem iného, zápasilo s husitmi a v zime na budúci rok bol už v Krakove. Úspešný mladý muž s pápežskou listinou v ruke prichádza pred svojho biskupa¹² a dostáva ďalšie a ďalšie príležitosti. Roku 1440 ide s biskupom a mladým kráľom Vladislavom do Uhorska na budínsku korunováciu.¹³ Živo sa zaujíma o prijatie kráľa, o rokovania, ktoré sa vedú s Ulrichom Cílskym, o bitku pri Belehrade. Len čo sa uskutočnila slávnostná korunovácia, vracia sa s biskupom domov. Osud mu dokonca dožičil „nasadiť“ za svojho patróna aj život. Stalo sa tak v horúcom júli, keď sa vracali do Krakova starou obchodnou cestou Budín – Hatvan – Miškovec – Košice a cez Spiš. Medzi Hatvanom a Miškovcom, v osade Mezőkövesd sa zamiešali, či skôr dostali do akejsi ruvačky a biskup by bol isto nebohý, keby ho svojím mečom nezachránil práve Długosz.¹⁴ Všestranné schopnosti biskupovho sekretára, pochopiteľne, ešte viac upevnili ich osobné vzťahy. V Uhorsku sa stal diplomatickým poradcom mladého kráľa Vladislava, ktorého si zvolila uhorská šľachta po smrti Albrechta Habsburského, vynikajúci diplomat Mikuláš Lasocki. Bol skutočne pravou rukou mladého kráľa¹⁵ a radil mu aj v schýľujúcej sa vojne s Turkami. Je známe, ako sa skončila. Po porážke uhorských vojsk pri Varne (10. novembra 1444), kde zahynul aj sám kráľ, krakovskí kanonici ako bez duše utekali do Poľska. Jedine Lasocki zostal v Uhorsku, aby sa zaradil po boku Jána Huňadyho a slúžil mu tak ako dovtedy kráľovi Vladislavovi. V Uhorsku však ani on dlho nevydržal. O štyri roky odišiel do Ríma, kde ho menovali za biskupa, ale úradu sa už neujal. Zomrel v Taliansku. Významného diplomata Lasockého, ktorého súčasníci považovali za najvyššiu poľskú politicko-diplomatickú veličinu, sme spomenuli preto, lebo v nasledujúcich rokoch zaujal jeho miesto Ján Długosz.

¹² Túto cestu potvrdzuje: Vita Joannis Dlugosch senioris canonici Cracoviensis (ďalej *Vita Joannis Dlugosch*). Ed.: Mieciślaus BROZEK. Warszawa : PWN, 1961, s. 49; poslanie, ktoré dostal od Olešnického však nie je celkom jasné. K problému: Jerzy WOLNY: *Krakowskie środowisko*, s. 94.

¹³ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. 2 (1384 – 1492). In: *Monumenta medi aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*. 12. Ed.: Anatolius LEWICKI. Cracoviae : Sumptibus Academiae literarum Cracoviensis, 1891, s. 416, č. 275. Je tu Długoszov list z Budína posielaný okolo 26. júla 1440, v ktorom opisuje svoje dojmy, príchod Vladislava III., rokovania s Ulrichom Cílskym a podáva správu o bitke pri Belehrade.

¹⁴ *Vita Joannis Dlugosch*. (Ed.: Mieciślaus BROZEK), s. 49 – 50.

¹⁵ *Rzeczpospolita Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1385 – 1480*. Ed.: Jan DĄBROWSKI a kol. Tom. 1, z lat 1385 – 1444. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961; tom. 2, z lat 1445 – 1480. Wrocław : Zakł Narodowy im. Ossolińskich, 1965. Porovnaj tom. 1, s. 324.

Toto postavenie mu vyniesla diplomatická misia pre svojho chlebobarcu Zbigniewa Olešnického, ktorý túžil po kardinálskom klobúku. V rozháraných pomeroch v cirkvi, kde súperilo viacero protipápežov, sa však k nemu nejako nemohol dostať. Situáciu pritom komplikovali aj domáce poľské pomery, kde po trojročnom bezvládni, po smrti Vladislava Varnenčíka, nastúpil na poľský trón jeho energickejší brat Kazimír Jagelovský. Hneď pri jeho nástupe došlo totiž k rozporom s Olešnickým a nový kráľ si zaumienil, že všemocného biskupa musí odstaviť nielen v politickej, ale aj v cirkevnej oblasti na vedľajšiu koľaj. Správne totiž usúdil, že je to jediná cesta, ako možno oslabiť moc poľskej šľachty, ktorá sa rozbujnela najmä od smrti Kazimíra Veľkého. V tomto zložitom politicko-cirkevnom a diplomaticko-mocenskom spore si Zbigniew Olešnický mohol udržať či zachrániť svoje postavenie len vtedy, ak by získal kardinálsku hodnosť.¹⁶ V nezávideniahodnej situácii roku 1448 poslal Olešnický už tretieho posla do Ríma, aby nejako medzi dvoma pápežmi, Mikulášom V. a Felixom V., našiel cestu či skôr chodníček pre svojho patróna. A to, čo sa dovtedy nepodarilo nikomu z predchádzajúcich vyslancov, dosiahol práve Ján Długosz. Roku 1449 sa konal slávnostný vjazd Długosza do Krakova. Olešnicki zorganizoval veľkolepé prijatie. Pred dverami katedrály stálo nastúpené celé vysoké duchovenstvo na čele s biskupom, množstvo svetských hodnostárov, profesori univerzity na čele s rektorom, ktorý bol poverený predniesť slávnostnú reč a poďakovanie Długoszovi za to, že nesie purpur a kardinálsky klobúk pre Zbigniewa Olešnického. Bolo to skutočné víťazstvo dobrej diplomacie, pretože Olešnický si pri získavaní kardinálskeho klobúka počínal veľmi zle a netakticky už za pápeža Eugena IV. i za Mikuláša V. To všetko sa komplikovalo neujasnenými vzťahmi k zasadaúcemu koncilu a ku kráľovskej diplomacii, ktorá ostro pracovala proti Olešnickému. Úspech Długoszovej misie bol skutočne veľkolepý. Po nej sa na Jána začalo pozeráť inými očami. Priam z večera na ráno vyrástol na prvého diplomata v krajine, čo si nemohla nevšimnúť ani kráľovská kancelária. Jasne sa to ukázalo najmä neskôr po smrti „nového“ kardinála a mecenáša kardinála Olešnického.

Olešnickému Długosz vďačil predovšetkým za veľmi slušné materiálne zabezpečenie, ktoré mu poskytovali cirkevné prebendy. Veď v krátkom čase sústredil vo svojich rukách krakovský, višlický, sandomiersky, hniezdniarsky kanonikát a dosť mu vynášalo i klobucké prepošstvo. Nemožno povedať, že by na peniazoch, čo získal, sedel s lakomstvom. Ako človek svojej doby a vysoký cirkevný hodnostár zakladal najmä kláštory, kostoly a iné

¹⁶ Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 195 – 199.

cirkevné fundácie, no slúži mu ku cti, že nezabudol ani na svoje biedne univerzitné roky a časť svojich peňazí obracal aj na zakladanie internátov, tzv. búrz pre chudobných univerzitných študentov. Nie je bez zaujímavosti, že pritom nezabudol ani na univerzitnú burzu pre študentov z Uhorska a aj tam prispieval svojím mecenášskym mešcom.¹⁷ V službách Olešnického Długosz vyrástol najmä ako diplomat, politik, ktorý dostal na ten čas veľké možnosti pozrieť sa do „sveta“, stretnúť sa s ľuďmi, poznať krajiny a vidieť zblízka svet, v ktorom žije. To bola tá najlepšia a najefektívnejšia škola pre historika. V časoch Długosza platilo práve tak, ako aj dnes – písať môže a dokáže len ten, kto vidí. Čie videnie je zastreté, zahmlené, nepresné a pokrivené, nemôže napísať ani o sebe, ani o spoločnosti, v ktorej žije, pravdu, pravdivý obraz. U historika navyše k tomu pristupovala možnosť pozrieť sa na písomné produkty, ktoré spoločnosť po sebe zanechala, nech už k tomuto kroku boli jej pohnútky akékoľvek. Biskupská kancelária, katedrálnej archív – to boli miesta, ktoré poskytli Długoszovi možnosť lepšie pochopiť funkciu napísaného slova, historického dokumentu.

Ako dôsledok dobrej práce pri Rímskej kúrii vystúpila potreba aktívneho politického angažovania sa Jána Długosza. Bola to ešte stále služba v intenciách Olešnického, ale už súčasníci bol presvedčení, že jej možný úspech bude problematický, jej riešenie takmer „nemožné“. Pritom šlo o misiu, ktorá sa dotýkala našej krajiny – Slovenska, špecificky Spiša. Tzv. spišské starostovstvo, v podstate zálohovaná časť Spiša za Žigmunda,¹⁸ bolo od čias poľského a uhorského kráľa Vladislava Varnenčíka dané do zálohu krakovskému biskupovi. Pritom na Slovensku v tom období zúrila krvavá vojna medzi Jánom Jiskrom a Jánom Huňadym, ktorá naberala stále viac a viac charakter záškodníckej vojny ničiacej územia ovládaného protivníkom. Starostlivý biskup, aby uchránil svoje spišské majetky pred ničivou vojnou, poveril ešte v tom istom roku, ako sa Długosz vrátil z Ríma, aby sa práve on ujal novej misie na Slovensku. Jej cieľ bol prostý, no neskutočný a neuskutočniteľný: primäť obe súperiace strany, aby sa vo vojne vyhli územiu krakovského biskupa na Spiši a uchránili ho od vojenských rabovačiek a ničenia.

¹⁷ Anna BUCZEK: Mecenat artystyczny Jana Długosza w dziedzinie architektury. In: *Długossiana*. (Ed.: Stanisław GAWĘDA), s. 108 – 140; Jan DĄBROWSKI: *Dzienne dziejopisarstwo*, s. 202.

¹⁸ Jozef VOJTAS: Spišská Nová Ves 350 rokov zálohu poľských kráľov. In: *Spišská Nová Ves*. 1. *Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta Spišská Nová Ves*. Ed.: Jozef KURUC. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 67 – 153; Michal SUCHÝ: Spišské mestá v poľskom zálohu. In: *Spišské mestá v stredoveku*. Ed.: Richard MARSINA. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 55 – 89; tam i literatúra.

V októbri 1449 je Długosz v Budíne.¹⁹ Pritom nezaprie v sebe popri diplomatovi aj historika. Stále nemá vo svojej knižnici dielo známeho rímskeho historika Livia, ktorý je preňho vzorom. Veď aj svoje neskoršie dielo *Annales* nakoniec podelil a roztriedil podľa Livia. A tak sa stará o to, aby mu biskup vo Varadíne (dnes Oradea Mare), Ján, požičal Líviovo dielo. V Novembri už preberá aj od kráľovnej Žofie poverovací list, aby rokoval s Jiskrom a Huňadym i v mene poľského kráľa, k čomu má i pomocníka Jána Zagorzaňského.²⁰ Zakrátko píše z Noweho Sączu Olešnickému o politickej situácii na Spiši a Jiskrovom víťazstve²¹ a onedlho je už kdesi v okolí Kremnice, kde sa koná vlastné rokovanie medzi Jiskrom a Huňadym. Jedine vďaka diplomatickej obratnosti Długosza a nezvyčajnej taktike sa darí zmieriť obidvoch protivníkov, a tak zachrániť kus Spiša od pustošivej vojny. To, čo sa zdalo nemožné a neskutočné pre všetkých, Długosz prakticky dosiahol. Problém Spiša dostal pod zmierovací poľský súd a dosiahol tak, aby poľská, či presnejšie Poľsku zálohovaná časť Spiša bola ušetrená od pustošivých vojen, ktoré ťažko doliehali na našu krajinu. Pritom Długosz vlastne presadil to, aby sa cirkvou spravované majetky dostali do bezpečia pred bratríkmi, ktorí si práve vojenskú korisť a materiálne zabezpečenie s obľubou zabezpečovali na cirkevných majetkoch.²²

Nasledujúci rok 1450 bol tzv. rokom jubilejným, v ktorom sa mnoho pútnikov schádzalo do „večného mesta“ Ríma. Vybral sa sem i Ján Długosz v sprievode Jána z Lgoty, ktorý si latinizáciou upravil svoje priezvisko na „Elgota“. Cesta oboch pútnikov viedla opäť cez územie dnešného Slovenska a zrejme aj cez Bratislavu. Vo viedenskom Novom meste ich už začiatkom roka prijal cisár. Práve tu sa stretli aj v tom čase s veľmi populárnym humanistom Eneášom Sylviom Piccolominim, neskorším pápežom. Eneáš

¹⁹ Agnieszka PERZANOWSKA: Wiadomości źródłowe o życiu i działalności Jana Długosza (ďalej Agnieszka PERZANOWSKA: *Wiadomości*). In: *Długossiana*. (Ed.: Stanisław GAWĘDA), s. 311; z októbra 1449 sa zachoval Długoszov list Martinovi z Przemyśla, v ktorom ho informuje o svojom pobyte v Budíne a súčasne podáva správu o chorobe Zbigniewa Olešnického. Práve spomínaného Martina prosí, aby preň požičal Líviovo dielo.

²⁰ *Tamže*, s. 312; list spomína i Długosz vo svojom diele (porovnaj: Joannes DLUGOSS: Joannis Długossii seu longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. (ďalej Joannes DLUGOSS: *Historia Polonicae*). 5. In: *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia*. 14. Ed.: Alexander PRZEDZIECKI. Cracoviae : Czas, 1878, 702 s.

²¹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. 1. In: *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia : res gestas Poloniae illustrantia*. 2. Ed.: Josephus SZUJSKI. Cracoviae : Sumptibus Academiae literarum Cracoviensis, 1876, s. 89 – 90, č. 87.

²² Joannes DLUGOSS: *Historia Polonica*. 5, s. 65; porovnaj tiež: Agnieszka PERZANOWSKA: *Wiadomości*, s. 312.

ich prijal srdečne a Długosz mu odovzdal list, ktorý mu poslal Zbigniew Oleśnicki. Vieme o tom z priamej správy, ktorú Eneáš poslal krakovskému kardinálovi.²³ S uznaním sa v nej vyslovil o samotnej osobnosti Długosza. Na Eneáša Długosz však zrejme nezapôsobil svojím humanistickým či iným modernistickým prejavom. Záujem o antickú kultúru, o jazyk, literatúru – čo všetko bolo pre vtedajších humanistov vecou prvoradej dôležitosti, to Ján Długosz nechával bokom. Vidno to z jeho rímskych listov, ktoré posielal od mája 1450 do Poľska. Za najväčšiu udalosť svojho pobytu považoval nasadenie na loď a putovanie do Jeruzalema. Tým sa splnil jeho najvyšší životný cieľ; vidieť a navštíviť „kolísku Kristovu“. „*Na prázdno som doteraz žil*,“ tak sa vyslovuje a vyzná vo svojej bezmedznej viere, v ktorej sa ničím nelíši od iných ľudí stredoveku. I v tomto je ďaleko od vtedajšieho európskeho humanizmu, od jeho cieľov a záujmov. Je pravda, že samotné cestovanie a poznanie nových krajín bolo dobrým cestovateľským zážitkom, ale preformovanie svetonázoru budúceho historika znamenalo len veľmi málo. Keď sa opäť cez Slovensko vrátil domov, pokojne sa znova ponoril do sporov svojho patróna Oleśnického s kráľom, ktoré nadobudli už veľmi ostré rozmery. Víťazstvo v tejto „vojne“ sa stále viac a viac klonilo na stranu kráľa a bolo vlastne šťastím pre Długosza, že roku 1455 Zbigniew Oleśnický zomrel. Štyridsaťročný Długosz v jeho osobe stratil dobrého ochrancu, priateľa a človeka, ktorý formoval jeho svetonázor. V jeho živote sa však súčasne otvorila nová etapa.

Uprázdnený krakovský biskupský stolec, ako mnohí očakávali, Długosz nedostal. Kráľ mu neprejavoval toľkú priazeň. A tak sa zriekol miesta biskupského sekretára a začal sa plne venovať hospodárskej správe Krakovskej kapituly. Urobil niekoľko vizitácií, previerok a ciest po diecéze a všade všetko spísal, zdokumentoval, zaevidoval. Z toho vznikol užitočný hospodársky spis *Liber beneficiorum*. Aj ako vykonávateľ závetu a majetkových pomerov po smrti Oleśnického využíval svoje znalosti z hospodárskeho života súčasnej spoločnosti a takto sa ukazoval na každom kroku ako veľmi užitočný človek. Popri mnohostrannej hospodárskej a hospodársko-organizačnej činnosti, ktorú konal v Krakove i v celej diecéze, nachádzal si stále viac a viac času na prípravu svojho historického diela. Bol vo veku, keď mal ešte v sebe dostatok síl podujat sa na rozsiahly literárny projekt a pritom aj dosť skúseností a životnej zrelosti, aby mohol začať písať najzávažnejšiu prácu z dejín svojho národa. Nedostalo sa mu však toľko pokoja, aby sa celkom venoval svojim knihám a odbornej práci. Kráľ Kazimír Jagelovský

²³ Tamže, s. 313.

bol natoľko realista, aby si uvedomil, že takého diplomata a s takou „šťastnou rukou“, ako je Ján Długosz, nemožno nechať bokom, najmä ak on sám nechová takú nenávisť či nepriazeň k panovníckemu dvoru, ktorú by nedokázal preklenúť. Prvou príležitosťou, kde sa znova mohli uplatniť diplomatické vlohy a skúsenosti Jána Długosza, bola začínajúca vojna medzi poľským kráľovstvom a rádom nemeckých križiakov. Vojna vošla do dejín ako trinásťročná vojna. Bola to zrejme hra osudu, že Długosz svoju diplomatickú kariéru v službách nového protektora – tentoraz poľského kráľa, začínal na mieste, v ktorom prišlo k neprekonateľnému nepriateľstvu medzi panovníkom a Oleśnickým. Jánovi Długoszovi, ako sme už spomenuli, bola križiacka otázka blízka už z rodného domu a z rodinných tradícií a v tejto oblasti už boli aj jeho, najmä historické a právnické vedomosti obsiahle. Długosz sa najprv stal členom komisie, ktorá roku 1457 začala akciu na vykúpenie Malborku (Marienburg) a iných hradov z rúk križiakov, čo bolo spojené s veľmi zložitými finančnými otázkami, do ktorých okrem poľského kráľa vstupovali aj pruské stavy. Akcia bola úspešná a Malbork otvoril svoje brány Poliakom. Onedlho, roku 1460, bol Długosz znova členom komisie, ktorá mala pripraviť podmienky pre uzatvorenie mieru s križiakmi. Tu už vystupoval ako historik – expert.²⁴ V tom istom roku bol poverený zúčastniť sa rokovaní o zblížení poľsko-českých stanovísk. Bolo to rokovanie, ktoré sa konalo v Bytome a všetko už nasvedčovalo tomu, že staré časy chladu a nedôvery medzi Długoszm a panovníkom sa prelomili a nastupuje obdobie novej a tvorivej politickej spolupráce. Nestalo sa tak. Długosz ako zástanca cirkevných právomocí v štáte sa musel zákonite dostať do rozporu s kráľom, ktorý si predsavzal po smrti kardinála Oleśnického obsadzovať biskupstvá sebe oddanými ľuďmi. Tí prostredníctvom svojej funkcie potom vstupovali do kráľovskej rady a v nej spolurozhodovali. Takto aj obsadenie znovu uprázdneného krakovského biskupského stolca spôsobilo „vojnu“, ktorú panovník považoval za narušovanie svojich vládnych pozícií. Zápas panovníckej a cirkevnej moci bol veľmi zaujímavý a pre pochopenie

²⁴ Marian BISKUP: Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454 – 1466. In: *Długossiana*. (Ed.: Stanisław GAWĘDA), s. 141 – 168; TENŻE: Uwagi o komentarzu krytycznym : Lata wojny trzynastoletniej w „Historii polskiej“ Jana Długosza. In: *Studia Źródłoznawcze*, roč. 12, 1967, s. 125 – 146; ide o príspevok k vydaným komentárom. Stefan Maria KUCZYŃSKI a Karol GÓRSKI: *Lata wojny trzynastoletniej w „Rocznikach, czyli kronikach“, inaczej „Historii polskiej“ Jana Długosza, (1454 – 1466) : Komentarz krytyczny*. 1 – 2, Łódź a Wrocław : Łódzkie Tow. Naukowe a Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964. K celkovej problematike porovnaj tiež: Marian BISKUP: *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim (1454 – 1466)*. Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej, 1967, 822 s.

osobnosti Jána Długosza aj nesmierne poučný, a tak sa treba k nemu vyjadriť aspoň niekoľkými slovami. Kráľ Kazimír navrhol na uprázdnený krakovský biskupský stolec svojho človeka Jána Gruszczyńskiego. Toho však kapitula, ktorá trvala na riadnych kanonických voľbách, neuznala a zvolila si človeka „charakternejšieho“, t. j. pripravenejšieho pre svoje veci a pritom tiež z kruhu kráľových ľudí, Jána z Brzezia. V tej istej historickej chvíli, len čo sa začal zápas panovníka a kapituly, malopoľská šľachta podsunula nového – tretieho kandidáta – Jakuba zo Sienna, ktorého síce nepodporoval ani panovník, ani kapitula, ale získal pomoc a podporu v Ríme, pričom bol i vysvätený a ustanovený za biskupa. Začal ostrý zápas o to, kto skutočne nastúpi na krakovský biskupský stolec. Długosz sa jasne postavil proti kráľovi, lebo jeho počínanie považoval za jasné porušovanie zásad slobodnej kanonickej voľby, o ktorú sa v posledných rokoch cirkev na svojich posledných konciloch usilovala, ba snažila sa ju aj uplatniť v živote. Konzervatívny prelát nemohol teda súhlasiť s porušovaním cirkevných práv a len čo pápež vyhlásil Jána zo Sienna za biskupa, Długosz sa postavil na jeho stranu a proti vôli kráľa. Iste pritom zohrala nejakú úlohu skutočnosť, že Ján bol synom nebohého Olešnického a zástancom jeho cirkevno-politických zásad. Kráľ však nemienil kapitulovať a siahol k tvrdým opatreniam nielen proti Jánovi, ale aj proti všetkým jeho zástancom a podporovateľom. Długosz i so svojím bratom musel ujsť z Krakova, celý jeho majetok nechal kráľ skonfiškovať a s jeho súhlasom, či na jeho podnet, ešte aj Długoszov dom do základov vyrabovali. Celý rok sa musel Długosz ukrývať, a to ešte v rodine, z ktorej pochádzal nedávno najvýznamnejší poľský husita, v rodine magnátskych pánov z Melsztyna. Až zákrokom pápežského legáta sa urovnala vojna o krakovský biskupský stolec a až po zmierlivých konaniach dostal Długosz kráľovskú amnestiu a mohol sa vrátiť do Krakova i na svoje majetky a benefícia. Obdobie kráľovskej nemilosti našťastie dlho netrvalo. Jasne však ukázalo, že v otázkach cirkvi a cirkevnej politiky Długosz zastával dôsledne konzervatívne stanovisko, z ktorého nebol ochotný ustúpiť ani tej najvyššej moci v štáte. Súčasne konflikt ukázal tolerantnosť a zmierlivosť Długoszovej povahy, lebo len čo roku 1467 potreboval panovník vyslať diplomatickú misiu na rokovania do Čiech,²⁵ Długosz do nej disciplinovane nastúpil. Je

²⁵ Rokovalo sa o podmienkach prímeria medzi poľským kráľom Kazimírom a českým kráľom Jurajom z Poděbrad. O rokovaní podáva správu sám Długosz (Joannes DŁUGOSS: *Historia Polonicae*, s. 300); k poľsko-českým vzťahom v Długoszovom diele porovnaj tiež: Jaromír MIKULKA: *Annales Jana Długosza a Czechy* (ďalej Jaromír MIKULKA: *Annales J. Długosza*). In: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, roč. 8, 1963, s. 19 – 39; TENŽE: Jan Długosz. In: *Slovanský přehled*, roč. 66, 1980, č. 1, s. 71 – 76.

známe, že v zložitej náboženskej a politickej situácii, ktorá jestvovala v krajine za vlády Juraja Podebradského, poľské posolstvo nemohlo mať veľký úspech. A nebol úspešný ani Długosz.²⁶ Panovník ho teda vynechal z ďalších rokovaní. Urobil mu však prekvapujúci návrh, ktorý znamenal zásadný obrat v jeho živote. Navrhol mu, aby sa stal vychovávateľom jeho synov.²⁷ Zdá sa, že pravdu majú tí historici, ktorí v tomto kroku vidia múdru radu kráľovej manželky Alžbety, vychovanej na viedenskom habsburskom dvore, v duchu ideí humanistu Eneáša Silvia Piccolominiho. Keď Alžbeta preberala galériu krakovských univerzitných scholastikov, nenašla medzi nimi žiadneho muža, ktorý by v novom humanistickom duchu pripravoval jej deti pre nastupujúci svet, o ktorom aj priemerný politik vedel, že čoskoro prejde veľkými zmenami. Našli preto Długosza, muža už nie najmladšieho (mal 52 rokov), dobrého znalca latinčiny, skúseného historika, ktorý mal voľakedy dosť blízko k bývalému cisárskemu sekretárovi E. Sylviovi Piccolominimu. Kráľovná Alžbeta súčasne videla, že jej muž Kazimír môže byť panovníkom v ktorejkoľvek krajine, pretože k žiadnej hlboko neprilipol, ba ani k rodnej Litve. Necítil sa však byť ani Poliakom. Kráľovskí manželia hľadali preto pre svojich synov takého vychovávateľa, ktorý by do nich všteplil aj potrebného ducha patriotizmu. Navyše, deti nemohli putovať s neustále až príliš mobilným vladárskym dvorom a potrebovali pohodu i čas na svoje vzdelávanie.

Kráľovský návrh na vychovávateľa – vzhľadom na celú politickú milosť Długosza, najmä však na nedávne tvrdé nezhody – bol viac ako odvážny, no ešte odvážnejšie bolo prijatie novej funkcie Długoszom.²⁸ Kráľ potreboval muža „vedy a charakteru“.²⁹ Takého našiel, získal jeho ochotu, ale príliš za ňu nezaplatil. Długosz si v novej funkcii *directora magistra* nevyslúžil žiadnu vyššiu cirkevnú hodnosť, ktorá by mu priniesla peniaze. Trinásť rokov verne slúžil vo svojom zaradení a len krátko pred smrťou mu panovník ponúkol uprázdnené Lvovské biskupstvo, čo však už pápež nemal kedy potvrdiť a ustanoviť. Pritom ani v týchto rokoch Długosz nezostal bokom od práce diplomata a politika, a to v mnohých ďalších českých rokovaniach,³⁰ ako aj

²⁶ Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 204 – 207.

²⁷ Stalo sa tak v októbri roku 1467, a to pred odchodom kráľa do Litvy (Joannes DŁUGOSS: *Historia Polonicae*, 5, s. 488).

²⁸ Długosz dostal na výchovu štyroch starších chlapcov a troch mal na starosti aj po roku 1471, keď Vladislav prijal českú kráľovskú korunu a presťahoval sa do Prahy. Popritom Długosz ustavične pracoval na svojom historickom diele a naďalej sa venoval aj diplomatickému poslaniu.

²⁹ Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 205. Táto charakteristika je pre Długoszovu osobnosť veľmi výstižná.

³⁰ Jaromír MIKULKA: *Annales J. Długosza*, passim.

v početných uhorských rokovaníach, pravda, už s novým uhorským panovníkom Matejom Korvínom.³¹ V namáhavej práci mu zdravia nepribúdalo, skôr naopak. V Prahe roku 1471 tak ochorel, že sa pochybovalo, či vôbec prežije. Cesta na Slovensko v roku 1478 zas veľmi podlomila jeho zdravie, že celý rok polihoval a chorľavel, ako o tom sám hovorí.³² Pritom v celom tomto poslednom a nie príliš pokojnom období svojho života, takmer až do posledných dní, stále a usilovne pracoval na svojom historickom diele. Aj sám to cítil, keď na konci svojho diela napísal: „*Mám také silné tušenie, že nitka môjho života sa už skoro dosnuje.*“³³ Stalo sa tak 19. mája 1480.

Každý, kto sa bližšie zaujíma o problém historickej stredovekej produkcie, vie, že za posledných päťdesiat rokov v tejto oblasti nastali veľmi vážne metodologické a teoretické premeny. Ináč, a azda i presnejšie povedané, rozsypali sa takmer všetky kritériá, ktoré na túto historickú produkciu vypracovala historiografia 19. storočia. Stará metodika si kladla za svoj najdôležitejší cieľ „vypočúvaním najrozmanitejších svedkov“ dopátrať sa objektívnej či objektivizovanej historickej pravdy, zaručene overených historických správ o daných udalostiach. Výsledok sa dosahoval konfrontáciou jednotlivých prameňov či jednotlivých autorov, k čomu historická veda vypracovala celý systém „kritiky prameňov“. Historické dielo, ktoré vchádzalo do takto pripravenej „kuchyne kritiky“, bolo už a priori chápané len ako súbor údajov o minulosti, údajov síce nie dosť spoľahlivých, často prekrútených a zdeformovaných, ale predsa len údajov vierohodných a objektívnych. Z kuchyne kritiky potom vychádzalo pomerne úplné a dokonalé zhrnutie vonkajšej i vnútornej kritiky jednotlivých diel a spisov, ale tým sa vlastne aj vyčerpávalo všetko, čím bola táto metodika a historická škola schopná prispieť k pochopeniu a zhodnoteniu stredovekej historiografie. Takto stredoveké dejepisectvo zostávalo merané dejepisectvom 19. storočia, čím obraz o ňom, ako aj hodnotenie nabralo celkom logicky prvky ahistorizmu. Vznikol tak obraz

³¹ Matej Korvín, ako je známe, ujal sa vlády roku 1458. Na prvé rokovanie s Matejom u nás Długosz odišiel 8. septembra 1469 do Podolínce, Matej však na rokovanie neprišiel. (Joannes DLUGOSS: *Historia Polonicae*. 5, s. 530). Roku 1478 bol na Vyšehrade pri Ostrihome a predtým na neuskutočnenom rokovaní s Matejom v Nowom Sączu. (Agnieszka PERZANOWSKA: *Wiadomości*, s. 354, 359.) Pritom Długoszove osudy sa sledovali aj v spišských zálohovaných mestách. Tak napríklad Przeclaw z Demoszyc, ktorý bol starostom v Lubovni, Podolínci a pripojených 13 spišských mestách, napísal rektorom pri všetkých kostoloch v uvedených mestách správu o tom, že Vladislav bol zvolený za českého kráľa a že svojmu vychovávateľovi navrhol, aby sa stal arcibiskupom a pražským prímasom, čo však vraj Długosz odmietol.

³² Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 207 – 208.

³³ *Tamže*, s. 208. Týmto textom vlastne zakončil aj svoje dielo, vycítiac predtuchu smrti.

o stredovekých dejepiscích ako o vedcoch, ktorí si síce kládli také isté ciele ako historiografia súčasnosti, no zákonite ich nemohli plniť a splniť, lebo boli historicky málo vzdelaní, málo vybavení nástrojmi kritickej vedy, aby boli schopní postihnúť a konštruovať obraz historickej pravdy.³⁴

Ku koncu 19. storočia takto prepracovaná metodika prístupu k stredovekému dejepisectvu dostávala pomaly, ale isto, trhliny. Najprv narušili doterajší pohľad výsledky, ktoré porovnávali stredoveké dejepisectvo s humanistickým. Hľadanie predchodcov renesancie v stredovekých autoroch podrobnejšie nastolilo otázku formálnej stránky a vyjadrovacích prostriedkov v stredovekom dejepisectve a ukázalo svet „schematizmu“, ktorému toto dejepisectvo podliehalo a podľahlo, svet zakorenených tradičných vyjadrovacích foriem, ktoré ho robili pre moderného historika nezrozumiteľným a ťažko interpretovateľným. Novú trhlinu predznamenal aj pokus objavovať *politický augustianizmus* v stredovekej historiografii.³⁵ To viedlo k skúmaniu stredovekého politického myslenia a vyvolalo záujem o stredovekú filozofiu dejín, čo sa naplno prejavilo len vo veľmi úzkom kruhu európskych historikov zaoberajúcich sa stredovekou historiografiou.

Súčasný metodologický prístup k odkazu stredovekého dejepisectva poznačili vlastné pracovné postupy klasickej filológie a ich meradlá na historické stredoveké dielo. Dosiahnuté výsledky ohlásené a predložené vedeckej verejnosti dosiahli všeobecnú známosť v práci E. R. Curtia.³⁶

Z tohto prístupu k stredovekému historickému dielu vyplynulo poznanie, že stredoveké dielo je predovšetkým literatúrou presne tak, ako bolo literatúrou i historické dielo antiky. Stredovekí historici sú predovšetkým literáti, píšú pre svojich súčasníkov a nie na pamäť budúcim, či pre poučenie historikov neskorších generácií. Ich jediný základný „vedecký“ cieľ sa neodráža v úsilí dať odpoveď na otázku, „ako to vlastne bolo?“, alebo „ako sa to stalo?“. Stredovekí historici sú v prvom rade spisovatelia, ktorí svojím dielom reagujú na aktuálne politické, sociálne, ideologické i literárne dianie obdobia, v ktorom žijú, a to všetko stvárnajú do takej podoby, aby boli zrozumiteľní pre svojich súčasníkov. Boli to ľudia, ktorí programovo formovali historické vedomie obdobia, zobrazovali svoje spoločenské a sociálne

³⁴ Jaroslav KUDRNA: *Kapitoly z dějin historiografie a filosofie dějin*. Brno : SPN, 1977, s. 39 – 41.

³⁵ Ernst BERNHEIM: *Mittelalterliche Zeitschauungen in ihren Einfluss auf Politik und geschichtsschreibung*. 1. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1918, 233 s.

³⁶ Ernst Robert CURTIUS: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. 2. Bern : Franke, 1954, 601 s.

postoje, reagovali na historické dianie obdobia a svojho okolia.³⁷ Pritom je pochopiteľné, že na tieto situácie nemohli reagovať bezprostredne. Historikú matériu boli nútení vtesnať do latinských pojmov, a tak vlastne používať terminológiu, ktorá bola vypracovaná pre iné historické obdobie, pre inú situáciu. Takto používanie tradičnej latinčiny viedlo k opakovaniu celých štylistických zvrátov a výrazov, ustálených frazeologických spojení, ktoré autor preberal od autora. V praktických postupoch sa ukázalo, že je možné dokázať ideologický dosah týchto spoločných jazykových zvrátov a výrazov (*topoi*), ktoré tvoria organickú súčasť každého diela. Sú všeobecným majetkom často prevzatým až z antiky. Bývali dobre zrozumiteľné dobovým používateľom a adresátom historikového diela. Pre súčasného čitateľa sú o to viac zakryté a nezrozumiteľné.

Súčasný moderný prístup k stredovekej historiografii, ktorý som tu hoci aj krátko a len v hlavných črtách pripomenul,³⁸ má svoje racionálne jadro, ktoré je v plnej zhode s modernou metodológiou prístupu k historiografii vôbec. V prvom rade trváme na stanovisku, že dejiny historiografie nemožno odtrhávať od spoločenskej základne a nadstavby, lebo sú jej organickou súčasťou. Aj stredoveká historiografia má svoj presne špecifikovateľný vzťah k ostatným oblastiam vtedajšej ideológie – je praktickou súčasťou dobového spoločenského a teoretického myslenia s jeho plnou triednou či stavovskou podmienenosťou. Stredoveká historiografia v takomto chápaní je teda sama osebe historickým faktom a nielen správou o historických faktoch samotných. Dejepisectvo má svoj nezastupiteľný podiel na formovaní triedno-politického vedomia súčasnej spoločnosti aj napriek tomu, že stredovek dlho nechcel pochopiť a uznať históriu za samobytnú disciplínu. Stredoveká historiografia ako literárny útvar je formovateľom kultúry danej spoločnosti a daného obdobia, pričom jej univerzalistický jazykový charakter nemusí byť vždy len prekážkou jej „národnosti“. Ukazuje sa, že stredovekí dejepisci nielen používali „svetovú“ latinčinu na vyjadrenie svojich zámerov a myšlienok, ale i, naopak, používali národné jazykové pojmy a prekladali ich do univerzalistickej latinčiny, aby splnili požiadavky spoločenskej dobovej konvencie.

³⁷ Literatúra k predmetu je rozsiahla; z domácej produkcie okrem Kudrnovej práce porovnajte tiež: Dušan TREŠTÍK: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 17 – 33; František HEJL: *Kapitoly z dějin polské historiografie*. 1. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1982, 83 s., porovnaj úvodnú stať.

³⁸ Jaroslav KUDRNA: *Ke kritice v současné německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 102 – 125; Matúš KUČERA: F. V. Sasínek – Founder of Modern Slovak Historiography. In: *Studia Historica Slovaca*, roč. 13, 1984, s. 201 – 217.

Niekoľko teoretických zovšeobecnení vo svojom príspevku som predložil preto, aby jasnejšie vynikli kritériá, s ktorými pristupujeme k veľkému dielu historika Jána Długosza. Bokom pritom, samozrejme, nechávame menšie diela, ktoré vznikli najmä z heraldických a genealogických záujmov autora,³⁹ ale aj životopisy⁴⁰ a pokusy o geograficko-hospodárske dielo.⁴¹

Pôjde nám teda najmä o rozsiahle dielo *Annales Poloniae*, v ktorom v dvadsiatich knihách zachytil Ján Długosz dejiny Poľska od najstarších čias do roku 1480 a na rozdiel od mnohých podobných projektov ich aj riadne dokončil, „dopísal“. Je to dielo, ktoré Długosza zapísalo ako otca poľského dejepisectva. Na diele pracoval celých 25 rokov a boli to roky usilovnej práce, lebo pramenný materiál, ktorý mal autorovi slúžiť na zvládnutie bádateľského zámeru, je obdivuhodne rozsiahly i obsiahly: letopisy, kalendáre, kroniky, listy a listiny, ústna tradícia a, samozrejme, i vlastné prežitie, súčasné spravodajstvo. Aj v teritoriálnom zábere ide o široký komplex, lebo okrem vlastných poľských prameňov použil križiacke a iné nemecké, české, uhorské pramene a ako starec sa ešte učil aj cirkevnú slovančinu, aby mohol použiť rozsiahle ruské pramene, zvlášť Nestorovu kroniku. Pritom v Poľsku dovtedy nebolo vzorovej práce, ktorá by sa mu mohla stať východiskom či odrazovým materiálom, ktorý by bolo len treba rozhojňovať či spresňovať. To všetko bolo možné pozhrňať a preštudovať preto, že Długosz bol človek nesmierne pracovitý, disciplinovaný, cieľavedomý – tak ako sme ho v niektorých životných praktických situáciách už videli a spoznali.

Svojou stavbou a vnútornou štruktúrou je Długoszovo dielo poplatné stredovekej analitickej tvorbe. Autor sleduje v chronologickom slede deje

³⁹ Tu treba spomenúť najmä dielo: *Jana Długosza Banderia Prutenorum*. Ed.: Karol GÓRSKI. Warszawa: PWN, 1958. 338 s.; ako aj jeho nemecké vydanie: *Die „Banderia Prutenorum“ des Jan Długosz: eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410: Untersuchungen zu Aufbau, Entstehung und Quellenwert der Handschrift*. Ed.: Sven EKDAHL. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1976, 315 s. K tomu: Karol GÓRSKI: Litewskie powiązania „Banderia Prutenorum“ Jana Długosza. Na marginesie książki Svena Ekdahla. In: *Długossiana*. (Ed.: Stanisław GAWĘDA), s. 168 – 180. Druhým dielom tohto typu je: *Insignia seu clenodia Regni Poloniae*. Ed.: Zygmunt CELICHOWSKI. Poznań: Biblioteka Kórnicka, 1888, 28 s. O diele: Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 211.

⁴⁰ *Tamže*, s. 212 – 213.

⁴¹ Porovnaj najmä jeho Chorografiu zaradenú na úvod prvej knihy. Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 87 – 162, ale aj *Liber beneficiorum (Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis: Ecclesia cathedralis cracoviensis. Ecclesiae collegiatarum*. 1 – 3. Ed.: Alexander PRZEZDZIECKI. Cracoviae: Ex typographia Kirchmajeriana, 1863 – 1864) alebo katalógy biskupov. (Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 213 – 214.)

a udalosti bez väčšej obsahovej či literárnej konštrukcie.⁴² Pritom stále pracuje na celom diele takým spôsobom, že získava nové a nové výpisky z prameňov, ktoré potom priraduje k jednotlivým rokom a udalostiam. Nedávna práca na Długoszovom autografe ukázala, že jeho historické dielo prešlo až troma redakciami a každá ho rozhojňovala a zlepšovala.⁴³ Na napísanie dejín Poľska nabádal Długosza jeho dlhoročný protektor Zbigniew Oleśnicki. Po kardinálovej smrti sa Długosz rozhodol vyplniť túžbu nebohého. Dodatočne si ale uvedomoval, že mu nejde o splnenie cieľa, ktorý mu predstrel Oleśnicki – napísať dejiny poľskej „vlasti“, ale k historiografickému programu má i svoje vlastné pohnútky. Jednou z nich bola profesionálna potreba zapísať všeličo z osudov Poľska, na čo sám prišiel a čo by malo zostať napísané, aby sa to v budúcnosti nestratilo. Najmä si myslel, že takéto historické dielo môže „poslúžiť kráľom, kniežatám i iným bohatierskym mužom ako príklad, aj ako zrkadlo, ktoré by ich podnecovalo, i zapalovalo pre slávne činy, skutky.“

Už z týchto programových vyhlásení sa dá v mnohom vyčítať ideový projekt diela: autor síce myslí, že pátra po historickej pravde, že dielo píše bez „zlosti a nenávisti“ voči komukoľvek, že nikomu slávu neupiera ani nepridáva, no pritom skutočne píše tendenčné dielo, ktoré je obrazom politických snažení Oleśnického, spod vplyvu ktorého sa Długosz prakticky nikdy nedostal; jeho dielo je obrazom pomerov, myslenia i konania na panovníckom dvore, ktorý sa v tom čase usiluje získať späť všetky tie územia, ktoré voľakedy patrili Piastovcom. Odtiaľ potom ten silný patriotizmus, ba až stredoveký nacionalizmus. Kritické komentáre a rozborý jeho diela už dávno ukázali, že Długosz aj napriek historickej poctivosti a proklamovanej objektivite narábala s prameňmi až príliš svojvoľne, vyberal z nich len to, čo sa mu hodilo, a ak bolo nevyhnutné, nebol v rozpakoch niečo rozšíriť, či zamlčať.⁴⁴ Každý historik si musí oprávnenne položiť otázku: odkiaľ táto vnútorná tvorivá „sloboda“? Ak by sme dobre nechápali obdobie, ideové zretele, prostredie, ale najmä svetonázorový svet autora, sotva by sme našli správnu odpoveď a mohli by sme autorovi krivdiť, podozrievajúc ho z neúprimnosti. Najmä onen „vnútorný svet“ dával Długoszovi oprávnenie rozhodovať, hodnotiť, posudzovať, zatracovať, chváliť či haníť.

⁴² O rozpornosti techniky historickej práce u Długosza porovnaj dôkladnú stať u Gerarda LABUDU: *Zaginiona kronika*, s. 9 – 19.

⁴³ Wanda SEMKOWICZ-ZAREMBINA: *Powstanie i dzieje autografu Annalium Jana Długosza*. Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952, 86 s.; porovnaj tiež autorkin úvod k 1. zväzku *Rocznikow czyli Kroniki*, s. 9.

⁴⁴ Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 72.

Vnútorný svetonázorový Długoszov svet nie je nijako komplikovaný, zložitý. V jeho pozadí ako pevný stĺp stojí teologický názor, prakticky oná augustinovská schéma – boj božského štátu so svetským. Długosz je hlboko, stredoveko „zbožný“ človek, ktorý nikde nezapochyboval, na ktorej strane v tomto zápase cirkvi a svetskej moci má stáť. Počas všetkých udalostí v súčasnosti i v minulosti stojí iracionálny činiteľ, jeho Boh, ktorý vládne tak jednotlivcom, ako aj spoločnostvám. Dobrých odmeňuje, zlých trestá. Z tohto pohľadu je pertraktovaná aj historická otázka „pravdivosti“, ktorá pevne stojí na kresťanstve. Tí, ktorí sa mu spreneveria alebo ho nechcú vyznávať, nemôžu mať „pravdu“, oprávnenie pre svoje konanie. Długosz je voči takýmto nekompromisný, odmietavý, rovnako voči každému, kto sa pokúša nadradiť panovnícku moc nad moc cirkevnú, kto by sa akýmkoľvek spôsobom usiloval narušiť túto jej supremáciu. Tu zostáva vzorným žiakom Oleśnického. Preto tiež príliš nerozumie procesu utvárania sa nových, v mnohom už národných centralistických štátov, v ktorých sa otázka vzťahu cirkevnej a svetskej moci znova stávala aktuálnou.

Z nekomplikovaného stredovekého svetonázoru sa odvodzuje aj statické chápanie dejín. Długosz nedokáže kategóriu času prepojiť so spoločenskými premenami. Pre neho je ideálom feudálne spoločenské zriadenie (v ktorom on má svoje dobré a nekomplikované postavenie) a toto zriadenie jeho čas prenáša naspäť aj do minulosti.⁴⁵ Pritom sa však netrápi, keď potrebuje opísať niektorú stredovekú bitku, aby si jej priebeh nevypožičal od Tita Livia a to, samozrejme, najmä preto, aby zvýšil jej dramatickú účinnosť a presvedčivosť. Chápanie času ako historickej kategórie je ešte stále stredoveké, ovplyvnené *bibliizmom*. Začiatok a koniec dejín patrili do sfér odcudzených ľudskému životu.

Už sme spomenuli Długoszov patriotizmus, vlastenectvo ako druhú významnú ideovú a svetonázorovú črtu jeho diela. Nejde tu len o stredovekú nechuť, rezervovanosť či nenávisť voči cudzincom. Ide o programovú, ba naprogramovanú deklaráciu ku všetkému, čo je poľské, čo patrí do Poľska, čo vzišlo z poľského spoločenstva. Je nepochybné, že Długoszovo vlastenectvo nie je učenie, získané zo štúdia histórie. Vzniklo v rodnom dome, formovalo sa v napätom vzťahu ku križiakom. Pritom je prekvapujúce, že nechuť či antipatie, ktoré Długosz voči iným etnikám vyslovuje, nemajú takú hierarchiu, ktorá by zodpovedala formovaniu jeho vlastenectva. Nemci

⁴⁵ Stanisław GAWĘDA: *Ocena niektórych problemów historii ojczystej w „Rocznikach” Jana Długosza* (ďalej Stanisław GAWĘDA: *Ocena niektórych problemów*). In: *Długossiana*. (Ed.: Stanisław GAWĘDA), s. 181 – 204.

patria medzi posledných, proti ktorým je zaostrené jeho pero. Aj v tejto oblasti zdroje jeho netolerantnosti formujú ideové princípy kresťanstva. Najviac výhrad má proti Čechom, lebo sú husiti a usilujú sa o oslabenie a rozbitie cirkvi.⁴⁶ Je proti zblíženiu s Čechmi, lebo sa bojí, že heréza sa preniesie i do Poľska.⁴⁷ Netají sa svojím odporom proti schizmatickým Rusínom. Najpriaznivejší postoj však prechováva voči Uhorsku. Okrem dávnej tradície vzájomného priateľstva, je to vysvetliteľné najmä tým, že Uhorsko bojuje proti pohanským Turkom, čo Długosza nesmierne zaujíma a čím žije. Nie je preto nijako náhodné, že vo svojich *Análoch* má informované správy o všetkom, čo sa deje vo vojne Huňadyho a svätého Jána Kapistrána proti Turkom. Najmä vynikajúci opis bitky pri Belehrade, ktorý nikde inde v uhorskej historiografii nejestvuje.⁴⁸

Długoszovo poľské vlastenectvo, čo ako je veľké a vrúcne, nie je bezmedzné. Uvedomuje si to už pri otázke, keď sa zamýšľala nad tým, ako bude prijaté jeho historické dielo. Už tu, v dedikačnom liste Olešnickému vyslovuje obavy, lebo „*Poliaci sú náklonnejší na závisť a obováranie ako na čobokolvek iné*“.⁴⁹ Kritické poznámky adresuje aj svojim triednym bratom, poľskej šľachte. Karhá ju za surové mravy a neprístojné novoty. Mešťanstvo si príliš nevšíma a len málo ho zaujalo i vlastné prostredie Krakova, kde prežil celý svoj život.⁵⁰ Vzťah k poddanskej triede je motivovaný starými právami, t. j. feudálnym zriadením a niet tu ešte toho pohrdavého vysmievania sa zo sedliakov, ktoré nastúpilo v Poľsku v neskoršom období. V duchu kresťanskej spravodlivosti je dokonca ochotný ujať sa poddaných, ak ich šľachta

nespravodlivo zdiera a utláča.⁵¹ Vlastná spoločnosť – Poľsko a Poliaci je mu mierou vzťahu k okolitým krajinám a národom.

Po tomto širšom vstupe sa teraz pokúsime aspoň v základných kontúrach zistiť, aký je Długoszov vzťah k južnému bezprostrednému susedovi, k Slovensku a Slovákovi. Pre objasňovanie proklamovaných problémov niet v slovenskej historiografii žiadnych vedeckých predprác. Len jeden jediný autor na slovenskej historickej pôde si doteraz programovšie všimol dielo Jána Długosza. Bol to ruský emigrant Eugen Jemeljanovič Perfeckij. Napísal dve veľké práce, *Historia Polonica Jána Długosza a nemecké letopisectvo*,⁵² a staršiu prácu, ktorú Perfeckij napísal ešte v Prahe, *Historia Polonica Jana Długosze a ruské letopisectví*.⁵³ K objasneniu uhorských prameňov, ktoré Długosz vo svojom diele použil, sa už Perfeckij nedostal a vlastne ani nevedno, či na podobnom probléme pracoval. A tak Perfeckij a jeho dielo, napriek jeho záslužnosti, je len akýmsi predbežcom k pochopeniu historickej Długoszovej dielne.

No k Jánovi Długoszovi, ktorý poskytol toľko miesta vo svojom diele uhorským historickým reáliám, sa macošsky zachovala aj staršia maďarská historiografia. Plne o nej platí to, čo som už uviedol na margo slovenského dejepisectva: niet tu žiadnej väčšej programovej práce venovanej Długoszovmu dielu, oceneniu jeho historického pohľadu na vzťahy k uhorským dejinám. Najobsiahlejšia je práca maďarského historika B. Bottlóa, rodáka z Hlohovca, ktorý skúmal *Annales* ako prameň k uhorským dejinám, ale len v rokoch 1385 – 1418.⁵⁴ Okrem nej je už len práca po anglicky píšuceho historika, zaoberajúceho sa uhorskými dejinami, C. A. Macartineyho, ktorý sa v neveľkej štúdii zaoberal využívaním *Budínskej kroniky* v Długoszovom diele.⁵⁵ Iných programových prác ani v starej veľkej maďarskej historiografii niet.⁵⁶

⁴⁶ V zápale proti husitstvu i samotnému Husovi je ochotný i zamlčovať historické fakty. Tak napríklad zamlčal víťazstvo husitských vojsk nad križiakmi pri Tachove (1427) a nespomenul tu ani Prokopa Holého, ktorý križiakov porazil. S radosťou však pripomenul, ako poznanský biskup Ondrej upálil na hranici päť husitských kňazov. Aj výrok v Kostnici, ktorým bol Ján Hus vydaný na hranicu, považuje za správny. (Joannes DLUGOSS: *Historia Polonicae*. 4, s. 177; 562 – 565.) Porovnaj tiež: Jaromír MIKULA: *Annales J. Długosza*, s. 35 n.

⁴⁷ Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 238.

⁴⁸ Joannes DLUGOSS: *Historia Polonicae*. 5, s. 224 n.

⁴⁹ Jan DLUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 68. Długosz aj hľadá príčinu tejto vlastnosti Poliakov a kladie si otázku: či je to dedičstvo po predkoch, či polozenie a nedobrá klíma, či tajomná sila hviezd, či úsilie vyrovnáť sa iným? Samozrejme, odpoveď nenachádza a iba potvrdzuje, že závisť je najcharakteristickejšim znakom jeho rodákov.

⁵⁰ Krystyna PIERADZKA: *Zwiazki Długosza z Krakowem*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1975, 148 s.; TÁŽE: Jan Długosz a Uniwersytet Jagielloński. In: *Małopolskie studia historyczne*, roč. 6, 1964, s. 3 – 4, 43 n.)

⁵¹ Stanisław GAWĘDA: *Ocena niektórych problemów*, s. 198 n.

⁵² Práca vyšla ako 28. zväzok Spisov filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave roku 1940, 215 s.

⁵³ Vyšlo v sérii: *Práce slovanského ústavu v Prahe*, zv. 7, 1932, 120 s.

⁵⁴ Béla BOTTLO: *Długosz János Historia Polonicaja mint magyar történeti forrás (1385 – 1418)*. Budapest : Sárkány, 1932, 26 s.

⁵⁵ Carlile Aylmer MACARTINEY: Długosz et la Chronicon Budense. In: *Revue d'histoire comparée*, roč. 24, č. 3 – 4, 1946, s. 301 – 318; v práci ukazuje, že Długosz sa neopieral len o *Budínsku kroniku*, ako sa mnohí domnievali, ale o množstvo ďalších dobových prameňov.

⁵⁶ Ako prvý v slovenskej historiografii význam Długoszovho diela pochopil Karol Wágner, ktorý už roku 1774 publikoval tie časti z jeho *Análov*, ktoré sa dotýkali dejín Spiša v 15. storočí. Porovnaj: Carolus WAGNER (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani*. 2. Viennae : Trattner, 1774, s. 84 – 104 (*Fragmenta Scepusiana seculi XV. ex Joannis Dlugossi Historia Polonica excerpta*).

Keď teda dnes pristupujeme k historickému dielu Jána Długosza z pozícií slovenského historika, niet síce žiadnych precedensov historických prác, ktoré by nám pomáhali, no súčasne niet ani žiadnych historických kánonov a tvrdení, ktoré by zväzovali ruky, ovplyvňovali postoje a hodnotenia. Každý, kto z našej strany pristúpi k preštudovaniu veľkého historického diela Jána Długosza, má pred sebou rozsiahle a čisté pole pre prácu. Pomocníkom mu je a bude veľká a všestranná produkcia poľskej historickej vedy, ktorá s pevným programom a neúnavnou usilovnosťou sprístupňuje dielo svojho rodáka širokej európskej vedeckej, ale aj čitateľskej verejnosti.⁵⁷

Ján Długosz, ako sme videli už pri jeho životopise, dobre poznal Slovensko z autopsie. Prechádzal ním, keď sa uberal do Ríma po kardinálsky klobúk svojho patróna Zbiegniewa Oleśnického, rokoval tu s Jánom Jiskrom z Brandýsa, hlavným hajtmanom a vojensko-politickým činiteľom na Slovensku, zastavil sa i druhý raz uňho na návšteve a bol nesmierne dojatý prijatím, pohostinstvom i vojenským sprievodom, ktorý mu Jiskra na cestu poskytol. Prechádzal východným Slovenskom, keď šiel z Budína i keď sa vracal zo Svätej zeme a nakoniec bol tým mužom, ktorý riešil poľsko-slovenské otázky na Spiši, pripravoval kráľovské rokovania, navštevoval spišské mestá. Príležitostí spoznať krajinu a jej ľud mal teda náš historik viac ako dosť. Svedomitému Długoszovi však celá táto autopsia o Slovensku zrejme bola pri jeho historickom diele viac na príťaž ako na osoh. Nenašiel totiž pre ňu primerané vysvetlenie v prameňoch, a tak aj jeho literárne zobrazenie Slovenska a Slovákov je trochu rozporné.

Tak predovšetkým južného suseda Poľska chápe len a len ako historicko-politický celok, v jeho časoch už tradične nazývaný Uhorsko, Węgry. Obyvateľstvo tejto krajiny je „*naród węgierski, który jest również słowiański*“.⁵⁸ Pre konštatovanie o slovenskom charaktere Uhorska neslúži Długoszovi iba vlastné poznanie, ale zrejme aj tento poznatok je len z vyčítaných prameňov. Môže sa tu oprieť o *Veľkopoľskú kroniku*,⁵⁹ ale rovnako dobre i o Helmolovu *Slovanskú kroniku*, či *Kroniku Adama z Brém*, ktorí upozorňujú, že obyvateľstvo Uhorska nemožno vylúčiť z okruhu Slovanov, lebo sa nelíši

„*ani výzorom, ani jazykom od ostatných Slovanov*“.⁶⁰ Za slovanské obyvateľstvo Uhorska Długosz považuje Chorvátov, Srbov, Slovincov a Korutánco, čím vlastne postihuje reálny obraz svojich čias o mnohonárodnostnom uhorskom štáte, pravda, len v jeho najhrubšej podobe. Tomuto poznaniu však nikde, ani na jednom mieste vo svojom historickom diele, nedáva jednoznačnú podobu, jednotnú – presne sémanticky vyhranenú kresbu. Pritom etnogenézu Slovanov, ako aj etnogenézu i názvoslovie historicky známych slovanských národov, si Długosz vytýčil vo svojom diele ako vedecký problém. To mu slúži ku cti. Odpoveď však nedokázal nájsť. Sťažuje si pritom na autorov, medziiným i na samotného Galla Anonyma, ktorý mu v tejto otázke nevie dať odpoveď, ba aj iní autori prinášajú správy zmätené a nepoužiteľné. Nevedno, prečo si Długosz sťažuje menovite na *Kroniku tzv. Galla Anonyma*. Azda preto, že prinášala nesmierne veľa relácií, ktoré ho zaujali, alebo azda i preto, že Długosz cítil to, k čomu dospela veľká časť súčasného poľského bádania, že autorom *Kroniky tzv. Galla Anonyma* nebol nijaký románsky mních či iný človek z ďalekého Francúzska, ale benediktín, ktorý vyrastal v niektorom z uhorských kláštorov, ktorý bol navyše pôvodom Slovan a azda iba dôkladnejšieho vzdelania sa mu dostalo vo Francúzsku.⁶¹ Navyše Długosz, ako každý človek stredoveku, len veľmi ťažko mohol prekročiť hranice dobového chápania sveta. Tu bol v jeho časoch určujúcim prvkom teritoriálno-politický útvar – a pochopiteľne Slovensko takým nebolo.⁶² Preto bolo pre cudzinca ťažké pochopiť iné prvky, ktoré formovali územný a etnický pojem Slovenska.

O pôvodnom slovanskom charaktere Uhorska však nepochybuje, a tak aj pri zodpovedaní problému etnogenézy Slovanov – pokojne prijíma historickú tradíciu zapísanú ruským Nestorom, že kolíska všetkých Slovanov je v Panónii, odkiaľ sa jednotlivé slovanské kmene rozišli do svojej vlasti. Na tomto mieste iste nie je nevhodné pripomenúť, že k takémuto či podobnému výkladu etnogenézy Slovanov z filologického hľadiska sa znova

⁵⁷ * Poľská veda nateraz pripravila do tlače, komentovala a vydala – Ioannes DŁUGOSSIUS: *Annales seu Cronice incliti Regni Polonia*, vol. 1 – 12. Ed.: Kolektív. Varsaviae 1964 – 2005 a poľský preklad Jan DŁUGOSZ: *Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego*, vol. 1 – 12. Ed. a trans.: Kolektív. Warszawa 1961 – 2005 (pozn. editora).

⁵⁸ Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 206; charakteristika je však prevzatá už z *Veľkopoľskej kroniky* (porovnaj: *tamže*, pozn. č. 1).

⁵⁹ Brygida KÜRBISÓWNA: *Studia nad Kroniką wielkopolską*. Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1952, s. 141.

⁶⁰ *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej *MMFH*). 1. Ed.: Dagmar BARTOŇKOVÁ et al. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1966, s. 254; *MMFH* 4. Ed.: Lubomír Emil HAVLÍK. Praha a Brno : SPN a Universita J. E. Purkyně, 1977, s. 401.

⁶¹ Jan DĄBROWSKI: *Dawne dziejopisarstwo*, s. 29 – 33.

⁶² * Slovensko ako osobitná časť Uhorského kráľovstva pod termínom *Windische lande* („slovanské kraje“), *Windenland* („Slovensko“) bolo známe už v prvej polovici 15. storočia kostnickému kronikárovi Ulrichovi von Richental. Pozri Daniela DVORÁKOVÁ : Ulrich Richental a Slovensko. In: *Ulrich Richental : Kostnická kronika*. Ed., trans. a koment.: Mária PAPSONOVÁ, František ŠMAHEL a Daniela DVORÁKOVÁ. Budmerice : Rak, 2009, s. 38 – 60 (pozn. editora).

prihlásila sovietska jazykoveda.⁶³ Pravda, opustenie tejto slovanskej panónskej pravlasti Długosz predsa len vysvetľuje „jednoduchšie“ ako učené teórie. Panónia dávala našim predkom všetko, na čo si „zmysleli“ a čo sa im „zažiadalo“. Na hriešnych Slovanov však dopustil Boh trest a vydal ich krajinu iným národom – Hunom a Turkom.⁶⁴ Kedy a za, akých okolností sa tak stalo, na to nevie ani sebe, ani svojim súčasníkom dať odpoveď.

Príčina je v tom, že Ján Długosz nepozná staršie redakcie uhorských kroník, najmä *Kroniku Anonymného notára P.* Neznámy notár kráľa Bela III. totiž ešte nevie zodpovedne vyložiť etnogenézu maďarského národa, a tak hoci nechtiac, predsa len ešte veľa zaznamenal o posledných rokoch Veľkej Moravy, o boji Maďarov s podunajskými Slovanmi pri obsadzovaní svojej novej „vlasti“ a opísal, aj keď skomolene, kus slovanskej tradície o Svätoplukovi.⁶⁵ Neskorší kronikári, najmä však právnický vzdelaný Šimon Kéza, ktorý sa na talianskych univerzitách dozvedel z európskych kroník o Hunoch, „vyrobil“ kontinuitu medzi Hunmi a Maďarmi, a tak na jednej strane síce poskytol ucelenú teóriu o etnogenéze maďarského národa v Podunajsku, súčasne však deformoval a zjavne falšoval historický obraz o podunajskom sídliskovom a historickom priestore. Jeho teóriu – koncepciu – už nasledujúci kronikári 14. – 15. storočia v zjednodušenej podobe preberali, zvyrazňovali najmä hanlivé poviedky o „bielom koňovi“ a Svätoplukovi,⁶⁶ čím históriu slavnosti uhorského obyvateľstva v Karpatom bazéne celkom skomplikovali. A tak aj Ján Długosz, ktorý dosť dobre poznal *Budínsku kroniku* a jej neskoršie kompilácie,⁶⁷ už nevedel a ani nemohol v týchto prácach nájsť odpoveď na panónsku etnogenézu Slovanov, ale ani odpoveď na pôvod uhorských Slovanov.

Zrejme na vrub tejto neinformovanosti, neschopnosti postihnúť a vysvetliť etnický obraz Uhorska nám Długosz už len predkladá svoje poznanie,

⁶³ Oleg Nikolajevič TRUBAČEV: Jazykoznanie i etnogeneza slavjan. Drevnije slavjane po dannym etimologii i onomastiki. In: *Voprosy jazykoznanija*, roč. 31, 1982, č. 4, s. 10 – 26; č. 5, s. 3 – 18).

⁶⁴ Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 95. Długosz pritom poukazuje, že žiadna krajina, okrem Indie, nedáva toľko bohatstva ako zem osídlená Slovanmi. Tie vraj produkujú mnoho zlata, striebra, soli, bronzu, železa, medi a iných materiálov – kovov, ktoré si vraj ľudia cenia nad ostatné. Tu sa už ukazuje Długoszovo myslenie vôbec nie stredoveké, pretože u stredovekých autorov mierou bohatstva bývali najmä potraviny a dobytok.

⁶⁵ Matúš KUČERA: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach, Słowacji : prace Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej*. Ed.: Roman HECK. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978, s. 23 – 46.

⁶⁶ *Tamže*, s. 37 n.

⁶⁷ Carlile Aylmer MACARTNEY: *Długosz et la Chronicon Budense*, s. 301 – 318.

že v Uhorsku žijú potomkovia Hunov – teda *Hungari* a spolu s nimi panónski Slovania – teda tí Slovania, ktorí neznášali osudy Lecha a Čecha a z Panónie neodišli, neopustili ju. Vidno to v mnohých častiach jeho diela: tak napríklad svätý Vojtech „na *Węgrech*“ hlása slovo božie Hunom a Slovanom, „*naweracając licznych Słowian i Hunów, trwających dotąd w bakwochwalstwie*“.⁶⁸ Prvý uhorský kráľ Štefan nie je „*król węgierski – alebo raczej, mówiąc właściwie, król pannonski*“.⁶⁹ Pritom pojem Panónia je Długoszovi nielen topograficky presne jasný, ale vie o Panónii ako o „*najstarszej i najpierwszej Słowian siedzibie, kolebce ich i żywicielce, która obecnie po przepędzeniu Słowian przez Longobardów, następnie zaś po ustąpieniu jej Hunom przewisko Hungarii uzyskała*“.⁷⁰

Napriek tomuto jasnému poznaniu, ktoré dokázal zrekonštruovať, nenašiel Ján Długosz pre slovenské obyvateľstvo Uhorska, rozkladajúce sa na širokom priestore od Dunaja cez Nitriansko až po Oravu a Spiš, žiadne presné či presnejšie označenie. Slovákov pod ich označením nepozná. Ani by sme to nevyčítali tomuto vzdelanému historikovi, keby tu hlboko nezaostával za ostatnou poľskou pospolitosťou, keby aspoň vo svojom kraji v tejto otázke stál bližšie než k oficiálnej terminológii, k životu. Jeho súčasníci, robotníci, majstri a správcovia v soľných baniach v Bochni a vo Wieliczke totiž odjakživa vedeli, že na druhej strane Karpát žijú Slováci, a vyrábali pre nich ľahšie balvany soli „*balwany słowackie – banci slavonici, sal sclavonicis*“, aby sa cez neschodné karpatské cesty toto poľské „zlato“ ľahšie dostávalo, do širokých a rozľahlých oblastí severného Slovenska.⁷¹ Aj na uvedenom prípade vidno, čo občas vystupuje v dejinách pregnantne, že knižná učenosť zaostáva za životom. Obchodné operácie a transakcie na slovensko-poľskej hranici, najímanie rozličných furmanov a povozníkov – to všetko prinútilo presne označovať Slovákov skôr, ako k tomu prišli učené intelektuály.

Nie príliš pregnantnú terminológiu etnického sveta starého Uhorska však Długosz plne nahradil ako vynikajúci znalec topografie nielen na slovensko-poľskom pomedzí, ale v celej slovanskej krajine. Stačí sa pozrieť na zápisy miest a dedín z územia Slovenska, aby sme pochopili, že Długosz nám podáva slavizované a slovenské jazykové podoby našich miest, akými sú Košice, Trnava, Nitra, Prešov, Bardejov, Spišská Stará Ves, Ľubovňa a mnoho iných názvov. Bratislavu uvádza v jej nemeckej podobe, ale žiadne mesto či mestečko nezaznamenal v maďarskej podobe (napríklad Bartfa, Eperjes

⁶⁸ Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 281.

⁶⁹ *Tamže*, s. 400.

⁷⁰ *Tamže*, 1, s. 94.

⁷¹ Matúš KUČERA: Poľsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia. In: *Slovenské štúdie. História*, roč. 7, 1965, s. 113 n.)

a pod.). Pritom ide o vážny jazykový materiál, lebo Długoszovo dielo, ako sme už spomenuli, sa zachovalo v autografe, navyše v prepise kopistov z jeho okruhu a dielne. Długosz sa nám takto javí ako dobrý znalec horopisu i vodopisu po obidvoch stranách Tatier a Spiša. Je to dôležitý poznatok, lebo práve Długosz je vlastne aj prvým programovým zemepiscom svojho rodného Poľska.⁷²

Keď sa preberáme v konkrétnom historickom materiáli, ktorý Ján Długosz nazhromaždil k dejinám poľsko-uhorských, respektíve poľsko-slovenských vzťahov, nezostáva nám nič iné, len sa s úctou pokloniť pred obrovskou a mravčou prácou, ktorú vynaložil na zvládnutie tejto témy. Nikto pred ním, ale ani dlho nikto po ňom, nezahromadil taký široký a obsiahly materiál. Ak sa naň pozrieme ako na celok, vidíme, že aj v mikropriereze, po roztriedení a selekcii, vždy stojí pred nami Długosz ako ideovo monolitný autor, ale aj ako pevný príslušník svojej triedy, svojho obdobia, muž veľmi blízko k svetlu kráľovského dvora. Preto je celkom pochopiteľné, že osnovu celých uhorsko-poľských stykov a vzťahov stavia na dynastizme, svete kresťanstva a jeho kultúry. V takto vymedzenom priestore niet skutočne medzery, ktorú by sme mohli autorovi vyčítať, ale niet ani odbočenia do sveta prostých ľudí, čím by nás dnes mohol Długosz potešiť. Napísal všetko o zdrojoch spoločného kresťanstva a využil na to všetky dostupné legendy. Z uhorských *Malú i Veľkú legendu o svätom Štefanovi*, *Legendu o svätom Svoradovi a Benediktovi*, *Legendu o svätom Imrichovi*, *Legendu o svätej Alžbete*. Zdá sa však, že nepracoval s *Legendou o svätom Gerhardovi*. Pri pertraktovaní tohto materiálu sa ukázal ako rýdzi poľský vlastenec. Nikdy totiž nezabudol vyzdvihnúť ani drobný fakt, ktorý by nezvýraznil úlohu Poľska. Tak je to napríklad pri *Legende o Svoradovi a Benediktovi*, kde upozorňuje na poľský pôvod obidvoch svätcov.⁷³ Programovo, hoci neorganicky, tiež včleňuje do

⁷² Jan KORNAUS: *Jan Długosz geograf polski XV wieku*. Lwów a Warszawa : Książnica Atlas, 1925, 126 s.; porovnaj tiež práce Boženy Modelskej-Strzeleckej, ktorá je autorkou komentára k Długoszovej Chorografii v novom vydaní. (Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 63 – 162.)

⁷³ Długosz upozorňuje, že pustovní pod skalou nad riekou Dunajec, kde Svorad žil, je ešte „aj dnes viditeľná“ a leží pri meste Czchow. (Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 293); novšiu produkciu k problému legendy o Svoradovi a Benediktovi zahrňuje: Richard PRAŽÁK: Nejstarší uherská legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti v širších historických a kultúrnych souvislostech své doby. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Rad C*, roč. 28, 1981, s. 207 – 224); tam porovnaj aj mnohé podnetné úvahy k otvoreným problémom.

svojho diela *Legendu o svätých Konštantínovi a Metodovi*, aby ju nakoniec mohol spojiť s Poľskom.⁷⁴

Pri rekonštrukcii dynastických väzieb medzi uhorským a poľským panovníckym dvorom na prvé miesto vysunul spoločný pôvod kristianizácie.⁷⁵ Súčasne však pochopil, že v začiatkoch uhorských a poľských dejín dochádza k príbuzenským a priateľským zväzkom medzi tou vetvou panovníckej rodiny, ktorá sídli v Nitre⁷⁶ ako v údelnom kniežatstve či v „*treťine kráľovstva*“, ako pripomína Długosz. Keď k tomu pripojíme Haličsko a zápas Poľska s Uhorskom o tento priestor, Długoszovi sa vynára obrovský materiál pre styky dnešného Slovenska s Poľskom, ktorými na desiatkach a desiatkach strán zaľudnil dejiny 11. a 12. storočia. I skončenie sporu o Haličsko, zmierovaciu konferenciu, položil do Spišskej Starej Vsi. Nie náhodou, práve na Spiši sa za Długoszových čias konávali poľsko-uhorské stretnutia šľachty i panovníckych dvorov.⁷⁷ Pre neskoršie obdobie priniesol Długosz tiež správu o Tatároch na Spiši.⁷⁸ Dlho bol tento fakt chápaný ako fabula či Długosz

⁷⁴ Legendu o „Cyrilovi a Metodovi“ Długosz zaradil do doby legendárneho poľského panovníka Siemowita, Piastovho syna. Mylne tvrdí, že posolstvo *gréckemu* cisárovi Michalovi sa stalo za panovania cisára Arnulfa, ba aj rok 800 uvádza nesprávne. Iniciátormi posolstva vraj boli tri slovanské kniežatá: Rastislav, Svätopluk a Kocel. Všetky tieto nesprávne údaje však pokrýva vlastný záujem Długosza o to, že kresťanstvo sa tu šírilo v *slovanskom jazyku*, doň sa prekladalo Písmo, ba že až pápežská stolica sa musela k týmto otázkam vyjadrovať a „*ustalono i zarządono, że nabożeństwo można odprawiać w języku słowiańskim, jak łacińskim, greckim czy hebrajskim*“. (Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 232 – 233).

⁷⁵ Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 250 n.; a znova na s. 281 n., kde podáva obsiahly výklad o pôsobení biskupa Vojtecha v Uhorsku. S legendou o svätom Imrichovi, uhorskom kráľovičovi, spája zas vznik benediktínskeho kláštora na Lysej Hore, v Poľsku ako aj v Sieciechowce nad Vislou. (*Tamže*, s. 321 – 322 a znova s. 362). O uhorskej legende usadenia benediktínov v Poľsku posledne: Tadeusz Mikołaj TRAJDOS: Benedyktyni na Łyścu za panowania Władysława Jagiełły (1386 – 1434). In: Jan DEUGOSZ: *Roczniki historyczne*, roč. 48, 1982, s. 1 – 47.

⁷⁶ Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 382 – 384, 400 – 401; *tamže*, vol. 2, s. 66 – 73 (návrat Belu z poľského exilu na pozvanie kráľa Ondreja). Długosz opisuje udalosti v závislosti na *Kronike Jána z Turca*, na *Viedenskej maľovanej kronike* i *Budínskej kronike*. Udalosti, v ktorých vystupuje cisár Henrich III. a vojny, ktoré viedol zväčša na západnom Slovensku a pod Bratislavou, Długosz spracúva tiež na základe uhorských kroník, ale čerpal i z nemeckých prameňov, najmä z *Kroniky Hermana z Reichenau*.

⁷⁷ Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 2, s. 288 – 291 (udalosti k roku 1108); *tamže*, vol. 3, s. 183 n., 194 (mier medzi Poľskom a Uhorskom po vojnách o Haličsko uzavretý roku 1195, ako sa Długosz domnieva práve v Spišskej Starej Vsi).

⁷⁸ Jan DEUGOSZ: *Roczniki*. 4, s. 35 n.; Aleksander Semkowicz (*Krytyczny rozbiór*, s. 259) tiež považoval tento Długoszov údaj za nepresvedčivý, aj keď po kritickej analýze pripustil, že Długosz sa opieral o pramene, ktoré sú súčasnej historiografii už nedostupné.

zov omyl. Slovenská historiografia dokonca pochybovala aj o tradícii (napríklad *Lapis refugii*),⁷⁹ aj o tom, žeby sa z bojiska od rieky Slanej cez rozsiahle hory dolinou Hnilca či východnejšími cestami hnali Tatári (Mongoli) až na Spiš. Długosz však jasne potvrdzoval aj ich druhý vpád do Krakova, a to na Spiš. G. Labuda, ktorý urobil novú analýzu prameňov, z ktorých Długosz pri písaní svojho diela vychádzal, jasne poukázal na to, že mal k dispozícii dnes už neznámu a stratenú kroniku,⁸⁰ ktorá bola pomerne presným aj časovým informátorom o pohybe a akciách tatárskych vojsk. Takto môžeme práve cez Długoszovo dielo verifikovať nielen historickú tradíciu, akou bol útek mnohých Poliakov na Spiš, útek Boleslava Bieleho (Leškovica) spolu s matkou i malou Kunigundou (Kingou) do Uhorska, odtiaľ na Moravu – na Velehrad a keď sa im tam nezdal úkryt bezpečný, vrátili sa do Pienin a na akomsi bezpečnom hrade pri Dunajci sa zachránili pred Tatármi. Vďaka Długoszovi sa tak zachovali skromné písomné pramene domácej proveniencie, ktoré umožňovali prijať tézu o Tatároch na Spiši ako pravdivú.⁸¹

Nedocenené sú Długoszove správy o poľsko-slovenských stykoch v časoch Vladislava Lokietka, Omodejovcov a Matúša Čáka Trenčianskeho. Jeho spravodajský cit pre toto obdobie som sám pocítil, keď som sa zaoberal problémom historických osudov pečatidla krakovského richtára a župníka soľných žúp Alberta zo začiatku 14. storočia.⁸² Jedinečný je aj však materiál, ktorý je z hľadiska Długoszovho života recentný, teda udial sa za jeho živo-

ta, ale najmä materiál o takých udalostiach, kde už vystupoval ako ich aktívny činiteľ v diplomatických službách, misiách a pod. Sú to najmä jeho opisy rokovaní vo veciach Spiša, zálohovania spišských miest, rokovania s Jánom Jiskrom i Jánom Huňadym, ale tiež rokovania s Matejom Korvínom a pod.⁸³ Tu Długoszove svedectvá a opisy majú hodnotu materiálu prvej akosti, vďaka čomu sú často nenahraditeľným zdrojom poznania. Pochopiteľne, nie je v moci jediného autora sa na tomto mieste zaoberať všetkými týmito udalosťami, zostaviť k nim kritický komentár⁸⁴ a predložiť ich historické ocenenie. Je to úloha, ku ktorej sa však slovenská historiografia isto príberie, lebo tieto udalosti sú organickou súčasťou našich národných dejín a patria integrálne do pramenno-vednej základne dejín Slovenska a Slovákov.

Záverom by som však ešte rád upozornil na jednu drobnú a nie príliš rozsiahlu časť Długoszovho diela, ktorá bola i je historikmi nedocenená. Je to problém, ako nám autor približuje ľudovú a historickú tradíciu, historické povesti vlastné jeho obdobiu. Ak sa na tento problém pozrieme z hľadiska našej témy – styky a vzťahy Slovenska a Poľska – pozoruhodné sú nielen tradície penetrácie cirkevných kultov z Uhorska do Poľska s celou fabulozitou hagiografie (aj zvláštnou fakticitídou,⁸⁵ ktorú obsahujú), ale aj ľudové tradície o delimitačných čiarach na poľsko-slovenských hraniciach (napríklad o veľkom kameni s ruským nápisom, ktorý na slovensko-poľských hraniciach

⁷⁹ Branislav VARSÍK: Boli Tatári roku 1241 na Spiši? In: *Spišské mestá v stredoveku*. (Ed.: Richard MARSINA), s. 27 – 32. Autor, hoci sám zastáva názor, že Tatári na Spiši boli, svoju analýzu uzatvára konštatovaním „na Spiš prenikol v roku 1241 len výzvedný útvar Tatárov“ (*Tamže*, s. 30). Informácie, ktoré k danej tematike priniesol J. Długosz, autor do svojej práce nepojal. Vyrovnáva sa len s kronikárskym dielom spišských Nemcov.

⁸⁰ Gerard LABUDA: *Zaginiona kronika*, s. 210 – 292. (Ide tu o 3. časť autorovej práce, ktorú venuje len problému vpádu Tatárov do Poľska roku 1241 tak, ako nám o tom podáva správy J. Długosz. G. Labuda pritom podnikol hlbokú konfrontáciu s celým dostupným pramenným materiálom a jednoznačne môže problém uzavrieť v takom zmysle, že J. Długosz pri opise tejto problematiky použil primárny, dnes už nedochovaný autentický prameň, ktorý bol jeho základným a vecne presvedčivým informátorom. G. Labuda uzatvára, že išlo najpravdepodobnejšie o kroniku opisujúcu udalosti v rokoch 1182 – 1260. Kronika má v mnohom analistický charakter a vznikla bezprostredne po roku 1260. Zachovala sa v dominikánskom prostredí v Krakove. Pritom J. Długosz nebol jediným autorom, ktorý čerpal informácie z tohto dnes už nejestvujúceho prameňa (*Tamže*, porovnaj najmä s. 293 – 295).

⁸¹ Upozornenie najmä na skromné listinné zmienky podávajúce správy (porovnaj najmä Branislav VARSÍK: *Boli Tatári roku 1241 na Spiši?*, passim).

⁸² Matúš KUČERA: Pečatidlo poľského župníka v zbierkach SNM. In: *Zborník Slovenského národného múzea. História*, roč. 16, 1976, s. 129 – 147).

⁸³ Tak napríklad 8. septembra 1469 bol Ján Długosz s ostatnými členmi poľskej delegácie už v Podolínci, aby tu rokovali s uhorským kráľom Matejom Korvínom, no uhorská delegácia neprišla. (Joannes DLUGOSS: *Historia Polonicae*. 5, s. 530).

⁸⁴ Samozrejme, vynikajúcim pracovným východiskom pre toto obdobie je dvojzväzkový komentár, ktorý pripravili a vydali poľskí historici (porovnaj s pozn. 14). Komentár, ktorý je aj priliehavo nazývaný „Kritický rozbor“, je, pochopiteľne, len východiskom pre historika daného obdobia a nie jej výkladovým spracovaním.

⁸⁵ Spravidla mená, osoby, udalosti, ktoré nám Długosz v tejto súvislosti zapísal, nie sú známe zo žiadnych iných poľských či uhorských prameňov a zdrojom historikovo poznania je nepochybne recentné poznanie. Zaujímavá je napríklad Długoszova kritika *svätosti* uhorskej kráľovskej koruny. Najprv podniká široký výklad o udalostiach, za akých došlo k posolstvu do Ríma a k žiadosti o udelenie koruny pre poľského i uhorského kráľa – pravda, s mnohými nepresnosťami a omylmi nielen v osobe pápeža (miesto Silvestra II. hovorí o Benediktovi VII.), ale i poľského kráľa (miesto Boleslava Chrabrého hovorí o Mieškovi). Sústreďuje sa však najmä na to, aby vysvetlil, prečo dostal korunu uhorský a nie poľský panovník, a kritizuje, že tu nešlo o žiadne „anjelské zjavenie“, ktoré pápež poslúchol, ale vraj iba sa dozvedel, že Mieško už zomrel. A aby dodal vážnosť svojej argumentácii, Długosz tvrdí, že to „čítal v akomsi poľskom letopise“, čo, samozrejme, nie je pravda (porovnaj . Aleksander SEMKOWICZ: *Krytyczny rozbiór*, s. 91). Súčasne sa vysmieva z toho, že kúsok *kovu* na uhorskej kráľovskej korune pripisujú *svätost*. Je celkom jasné, že v tejto otázke Długosz prezentuje dobové poľské myslenie a nazeranie. (Jan DLUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 289 – 291.)

postavilo ruské knieža Lev Danielovič na akejsi vysokej hore v Beskydách.⁸⁶ Nadovšetko je krásna povest' o rytierovi Przybyslawowi, ktorá vychádza z tradície obchodu s koňmi medzi Slovenskom a Poľskom, ktorú Długosz zapísal pri výklade názvu Koniusza Góra a ktorú zo žiadneho iného prameňa nepoznáme.⁸⁷ Nepoznáme však ani rytiera, ktorému je povest' pripísaná. Pritom aj jeho meno je zaujímavé. Pravdepodobne totiž ide o polonizovanú formu mena Pribina, Pribislav. Rovnako zaujímavé sú tradície o príchode benediktínov, ktorá odkazuje na časy Boleslava Chrabrého, keď sa veľká časť Slovenska ocitla v hraniciach poľského štátu a pod.⁸⁸ Táto časť Długoszovho diela je nemenej zaujímavá ako jeho historicky overiteľné partie. Ukazuje na zdroje formovania historického vedomia o našej slovensko-poľskej blízkosti, susedstve, historickej spolupráci v širokých vrstvách ľudu. Domnievam sa, že si zaslúži rovnakú pozornosť ako oblasť štátnopolitických vzťahov.

Zo všetkých, v mnohom isto neúplných poznámok, úvah i konštatovaní, ktoré som vo svojom príspevku predložil, myslím, dostatočne vyplynulo, že Długoszovo dielo stojí pred slovenskou historiografiou ešte stále ako veľký a v mnohom neobjavený historický prameň, ku ktorému sa budeme musieť vracieť ako k dôležitému zdroju poznania nielen slovensko-poľských vzťahov a stykov, ale najmä ako k pramennému zdroju poznania našej národnej histórie. Výraznou mierou to umožňuje nové, úplné, početným kritickým komentárom vybavené v jazyku originálu, ale aj v preklade súbežne vydané Długoszovo dielo, ktoré patrí k svetlým stránkam edičných úspechov poľskej historiografie.

PŮVODNE UVEŘEJNĚNÉ:

Ján Długosz a Slovensko. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 34, 1983, s. 61 – 89.

⁸⁶ Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 163.

⁸⁷ *Tamže*. Text povesti je prostý: rytier Przybyslaw, ktorý si vybudoval svoje šľachtické sídlo na hore Koniuszia, mal mimoriadne veľkého a krásneho koňa, ktorého predal uhorskému dôstojníkovi ako plemenníka. Asi za tri roky, v noci, koň zaerdžal a zabúchal kopytom na bránu; a keď jeho bývalý pán otvoril dvor, uvidel, že jeho žrebec priviedol z Uhorska veľké stádo kobýl a žrebčov schopných hneď k záprahu. A tak vraj Przybyslaw veľmi rýchlo zbohatol.

⁸⁸ Jan DŁUGOSZ: *Roczniki*. 1, s. 327 – 328 a i.

Výberová bibliografia Matúša Kučeru

AAB VEDECKÉ MONOGRAFIE VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATEĽSTVÁCH

- Veľkomoravská ríša v obrazoch : Učebná pomôcka pre vyučovanie dejepisu na školách 1. a 2. cyklu.* Praha : Učebné pomôcky, 1966, 28 s.
- Slovensko po páde Veľkej Moravy : Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývoji v 9. – 13. storočí.* Bratislava : SAV, 1974, 450 s.
- Pater patriae : Zo starých českých a slovenských dejín.* Bratislava : Tatran, 1981, 275 s.
- Veľká Morava : Spoločnosť, kultúra, tradície.* Bratislava : SÚV Soc. Akad. ČSSR, 1985, 50 s.
- Metod – učiteľ Slovienov : K 1100. výročiu úmrtia (885 – 1985).* Martin : Matica slovenská, 1985, 23 s.
- Slovensko v dobách stredovekých.* Bratislava : Mladé letá, 1985, 315 s.
- Postavy veľkomoravskej histórie.* Martin : Osveta, 1986, 274 s.
- Slovensko v obrazoch : História.* Bratislava : Osveta, 1990, 370 s. (spoluautor Bohumír Kostický).
- Postavy veľkomoravskej histórie.* 2., prepracované vyd. Martin : Osveta, 1991, 231 s.
- Slovensko v dobách stredovekých.* 2. vyd. Bratislava : Mladé letá, 1991, 315 s.
- Slovensko na prahu novoveku.* Bratislava : Mladé letá, 1993, 199 s.
- Cesta dejinami : Stredoveké Slovensko.* Bratislava : Perfekt, 2002, 232 s.
- Slovensko roku 1000.* Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2002, 93 s.
- Novoveké Slovensko : Cesta dejinami.* Bratislava : Perfekt, 2004, 254 s.
- Cesta dejinami : Postavy veľkomoravskej histórie.* 3. uprav. a dopln. vyd. Bratislava : Perfekt, 2005, 233 s.
- Slovenské dejiny : Od príchodu Slovanov do roku 1526.* Vol. 1. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008, 368 s.
- Bratislava a starí Slováci.* Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2009, 140 s.
- Kráľ Svätopluk (830? – 846 – 894).* Martin : Matica slovenská, 2010, 157 s.
- Slováci prežijú : Kniha-dialóg.* (spoluautor: Sergej Chelemendik). Bratislava : Slovanský Dom, 2004, 113 s.
- Romanesque monuments in Slovakia.* Bratislava : Slovak National Museum, 1999, 72 s.
- Pamätník kráľa Svätopluka na Bratislavskom hrade.* (spoluautor: Drahoslav Machala). Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2012, 88 s.

ABA ŠTÚDIE V ČASOPISOCH A ZBORNÍKOCH CHARAKTERU VEDECKEJ MONOGRAFIE VYDANÉ V ZAHRANIČNÝCH VYDAVATELSTVÁCH

Slovačka historiografija razdoblja feudalizma u godinama 1960 – 1970. In: *Radovi* (Zagreb), roč. 12, 1979, s. 305 – 346.

Karol IV. a slovanská idea : Referát prednesený na medzinárodnej konferencii poriadanej Rektorom Karlovej Univerzity r. 1978. Vyšlo v materiáloch konferencie vydaných Archívom KU, 35 s.

ABB ŠTÚDIE V ČASOPISOCH A ZBORNÍKOCH CHARAKTERU VEDECKEJ MONOGRAFIE VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATELSTVÁCH

Historické korene slovensko-maďarskej symbiózy. In: *Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti v Československu*. Eds.: Ján BOTÍK a Margita MERYIOVÁ. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1981, s. 37 – 47.

Pavol Jozef Šafárik a jeho Slovenské starožitnosti. In: *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike : zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave*. Eds.: Ladislav BARTKO a Imrich VAŠKO. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Filozofickú fakultu P. J. Šafárika v Prešove, 1993, s. 239 – 248.

Slovensko-chorvátske vzťahy. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Ed.: Vincent SEDLÁK. Bratislava : Slovenský historický ústav MS, 1998, s. 63 – 75.

ABC KAPITOLY VO VEDECKÝCH MONOGRAFIÁCH VYDANÉ V ZAHRANIČNÝCH VYDAVATELSTVÁCH

O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*. Ed.: Roman HECK. Wrocław; Warszawa a Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1978, s. 23 – 46.

Slovenská historiografia o dejinách Poľska a slovensko-poľských vzťahoch. (spoluautor: Viktor BORODOVČÁK). In: *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*. Ed.: Roman HECK. Wrocław; Warszawa a Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, s. 157 – 165.

Základné problémy rozvrstvenia poddaných na Slovensku do 14. storočia. In: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Eds.: Jan ČIERNY; František HEJL a Antonín VERBÍK. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1984, s. 191 – 212.

Hutníctví železa na Slovensku v 10. – 13. století. In: *Dějiny hutnictví železa v Československu*. Vol. 1. Ed.: Jaroslav PURŠ. Praha : Academia, 1984, s. 59 – 66.

Veľká Morava a slovenské dejiny. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Ed.: Josef POULÍK a Bohuslav CHROPOVSKÝ. Praha a Bratislava : Academia, 1985, s. 245 – 272.

ABD KAPITOLY VO VEDECKÝCH MONOGRAFIÁCH VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATELSTVÁCH

Študenti zo Slovenska na Viedenskej univerzite do 16. storočia. In : *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Ed.: Ľudovít HOLOTTIK. Bratislava : SAV, 1967, s. 173 – 188.

Historické dielo Františka Vítazoslava Sasinka. In: *Matiční dejatelja Michal Chrástek a Fr. V. Sasinek*. Martin : Matica slovenská, 1971, s. 128 – 136.

Historický vývin slovenskej dediny. In: *Studia Academica Slovaca*, roč. 11, 1982, s. 252 – 262.

Poľnohospodárstvo na Veľkej Morave. In: *K dejinám poľnohospodárstva v Trnavskom okrese : 9. vlastivedný seminár v Trnave 22. mája 1980. Referáty*. Ed.: Jozef ŠIMONČIČ. Trnava : Štátny okresný archív, 1985, s. 4 – 14.

Rokovanie pri okrúhlych stoloch : Etnogenéza Slovákov; veľkomoravská tradícia v dejinách slovenských národov. In: *Jedenásty medzinárodný zjazd slavistov. Záznamy z diskusie k predneseným referátom*. Ed.: Ján DORULA. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 609 – 638.

Slovakia and its Historical Space. In: *Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th Century*. Ed.: Matúš KUČERA a Beata EGYHÁZY-JUROVSKÁ. Trans.: Mária KOSTELNÍKOVÁ. Bratislava : SNM, 2000, s. 7 – 30.

Slovenská historiografia o otázkach husitstva a husitizmu. In: *Husiti na Slovensku*. Ed.: Iveta KACZAROVÁ. Lučenec : Mestský úrad Lučenec a Novohradské múzeum Lučenec, 2001, s. 6 – 27.

Koncepcia slovenských dejín v diele F. V. Sasinka. In: *Franko Vítazoslav Sasinek : Najvýznamnejší slovenský historik 19. storočia 1830 – 1914*. Eds.: Richard MARSINA a Peter MULÍK. Martin : Matica slovenská, 2007, s. 9 – 20.

O pôvode názvu Bratislavy. In: *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*. Eds.: Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ a Drahošlav HULÍNEK. Bratislava : Slovenský archeologický a historický inštitút – SAHI, 2008, s. 53 – 63.

Zamyslenie nad etnogenézou Slovákov. In: *Etnogenéza Slovákov : Kto sme a aké je naše meno*. Ed.: Richard MARSINA a Peter MULÍK. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 158 – 163.

ACA VYSOKOŠKOLSKÉ UČEBNICE VYDANÉ V ZAHRANIČNÝCH VYDAVATELSTVÁCH

Dějiny Československa. 1. *Do roku 1648*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990, 684 s.

ADC VEDECKÉ PRÁCE V ZAHRANIČNÝCH KARENTOVANÝCH ČASOPISOCH

Typológia včasnostredovekého štátu na strednom Dunaji. In: *Československý časopis historický*, roč. 27, 1979, s. 856 – 883.

ADD VEDECKÉ PRÁCE V DOMÁCICH KARENTOVANÝCH ČASOPSISOCH

- K problému ranostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 12, 1964, s. 552 – 571.
- Sociálna štruktúra obyvateľstva Slovenska v 10. – 12. storočí. In: *HČ*, roč. 13, 1965, s. 1 – 59.
- Poľsko-slovenský obchod so soľou do konca 16. storočia. In: *Slovanské štúdie : História*, roč. 7, 1965, s. 89 – 122.
- Problematika tzv. druhého nevoľníctva. In: *HČ*, roč. 18, 1970, s. 41 n.
- Vznik a vývoj feudalizmu na Slovensku. In: *HČ*, roč. 22, 1974, s. 541 – 565.
- Genéza štátu a feudálnej spoločnosti na Slovensku vo svetle slovenskej historiografie – roky 1960 – 1975. In: *HČ*, roč. 1976, s. 49 – 56.
- O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In: *HČ*, roč. 25, 1977, s. 217 – 238.
- Profil historického diela Františka Vítazoslava Sasinka. In: *HČ*, roč. 29, 1981, s. 195 – 207.
- Marxove Grundrisse a problém spoločensko-ekonomickej formácie. In: *HČ*, roč. 31, 1983, s. 325 – 343.
- Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. In: *HČ*, roč. 33, 1985, s. 163 – 200.
- Postavenie starších slovenských dejín : Hlavné otázky do roku 1848. In: *HČ*, roč. 35, 1987, s. 57 – 64.
- K niektorým otázkam našich hospodárskych a sociálnych dejín. In: *HČ*, roč. 38, 1990, s. 853 – 860.
- Nitra a počiatky kresťanstva u Slovákov. In: *Literárny týždenník*, roč. 3, 1990, č. 27, s. 3.

ADF VEDECKÉ PRÁCE V DOMÁCICH NEKARENTOVANÝCH ČASOPSISOCH

- Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica*, roč. 11, 1958, s. 165 – 179.
- O otrokoch v Uhorsku v 10. – 12. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 5, 1959, s. 221 – 263.
- Slováci a Poliaci v minulosti. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 12 – 13, 1962, s. 147 – 190.
- Vývoj soľného monopolu na Slovensku v staršom stredoveku. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 15, 1964, s. 71 – 93.
- Desatinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Uhorsku. In: *Historické štúdie*, roč. 11, 1966, s. 57 – 77.
- Die Struktur der Bevölkerung in der Slowakei im 10. – 12. Jahrhundert. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 4, 1966, s. 7 – 82.
- Anmerkungen zur Dienstorganisation in frühmittelalterischen Ungarn. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 21, 1970, s. 113 – 127.
- Mikuláš Kopernik – osobnosť humanizmu a renesancie. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 24 – 25, 1973 – 1974, s. 3 – 37.
- Slovenská historiografia obdobia feudalizmu (do roku 1785) v rokoch 1960 – 1970. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 24 – 25, 1973 – 1974, s. 137 – 168.
- Ikonografia slovenského kalendára z r. 1432. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 26, 1975, s. 97 – 134.
- Pečatidlo poľského župníka v zbierkach Slovenského národného múzea. In: *Zborník Slovenského národného múzea* (roč. 70) : *História*, roč. 16, 1976, s. 129 – 147.

Iconography of a Slovak Calendar from the Year 1432. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 9, 1977, s. 11 – 40 (+ 20 príloh).

Genéza miest na Slovensku. In: *Archaeologia Historica*, roč. 3, 1978, s. 147 – 164.

Probleme der Entstehung und Entwicklung des Fuedalismus in der Slowakei. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 10, 1978, s. 11 – 43.

Hutníctvo železa na Slovensku v 10. – 13. storočí. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 29 – 30, 1978 – 1979, s. 73 – 89.

Genèse de l'état et la société féodale en Slovaquie a la lumière de l'historiographie slovaque 1960 – 1970. In: *Studia historica Slovaca*, roč. 11, 1981, s. 97 – 134.

K tvorbe novotvarov mestských erbů. Na margo erbu Želiezoviec. (spoluautori: Rudolf KRAJČOVIČ a Jozef NOVÁK). In: *Slovenská archivistika*, roč. 17, 1982, s. 129 – 146.

Ján Długosz a Slovensko. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 34, 1983, s. 61 – 89.

Veľká Morava a bulharský štát. K politicko-teritoriálnym vzťahom. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 37, 1990, s. 15 – 45.

Prínos Jána Eisnera pre historické bádanie. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 39 – 40, 1991, s. 139 – 152.

Grossmähren und die Anfänge unserer nationalen Geschichte. In: *Studia Slovaca*, roč. 16, 1988, s. 157 – 172.

K etnogenéze Slovákov : Retrospektívy, otázky, východiská. In: *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, s. 387 – 391.

Zur Ethnogenese der Slowaken : Probleme und Ausgangspunkte. In: *Ethnologia Slovaca*, roč. 22, 1991, s. 191 – 204.

Profesor PhDr. Ján Hučko, DrSc., 60-ročný. In: *Zborník FFUK : Historica*, roč. 38, 1991, s. 5 – 7.

Written Kulture in Great Moravia and its Impact on the Slav Nations. In: *Human Affairs*, roč. 2, 1992, č. 1, s. 71 – 76.

Slovensko v dobe románskej : Politické, hospodárske a sociálne základy. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 48, 1999, č. 2, s. 1 – 4.

Slovensko a jeho historický priestor. In: *Slovenské pohľady na vedu, umenie a literatúru* (Martin), roč. IV + 116, 2000, č. 6, s. 14 – 34.

Niet dejín bez prameňov. In: *SP-M*, roč. IV + 117, 2001, č. 2, s. 21 – 24.

Slovensko a Slováci – ich cesta dejinami. In: *SP-M*, roč. IV + 117, 2001, č. 7 – 8, s. 128 – 147.

Slovensko v zápase o svoju historickú a národnú identitu. In: *Studia academica Slovaca*, roč. 31, 2002, s. 296 – 325.

Kalendár Jána z Lefantoviec. In: *SP-M*, roč. IV + 119, 2003, č. 2, s. 102 – 103.

O kalendári Jána z Lefantoviec z roku 1432 : Alebo ako nebyť Slovákom. In: *SP-M*, roč. IV + 121, 2005, č. 12, s. 90 – 103.

Otázky husitstva a husitizmu. Questions of the Hussite Movement and Hussitism. Die Frage der Hussitenbewegung und Hussitismus. In: *Historické rozhľady*, roč. 2, 2005, s. 27 – 49.

K otázkam etnogenézy Slovákov. In: *SP-M*, roč. IV + 124, 2008, č. 7 – 8, s. 5 – 11.

Bratislava a starí Slováci : O počiatkoch mesta a národa. In: *SP-M*, roč. IV + 125, 2009, č. 7 – 8, s. 7 – 20.

O predmete a obsahu slovenských dejín. In: *SP-M*, roč. IV + 125, 2009, č. 4, s. 10 – 25.

AED VEDECKÉ PRÁCE V DOMÁCICH RECENZOVANÝCH VEDECKÝCH ZBORNÍKOCH (NEKONFERENČNÝCH)

Slovenská a európska vzdelanosť v stredoveku. In: *Studia academica slovacae*, roč. 7, 1978, s. 216 – 228.

BDF ODBORNÉ PRÁCE V OSTATNÝCH DOMÁCICH ČASOPISOCH

Slovensko v susedstve Turkov. In: *Dějepis a zeměpis ve škole*, roč. 6, 1963 – 1964, s. 63 – 67.
Slávny medzník v dejinách maďarského ľudu : k 35. výročiu vzniku Maďarskej republiky rád. In: *Práca*, roč. 9, 23. 3. 1954, č. 49, s. 4.
Dávny Devín. In: *Smena*, roč. 8, 12. 3. 1955, č. 62, s. 4.
Tisíc rokov spolupráce : K historickým vzťahom Slovákov a Poliakov. In: *Príroda a spoločnosť*, roč. 11, 1962, č. 16, s. 15 – 18.
Konferencia o najstarších dejinách českého a slovenského národa. In: *HC*, roč. 9, 1963, s. 522 – 524.
Byzantská misia Konštantína a Metoda v našich krajinách. In: *PAS*, roč. 12, 1963, s. 42 – 47.
Konstantin és Metod misziója. In: *Természet és társadalom* (Bratislava), roč. 3, 1963, s. 42 – 47.
Karol Veľký (742 až 814). In: *PAS*, roč. 16, 1967, č. 24, s. 44 – 48.
Friedrich Barbarossa (1125 – 1190). In: *PAS*, roč. 17, 1968, č. 4, s. 21 – 25.
Ján Hus (1371 – 1415). In: *PAS*, roč. 17, 1968, č. 15, s. 38 – 42.
Svätopluk (?– 894). In: *PAS*, roč. 17, 1968, č. 20, s. 14 – 18.
Karol IV. Luxemburský (1346 – 1378). In: *PAS*, roč. 17, 1968, č. 24, s. 14 – 18.
Sláva a pád „večnej“ Ríše franskej. In: *PAS*, roč. 18, 1969, č. 13, s. 44 – 49.
Matej Korvín (1443 – 1490). In: *PAS*, roč. 18, 1969, č. 8, s. 21 – 25.
Svätý Štefan (okolo roku 975 – 1038). In: *PAS*, roč. 18, 1969, č. 5, s. 11 – 17.
Na periférii nového štátu (V seriáli, ktorý autor projektoval a koncepčne pripravil. Slovensko a Slováci v zrkadle dejín). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 1, s. 40 – 45.
Zrod novej spoločnosti (In: Slovensko a Slováci...). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 2, s. 40 – 45.
Kresťanstvo, cirkev a naše dejiny (In: Slovensko a Slováci...). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 3, s. 40 – 45.
Matúš z Trenčína a jeho doba (In: Slovensko a Slováci...). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 6, s. 40 – 45.
Slovensko a európska vzdelanosť v stredoveku (In: Slovensko a Slováci...). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 9, s. 40 – 45.
Triedne boje slovenského ľudu v stredoveku (In: Slovensko a Slováci...). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 10, s. 40 – 45.
Slovensko v ohni povstání (In: Slovensko a Slováci...). In: *PAS*, roč. 19, 1970, č. 16, s. 40 – 45.
History Passed this Way. In: *Slovakia*, roč. 1, 1971, č. 2, s. 8 – 9.
Po stopam istoriji. In: *Slovakia*, roč. 1, 1971, č. 2, s. 8 – 9.
Ján Žižka a naše peniaze. (Odpoveď čitateľom časopisu *Príroda a spoločnosť* k vyobrazeniam na novej dvadsaťkorune). In: *PAS*, roč. 20, 1971, č. 16, s. 11 – 15.

Mikuláš Kopernik a naša vlasť. In: *PAS*, roč. 22, 1973, č. 15, s. 41 – 48.
Szent István és korai. In: *TET*, roč. 13, 1973. č. 1, s. 20 – 25.
IV. Károly (1316 – 1378). In: *TET*, roč. 13, 1973. č. 7, s. 18 – 21.
Husz János (1371 – 1415). In: *TET*, roč. 13, 1973. č. 8, s. 20 – 24.
Zasadnutie československo-poľskej historickej komisie. In: *HC*, roč. 24, 1976, s. 474 – 476.
Nad otázkami našich včasnostredovekých dejín : Poznámky k úvahe P. Ratkoša. In: *HC*, roč. 25, 1977, s. 73 – 101.
Odpoveď recenzentovi. In: *HC*, roč. 25, 1977, s. 481 – 482.
XIX. zasadanie československo-poľskej komisie historikov. In: *HC*, roč. 25, 1977, s. 484 – 485.
Karol IV. – legenda a pravda. In: *PAS*, roč. 27, 1978, č. 10, s. 8 – 16.
František Palacký (Slovensko a Slováci). In: *PAS*, roč. 27, 1978, č. 12, s. 14 – 19.
Legenda a pravda o dobe Karola IV. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 26, s. 24.
Budovateľské dielo doby Karlovej. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 27, s. 24.
Karlova Univerzita a Slováci. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 29, s. 24.
Idea českého štátu. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 42, s. 24.
Český štát v dobe Karlovej – vedúca mocnosť strednej Európy. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 44, s. 24.
Karol IV. a slovanský svet. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 45, s. 24.
Na prahu husitskej revolúcie. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1978, č. 46, s. 24.
Karlova univerzita – 630 rokov zápasov o vedu. In: *Nové Slovo*, roč. 20, 1979, č. 28, s. 24.
Odkedy Slováci obrábajú zem, na ktorej žijú? In: *Nové Slovo*, roč. 21, 1979, s. 24.
In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných vied historických. Praha 1978. In: *HC*, roč. 28, 1980, s. 439 – 441.
Mária Terézia a jej doba. In: *PAS*, roč. 29, 1980, č. 23, s. 52 – 58.
Mestá nepadajú z neba. In: *Večerník*, roč. 25, 12. 12. 1980, č. 245, s. 6 – 7.
Slovenský Palacký. F. V. Sasinek – zakladateľ našej národnej historiografie. In: *Nové Slovo*, roč. 22, 1980, č. 51, s. 24.
O nevšednej publikácii : Historické tradície a spoločenské vedomie. In: *Nové Slovo*, roč. 23, 1981, č. 23, s. 8.
Karol IV. očami slovenského historika. In: *Slovensko : kultúrno-spoločenský mesačník*, roč. 5, 1981, č. 2, s. 26 – 27.
Začiatky národných dejín. O historických koreňoch slovensko-maďarskej symbiózy. In: *Nové Slovo*, roč. 23, 1981, č. 30, s. 24.
Staré slovenské poľnohospodárstvo. In: *PAS*, roč. 30, 1981, č. 25, s. 52 – 58.
Bulharský štát a Veľká Morava : K 1300 výročiu vzniku Bulharského štátu. In: *PAS*, roč. 30, 1981, č. 26, s. 48 – 54.
Kyjev jubilujúci : k 1500. výročiu založenia hlavného mesta Ukrajinskej SSR. In: *PAS*, roč. 31, 1982, č. 18, s. 50 – 56.
1500 rokov Kyjeva : Prehistória našich susedských vzťahov. In: *Nové Slovo*, roč. 24, 1982, č. 24, s. 24.
Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti na Slovensku. In: *HC*, roč. 31, 1983, s. 312 – 313.

Memento záchrancom Európy : Osmanská ríša a slovenské dejiny. In: *Nové Slovo*, roč. 25, 1983, č. 19, s. 24

Nekorunovaný kráľ Slovenska : Na obnovenom Trenčianskom hrade. In: *Nové Slovo*, roč. 25, 1983, č. 34, s. 24.

Dejinná kontinuita : Príspevok k formovaniu historického vedomia. In: *Nové Slovo*, roč. 26, 1984, č. 45, s. 12.

Záhada lode „Medovec“. In: *PAS*, roč. 33, 1984, č. 9, s. 55 – 60.

XXV. zasadnutie československo-poľskej komisie historikov. In: *Slovanský přehled*, roč. 70, 1984, č. 6, s. 507 – 509.

Naša prvá Alma Mater. K 520. výročiu založenia Academie Istropolitany. In: *PAS*, roč. 34, 1985, č. 11, s. 12 – 16.

Trnavská univerzita a kultúrne dejiny Slovenska. In: *PAS*, roč. 34, 1985, č. 26, s. 42 – 47.

Veľkomoravská tradícia v dejinách Slovákov. In: *PAS*, roč. 34, 1985, č. 9, s. 38 – 43.

Veľká Morava. 1. – 3. časť. In: *Osvetová práca*, roč. 35, 1985, č. 8, s. 7 – 13; č. 9, s. 14 – 20; č. 10, s. 8 – 14.

Kapitoly z Veľkomoravskej histórie. 1 – 2. – Pribina a Mojmir. In: *Nové Slovo*, roč. 38, 1986, č. 6, s. 24; č. 7, s. 24.

Dejiny ako prostriedok výchovy. In: *Slovenka*, roč. 38, 1986, č. 5, s. 10.

Stvorenie spoločenstva. Úvahy o etnogenéze Slovákov. 1 – 2. In: *Literárny týždenník*, roč. 4, 1991, č. 5 – 6, s. 10.

Dejinná logika : Zvrchovanosť a štátnosť. In: *Slovenské národné noviny*, roč. 3(7), 1992, č. 11, s. 1 a 3.

Videl som svoj národ. In: *Slovenské národné noviny*, roč. 3(7), 1992, č. 34. Príloha.

Duma devínska. In: *Národná obroda*, roč. 3, 3. 7. 1992, č. 155, s. 9.

Univerzita v meste na Dunaji : Európske korene našej vzdelanosti. In: *Historická revue*, roč. 3, 1992, č. 4 s. 4 – 6.

Branislav Varsik. In: *Slovenské národné noviny*, roč. 3(7), 1990, č. 10, s. 4.

K etnogenéze Slovákov : Retrospektívy, otázky, východiská. In: *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, s. 387 – 391.

CAB UMELECKÉ MONOGRAFIE A PREKLADY VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATELSTVÁCH

Henri Jean DUNANT: *Spomienky na Solferino*. Martin : Osveta, 1971, 97 s. Historický úvod k slovenskému prekladu diela, s. 5 – 9.

Stanislav SZOSTAKOWSKI: *O Mikulášovi Kopernikovi*. Bratislava : SPN, 1973, 81 s. Historický úvod k slovenskému prekladu diela, s. 5 – 13

DAI KVALIFIKAČNÉ PRÁCE (DIZERTAČNÉ, HABILITAČNÉ, ATESTAČNÉ...)

Včasnostredoveká spoločnosť na Slovensku. (Kandidátska práca). Bratislava : [Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave], 1966, 388 s.

GII RÔZNE NEZARADITELNÉ PRÁCE

Z poľsko-slovenských revolučných tradícií : prednášky Spoločnosti pre šírenie vedeckých a politických poznatkov. Bratislava : Cyklostyl, 25 s.

Opýtali sme sa – anketa časopisu *PAS*, roč. 35, 1986, s. 6.

Anketa časopisu *Nové Slovo* na rok 1986. In: *Nové Slovo*, roč. 28, 1986, č. 3, s. 24.

Nebudme zbytočne skromní: S Matúšom Kučerom nad Slovenskom v obrazoch. (Matúš Kučera, Lenka Berová). In: *Historická revue*, roč. 1, 1990, č. 3, s. 26 – 27.

Do vlastných radov. In: *HC*, roč. 39, 1991, č. 4 – 5, s. 491 – 496.

Slovensko v obrazoch: Slovo autora. In: *Nové knihy*, 1991, č. 5, s. 8.

História nie je slúžka. (Matúš KUČERA, Eva MUCHOVÁ. In: *Slobodný piatok*, roč. 2, 1991, č. 15, s. 12.

Keď sa láme chlieb: Minister a historik Matúš Kučera „Romantický nacionalizmus patrí do 19. storočia.“ (Matúš KUČERA, Anna ČAPKOVÁ). In: *Národná obroda*, roč. 3, 17. 9. 1992, č. 220, s. 2.

Dnes ponúkame Matúša Kučeru. (Matúš KUČERA, Peter DODEK). In: *Extra S : Týždenník za demokratické Slovensko*, roč. 1, 1992, č. 26, s. 7.

V novom svete ako doma: Minister školstva a vedy SR Matúš Kučera a Jarmila Horáková. In: *Koridor*, roč. 1, 21. 10. 1992, č. 195, s. 1 – 2.

Školstvo je stále spolitizované: Minister školstva a vedy SR Matúš Kučera tvorí. (Matúš KUČERA, Mária KOŠŤÁLOVÁ). In: *Koridor*, roč. 1, 28. 9. 1992, č. 175, s. 5.

Deťom želim učiteľov: Matúš Kučera, nový minister školstva, mládeže a športu SR. (Matúš KUČERA, Alica ŠTRBAVÁ). In: *Telegraf*, roč. 1, 1992, č. 221, s. 3.

Opravovať, rušiť, či vymeniť mašinfirera? In: *Učiteľské noviny*, roč. 43, 1993, č. 18, s. 2.

Vecný pohľad na školstvo. In: *Slovenské národné noviny*, roč. 4(8), 1993, č. 19 – 20, s. 1 a 3.

Skutočná dielňa ľudskosti. In: *Učiteľské noviny*, roč. 43, 1993, č. 13, s. 1.

Moje slovo o Slovensku. In: *Republika*, roč. 1, 2. 7. 1993, č. 77, s. 1.

Staňme sa majiteľmi vlastných dejín – hovorí profesor Matúš Kučera : Rozhovory ponad čas. (Matúš KUČERA, Drahošlav MACHALA). In: *Republika*, roč. 1, 3. 8. 1993, č. 103, s. 6 – 7.

Rozšíriť pásmo stability : Hs veľvyslancom SR v Chorvátsku prof. Matúšom Kučerom. (Matúš KUČERA, Drahošlav MACHALA) In: *Republika*, roč. 1, 8. 12. 1993, č. 211, s. 9.

Krajina nádejných obchodov: Vo vojne treba myslieť na mier. (Matúš KUČERA, Ivan PODSTUPKA). In: *Pravda*, roč. (75), 13. 5. 1994, č. 110, s. 20.

Potešenie z premýšľania: Hovoríme s veľvyslancom SR v Chorvátsku s Matúšom Kučerom. (Matúš KUČERA, Drahošlav MACHALA). In: *Literárny týždenník*, roč. 8, 1995, č. 23, s. 1 a 11.

Skratky

<i>CDA</i>	– IMRE NAGY (ed.): <i>Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis : Anjoukori okmánytár</i> . Vol. 1 – 2. Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1878 – 1881.
<i>CDAC</i>	– GUSZTÁV WENZEL (ed.): <i>Codex diplomaticus Arpadianus continuatus</i> . Vol. 1 – 13. Pest : Eggenberger, 1867 – 1874.
<i>CDB</i>	– GUSTAVUS FRIEDRICH (ed.): <i>Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae</i> . Vol. 1. Praha : Typis Aloisii Wiesneri, 1904 – 1907, 567 s.
<i>CDH</i>	– GEORGIUS FEJÉR (ed.): <i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis</i> . Vol. 1 – 11. Budae : Typogr. regiae universitatis Hungaricae, 1829 – 1844.
<i>CDP</i>	– IVÁN NAGY (ed.): <i>Codex diplomaticus patrius</i> . Vol. 1 – 8. Jaurini et Budapestini, 1865 – 1891.
<i>CDSI</i>	– RICHARD MARSINA (ed.): <i>Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae</i> . 1. Bratislava : Veda, 1971, 472 s.
<i>CIH</i>	– MÁRKUS DEZSŐ(ed.): <i>Corpus iuris Hungarici : Magyar törvénytár</i> (1000 – 1526). Budapest : Franklin, 1899, 533 s.
<i>MEccStrig</i>	– FERDINANDUS KNAUZ (ed.): <i>Monumenta Ecclesiae Strigoniensis</i> . Vol. 1. Strigonii : Horák, 1874, 688 s.
<i>MMFH</i>	– DAGMAR BARTOŇKOVÁ a LUBOMÍR HAVLIK (ed.): <i>Magnae Moraviae fontes historici</i> . Vol. 1 – 5. Brno a Praha : Univerzita J. E. Purkyně a Státní pedagogické nakladatelství, 1966 – 1977.
<i>RHMA</i>	– STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER (ed.): <i>Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana</i> . Sangalli : Scheitlin & Zollikofer, 1849, 748 s.
<i>RRSA</i>	– IVÁN BORSA a EMERICUS SZENTPÉTERY (ed. a trans.): <i>Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica</i> . Vol. 1 – 2. Budapestini : Akadémiai kiadó, 1923 – 1987.
<i>SRG in us schol</i>	– FRIEDRICH KURZE (ed.): <i>Monumenta Germaniae Historica : Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum separatim editi</i> . 7. Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891.
<i>SSrerHung</i>	– EMERICUS SZENTPÉTERY (ed.): <i>Scriptores rerum Hungaricarum</i> . 1 – 2. Budapestini : Academia Litterarum Hungarica atque Societate Historicarum Hungarica, Typographiae Regis Universitatis Litterarum Hungaricae sumptibus, 1937 – 1938.
<i>SSrerHung veteres</i>	– JOHANNES GEORGIUS SCHWANDTNER (ed.): <i>Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genui</i> . Vacii : Typ. Ambro, 1773.

<i>ČsČH</i>	– Československý časopis historický
<i>HČ</i>	– Historický časopis
<i>KHKM</i>	– Kwartalnik Historii Kultury Materialnej (Warszawa)
<i>LT</i>	– Literárny týždenník
<i>PAS</i>	– Príroda a spoločnosť
<i>SP-M</i>	– Slovenské pohľady na vedu, umenie a literatúru (Martin)
<i>TET</i>	– Természet és társadalom (Bratislava)
<i>Zborník FFUK : Historica</i>	– Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Historica
<i>Zborník SNM : História</i>	– Zborník Slovenského národného múzea : História

č.	– číslo
cap.	– kapitola
ed.	– editor
lib.	– liber (kniha)
n.	– nasledujúci, ďalej
roč.	– ročník
s.	– strana

EDIČNÁ POZNÁMKA

Autor, editor i vydavateľ ďakujú za spoluprácu a pomoc, ktorou prispeli k vydaniu tejto knihy, týmto osobám a ustanovizniam: Marekovi Vadrnovi, Ľubomírovi Ďurinovi, Miriam Viršínskej, Dominikovi Blanárovi, Matúšovi Brillovi, Jozefovi Baďuríkovi, Jánovi Lukačkovi, Rastislavovi Púdelkovi, Marcele Svetlanskej, Slovenskému národnému múzeu – Bratislava a Katedre slovenských dejín FiF UK Bratislava.

V edícii LIBRI HISTORIAE SLOVACIAE vyšli v jednotlivých sériách tieto diela:

SCRIPTORES

- Štefan Vragaš: *V službe ducha*. 2001.
- Jozef Špirko: *Dejiny a umenie očami historika*. 2001.
- Róbert Letz – Ivan A. Petranský [Zost.]: *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. 2002.
- Ladislav Hanus: *O kultúre a kultúrnosti*. 2003.
- Jozef M. Rydlo [Zost.]: *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. 2003.
- Vševlad Jozef Gajdoš: *V tichu kláštorov a knižníc*. 2004.
- Celestín Lepáček: *Františkánsky prínos do slovenskej kultúry*. 2005.
- Jozef M. Rydlo [Zost.]: *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. 2008.
- Agostino Visco: *Literárne dielo. Slovakistické state slovenského exulanta v Taliansku*. 2008.
- Agostino Visco: *Opera letteraria. Gli scritti di slovachistica dell'esule slovaco in Italia*. 2008.
- Jozef M. Rydlo [Zost.]: *Bzovík. Jubilejník k 75. narodeninám veľkodušného človeka Jána Hnilicu, člena Slovenského ústavu*. 2011.

MONOGRAPHIAE

- Martin Homza: *Muliers suadentes – Presvedčajúce ženy*. 2002.
- František Vnuk: *Stopäťdesiat rokov v živote národa*. 2004.
- Ľubomír Bosák – Patrik Kýška: *Svätý Gorazd – učený muž našej zeme*. 2004.
- Jozef Haľko: *Rozbit' Cirkev – Rozkolnícka Katolícka akcia*. 2004.
- Jozef Kútnik Šmálov: *Kresťanská kultúrna orientácia*. 2005.
- Jozef Kútnik Šmálov: *Kresťanský stredovek Slovenska*. 2005.
- Ladislav Hanus: *Princípy kresťanskej morálky*. 2007.
- Bystrík Bugan: *Svätý Bystrík*. 2007.
- Ján Hnilica: *Literárne a gramatické dielo Jozefa K. Viktorina*. 2009.

MEMORIAE

- Ladislav Hanus: *Pamäti svedka storočia*. 2006.
- Karol Sidor: *Šesť rokov pri Vatikáne*. 2009.
- Viliam P. Mihalovič: *Oživené spomienky*. 2003.
- Eva Jankovičová-Joštiaková: *Môj život s Lacom. Vo vyhnanstve v Argentíne*. 2009.

ARTES & LITTERAE

- Paľo Oliva [1]: *Torzo literárneho diela*. 2004.
- Paľo Oliva [2]: *Tak umieral a žije básnik Paľo Oliva*. 2004.
- Július Pašteka: *Literatúra ako svetlo*. 2004.
- Jozef Kútnik-Šmálov: *Literárna kritika ako poznávanie a hodnotenie*. 2004.
- Jozef M. Rydlo [Zost.]: *Andrej Žarnov (1903-1982). Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka*. 2008.
- Jozef M. Rydlo [Zost.]: *Rudolf Dilong (1905-1986) . Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici*. 2009.

ECCLESIA

- František Vnuk: *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete. S krátkym prehľadom cirkevných dejín do roku 1900*. 2006.

FONTES

- Martin Homza: *Uhorsko- poľská kronika*. 2009.

Matúš Kučera

State a články k slovenskému stredoveku

Zostavil Martin Homza

Edícia LIBRI HISTORIÆ SLOVACIÆ,
ktorú rediguje Jozef M. Rydlo,
XI. zväzok série *Scriptores*.
Grafická úprava Ladislav Vančo.
Jazyková redaktorka Miriam Viršínská.
Sadzba Matúš Brilla.

Vydalo vydavateľstvo
Post Scriptum, s.r.o., Rajecká 36, 821 07 Bratislava
v spolupráci s občianskym združením
Libri Historiae, Donnerova 11, 841 04 Bratislava.
Prvé vydanie.
Bratislava 2012.
422 strán + 16 strán obrazovej prílohy.

Made in Slovakia

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

ISBN 978-80-89567-10-2

Mama Angela, rodená Gombárová-
Čepáková (1909 – 1992)

Otec Štefan Kučera (1905 – 1945)

Rodný dom v Mojšíně

S mamou v Mojttíne

Ako druhák s Ferkom Chovancom

S mamou

Maturant gymnázia v Trenčíne, 1951

Piaristické gymnázium v Trenčíne

Promócia na FF UK v Bratislave, 1956

Časy vojenskej katedry

Na manévroch, Pezinok-Cajla, 60. roky

S budúcou manželkou Květou

Svadba, Bratislava, 1959

S manželkou Květou Kučerovou na katedre

Na prechádzke v Bratislave
s manželkou a prvým synom, 1960

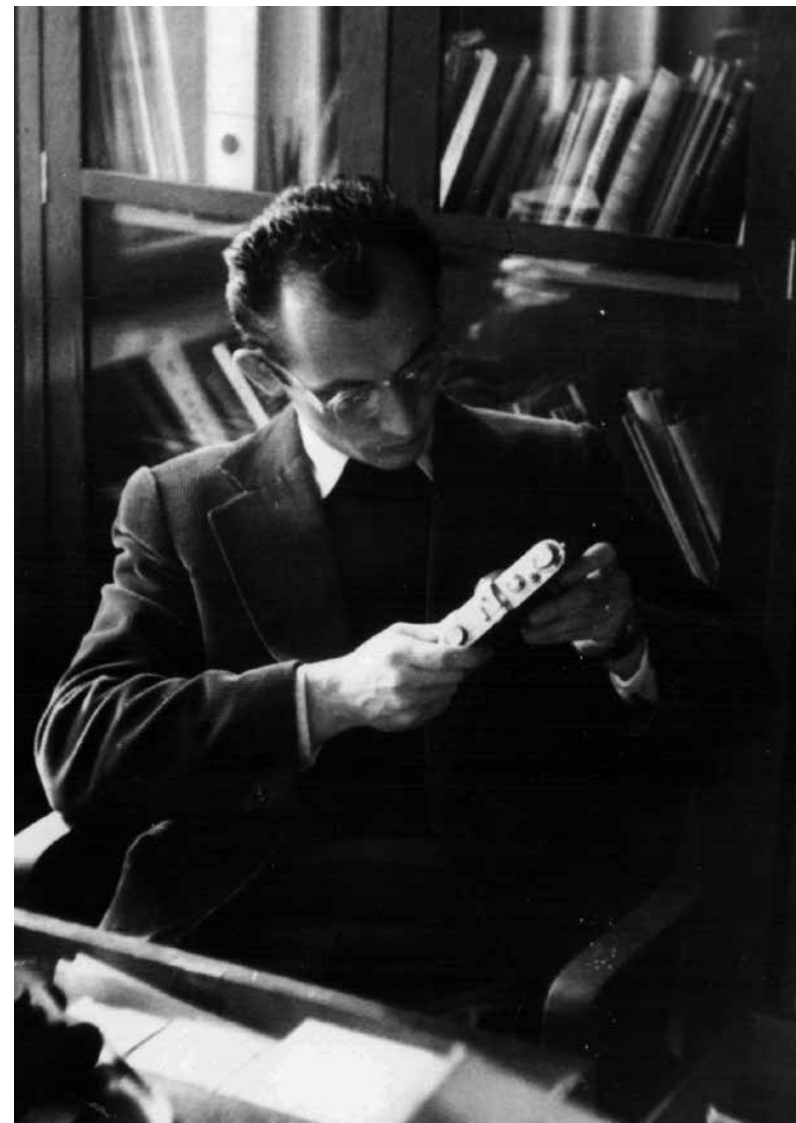
Výlet v Budapešti

Matúš Kučera s manželkou Květou

Vedecká práca na Katedre československých dejín FF UK Bratislava

Príprava na výskum

Archeologický výskum, Milanovce pri Nitre, 1956, v popredí Titus Kolník

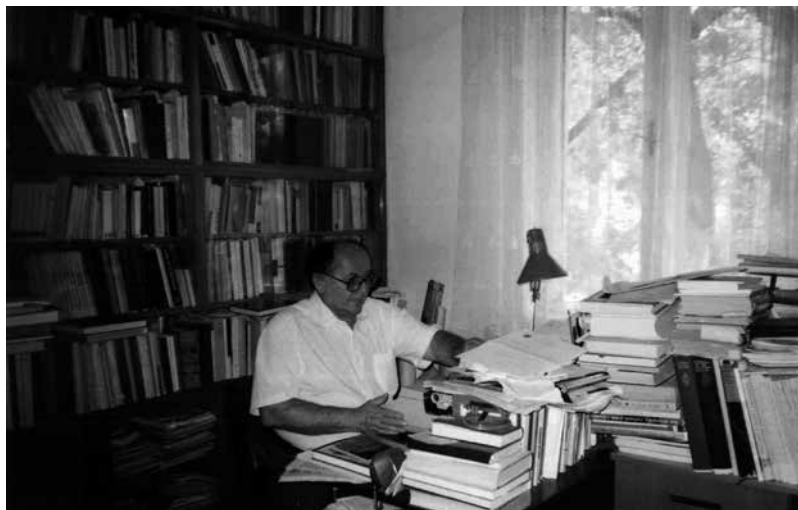
Alma mater, 70. roky. 1. rad zľava: p. Kanásová, T. Pišútová, S. Cambel, J. Hučko, M. Novotná, 2. rad: J. Novák, M. Písch, H. Tkadlečková, J. Butvin, M. Tischlerová, B. Novotný, D. Lehotská, M. Kučera, 3. rad: E. Janíčková-Kowalská, P. Valachovič, J. Baďurík, L. Sokolovský, E. Krekovič, E. Stavrovský, J. Višváder, J. Hoššo

Pri preberaní veľkého doktorátu z rúk akademika Milana Čiča

Zo života na katedre v spoločnosti Jozefa Baďuríka a Júliusa Bartla

Vo svojej pracovni

Rozhovor s Miroslavom Horníčkom

Počas diskusie v pracovni doma

Cyrlometodské oslavy, Devín, 1992

Cyrlometodské oslavy, Devín, 1992

Veľvyslanec Slovenskej republiky
v Chorvátsku

Richard Marsina, Šimon Ondruš
a Matúš Kučera, Združenie slovenskej
inteligencie Korene, Bratislava, 1992

Počas jednej z viacerých verejných prezentácií svojich kníh, Bibliotéka,
Bratislava, 2002

Autogramiáda

Prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.